Charles Matson Odahl
CONSTANTINE AND THE CHRISTIAN EMPIRE
Copyright © 2003 by the President and Fellows of Harvard College
AU right reserved. Authorised translation from the English language
edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group

Charles Matson Odahl
CONSTANTIN ŞI IMPERIUL CREŞTIN
Copyright © 2006 Editura **BIC** ALL
Traducere: Mihaela Pop

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MATSON ODAHL, CHARLES
Constantin şi Imperiul creştin/ Charles Matson Odahl;
trad.; Mihaela Pop. - Bucureşti, **BIC ALL,** 2006
Bibliogr.
Index
ISBN 973-571-597-X

I. Pop, Mihaela

94(37)"03" Constantin I cel Mare
929 Constantin I cel Mare

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL.**
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată
fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL.**
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate **editurii.**
AII rights reserved.
The distribution of this book outside România, without **the written petinis-**sion of **BIC ALL,** is strictly prohibited.

Editura **BIC ALL:** Bd. Timişoara nr. 58,
sector 6, cod 061317 - Bucureşti
Tel.: 402 26 00
Fax: 402 26 10
Departamentul distribuţie: Tel.: 402 26 34

Comenzi la: comenzi@all.ro
www.all.ro

Redactor: Constantin Vlad
Design copertă: Alexandru Novac

CHARLES MATSON ODAHL

CONSTANTIN

ŞI IMPERIUL CREŞTIN

Tradijqejre de fyţihaela Pop

V,n.-K»'.'"". ☘ '

Charles Matson Odahl este profesor de istorie veche şi medievală şi director al Departamentului de Limbi şi Literaturi Clasice de la Boise State University. Principalele sale direcţii de cercetare sunt Imperiul Roman, Biserica timpurie, împăratul Constantin şi Antichitatea târzie. El a lucrat mult timp în Europa şi în bazinul mediteranean, examinând textele vechi, monumentele, artefactele şi siturile istorice din timpul împăratului Constantin.

Dedicată muzei mele, Heloisa

»ţ"

Cuprins

	Prefaţă	8
	Lista ilustraţiilor	12
	Lista hărţilor	14
	Cronologie	15
I	Subiectul şi sursele antice	17
i	*Criza* imperiului şi împăraţii iliri	30
3	Prima Tetrarhie şi fiul Cezarului	54
4	împăratul galic şi persecutorii muribunzi	83
5	Campania din Italia şi convertirea lui Constantin	IOI
6	Preocupările religioase şi Roma apostolică	lip
7	Cruciada din Răsărit şi Conciliul de la Niceea	150
8	Tragedia dinastică şi pelerinajul Elenei	186
9	Interese imperiale şi Constantinopolul creştin	199
10	Ultimele campanii şi moştenitorii împăratului	2.17
II	Cel de-al treisprezecelea apostol şi imperiul creştin	2.38
12	Moştenirea şi interpretările moderne	2.48
	Abrevieri	2.53
	Note	2.55
	Bibliografie	337
	Indice	357

Prefaţă

în timpul unei vacanţe de vară la Yellowstone National Park, după încheierea studiilor mele de istorie a Antichităţii şi înainte de începerea studiilor de istorie medievală pentru un doctorat la Universitatea din California, am petrecut seri de-a rândul citind opera clasică a lui Edward Gibbon, *The Decline and Făli ofthe Roman Empire'* şi astfel, am fost captivat de personalitatea şi moştenirea lăsată de primul împărat creştin al Imperiului Roman târziu, Constantin cel Mare (306-337 A.D.). în anii următori, am citit numeroase texte din secolele al IV-lea si al V-lea ale Părinţilor Bisericii cu ajutorul coordonatorilor mei de la UCSD şi am efectuat cercetări în domeniul numismaticii din perioada constantiniană cu sprijinul unor muzeografi din Europa, în timp ce am predat istorie antică şi medievală cât si latina clasică şi patristică la Boise State University, pregătind în acelaşi timp lucrări pentru conferinţe şi articole despre Constantin, în anii care au urmat, am observat că mulţi cercetători din acest domeniu păreau să îşi susţină teoriile pornind de la aceleaşi texte vechi fără să aibă o cunoaştere aprofundată a locurilor geografice şi a culturii materiale din perioada constantiniană. Constantin a fost un împărat care a parcurs neîncetat drumurile Imperiului Roman din Britannia până în Siria, a luptat în bătălii importante de-a lungul acestor căi, s-a întâlnit cu episcopii care călătoreau pentru conciliile Bisericii, a împânzit marile oraşe ale imperiului cu bazilici creştine şi a bătut monede care circulau în întreg imperiul şi dincolo de fruntariile lui. Cunoscând toate acestea, am ajuns la concluzia că singura cale autentică de a înţelege cu adevărat pe Constantin şi epoca lui era să refac aceleaşi trasee. Ca urmare, am petrecut ultimii treizeci de ani urmând itinerariile lui de-a lungul Europei şi Orientului Mijlociu; reconstituind locurile bătăliilor lui celebre de la Torino, Verona, Podul Mulvius, Adrianopol, Bizanţ şi Chrysopolis; analizând vestigiile construcţiilor constantiniene din York, Trier, Autun şi Arles, Roma, Ierusalim, Bethleem si Mamre şi, desigur, Constantinopol; analizând monede şi artefacte din perioada lui aflate în marile colecţii muzeale ale lumii, de la Dumbarton Oaks în Washington până în Muzeul arheologic de la Istanbul, de lângă Bosfor. Am folosit două perioade sabbatice, am obţinut acceptul pentru a preda în universităţi europene, am folosit vacanţele şi m-am angajat ca ghid turistic în Anglia, Franţa, Italia, Grecia, Turcia şi Israel pentru a realiza aceste itinerarii. în tot acest răstimo. mi-am însuşit disHnlinp

precum arheologia topografică, numismatica, epigrafia, istoria artei (şi cum să supravieţuiesc în Europa de Est şi în Orientul Apropiat, în zonele de conflict) şi am lucrat cu experţi renumiţi în aceste domenii pentru a-mi însuşi cunoştinţele (cât şi mii şi mii de diapozitive, monede si artefacte) necesare pentru a preda şi a scrie cu autoritate despre Constantin şi lumea romană din secolul al IV-lea. Datorită pregătirii piele si datorită cercetării de teren cu privire la mai multe perioade istorice tradiţionale, am reuşit să predau despre Constantin, la nivel avansat, cursuri despre Imperiul Roman, perioada creştinismului timpuriu, Imperiul Bizantin şi istoria Europei medievale; cursuri de latină patristică şi în special seminarii avansate despre Constantin si Imperiul Roman târziu; în ultimii zece ani, în cadrul „Seminariilor itinerante de studii clasice si creştine", am predat cursuri despre Constantin la Roma, Thessalonic, Niceea şi Istanbul.

Această carte, despre *Constantin si Imperiul Creştin,* este rezultatul cercetărilor mele extinse, al călătoriilor şi cursurilor despre Constantin. Este o prezentare biografică detaliată care dezvăluie modul în care acest important împărat a transformat creştinismul dintr-un cult minoritar persecutat într-o religie majoritară bine închegată şi a prefăcut statul păgân al clasicei Rome în imperiul creştin al erei bizantine. Am folosit toate sursele literaturii antice menţionate de obicei de cercetătorii care abordează acest subiect, dar le-am combinat cu alte surse care oferă un profil mai profund şi mai complet al împăratului şi al realizărilor lui faţă de ceea ce s-a realizat până acum. Sunt convins că o carte despre o personalitate atât de importantă precum Constantin trebuie astfel scrisă încât să fie interesantă şi inteligibilă nu numai pentru publicul cultivat, dar şi folositoare şi stimulativă pentru cercetători. Ca urmare, am căutat să o fac cât mai prietenoasă pentru cititor. Textul conţine douăsprezece capitole pentru toţi cititorii. Există un capitol introductiv despre subiect si sursele antice relevante şi un capitol final despre moştenirea şi interpretările moderne despre împărat, între cele două, se desfăşoară zece capitole care ne spun povestea lumii romane târzii şi locul pe care 1-a ocupat Constantin în ea, între cea 235 şi 395. Toate aceste capitole au fost scrise într-un stil clar şi inteligibil, fără să fie îngreunate de arcanele greoaielor dezbateri ale cercetătorilor. Oamenii curioşi şi inteligenţi care vor o „bună lectură" şi cunoştinţe despre moştenirea lor culturală se pot opri aici. Aparatul specific al cercetării de la sfârşitul cărţii conţine note, o bibliografie şi un index care completează textul. Am folosit notele pentru a cita sursele antice şi cercetările moderne utilizate pentru anumite subiecte; în acelaşi timp, am abordat şi probleme de interpretare şi dispute ale specialiştilor. Bibliografia oferă liste atât pentru sursele antice cât şi pentru cercetările moderne relevante. Indexul listează paginile pentru anumite subiecte. Studenţii şi cercetătorii care doresc să aprofundeze şi mai mult subiectul pot să folosească aparatul de cercetare de la sfârşitul cărţii, în carte se află incluse ilustraţii şi hărţi care oferă o imagine a celor mai imnorfante locuri, monumente si art»fo^

Cercetarea şi munca mea de teren au fost realizate cu ajutorul cunoştinţelor şi bunăvoinţei multor cercetători cărora aş vrea să le mulţumesc aici: Profesorii Stanley Chodorow si Alden Mosshammer de la UCSD pentru studiile mele iniţiale asupra textelor constantiniene şi istoria Bisericii; Dr. Irene Vaslef de la Dumbarton Oaks din Washington D.C., Profesor Emmanuel Le Roy Ladurie şi MMe. Marine Sibille de la Bibliotheque Naţionale din Paris, Dr. Victor Saxer de la Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana şi Patricia Weaver şi Antonella Bucci de la American Academy din Roma, Mr. Marcel Sigrit de la Ecole Biblique et Archeologique Franşaise din Ierusalim, Mr. Aykut Ozet de la Istanbul Archaeological Museum din Istanbul pentru cercetare de arhivă; curatorii Philip Grierson de la Dumbarton Oaks din Washington, R. A.G. Garson şi J.P.C. Kent de la British Museum din Londra, Anne Robertson de la Hunterian Museum din Glasgow, Scoţia, Amandre Michel de la Bibliotheque Naţionale din Paris, Wolfgang Hess de la Staatliche Miinzsammlung din Miinchen şi Dr. Nekriman Olcaz de la Istanbul Archaeological Museum pentru cercetare numismatică; Profesor Bruno Apolloni Ghetti din Roma, Profesor Jerome Murphy-O'Connor din Ierusalim şi Profesor Erdem Yucel din Istanbul pentru cercetare arheologică. Călătoriile mele îndelungate au fost facilitate şi au devenit agreabile cu ajutorul următoarelor personalităţi şi instituţii: Profesorii de la Northwest Interinstitutional Council for Studies Abroad care m-au selectat de două ori pentru a preda la Bath College.of Higher Education din Anglia şi la Universitatea din Avignon, Franţa; Ric Delgado de la Air France din Los Angeles, Penny Keys de la Trans Globe Tours din Sherman Oaks, Bob Harmon şi Linda Aymon de la Harmon Travel din Boise care m-au angajat de şase ori să proiectez şi să coordonez călătorii de studii în Europa şi Orientul Apropiat; Walter Cătini si personalul Hotelului Columbus din Roma şi Saim Celbeker, Remzi Erbaş şi Ugur Duymayan şi personalul Hotelului And din Istanbul care au făcut încântătoare şederile mele în hotelurile lor în timpul călătoriilor de cercetare sau al seminariilor publice oferindu-mi camere minunate, mâncare şi servicii; Linda, Suzy, Sandra şi Charlynn Anne care mi-au luminat şapte dintre călătoriile mele cu frumuseţea lor. Mulţi specialişti în domeniul perioadei constantiniene mi-au împărtăşit din cercetările lor şi m-au încurajat de-a lungul celor două decenii, iar azi le sunt recunoscător: Ramsay MacMullen, Timothy Barnes, Hal Drake, Oliver Nicholson, Hans Pohlsander, Mark Smith, Judith Evans Grubbs, Maureen Tilley, Elizabeth DePalma Digeser, David Woods şi Klaus Girardet.

Mulţi dintre colegii si studenţii mei de la Boise State Unviersity m-au ajutat în diverse moduri în timp ce am studiat şi am scris această carte, iar azi le sunt recunoscător pentru ajutorul lor: Decanii William Keppler, Robert Sims şi Warren Vinz pentru granturile de călătorii şi timpul liber acordat; Şefii de catedră Errol Jones şi Peter Buhler petnru fondurile alocate de catedră pentru ilustraţiile din text; Charles Scheer şi John Kelly de la Simplot-Micron Technology Center pentru

fotografierea colecţiei mele de monede constantiniene şi pentru tipărirea colecţiei mele de diapozitive pentru ilustraţii; studenţii Patricia Chaloupka, Jodz Mabe, Teressa Huff, Dorothea Huff, Herry Wilson, Kevin Cole, Margaret Sankey, Brandon Lambert, Diane Boleyn, Aaron Christensen, Chris Ogden, Marilyn Wylde, Joshua Jaynes, Aaron Campbell, Larry Stamps şi Kasey Reed pentru cercetări referitoare la studiul meu şi/sau pentru verificarea textului dactilografiat al cărţii, în sfârşit, aduc mulţumirile mele cele mai profunde următorilor trei cercetători: Mark Smith de la Albertson College of Idaho care a făcut cercetări îndelungate asupra lui Eusebiu şi Constantius I şi care mi-a citit prima jumătate a textului făcând observaţii extrem de folositoare; Hans A. Pohlsander de la State University of New York din Albany care a studiat mult viaţa Elenei şi a familiei lui Constantin, pentru că a citit toate cele 900 de pagini ale manuscrisului şi mi-a oferit sugestii valoroase; Richard Stoneman, un excelent cercetător al istoriei antice şi editorul titlurilor clasice de la Editura Routledge, pentru că mi-a cerut să scriu această carte, pentru că a venit la Boise şi m-a încurajat în timpul redactării ei şi pentru că a aşteptat răbdător să o închei.

Charles Matson Odahl
Dincolo de râu, în Boise

Lista ilustraţiilor

Cap de bronz al lui Constantin, Naissus (Niş)
Bust de cuarţ al împăratului Constantin
Porta Nigra din Treveri (Trier)
Bunul Păstor, pictură tombală, Thessalonic
Bunul Păstor, piatră tombală, sec. III, Cartagina (Tunisia)
Peştele, simbol creştin, Muzeul Luvru, Paris
Chrismon, simbol creştin
Christos, mozaic, sec. IV, Ostia
Botezul Iui Isus, mozaic, sec. V, Ravenna, Baptisteriul
Cina cea de taină, mozaic, sec. VI, Ravenna, Sant'Apollinare
Crucificarea lui Isus, panou din fildeş, sec. V
Creştină în rugăciune, Neapole, catacombe, sec. V
Caricatură anticreştină, sec. I, Roma, Palatin
Euharistia, sacofagul Baebiei Hertophila, sec. III
Catacombele Priscillei, Roma, sec. III
Rugăciune tombală, Catacombele S. Sebastian, Roma, sec. III
Cuvă de botez, Creta, sec. I
Monede ale lui Constantin din anii 312-317
Crucificarea, pictură în stil bizantin, Veneţia, Sân Marco
Creştină rugându-se, mozaic, sec. V, Cartagina (Tunisia)
Sf. Pavel, mozaic, Catedrala din Monreale, Sicilia
Maica Domnului cu Isus, pictură, Cimitero Maggiore, Roma
Samson şi filistenii, pictură, Catacombe, Roma, Via Compagni
Hercule în grădina Hesperidelor, frescă păgână în catacombele din Roma, Via Latina
Filosof păgân între discipoli, pictură tombală, Thessalonic
Adam şi Eva, pictură, Catacomba Sf. Marcellino şi Pietro, Roma
Pictură funerară, Durostorum
Pictură din mormântul lui Eustorgios, Thessalonic
Ruinele bazilicii lui Maxentius din Roma
Capul lui Constantin, fragment dintr-o statuie, Roma
Monede ale lui Constantin din anii 317-324
Monede ale lui Constantin din anii 324-330
Monede ale lui Constantin din anii 327-333
Monede ale lui Constantin din anii 330-337
Statuie a împăratului Constantin, Roma, Campidoglio
Detaliu de mozaic din bolta mausoleului S. Costanza, Roma
Statuie a împăratului Constantin, Roma, Sân Oiovanni in Laterano

Arcul lui Constantin, Roma
Cap al împăratului de pe Arcul lui Constantin, Roma
Relief de pe Arcul lui Constantin, Roma
prize de pe Arcul lui Constantin, Roma
fvledalion de aur reprezentându-I pe Constantinus II, fiul lui Constantin
jylonedă cu efigia lui Constantin
Sarcofagul de porfir al Elenei, mama lui Constantin
Sarcofagul de porfir al Constantinei, fiica lui Constantin
Ierusalim, Biserica Sfântului Mormânt, Zidul Plângerii, Domul Stâncii
Roma, Catedrala Sân Pietro in Vaticano
Interior din Catedrala Sân Pietro in Vaticano, Roma
Roma, Catedrala şi Piaţa Sân Pietro in Vaticano
Roma, Bazilica Santa Măria Maggiore
Roma, Bazilica Sân Giovanni in Laterano
Roma, Bazilica Sân Paolo fuori le Mura
Sfânta Sofia (Hagia Sophia), Constantinopol (Istanbul)
Sfânta Sofia (Hagia Sophia), interior
Christos Pantocrator, mozaic, Sfânta Sofia, Istanbul
Sfânta Fecioară, împăraţii Constantin (dr.) şi lustinian (st.), mozaic, Sfânta Sofia, Istanbul
Fortificaţiile lui Theodosius I, Constantinopol (Istanbul)
Apeductul din Constantinopol (Istanbul)
împăratul creştin Valentinian I, Barletta, Italia
împărat şi împărătească, binecuvântaţi de Isus. Fildeş bizantin, sec. XI

(Nota red. - O serie de ilustraţii au fost reproduse din lucrarea Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982)

Lista ilustraţiilor

Cap de bronz al lui Constantin, Naissus (Niş)
Bust de cuarţ al împăratului Constantin
Porta Nigra din Treveri (Trier)
Bunul Păstor, pictură tombală, Thessalonic
Bunul Păstor, piatră tombală, sec. III, Cartagina (Tunisia)
Peștele, simbol creștin, Muzeul Luvru, Paris
Chrismon, simbol creştin
Christos, mozaic, sec. IV, Ostia
Botezul lui Isus, mozaic, sec. V, Ravenna, Baptisteriul
Cina cea de taină, mozaic, sec. VI, Ravenna, Sant'Apollinare
Crucificarea lui Isus, panou din fildeş, sec. V
Creştină în rugăciune, Neapole, catacombe, sec. V
Caricatură anticreştină, sec. I, Roma, Palatin
Euharistia, sacofagul Baebiei Hertophila, sec. III
Catacombele Priscillei, Roma, sec. III
Rugăciune tombală, Catacombele S. Sebastian, Roma, sec. III
Cu vă de botez, Creta, sec. I
Monede ale lui Constantin din anii 312-317
Crucificarea, pictură în stil bizantin, Veneţia, Sân Marco
Creştină rugându-se, mozaic, sec. V, Cartagina (Tunisia)
Sf. Pavel, mozaic, Catedrala din Monreale, Sicilia
Maica Domnului cu Isus, pictură, Cimitero Maggiore, Roma
Samson şi filistenii, pictură, Catacombe, Roma, Via Compagni
Hercule în grădina Hesperidelor, frescă păgână în catacombele din Roma, Via Latina
Filosof păgân între discipoli, pictură tombală, Thessalonic
Adam şi Eva, pictură, Catacomba *Sf.* Marcellino şi Pietro, Roma
Pictură funerară, Durostorum
Pictură din mormântul lui Eustorgios, Thessalonic
Ruinele bazilicii lui Maxentius din Roma
Capul lui Constantin, fragment dintr-o statuie, Roma
Monede ale lui Constantin din anii 317-324
Monede ale lui Constantin din anii 324-330
Monede ale lui Constantin din anii 327-333
Monede ale lui Constantin din anii 330-337
Statuie a împăratului Constantin, Roma, Campidoglio
Detaliu de mozaic din bolta mausoleului S. Costanza, Roma
Statuie a împăratului Constantin, Roma, Sân Giovanni in Laterano

Arcul lui Constantin, Roma
Cap al împăratului de pe Arcul lui Constantin, Roma
Relief de pe Arcul lui Constantin, Roma
prize de pe Arcul lui Constantin, Roma
fvîedalion de aur reprezentându-1 pe Constantinus II, fiul lui Constantin
jvtonedă cu efigia lui Constantin
Sarcofagul de porfir al Elenei, mama lui Constantin
Sarcofagul de porfir al Constantinei, fiica lui Constantin
Ierusalim, Biserica Sfântului Mormânt, Zidul Plângerii, Domul Stâncii
Roma, Catedrala Sân Pietro in Vaticano
Interior din Catedrala Sân Pietro in Vaticano, Roma
Roma, Catedrala şi Piaţa Sân Pietro in Vaticano
Roma, Bazilica Santa Măria Maggiore
Roma, Bazilica Sân Giovanni in Laterano
Roma, Bazilica Sân Paolo fuori le Mura
Sfânta Sofia (Hagia Sophia), Constantinopol (Istanbul)
Sfânta Sofia (Hagia Sophia), interior
Christos Pantocrator, mozaic, Sfânta Sofia, Istanbul
Sfânta Fecioară, împăraţii Constantin (dr.) şi lustinian (st.), mozaic, Sfânta Sofia, Istanbul
Fortificaţiile lui Theodosius I, Constantinopol (Istanbul)
Apeductul din Constantinopol (Istanbul)
împăratul creştin Valentinian I, Barletta, Italia
împărat şi împărătească, binecuvântaţi de Isus. Fildeş bizantin, sec. XI

(Nota red. - O serie de ilustraţii au fost reproduse din lucrarea Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982)

Lista hărţilor

Pag. 38. Harta 1: Imperiul Roman şi inamicii săi la jumătatea secolului al III-lea.
Pag. 62. Harta 2: Imperiul tetrarhic al lui Diocleţian (cea 299).
Pag. 102. Harta 3: Campania din Italia din 312.
Pag. 141. Harta 4: Bazilici creştine în Roma constantiniană.
Pag. 164. Harta 5: Cruciada răsăriteană din 324.
Pag. 211. Harta 6: Noua Romă - Constantinopolul creştin.
Pag. 235. Harta 7: Planul de succesiune al lui Constantin (cea 335-337).
Pag. 246. Harta 8: Imperiul Roman creştin la sfârşitul secolului al IV-lea.

Cronologie

273 d. Hr. (A.D.) Naşterea lui Constantin la Naissus (27 febr.)-
293-305 Constantius - Cezar, în Apus, în timpul primei Tetrarhii, iar Constantin - tribun în Răsărit.
306 Aclamat *imperator* la York, în Britannia (25 iulie).
306-311 împărat al galilor în timpul celei de a doua Tetrarhii.
312 Campania italiană şi convertirea la creştinism - îl înfrânge pe Maxentius la Podul Mulvius (28 oct.).
313-314 „Edictul de la Milano" pune capăt persecuţiilor creştinilor, iar Conciliul de la Arles tranşează schisma donatistă.
315 *Decennalia* la Roma, Arcul lui Constantin şi construirea bazilicilor creştine (Sf. Petru).
316-324 Augustus la Dunăre şi „războiul rece" religios cu Licinius.
324 Cruciada din Răsărit şi triumful creştinismului - înfrângerea lui Licinius la Chrysopolis (18 sept.).
325 „Edictul cu privire la religie" favorizează creştinismul, iar Conciliul de la Niceea tranşează controversa ariană.
326 *Vicennalia* în Italia; tragedie dinastică - moartea lui Crispus şi a Faustei.
326-327 Pelerinajul Elenei în Palestina şi construirea bisericilor din Locurile Sfinte (Sfântul Mormânt şi Naşterea Domnului).
327-330 Campanii în Apus, de-a lungul Rinului şi al Dunării.
330 Consacrarea oraşului Constantinopol (11 mai) - capitală creştină cu palat şi biserici (Hagia Sofia).
330-336 Campanii finale de-a lungul Dunării şi intervenţia împăratului în disputele Bisericii, *Tricennalia* în noua capitală.
337 Moartea lui Constantin la Nicomedia (22 mai): înmormântarea în biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol.

I

SUBIECTUL SI SURSELE ANTICE

Faptele sfinte pentru care au slujit aceste mâini îşi au originea în credinţa curată şi adevărată în Dumnezeu.

Constantin, *Oratio ad Coetum Sanctorum* 26

în timpul unei campanii dinspre Gallia spre Italia, pentru a reinstaura controlul Romei împotriva unui uzurpator imperial, în anul 312, împăratul Constantin cel Mare a simţit nevoia unui sprijin divin împotriva forţelor armate duşmane si împotriva numeroaselor ritualuri religioase la care apelase inamicul său. Observând că generaţiile anterioare de împăraţi care au respectat credinţele tradiţionale şi i-au persecutat pe creştini au sfârşit nefericit, el 1-a invocat pe *Deus Summus,* „zeul cel mai mare" al universului, şi s-a rugat pentru ajutor şi forţă în vremurile de încercare la care era supus. Crezând că a primit un răspuns la acest apel de la Dumnezeul creştinilor, a hotărât să folosească *caelestia signa,* „simbolurile cereşti" ale lui Christos, ca talismane, pe care le-a reprezentat pe armele trupelor sale. Victoria răsunătoare în bătălia de la podul Mulvius din 28 octombrie 312,1-a convins că făcuse alegerea corectă si trebuia ca, în viitor, să-şi îndrepte credinţa şi loialitatea religioasă către această divinitate.

Constantin a venit la putere ca fiul si moştenitorul împăratului militar ilir Constantius, care a făcut parte din Tetrarhia lui Diocleţian (293-305). Cei patru împăraţi ai primei Tetrarhii reuşiseră să scoată lumea romană din haosul politic, invaziile externe, declinul economic si disensiunile culturale care distruseseră aproape cu totul imperiul la mijlocul secolului al III-lea. în tinereţea lui, Constantin a slujit sub autoritatea colegilor tatălui său lui şi a adoptat multe din reformele pe care le-au instituit ei. Totuşi, a simţit că ei se distanţaseră de direcţia corectă prin persecutarea creştinilor din imperiu. Când a preluat puterea în 306, a restaurat libertatea religioasă pentru creştini în teritoriile controlate de el. Distanţându-se astfel de politica religioasă a celorlalţi împăraţi din a doua Tetrarhie, el însuşi a evoluat treptat în opţiunea religioasă proprie, de la politeismul păgân, prin sincretismul cultului solar, spre monoteismul creştin. După convertirea din 312, devine

un credincios practicant şi îşi foloseşte credinţa în activităţile sale politice. Clerul creştin face parte din curtea imperială, se cufundă el însuşi în lectura textelor creştine şi începe să se implice în disputele Bisericii. Foloseşte puterea legislativă pentru a atribui Bisericii Creştine o poziţie favorizată din perspectiva legii romane, măreşte rezervele bugetare pentru construirea de bazilici creştine în oraşele romane şi foloseşte propaganda imperială pentru a răspândi credinţa creştină în societatea romană. Victoria lui în lupta pentru dominaţie politică a asigurat triumful creşti» nismului în cursa pentru dobândirea supremaţiei religioase în lumea romană. Astfel, în timpul îndelungatei domnii a lui Constantin (306-337), Biserica Creştină a fost transformată dintr-un cult minoritar, persecutat, într-o religie majoritară bine stabilită; statul păgân al Antichităţii clasice a evoluat spre imperiul creştin al erei bizantine. Viaţa şi vremurile cât şi credinţele religioase şi politica imperială ale primului împărat. creştin constituie centrul de interes al acestei lucrări.

Cum Constantin a fost un patron generos al creaţiei literare şi artistice, este firesc ca un corpus considerabil al mărturiilor scrise şi materialelor documentare să provină din Antichitate. Ele ne ajută în evaluarea guvernării lui imperiale şi a politicii religioase pe care a dus-o. Deoarece este posibil ca mulţi cititori să nu fie familiarizaţi cu aceste surse, consider folositoare o identificare a operelor literare majore şi a vestigiilor pe care se întemeiază această lucrare.

Surse literare antice

Textele antice de diverse genuri sunt scrise în limbile greacă şi latină, limbile de circulaţie din lumea romană târzie.[1] Două studii biografice despre cariera lui Constantin provin din secolul al IV-lea - unul în greacă, redactat din perspectivă ecleziastică, iar celălalt în latină şi redactat din perspectivă laică. Primul şi cel mai important este numit convenţional *Vita Constantini,* dar în greacă titlul este *Viaţa binecuvântatului împărat Constantin* (compus cea între 336 şi 339). A fost scris de Eusebiu din Cezareea, un teolog creştin şi istoric al Bisericii care a fost episcop şi mitropolit al Palestinei în timpul domniei lui Constantin.[2] El a fost martorul suferinţelor creştinilor din timpul „Marii Persecuţii" instituite de împăraţii păgâni, dar şi martorul ascensiunii Bisericii Creştine după convertirea lui Constantin. Asemeni multor creştini din vremea lui, a preferat a doua perioadă, îl cunoaşte pe Constantin cu ocazia Conciliului de la Niceea din 325 şi ascultă personal mărturisirea de credinţă a împăratului, convertirea lui şi cooperează cu acesta în efortul de a stabili unitatea Bisericii în jurul Crezului şi a liturghiei răsăritene. L-a întâlnit şi a corespondat cu Constantin în mai multe rânduri în răstimpul ultimilor doisprezece ani de domnie, a însoţit-o pe împărăteasa-mamă, Elena, în pelerinajul ei la Locurile Sfinte, a fost însărcinat cu realizarea unor măiestre Biblii nentru bisericii^ noii ^a~;toi~

răsăritene a împăratului si a redactat o oraţie pentru sărbătorirea a treizeci de ani de domnie a lui Constantin la Constantinopol, în 336. în timpul celor doi ani cât a supravieţuit lui Constantin a compus cele patru cărţi despre viaţa primului împărat creştin. Nu este o biografie completă în sensul antic sau modern al termenului, ci o combinaţie a două genuri literare antice. Pare că a început lucrarea ca un panegiric funerar, elogiind virtuţile împăratului defunct si realizările imperiale. Apoi a decis să extindă expunerea într-o „istorie de tip hagiografic", concentrându-se asupra vieţii religioase şi politice a împăratului.[3] A realizat cea mai completă versiune a convertirii lui Constantin si a rezumat toate acţiunile de sprijin pentru Biserica din Apus încă din primele pagini ale lucrării. Apoi a descris victoria asupra ultimului împărat păgân din Răsărit şi a consemnat sprijinul pe care Constantin 1-a acordat direct Bisericii din Răsărit, în capitolele centrale ale cărţii. Aceasta cuprinde încercările împăratului de a organiza dispute doctrinare şi ierarhice între conducătorii Bisericii si a oferit numeroase exemple ale credinţei lui Constantin însuşi cât si acţiunile sale de patron al creştinismului în dauna cultelor păgâne , mai ales în ultimele capitole ale cărţii. La fel ca şi în lucrările anterioare despre istoria bisericii, Eusebiu a introdus multe documente pline de interes în *Vita,* mai ales scrisori, edicte şi legi.[4] Cu toate acestea, pasajele despre evenimentele politice şi militare sunt doar schiţate şi nu a inclus o serie de informaţii care ar fi dăunat profilului virtuos al personajului său. Dar, dacă avem în vedere limitările autoimpuse şi ne amintim afirmaţia autorului potrivit căreia „scopul acestei încercări este să vorbesc şi să scriu numai despre acele împrejurări care sunt în legătură strânsă cu viaţa religioasă a împăratului", această lucrare este cea mai utilă sursă pentru studiul vieţii lui Constantin şi a creştinismului.[5]

Celălalt studiu biografic despre viaţa lui Constantin este mult mai restrâns si este complet diferit. A fost compus în latină şi se intitulează *Origo Constantini Imperatoris (Originea împăratului Constantin* cea 340-390). Numele autorului nu e cunoscut, iar data compunerii este incertă.[6] Se concentrează aproape în întregime asupra carierei politice şi militare a lui Constantin având doar câteva referiri la problemele culturale. Este foarte asemănătoare istoriilor populare din Antichitatea târzie; acoperă doar viaţa lui Constantin şi oferă mai multe detalii şi o mai mare veridicitate decât cealaltă lucrare. Această istorie subliniază originea lui Constantin, menţionează locul naşterii şi oferă o serie de detalii interesante despre faptele sale sub domnia împăratului Diocleţian şi a Cezarului Galerius, în Răsărit, în timp ce tatăl lui, Constantius, era Cezar sub domnia împăratului Maximian în Apus. Sunt menţionate circumstanţele preluării puterii de către Constantin în Britannia si Gallia şi victoria asupra lui Maxentius din Italia în timpul anilor tulburi ai celei de a doua Tetrarhii, iar apoi sunt descrise pe larg luptele politice şi militare pentru supremaţie dintre Constantin şi Licinius, în Răsărit. Cronica se încheie cu comentarii critice

r\i*cv\rc* îrmfvarcitil mrfi HU DerSfiCIltat Prietini crrml m^ntinânH r\ ntitiiHin£* noviti-uri fntn

de Constantin. Faptul *că* textul afirmă „de la Constantin până la împăraţii din zilele noastre, toţi, cu excepţia lui Iulian, au fost creştini" i-a determinat pe unii cercetători să considere că a fost compus spre sfârşitul secolului al IV-lea.[7] Cu toate acestea, faptul că lucrarea are mai multe informaţii corecte despre cariera politică şi militară a lui Constantin decât alte istorii târzii latine şi conţine pasaje descoperite în lucrarea lui Orosius *Şapte cărţi de istorie împotriva păgânilor* (cea 417) i-a determinat pe alţi cercetători să considere că ar fi fost scrisă la scurt timp după moartea lui Constantin, pe la mijlocul secolului al IV-lea, de către un autor păgân, iar apoi au apărut interpolări cu câteva pasaje creştine din Orosius în secolul al V-lea, realizate de un autor creştin.[8] Această interpretare e posibilă, dar întâmpină unele dificultăţi. Dacă lucrarea ar fi fost scrisă de un autor păgân la scurt timp după moartea lui Constantin, atunci ar fi fost martora legislaţiei antipăgâne date de împărat, devastării templelor păgâne şi condamnării la moarte a filosofului păgân Sopater din ultimii ani de domnie şi probabil că nu ar fi utilizat un ton atât de pozitiv despre împărat. De asemenea, presupusele interpolări creştine din textul lui Orosius conţin materiale care sunt strict laice, de exemplu, războaiele cu goţii şi revolta lui Calocaerus din Cipru. Orosius a compus lucrarea la cererea Sf.Augustin, în primul sfert din veacul următor si a extras substanţial din textele scriitorilor romani anteriori - lucrarea lui este de fapt, o juxtapunere de pasaje din texte anterioare. Este astfel posibil ca Orosius să fi împrumutat din *Origo* mai mult decât din alte surse. Totodată, este posibil ca autorul să fi fost un creştin care s-a născut şi a crescut în ultimii ani ai domniei constantiniene, a fost militar sau a avut o carieră civilă sub domnia fiilor lui Constantin pe la mijlocul secolului al IV-lea şi apoi, după zece-douăzeci de ani, să fi scris lucrarea în genul epitomelor latine care erau foarte populare în acea vreme, (aprox. 380). Dacă autorul a fost un om care şi-a petrecut viaţa făcând o carieră laică, ar fi fost mai interesat de aspectele politice şi militare decât de cele religioase şi culturale care interesau un om al bisericii precum Eusebiu. Totuşi, în calitatea lui de creştin care a slujit cu loialitate dinastiei constantiniene, ar fi putut să fie nemulţumit văzând portretele negative ale lui Constantin care începuseră să fie creionate în timpul şi după domnia lui Iulian Apostatul. Este posibil astfel ca *Origo Constantini* să fie expresia reacţiei unui creştin faţă de epitomele latine păgâne de la sfârşitul secolului al IV-lea.

Scoţând din discuţie orientarea religioasă a autorului şi data compunerii textului, cercetătorii sunt de acord asupra valorii lui ca sursă referitoare la domnia lui Constantin, împreună cu materialul religios şi cultural oferit de *Vita Constantini,* evenimentele militare şi politice relatate în *Origo Constantini* dau cercetătorilor posibilitatea de a realiza un profil echilibrat al domniei şi politicii împăratului Constantin.

Secolele IV şi V ne-au lăsat mai multe povestiri, unele cu accente creştine sau ecleziastice şi altele întemeiate pe atitudini laice sau păgâne. Eusebiu din Cezareea a fost un deschizător de drumuri în ceea ce priveşte genul istoriei Bisericii.

Cezareea era nu numai capitala provinciei romane a Palestinei, dar şi un celebru centru al învăţăturii creştine. Teologul speculativ Origene a trăit mult timp acolo la mijlocul secolului al III-lea, iar cărturarul creştin Pamphilos a alcătuit o mare bibliotecă din mii de texte la sfârşitul aceluiaşi secol tot în Cezareea.

în calitatea lui de arhiereu al Bisericii şi discipol al lui Pamphilos, Eusebiu a condus biblioteca la sfârşitul aceluiaşi veac şi s-a bazat pe documentele aflate acolo pentru a compune *Historia Ecclesiastica* - o lucrare alcătuită din şapte cărţi, în greacă, în care se prezintă ascensiunea si dezvoltarea creştinismului în lumea romană, de la începuturile lui până în secolul al III-lea (aprox. 300). După ce a supravieţuit perioadei „Marii Persecuţii" si a fost ales episcop de Cezareea în 313, Eusebiu şi-a extins istoria, prin cartea a VIH-a, la persecuţiile impuse de Diocleţian si Galerius. în cartea a IX-a abordează persecuţiile din timpul lui Maximinian şi convertirea lui Constantin (313) iar în cartea a X-a vorbeşte despre patronarea Bisericii din Apus de către Constantin (315) - la care va adăuga un epilog despre victoria împăratului împotriva lui Licinius, în Răsărit (325). Ultimele trei cărţi sunt importante pentru cercetarea noastră deoarece oferă informaţii valoroase despre perioada tulbure în care Constantin se îndreaptă spre putere şi conţine documente imperiale autentice din primii ani în care împăratul a susţinut Biserica.[9]

Cu toate că Rufinus din Aquileea a tradus în latină *Istoria* lui Eusebiu la sfârşitul secolului al IV-lea, cei care oferă şi mai multe date pentru studierea activităţii primului împărat creştin sunt continuatorii greci ai lui Eusebiu din secolul al V-lea.

La un veac după moartea lui Constantin, Răsăritul era deja oficial creştin şi trăia renaşterea culturală în Constantinopolul lui Theodosius II (408-450). Se întemeiase o universitate în 425 şi un colectiv de jurişti lucrau la realizarea unui cod de legi pe baza deciziilor împăraţilor creştini care au urmat lui Constantin, cod care intră în vigoare în 439. în această atmosferă, mai mulţi autori creştini au realizat o continuare a *Istoriei ecleziastice* a lui Eusebiu. Socrates Scholasticus, un jurist creştin din Constantinopol, a scris o *Istorie a Bisericii* care acoperă perioada cuprinsă între convertirea lui Constantin şi anul 439 (aprox. 443). Prima lui carte era dedicată domniei lui Constantin.

Sozomenos, un alt jurist creştin şi *litteratus,* care vine în capitală din Palestina, a scris *Istoria Bisericii* care începe tot de la convertirea lui Constantin, dar ajunge doar până în anul 425 (aprox. 445). Primele două cărţi se referă la Constantin. Ambele au împrumutat si au rezumat materialul oferit de *Vita Constantini* a lui Eusebiu. Deoarece Eusebiu a fost adânc implicat în dezbaterile teologice si politica episcopală referitoare la controversa ariană, a folosit formulări destul de vagi şi echivoce despre unele episoade în care a jucat vreun rol. Trăind mult mai târziu după aceste evenimente, Socrates şi Sozomenos nu aveau nimic de ascuns si tocmai de aceea au inclus toate documentele şi informaţiile care completau astfel golurile lăsate de Eusebiu. Locuind în Constantinopol, cei doi oferă detalii despre întemeierea

oraşului, detalii care nu 1-au interesat pe Eusebiu. Din nefericire, un număr de legende formate în jurul lui Constantin şi a mamei lui, Elena, în secolele ce au urmat morţii lor, şi unele informaţii incerte, au fost şi ele incluse în aceste texte ulterioare.

Theodoret, episcopul din Cyr, în Siria, de la mijlocul secolului al V-lea, a compus şi el o *Istorie a Bisericii* din perioada constantiniană până în 428 (aprox. 448). Ca teolog care a fost implicat în dezbaterile cristologice din vremea lui, a fost foarte interesat în cunoaşterea celor din secolul anterior şi s-a concentrat asupra ereziei ariene şi a luptelor ecleziastice din timpul domniei lui Constantin în prima carte a *Istoriei* lui. Asemeni contemporanilor săi, Socrates şi Sozomenos, Theodoret a inclus documente importante în lucrarea sa.[10]

Istoricii menţionaţi erau toţi creştini şi au scris din perspectiva grupării teologice victorioase. A supravieţuit într-o formă bizantină şi o *Historia Ecclesiastica* realizată din perspectiva grupării perdante, ariene. Phîlostorgios, un contemporan al lui Socrates şi Sozomenos, crescut de ierarhii arieni în Cappadocia, vine în capitală la începutul secolului al V-lea. Când aceştia îşi începeau istoriile lor, el încheia deja o *Istorie a Bisericii* care cuprindea perioada de la Constantin la 425 (cea 433). Primele două cărţi au fost dedicate domniei lui Constantin şi conţineau material favorabil episcopilor proarieni care au câştigat încrederea lui Constantin mai târziu, în timpul domniei lui. Philosîorgios avea preocupări foarte largi şi a oferit multă informaţie chiar şi despre aspectele vieţii laice. Lucrarea lui nu a supravieţuit unor cenzuri bizantine ulterioare dar, înainte de a se pierde, Photios, cărturarul din secolul al IX-lea, a făcut un rezumat detaliat al conţinutului ei, rezumat care există încă. "

în comparaţie cu volumul şi valoarea materialului oferit de istoriile Bisericii, există mult mai puţin material provenit din sursele laice ale Antichităţii târzii. Cu excepţia unui fragment din *Istoria* lui Ammianus Marcellinus care acoperă perioada 353-378, nu s-au păstrat istorii latine monumentale în continuarea tradiţiei create de Titus Livius sau Tacitus. Rămân însă rnai multe lucrări latine istorice scurte care sunt cunoscute ca *breviaria* sau *epitomes.* Erau scrise de păgâni, de obicei, si ofereau scurte relatări ale evenimentelor militare şi politice romane. Aurelius Victor, un nord-african şi funcţioanr civil necreştin de la mijlocul secolului al IV-lea (guvernator al provinciei Pannonia Secunda sub domnia lui Iulian şi prefect de Roma în timpul lui Theodosius I), a scris un *Liber de Caesaribus (Cartea Cezarilor),* care rezumă domniile şi realizările împăraţilor romani de la mijlocul secolului al IV-lea (cea 361). Eutropius, un senator roman necreştin, funcţionar înalt din timpul aceleiaşi perioade (şeful arhivei imperiale în timpul domniei lui Valens si consul răsăritean în timpul lui Theodosius I) a scris un *Breviarium ab Urbe Condita (Istorie scurtă de la întemeierea Romei)* care acoperea întreaga istorie romană până în 364 (cea 369). Ruffus Festus, guvernator consular al Siriei şi Asiei sub dinastia Valentinienilor a adăugat celeilalte lucrări un *Breviarium Festi (Istoria rezumată a lui Festus)* care relua istoria cuceririlor provinciilor romane şi relaţiile cu vecinii începând cu re-

publica şi până în perioada imperiului târziu (cea 370). în sfârşit, un autor anonim păgân a scris *Epitome de Caesaribus,* care rezumă lucrarea lui Victor şi se extinde până la sfârşitul secolului (cea 395). Fiind păgâni, aceşti autori au preferat să pună accentul pe istoria laică a Romei si pe gloria militară mai mult decât pe convertirea creştină şi transformările culturale ulterioare. Astfel, ei au ignorat aproape complet aspectele religioase ale domniei lui Constantin şi au manifestat interes pentru campaniile militare si politica lui civilă, în plus, lucrările lor nu sunt atât de precise precum *Origo Constantini,* dar plasează domnia lui Constantin în contextul istoriei romane imperiale ca întreg şi oferă o perspectivă laică plus unele evaluări negative care nu apar în istoriile Bisericii.[12]

O versiune creştină a acestor istorii latine a fost realizată de Paulus Orosius în *PJistoriarum adversum Paganos Libri VII (Şapte cărţi de istorie împotriva păgânilor* (cea 417). El are în vedere întreaga istorie, de la momentul Edenului până la Imperiul Roman târziu, dar o istorie realizată din perspectivă creştină, în prezentarea perioadei constantiniene, împrumută semnificativ din sursele anterioare şi oferă foarte puţine informaţii suplimentare faţă de aceste surse.[13] Tradiţia greacă a istoriilor laice, aşa cum a fost realizată de Dio Cassius şi Dexippos în secolul al IlI-lea, a fost continuată de Eunapios din Sardes, un păgân care a trăit în partea apuseană a Asiei Mici în ultima parte a secolului al IV-lea şi începutul celui de-al V-lea. Era în prima lui tinereţe şi urma o educaţie păgână tradiţională când Iulian Apostatula încercat să reîntoarcă imperiul la păgânism în anii 360 şi era în plină maturitate si un sofist celebru când Theodosius I impunea creştinismul şi elimina păgânismul în anii 380. El nu a acceptat aceste ultime măsuri exprimându-şi furia împotriva împăraţilor creştini într-o *Istorie a lui Dexippos* care acoperea istoria romană de la sfârşitul celui de-al IH-lea secol la sfârşitul celui de-al IV-lea. Se consideră că ar fi scris o primă versiune (cea 390) iar apoi a apărut cu a doua versiune câţiva ani mai târziu (cea 415). în ambele pare să fi oferit o apreciere negativă a faptelor lui Constantin repovestind uciderea primului fiu, Crispus, şi sinuciderea forţată a celei de a doua soţii, Fausta. El oferă de asemenea o relatare contrafăcută a convertirii la creştinism şi critică politica lui imperială şi religioasă. Acest portret al primului împărat creştin nu a supravieţuit cenzurii creştine din Imperiul Bizantin şi astfel, istoria lui Eunapios nu mai există astăzi. Totuşi, încă se mai păstrează câteva fragmente, iar unele părţi erau cunoscute şi chiar folosite de unii autori din secolele XIV şi XV, înainte de dispariţia lor. Autorul latin al lucrării *Epitome de Caesaribus* pare să fi împrumutat din povestirea lui Eunapios sfârşitul tragic al lui Crispus şi al Faustei, iar Sozomenos a cunoscut relatarea falsă a convertirii lui Constantin şi a simţit necesar să o respingă în paginile lucrării sale despre *Istoria Bisericii.* Cele mai importante împrumuturi le-a făcut Zosimos, un funcţionar civil păgân din primele veacuri ale Imperiului Bizantin. El a compus o *Historia Nova (Noua istorie,* cea 500) care acoperea întreaga istorie imperială romană cu un accent special pe perioada situată între mijlocul secolului al IlI-lea şi secolul al V-lea, lucrare

scrisă în tradiţia narativă laică greacă. Asemeni istoricilor latini, a fost interesat mai ales de evenimentele politice şi militare şi a oferit multă informaţie folositoare despre domnia lui Constantin din aceste perspective. Spre deosebire de istoricii Bisericii, nu a fost mulţumit de convertirea religioasă a lumii romane şi a oferit o perspectivă complet diferită despre politica lui Constantin cu privire la favorizarea creştinismului şi slăbirea credinţelor păgâne. A preluat multe din elementele negative ale profilului constantinian de la Eunapios şi pare să fi adăugat propriile evaluări despre Constantin.[14]

Din *Vita Constantini* a lui Eusebiu şi istoriile ecleziastice pentru aspectele religioase şi culturale şi din *Origo Constantini* împreună cu istoriile laice despre evenimentele politice şi militare, cercetătorii moderni au un corpus considerabil de texte antice din care pot realiza o istorie a erei constantiniene.

Pe lângă aceste texte biografice şi istorice tradiţionale, există un număr de lucrări specializate care oferă informaţii detaliate despre etape distincte din cariera lui Constantin sau despre aspecte anumite ale politicii sale care ne ajută să completăm datele oferite de materialele anterioare. Acestea sunt oraţii panegirice contemporane împăratului, tratate cu caracter polemic şi compoziţii imperiale.

Oraţiile panegirice erau discursuri laudative rostite în prezenţa unui împărat cu ocazii festive, cum ar fi o vizită imperială sau o aniversare imperială dintr-un oraş important. Erau ţinute de retori experimentaţi, admiraţi de curte şi celebrau virtuţile personale si realizările recente ale conducătorului dintr-o perspectivă pozitivă. Din secolul al IV-lea ni s-a păstrat un codex intitulat *XII Panegyrici Latini,* rostite în majoritatea lor de către oratori păgâni din Gallia. Patru dintre acestea au fost dedicate împăraţilor care au domnit înaintea lui Constantin (289, 291, 297 şi 298) iar cinci în onoarea lui Constantin în primii ani ai domniei lui (307, 310, 311, 313, 321). Primele celebrează realizările primei Tetrarhii diocleţiene - mai ales pe acelea ale conducătorilor apuseni Maximian şi Constantius - aducând ordine într-o lume romană care trecuse printr-un haos de o jumătate de veac. Celelalte înregistrează vremurile tulburi ale celei de a doua Tetrarhii a lui Galerius şi venirea la putere a lui Constantin. Ele oferă informaţii despre campaniile lui militare şi sugerează o perspectivă păgână asupra credinţelor sale religioase şi care nu sunt menţionate în alte surse.[15] Panegiricul de la Trier (Treveri) din 313 este deosebit de interesant pentru detaliile pe care le dă despre campania italiană a lui Constantin şi modul în care autorul păgân interpretează convertirea împăratului.[16]

Din nefericire, numele celor mai mulţi autori păgâni ai acestor panegirice realizate în Apus la începutul domniei lui Constantin nu sunt cunoscute. Nu la fel stau lucrurile cu autorul creştin al textului grec *Oratio de Laudibus Constantini (Oraţie întru lauda lui Constantin),* rostită în faţa împăratului în Constantinopol cu prilejul celei de a treizecea aniversări a urcării pe tron (336). Eusebiu din Cezareea, pe vremea aceea deja celebru teolog creştin şi recunoscut istoric al Bisericii, a primit onoarea de a celebra faptele măreţe ale împăratului cu *ocazia* acestei aniversări, în

Joc să *trateze* temele tradiţionale ale acelor *virtutes* imperiale şi *gloria* militară, gusebiu se concentrează asupra credinţei creştine a împăratului. Acest panegiric creştin îl prezintă pe Constantin ca pe un agent al răzbunării divine împotriva persecutorilor păgâni, ca un interpret al Cuvântului lui Dumnezeu către omenire şi ca un conducător de factură divină chemat să realizeze, în lumea romană, o copie terestră a modelului ceresc.[17]

Au existat mai multe tratate polemice scrise pe la mijlocul secolului al IV-lea de către autori creştini atât împotriva păgânilor din afara Bisericii cât şi împotriva duşmanilor din interiorul Bisericii şi care oferă un material documentar foarte util. Conducătorul primei grupări era retorul creştin latin şi apologist Lactantius.[18] Crescut si educat în partea romană a Africii de Nord, la sfârşitul secolului al III-lea, a fost o perioadă profesor de retorică latină în capitală răsăriteană a Nicomediei. După izbucnirea „Marii Persecuţii" în Răsărit, si-a pierdut poziţia şi a fugit spre provinciile vestice unde a scris o apărare a credinţei şi a eticii creştine în şapte cărţi împotriva credinţelor şi practicilor păgâne, lucrare intitulată *Divinae Institutiones (Instituţiile Divine,* cea 303-313). Este posibil să-1 fi cunoscut pe Constantin atunci când acesta era la curtea răsăriteană şi e posibil ca acesta să-i fi oferit adăpost după ce a devenit împărat în provinciile apusene în 306. Deşi Lactantius pare că s-a întors în Răsărit pentru o vreme, la bătrâneţe ar fi devenit tutorele primului fiu al lui Constantin, Crispus, la curtea imperială din Gallia. Probabil că a locuit la Trier pentru mai mulţi ani după 313, când acel oraş era capitala imperială şi cel mai obişnuit loc de şedere pentru împărat. Bătrânul retor a adăugat o dedicaţie plină de admiraţie lui Constantin la finalul cărţii sale despre *Instituţiile Divine.* Iar proaspătul convertit a studiat cu atenţie acest tom, căci multe dintre afirmaţiile sale ulterioare despre adevărul creştinătăţii ca fiind opus erorilor păgânismului pot fi regăsite aici.

în anii petrecuţi în Trier, Lactantius a scris celebra sa *Liber de Mortibus Persecutorum (Cartea despre moartea persecutorilor, cea* 313-315). Tema ei: răzbunarea divină care s-a abătut asupra persecutorilor imperiali ai Bisericii Creştine. Deşi se referă prin aluzii la sfârşitul dramatic al unora dintre împăraţii persecutori de la începutul epocii, accentul cade pe moartea acelora care au comandat „Marea Persecuţie" din vremea sa. Oferă o viziune negativă asupra reformelor imperiale ale lui Diocleţian şi aduce detalii asupra începutului şi evoluţiei persecuţiei anticreştine care a durat zece ani. Acţiunile constantiniene timpurii din Răsărit, ascensiunea la putere în Apus si convertirea din Italia au constituit episoade-cheie, iar Lactantius 1-a prezentat ca pe un conducător pe care „Dumnezeu 1-a înălţat... pentru a anula edictele sângeroase şi pline de impietate ale tiranilor şi pentru a asigura bunăstarea omenirii".[19]. Este posibil ca împăratul însuşi să-i fi povestit anumite întâmplări pe care Lactantius le-a folosit mai apoi în scrierile sale. Alături de *Panegyrici Latini,* lucrarea *De Mortibus Persecutorum* oferă mult material documentar pentru reconstruirea primilor ani din cariera lui Constantin.

Doi autori creştini de la mijlocul secolului al IV-lea au scris lucrări polemice împotriva schismei donatiste din Biserica apuseană şi despre controversa teologică ariană din cadrul Bisericii răsăritene şi care au izbucnit în timpul domniei constantiniene. Eusebiu din Cezareea a menţionat sumar implicarea împăratului cu ajutorul unei schisme în conducerea Bisericii din Africa de Nord, în prima carte din *Vita Constantini* şi a introdus câteva documente relevante în ultima carte din *Historia Ecclesiastica.* Totuşi, originea schismei în timpul „Marii Persecuţii" şi eforturile lui Constantin de a o elimina în anii care au urmat convertirii sale ar fi destul de obscure fără lucrarea lui Optatus, episcopul din Milevis, nordul Africii, care a scris *Libri VII de Schisinate Donatistarum (Şapte cărţi despre schisma donatistilor,* prima ediţie cea 365-367, iar a doua ediţie cea 385). Optatus a oferit o istorie a disputei dintre donatiştii rigorişti şi episcopii din Cartagina. în plus, el a scris un *Appendix* conţinând documente contemporane care includea unele dintre scrisorile lui Constantin şi indicaţii către reprezentanţii Bisericii şi ai imperiului cu privire la schismă.[20]

Controversa teologică ariană care s-a răspândit în provinciile răsăritene în ultimii ani de domnie a lui Constantin a fost prezentată detaliat de Eusebiu în *Vita Constantini* şi în *Historia Ecclesiastica* din secolul al V-lea. Cu toate acestea, un participant important la Conciliul ecumenic de la Niceea şi la luptele ecleziastice şi politice ale vremii a lăsat mai multe lucrări cu caracter polemic în apărarea poziţiei sale si în evidentă opoziţie faţă de detractorii săi. Acesta a fost celebrul părinte al bisericii greceşti Atanasie care a participat la Conciliul de la Niceea ca diacon tânăr din Alexandria, iar apoi a fost episcop al acestei metropole timp de 45 de ani la mijlocul secolului al IV-lea. De-a lungul vieţii sale, el a rămas un adept al formulelor de credinţă niceene potrivit cărora Christos este „de aceeaşi esenţă" cu Dumnezeu Tatăl şi a luptat împotriva încercărilor arienilor de a-1 depune, în a doua parte a lucrării sale *Apologia contra Arianos (Apărare contra arienilor,* cea 349) şi în primele pagini ale lucrării *Historia Arianorum (Istoria arienilor,* cea 357) a relatat în detaliu luptele lui cu episcopii arieni si relaţiile complexe cu Constantin, în *Epistola de Decretis Nicaenae Synodi (Scrisoare despre Decretele Conciliului de la Nicea,* cea 352) a oferit o apărare biblică şi teologică a terminologiei folosite în Crezul niceean şi a atacat încercările oponenţilor săi de a schimba acest vocabular. Textul aduce multe informaţii preţioase pentru cunoaşterea noastră referitoare la dezbaterile teologice şi la politicile episcopale ale perioadei constantiniene.[21]

Printre cele mai importante surse pentru evaluarea credinţelor religioase private şi a politicii publice religioase a lui Constantin se numără si propriile texte ale împăratului. Numeroase scrisori imperiale, o predică publică şi diverse edicte şi legi compuse de sau pentru Constantin au supravieţuit în formele lor iniţiale latine sau în traduceri greceşti antice. Atât Eusebiu, în *Historia Ecclesiastica* dar şi Optatus, în *Appendix* la istoria lui despre donatism, au inclus mai multe scrisori ale lui Constantin către oficiali din provincie şi conducători ai Bisericii în care sunt menţiuni referitoare

la schisma ierarhică din Biserica apuseană. Eusebiu, în *Vita Constantini,* Socrates şi fheodoret în *Historiae Ecclesiasticae* şi Atanasie în poîemicile lui antiariene, au citat scrisori ale împăratului către diverse grupări implicate în controversa teologică din giserica răsăriteană, în aceste scrisori, cercetătorii pot să urmărească o tot mai sporită cunoaştere a practicilor Bisericii Creştine de către împărat şi teoria despre rolul lui ca teocrat imperial în slujba divinităţii creştine. In *Vita,* Eusebiu laudă studiul asiduu al Bibliei la care s-a supus împăratul şi obiceiul acestuia de a rosti predici în locuri publice. La sfârşitul lucrării se află una dintre aceste predici imperiale intitulată *Oratio od Coetum Sanctorum (Oraţie către adunarea sfinţilor).* Se pare că a fost rostită în faţa unui grup de creştini din Răsărit într-o Vinere Mare, în ultimii ani ai domniei. Ea ne dezvăluie o abordare filosofică şi o înţelegere teologică a credinţei creştine (cea 325-337). La sfârşitul lucrării *De Mortibus Persecutorum* Lactantius oferă o copie latină a edictului despre toleranţa religioasă pe care Constantin 1-a determinat pe Licinius să îl promulge la sfârşitul „Marii Persecuţii", în cartea a X-a din *Historia Ecclesiastica,* Eusebiu oferă o traducere greacă a aceluiaşi document, cunoscut ca Edictul din Milano (313). în acelaşi loc, a inserat si copii ale unor legi anterioare ale lui Constantin favorabile Bisericii apusene, în paginile din *Vita Constantini,* a citat sau parafrazat multe dintre legile care favorizau creştinismul. Din nefericiere, acestea au fost date în versiunea greacă, dar multe dintre constituţiile originale latine au fost incorporate ulterior într-un codex din secolul al V-lea, *Codex Theodosianus* (439). Prin aceste edicte şi legi, cercetătorii pot să vadă cum a reuşit Constantin să impună creştinismul ca un cult legal în Imperiul Roman, cum a făcut ca bisericile creştine să devină corporaţii legale din perspectiva legii romane şi a înălţat religia creştină deasupra cultelor păgâne din lumea romană. Folosite împreună cu alte surse antice, textele lui Constantin oferă o perspectivă mult mai clară asupra credinţei creştine şi a politicii religioase a primului împărat creştin.[22]

Vestigii antice

Vestigiile din perioada constantiniană sunt foarte variate si oferă o informaţie folositoare despre priorităţile şi politica împăratului. Constantin a fost cu siguranţă unul dintre marii constructori ai istoriei imperiale, iar vestigiile arhitecturale din timpul domniei lui se găsesc atât în Anglia cât şi în Gallia în Apus, dar şi în Thracia Şi ludeea, în Răsărit. Printre acestea se numără o sală de primire dintr-un palat, o bazilică laică, biserici creştine, băi, ziduri fortificate şi porţi de cetăţi. Deosebit de importante pentru acest studiu sunt marile biserici basilicane pe care Constantin şi familia lui le-au ctitorit în centre importante ale imperiului. Aceste edificii magnifice constituiau puncte centrale ale comunităţii religioase şi asigurau Bisericii o prezenţă publică în societatea imperială. Prin contribuţia imperială şi construcţiile ecleziastice,

Roma a fost transformată în Sediul apostolic al Occidentului, Ierusalimul a fost reconstruit ca loc de pelerinaj în Răsărit, iar Constantinopolul a fost înălţat ca noua capitală creştină pe malul Bosforului. O analiză a poziţiei originale, a mărimii şi modului în care apăreau observatorului bisericile constantiniene nu este foarte uşor de realizat, căci majoritatea lor au devenit ruine sau au fost reconstruite de-a lungul veacurilor. Cu toate acestea, există câteva surse care pot să-i ajute pe cercetători să descopere structurile originare. *Liber pontificalis* conţine o listă a bisericilor din Roma, iar istoricii Bisericii şi numeroase jurnale ale pelerinilor, cum ar fi *Itinerarium Egeriae,* descriu bisericile din Răsărit. Mozaicuri, gravuri, fresce reprezintă edificiile antice înainte de a fi reconstruite în epocile ulterioare. Iar arheologia a descoperit fundaţii ale vechilor structuri care încă mai există sub cele mai recente şi a identificat coloane şi elemente de construcţie din vechile clădiri care au fost refolosite în bisericile mai recente. Punând cap la cap aceste surse şi realizând reconstrucţii izometrice, reapar construcţii precum: bazilica Sf. Petru din Roma (cea 315-329), complexul Sfântului Mormânt din Ierusalim (cea 325-335) si prima Biserică a Sfintei înţelepciuni din Constantinopol (cea 326-360).[23]

Victoriile conducătorilor romani au fost deseori celebrate prin monumente triumfale, iar chipurile lor s-au păstrat în cunoscutele sculpturi imperiale. Se mai păstrează şi astăzi un număr de monumente importante şi unele vestigii sculpturale din timpul domniei unor împăraţi persecutori anteriori lui Constantin. Dar mult mai mult material de acest fel a supravieţuit din timpul îndelungatei domnii a primului împărat creştin. Arcul triumfal ridicat pentru victoria lui împotriva lui Maxentius, în Apus, se mai înalţă şi astăzi maiestuos în centrul Romei (312-315). Coloana triumfală înălţată în memoria victoriei lui împotriva lui Licinius, în Răsărit, domină încă dealurile Constantinopolului (326-330). Multe reprezentări sculpturale ale lui Constantin însuşi au supravieţuit în diverse locuri şi din perioade diferite ale domniei sale. Capul şi mai multe fragmente ale corpului colosalei statui a împăratului, amplasată iniţial în bazilica din Forul roman, se află astăzi expuse la intrarea din Palazzo dei Conservatori de pe Capitoliu. O statuie completă a împăratului din băile sale din Roma este astăzi plasată în nartex-ul Basilicii Sân Giovanni in Laterano. Capete ale împăratului pot fi examinate în muzee din York, Belgrad, Constantinopol şi New York. Portrete-statui sau mozaicuri ale mamei sale, Elena, şi alţi membri ai familiei imperiale se mai găsesc în Trier, Roma si prin alte părţi. Aceste monumente şi statui ajută pe cercetători să înţeleagă modul în care împăraţii doreau ca ei şi familiile lor să fie reprezentaţi în public.[24]

Mult mai răspândite decât structurile monumentale şi statuile au fost monedele oficiale si medalioanele imperiale. Un alt mijloc de propagandă în Antichitatea târzie îl constituie scoaterea regulată pe piaţă a monedelor imperiale. Aversul monedelor reprezenta portretele imperiale şi titlurile lor, iar reversul se modifica mai des şi anunţa victorii militare, programe civice şi credinţe religioase. Frumos desenate si cu relief

înalt, monedele romane şi medalioanele erau răspândite în tot imperiul cu intenţia ca populaţia nu numai să le folosească în tranzacţiile economice, dar să şi memoreze figurile şj să citească inscripţiile aflate pe acestea. Monedele romane târzii pot fi studiate în muzee, din America până în Orientul Apropiat. Există colecţii deosebite la Dumbarton Oaks în Washington D.C., la British Museum în Londra, la Bibliotheque Naţionale în Paris şi la Staatliche Miinzsammlung în Miinchen. Multe dintre tipurile de monede din Antichitatea târzie se găsesc şi pe piaţa de antichităţi şi pot fi comandate pentru colecţii private. Sub aspect religios, monedele conducătorilor tetrarhiilor anterioare lui Constantin se caracterizează printr-o focalizare a interesului asupra unui număr restrâns de divinităţi ale panteonului olimpian, în timp ce monedele constantiniene ' indică dispariţia progresivă a divinităţilor păgâne şi apariţia motivelor creştine.[25]

Un tip de material înrudit cu monumentele şi monedele este corpusul de inscripţii care a supravieţuit din această perioadă. Nici complet literare, nici artistice, inscripţiile erau mesaje scrise, imprimate pe materiale rezistente, înscrise pe monumente sau pe monede, ele explică ceva despre scopul acelor structuri sau iconografia monedelor pe care le decorau. Pe monumentele oficiale şi monedele imperiale, inscripţiile erau deseori în latină. In cazul dedicaţiilor private cum ar fi pietrele funerare, erau uneori în greacă. Studiul inscripţiilor de pe monumente şi tipurile de abrevieri folosite este numit epigrafie.[26] Unele inscripţii se află în poziţia lor originară pe structuri care încă există, cum ar fi inscripţia dedicatoare de pe Arcul de triumf al lui Constantin din Roma. Altele se află pe blocuri de piatră în muzee, provenind din edificii care nu mai există azi, cum ar fi acela care comemorează restaurarea băii romane a Elenei aflată în Muzeul Vatican. Prima inscripţie oferă informaţii despre atitudinea Senatului roman păgân faţă de Constantin la puţin timp după convertirea lui, în timp ce titulatura celeilalte inscripţii oferă date despre timpul şi locul în care mama lui locuia în Roma. Unele inscripţii conţin informaţii care-i ajută pe cercetători să înţeleagă modul cum s-a răspândit creştinismul în imperiu. Studiul inscripţiilor de pe monede este parte a disciplinei cunoscută sub numele de numismatică. Inscripţia GLORIA EXERCITUS, „gloria armatei" înscrisă în jurul motivului soldaţilor aflaţi în spatele unui stindard de război şi având o monogramă eristică pe reversul unei monede constantiniene, face publicitate faptelor de vitejie ale armatei romane care a luptat sub protecţia simbolurilor creştine. Inscripţiile si motivele de pe monede folosesc uneori surse literare şi oferă informaţii semnificative şi care nu există uneori în textele scrise ale vremii.

Câteva referiri la alte lucrări antice literare, unele cronici bizantine şi câteva hărţi medievale şi din Renaştere, gravuri si picturi completează lista surselor referitoare la perioada lui Constantin.[27] Cunoscând acest corpus substanţial, identificând şi unificând datele transmise de acesta, un cercetător poate încerca să realizeze o prezentare a conducerii imperiale şi a politicii religioase a primului împărat creştin din lumea romană. Acesta este obiectivul lucrării de fată.

II

CRIZA IMPERIULUI SI ÎMPĂRAŢII ILIRI

Illyricum era ţinutul de origine a acestor bărbaţi şi, cu toate că nu erau prea învăţaţi, erau atât de preocupaţi de problemele ţării şi de viaţa militară încât puteau fi consideraţi cei mai buni bărbaţi ai statului.

Aurelius Victor, *De Caesaribus* 39. 26

Flavius Constantinus s-a născut în vechiul oraş Naissus, la aproape o sută de mile sud de Dunăre, în provincia romană cunoscută sub numele de *Moesia Superior,* astăzi oraşul Niş în Serbia. Cum imperiul pierduse teritoriile lui dacice de la nordul Dunării, regiunea vestică a Moesiei a fost reorganizată militar, ca provincie romană de frontieră, cunoscută sub numele de *Dacia Ripensis,* cam pe vremea când s-a născut viitorul împărat. Aflat de-a lungul unui drum militar şi aproape de confluenţa râurilor Nişava şi Morava, afluenţi ai Dunării, Naissus s-a aflat într-o regiune strategică din provinciile europene răsăritene ale Imperiului Roman.'

Mai multe inscripţii antice arată că naşterea lui Constantin a fost celebrată pe 27 februarie. Dar anul naşterii trebuie dedus din numeroasele informaţii referitoare la vârsta lui de la începutul şi sfârşitul carierei lui publice. Lactantius, în *De Mortibus Persecutorum* (cea 315) îl prezintă pe Constantin, iar împăratul însuşi în *Edictul către poporul din provinciile răsăritene* (325) apare ca „bărbat tânăr" sau „un tânăr" atunci când servea ca tribun militar în Răsărit în primii ani ai „Marii Persecuţii" (303-305). Terminologia folosită nu a fost foarte precisă şi s-a urmărit probabil ca împăratul să fie absolvit de orice acuză referitoare la persecuţie. Lactantius şi alţi panegirişti păgâni se referă la Constantin ca la „tânărul bărbat" şi „tânărul împărat" în timpul primilor ani ai domniei lui în Apus (307-310). Limbajul este la fel de ambiguu şi constituie expresia retoricii panegirice standard, în care se compară vigoarea tinerească a noului împărat cu înţelepciunea matură a altuia mai în vârstă. Astfel, se poate spune că deducerea anului naşterii lui Constantin din aceste texte polemice şi panegirice este problematică.[2]

Eusebiu, care 1-a cunoscut destul de bine pe împărat în ultimii lui ani de viaţă, menţionează, la începutul lucrării sale *Vita Constantini,* că acesta şi-a început

domnia la vârsta la care Alexandru cel Mare a murit şi a trăit dublul vieţii cuceritorului macedonean. La sfârşitul aceleiaşi lucrări, Eusebiu menţionează că împăratul a domnit aproape treizeci şi doi de ani şi a trăit dublul acestei perioade. Istoricii Bisericii Socrates şi Sozomenos au preluat informaţia lui Eusebiu şi au menţionat că a murit ţa scurt timp după ce a împlinit 64 de ani. Istoricii latini menţionează şi ei aceeaşi vârstă pentru momentul morţii.[3] Biograful imperial şi sursele istorice sunt mai precise decât informaţiile menţionate anterior şi sunt în acord atunci când afirmă că împăratul a trăit 64 de ani. Din informaţiile cunoscute referitoare la viaţa şi cariera sa de tinereţe, aceste date apar tot mai convingătoare. Ca urmare, Constantin se pare că s-a născut la Naissus la sfârşitul lui februarie cea 273, la mijlocul domniei împăratului militar ilir Aurelian (270-275).[4]

Tatăl lui Constantin a fost un tânăr numit Flavius Constantius. Asemeni primului său fiu, el s-a născut în regiunea răsăriteană a centurii imperiale de provincii situate la sud de Dunărea centrală, cunoscute ca Illyricum. Aceasta a asigurat Romei un număr mare dintre soldaţii ei cei mai buni, comandanţi de armate şi chiar împăraţi în vremurile tulburi de la sfârşitul celui de-al III-lea veac. Guvernarea imperiului nu mai era apanajul exclusiv al aristocraţiei. Bărbaţi de provenienţă chiar umilă, dar cu talent militar şi administrativ, puteau să se înalţe prin cariera militară, până la cele mai înalte poziţii din statul roman. Constantius a fost într-adevăr un asemenea om. Fusese deja membru al *Protectores,* unitatea pentru pregătirea ofiţerilor şi serviciul de pază al împăratului, în timpul campaniei victorioase a lui Aurelian pentru recucerirea teritoriilor dn Siria de est (271 -273). La scurt timp după aceea, a devenit ofiţer cu rangul de *tribunus* în armata romană şi în decursul a zece ani va urca până la poziţia de *praeses,* guvernator al importantei provincii Dalmaţia, în zona vestică a provinciei Illyricum.[5]

Mama lui Constantin era o frumoasă tânără numită Elena. S-a născut într-o familie de origine umilă la Drepanum, în nordul Bithyniei - Yalova din Turcia de azi. Era *stabularia,* hangiţă într-una din numeroasele taverne-hanuri care erau presărate de-a lungul drumurilor romane din provinciile de est, unde a întâlnit-o Constantius la începutul carierei lui militare (cea 268-272). Deşi unele puţine surse o consideră concubina lui Constantius, mai demne de încredere par să fie acelea care o numesc *uxor* sau *coniunx,* „soţia" lui. Deoarece căsătoria lor s-a produs înainte de promovarea lui ca tribun şi de schimbarea semnificativă a statutului lor social, căsătoria lor a fost probabil legală, ceea ce face să nu existe îndoieli privitoare la legitimitatea fiului lor.[6]

La 20 de ani după naşterea fiului lor, Constantius este ales *Caesar,* împărat de rang secund, în Apus. Va trebui să o abandoneze pe soţia lui de origine modestă Şi să o accepte pe fiica lui *Augustus,* împăratul senior (principal), ca o soţie mai potrivită cu noul lui statut. Deşi Constantius nu va fi împreună cu primul fiu timp de doisprezece ani, se preocupă ca acesta să fie educat pentru poziţia imperială, iar

apoi îl aduce aproape de el şi îl pregăteşte pentru succesiunea la tron. Deşi Elena nu s-a mai recăsătorit şi a trăit retrasă mulţi ani, a rămas aproape de fiul ei, iar când Constantin a devenit împărat, a adus-o înapoi în viaţa publică pe marria lui şi în final a ridicat-o la rangul de *Augusta* sau împărătească a lumii romane, Mult mai puţină informaţie există despre Constantius si Elena decât despre fiul lor. Constantius pare să fi fost un om curajos, un talent administrativ şi o fire blajină. Elena era o femeie cu multă demnitate, pietate mistică şi multă pasiune emoţională. Constantin a avut norocul unor părinţi buni şi pare să fi moştenit cele mai bune calităţi ale fiecăruia - calităţi necesare unui om care urmează să ajungă la conducerea statului roman, confruntat cu numeroasele momente de criză în secolul al III-lea.

Părinţii lui Constantin au crescut în prima parte a perioadei de 50 de ani (cea 235-285) care a fost descrisă de autorii antici şi cei moderni ca o perioadă de criză majoră în care Imperiul Roman părea să se prăbuşească datorită convulsiilor politice, invaziilor externe, declinului economic şi dezbinării culturale.[7]

împăraţii anteriori fuseseră moştenitorii guvernării clasei aristocrate *(nobilitas)* a Romei republicane si obţinuseră puterea ca şi victoriile în luptele dintre partide din timpul Republicii. Caesar Augustus şi succesorii săi, lulio-Claudieni (31 A.D. - 68 A.D.), au condus în Roma ca *Princeps* sau „Primul bărbat" al statului, sprijiniţi de Senat care cuprindea pe susţinătorii din nobilimea romano-italiană şi au guvernat imperiul ca *Imperator* sau „Comandant-şef' al armatelor alcătuite din legiuni recrutate dintre cetăţenii romani din Apus, loiali categoriei lor sociale. Au reuşit să lase urmaşi la conducere dintre moştenitorii lor de sânge care au primit puteri de consul, de tribun sau funcţii pontificale ori imperiale de la *Senatus* roman si de la *Populus* timp de aproape un secol. Guvernarea necugetată a lui Nero a distrus prima, dinastie imperială şi a dus la izbucnirea unui război civil care a adus la putere a doua dinastie, pe Vespasian şi cei doi fii ai săi Flavieni (69-96). Moartea celui de al doilea fiu, Domiţian, fără urmaş masculin, nu a fost urmată de război civil, ci de alegerea făcută de Senat şi acceptată de armată, a unui senator bătrân, Nerva, ca următorul *Princeps.* Nerva si urmaşii lui, Ulpieni-Antonini (96-192), nu au avut întotdeauna moştenitori direcţi masculini şi au adoptat astfel fii, rude îndepărtate sau personalităţi oficiale de încredere. Senatul îi desemna, iar armata îi aclama ca succesori imperiali. Acest sistem a dat Romei unii dintre cei mai buni împăraţi ai ei - comandantul cuceritor Traian (98-117), Hadrian, cel care a călătorit mult pentru a-şi consolida imperiul (l 17-138), figura respectabilă a lui Antonius Pius (138-161) si filosoful luptător Marcus Aurelius (161 -l80)[8].

Sistemul de conducere imperial şi succesiunea paşnică a împăraţilor de la Augustus prin Antonini a coincis cu o perioadă de 200 de ani de *Pax Romana* în care Imperiul Roman a atins culmea puterii sale politice si militare, a prosperităţii economice şi a reali zărilor culturale. Cu toate acestea, transformările din sânul societăţii imperiale au început să apară exact în această perioadă si ele vor duce la subminarea stabilităţii

politice a imperiului. Vechea nobilime republicană din care au provenit împăraţii şi clasa senatorială s-a epuizat treptat de-a lungul celui de-al IV-lea secol. Mai întâi, aceasta a fost înlocuită treptat cu romani din clasa ecvestră şi reprezentanţi ai păturii jflijlocii din oraşele italiene, iar mai târziu cu colonişti italici şi supuşi romanizaţi din provincii. Dinastia flaviană de la sfârşitul primului secol s-a înălţat din rândul cavalerilor *(equites).* Unii dintre împăraţii dinastiei ulpiano-antonină din al H-lea secol sunt descendenţii coloniştilor romano-italici din Spania si Gallia de sud. Guvernatorii generali care comandau legiuni şi guvernau provincii au fost tot mai des aleşi din rândul noii nobilimi în formare. Deşi această clasă conducătoare era complet romanizată si loială imperiului, ea era mai puţin „romană" şi nu era ataşată de instituţiile republicane aşa cum fusese vechea *nobilitas.* în această situaţie, rolul şi puterea împăraţilor a crescut mult, în timp ce apelul la autoritatea instituţiilor republicane a scăzut simţitor. De asemenea, regatele clientelare au fost transformate în provincii, iar provinciile au fost romanizate în această perioadă, cetăţenia romană fiind extinsă şi mai mult la popoarele imperiului. După ce Hadrian s-a retras din unele teritorii cucerite de Traian în Orientul Mijlociu şi a consolidat frontierele imperiului, a devenit un obicei recrutarea soldaţilor din rândul cetăţenilor romani ai noilor provincii şi totodată, staţionarea armatelor în regiunile unde au fost formate, împăraţi curajoşi care parcurgeau teritoriul provinciilor şi conduceau ei înşişi legiuni erau capabili să obţină loialitatea acestor trupe; conducătorii mai puţin activi care rămâneau la Roma şi se bucurau fără întrerupere de plăcerile capitalei puteau să-şi piardă sprijinul acestora. Războiul civil din anii 68-69 a arătat că împăraţii puteau să fie aleşi şi în altă parte decât în Roma şi că puterea imperială se întemeia în ultimă instanţă pe capacitatea de a controla legiunile. Un guvernator general, care conducea una dintre cele 48 de provincii ale imperiului şi mai multe legiuni din totalul de 30, avea o mare putere care putea să fie folosită împotriva unui împărat mai slab sau în timpul unei crize politice. Aceasta a fost situaţia de care au profitat Severii. După uciderea fiului lui Marcus Aurelius printr-un complot de palat la sfârşitul lui 192, Garda Pretoriană 1-a ucis şi pe succesorul său şi a vândut titlul imperial celui care a oferit mai mult, la Roma în 193; atunci mai mulţi comandanţi de armate au pretins titlul de împărat cu sprijinul legiunilor lor. Septimius Severus, guvernatorul Pannoniei Superioare, a organizat un marş încununat de succes asupra Romei, în vara lui 193 şi a obţinut ca pretenţiile lui să fie acceptate de Senat. Dar a trebuit să petreacă următorii patru ani ducând războaie civile numeroase înainte de a-Şi impune dinastia şi pacea să fie reinstaurată. Primii ani ai lui Septimius au fost un preludiu al vremurilor tulburi ale secolului următor, iar pacea fragilă din timpul dinastiei sale a fost mai degrabă liniştea dinaintea furtunii. Deşi s-a declarat loial împăraţilor Antonini sub care a slujit, guvernarea sa a fost complet diferită. Septimius s-a născut în Africa de Nord, având sânge italic dar şi berber, şi a crescut printre militari înainte de a deveni împărat. Soţia lui, lulia Domna, era din Siria, fiica celui mai înalt preot al zeului răsăritean al soarelui de la Emessa, zeul Elagabal. Vechile tradiţii ale Romei

repubb'cane aveau prea puţine semnificaţii pentru acest cuplu şi urmaşii lor. Septimius Severus ştia că puterea lui depindea de sprijinul soldaţilor şi a acţionat în consecinţă. A concediat Garda Pretoriană şi a creat una mai mare din trupele loiale dinastiei lui. A mărit numărul legiunilor dar şi valoarea soldei, ameliorând si condiţiile de serviciu ale militarilor. A guvernat ca un „monarh militar"* mai mult prin intermediul unor prefecţi pretorieni decât ca un *princeps* republican prin Senatul roman. A menţinut armata în activitate permanentă, apărând frontierele prin campanii în Mesopotamia împotriva părţilor, iar în Britannia împotriva picţilor. Au apărut oameni noi în serviciul imperial sub guvernarea abilului Septimius (193-211) şi a brutalului său fiu, Caracalla (211-217). împăraţii ulteriori din această dinastie au fost nepoţii surorii luliei Domna, lulia Maesa. Ea şi fiicele ei au contribuit la menţinerea dinastiei la putere prin atenţia acordată armatei. Cu toate acestea, împăraţii mai tineri pe care i-au propulsat au început să-şi piardă autoritatea în faţa ierarhiei militare. Elagabalus (218-222) a adus la Roma cultul solar răsăritean (el fiind sacerdotul acestuia) şi a construit un templu magnific pentru acest zeu pe colina Palatin. A guvernat ca şi cum ar fi fost o divinitate, scandalizând Roma prin viaţa desfrânată şi numeroasele aventuri homosexuale. A fost înlocuit cu vărul lui mai tânăr Severus Alexander (222-235), un conducător plin de responsabilitate şi o minte înclinată spre filosofie care a dăruit imperiului ultima guvernare liniştită după o jumătate de veac. Din nefericire, insuccesele în confruntarea cu noul stat persan din Răsărit au atras atenţia popoarelor germanice din nord, iar măsurile disciplinare aplicate armatei au dus la eliminarea lui de către legiuni în 235. Principiul republican al conducerii constituţionale şi tradiţia dinastică a imperiului timpuriu au fost uitate, căci grupurile din provincii şi Garda Pretoriană sau Senatul de la Roma au proclamat deseori noi împăraţi şi au implicat statul în războaie civile în următorii 50 de ani.[9]

Aspectul politic al crizei imperiale a fost numit „problema succesiunii" iar jumătatea de veac în care s-a produs, „era împăraţilor de cazarmă" sau „perioada împăraţilor militari". Guvernatorii ambiţioşi şi comandanţii militari au folosit bazele militare ca puncte de revoltă împotriva guvernării centrale. Iar armatele regionale care sperau în donaţii, aveau simţul loialităţii pentru comandanţii lor direcţi sau voiau ca împăratul să apere el însuşi o frontieră aflată în pericol, erau dispuse să susţină aceste revolte. Senatul şi Gărzile Pretoriene îşi propulsau deseori propriii candidaţi, dar de cele mai multe ori erau forţate să accepte pe conducătorii militari care puteau să îndeplinească dorinţele lor în războaie. Aurelius Victor scria:

> de vreme ce ... (împăraţii) erau dispuşi să lupte între ei, au aruncat statul roman într-un rapid declin, iar la putere ajungeau în mod egal atât cei buni cât şi cei răi, cei nobili cât şi cei nedemni şi chiar mulţi dintre barbari. [10]

Eutropius povesteşte succint cum a început criza în momentul în care Jvlaximinus [Thrax] s-a înălţat din rândurile armatei şi a fost primul care a ajuns la putere numai datorită voinţei soldaţilor, căci Senatul nu a jucat nici un rol, iar el nu a fost senator". Alte surse antice menţionează originea umilă tracă şi faptul că legiunile din Pannonia şi Moesia 1-au proclamat împărat împotriva lui Severus Alexander fără aprobarea Senatului. " Maximin şi fiul lui au guvernat doar câţiva ani (235-238) înainte de izbucnirea revoltelor împotriva lor. Provinciile africane au proclamat ca împăraţi pe guvernatorul lor proconsular Gordian şi pe fiul acestuia, pentru că au murit înainte de a ajunge la Roma, Senatul a numit pe Balbinus si pupienus ca împăraţi în încercarea de a apăra Italia de un atac din partea Maximinilor care îşi conduceau legiunile peste Alpi. Aceştia au fost ucişi, dar candidaţii propuşi de Senat au fost curând înfrânţi de nepotul proconsulului african Gordian III, care a venit la putere punând capăt haosului. A fost capabil să conducă timp de câţiva ani (238-244). în timpul unei campanii împotriva perşilor, Gordian a fost alungat de la putere de către legiunile din Răsărit, care 1-au proclamat împărat pe prefectul pretoriului, Filip Arabul. Născut în regiunea Traconitis, la răsărit de Galileea, a făcut carieră ca funcţionar imperial. Filip a încheiat pace cu perşii, a revenit la Roma şi au fost recunoscuţi, el si fiul lui, de către Senat, în timpul domniei lor (244-249), cei doi au organizat jocuri strălucitoare la Roma pentru aniversarea unui mileniu de la întemeierea cetăţii şi au luptat împotrivă carpilor la Dunăre. Cu toate acestea, legiunile din acea regiune s-au ridicat împotriva lui Filip. Decius, senator din Pannonia, pe care împăratul 1-a trimis să înăbuşe revolta, a acceptat aclamaţiile soldaţilor şi le-a condus înapoi în Italia, unde 1-a înfrânt şi ucis pe Filip. Decius şi fiul lui au fost nevoiţi apoi să revină în mare grabă la Dunăre în încercarea de a opri o invazie masivă a goţilor. La început au avut succes, dar au fost prinşi într-o capcană la Abrittus în Moesia Inferior şi au fost ucişi în zona dunăreană în timp ce apărau eroic frontiera imperială după o domnie scurtă de aproximativ doi ani (249-251). Haosul s-a instalat, căci numeroşi pretendenţi au luptat pentru ocuparea tronului imperial timp de mai mulţi ani. în cele din urmă, Valerianus (253-260) şi fiul său Gallienus (253-268) au reuşit să devină conducători cu sprijinul legiunilor alpine şi al Senatului. Dar invaziile barbare si mişcările interioare de divizare au dus imperiul într-o nouă criză majoră.[12]

Până în secolul al III-lea, Imperiul Roman şi-a menţinut destul de uşor duşmanii la distanţă şi a reuşit să-şi apere frontierele. Generalii senatoriali ai ultimei republici, precum Caesar şi Pompei, au stabilit un teritoriu compact al imperiului în jurul Mediteranei, incluzând provincii din Hispania, Gallia, Dalmaţia, Macedonia şi Achaea, Asia, Bithynia si Cilicia, Sicilia si Corsica-Sardinia. Augustus şi urmaşii lui până la sfârşitul primului secol au completat această hartă prin cucerirea unor noi provincii cum ar fi Britannia, dincolo de coasta Galliei, Germania Inferioară şi Superioară, de-a lungul Rinului, Raetia si Noricum din Alpi, Pannonia, Illyricum,

Moesia şi Thracia la sud de Dunăre; prin transformarea statelor clientelare în provincii ca Galatia, Cappadocia, Aegyptus şi Mauretania. Cel mai mare val al expansiunii imperiale a fost atins la începutul celui de-al II-lea secol când Traian cucereşte Dacia, la nord de Dunăre, în Europa răsăriteană şi porţiuni din Mesopotamia şi Arabia în Orientul Mijlociu. Hadrian s-a retras din unele zone recent cucerite şi a consolidat frontierele imperiului de-a lungul Rinului în Vest, la nord de Dunăre si spre Marea Neagră, în Est, la marginile Anatoliei, deşertul sirian şi Eufrat în Orient şi până la deşertul Saharei în Africa. Din Britannia şi Spania, de pe malurile Atlanticului până în deserturile din Siria şi ludea, şi de la Marea Nordului până în Africa de Nord, Imperiul Roman s-a extins cu aproape 3000 de mile în lăţime şi 2000 mile în lungime spre poli, având peste 40 de provincii răspândite în jurul bazinului mediteranean al Europei, Asiei de vest şi Africii de Nord.[13] Hadrian şi urmaşii lui până la primii Severi au menţinut o strategie de „apărare preventivă". Aproape 30 de legiuni de câte 6000 de soldaţi fiecare au fost desfăşurate în tabere *(castra)* protejate de ziduri de piatră si palisade de pământ de-a lungul perimetrului imperial pentru a apăra imperiul de atacurile externe şi pentru a controla comerţul peste graniţe în cel de-al II-lea secol şi la începutul celui de-al III-lea. Această strategie preventivă, care se baza pe disciplina şi forţa soldatului roman pedestru, a funcţionat foarte bine atât timp cât vecinii imperiului au fost staţionari si separaţi politic. Dar modificările din compoziţia şi numărul duşmanilor exteriori ai Romei de la începutul secolului al III-lea au dus la crearea unei presiuni mai accentuate asupra frontierelor şi la tot mai multe invazii în teritoriile imperiale pe care nu mai puteau să le controleze efectivele militare romane şi nici strategia statică şi defensivă a acestora.[14]

Invaziile externe masive au reprezentat un aspect corelat crizei din secolul al III-lea şi s-au adăugat mediului politic instabil, producând anarhia militară din „perioada împăraţilor militari", în locul micilor triburi germanice de la nord de frontierele Rin-Dunăre din Europa sau regatului feudalizat part din Orientul Mijlociu care atacaseră anterior Imperiul Roman, au apărut coaliţii barbare mult mai unite si mult mai ample în Europa si un stat persan mult mai centralizat şi mai agresiv în răsărit, în primele decenii ale celui de-al III-lea veac ele au început să ameninţe lumea romană. La Marea Nordului, piraţii saxoni şi-au construit flote cu care efectuau raiduri de-a lungul coastelor Galliei si Britanniei. De-a lungul Rinului inferior, mai multe triburi germanice s-au aliat cu francii si au început să ameninţe provinciile Germaniei şi Galliei. La sud, pe Rinul superior, alte triburi germanice s-au aliat cu alamanii si au început să ameninţe sudul Galliei şi Italia. Vechi duşmani, precum marcomanii si quazii erau încă foarte prezenţi pe Dunărea superioară, dar au fost împinşi de populaţiile din Scandinavia si din câmpiile Europei de Răsărit. Goţii de la Marea Baltică au început să se deplaseze spre sud prin răsărit ameninţând cu invadarea Daciei romane şi cu traversarea Dunării inferioare. Sarmaţii din câmpiile

iraniene se apropiau de aceeaşi regiune şi împreună cu goţii şi alte populaţii barbare germanice ameninţau provinciile balcanice si anatoliene ale imperiului, în Orientul Apropiat, campaniile romane purtate de împăraţii romani de la Traian la Septimius Severus împotriva părţilor au slăbit şi divizat regatul part, astfel încât monarhia lui a fost răsturnată la începutul secolului al III-lea. în 224, Ardashir din dinastia Sasanizilor, pretinzând că este descendentul spiritual al imperiului ahemenid din secolele VI - IV î. Chr, a creat un imperiu persan renăscut la Ctesiphon în Mesopotamia şi a pretins anexarea provinciilor romane răsăritene. Având o guvernare mult mai centralizată, o armată foarte mobilă si o religie unitară zoroastriană, Persia sasanidă devine un pericol serios pentru Siria şi alte provincii romane din Răsărit. Mai târziu în decursul aceluiaşi secol, raidurile nomazilor din zona deşertului au început să facă presiuni asupra lanţului de cetăţi romane şi teritorii agricole din nordul Africii.

Astfel, o continuă invazie de populaţii duşmane apare de-a lungul întregului perimetru al Imperiului Roman din secolul al III-lea. Folosind mai mult cavaleria şi având o mobilitate mai mare, noii duşmani se opun legiunilor romane pedestre, cu mişcări mai încete şi greoaie şi cu garnizoane imperiale de frontieră deseori slăbite de războaiele civile interne dintre „împăraţii de cazarmă". Invadatorii erau capabili să depăşească frontierele romane şi să devasteze teritoriile provinciilor, la mijlocul celui de-al III-lea secol (Harta 1).

Noua ameninţare persană din est şi creşterea pericolului german la nord au fost deja observate la sfârşitul perioadei Severilor, iar tânărul Alexander a purtat campanii în ambele regiuni înainte de a fi alungat de la putere de către Maximin Thrax în 235. Maximin şi-a petrecut întreaga lui scurtă domnie la frontiera de nord luptând cu germanii pe Rinul superior lângă Mainz şi cu sarmaţii pe Dunărea superioară, în Pannonia. în timpul războaielor civile şi a haosului politic din următorii ani, Shapur I îi urmează la tronul persan tatălui său, în 241 şi atacă oraşele de frontieră din Skia de răsărit. Astfel, tânărul Gordian III e obligat să înceapă o campanie împotriva Persiei până ce este răsturnat de la putere de Filip Arabul în 244. Filip a încheiat campania prin negocieri înainte de întoarcerea la Roma. Dar a trebuit să pornească în marş spre Moesia, unde quazii germanici şi carpii traci făceau raiduri la sud de Dunărea inferioară. I-a respins pe aceştia şi s-a întors la Roma pentru a organiza sărbătorirea victoriei şi a Jocurilor Mileniului Romei din 248. Dar festivităţile au durat puţin, căci uzurpările interne şi invaziile externe au pus repede capăt domniei lui Filip şi au mai adăugat o pagină la declinul rapid al lumii romane. Decius, care fusese trimis spre nord pentru a înăbuşi o revoltă militară, a acceptat aclamaţiile soldaţilor, a împins trupele departe de frontul dunărean şi a mărşăluit înapoi spre Italia unde 1-a învins şi răsturnat de la putere pe Filip în 249. Goţii au profitat de situaţie şi au invadat teritoriile romane din Dacia, Moesia şi Thracia. Decius şi fiul lui au fost ucişi doi ani mai târziu în încercarea lor de a opri avansarea

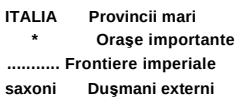

Harta l. Imperiul Roman si inamicii săi la jumătatea secolului al IlI-lea

acestora. Mai mulţi comandanţi regionali au încercat să îi înfrângă pe barbari luptând în acelaşi timp pentru tronul imperial în anii care au urmat. Când au ajuns împăraţi Valerianus şi Gallienus, în 253, frontierele erau străpunse de-a lungul întregului imperiu. Francii trecuseră Rinul inferior si devastau Gallia de nord. Alamanii atacau regiunea Rinului superior şi amenințau Gallia de sud, Raetia şi Italia. Goţii atacau iarăşi Dacia, treceau deseori Dunărea inferioară si făceau incursiuni adânci în Macedonia si Achaea. Alţi goţi, împreună cu boranii şi herulii, călătoreau pe Marea Neagră si lansau raiduri în Asia Minor. Perşii traversau desertul sirian si atacau Antiochia romană. Gallienus a rămas să lupte împotriva germanilor în vest, în timp ce Valerian a început o campanie împotriva perşilor în est. Gallienus a câştigat câteva bătălii în Gallia şi Illyricum, iar Valerianus începuse să-1 împingă pe Shapur (Sapor) I (242-270) înapoi spre Mesopotamia. Apoi, dezastrul loveşte cu forţă. O molimă slăbeşte armata de răsărit forţându-1 pe Valerianus să negocieze pacea, în timpul acestor negocieri este făcut prizonier si dus în captivitate la Ctesiphon în 260. Si-a trăit ultimii ani de viaţă ca scaun uman de pe care se urca Shapur în şa. Apoi a fost jupuit, iar pielea i-a fost expusă pe zidul unui palat persan - basoreliefuri gigantice realizate în stânci uriaşe din desertul învecinat au înregistrat această ultimă înfrângere romană, între timp, francii au avansat prin Gallia până în Hispania unde au devastat Tarraco. Alemanii au invadat centrul Italiei amenințând Roma. Goţii au atacat iarăşi Dacia şi provinciile de la sudul Dunării. Perşii au atacat Antiochia romană şi au jefuit-o. în vest, Postumus, un comandant de pe Rin, i-a convins pe supuşii si soldaţii din Gallia, Britannia şi Spania să-1 accepte ca împărat pentru un independent *Imperium Galliarum* (Imperiu al galilor), care nu a mai recunoscut autoritatea Romei (260-273). în răsărit, Odenathus si Zenobia s-au proclamat rege si regină ai Palmyrei, o cetate comercială din deşertul sirian care opunea rezistenţă Persiei şi chiar a creat un regat independent care controla provinciile din bazinul Mediteranei de răsărit (260-272). Gallienus era prea ocupat să lupte împotriva uzurpatorilor şi a barbarilor din vest pentru a mai pregăti o campanie pentru eliberarea sau răzbunarea tatălui lor. în ultimii ani ai domniei, acest conducător asediat de abia a fost în stare să păstreze Italia, sudul Galliei, Raetia, Pannonia, Dalmaţia si nordul Africii (260-268). Nu e de mirare că Eutropius comenta în rezumatul său la această perioadă că *„în vremea aceea... Imperiul Roman fusese aproape distrus".*[15]

Declinul economic a fost cel care a urmat după acest haos, constituind un alt aspect al crizei imperiale din secolul al III-lea. Oraşele de la frontierele imperiului erau deseori devastate, iar cetăţile din interior erau atacate de barbari. Istoricul creştin latin Orosius scria în istoria lui de la începutul secolului al V-lea că „încă mai există prin diversele provincii aşezări mici şi sărăcite în interiorul ruinelor marilor cetăţi, păstrând semne ale sorţii lor... printre care în Hispania menţionăm Tarraco ca o consolare pentru dezastrul lui actual". Istoricul păgân grec Zosimos scria în istoria lui de la sfârşitul Antichităţii că „nu a fost măcar o provincie din Imperiul Roman

care să fi scăpat nedevastată iar (barbarii) au atacat aproape toate cetăţile fără ziduri de apărare dar şi majoritatea celor fortificate". Apoi numeşte multe dintre cetăţile răsăritene, cum ar fi Bizantium, Chalcedon, Nicomedia, Niceea, Efes, şi Antiochia, care a suferit mult în urma războaielor civile si a invaziilor din perioada crizei. Datorită mişcării permanente de trupe romane şi duşmane şi numeroaselor lupte în teritoriile imperiale, căile comerciale au fost periclitate iar proprietăţile agrare au fost devastate. A devenit tot mai greu pentru negustori să-şi transporte mărfurile în siguranţă, iar ţăranii nu şi-au mai putut strânge recoltele în linişte. Terenurile cultivate din regiunile rurale de frontieră erau deseori devastate chiar de locuitorii lor, care căutau adăpost în regiunile urbane interioare ale imperiului."[6]

Declinul economic din lumea romană a secolului al III-lea se reflectă şi în numărul restrâns de monede imperiale din această perioadă. La începutul imperiului, romanii au bătut monede de aur, argint şi bronz având *denarius* de argint ca monedă de bază pentru colectările de taxe şi plăţi publice. De la Augustus la Antonini, denarul a fost menţinut la acelaşi nivel de greutate şi fineţe a metalului. Augustus a întreţinut o armată de 25 de legiuni la sfârşitul domniei sale şi îi plătea pe soldaţi cu 225 denari pe an. Severii au sporit numărul de legiuni la 34 şi au mărit solda la 750 denari pe an. Menţinerea unui sistem de taxe inflexibil, pierderea unor mine importante din regiunile frontaliere şi creşterea pretenţiilor militarilor i-au forţat pe împăraţii din ultima parte a celui de-al II-lea secol să modifice greutatea şi conţinutul de metal din monedele de argint pentru a imprima o cantitate mai mare de monede. La începutul celui de-al III-lea secol, Caracalla a scos o nouă monedă de argint, *antoninianus,* care era considerat un denar dublu, dar era doar o dată şi jumătate mai mare decât vechea monedă. Nu a circulat decât câţiva ani, după care a fost introdus în forţă în cantităţi foarte mari în timpul împăraţilor militari şi în anii de criză. A fost iarăşi devalorizat până când a devenit o monedă de metal care avea doar o infimă cantitate de argint la sfârşitul domniei lui Gallienus. Dar moneda de argint avea şi o durată de folosire redusă, căci după o perioadă limitată de timp nu se mai putea aprecia corect greutatea ei şi nici nu mai avea conţinutul corect de metal, dar nici valoarea monetară a monedelor anterioare. Vânzătorii şi comercianţii cereau preţuri mai mari pentru produsele lor, în timp ce lucrătorii şi soldaţii cereau salarii mai mari pentru serviciile lor. A început procesul de inflaţie care a crescut treptat, determinând o ieşire de sub control a întregii economii pentru tot secolul al III-lea. Deoarece mărirea soldelor şi frecventele donaţii de monede devalorizate nu au completat cheltuielile soldaţilor, împăraţii nu au mai extras cheltuielile cu întreţinerea din solda militară aşa cum se procedase anterior, în vremurile de pace şi stabilitate. Guvernul a fost forţat să distribuie trupelor în mod gratuit raţii, uniforme şi arme într-un sistem cunoscut sub numele de *annona militaris* (provizii militare). Prefecţii pretoriului supravegheau colectarea de fonduri necesare pentru aprovizionarea armatei sub formă de taxe din provincii. Datorită anarhiei militare

de la mijlocul secolului al IH-lea asemenea rechiziţii exercitau presiuni inegale asupra unor pături sociale sărăcite ale imperiului. Aurelius Victor comentează faptul că agenţii prefecţilor deveneau brutali şi venali, iar aceste colectări dăunau ţăranilor care asigurau produsele agricole colectate.[17]

Ca şi cum aceste situaţii politice, militare şi economice neprielnice nu ar fi fost suficiente pentru a distruge lumea romană, la mijlocul secolului al III-lea s-a răspândit o molimă ucigătoare prin oraşe, determinând o diminuare demografică semnificativă tocmai atunci când era nevoie de forţe umane în lupta împotriva duşmanilor imperiului, în asemenea condiţii, scrie Aurelius Victor, „o stare grea de tristeţe şi disperare" s-a răspândit printre supuşii imperiului. Ca un ecou la afirmaţiile lui Victor, unii cercetători moderni au caracterizat secolul al III-lea drept „veacul anxietăţii" şi au inteipretat dezbinarea culturală ca un alt aspect al crizei acestui secol. [18]

în timpul perioadei prospere numită *pax romana,* cetăţenii şi supuşii Imperiului Roman au fost mândri că sunt parte „a imensei autorităţi a păcii romane". Plinius cel Bătrân, cărturarul latin de la mijlocul primului secol şi Aelius Aristides, un orator grec de la mijlocul celui de-al II-lea secol, s-au referit la securitatea şi lejeritatea călătoriilor pretutindeni în lumea romană şi au lăudat crearea de cetăţi înfloritoare în provinciile romane, împăraţii au dotat marile cetăţi cu amfiteatre, teatre, temple, apeducte şi băi prin care plăcerile vieţii imperiale puteau fi trăite şi de supuşii lor, în timp ce elitele urbane au făcut donaţii complexelor sacre pentru organizarea de sărbători religioase prin care binecuvântarea adusă de bunăstare să fie celebrată de toţi cetăţenii, în aceste condiţii, o mândrie generală şi un consens cultural s-au manifestat de-a lungul întregii lumi greco-romane din Imperiul Roman. Limbile natale au cedat locul limbilor greacă şi latină ca limbi comune ale imperiului; stilurile regionale ale artei au fost înlocuite cu motivele clasice în structurile publice ale oraşelor; divinităţile locale au fost asociate şi sincretizate cu divinităţile Olympului grec în toate ritualurile provinciilor. Puţini locuitori ai lumii romane au avut reţineri faţă de venerarea lui Jupiter şi a zeilor imperiului sau au acceptat cu rezervă conducerea Cezarilor şi a urmaşilor lor zeificaţi, căci guvernarea imperială oferea mari beneficii.[19]

Dar criza din secolul al III-lea nu putea decât să submineze loialitatea politică a unor regiuni faţă de o guvernare centrală care devenea tot mai neputincioasă şi a cauzat o erodare a încrederii culturale a multor supuşi imperiali într-o civilizaţie care părea intrată în decrepitudine. Desigur că secesiunea regiunii celtice sub forma Galliei imperiale a lui Postumus şi a teritoriilor semitice din Răsărit care au format imperiul Palmyrei condus de Zenobia în 260 a fost corelată cu oportunismul politic al conducătorilor lor şi cu problemele de apărare ale regiunilor respective. Dar aceste separări teritoriale şi politice n-ar fi fost încununate de un temporar succes dacă nu ar fi fost susţinute de separarea culturală a popoarelor din aceste regiuni. Postumus Şi urmaşii lui din Apus par să fi avut beneficii din „renaşterea celtică" a limbii,

religiei şi artelor care a dat acestei separări un anume aspect unitar orientat împotriva Romei si i-a făcut pe conducătorii ei rezervaţi în ceea ce priveşte autoritatea imperiului central (260-273). După moartea soţului ei care luptase loial pentru Roma, Zenobia din Palmyra a reuşit să preia controlul asupra provinciilor romane răsăritene şi să guverneze „Răsăritul" ca o „nouă Cleopatra" sub patronajul religios al divinităţilor semitice ale regiunii (267-272). Deşi aceste mişcări de secesiune vor fi înfrânte, iar controlul asupra acestor provincii va fi reinstaurat, existenţa lor efemeră a fost un indiciu despre forţele separatiste care subminau deja consensul cultural din Imperiul Roman al secolului al IlI-lea.[20]

Una dintre cele mai imporatante forţe culturale separatiste era reprezentată de tendinţele religioase evidenţe deja în interiorul populaţiilor imperiului din această perioadă. Credinţele romane tradiţionale susţineau că oficierea ritualurilor pentru zeii tutelari ai statului asigura victoria în război si bunăstarea în timp de pace.[21] Pătura bogată decurială din oraşele provinciilor a slujit în temple şi a reprezentat grupul sacerdotal al păgânismului. în plus, ea plătea pentru sărbătorile religioase care atrăgeau mulţimile spre venerarea publică a zeilor, în perioada de prosperitate şi pace de la începutul erei imperiale, elitele provinciale au avut resursele materiale să plătească pentru întreţinerea templelor şi să asigure festivităţi variate asociate acestora. Haosul militar si deruta economică din secolul al IlI-lea au subminat baza economică pentru credinţele păgâne şi au făcut tot mai dificilă pentru aristocraţia urbană asigurarea întreţinerii templelor sau pregătirea festivităţilor religioase. Mai mult chiar, sursele literare menţionează distrugerea a numeroase temple - cum ar fi marele altar al zeiţei Artemis-Diana de la Efes, de către goţi, în 263. Anarhia acelor vremuri i-a făcut pe oamenii timpului să se îndoiască în ce priveşte eficienţa zeităţilor păgâne care păreau să controleze doar zone limitate ale naturii. Aceasta poate fi una dintre cauzele diminuării donaţiilor pentru majoritatea zeităţilor menţionate de vestigiile epigrafice în cea de-a doua jumătate a secolului al IlI-lea.[22]

într-o asemenea atmosferă, entuziasmul pentru vechile credinţe pare să se fi diminuat simţitor, iar oamenii au început să caute în alte părţi realizarea lor religioasă. Unii s-au îndreptat spre filosofia mistică într-o încercare disperată de a scăpa din haosul lumii materiale. Plotin, filosof neoplatonic care a predat la Roma la curtea lui Gallienus, spunea că prin sârguinţă fizică, meditaţie psihică şi exerciţiu intelectual omul se poate întoarce spre propriul suflet şi poate obţine uniunea mistică şi o pace perfectă cu Unu, primul principiu si divinitatea spirituală care ar exista dincolo de spaţiu şi timp si din care a fost generată întreaga creaţie. Deşi nu respinge lumea materială, sistemul neoplatonic pune mai mult accent pe sănătatea sufletului individual decât pe stabilitatea societăţii. Alţii s-au orientat spre sincretismul religios în încercarea de a găsi un *Deus Suminus,* „Marele Zeu" care să restabilească ordinea în această lume haotică. Principiul *Unu* al neoplatonicilor, *Logosul* sau Raţiunea divină a stoicilor, *Jupiter* al Olimpienilor, *Mithra* din cultele întemeiate pe mistere,

sau *Sol*- zeul generic al Soarelui puteau fi identificaţi sau asimilaţi cu întruchiparea unei „Divinităţi Supreme" ale cărei puteri au fost delegate unei mulţimi de divinităţi, îngustând spectrul devoţiunii publicului, acest sincretism a fost construit tot pe nisipurile mişcătoare ale mitologiei păgâne şi nu a răspuns dorinţelor individuale de depăşire a planului vieţii materiale finite şi de ascensiune spre o viaţă spirituală ulterioară.[23] Dar, pe măsură ce unii dintre cei ce meditau asupra crizei căutau să reorienteze politeismul păgân, alţi cetăţeni ai imperiului se îndepărtau de vechile credinţe îndreptându-se spre una nouă care părea să fie mai adecvată nevoilor individuale religioase - creştinismul.

Creştinismul a început ca o mişcare eshatologică de reformă în primul secol în Palestina romană când Isus a afirmat: *„Pocăiţi-vă, căci împărăţia cerurilor e aproape"*[24] Potrivit textelor evanghelice, Isus are o relaţie unică în felul ei cu Dumnezeul evreilor şi a simţit o chemare specială pentru a îndeplini profeţiile mesianice ale Vechiului Testament. Ca „învăţător al dreptăţii" şi „lumină a lumii", el a propovăduit o etică radicală a iubirii de Dumnezeu şi umanitate şi a impus interpretări autoritare ale Legii mozaice. Ca „bun păstor" şi „slujitorul care suferă", şi-a îndeplinit misiunea de a vindeca turma divină şi şi-a jertfit viaţa în schimbul păcatelor omenirii. Ca „Fiul Omului" şi „Fiul lui Dumnezeu" el a predicat întoarcerea lui pentru a judeca lumea temporală şi a prezis rolul lui în deschiderea împărăţiei veşnice. Provocarea lansată autorităţilor şi popularitatea lui în rândul maselor au dus la condamnarea pentru blasfemie de către autorităţile religioase evreieşti şi la crucificare pentru trădare de către autoritatea romană în primăvara anului 30 A.D.[25]

De îndată ce discipolii lui Isus au găsit, după cum se afirmă, mormântul gol şi l-au întâlnit apoi înviat din morţi, ei s-au regrupat la Ierusalim sperând că învăţătorul lor era într-adevăr acel promis Mesia *(Christos)* şi s-au decis să ducă mai departe învăţătura lui prin intermediul unei Biserici terestre *(Ecclesia)* până la revenirea lui în glorie la Judecata de Apoi. întăriţi de credinţa în învierea Domnului lor si inspiraţi de credinţa în puterea Sfanţului Duh, misionarii s-au răspândit în toată lumea romană pentru a propovădui „vestea cea bună" a mântuirii creştine şi pentru a-i aduna pe discipoli pentru împărăţia veşnică. Aflaţi sub protecţia legii ca sectă evreiască şi sub protecţia romană guvernamentală, ei înfiinţează o reţea de grupări creştine în multe cetăţi din răsăritul Greciei si în câteva oraşe din Italia în mai puţin de o generaţie. Refuzul creştinilor de a participa la revolta zeloţilor împotriva Romei din «6 A.D., distrugerea templului din Ierusalim de către romani în 70 şi respingerea de către evrei a statutului de Mesia pentru Christos au dus la formarea Bisericii Creştine ca un cult nou şi distinct la sfârşitul primului secol.[26]

Cu toate că a fost definitiv respinsă de iudaismul rabbinic şi condamnată legal de autorităţile romane, mişcarea creştină şi-a continuat expansiunea în secolul următor. Au apărut importante comunităţi regionale în Egipt, Africa, Gallia şi Spania. Tertulian, conducător al bisericii în Cartagina, a spus autorităţilor romane din Af-

rica Severilor: „Noi suntem un popor nou, dar am pătruns complet în tot ceea ce este al vostru: cetăţi, insule, forturi, oraşe, pieţe, tabere militare, triburi, consilii, palat, senat, forum; v-am lăsat vouă doar templele." Tertulian a exagerat cu bună ştiinţă numărul acelor *fideles;* totuşi, a indicat corect faptul că această credinţă nu mai era doar un cult al claselor inferioare aşa cum fusese în deceniile anterioare, căci adepţii lui puteau fi găsiţi peste tot în societatea imperială din perioada timpurie a Severilor. Biserica realizase deja o structură organizaţională unitară, cu ierarhia ei - *Episcopal* - care îşi trasau descendenţa din Apostoli şi supravegheau doctrina si practicile din grupurile de creştini în oraşele cele mai importante ale imperiului. Episcopii erau asistaţi local de *presbyteroi* (preoţi) pentru învăţarea şi practicarea îndatoririlor liturgice si de *diacones* (diaconi) pentru munca de caritate şi cea administrativă. Ei comunicau unii cu alţii prin scrisori sau se întruneau în sinoade regionale pentru a rezolva diferendele apărute. Biserica a stabilit un sistem ritualic coerent cu un corpus comun de „scrieri sfinte" si „reguli ale credinţei" (majoritatea cărţilor Noului Testament şi primele texte ale Crezului). Totodată, ea a stabilit servicii religioase si mese comunale de duminică în congregaţiile urbane. Unele deosebiri din practicile liturgice trebuiau puse în acord şi trebuiau formulate aspectele fundamentale ale teologiei creştine. Totuşi, în comparaţie cu structura vagă a cultelor păgâne şi cu amestecul confuz al riturilor păgâne, creştinismul a apărut ca un cult bine organizat şi diferit la sfârşitul celui de-al II-lea secol.[27]

Când a izbucnit furtuna crizei imperiale în imperiu în secolul al III-lea, creştinismul era încă o religie a unui număr mic de locuitori si care nu aveau importanţă în societate. Cu toate acestea avea anumite trăsături care 1-au ajutat să atragă noi simpatizanţi şi să-şi facă duşmani în rândul populaţiei necreştine din lumea romană.[28]

Ca un cult minoritar nelegal, creştinismul a fost multă vreme forţat să-şi organizeze întâlnirile în case particulare. Membrii mai bogaţi din congregaţiile locale au donat case episcopilor din acele oraşe şi aceste *domus ecclesiae* (case ale bisericii) au fost modificate în interior pentru nevoile întrunirilor liturgice, mesele comune, instruirea catehetică şi consiliere individuală etc. Asemenea locuri modeste de întâlnire nu necesitau imensele donaţii financiare şi materiale solicitate de templele păgâne şi de sărbătorile organizate în ele. Resursele materiale ale congregaţiilor creştine au fost folosite mai ales în activităţi caritabile - pentru susţinerea materială a membrilor săraci şi pentru înhumarea celor morţi pentru a fi pregătiţi pentru lumea de dincolo. Bisericile creştine au impus de timpuriu etica iubirii lui Isus şi au strâns bani şi bunuri de la membrii lor în fonduri comunale care erau supravegheate de episcopi şi diaconi. Aceste fonduri erau folosite pentru ajutorarea văduvelor, orfanilor, a săracilor, a celor sărăciţi si pentru hrănirea celor închişi pentru credinţa lor în timpul persecuţiilor. Bisericile care înfloreau într-o regiune le ajutau pe celelalte care se aflau în suferinţă într-o altă regiune a imperiului. Bisericile locale obişnuiau să asigure găzduire creştinilor veniţi din alte provincii. Fondul comun a fost folosit

încă din primele momente pentru cumpărarea de pământ în afara oraşelor unde se săpau catacombe pentru înhumarea creştinilor. Reţeaua masivă de catacombe din jurul Romei stă mărturie pentru aceste practici şi pentru credinţa creştină în învierea morţilor. De la sfârşitul celui de-al II-lea secol catacombele au fost decorate cu scene din Biblie şi imagini simbolice ale vieţii viitoare - Isus ca Bunul păstor conducându-şi turma spre pace, recolta sufletelor la judecată, ospăţul mesianic din ceruri etc. Grija iubitoare pe care creştinii o arătau pentru fraţii lor, fie vii, fie morţi, a impresionat pe păgâni care nu mai văzuseră asemenea activităţi caritabile bine organizate nici în guvernarea Romei, nici în credinţele păgâne. Astfel, atunci când vremurile liniştite ale minunatei *pax romana* au dispărut, iar oamenii au devenit tot mai stresaţi şi traiul tot mai dificil în timpul anarhiei din secolul al III-lea, caritatea Bisericii în această viaţă si promisiunea învierii într-o lume cerească au devenit atracţii puternice pentru păgânii dezamăgiţi.[29]

Afirmaţiile neobişnuite ale teologiei creştine şi comportamentul moral pacifist al creştinilor au avut totuşi drept consecinţă faptul că mulţi creştini au refuzat să participe pe deplin la viaţa publică sau să intre de bună voie în rândurile armatei, în timp ce filosofii antici voiau să includă credinţele păgâne în sistemele lor, iar cei care se închinau zeilor Olimpului şi practicau ritualuri şi mistere au acceptat validitatea acelor credinţe, creştinii considerau că Dumnezeul lor era singura divinitate adevărată şi refuzau să recunoască adevărul altor zei. Considerau că nu se pot ruga zeilor păgâni - şi cu atât mai puţin împăraţilor divinizaţi - pentru bunăstarea imperiului; nu se simţeau în largul lor să participe la ritualurile şi sărbătorile păgâne şi la jocurile care erau o parte obişnuită a vieţii publice. Ei considerau că aceste activităţi ar constitui dovezi de idolatrie - venerarea unor zei falşi. Primii creştini considerau că etica iubirii şi mustrările blajine ale lui Isus erau adevărate norme de comportament pentru viaţa lor. De vreme ce Dumnezeu a cerut iubirea duşmanului, întoarcerea celuilalt obraz şi păstrarea săbiei în teacă, ei considerau că profesia de soldat e incompatibilă cu credinţa creştină. Regulile Bisericii romane de la începutul secolului al III-lea redactate de preotul Ipolit în *Tradiţia apostolică* (cea 217) interziceau acceptarea oficialităţilor imperiale şi a soldaţilor; iar două tratate ale lui Tertulian din Cartagina - *De Idolatria* (cea 198-203) şi *De Corona Militis* (cea 211) oferă explicaţii detaliate la întrebarea de ce „fiii păcii" nu ar trebui să fie implicaţi în războaie - biserica creştină era *castra lucis* (tabăra luminii), iar armata romană *castra tenebrarum* (tabăra întunericului) din perspectiva Părinţilor Bisericii.[30] Credinciosul creştin pare că a refuzat serviciul militar până spre sfârşitul secolului [a]l III-lea. Când soldaţii păgâni s-au convertit la credinţa creştină au fost instruiţi să evite idolatria riturilor din tabăra militară şi uciderea pe câmpul de luptă sau să dezerteze din armată dacă voiau să rămână creştini adevăraţi. Apologeţii Bisericii, Precum Iustin Martirul la Roma (cea 155), Tertulian la Cartagina (cea 197) şi Origene în Cezareea (cea 248) au căutat să explice autorităţilor că asemenea credinţe si

practici nu erau subversive. Ei au arătat că Isus a spus că taxele trebuie plătite Cezarului şi că apostolii Pavel şi Petru le-au cerut creştinilor să se „supună autorităţilor" şi să se roage pentru cei aflaţi la putere. Ei au susţinut că toţi credincioşii creştini erau buni cetăţeni ale căror rugăciuni sincere, comportament onorabil şi etică pacifistă puteau să contribuie la menţinerea celebrei *pax romana.* Ei pretindeau că Dumnezeul lor i-a adus la putere pe împăraţi pentru a-i împiedica pe oameni să comită păcate şi pentru a mânui sabia împotriva răufăcătorilor. Aceasta era viziunea lor atât timp cât împăratul conducea corect şi nu căuta să-i forţeze pe creştini să venereze falşi zei sau să-şi abandoneze etica lor. Astfel, creştinii puteau să-i respecte ca trimişi ai divinităţii şi să se roage pentru ei. Dar au avertizat că atunci când împăraţii ar fi căutat să-i forţeze să renunţe la credinţa lor şi să comită păcate, Biserica trebuia să-i considere ca „fiare ale răului" *(Apocalipsa lui loan),* ca slujitori ai „marelui balaur, şarpele primordial care *e* diavolul sau Satana" şi să-i supună răzbunării divine.[31] Asemenea atitudini şi practici nu îi făceau pe creştini prea agreaţi de împăraţii militari care aveau nevoie să conducă autoritar rezervele umane şi materiale ale imperiului împotriva duşmanilor ordinii romane.[32] Ca urmare, pe măsură ce anarhia şi dificultăţile crizei imperiale au sporit, frecvenţa şi ferocitatea persecuţiilor împotriva Bisericii Creştine au crescut la rândul lor.

Deşi Nero a ucis creştini ca ţapi ispăşitori pentru marele incendiu al Romei de la mijlocul primului secol (inclusiv pe apostolii Petru şi Pavel) iar Domiţian a persecutat creştinii care au refuzat să participe la celebrarea cultului împăratului la Roma şi în Asia la sfârşitul primului secol[33], o politică oficială împotriva credinţei creştine s-a conturat de abia la începutul secolului al II-lea. Guvernatorul Bithyniei, Plinius, a întrebat la un moment dat cum se procedează în cazul „acelei *superstiţia* pervertite şi exagerate" a creştinilor care păreau să submineze venerarea zeităţilor păgâne şi a împăraţilor. Traian a decis că această credinţă poate fi pedepsită prin pedeapsa cu moartea (cea 110-112)[34] totuşi, având în vedere atmosfera pozitivă a vremii şi numărul mic de creştini, această politică nu a fost aplicată în mod constant. Câţiva conducători ai creştinilor, precum Ignatie din Antiochia (cea 107) şi Iustin Martirul la Roma (165) au fost condamnaţi la moarte în capitală prin ordin imperial; câteva grupuri regionale, precum cele de la Lugdunum în Gallia (177) şi în Scillium din Africa de Nord (l 80) au fost persecutate de guvernatorii provinciali.[35] Deseori, aceste persecuţii cu caracter limitat au fost ordonate pentru calmarea stării de nemulţumire a păgânilor într-o perioadă accentuată de criză, aşa cum comentează Tertulian în *Apologeticum:*

> Dacă Tibrul inundă zidurile cetăţii sau dacă Nilul nu udă terenurile agricole, dacă cerul nu aduce ploaie sau dacă pământul se cutremură, dacă e foamete sau vreo molimă, de îndată se aude un strigăt: „creştinii să fie daţi la lei!".[36]

Asemenea persecuţii locale şi ocazionale au fost înlocuite cu represiuni mai ample şi mai regulate în decursul celui de-al III-lea secol, căci gânditorii păgâni şi împăraţii înşişi au ajuns la concluzia că aceşti creştini constituiau grupuri subversive care ameninţau ordinea prestabilită. Erau membri ai unei *religia (Ilicita,* un cult ilicit" care nu avea statut legal în Imperiul Roman. Ei erau *atei,* căci refuzau să venereze panteonul greco-roman punând în pericol „pacea zeilor" de care depindea bunăstarea societăţii. Erau vinovaţi de *laesa maiestas,* „atac la autoritatea" conducătorilor pentru că afirmau că adevăratul lor stăpân era Isus Christos nu împăratul, iar eerul şi nu imperiul era adevărata lor împărăţie. Erau *lipsiţi de patriotism* pentru că refuzau orice funcţii de conducere şi serviciul militar în legiunile romane. Celsus, filosoful păgân din secolul al II-lea a fost cel care a adus asemenea acuze într-un discurs împotriva creştinilor intitulat *Adevărata doctrină.* Origene, teologul creştin de la începutul secolului al III-lea, a căutat să respingă argumentele lui Celsus şi să justifice practicile creştinilor pe care-i consideră o armată de preoţi credincioşi care se roagă adevăratului Dumnezeu pentru bunăstarea imperiului. Dar el nu a câştigat încrederea „împăraţilor de cazarmă"; aceştia aveau nevoie de cetăţeni loiali care să intre în legiunile imperiale şi să lupte împotriva barbarilor care aduceau dezastrul în teritoriile Imperiului Roman.[37]

Primii Severi au emis un decret valabil în tot imperiul împotriva convertirii la creştinism pentru a diminua răspândirea cultului subversiv, iar guvernatorii păgâni din cetăţile principale 1-au întărit arestând şi condamnând la moarte numeroşi creştini, printre care au fost faimoşii martiri Leonidas şi Potamiaena în Alexandria, Perpetua şi Felicitas în Cartagina (202-213). Originea răsăriteană şi suportul sincretic al credinţelor unora dintre ultimii Severi au adus o anumită amânare temporară a persecuţiilor. Dar, deoarece criza imperială se afla la începutul ei, împăratul militar Maximinus Thrax a încercat să lipsească biserica de cei mai credincioşi membri ai ei şi a ordonat arestarea, exilul sau moartea episcopilor şi preoţilor importanţi, precum Pontianus şi Ipolit la Roma (235-238). Adâncirea crizei lumii romane şi consolidarea Bisericii în următorul deceniu i-au făcut pe împăraţii militari care au ajuns la putere la mijlocul celui de-al III-lea secol să ia măsuri pentru a-i determina pe creştini să revină la venerarea zeilor tutelari ai statului. Decius a impus sacrificii publice pentru venerarea, de către toţi cetăţenii imperiului, a zeilor olimpieni şi a împăraţilor zeificaţi, sub ameninţarea pedesei cu moartea. Fabius al Romei, Babylas din Antiochia şi Alexandru din Ierusalim au fost printre episcopii martiri ai acestei persecuţii (249-251): marele teolog creştin şi apologet Origene a fost atât de dur maltratat de gardienii lui în Cezareea încât a murit la scurt timp după aceea. Gallus, succesorul imediat al lui Decius, a continuat persecuţia în timpul guvernării sale (251 -253). După ce Valerian a cucerit puterea cu ajutorul fiului său Gallienus, a sistematizat măsurile şi a sporit severitatea atacurilor împotriva Bisericii. A ordonat oficialilor imperiali să lorţeze pe toţi slujitorii Bisericii si pe laicii creştini importanţi să aducă sacrificii

publice şi să interzică efectuarea serviciului liturgic creştin ca şi a celui de înmormântare. Episcopul Ciprian al Cartaginei a fost martirizat, iar episcopul Dionysius al Alexandriei a fost deseori torturat pentru că a refuzat să se supună (257-260). Astfel, pe măsură ce Imperiul Roman se îndrepta spre declin ca urmare a crizei de la mijlocul celui de-al III-lea secol, la multiplele probleme economice, militare şi politice care îl afectau deja, a fost adăugată şi această povară a unei politici religioase represive.[38]

Acestea erau problemele şi aceasta era epoca în care au fost crescuţi părinţii lui Constantin (cea 248-268).[39] Constantius, tatăl lui, tocmai intra în perioada maturităţii sale şi era pregătit pentru serviciul militar când s-a încheiat domnia zbuciumată a lui Gallienus. Dar chiar înainte de acest moment, au început să fie introduse reforme care au făcut ca ţărani iliri precum Constantius să reuşească să se ridice până la funcţiile militare înalte şi să urce apoi la poziţia imperială în încercarea de a salva imperiul de pe marginea prăpastiei.

După capturarea umilitoare a lui Valerian de către perşi, secesiunea provinciilor de nord-vest care au format imperiul galic şi extinderea accentuată a independenţei provinciilor din sud-est în favoarea Palmyrei, Gallienus a fost forţat să facă mai multe schimbări în politica imperială care să-1 ajute să menţină zona centrală a imperiului, unde a guvernat apoi singur (260-268). Chiar înainte de înfrângerea persană, a început să construiască o forţă mobilă de unităţi de cavalerie în nordul Italiei care să poată apăra centrul imperiului şi să reacţioneze rapid şi eficient la urgenţele mih'tare de la frontierele de pe Rin şi Dunăre. A recrutat luptători iliri pentru această forţă şi a oferit promovări rapide celor care se dovedeau loiali si eficienţi. Aceasta a fost originea acelor *Protectores,* o gardă mobilă călare şi corpuri ofiţereşti bine antrenate, care se aflau în jurul împăratului şi care s-au dovedit o forţă de reacţie puternică şi rapidă atât împotriva uzurpatorilor cât şi a duşmanilor exteriori. Totodată a eliminat vechile condiţii pentru obţinerea statutului de senator pentru comandanţii militari superiori şi pentru guvernatorii provinciali, permiţând astfel celor de origine modestă dar talentaţi profesional să acceadă la aceste poziţii. A ştiut să-şi folosească armata astfel diversificată pentru a ţine în şah imperiul galic din vest, pentru a reprima militar uzurpările şi invaziile barbarilor din nord şi a ajuta cetăţile aflate încă sub ameninţarea goţilor şi herulilor din răsăritul Europei timp de câţiva ani. în plus, a modificat politica religioasă urmată de tatăl lui, proclamând anularea represiunii creştinilor şi a dat edicte care le-au permis episcopilor să ceară retrocedarea proprietăţilor Bisericii şi să oficieze slujbele religioase fără a fi molestaţi. Gallienus nu oferea un sprijin oficial creştinismului, dar a sperat probabil că aceşti credincioşi vor sluji cu mai multă bunăvoinţă un stat care nu-i mai persecuta. Speranţa lui s-a împlinit, sursele antice menţionând faptul că mulţi creştini au ocupat poziţii guvenamentale şi militare în ultimele decenii ale celui de-al III-lea secol, între timp, Gallienus a continuat să venereze divinităţile tradiţionale olimpiene ale statului la

sarbătorile publice şi pe monedele imperiale pentru a obţine „pacea zeilor". Cu toate acestea, se pare că s-a orientat încet spre *Sol* ca fiind „Divinitatea Supremă" şi oatron imperial în ultimii lui ani, căci documentele menţionează că a poruncit "năltarea unei statui colosale reprezentându-1 pe el într-un car plin de raze asemeni Soarelui pe Esquilin în Roma. Nereuşita sa de a recuceri teritoriile pierdute, de a ameliora situaţia economică sau de a opri înaintarea barbarilor, la care s-a adăugat reputaţia, nu întotdeauna meritată, de a fi fost un iubitor al risipei şi luxului exagerat au dus la o lovitură militară organizată de ofiţeri, care 1-au ucis pe Gallienus după 15 ani de domnie (268).[4(>]

Claudius Gothicus (268-270), un soldat ilir energic şi respectat, care s-a înălţat la poziţia de comandant al *Protectores,* a fost aclamat ca împărat de trupele lui din nordul Italiei şi a fost repede acceptat de legiuni si de Senat la Roma. A fost primul dintre împăraţii militari iliri care au început redresarea imperiului si au pus bazele renaşterii din timpul lui Diocleţian şi Constantin. Şi-a început domnia folosind forţele mobile pentru împinge înapoi peste Alpi invazia alamanilor germanici din nordul Italiei. După o scurtă şedere la Roma, a condus o impresionantă armată imperială în Balcani pentru a înfrunta hoardele goţilor care trecuseră Dunărea la sfârşitul domniei lui Gallienus. A înfrânt câteva grupuri la Doberus în Macedonia si a strivit restul într-o mare bătălie la Naissus în Moesia. Din nefericire, a murit de ciumă în vara lui 270 înainte de a se confrunta cu imperiul răsăritean al Zenobiei sau cu cel apusean al lui Postumus. Cu toate acestea, a restaurat încrederea în puterea armatei romane încă o dată şi a deschis drumul spre acele zone rebele, prin victoriile sale din Italia şi Balcani.[41]

După o domnie de câteva luni a unui frate al lui Claudius, un alt soldat ilir care îi comanda pe *Protectores,* Aurelian, a fost aclamat împărat de legiuni (270-275). In timp ce se întorcea la Roma, a fost nevoit să stopeze o invazie a vandalilor germanici din Pannonia şi să îi înfrângă pe alamanii iutungani în nordul Italiei (270-271). După ce a iniţiat câteva reforme importante în capitală, s-a îndreptat spre Răsărit cu o numeroasă armată imperială pentru un război împotriva imperiului palmyrian al Zenobiei, care îşi declarase independenţa faţă de Roma şi cucerise regiuni din Siria până în Egipt. Cu ajutorul cavaleriei uşoare, al infanteriei si cu echipament de asediu, Aurelian a înfrânt forţele palmiriene în bătălii lângă Antiochia Şi Emessa şi în două asedii asupra cetăţii fortăreaţă Palmyra (272-273). După aceste măreţe victorii din Răsărit, a traversat Europa şi a înfrânt pe noul conducător al imperiului galic, Tetricus, la Chalons (273). La întoarcerea în Roma, în anul următor, victoriile au fost celebrate printr-o magnifică procesiune triumfală, în care prizonierii •^enobia şi Tetricus mergeau înaintea carului lui Aurelian, iar împăratul victorios saluta în calitate de *Restitutor Orbis* (Restaurator al Lumii).

In timp ce apăra frontierele nordice împotriva barbarilor şi recucerea provinciile răsăritene şi apusene de la rebeli, Aurelian impunea şi unele reforme menite să

readucă anumită stabilitate în lumea romană. Având în vedere că mai multe grupuri barbare traversaseră Alpii şi produseseră panică în capitală în ultimii ani, Aurelian a ordonat construirea unui zid defensiv masiv în jurul Romei, încă de la începutul domniei sale. Cu aprobarea Senatului şi participarea unor echipe de constructori civili, construcţia progresase mult la întoarcerea lui triumfală. Zidul se întindea pe o distanţă de 18 km în jurul celor 14 districte ale oraşului, avea aproximativ 3,60 m grosime şi 6,l O m înălţime, avea î 8 porţi şi numeroase bastioane militare de-a lungul său. A protejat foarte bine Roma în următorii 130 de ani, iar ruinele sale maiestuoase impresionează chiar şi astăzi. Provincia traiană Dacia de la nordul Dunării fusese recent invadată de barbari şi era tot mai greu de apărat. Aşa că Aurelian a retras cele două legiuni şi provincialii romani care mai locuiau la nordul fluviului şi i-a aşezat în două noi provincii croite între cele două Moesii de dincolo de fluviu - una la nord, situată pe malul drept al Dunării ca provincie militară, *Dacia Ripensis* şi una la sud, îngustându-se spre Marea Adriatică, provincia civilă *Dacia* (numită ulterior *Dacia Mediterranea).* Şi-a început probabil retragerea pe o frontieră dunăreană mai uşor de apărat când se îndrepta spre Răsărit împotriva Zenobiei la sfârşitul lui 271 si a încheiat-o la revenire spre Apus după victoriile lui la începutul lui 273, când Constantin se năştea în noua provincie militară din nord, la Naissus. Rezistenţa fizică şi disciplina personală a acestui împărat militar ilir erau legendare; prin autoritate şi disciplină Aurelian a restaurat eficienţa şi încrederea în armata romană pe care aceasta le pierduse pentru un timp. După ce înfrânge o revoltă a unor muncitori corupţi din Roma la începutul domniei sale, Aurelian iniţiază o reformă monetară în ultimii ani ai domniei. Monedele antoniniene devalorizate aveau acum dimensiuni mai mari şi un conţinut sporit de argint (274). Un alt motiv al reformei monetare a fost accentuarea importanţei cultului Soarelui, zeu considerat de Aurelian patronul lui şi al imperiului. Sol era reprezentat deseori păşind peste duşmanii imperiului sub inscripţia ORIENS AUG - referindu-se probabil la victoriosul împărat care accede la putere din Răsărit cu ajutorul marelui zeu care-1 susţine. Se pare că mama lui Aurelian fusese preoteasă a Soarelui în provincia Illyricum, unde Sol şi Mithra erau deosebit de veneraţi. Aurelian susţinea că a avut o viziune a Soarelui în timpul unei bătălii la Emessa împotriva Zenobiei şi şi-a dedicat victoriile lui *Sol Invictus.* A construit un templu masiv închinat Soarelui, în inima Romei, decorându-1 din abundenţă cu obiectele de preţ jefuite din Răsărit. Prin motivele iconografice de pe monede, prin proiectele sale de construcţie şi alte metode de propagandă se pare că a încercat să orienteze venerarea păgânilor asupra zeului Soarelui ca „zeitatea supremă" din păgânismul roman. Se spune că ar fi planificat o persecuţie împotriva creştinilor ca parte a reformelor lui religioase. Dar a fost omorât de câţiva ofiţeri care s-au temut că urma să îi aresteze (275). Eutropius consideră că Aurelian era tipul de împărat feroce şi temut care era necesar pentru restaurarea disciplinei şi pentru a redresa imperiul devastat din secolul al III-lea; dar nu-1 consideră acel

conducător înţelept şi respectat capabil să realizeze o reformă de durată. A avut probabil dreptate.[42]

Atât soldaţii cât şi civilii au fost şocaţi de asasinarea lui Aurelian. A urmat o oerioadă tulbure de câteva luni până ce un senator mai în vârstă numit Tacitus şi apoi fratele său, Florian, au fost fiecare recunoscut ca împărat pentru câteva luni în iarna 275-276. Dar armatele din Răsărit 1-au proclamat pe Probus, un alt soldat ilir curajos care recucerise Egiptul pentru Aurelian şi care curând a dobândit un larg sprijin, reuşind să domnească timp de 6 ani (276-282). într-un efort de a încetini continua erodare a autorităţii împăraţilor, Probus i-a pedepsit pe asasinii lui Aurelian si a organizat zeificarea lui. A continuat ideea promovării soldaţilor iliri talentaţi pentru funcţii de conducere în armată şi în provinciile romane - Diocleţian şi Constantius sunt menţionaţi ca iliri care au fost educaţi şi promovaţi rapid sub domnia lui Probus. A continuat să emită monede şi medalioane cu zeul Sol aşa cum făcuse si Aurelian. Din nefericire, a amânat succesiunea la tron şi îndelungata prezenţă în Răsărit le-a permis francilor şi altor germanici să invadeze Gallia, iar saxonii au făcut mai multe raiduri în Britannia. Probus a fost nevoit să-şi petreacă o mare parte din domnie căutând să împingă peste Rin popoarele germanice şi să reclădească regiunile devastate din provincii. A fost probabil împăratul care a început să renoveze vechile baze militare şi să construiască noi forturi de-a lungul malurilor de est şi sud ale Britanniei şi dincolo de Canal, de-a lungul coastei Galliei ca un sistem defensiv împotriva raidurilor saxone - acele noi *castella* înconjurate de ziduri groase care au devenit celebrele „forturi de pe malul saxon". De asemenea, a folosit armatele pentru construirea sistemelor de drenare în vederea restaurării cetăţilor şi pentru plantarea de viţă-de-vie în Gallia, Pannonia şi Moesia, cu scopul extinderii practicilor agricole. Unele trupe nu au acceptat să efectueze aceste activităţi civile şi 1-au încurajat pe prefectul praetorienilor să accepte aclamaţiile imperiale în vara anului 282. Probus a fost ucis la Sirmium de soldaţii care au susţinut revolta, în timp ce se pregătea să atace gruparea prefectului neloial.[43]

Noul împărat, Carus (282-283) nu era ilir dar, ca soldat şi administrator respectat, a reuşit să câştige respectul celorlalte legiuni. Având deja 60 de ani şi dorind să instaureze o dinastie, Carus i-a numit Cezari pe cei doi fii ai săi Carinus (282-285) şi Numerian (282-284) pentru a-1 sprijini în guvernarea imperiului. L-a lăsat pe Carinus să păzească frontiera Rinului în Apus, iar el 1-a luat pe Numerian [cu] el în Răsărit, într-un război cu perşii. După moartea lui Shapur (272), regatul Persan se afla de mai mulţi ani într-o dispută dinastică. Armata romană a invadat Mesopotamia, a înfrânt forţele persane si a cucerit marile oraşe Seleucia şi Ctesiphon [de] pe ambele maluri ale Tigrului. Soarta tragică a lui Valerian părea răzbunată. Cu toate acestea, înainte de a hotărî continuarea campaniei, a izbucnit o furtună şi Carus [a] fost ucis de un trăsnet care a aprins cortul lui, la sfârşitul lui 282. Moştenitorii lui, [c]are nu erau simpatizaţi prea mult, au fost aclamaţi ca Auguşti în vestul imperiului.

Carinus a fost un soldat foarte bun, dar era cunoscut ca un tiran brutal şi corupt. Numerian era un tânăr liniştit şi paşnic care nu era dornic să poarte războiul din Răsărit. A fost uşor convins de prefectul praetoriului Aper să aducă armata din Răsărit în interiorul teritoriilor imperiale. Dar, în lungul marş din Mesopotamia spre Anatolia, tânărul împărat a murit în împrejurări neclare. Prefectul şi garda lui loială au încercat să ascundă moartea împăratului, punându-i trupul într-o litieră si dând comenzile în numele lui Numerian. Se pare că Aper, care se căsătorise în familia lui Carus, spera să păstreze secretul până ajungea într-o zonă unde să obţină suficient sprijin pentru a deveni coîmpărat împreună cu Carinus. Dar nu acesta avea să fie sfârşitul complotului lui.

în toamna lui 284, armata din răsărit se apropia de Nicomedia, în Bithynia de nord. în posturile de comandă din această armată erau soldaţi iliri care urcaseră în ierarhia militară încă din timpul lui Gallienus. Cu siguranţă că erau mândri de victoriile obţinute şi de reformele care fuseseră iniţiate de împăraţii din provincia lor, Claudius, Aurelian şi Probus. Deşi respectaseră vitejia lui Carus, puţini erau preocupaţi de soarta fiului acestuia şi mulţi dintre ei erau nemulţumiţi de pierderea tronului în favoarea unei dinastii galice. Conducătorul ilirilor pentru armata din Răsărit era un dalmatian aspru şi inteligent, numit Diocles. Luptase în campaniile din Răsărit ale lui Aurelian şi în războaiele din Apus conduse de Probus. Când a fost evident pentru el şi pentru susţinătorii lui că Numerian era fie foarte bolnav, fie mort, şi că Aper căuta să ascundă aceasta în speranţa că va putea câştiga puterea imperială, Diocles şi aliaţii lui au hotărât să acţioneze ferm pentru luarea puterii. Au îndepărtat gărzile pretoriene de litiera imperială şi au descoperit cadavrul lui Numerian. L-au arestat pe Aper şi 1-au acuzat că a complotat pentru uciderea fiului lui Carus. A fost organizat rapid un consiliu al ofiţerilor superiori care a decis condamnarea lui Aper şi propunerea lui Diocles în faţa unei adunări generale a armatei. Pe 20 noiembrie 284, armata romană din Răsărit s-a adunat pe panta unui deal în afara oraşului Nicomedia. Ostaşii i-au auzit pe generalii lor condamnându-1 pe Aper pentru crimă şi recomandându-1 pe Diocles ca împărat. Soldaţii şi-au înălţat săbiile şi stindardele şi 1-au aclamat unanim pe comandantul ilir ca noul lor *Imperator*. Diocles a acceptat veşmântul imperial purpuriu. Şi-a înălţat sabia în lumina soarelui şi ajurat că nu a participat în nici un fel la uciderea lui Numerian. Apoi a înfipt sabia în prefectul condamnat, ucigându-1. In acest moment şi mod dramatic, Diocleţian - aşa cum a fost cunoscut ulterior - a devenit următorul împărat militar ilir. Si-a condus armata spre vest pentru lunile de iarnă şi a atacat armata lui Carinus pe râul Margus (Morava) în Balcani, în primăvara lui 285. Carinus moare ucis de propriii lui oameni, iar armata din vest se uneşte cu cea din est pentru a-1 aclama pe Diocleţian ca *Augustus* al Imperiului Roman.[44]

înălţarea lui Diocleţian la tronul imperial prin vărsare de sânge şi război civil prevestea doar o altă domnie violentă şi efemeră în marele haos al crizei imperiale

. secolul al III-lea. Totuşi, nu aşa au stat lucrurile, căci lunga şi relativ victorioasa mnie a lui a marcat începututul re vitalizării lumii romane. Cunoscut pentru ' telepciunea lui practică, Diocleţian a cucerit rapid respectul celorlalţi iliri aspri şi r i de patriotism, de origine modestă, care urcaseră ierarhia militară odată cu el şi re îl vor s*uJi cu loialitate, căci a proiectat mai multe reforme pentru multele obleme cu care se confrunta Imperiul Roman. Un asemenea personaj a fost Flavius Tonstantius, tatăl lui Constantin. Era doar cu puţin mai tânăr decât Diocles, dar a at „g maj vârstnicul coleg de arme în una din funcţiile de *Protectores* şi a luptat alături de el împotriva goţilor pe Dunăre, împotriva Zenobiei în Siria, şi împotriva germanilor în Gallia. Primiseră amândoi funcţii înalte în armata romană; în timp ce Diocleţian comanda pe Protectorii imperiali în campania din Persia, Constantius era guvernator în Dalmaţia, în regiunea vestică a Illiriei. Când a avut loc confruntarea cu Carinus, Constantius a fost de partea lui Diocleţian şi a menţinut armatele principale din Europa centrală loiale tovarăşului său de luptă si de aceeaşi naţionalitate cu el. Peste ani de zile, Diocleţian îl va recompensa pe Constantius şi pe alţi iliri loiali lui aducându-i în posturi de conducere şi făcându-i coîmpăraţi în noua lui guvernare. Aurelius Victor comentează: „Illyricum era locul natal al tuturor acestor bărbaţi şi, cu toate că nu erau prea cultivaţi, erau suficient de învăţaţi cu greutăţile vieţii la ţară şi a celei militare pentru a fi cei mai buni pentru conducerea statului."[45] Aşa cum şansele lui Constantius au sporit odată cu Diocleţian, tot aşa s-au petrecut lucrurile pentru fiul său, Constantin. Născut din relaţia cu acea hangiţă în timpul domniei lui Aurelian, fiul lui Constantius avea vreo 12 ani când prietenul tatălui lui a devenit împărat. Cu timpul, Constantin stabileşte o relaţie afectivă foarte strânsă cu mama lui, Elena, căci tatăl fusese multă vreme plecat în campanii rnilitare. Dar tânărul ilir începe probabil să fie încântat de povestirile pe care le auzea despre vitejiile tatălui, să înţeleagă importanţa poziţiei tatălui şi să viseze la modul în care poate să calce el însuşi pe urmele tatălui său. într-un răstimp de zece ani, visele lui vor deveni realitate, căci Constantin iese rapid din perioada adolescenţei şi intră în sub comanda colegilor tatălui său.

III

PRIMA TETRARHEE SI FIUL CEZARULUI

Diocleţian a răsturnat lumea..., dar, cu toate acestea, a domnit cu succes atâta timp cât nu şi-a pătat mâinile cu sângele celor drepţi.

LACTANTIUS, *De Mortibus Persecutorum*, 7-9

în timpul domniei lui Diocleţian (284-305), Constantius a primit o parte din puterea imperială şi a fost ridicat la rangul de *Caesar* pentru partea vestică a Imperiului Roman. Va juca un rol central în noua ordine stabilită de Diocleţian. Constantin atinge maturitatea în aceşti ani şi, ca fiu al Cezarului din Apus, va dobândi o experienţă importantă despre guvernarea imperială şi va sluji strălucit în armata romană sub tutela împăraţilor răsăriteni.

Pe când urca ierarhia militară în armata romană, Diocleţian a luptat pe multe frontiere şi în numeroase provincii, devenind conştient de problemele care afectau lumea romană în secolul al III-lea. Participase în războaiele civile ale comandanţilor militari pentru obţinerea tronului. Luptase în campaniile defensive ale trupelor romane care căutau să împingă înapoi pe invadatorii duşmani. Văzuse numeroase gospodării ţărăneşti devastate, străbătuse cetăţi prădate şi folosise monedele devalorizate din acea perioadă. A început să fie tot mai preocupat şi de diversitatea culturală şi de scăderea interesului religios care se manifesta tot mai accentuat în imperiu. Pe de altă parte, fusese martorul unor experimente tactice şi al unor reforme parţiale ale predecesorilor săi, împăraţi-soldaţi. Când a obţinut puterea imperială era hotărât să construiască mai departe pe aceste fundamente şi, de-a lungul domniei sale îndelungate, a introdus treptat o serie de reforme cu care a sperat să pună capăt crizei Imperiului Roman.'

Două dintre cele mai urgente probleme cu care s-a confruntat Diocleţian au fost continua ameninţare a uzurpatorilor interni şi presiunea constantă exercitată de invaziile barbarilor. Un singur împărat era destul de vulnerabil în faţa acestei ameninţări duble asupra stabilităţii imperiale. Diocleţian a înţeles rapid că va avea nevoie de sprijinul unui coleg loial pentru menţinerea puterii imperiale dacă voia ca statul să aibă o pace de durată. Neavând un moştenitor masculin, s-a orientat rapid

e un ofiţer ilir de încredere numit Maximian, pe care l-a adoptat formal ca fiu şi i-a numit oficial Cezar la Milano în vara anului 285. Uzurparea internă l-a obligat "-1 înalţe pe Maximian la rangul de împărat-frate si co-August, în primăvara mătoare. Diocleţian îşi ia repede şi un nume cu o rezonanţă mai latină: Gaius Aurelius Valerius Diocletianus, iar colegul lui acceptă denumirea formală de Marcus Aurelius Valerius Maximianus. Noii împăraţi erau conservatori în credinţa lor eligioasă şi doreau să-şi stabilească autoritatea pe un temei mai solid decât aclamaţiile militare. Ca urmare, încă de la începutul guvernării lor comune, Jupiter a fost adoptat ca părintele ceresc şi protectorul lui Diocleţian, iar Hercule a fost numit părintele divin şi călăuzitorul lui Maximian, primul luând cognomenul *Jovius,* iar celălalt *Herculius,* pentru a indica relaţia lor de înrudire cu patronii lor divini. Cum Jupiter era suprema zeitate şi conducătorul ordinii cosmice, tot aşa Diocleţian, ca „fiu" al lui, avea să fie împărat suprem şi conducător al politicii imperiale. Aşa cum Hercule a fost o creaţie eroică şi un instrument al voinţei divine, tot aşa Maximian, ca „fiu" al lui va fi un împărat care să ajute şi să realizeze planurile imperiale. Monedele imperiale exprimau această teologie imperială. Monedele de aur reprezentându-l pe Diocleţian aveau pe revers un Jupiter ţinând un fulger şi un sceptru şi o inscripţie IOVI CONSERVAT AUGG (Lui Jupiter, Protectorul celor 2 Augusti). Monedele de aur pentru Maximian aveau pe revers o imagine a lui Hercule purtând o măciucă şi o inscripţie HERCULI CONSERVAT (lui Hercules Păstrătorul). Monedele numite *antoniniani* pentru cei doi Augusti aveau pe revers motivul lui Jupiter şi Hercules, faţă în faţă, şi o inscripţie IOV ET HERCU CONSER AUGG (Lui Jupiter şi Hercules, Protectorii celor doi Augusti). Această diarhie protejată de divinităţi era prezentată astfel ca o echipă de împăraţi fraţi care gândeau si lucrau împreună pentru eliminarea haosului şi restaurarea ordinii în lumea romană.[2]

Campaniile militare purtate individual sau împreună aveau să fie axa activităţilor lor pentru următorii ani. în vara lui 285, Diocleţian s-a îndreptat spre est, la sud de Dunăre, pentru a lupta contra sarmaţilor, apoi a luptat împotriva perşilor de-a lungul frontierelor din Răsărit, în timp ce Maximian s-a îndreptat spre Gallia pentru a-i înfrânge pe aventurierii din interiorul provinciei şi a-i împinge înapoi pe invadatorii germani de la frontierele de vest ale Imperiului. Diocleţian a avut succese în aceste Pnme acţiuni. I-a înfrânt pe sarmaţi pe Dunărea inferioară în toamna lui 285 şi această victorie a adus o perioadă de linişte de câţiva ani pentru această regiune. A Petrecut iarna la Nicomedia, care era capitala regională în acel timp. Situat în Bithynia, oraşul era ideal poziţionat între frontierele de la Dunăre, în estul Europei Şi Eufrat, în Orientul Mijlociu. Era bine situat si din punct de vedere comercial între Bogatele oraşe ale Greciei şi căile comerciale importante pentru provinciile din est. In timpul verii lui 286 a făcut un tur de forţă prin Siria şi Palestina de nord, mtirnidându-i pe perşi care au cerut în final pace. După o şedere pe timpul iernii în Thracia, s-a întors în Siria la începutul lui 287 pentru a-i primi pe ambasadorii

persani trimişi de Bahram II (276-293). Monarhul persan a înfrânt revolta internă care îi favorizase mult pe romanii conduşi de Carus, dar avea nevoie de un răgaz pentru consolidarea puterii în interiorul regatului. Ca urmare, a acceptat termenii impuşi de Diocleţian pentru încheierea păcii: cedarea Mesopotamiei ca provincie şi a Armeniei ca regat clientelar al Romei. După această mare victorie diplomatică, Diocleţian a început reorganizarea sistemului defensiv la frontiera de răsărit şi 1-a instalat pe Tiridates III ca rege-client al Armeniei. La sfârşitul lui 287, frontierele de răsărit erau suficient de sigure pentru ca Diocleţian să se întoarcă spre vest pentru a ţine un consiliu de război şi să organizeze operaţiuni militare comune cu împăratul-frate Maximian. Acesta a avut unele succese militare în Gallia şi pe Rin, dar suferise si unele înfrângeri soldate cu retrageri masive, în vara lui 285, a înfrânt mai multe grupări de ţărani vagabonzi cunoscuţi ca *Bagaudae* care atacaseră oraşe, gospodării ţărăneşti şi forturi din Gallia, forţându-i să-şi organizeze aşezări definitive, în toamna şi iarna următoare a atacat câteva triburi nordice de pe Rinul inferior şi 1-a numit pe generalul Carausius amiralul flotei de pe Canalul Mânecii şi conducătorul sistemului de forturi cu instrucţiuni precise de respingere a piraţilor saxoni şi franci din regiunea apelor de coastă, în timp ce împăratul conducea eroic trupele şi îi înfrângea pe germanii de pe continent, trimisul lui special captura piraţii din Canalul Mânecii. Dar, în loc să returneze toate prăzile de război foştilor proprietari, Carausius a început să păstreze părţi tot mai largi pentru sine. înainte ca Maximian să reuşească să-1 prindă şi să-1 aresteze, a mituit trupele din Britannia şi forturile saxone de pe ţărm ca să-1 proclame împăratul unui *Imperium Britanniarum* separat de restul imperiului, la începutul anului 286.

Revolta lui Carausius 1-a forţat pe Diocleţian să-1 înalţe pe Maximian de la poziţia de fiu şi Cezar la statutul de împărat-frate şi co-August în primăvara lui 286. După ce a stabilit o bază militară la Mainz în acelaşi an, Maximian a respins atacul alamanilor din ianuarie 287; câteva luni mai târziu a invadat în forţă teritoriile germanilor de peste Rin, producând distrugeri largi în teritoriile barbare, în 288, Diocleţian a ajuns la consiliul de la Mainz, iar co-Augustii au făcut planuri pentru campanii militare care să stabilizeze frontiera Rinului şi să deschidă posibilitatea pentru un război cu Carausius. Probabil că în acest timp a fost promovat Constantius la funcţia de general, comandant al frontierei Rinului, sub Maximian. Amândoi împăraţii îl cunoşteau pe conaţionalul lor ilir şi au considerat că talentul său militar şi administrativ ar fi util lui Maximian pentru campaniile următoare. Anul s-a încheiat bine, căci Diocleţian i-a atacat pe alamanii din Raetia, iar Constantius s-a îndreptat spre francii aflaţi de-a lungul Rinului inferior. La începutul lui 289, forţele romane aveau controlul asupra frontierei Rinului de la Munţii Pădurea Neagră până la valea Mosellei, iar Maximian amplasa trupele pentru noi atacuri pe uscat şi construia corăbii pentru viitoarele bătălii navale împotriva lui Carausius. Diocleţian înainta spre răsărit pentru a înăbuşi raidurile sarmaţilor la frontiera Dunării urmând să inspecteze apoi liniile de

parare din Anatolia şi Siria. La aniversarea întemeierii Romei în aprilie 289, oratorul al Mamertinus a rostit un panegiric la curtea apuseană a imperiului, în care omagia cesele ^^^6 recente ale lui Diocleţian şi Maximian, celebra revenirea stabilităţii olitice sub conducerea diarhică si implora păstrarea concordiei dintre cei doi ca rezentanţi pe pământ ai patronilor lor cereşti, Jupiter şi Hercules.[3]

în următorii doi ani, Diocleţian va fi iarăşi victorios în campaniile sale militare din Răsărit împingând triburile sarmale la nordul Daciei în vara lui 289 şi înfrângându-i pe arabi în Siria în vara lui 290. Apoi s-a întors la Sirmium pe Dunărea mijlocie pentru a rezolva marile probleme administrative. Colegii lui din Apus au în acelaşi timp rezultate bune: au reuşit să separe unele triburi france de alianţa cu Carausius la începutul lui 289 şi au înfrânt forţele de coastă ale uzurpatorului şi i-au distrus flota într-o bătălie pe Marea Nordului în acelaşi an. Dar acesta a atacat în anul următor mai multe cetăţi din centrul şi sudul Galliei. între timp, Diocleţian a proiectat un program de reforme care a ajutat echipa imperială să utilizeze eficient succesele anterioare şi să le consolideze guvernarea. Ca urmare i-a cerut lui Maximian să se întâlnească la Milano pentru un consiliu imperial în iarna 290-291.[4]

Un scriitor gal de panegirice care a rostit un discurs cu prilejul zilei aniversare a lui Maximian în vara următoare, a povestit cum a avut loc întâlnirea din acea iarnă. Era uimit cum au reuşit co-împăraţii să traverseze Alpii în timpul iernii şi să coboare, precum zeii, din vârful munţilor acoperiţi de zăpezi spre câmpiile din nordul Italiei. Vorbeşte despre încântarea oamenilor la vederea celor doi împăraţi intrând împreună triumfători, într-un car de luptă şi discutând apoi prieteneşte în palat. Trece în revistă victoriile lui Diocleţian în Răsărit şi ale lui Maximian în Apus prin care se refăcuse integritatea frontierelor imperiului. Apoi prezice o *concordia* şi o *pietas,* care vor aduce mai multă *gloria sifelicitas* pentru întregul Imperiu Roman. Panegiricul latin reflectă sugestiv şi sărbătorile publice cât şi cele religioase ce au avut loc cu prilejul întâlnirii celor doi. Cu toate acestea, evenimentele ulterioare dezvăluie faptul că discuţiile despre reforme au avut loc tot cu acel prilej. Desigur că împăraţii aveau tot dreptul să sărbătorească succesele care le marcaseră prima Perioadă de şase ani a domniei lor unite. Dar ei aveau şi suficiente motive să se teamă de pericolele încă neconturate care le ameninţau guvernarea. Persia devenea 0 putere tot mai ameninţătoare la frontiera cu Siria, Egiptul devenea tot mai instabil sub raidurile populaţiilor nubiene în regiunea Thebei. Britannia era încă sub controlul uzurpatorului, iar triburile berbere făceau incursiuni în teritoriile imperiale şi atacau oraşele romane din Africa de Nord. Diocleţian a discutat desigur toate aceste Probleme cu Maximian şi a propus probabil anumite măsuri pe care ar fi trebuit să 'e ia pentru a depăşi aceste pericole. Sursele istorice nu dau informaţii despre urrnătorii doi ani, dar reformele numeroase care au fost introduse sugerează că cei ^°i co-Augusti au făcut planuri detaliate pentru instaurarea noii ordini prin care sPerau că vor reuşi să stopeze haosul generat de criza imperială.[5]

Noua ordine a fost inaugurată la l martie 293. Diocleţian la Sirmium şi Maximian la Milano au numit fiecare soldaţi iliri ca fii ai lor şi co-împăraţi într-un sistem colegial de conducere cunoscut ca *Tetrarhia* (termen grec însemnând „conducerea celor patru"). Noul colegiu imperial era compus dintr-un împărat cu rol principal, numit *Augustus,* care era asistat de un împărat cu rol secundar, având titlul de *Caesar,* pentru fiecare jumătate a imperiului. Un soldat ilir din pepiniera deja cunoscută, Galerius Maximin, care se ridicase în ierarhia militară o dată cu compatrioţii lui spre poziţii de comandă, a fost adoptat de Diocleţian si a devenit *Caesar* pentru partea de răsărit a imperiului, cu numele oficial de Gaius Galerius Valerius Maximianus. Tatăl lui Constantin, Flavius Constantius, care era cu câţiva ani mai vârstnic decât Galerius, a fost adoptat de Maximian şi a devenit *Caesar* pentru partea de apus, având numele oficial Marcus Flavius Valerius Constantius. Pe lângă faptul că au devenit „fii" şi au primit numele romane ale împăraţilor cu rol principal şi numele tribului Valerian al lui Diocleţian, Cezarii erau de asemenea înrudiţi cu cei doi co-Augusti prin relaţii de căsătorie şi prin ideologia religioasă. Galerius a trebuit să divorţeze de soţia lui şi să se căsătorească cu Valeria, fiica lui Diocleţian, iar Constantius a lăsat-o pe Elena şi s-a căsătorit cu Theodora, fiica lui Maximian. Cum Diocleţian era „fiul" lui Jupiter, tot la fel Galerius a devenit „nepotul" acestei divinităţi, „fiul" lui *Augustus Jovius* si deci *Caesar Jovius,* un membru al dinastiei jupiteriene răsăritene. Maximian era „fiul" lui Hercule, ca urmare, Constantius a devenit „nepotul" acestei zeităţi, „fiul" lui *Augustus Herculius* si deci, *Caesar Herculius,* un membru al dinastiei herculeene apusene. Deşi teologia imperială jupiterian-herculeană iniţiată de Diocleţian a continuat să domine propaganda colegiului imperial extins în următorii 12 ani, Cezarii au avut propriii lor patroni divini - *Sol* pentru Galerius si *Marş* pentru Constantius. Sol, zeul luminii şi protectorul multor împăraţi, era foarte popular în Răsărit. Marte, ca zeu al războiului şi părintele romanilor, era popular în Apus. Cu toate acestea, unitatea tetrarhilor a fost accentuată în toate documentele oficiale si în arta vremii. Numele lor apăreau împreună la începutul tuturor actelor oficiale; au fost emise monede cu fiecare dintre ei în toate monetăriile imperiale; erau reprezentaţi împreună în toate grupurile statuare imperiale - celebrul grup de porfir din Veneţia ni-i arată purtând acelaşi tip de vesminte militare, îmbrăţişându-se şi stând fermi, decişi să înfrângă haosul şi sa restabilească ordinea Imperiului Roman.[6]

Sistemul tetrarhic a fost gândit să rezolve problema succesiunii imperiale şi ameninţarea invaziilor externe; iar prin refacerea stabilităţii militare si politice, sa contribuie la restaurarea prosperităţii economice şi a unităţii culturale a lumii romane. Cezarii vor lucra sub comanda şi vor căuta să îi urmeze la conducere pe Augusti după moartea sau retragerea lor. Colegiul de patru împăraţi aflaţi în relaţii de cooperare putea să îi înfrângă mai uşor pe uzurpatorii interni si pe duşmanii externi ai imperiului şi să controleze mai eficient resursele economice si produsele culturale

copulaţiei decât reuşise în trecut un singur suveran. Diocleţian era August cu rol 3 • ipal şi era recunoscut drept capul Tetrarhiei; el trebuia să conducă partea P_ -rJteană a imperiului cu ajutorul Cezarului Galerius. Maximin era co-August cu f "ratui-frate, dar îi transfera problemele politice mai ample; el conducea jumătatea 1 eană a imperiului cu ajutorul Cezarului Constantius. Deşi se deplasau mereu în drul unor campanii militare coordonate, în timpul primilor ani care au urmat , tenieierii Tetrarhiei, fiecare a stabilit capitale regionale - Nicomedia în zona A toliei din nordul Bithyniei pentru Diocleţian; Thessalonic, la sud de Dunăre, în ordul Greciei, pentru Galerius; Milano, sub provinciile alpine din nordul Italiei entru Maximian; Trier, sub frontiera Rinului, în valea Mosellei, pentru Constantius. T actantius, panegiriştii şi vestigiile arheologice dezvăluie programe ambiţioase de construcţii ale împăraţilor în zona capitalelor. In palatele lor, cei patru conducători apăreau în veşminte foarte sofisticate şi participau la ceremonii formalizate, prestabilite de Diocleţian. Prin teologia imperială jupiterian-herculeană şi printr-o ceremonie de curte ritualizată pe model oriental, împăratul August voia să înalţe instituţia puterii imperiale la un statut mai impunător decât cel avut în timpul Principatului, în noua ordine, împăraţii nu mai erau *doarprincipes,* „primii oameni" ai republicii romane, ci erau *domini* „stăpâni" ai Imperiului Roman. Muţi cercetători moderni au folosit termenul *Dominat* pentru a caracteriza guvernarea cea mai autocratică şi societatea cea mai înregimentată a Imperiului Roman târziu, în acest sistem, împăraţii trebuiau trataţi aproape ca figuri sacre, iar revoltele împotriva lor trebuiau considerate sacrilegii. Dar când patru conducători uniţi luptă împreună împotriva uzurpatorilor şi a barbarilor, revoltele şi invaziile care fuseseră evenimente comune în timpul crizei din secolul al III-lea au mai puţine şanse de succes. Autoritatea imperială sub forma ei cea nouă fusese proiectată să fie mai eficientă, iar succesiunea mai sigură.[7]

Diocleţian a introdus un număr mare de reforme odată cu inaugurarea sistemului tetrarhic, pentru a sprijini colegiul imperial în refacerea stabilităţii politice, integrităţii teritoriale, prosperităţii economice şi unităţii culturale de care fusese lipsit imperiul pentru multe decenii. Lactantius, care participase mai înainte la reformele culturale, dar ulterior a suferit din cauza persecuţiilor creştinilor autorizate de Tetrarhie, oferă un rezumat precis al inovaţiilor. El consideră că „Diocleţian... a răsturnat ordinea lumii, căci a adus la guvernare încă trei colegi şi a împărţit lumea lri patru părţi". Afirmă apoi că „armatele au crescut numeric, căci fiecare împărat se străduia să aibă un număr mai mare de trupe decât avuseseră conducătorii anteriori", k nemulţumit că „provinciile au fost separate în bucăţi" şi ca „au fost impuşi guvernatori şi alţi funcţionari imperiali în fiecare provincie şi chiar în oraşe". Mai afirmă că „agenţii prefecţilor, numeroşi funcţionari de la finanţe şi controlori... s-au angajat în colectarea de taxe pentru nenumărate resurse". Menţionează că s-au făcut construcţii numeroase, crescând numărul palatelor, al circurilor, fabricilor de arma-

ment, topitoriilor şi altor structuri publice de-a lungul întregului imperiu.[8] Alte surse atestă şi ele reformele realizate în acea vreme.

Din punct de vedere politic, noul sistem tetrarhic a impus crearea a patru curţi imperiale, fiecare având propriii funcţionari administrativi pentru a ajuta pe fiecare împărat în guvernarea acelei părţi din imperiu pe care-o conducea. Conducătorul tuturor acestor funcţionari era numit *praefectus praetorio* (prefect al pretoriului) şi dirija întreaga structură administrativă din regiunea atribuită lui în imperiu. Acest funcţionar oficial cunoaşte şi el o evoluţie - de la rangul de simplu comandant al gărzilor pretoriene în primul secol la nivelul unui adjunct de împărat în secolul al IlI-lea. Prefecţii mai comandă corpul de gardă din jurul fiecărui împărat şi conduc uneori trupe în lupte, dar pentru puţini ani. In noua ordine, vor evolua treptat spre poziţia civilă de prim-miniştri, transmiţând ordinele imperiale către provincii, supraveghind sistemul de aprovizionare a armatelor şi problemele financiare şi juridice ale statului. Cei doi conducători financiari de la curţile imperiale erau *rationalis rerum summarum* care controlau monetăriile imperiale şi strângerea taxelor în monede: iar *magister rerum privaîarum* supravegheau proprietăţile imperiale şi taxele în natură. Alţi funcţionari oficiali, cum ar fi *magistri memoriae* şi *magistri libellorum,* se ocupau cu acele *officia* administrativ-contabile şi redactau copii şi scrisori.[9] Extinzând această birocraţie de la una sau două curţi imperiale la patru, au crescut simţitor costurile susţinerii conducerii imperiale.

Din punct de vedere militar, Diocleţian şi co-împăraţii lui au extins şi diversificat forţele armate ale imperiului. Predecesorii iliri întemeiaseră deja corpul mobil al protectorului pe lângă împărat şi au adăugat câteva noi legiuni la cele 34 moştenite din perioada Severilor.

Diocleţian şi Maximian au continuat să pregătească alte noi legiuni în timpul Diarhiei lor şi au repartizat forţele mobile şi noile legiuni Cezarilor lor în timpul Tetrarhiei. Din cronicile antice despre acţiunile mih'tare şi din listele ordinelor militare de la începutul secolului al V-lea, *Notitia Dignitatum,* s-a estimat că 53 până la 68 de legiuni şi peste o jumătate de milion de oameni erau sub arme la sfârşitul domniei lui Diocleţian - dublul forţelor militare din perioada de început a imperiului. In prima parte a Tetrarhiei, armate numeroase si mobile au fost comasate şi au fost conduse de fiecare împărat pentru a distruge forţele uzurpatorilor interni şi pentru a-i înfrânge pe barbari. Odată cu reinstaurarea stabilităţii, aceste armate numeroase, comasate, au fost divizate şi au staţionat de-a lungul frontierelor într-un sistem puternic de prevenire a atacurilor, mult mai eficient decât avusese anterior imperiul- O reţea de forturi mici, *castella,* cu organizare defensivă proprie şi foarte bine fortificate a fost realizată la frontierele provinciilor exterioare pentru a constitui un sistem defensiv puternic împotriva incursiunilor barbare. Acestea erau împinse înapoi de mici detaşamente de cavalerie cunoscute sub denumirea de *vexillationes* si de grupări de legiuni militare în zone centrale aflate în spatele frontierelor. Invaziile

încetinite de *limitând,* care vor deveni cunoscute ca „trupe de frontieră", şi u apoi interceptate şi respinse de cavalerie şi legiuni. Trupele erau aprovizionate depozitele cu cereale, administrate de administraţia imperială şi de fabricile de arnent, dar şi de oraşele de frontieră, care le ofereau provizii şi adăpost în schimbul teiării împotriva invadatorilor. Forţele de la frontieră erau conduse de *duces l'mitis,* „generali de frontieră", care nu se supuneau ordinelor guvernatorilor, ci d'rect împăraţilor, prin ierarhia militară. Acest sistem de „apărare în adâncime" a fost gândit pentru a menţine acţiunile militare în zonele fortificate de frontieră şi nentru a proteja provinciile interioare unde se putea dezvolta economia şi se putea asigura prosperitatea."' Cu toate acestea, forţele militare masive şi sistemul defensiv greoi necesitau costuri importante pentru susţinerea guvernării romane.

Din punct de vedere administrativ, guvernarea provincială a imperiului a fost reorganizată, iar sub aspect economic, capacităţile productive ale imperiului au fost direcţionale pentru a susţine colegiul imperial şi forţele militare extinse. Scurtele comentarii ale lui Lactantius şi listele detaliate din *Laterculus Veronensis,* „Lista Verona" a provinciilor romane care datează de la începutul secolului al IV-lea, arată că Diocleţian a împărţit cele 40 de provincii ale imperiului în unităţi mai mici pentru a crea un total de aproape 100 de provincii pentru ultima perioadă a imperiului. Cele mici au fost lăsate să existe în continuare ca atare, dar multe dintre cele de dimensiuni medii au fost împărţite în două, iar cele mai mari au fost divizate în mai multe bucăţi. De exemplu, Narbonensis şi Africa din vest au fost fiecare împărţite în câte trei provincii, iar Thracia şi Asia din est au fost divizate în patru şi respectiv şapte provincii, în perioada imperiului timpuriu, legaţii senatoriali au fost guvernatori generali responsabili cu forţele militare şi cu tribunalele marilor provincii. Deşi unii senatori vor putea să folosească în continuare titlul de *proconsul* şi să fie guvernatori peste ceea ce rămăsese din Asia şi Africa proconsulare, iar unii vor fi guvernatori cu noul titlu de *corrector* peste regiunile Italiei, majoritatea senatorilor nu vor mai ii guvernatori în noile provincii mai mici. Cavalerii din clasa de mijloc - deseori foşti ofiţeri - au fost folosiţi de Diocleţian şi co-împăraţi în calitate de guvernatori a i noilor provincii cu titlul *depraeses* sau *iudex* („judecător") dar cu responsabilităţi n umai în problemele juridice şi financiare ale regiunilor respective, în noua ordine, funcţiile militare de comandă au fost separate de cele civile, astfel că *praesides* ^c Uonau ca guvernatori civili în fiecare provincie, iar *duces* erau comandanţi militari n sectoare largi de frontieră. Ultimii guvernatori imperiali nu au mai avut aceleaşi re surse precum legaţii imperiali de la început şi le-au folosit pentru alimentarea ^voltelor împotriva guvernării centrale. Şi mai important, noii guvernatori puteau Sa strângă mai multe informaţii şi să menţină un control mai riguros asupra Provinciilor mai mici pe care le conduceau. Cum un număr mai mare de provincii msernna prelucrarea unei corespondenţe mai numeroase pentru curţile imperiale, a creat o nouă categorie de funcţionari provinciali de rang secund şi

• «tituţii provinciale care să se ocupe cu această activitate tot mai intensă. A creat
, u|[sprezece *vicarii praefectorum praetorio* pentru a fi „agenţi ai prefecţilor etorieni" peste cele douăsprezece *Dioceses* în care erau grupate noile provincii le imperiului- în noul sistem, fiecare împărat administra trei dioceze prin intermediul efectului lui: Constantius avea diecezele Britannia (după ce a recucerit-o în 296), rallia şi Viennensis în nord-vest; Maximian avea diocezele Italia, Hispaniae şi Africa în sud-vest; după încheierea războiului persan (299), Galerius a primit /iiocezele Pannonia, Moesia şi Thracia din estul Europei, iar Diocleţian avea diocezele Pontica, Asiana şi Oriens din Orientul Mijlociu, în acest sistem, împăraţii trimiteau scrisori imperiale, edicte şi reînscrisuri către vicarii lor prin prefecţi, până la guvernatori; iar guvernatorii trimiteau informaţii despre recensăminte, taxe şi procese juridice prin vicari, către prefecţi şi apoi către împăraţi. Această organizare extinsă a permis împăraţilor să realizeze un control sporit si mai eficient cât şi o mai bună repartizare a resurselor umane şi materiale (Harta 2)." Un sistem monetar reformat si o societate mai bine ierarhizată reprezintă axa reformelor economice iniţiate de Tetrarhie şi supravegheate îndeaproape de agenţii ei. Diocleţian a modernizat sistemul monetar la începutul domniei sale, dar în 294 a schimbat complet sistemul monetar şi cel al producerii de monede pentru a întări economia şi pentru a da un semnal despre noua ordine. Se va emite moneda din aur, *aureus,* având 60 de procente metal preţios la o livră; o nouă monedă de argint, *argenteus,* cu 96 procente metal preţios; o monedă din bronz argintat cunoscut sub numele *Asfollis,* având 32 de procente metal preţios cât şi diviziuni mai mici. Monetăriile independente locale au fost închise sau transformate în monetarii imperiale. 14 monetarii oficiale aflate în regiuni importante vor produce toate monedele necesare economiei şi guvernării şi vor folosi inscripţii latine standard şi motive patriotice sau religioase care să susţină Tetrarhia. Londinium, Treveri şi Lugdunum au fost diocezele lui Constantius; Ticinum, Roma, Aquileia şi Cartagina, ale lui Maximian; Siscia, Serdica sau Jhessalonica şi Heraclea au fost diocezele lui Galerius; Nicomedia, Cyzicus, Antiochia şi Alexandria, ale lui Diocleţian. Cetăţenii Imperiului Roman nu folosiseră monedele cu metal preţios, mici dimensiuni şi greutate redusă ale noilor denominări. Vechiul *antoninianus* scăzuse la o greutate sub 3 grame în timpul domniei lui ^allienus. A crescut apoi la 4 grame în perioada protoreformei lui Aurelian. Noul *Joilis* care a înlocuit monedele devalorizate, ca monedă standard, a fost mai gros şi ^ai mare şi cântărea peste 10 grame. Cetăţenii romani care le foloseau ştiau că Apăraţii lor priveau cu seriozitate reforma economică. Alte măsuri au indicat aceeaşi

ee- Fiind un fost general care îşi făcuse multe probleme referitoare la asigurarea celor necesare soldaţilor pentru a putea lupta cu succes împotriva barbarilor, Diocleţian şi colegii lui au instituit taxe în natură şi taxe în numerar. Rechiziţionările neregulate din regiuni, acele *annonae militares,* care trebuiau asigurate de districtele devastate, au fost reorganizate şi distribuite în întregul imperiu. Diocleţian a gândit

un sistem de recenzare la cinci ani prin care sistemul birocratic extins să centralizeze capacităţile productive ale cetăţenilor *(căpiţa)* şi proprietăţile de terenuri *(iuga).* Având această cunoaştere detaliată a resurselor disponibile, tetrarhii vor fi capabili să instituie anual un buget şi să stabilească *indictiones* pentru colectarea taxelor în monede şi în natură necesare pentru susţinerea administraţiei şi a armatei. Rezultatul a fost o economie funcţională, cu fabrici de armament care funcţionau pe baza unor comenzi ferme guvernamentale, depozite fortificate de cereale, sisteme de transport imperial şi servicii ereditare pentru profesiile necesare asigurării resurselor „fortăreţei imperiale". Primul recensământ e organizat în 296, dar structura birocratică pentru administrarea lui cât şi personalul şi unităţile pentru colectarea şi distribuirea noilor taxe în monede si în natură fuseseră stabilite încă din primii ani ai Tetrarhiei.[12] Din punct de vedere cultural, împăraţii militari iliri care au realizat prima Tetrarhie au fost provinciali patrioţi care doreau să consolideze unitatea imperiului punând accent pe tradiţia lingvistică, juridică şi religioasă a Romei, adică limba latină, dreptul roman, divinităţile olimpiene. Latina era limba oficială a Imperiului Roman, iar Diocleţian a considerat-o forţă unificatoare a culturii imperiale. A cerut ca limba latină să fie folosită la toate evenimentele imperiale, în întregul sistem de comunicare oficială, pentru monedele imperiale şi inscripţiile monumentale. Comenzile militare ale generalilor şi deciziile juridice ale guvernatorilor trebuiau transmise într-o latină clară şi precisă. Pentru a asigura o mai bună şi mai cuprinzătoare cunoaştere a limbii, Diocleţian şi colegii lui au numit profesori de retorică latină în oraşele imperiale importante - Lactantius, retorul nord-african, va fi unul dintre cei numiţi de Diocleţian în Nicomedia, iar talentatul retor gal Eumenius va primi o funcţie similară din partea lui Constantius la Autun, la câţiva ani de la formarea Tetrarhiei. Acesta din urmă a fost secretar *(magister sacrae memoriae)* al unor conducători din vestul imperiului înainte de a reveni la Autun. Diocleţian a mai cerut ca principiile juridice romane referitoare la dreptul civil şi cel penal să fie folosite în textele oficiale trimise în numele lui. A mai cerut ca funcţionarii imperiali şi supuşii lui să ştie că dreptul roman avea întâietate în faţa obiceiurilor locale în cadrul sistemului juridic al imperiului, în acest scop, a cerut secretarilor lui Gregorianus şi ulterior Hermogenianus, imediat după organizarea Tetrarhiei, să realizeze colecţii de documente imperiale pe baza principiilor romane care să fie ulterior distribuite ca manuale guvernatorilor pentru o corectă administrare a justiţiei - *Codex Gregorianus* (292) şi *Codex Hermogenianus* (295). Diocleţian a dorit ca supuşii lui să venereze zeităţile „romane" ale panteonului olimpian. Singura concesie făcuta credinţelor sincretice din epocă referitoare la „divinitatea supremă" a fost să-l impună pe Jupiter, conducătorul panteonului olimpian, ca patronul divin special al noii ordini imperiale. Jupiter fusese multă vreme venerat într-un vechi templu din Roma, deasupra Forului Roman, pe Capitoliu. Potrivit mitologiei antice, el a fost zeul care a creat ordinea din haosul timpurilor de început şi a guvernat peste un cosmos raţional-

Deoarece Diocleţian însuşi a luptat pentru reinstaurarea ordinii din haosul crizei colului al III-lea, putea foarte uşor să îşi coreleze personalitatea cu această divinitate o-romană. £u toate acest ea> nici *Jupiter,* supremul zeu, nici Diocleţian, împăratul 'ncipal, nu au fost singuri în lupta pentru impunerea ordinii. De aceea, unii dintre stinătorii divini ai lui Jupiter în sfera celestă vor fi promovaţi ca patroni divini ai Oiegilor-împăraţi ai lui Diocleţian, din sfera terestră. *Hercules,* fiul şi angajatul lui Jupiter, a fost si zeul favorit roman şi a fost mult timp venerat într-un vechi templu din Forum Boarium. *Sol,* zeul generic al luminii, a devenit popular odată cu domnia lui Aureh'an. în Apus, a fost deseori suprapus zeului Apollo, un alt fiu al lui Jupiter care a fost zeul luminii, adevărului şi profeţiei. *Marş* (Marte), tatăl divin al lui Romulus, întemeietorul Romei, era fiu al lui Jupiter şi zeu al războiului. Primul împărat, Augustus, a construit temple pentru Apollo şi Marte în centrul Romei. Deoarece aceste divinităţi îl asistau pe regele zeilor, Jupiter, în guvernarea universului, vor fi declarate patroni divini ai lui Maximian, Galerius şi Constantius, care îl ajutau pe marele împărat Diocleţian în guvernarea imperiului. Cei patru împăraţi erau hotărâţi să-i determine pe supuşii imperiului să revină la venerarea acestor divinităţi romane, câştigând astfel *pax deorum* care asigura victoria în război şi prosperitatea în vreme de pace pentru statul roman. Dedicaţiile din temple, basoreliefurile sculpturale, motivele de pe monede din acele timpuri ilustrează programul religios conservator impus de Tetrarhie. Monedele de aur, de pildă, reprezentau pe avers portretele împăraţilor iar pe revers motive ale divinităţilor lor patronale. Monedele de argint bătute pentru toţi împăraţii conţineau un motiv standard pentru revers în care erau reprezentaţi tetrarhii sacrificând împreună, în faţa unui turn, cu inscripţii celebrând vitejia armatei sau victoriile împăraţilor inspiraţi de zei datorită venerării lor corecte. Noile/o//es aveau un motiv standard şi o inscripţie în onoarea lui GENIO POPULI ROMANI (Geniului Poporului Roman). Era un mesaj patriotic prin care se omagia spiritul divin care i-a călăuzit pe romani în guvernarea lumii, în încercarea de a impune folosirea limbii latine în întreg imperiul, aplicarea dreptului juridic roman şi venerarea divinităţilor romane, Diocleţian a sperat să reinstaureze unitatea culturală în societatea romană.[13]

In primăvara lui 293, fiecare dintre tetrarhi s-a îndreptat spre diferite zone din lumea romană unde aveau să supravegheze campaniile de refacere a integrităţii teritoriale a imperiului şi să impună reformele proiectate pentru a revigora societatea imperială. Ca unul dintre Cezarii noii ordini, Constantius va începe să joace un rol Centralîn Imperiul Roman, câştigând câteva bătălii militare de mare importanţă în Apus. Constantin, ca fiu al Cezarului, se va afirma tot mai preganant în politica Imperială şi va participa la campanii militare de anvergură în Răsărit, în timp ce era guvernator provincial şi comandant de armată, Constantius s-a preocupat ca fiul lui să primească o educaţie elementară de gramatică latină şi să dobândească experienţă Militară. Când a devenit membru al colegiului imperial, fiul lui avea 20 de ani.

Textele din acea vreme şi portretele de pe monede ne arată că fiul semăna mult cu tatăl lui şi avea trăsături puternice moştenite de la strămoşii lui iliri. Este cert că tatăl, Constantius, s-a interesat în mod special de evoluţia fiului său şi avea speranţe mari în ceea ce priveşte cariera acestuia. Deşi a fost obligat prin tradiţia romană şi necesităţile politice să divorţeze de Elena şi să se căsătorească cu Theodora pentru a-şi întări relaţiile cu Maximian atunci când a devenit Cezar, Constantius nu a fost nevoit să renunţe şi la speranţele privind cariera lui Constantin. Ambii tetrarhi din Apus aveau fii şi, datorită iubirii paterne şi ambiţiilor dinastice, au nutrit speranţe ca aceştia să le urmeze la tron. Diocleţian pare să fi încurajat ambiţiile dinastice ale colegilor săi din Vest. La început i-a cerut lui Constantius, apoi lui Maximian, să-şi trimită fiii la curţile imperiale şi în armatele din Răsărit. Asemenea lucruri asigurau legături mai puternice între împăraţii militari illiri, constituindu-se astfel colegiul imperial şi contribuind la asigurarea loialităţii conducătorilor din Apus faţă de colegii lor din est. Astfel, atunci când Maximian 1-a ridicat pe Constantius la rangul imperial de Cezar şi 1-a însărcinat cu guvernarea diecezelor din nord-vest, 1-a promovat şi pe Constantin la rangul militar de *tribunus* (ofiţer de legiune) şi i-a cerut să facă parte din grupul conducătorilor de legiuni din Răsărit. Şi-a căsătorit fiica mai mare, Theodora, cu Constantius, iar cea mai tânără, Fausta, i-a dăruit lui Constantin coiful cu panaş, semn al rangului de ofiţer roman. Toate aceste ritualuri de învestitură aveau menirea să ateste noul statut de tata şi fiu din familia Flavienilor. Aceste ceremonii au avut loc în Italia de nord în primăvara lui 293. Constantius şi Constantin s-au despărţit apoi şi nu se vor mai revedea timp de peste un deceniu. Constantius şi-a luat noua soţie şi au plecat la Trier, unde ea îi va dărui şase copii în următorii ani. Elena, abandonată de soţ, se pare că nu a fost interesată să se recăsătorească şi că a păstrat resentimente vii cu privirea la „cealaltă femeie" şi copiii ei. Este probabil că fiul, Constantin, să o fi luat cu sine pe mamă, în Răsărit, pentru a avea grijă de situaţia ei, iar ea a fost astfel aproape de fiul ei în cariera care i se deschidea. Deşi Constantius şi Constantin au trăit mai mult de 12 ani la extremităţile lumii romane, este cert că au menţinut relaţii strânse unul cu altul. Victoriile militare şi guvernarea blândă a Cezarilor din Apus erau binecunoscute în Răsărit, iar povestirile despre victoriile militare şi popularitatea în creştere a fiului Cezarului au ajuns cu siguranţă în Apus. Afirmarea lui Constantin printre soldaţii din Răsărit a fost întărită şi de faptul că era fiul unui împărat, iar modul în care se comporta 1-a umplut de mândrie pe tatăl lui. Când Constantius va atinge poziţia şi puterea necesare, va cere ca fiul lui, Constantin, să primească permisiunea să revină în Apus.[14]

La începutul Tetrarhiei, co-împăraţii au organizat o serie de campanii militare coordonate în care au reuşit să-i înfrângă pe uzurpatorii interni şi să-i îndepărteze pe duşmanii externi ai Imperiului Roman.

în Apus, „Imperiul britanic" desprins prin voinţa lui Carausius, invaziile germanice dinspre Rin şi raidurile berbere din nordul Africii constituiau probleme

presante. Constantius a început rezolvarea primelor două. în primăvara lui 293 a lansat un atac masiv asupra bazelor continentale ale lui Carausius la Bononia moulogne) pe coasta nordică a Galliei. Trupele lui au asediat cetatea pe uscat şi au construit un dig de piloni si bolovani la gura portului, tăind astfel posibilitatea de •ntrare a unor trupe de întărire. La începutul verii, cetatea s-a predat, iar celelalte baze ale uzurpatorului au urmat la rând, aducând întreaga Gallie din nou sub puterea romană. După această victorie, Carausius a fost trădat de ministrul lui de finanţe, Allectus, care spera să fie acceptat conducător al Britanniei de către membrii Tetrarhiei. Dar împăraţii nu au acceptat un asemenea compromis. Constantius a pregătit cele necesare pentru o invazie masivă peste Canal în următorii trei ani. A cerut forţelor sale să construiască o flotă în acest scop şi a lăsat o altă parte în estuarele râurilor Scheldt şi Rin pentru cucerirea aliaţilor germanici ai lui Allectus. în acest timp, conducătorii din partea de Vest a imperiului s-au întâlnit probabil, în Gallia (la sfârşitul anului 293) şi în Italia (295) pentru a pune la punct campania din Britannia. în vara lui 296, împăraţii din vest erau pregătiţi - Maximian s-a deplasat spre o poziţie consolidată de-a lungul Rinului pentru a asigura ariergarda Cezarului său. Constantius a coordonat o invazie a Britanniei cu două linii de atac. A condus corăbii de luptă şi de transport din Boulogne, peste Canal, spre coasta de răsărit a Britanniei, lângă Dover, unde staţiona Allectus cu grosul armatelor sale. Apoi a ordonat prefectului pretoriului Asclepiodotus să se deplaseze de la gura Senei, prin apele Atlanticului pentru o invazie a ţărmului de-a lungul coastei de sud a Britanniei, lângă Portchester. Apropierea Cezarului a menţinut trează atenţia lui Allectus destul de mult pentru ca trupele prefectului să debarce în sud, să incendieze corăbiile şi să avanseze în interiorul insulei britanice. Dar vremea rea a dispersat flota romană şi 1-a împiedicat pe Constantius să debarce. Allectus si-a îndreptat forţele spre sud-vest, unde a fost înfrânt şi ucis de trupele prefectului. Unii dintre mercenarii franci care îl slujeau pe uzurpator au fugit şi s-au îndreptat spre Londra cu intenţia de a o jefui. Intre timp, unele dintre trupele lui Constantius au ajuns la mal, lângă Tamisa şi s-au îndreptat spre Londra, unde au interceptat şi ucis forţele francilor. Constantius a debarcat şi el pe coastele de răsărit şi s-a îndreptat călare spre Londra, unde a fost Primit cu ovaţii entuziaste ca salvatorul oraşului şi restauratorul ordinii în Britan-nja. După recucerire, insula a fost împărţită în patru provincii grupate în dioceza Britannia, „forturile de pe coasta saxonă" au revenit sub controlul trupelor loiale care patrulau pe Canal pentru a îndepărta corăbiile piraţilor şi s-au pus bazele unui comerţ intens între Britannia şi Gallia. Când Cezarul s-a întors la Trier, a fost realizat un minunat medalion din 10 aurei pentru celebrarea victoriei. Aversul medalionului reprezintă bustul lui Constantius cu o inscripţie având numele lui întreg si titlul de Nobil Cezar. Reversul conţine o imagine a lui Constantius intrând călare în Londra cu Britannia îngenunchind în faţa porţilor oraşului şi cu o inscripţie în care Constantius este numit REDDITOR LUCIS AETERNAE (Restauratorul Luminii

Eterne). La începutul celui de-al cincilea an al domniei sale, *Quinquennalia,* la l martie 297, un orator gal a rostit un panegiric în onoarea lui la palatul Cezarului din Trier, în care a rememorat modul în care lumea romană a fost reorganizată prin contribuţia lui Constantius şi colegii lui împăraţi. A reamintit în detaliu campania din Britannia şi a menţionat cele mai recente campanii alte celorlalţi tetrarhi. Este evident că Maximian era atunci în nordul Africii. Când Constantius revenea din Britannia spre Gallia în toamna lui 296, putând astfel să supravegheze Italia şi Spania cât şi propriile sale domenii, împăratul August putea să abordeze problema Africii. A organizat o armată de uscat numeroasă, a traversat Spania şi apoi a trecut în provinciile din Africa de Nord la începutul lui 297. De mai mulţi ani, triburile berbere coborau din centrele lor întărite din deşert şi efectuau incursiuni în zona teritoriilor romane intens cultivate din Mauretania şi Numidia. Atacau nu numai fermele rurale, dar şi centrele urbane, într-o serie de bătălii din primăvara şi vara acelui an, Maximian a înfrânt mai multe grupuri tribale şi le-a dus în teritoriile romane. Apoi, în toamna şi iarna lui 297-298, şi-a condus armatele spre munţi acolo unde se ascundeau triburile berbere, le-a distrus multe sate, iar populaţia care a supravieţuit a fost împinsă spre Deşertul Saharei. în martie 298 a organizat o intrare triumfală în Cartagina, unde a fost ovaţionat ca un erou cuceritor care restabilise guvernarea romană în Africa de Nord. în campaniile sale, a construit noi fortificaţii de-a lungul frontierelor provinciale şi a făcut un tur al oraşelor din această zonă ai cărei cetăţeni l-au onorat mulţumindu-i. A revenit la Roma pentru o nouă primire triumfală în primăvara lui 299.[15]

în Răsărit, presiunile barbare la Dunăre, revoltele din Egipt, agresiunile perşilor asupra Siriei erau probleme cu care se confruntau Diocleţian şi Galerius. La început, împăratul din Răsărit a decis să rămână în zona Dunării şi l-a trimis pe Cezar în Egipt, în următorii trei ani, Diocleţian a câştigat bătălii importante împotriva sarmaţilor în toamna lui 294 şi a carpilor în vara lui 296. Tot el a coordonat construirea unor baze militare puternic fortificate pe ambele maluri ale Dunării, pentru a asigura o linie de apărare puternică împotriva barbarilor, în acelaşi timp, Galerius s-a îndreptat spre Egipt, unde a purtat campanii victorioase împotriva blemilor, triburi de negri din Nubia care organizau raiduri asupra căilor comerciale aflate între Nil şi Marea Roşie de lângă Coptos şi Busiris. Dar reluarea agresiunilor perşilor l-a forţat pe Cezar să se îndrepte spre nord, către Siria, în primăvara lui 295. Narseh (293-302), un fiu al lui Shapur, urcase pe tronul persan în anul în care fusese instituită Tetrahia, şi începuse imediat demersurile pentru anularea tratatului pe care Diocleţian îl impusese predecesorului său în 287. Narseh cerea toate teritoriile cedate Romei, după ce se aliase cu prinţii arabi din deşertul Siriei, reinstaurase influenţa persană asupra Armeniei şi susţinea misiunile maniheene în provinciile romane. Galerius a reuşit să oprească înaintarea primilor persani din desertul sirian în vara lui 295. Dar Narseh a revenit în forţă în anul următor, cucerind Armenia şi Mesopotamia. Totodată a distrus multe posturi ale armatei romane din deşertul Siriei. Cum frontiera de

"rit era în pericol, Galerius a cerut ajutor din partea lui Diocleţian. Augustul
[1] • inal ajunge în Siria la sfârşitul lui 296 şi pregăteşte o campanie împreună cu
^ rul său pentru primăvara următoare, în timp ce Diocleţian supraveghea frontiera
•ă Galerius a trecut Eufratul şi a întâlnit forţele lui Narseh lângă Callinicum.
bele armate au suferit pierderi mari si s-au retras. Diocleţian a fost nemulţumit
modul în care a condus bătălia Cezarul său şi 1-a obligat să alerge pe lângă carul
• atunci când s-au întors în Antiochia. Nemulţumiţi de noul sistem de taxe şi
ofitând de evenimentele din Siria, egiptenii s-au revoltat şi 1-au declarat împărat
pornitius Domitianus. Diocleţian s-a hotărât să rezolve problema uzurpării, în timp ce Galerius a fost trimis să adune trupe din zona Dunării pentru o altă campanie persană. Augustul a înfrânt revolta în apropierea Thebei egiptene în timpul toamnei lui 297, dar marea metropolă a Alexandriei a continuat să se revolte sub Aurelius Achilleus. După un lung asediu din timpul lunilor de iarnă, Diocleţian a cucerit oraşul si i-a pedepsit pe cetăţenii lui în primăvara lui 298 - o coloană triumfală a fost amplasată pe o colină a oraşului pentru a comemora victoria, în decursul aceluiaşi an, a parcurs cele două provincii egiptene instituind noul sistem de taxe, creând noi fortificaţii militare şi încheind tratate cu triburile din sudul frontierelor provinciale, în acest timp, Galerius a revenit din Europa cu o numeroasă armată. Afectat datorită înfrângerii pe care o suferise, Galerius a pregătit cu grijă noul război cu perşii, şi-a unit trupele cu cele ale regelui armean detronat Tiridates şi a condus personal expediţii de recunoaştere pentru a pune la punct o strategie care să-i aducă victoria. A deplasat cea mai mare parte a forţelor în Armenia şi 1-a forţat pe Narseh să-1 urmărească într-o ambuscadă pregătită cu grijă. Eutropius povesteşte urmarea:

> L-a înfrânt pe Narseh, i-a prădat tabăra, i-a capturat soţiile, surorile şi copiii, cât şi un număr mare de aristocraţi perşi şi un uriaş tezaur şi 1-a împins pe rege într-unul din deserturile cele mai îndepăratate ale regatului lui.

Apoi, Galerius si-a condus armatele - în care tânărul Constantin era ofiţer - din victorie în victorie, pe măsură ce coborau spre Mesopotamia, cucerind în final capitala Persiei, Ctesiphon. De pe ruinele Babilonului a privit apele Eufratului. La mceput i-a respins pe trimişii persani veniţi să ceară încheierea păcii şi le-a amintit modul în care îl trataseră pe împăratul Valerian. La începutul lui 299, Diocleţian a ajuns în Mesopotamia şi s-a îndreptat spre Nissibis pentru a se întâlni cu Galeriu şi Pentru a-1 felicita pentru victoriile lui. împăratul August a preluat conducerea negocie-
[n]lor de pace şi a încheiat un tratat prin care se extindea teritoriul roman spre răsărit, astfel încât avea acum frontiere mai uşor de apărat împotriva Persiei. Armenia si Joeria au devenit regate clientelare, au fost înfiinţate mai multe provincii si au fost construite noi fortificaţii militare şi drumuri în regiune, spre fluviul Tigru. Au fost

organizate festivităţi speciale pentru împăraţii victorioşi din Răsărit atunci când au revenit la Antiochia la sfârşitul primăverii lui 299. Un arc triumfal a fost înălţat apoi de Galerius la Thessalonic. Un basorelief de pe acest arc îl reprezintă călare, strivind sub copitele calului pe duşmanii perşi.[16]

în primii şase ani ai Tetrarhiei, Diocleţian şi colegii lui împăraţi s-au concentrat asupra realizării obiectivelor lor politice şi militare de zdrobire a uzurpatorilor interni şi de înfrângere a invaziilor externe. Noua ordine cu numeroşii ei împăraţi şi campanii coordonate, ierarhiile militare şi civile separate, toate acestea au făcut ca uzurpatorii interni să se revolte tot mai greu faţă de guvernarea centrală. Forţele militare sporite şi reţeaua mai concentrată a sistemului defensiv i-a împiedicat pe barbari să invadeze provinciile imperiului.

în anii următori ai Tetrarhiei, Augustii au rămas în capitale, guvernând marea politică imperială, iar Cezarii au stat mai mult în centrele de la extremităţi păzind frontierele imperiului. Diocleţian a folosit atât Antiochia cât şi Nicomedia ca reşedinţe imperiale, a făcut o inspecţie a Egiptului (301-302) si a guvernat diecezele Asia, Pontica si pe cele orientale. Galerius şi-a stabilit reşedinţa la Thessalonic, a organizat campanii contra marcomanilor (299), carilor şi sarmaţilor (301-302) şi a guvernat diecezele Pannonia, Moesia şi Thracia. Maximian a folosit oraşul Milano ca reşedinţă imperială şi a guvernat diecezele din Italia, Spania şi Africa. Constantius, care avea reşedinţa la Trier, a înfrânt mai multe raiduri germanice (301, 302, 303 şi 304) şi a guvernat diecezele Britannia, Gallia şi Viennensis. Deşi trebuia încă menţinută vigilenţa asupra duşmanilor externi, tetrarhii au reuşit să-şi concentreze atenţia asupra problemelor economice şi culturale. Eforturile lor în aceste domenii vor produce rezultate amestecate.[17]

Reuşind să pună capăt anarhiei declanşate de criza din secolul al III-lea, împăraţii au început să implementeze politici de dezvoltare a agriculturii si au încurajat reconstrucţia centrelor urbane. Maximian şi Constantius au impus stabilirea unor populaţii germanice în zonele depopulate din Gallia şi i-au determinat să refacă fermele agricole. Diocleţian şi Galerius au transferat şi ei cetăţeni romani din Asia şi triburi barbare de dincolo de Dunăre în zonele devastate din Moesia, Dacia şi Thracia, cerându-le să recultive aceste terenuri. Recoltele obţinute în aceste regiuni vor hrăni apoi noile formaţiuni militare de-a lungul frontierelor, dar şi oraşele renăscute din interiorul provinciilor. Panegiriştii acestor vremuri erau uimiţi să-i vadă pe barbarii care tocmai devastaseră aceste regiuni cu sabia în mână, cultivând acum aceleaşi terenuri cu plugul. Mulţi autori ai vremii descriu programele de reconstrucţie urbană pe care le-au impus tetrarhii în toată lumea romană. Aurelius Victor povesteşte cum „colinele Romei şi ale altor cetăţi, mai ales Cartagina, Milano şi Nicomedia, au fost împodobite cu noi şi frumoase construcţii". Eumenius lauda „reconstrucţia nu numai a templelor şi a locurilor publice, dar şi a caselor private" în oraşul lui natal, Autun, şi în întreaga Gallie. Lactantius a menţionat creşterea

numărului construcţiilor în Nicomedia şi a făcut o listă a diverselor tipuri de structuri ridicate în provinciile răsăritene. Vestigiile arheologice ale zidurilor oraşului, palatele imperiale, arcurile de triumf si coloanele, templele păgâne, curiile şi băile publice construite din York în Britannia şi până în Alexandria din Egipt atestă veridicitatea informaţiilor oferite de surse. Creşterea producţiei agricole şi dezvoltarea procesului de construcţii din mediul urban au constituit aspectul benefic al politicilor economice aie lui Diocleţian si colegilor lui. Din nefericire însă, ele nu au avut succes până la capăt datorită inflaţiei monetare. Cantităţile mare de monede de aur, argint *şifolles* care au fost puse în circulaţie în imperiu şi cererile tot mai mari de bunuri şi muncă venite din partea armatei şi administraţiei imperiale i-au făcut pe negustori să profite si să ridice preţurile. Diocleţian a reacţionat dând un edict care prevedea preţurile maximale şi salariile şi creşterea numărului de servicii mandatate către stat. *Edictum de pretiis a* intrat în vigoare la sfârşitul lui 309, dar se pare că s-a aplicat doar în Răsărit, unde inflaţia era mai mare. El condamna cu asprime „pofta nestăpânită pentru câştig" şi continua cu o listă de preţuri şi salarii maximale ce puteau fi plătite pentru sute de bunuri si servicii uzuale. Pedeapsa capitală a fost introdusă pentru cei care încălcau legea. Lactantius scrie că rezultatele imediate au fost o creştere a pieţii negre la multe bunuri, dar şi a numărului de delicte pentru mici afaceri. Legea a fost retrasă în tăcere după un timp, căci alte politici economice ale lui Diocleţian s-au dovedit a fi mai eficiente, în societăţile antice era obiceiul ca cetăţenii bogaţi să ofere servicii gratuite pentru comunitatea lor - *decuriones* ai Imperiului aveau poziţii de comandă, colectau taxele imperiale, construiau temple şi alte sedii cu caracter public şi sponsorizau festivităţi în comunităţile în care locuiau. Aceste activităţi erau cunoscute ca *munera civilia* (servicii publice) şi erau îndeplinite fără remuneraţie. Diocleţian a legat conceptul de *munera civilia* de *annona militaris* (aprovizionarea militară) si i-a forţat pe cetăţenii din toate clasele să îndeplinească acele servicii şi/sau să ofere acele provizii de care avea nevoie statul pentru acţiunile sale ca parte din taxe. Taxele obişnuite pentru capacităţile productive ale cetăţenilor Şi pământuri asigurau informaţii detaliate pe care guvernul le putea folosi pentru a-Şi proiecta bugetul si putea stabili taxele în bani, provizii sau servicii pe care urma sa le pretindă de la cetăţeni. Acest sistem a dat o lovitură puternică situaţiei deja mstabile a valorilor monetare şi a generat o inflaţie şi mai extinsa. Cu toate acestea, s-a creat o guvernare mai activă, dar şi mai autocrată decât cunoscuse până atunci lumea romană, prefigurându-se economia controlată de stat din Imperiul Bizantin.[18]

O dată cu revenirea păcii şi a prosperităţii, împăraţii Tetrarhiei şi-au sporit eforturile de unificare a popoarelor imperiului în jurul tradiţiilor culturale ale Romei. Numirea retorilor latini ca profesori plătiţi de guvern şi reconstruirea şcolilor în oraşele importante ale provinciilor au contribuit la dezvoltarea studiului limbii latine Şi la creşterea numărului de opere literare latine în întreaga lume romană - şcolile active de retorică latină şi corpusul bogat de panegirice latine din Apus, răspândirea

naraţiunilor latine în Răsărit, în secolul al IV-lea, toate stau mărturie pentru aceasta. Cu toate că limba greacă era preferată printre oamenii cultivaţi şi negustorii din Est, iar limbile materne erau folosite de clasele inferioare ale regiunilor de frontieră, cunoaşterea latinei era necesară pentru o carieră de succes în armată, administraţie sau la curtea imperială. Reformele lui Diocleţian făceau mai uşoară învăţarea limbii. Insistenţa asupra întâietăţii limbii latine faţă de celelalte limbi a contribuit la diminuarea diferenţelor existente la nivelul obiceiurilor sociale din întregul imperiu - căsătoriile consangvine, care fuseseră permise în regiunile greceşti şi semitice din Răsărit, au fost interzise în această perioadă, legea romană referitoare la căsătorii fiind puternic consolidată. Diocleţian considera că obiceiurile vechi romane erau în acord cu voinţa zeilor care protejau Imperiul Roman. Respectarea voinţei zeilor printr-un comportament corect şi venerarea lor prin rituri pioase erau obiective centrale ale reformelor lui culturale. Aurelius Victor menţionează cum „au fost redescoperite cu suprem respect cele mai vechi rituri religioase" de către împăraţii militari iliri. Literatura şi arta din această perioadă îi reprezintă pe Diocleţian şi pe co-împăraţi venerându-i pe zeii lor patroni şi eforturile importante depuse pentru reactivarea riturilor religioase romane. Tocmai acest demers de revitalizare a religiei păgâne tradiţionale 1-a determinat pe Diocleţian şi pe unii dintre colegii lui să ia cele mai ineficiente măsuri ale politicii lor - marea persecuţie a creştinilor.[19]

Pe măsură ce reconstruiau temple şi pregăteau festivităţi în oraşe reactualizând vechile rituri şi sacrificiile din tabere, tetrarhii au început să înţeleagă cât de mult se diminuase interesul pentru credinţele în mistere în general şi mai ales în rândul creştinilor. Zeii salvatori şi viaţa spirituală, mesele comune şi susţinerea colectivităţii, specifice pentru aceste credinţe ofereau forme mai personale de experienţă religioasă decât riturile oficiale statale închinate zeilor olimpieni şi împăraţilor zeificaţi, în timpul anarhiei generate de criza imperială din secolul al III-lea, mulţi oameni din imperiu au revenit la aceste forme de experienţă religioasă pentru găsirea unui sprijin, împăraţii conservatori iliri nu aveau vreo problemă cu credinţele în mistere. Credincioşii lor acceptau să participe la riturile publice si chiar îşi sincretizau divinităţile proprii cu cele ale panteonului roman - de pildă, zeiţa egipteană Isis cu Venus, zeiţa romană, zeul persan Mithra cu Sol Invictus. Dar exista o problemă cauzată de Biserica Creştină. Membrii ei refuzau să participe la ritualurile de stat şi afirmau că zeitatea lor, Dumnezeu, este singura zeitate adevărată, în plus, numeau idolatrie venerarea altor zei. Mai mult, de la decretul de toleranţă religioasă dat de Gallienus în 260, numărul creştinilor crescuse în societatea romană si erau mult mai numeroşi în oraşele imperiale. Eliberaţi de obligaţia de a face sacrificii si de ameninţarea cu persecuţia, creştinii au devenit tot mai interesaţi să realizeze cariere publice şi să accepte înscrierea în armată. Eusebiu menţionează că mulţi semeni aveau funcţii administrative sau erau militari în timpul lui Diocleţian. Cu tot mai mulţi membri şi cu fonduri de susţinere tot mai numeroase, unele grupuri

creştine au început chiar să construiască primele centre vizibile de venerare publică. Fusebiu aminteşte că noile case de rugăciune - *aulae ecclesiae* sau „camere ale bisericii" cum erau numite - atrăgeau mulţimi mari de oameni în marile oraşe ale 'mperiului. Lactantius descrie o asemenea biserică situată în apropierea palatului 'mperial din Nicomedia. Prezenţa mereu crescândă a creştinilor în societatea romană • aversiunea lor faţă de celelalte credinţe 1-au convins pe Diocleţian că Biserica Creştină şi Imperiul Roman erau incompatibile.[20]

La această concluzie 1-a dus şi un număr important de incidente din armată şi de la curte, în societatea autocrată şi strict ierarhizată a Tetrarhiei, multe profesii au devenit ereditare. Armata era un asemenea exemplu. Pentru a-şi menţine forţele în permanentă alertă, soldaţii care urmau să se retragă trebuiau să-şi aducă un fiu sau o rudă care să-i înlocuiască.în martie 295, veteranul Fabius Victor a adus pe fiul său, Maximilian, în faţa guvernatorului numidian Dion. Tânărul urma să fie examinat si dacă avea să fie considerat apt, urma să fie înscris în legiunile care se pregăteau pentru campaniile militare din Africa ale lui Maximian. Dar, în timp ce i se făceau ultimele cercetări pentru înrolare, tânărul anunţă: „Nu pot să lupt, nu pot să slujesc diavolului. Sunt creştin." Guvernatorul nu a ţinut cont de declaraţiile lui şi a ordonat să-i fie dat un *signum* imperial, o „coadă de câine" purtată de soldaţii romani. Maximilian s-a dat înapoi brusc din faţa lictorului care voia să-i dea acel însemn militar şi a spus: „Nu sunt soldat pentru această lume; eu sunt soldat pentru Dumnezeu." Guvernatorul s-a indignat şi i-a cerut lui Fabius să-i explice tânărului că nu trebuie să abuzeze de bunăvoinţă. Dion a căutat chiar el să-1 convingă pe tânărul creştin să accepte însemnele militare. Maximilian a fost de neclintit:

> Nu voi purta măruntele însemne ale lumii acesteia *(signaculum saeculf),* şi dacă mi le puneţi cu forţa, le voi smulge de pe haine căci nu au nici o putere asupra mea. Sunt creştin şi nu voi purta acea bucată de metal căci semnul mântuitor al Domnului Isus Christos *(signum salutare Domini mei Jesu Christi)* a venit, semnul Fiului lui Dumnezeu cel viu despre
> .'
> care voi nu vreţi să auziţi, care a suferit pentru mântuirea noastră şi pe " - care Dumnezeu 1-a jertfit pentru păcatele noastre. Noi toţi cei care ne numim creştini îl slujim şi îl urmăm ca Domnul vieţii şi al mântuirii.

Guvernatorul a discutat calm cu Maximilian, spunând chiar că unii creştini slujeau în suita împăraţilor. Maximilian a răspuns: „Ei ştiu ce e bine pentru ei. Eu [su]nt creştin,"şi nu pot să fac rău." Apoi Dion 1-a ameninţat cu moartea dacă nu [re]spectă cerinţele imperiale. Maximilian a refuzat încheind: „Nu o să pier; chiar [da]că plec din această lume, sufletul meu va trăi alături de Christos, Mântuitorul [me]u." Maximilian a fost decapitat din ordinul guvernatorului, împăraţii si ceilalţi °ficiali nu au fost încântaţi să se confrunte cu o asemenea opoziţie faţă de

înregimentarea în armată într-o lume atât de nesigură. Cu toate acestea, cu mult mai complicată era rezistenţa soldaţilor veterani creştini faţă de revigorarea ritualurilor păgâne din taberele mih'tare. Convertirea soldaţilor păgâni şi înrolarea credincioşilor creştini au sporit prezenţa creştinilor în rândurile armatei la sfârşitul secolului al III-lea. Atât timp cât *fideles* nu erau obligaţi să comită gesturi idolatre, mulţi au părut doritori să slujească statul care nu le persecuta fraţii. Un asemenea credincios a fost Marcellus, care a luptat cu eroism în campaniile din Africa de Nord conduse de Maximian între 297 şi 298. Dar, la încheierea companiilor şi la aniversarea înscăunării împăratului în primăvare lui 298, au fost impuse rituri şi sacrificii în tabere, în întreaga Africă romană. Când Marcellus a trebuit să sacrifice în faţa imaginii zeilor păgâni şi a împăraţilor, şi-a aruncat însemnele şi armele de centurion strigând:

> Sunt soldat pentru Isus Christos, veşnicul stăpân. De aceea nu voi mai sluji împăraţilor voştri şi refuz să ador zeităţile voastre de lemn şi piatră. Ele sunt doar idoli muţi şi surzi. Dacă acestea sunt condiţiile pentru a fi militar - să oferim sacrificii zeilor şi împăraţilor, atunci... eu renunţ la armată.

Refuzul iniţial al lui Marcellus de a-si continua serviciul militar se datora temerii de contaminare idolatră. Când i s-a dat şansa de a retracta cele spuse în faţa unui adjunct de prefect, a exprimat aversiunea creştină pacifistă împotriva vărsării de sânge pe care a învăţat-o probabil în timpul pregătirii pentru botez: „Arunc armele, căci nu se potrivesc unui creştin care slujeşte lui Christos Domnul, chiar dacă aceasta îmi poate aduce mari necazuri pe acest pământ:" Această mărturisire publică a credinţei creştine 1-a adus pe Marcellus la martiriu prin decapitare.[21]

Un incident şi mai cunoscut s-a produs curând la curtea lui Diocleţian şi 1-a împins pe August la acţiune. După războiul cu perşii urmat de întoarcerea triumfală la Antiochia în 299, Diocleţian şi Galerius au condus ceremonia cu *haruspicium* în care *haruspices* analizau organele interne ale animalelor sacrificate pentru a face predicţii despre viitor. Este vorba de un ritual foarte vechi pe care romanii 1-au moştenit de la etrusci cu multe secole înainte, fiind considerat o cale de comunicare cu zeii. Totuşi, cu această ocazie, nu au fost descoperite semnele obişnuite pentru a putea interpreta voinţa divină. Privind în jur, conducătorul sacerdoţilor a văzut ca lucrătorii creştini din palat îşi făceau cruce, *immortale signum* prin care credeau ca sunt protejaţi de influenţa demonică a acelor ritualuri idolatre. I-a acuzat pe creştini, spunând că lipsa semnelor prezicătoare s-ar datora acestora care, folosind semne magice, împiedicau buna desfăşurare a practicilor vechi. Diocleţian şi-a pierdut cumpătul în faţa îndrăznelii creştinilor de a se opune ritualurilor imperiale religioase, încurajat de Galerius, împăratul August a ordonat muncitorilor din palat să aducă şi ei sacrificii zeilor păgâni, iar dacă vor refuza aveau să fie biciuiţi. A mai cerut

fiterilor să sporească numărul sacrificiilor ritualice în taberele militare şi să-i elimine e soldaţii care nu se supuneau ordinelor. Lactantius scrie că aceste măsuri erau]e mai grave pe care Diocleţian ar fi dorit să le ia. Dar Galerius, câţiva conducători "sâni importanţi, precum şi alte incidente din următorii trei ani 1-au determinat pe împărat să decidă măsuri extreme de persecuţie.[22]

Galerius a intrat în colegiul imperial fiind numit Cezar şi era întotdeauna entionat ultimul între cei patru în documentele imperiale.[23] Dacă Constantius a atins rapid gloria militară, şi-a stabilit propria capitală în nord-vest şi a fost supus doar unei subordonări nominale faţă de cei doi împăraţi, Galerius fusese mai înainte umilit datorită unei nereuşite militare şi fusese obligat să se mute mereu, fără să aibă o reşedinţă stabilă în Răsărit şi era controlat foarte riguros de împăratul August. Triumful lui asupra perşilor a schimbat această stare de lucruri. Deşi victoria aceasta s-a realizat târziu, a fost cu adevărat cea mai mare biruinţă a Tetrarhiei, căci fusese înfrântă o putere străină importantă şi nu aducea doar recuperarea unor teritorii romane, ci a permis imperiului să-şi extindă teritoriile. Ea a mai demonstrat că Galerius era un comandant militar excepţional, plasându-1 la acelaşi nivel cu ceilalţi colegi ai lui. Lactantius afirmă că victoria i-a dăunat, făcându-1 să nu se mai mulţumească cu statutul de Cezar. Diocleţian i-a permis să-şi organizeze propria capitală şi să aibă conducere regională peste diecezele danubiene. Galerius a făcut tot ce i-a fost în putinţă pentru a construi un mare arc de triumf şi un palat foarte rafinat în centrul oraşului Thessalonic (cea 299-303). A început să se gândească la rolul lui ca viitor August şi cum să devină persoana cea mai influentă în Tetrarhia a doua. Se pare că a considerat că o politică de persecuţii împotriva creştinilor ar putea să-i consolideze statutul. Mama lui, Romula, şi intelectuali proeminenţi 1-au susţinut în luarea acestei decizii. Mama lui era preoteasă în Dacia şi conducea unele rituri religioase din această regiune, îi ura pe creştini pentru că nu participau la ritualurile ei şi 1-a îndemnat întotdeauna pe fiul ei să-i persecute. Intelectualii păgâni începuseră să se alarmeze cu privire la popularitatea mereu crescândă a creştinismului şi scriau critici vehemente împotriva credinţei creştine. Porfir din Tyr, discipolul lui Plotin şi «rândul lui filosof neoplatonic, a scris un tratat acid *împotriva creştinilor,* în care [ar]ata că întreaga lor credinţă este barbară şi în acelaşi timp o mixtură inconsistentă [6] idei disparate. Pe adepţi îi considera apostaţi ai credinţei străbune care au pus în Pericol întreaga lume romană şi, totodată, atei care slujesc morţii. Sossianus ttierocles, un funcţionar guvernamental din Răsărit, a scris şi el o lucrare Semănătoare intitulată *Iubitorul de adevăr,* în care compara pe Isus Christos cu gurile cultice păgâne şi cerea ca toţi creştinii să revină la religiile tradiţionale ale [lm]Periului Roman. Alţi filosofi păgâni şi funcţionari imperiali 1-au susţinut pe Cezarul ^[ln] Răsărit în dorinţa lui de a-1 determina pe Diocleţian să ia măsuri mai severe [lm]Potriva creştinilor.[24] Astfel, în timp ce împăraţii şi ofiţerii de rang superior îi teau acasă pe soldaţii creştini care nu voiau să aducă sacrificii în riturile religioase

din taberele militare, Eusebiu menţionează că Galerius şi comandantul armatei lui au început să aibă o altă atitudine faţă de soldaţii creştini din regiunea Dunării. *Acta Martyrum* a înregistrat numele şi faptele unora care au fost martirizaţi, inclusiv celebrul lulius Veteranus. Acest veteran creştin slujise cu loialitate în armată mai mult de două decenii şi a luptat curajos în şapte campanii înainte de a fi pus în situaţia să aleagă între a aduce jertfe sau să fie ucis. Răspunsul lui a fost: „Nu, de vreme ce sunt creştin, nu pot să fac ce vreţi voi, să-1 neg pe Dumnezeul cel viu şi adevărat." lulius şi alţi veterani creştini au fost martirizaţi la Durostorum în Moesia în 302.[25]

între timp, Diocleţian - avându-1 alături pe Constantin - străbătea provinciile din sud-estul imperiului, în timp ce era în Egipt, a primit rapoarte că misionarii maniheeni îşi stabileau mici mănăstiri în Africa de Nord. A fost îngrozit de doctrinele dualiste şi de practicile persane ale acestei secte pe care o considera străină de religia strămoşească romană. A luat măsuri foarte severe împotriva acestei secte declarând că „e greşit să se golească de semnificaţie o religie strămoşească pentru una nouă, căci revizuirea doctrinelor care au fost stabilite o dată de străbuni reprezintă cea mai mare crimă." A poruncit ca maniheenii să fie arşi de vii împreună cu textele lor, iar simpatizanţii lor să fie trecuţi prin sabie sau să fie trimişi în mine. La întoarcerea spre nord în toamna lui 302, Diocleţian a văzut cum un diacon creştin din Cezareea, numit Romanus, a refuzat ritualurile religioase care deschideau festivităţile de la curte, împăratul a fost atât de furios pentru comiterea unui asemenea sacrilegiu încât a poruncit ca Romanus să fie închis şi să-i fie tăiată limba. Când a ajuns în Nicomedia în 302, nu mai avea nici un pic de îngăduinţă faţă de abaterile de la credinţa romană şi era pregătit astfel să asculte cu atenţie pledoariile Cezarului său în favoarea persecuţiei creştinilor.[26]

Galerius s-a alăturat curând lui Diocleţian în Nicomedia şi cei doi împăraţi din Răsărit şi-au petrecut iarna 302-303 discutând politica imperială referitoare la creştini, împăratul August părea să susţină excluderea creştinilor de la unele funcţii militare şi guvernamentale, ca sancţiune prin care li se refuza şi sprijinul divinităţilor, salvându-se în acelaşi timp interesele statului. Cezarul ar fi replicat că toţi creştinii erau periculoşi şi de aceea trebuiau distruşi pentru ca renaşterea religiei romane să se realizeze pe deplin. Diocleţian a observat că aceşti credincioşi au dovedit că sunt în stare să moară pentru credinţa lor şi că o persecuţie majoră ar putea produce mai multă dezordine în societate decât unitatea prin religie. Cu toate acestea, Galerius era „stăpânit de o patimă criminală" şi a susţinut exterminarea creştinilor. Diocleţian a cerut sfatul supuşilor de la curtea lui. Mulţi dintre ei şi-au dat seama că Galerius ar putea să devină în curând împăratul principal în Răsărit şi, dorind să-i rămână în graţii, au susţinut propunearea Cezarului pentru o politică mai dură. Diocleţian a hotărât să afle şi părerea zeilor în această privinţă şi a trimis un mesager la oracolul lui Apollo de la Didyma. Mesagerul s-a întors cu următorul răspuns: „cei ce erau

Drepţi şi guvernau pământul i-au interzis zeului să-i spună adevărul". Diocleţian a întrebat cine ar putea să fie acei *iusti. l* s-a răspuns că aceia care îşi spuneau „cei drepţi" sau „cei juşti" erau creştinii. Acest răspuns a fost suficient pentru vechiul credincios în zeii Olimpului. El credea cu sinceritate că Jupiter şi discipolii lui divini 1-au susţinut pe el şi pe colegii lui imperiali în depăşirea haosului şi instaurarea ordinii în lumea romană. Acum creştinii puneau în pericol pacea fragilă a noii ordini nu numai refuzând participarea la riturile religioase oficiale de care depindea *pax deorum,* dar şi prin faptul că dezavuau şi întrerupeau aceste ritualuri esenţiale. Astfel a ajuns să analizeze cererile lui Cezar pentru persecuţie.[27]

Sărbătoarea *Terminaţia* - un ritual în onoarea zeului frontierelor - pe 23 februarie 303, a fost aleasă ca dată de începere a persecuţiei care avea ca scop eliminarea religiei şi credincioşilor creştini. La răsăritul zorilor în acea zi, în timp ce împăraţii priveau din palatul imperial, prefectul, împreună cu ofiţerii militari şi funcţionarii financiari au lovit cu putere în uşile bisericii creştine din Nicomedia. Au luat cu ei toate textele sfinte şi le-au dat foc şi au confiscat toate obiectele preţioase de cult ca pradă de război. Apoi, garda pretoriană a intrat în biserică cu topoare şi unelte de metal şi, în câteva ore, au pus la pământ structura uşoară a edificiului. Această acţiune simbolică a fost executată sub autoritatea edictului împotriva creştinismului care a fost afişat public în Nicomedia în ziua următoare. Lactantius şi Eusebiu scriu că acest edict cerea ca bisericile creştine să fie distruse, scripturile să fie arse, creştinii să fie lipsiţi de toate rangurile şi demnităţile lor şi să fie privaţi de dreptul de a deschide procese în tribunalele imperiale, deşi ei înşişi puteau fi daţi în judecată şi chiar torturaţi. Diocleţian a trimis copii ale edictului către Maximian şi Constantius, ordonându-le să-1 pună în aplicare şi înjumătăţea vestică a imperiului. Spera ca prin lipsirea *Ecclesiei* de proprietăţile ei materiale şi *pefideles* de situaţia lor legală, să poată să distrugă această credinţă şi să reinstaureze vechile rituri romane fără să recurgă la vărsare de sânge. S-a înşelat. Acest edict a fost începutul „Marii Persecuţii" a Bisericii Creştine şi o altă perioadă de convulsii politice pentru imperiu. Lactantius consideră această măsură un punct de cotitură în domnia lui Diocleţian: »A domnit cu succes atâta timp cât nu şi-a pătat mâinile cu sângele celor drepţi."[28]

Au urmat, curând după publicarea acestui edict dezordinea şi vărsarea de sange şi creşterea violenţei în următorii doi ani. De asemenea, la scurt timp după Publicarea edictului, un renumit proprietar de pământ, creştin, din Nicomedia, 1-a smuls în mod ostentativ şi 1-a rupt. A fost arestat, torturat si ars de viu din ordinul Apărăţilor pentru actul lui de curaj. Curând după aceea au izbucnit două incendii ^sterioase în palatul din Nicomedia. Galerius a declarat că sunt semnele unei conspiraţii creştine şi că eunucii palatului voiau să-i ucidă pe împăraţii persecutori. Lactantius consideră că autorii incendiilor erau oameni trimişi de Galerius. Constantin Scfie mai târziu despre un „fulger din cer". Oricare a fost cauza, Diocleţian a fost *°arte suspicios şi a arestat şi torturat numeroşi creştini aflaţi în slujba curţii sau din

congregaţia locală. Acest incident a produs şi mai mulţi martiri, inclusiv pe episcopul de Nicomedia, Anthimus, care a fost decapitat. Ca răspuns la revoltele creştine din câteva oraşe răsăritene din vara lui 303, Diocleţian a publicat un al doilea edict, şi mai restrictiv, care ordona arestarea întregului corp clerical creştin, închisorile au fost umplute curând până la refuz, iar criminalii adevăraţi au fost eliberaţi, în toamnă, un al treilea edict a fost publicat - se oferea eliberarea şi amnistierea clerului care ar face sacrificii publice în ritualurile imperiale. Uneori s-a aplicat tortura pentru a se obţine acordul. Eusebiu descrie cum „mulţi conducători ai Bisericii au suportat cu curaj suferinţe îngrozitoare" şi au rămas fermi în credinţa lor. Dar alţii „nu au rezistat încercării" si au adus sacrificii. El şi Lactantius amintesc că torturile repetate sfârşeau uneori cu moartea. Presiunile din partea lui Galerius, rezistenţa din partea creştinilor şi propria lui fire 1-au împins pe Diocleţian la măsuri de persecuţie extremă, împăraţii din Vest au introdus şi ei primul edict, dar în modalităţi diferite - dezvăluind astfel o primă fisură a unităţii colegiului imperial. Maximian, ca de obicei, a respectat ordinele lui Diocleţian, şi a decis torturarea şi martiriul creştinilor nesupuşi din provinciile sale. Constantius, pe de altă parte, a distrus bisericile, dar nu i-a torturat pe creştinii din diecezele sale. Potrivit tuturor surselor, el a fost cel mai blând şi cel rnai liberal în ceea ce priveşte concepţiile despre credinţă dintre toţi cei patru suverani. Asemeni altor împăraţi illiri anteriori, precum Claudius Gothicus şi Aurelian, şi asemeni multor filosofi contemporani lui, era probabil un sincretist religios care credea în „Marea Divinitate" care ar putea fi identificată alternativ ca Jupiter Olimpianul, Sol Invictus, Unu neoplatonic sau chiar Dumnezeul creştin. Atât timp cât creştinii slujeau loial statul şi se rugau pentru acesta, Constantius nu vedea nici un motiv pentru a provoca dezordinea publică persecutându-i.[29] Cu toate acestea, chiar dacă edictul a fost aplicat cu blândeţe în regiunile Galliei, creştinismul era o *religia illicita,* iar proprietăţile Bisericii au fost confiscate şi ritualul religios interzis în întregul imperiu pentru ultimii doi ani ai primei Tetrarhii (303-305).[30]

Când a fost publicat al treilea edict, Diocleţian se îndrepta spre Roma unde urma să se întâlnească cu Maximian pentru festivităţile *Vicennalia,* „a douăzecea aniversare" a urcării pe tron a celor doi Augusti şi sfârşitul *Decennalia,* „a zecea aniversare" a conducerii celor doi Cezari, în noua ordine, adevăratele centre de putere erau oraşele unde se aflau împăraţii şi curtea lor. Roma era însă capitala oficială a Imperiului Roman. Deşi a condus din Nicomedia şi din provincii, Diocleţian nu a ignorat complet vechea capitală - a cerut să se restaureze sediul Senatului sau *Curia* din partea de nord-vest a Forului încă de la începutul domniei lui. împreună cu Maximian a patronat realizarea celor mai mari terme din Roma, *Thermae Diocletianae,* în zona de nord a oraşului, în ultima parte a domniei lor. Pentru comemorarea vizitei celor doi Augusti, au fost înălţate cinci coloane în partea de nord-vest a Forului - una centrală pentru Jupiter, protectorul divin al regimului şi câte una pentru împăraţi şi Cezari. Soclul şi panourile în relief de pe coloana lui

£0nstantius mai există încă. Pe un panou se află un text comemorativ pentru *ne cennalia,* iar celelalte trei prezintă o procesiune imperială, un grup de animale de sacrificiu şi împăratul sacrificând pe altar cu spiritul Romei şi zeităţile patronale ale Cezarilor, Marte şi Sol. Pe 20 noiembrie 303, Diocleţian şi Maximian au participat la o procesiune magnifică pe *Via Sacra* şi în For pentru a celebra victoriile Tetrarhiei din întregul imperiu. Au adus sacrificii lui Jupiter. Au discutat probleme de stat, iar piocleţian pare să fi obţinut un jurământ din partea vechiului lui coleg că îi va recunoaşte în continuare autoritatea când va veni momentul să se despartă. Jocurile publice şi petrecerile au durat o lună până ce Diocleţian, obosit de comportamentul romanilor, a părăsit brusc Roma îndreptându-se spre Ravenna pentru a începe noua sa perioadă de guvernare la l ianuarie 304. în timpul iernii a început călătoria spre Nicomedia pe drumurile militare de la sud de Dunăre. Pe drum, Galerius 1-a convins să publice un nou edict împotriva creştinilor - cerând ca toţi supuşii imperiului să aducă sacrificii pe altarele publice, sub ameninţarea pedepsei cu moartea pentru nesupunere. Lactantius şi Eusebiu spun că s-au folosit cele mai teribile torturi pentru a se obţine supunerea şi au fost arse grupuri mari de creştini pe ruguri publice, în timp ce imperiul păgân îi distrugea pe creştini, o iarnă aspră s-a instalat în regiunile prin care a călătorit Diocleţian. în plus, el a contractat o boală gravă pe care nu a reuşit să o înfrângă. Când a ajuns în final la Nicomedia, de abia a avut puterea să inaugureze un nou circ la sfârşitul festivităţilor *Vicennalia,* în noiembrie 304. Apoi a dispărut în palatul lui şi numeroase zvonuri despre moartea lui iminentă au circulat câteva luni. Lactantius consideră că boala lui a fost un semn al răzbunării trimise de Dumnezeu pentru persecutarea creştinilor.[31]

Galerius a considerat că slăbirea sănătăţii lui Diocleţian este momentul prielnic pentru ca el să-i oblige pe Augusti să-i accepte poziţia dominantă în a doua Tetrarhie. Ştia că în noul colegiu imperial, Constantius trebuia să fie recunoscut ca Augustul principal. Totuşi, dacă 1-ar fi putut convinge pe Diocleţian să aleagă noi Cezari loiali lui, ar fi avut controlul asupra a trei pătrimi din.imperiu şi ar fi fost astfel capabil să-1 domine pe bătrânul Constantius, să-1 înlocuiască cu un partener mai flexibil, astfel ca în final să reuşească să domine a doua Tetrarhie aşa cum Diocleţian făcuse cu prima.

In timpul anului festiv al *Vicennaliei,* Galerius şi-a mutat capitala spre nord, [a] Serdica, şi a sporit numărul forţelor sale de-a lungul Dunării. Aceste măsuri i-au [dat] Posibilitatea să supravegheze mai uşor mişcările populaţiilor barbare de la nordul [ro]ntierei şi să îşi impună mai uşor voinţa asupra colegilor lui imperiali în interiorul [lm]periului. Mai târziu, în 304 s-a întâlnit cu Maximian şi 1-a ameninţat pe Augustul [ln] Apus cu consecinţe tragice dacă nu se retrage când va primi ordine pentru o [no]uă tetrarhie din Răsărit. Apoi, în primele luni din 305 s-a îndreptat spre Nicomedia ?| i-a cerut tatălui său jupiterian să lase în seama lui greutatea conducerii imperiale $[J] [s]ă se bucure de plăcerile vieţii tihnite din palatul pe care îl construise la Spalatum,

pe coasta Dalmaţiei, îmbinând abil grija pentru sănătatea lui Diocleţian şi ameninţările mascate despre folosirea forţei, Galerius 1-a convins să se retragă şi să-i ordone lui Maximian să procedeze la fel. A promis să păstreze sistemul tetrarhic cu doi împăraţi principali şi doi Cezari pe care îl crease Diocleţian cu succes. Dar a insistat asupra schimbării celor doi Cezari. Diocleţian permisese colegilor din Apus să spere că fiij lor vor primi aceste poziţii în a doua Tetrarhie - aranjase căsătoria lui Maxentius cu fiica lui Galerius si pregătise cariera lui Constantin la curţile răsăritene. Galerius a fost împotriva numirii acestora. El îl considera pe Maxentius prea imatur şi incompetent şi dispreţuia comportamentul lui lipsit de respect, îl considera pe Constantin un candidat important şi capabil, dar se temea de spiritul lui independent. A susţinut că avea nevoie de Cezari care să-i fie loiali şi supuşi lui pentru a conduce la fel de bine ca Diocleţian. A propus un comandant ilir, tovarăş de beţie, Severus, pentru poziţia de *Cezar* în Apus şi pe propriul nepot şi om de pază, Maximin Daia, pentru postul din Răsărit. Diocleţia nu a fost de acord cu nici unul dintre aceştia, dar a acceptat în final cererile acestui Cezar ambiţios şi greu de suportat - avertizând însă că „dacă apar probleme, nu va fi greşeala mea."[32]

La l mai 305, în Nicomedia, Bithynia şi în Milano, Italia, în faţa soldaţilor şi a funcţionarilor, Diocleţian şi Maximian şi-au anunţat simultan abdicarea din colegiu! imperial şi totodată, înălţarea la rangul de Augusti a lui Galerius şi Constantius, Maximin Daia şi Severus urmând să fie noii Cezari ai celei de a doua Tetrarhii. Diocleţian s-a retras apoi într-un palat minunat la Marea Adriatică, iar Maximian într-o vilă spaţioasă din sudul Italiei.[33]

împăraţii din Apus s-au supus ordinelor împăratului August care crease sistemul tetrarhic şi le dăduse poziţiile imperiale pe care le aveau. Totuşi, nu au fost încântaţi că nu au fost incluşi în plan şi că fiii lor au fost omişi de la succesiunea la a doua Tetrarhie. Probabil că Maxentius nu ar fi reuşit să ajungă printre conducătorii imperiali din Răsărit, dar era fiul unui August si ginerele unui Cezar. Excluderea lui din noua Tetrarhie era cauzatoare de prejudicii. Pe de altă parte, Constantin se distinsese prin merite speciale în slujba împăraţilor răsăriteni timp de 12 ani. Exluderea lui din noul colegiu imperial era inexplicabilă.

Când Constantius a devenit Cezar în Apus în 293, Constantin a primit rangul de tribun militar şi a fost trimis în Răsărit. A petrecut probabil următorii trei ani în anturajul lui Diocleţian călătorind la frontiera Dunării, de la Sirmium în vest până la Nicomedia în est şi învăţând despre administrarea şi apărarea acestor regiuni. Probabil că s-a ocupat de mama lui, căutându-i un oraş unde să se instaleze şi unde să o poată proteja şi menţine o legătură strânsă cu ea - posibil în oraşul natal Naissus, în casa familiei Elenei în Drepanum, sau în capitala Nicomediei. Un panegiric din primii ani ai domniei lui Constantin ne spune că acesta s-a căsătorit de îndată ce a depăşit adolescenţa, iar surse ulterioare ne spun că soţia lui se numea Minervina. Fiul Cezarului va fi admirat pentru că a evitat promiscuitatea în care îşi duceau viaţa

•nerii din acea vreme şi că a adoptat de la început un comportament matur şi un jj-jt cumpătat specific unui bărbat căsătorit. Este probabil că şi-a aşezat soţia în jaşi oraş cu mama. în această perioadă, Constantin şi-a continuat educaţia f jniliarizându-se cu textele filosofice şi cursurile de retorică din şcoala latină a lui actantius, în vreme ce curtea imperială a rămas peste iarnă în Nicomedia. în timp tatăl lui îşi câştiga celebritatea prin recucerirea Britanniei în vestul imperiului, Constantin făptuise acte de curaj în campaniile militare împotriva barbarilor pe nunăre (296). Prin probitatea comportamentului lui personal şi a celui profesionl, Constantin câştigase stima lui Diocleţian. Atunci când acesta a răspuns chemării Cezarului lui pentru ajutor la frontiera răsăriteană, Constantin 1-a însoţit, în *Origo* se menţionează că „a luptat curajos în Asia" sub comanda lui Diocleţian şi Galerius, jar în amintirile lui menţionează că a vizitat ruinele Babilonului, ceea ce indică faptul că a participat la războiul persan - mai întâi cu Diocleţian în Siria (297) şi apoi cu Galerius prin Mesopotamia (298-299). Dar nu e menţionat faptul că i-ar fi însoţit pe împăraţi în Antiochia. Aceasta înseamnă că a condus trupele înapoi spre frontiera de la Dunăre după încheierea războiului persan şi a rămas un timp cu soţia şi mama lui. Singurul fiu avut cu Minervina, Crispus, s-a născut în această perioadă (cea 300). Soţia lui a murit la scurt timp după aceea şi e posibil ca Elena să fi preluat grija creşterii nepotului, căci Constantin era mai mult ocupat cu campaniile militare din imperiu. Probabil că a participat la campaniile lui Galerius de-a lungul Dunării, dar a fost curând rechemat la curtea lui Diocleţian. Se pare că în acest timp a fost promovat la poziţia de *tribunus ordinis primi* (tribun de prim rang) şi că a fost tratat în chip ales de Diocleţian. Ulterior, Eusebiu îşi aminteşte că 1-a văzut pe Constantin stând în dreapta lui Diocleţian în drumul lor prin Palestina spre Egipt (301-302). Istoricul creştin a fost impresionat de statura şi vigoarea, dar şi de inteligenţa şi frumuseţea naturală a viitorului împărat. După inspectarea provinciilor din Egipt şi vizitarea ruinelor din Memphis, Constantin se întoarce la Nicomedia cu Diocleţian pentru iarna lui 302-303. Dacă i s-ar fi cerut opinia în timpul dezbaterilor despre creştini, probabil că şi-ar fi exprimat îndoiala asupra justeţii politicii de persecuţie Pe care o încuraja Galerius. Mulţi ani mai târziu, aflându-se în palatul din Nicomedia când a fost adus răspunsul oracolului cu privire la corectitudinea măsurii, a criticat »edictele sângeroase" care fuseseră date împotriva „slujitorilor lui Dumnezeu" - o Politică pe care a considerat-o complet greşită. Pe măsură ce Galerius făcea presiuni Pentru o persecuţie tot mai severă a creştinilor şi complota pentru acapararea puterii, [1 s]e întărea şi convingerea că atât Constantius cât şi fiul acestuia erau obstacole în [fa]ţa ambiţiilor politice si a deciziilor din domeniul religiei. Astfel că, în timp ce îl *[0r]ţa pe împărat să accepte planurile lui pentru a doua Tetrarhie, a făcut mai multe ^cercări de a scăpa de Constantin. O serie de izvoare ne arată că 1-a expus pe fiul [co]legului lui la „pericol" şi „capcane" în speranţa că-1 va ucide fără să ridice [su]spiciuni şi să provoace un război. Sub pretextul antrenamentului militar 1-a forţat

pe Constantin să lupte cu animale sălbatice în arenă - dar acesta a încheiat competiţig într-o condiţie mai bună decât animalele sălbatice. La frontiera Dunării, în luptă cu sarmaţii, i-a cerut lui Constantin să-şi conducă unitatea de cavalerie prin mlaştini -, cu toate acestea curajosul tribun a reuşit nu numai să-şi ducă oamenii la victorie ne un teren periculos, dar mai mult, a înşfăcat un barbar de păr si 1-a tras până la picioarele împăratului înfricoşat. Constantin a reuşit să scape şi din numeroase comploturi organizate de Galerius, dovedind astfel că merită cu prisosinţă poziţia imperială. Lactantius consideră că „mâna lui Dumnezeu" îl proteja pentru o misiune viitoare.[34]

Dar poziţia lui Constantin de Ia acel moment şi orice misiune viitoare au fost puse în pericol de reuşita maşinaţiunilor politice şi de măsurile religioase ale lui Galerius. Noua Tetrarhie pe care a anunţat-o Diocleţian în 305 a sporit speranţele suveranilor jupiterieni în Răsărit, în defavoarea reprezentanţilor lui Hercule din Apus si au favorizat persecuţia brutală impusă de Galerius în defavoarea politicii tolerante a lui Constantius. Fie convins pe cale raţională, fie constrâns de împrejurări, Diocleţian a acceptat cererile Cezarului răsăritean în defavoarea intereselor colegilor săi din Apus. Procedând astfel, i-a permis lui Galerius să distrugă stabilitatea sistemului tetrarhic şi pacea noii ordini. Nici Constantius, nici Maximian nu erau mulţumiţi cu această situaţie, în decurs de un an şi jumătate, vor susţine cererile fiilor lor de a accede la putere, în luptele pentru puterea imperială, Galerius si forţele păgânismului vor pierde, în timp ce Constantin şi cauza creştinismului vor avea câştig de cauză.[15]

IV

ÎMPĂRATUL GALIC ŞI PERSECUTORII MURIBUNZI

Căci în tine, Constantine, nu se vede doar chipul tatălui tău, dar şi temperamentul, curajul, judecata dreaptă şi înţelepciunea lui.

PANEGYRICUS VI (VII), 3.4.

Când primăvara lui 305 era pe sfârşite, Constantin se afla într-o poziţie foarte vulnerabilă. Mentorul lui imperial, Diocleţian, abdicase şi se retrăsese în Răsărit, la Spalatum. Noul lui stăpân imperial, Galerius, îi blocase participarea la cea de a doua Tetrarhie şi numise Cezari loiali lui în Antiochia şi la Milano pentru a-şi asigura poziţia. Deşi Constantius era împăratul principal de drept în noul colegiu imperial, era izolat politic în Apus. Constantin era ofiţer în armata romană, dar era expus pericolului în Răsărit. Devenea clar că Galerius era noul conducător al lumii romane. Cu toate acestea, grija paternă a lui Constantius de a-şi salva fiul şi ambiţia politică
a lui Constantin de a-i succeda tatălui vor anihila curând planurile lui Galerius de cucerire a puterii imperiale.[1]

Lactantius era încă în Răsărit în 305, iar ulterior el a făcut un portret foarte [y]IU al lui Galerius, ca un tiran plin de brutalitate. După ce i-a debarcat pe Diocleţian Ş[1] Pe Maximian de la putere, Galerius se „considera singurul stăpân al întregii lumi". [Ue]şi trebuia să-1 recunoască pe Constantius co-August, „îl dispreţuia pentru firea [b']ândă şi sănătatea şubredă". A început să se comporte ca un autocrat persan şi „s-a [ec]is să chinuie lumea pe care o supusese vrerii sale". Nu numai că a continuat să-i °nioare pe credincioşii creştini „prin foc, cruce sau animale sălbatice", dar a început [s]a-i lipsească pe cetăţenii păgâni de drepturile lor legale si să aplice tortura în cazurile civile. A ordonat un nou recensământ şi a trimis funcţionari guvernamentali în oraşe ^ Prin ţinuturile agricole ca pe o armată care invadează teritorii cucerite. Pentru ^actantius, Galerius era *bestia mala,* „o fiară rea", nepotrivit să fie conducător ro-
. Retorul creştin folosea acesată expresie atât în sens simbolic cât si propriu, îl

descrie pe împăratul răsăritean ca pe o bestie umană: înalt de statură si mare la trup un bărbat corpolent cu o figură impunătoare. Manifesta o brutalitate a firii si 0 sălbăticie în comportament străină caracterului roman căci dispreţuia literatura si artele frumoase, făcând în schimb colecţie de urşi, cărora le oferea drept hrană pe duşmanii lui, cu o plăcere şi o cruzime inimaginabile. Galerius părea să fie întruchi^ părea „bestiei purpurii" despre care vorbise loan Evanghelistul în Apocalipsă. Era uj) conducător rău care folosea puterea primită pentru a-si chinui supuşii, pentru a-i răni pe cei drepţi, acţionând astfel precum un slujitor al Satanei.[2]

Mai mulţi scriitori antici 1-au caracterizat pe Constantin ca posibil prizonier si supus pericolului când a făcut parte din suita lui Galerius. Acesta 1-a umilit în mod deliberat, încercând tot timpul să-1 îndepărteze în mod ostentativ şi să-1 aducă pe Maximin atunci când noua Tetrarhie a fost anunţată la Nicomedia în mai 305. Probabil că în lunile anterioare şi ulterioare acestui moment Galerius a încercat să-1 expună pe Constantin unor pericole deosebite în taberele militare şi în timpul campaniilor de la frontieră, în încercarea de a-1 elimina. Nu se poate ca împăratul Constantius să nu fi fost încunoştiinţat de situaţia periculoasă în care se afla fiul său şi nu a aşteptat mult pentru a-1 salva.[3]

Constantius şi Constantin fuseseră separaţi timp de 12 ani, din 293 când a fost creată prima Tetrarhie. în calitatea lui de Cezar în partea apuseană a imperiului, Constantius câştigase mai multe victorii militare semnificative împotriva duşmanilor imperiali, câştigase reputaţia de conducător blând printre supuşii lui şi îşi crease o a doua familie cu cea de a doua soţie, Theodora. însă nici unul dintre copii nu atinsese vârsta adolescenţei atunci când bătrâneţea si boala au început să-1 îngrijoreze pe proaspătul August apusean. Dacă ar fi fost să aibă un succesor dinastic, speranţele lui ar fi trebuit să se fixeze asupra lui Constantin, singurul lui copil cu Elena. Ca fiu al Cezarului, Constantin fusese pregătit pentru un rol imperial la curţile răsăritene şi primise însărcinări militare importante în campaniile militare câştigând simpatia armatelor răsăritene - mulţi dintre soldaţii acestora erau făţiş dezamăgiţi că nu fusese inclus în a doua Tetrarhie. Constantin avea 32 de ani şi era calificat si dornic să devină împărat în 305. Totodată el ştia că ambiţiile lui imperiale şi, probabil, chiar şi viaţa lui, depindeau de tatăl său din Apus.[4]

Constantius a acceptat deciziile pentru structura răsăriteană a celei de a doua Tetrarhii. Aşa cum Galerius 1-a adoptat pe Maximin în dinastia jupiteriană cu numele oficial Galerius Valerius Maximinus Nobil Cezar, Constantius 1-a adoptat pe Severus în dinastia herculeană cu numele oficial Flavius Valerius Severus Nobil Cezar- Galerius a continuat să folosească reprezentările lui Jupiter şi Sol, Hercule şi Marte ca zeităţi tutelare ale tetrarhilor pe monedele de aur din Est; Constantius 1-a eliminat pe Marte si 1-a adoptat pe Sol pentru Cezarul lui - indicând astfel o anumita independenţă faţă de Galerius şi o preferinţă personală pentru acest zeu. Dar, în loc să se mute la Milano, capitala augustană a Apusului, aşa cum Galerius preluase

dinţa augustană din Nicomedia, Bithynia, Constantius a decis să rămână la Trier
r dăugând dioceza Hispania la teritoriile galice si britanice pentru a-si motiva
tutui de împărat principal al Apusului. Era foarte popular în provinciile din nord-
S si avea şanse mai mari să realizeze o succesiune dinastică din acea
reşedinţă.
;zia lui 1-a liniştit pe Galerius, dându-i falsa impresie că este în siguranţă.[5]

La scurt timp după constituirea noii Tetrarhii, Constantius i-a trimis o scrisoare • Galerius prin care îi cerea „ca fiul lui, Constantin, să fie trimis la el căci nu-1 "zuse de foarte multă vreme". Desigur că împăratul din Răsărit nu a vrut să îi 'ndeplinească cererea. Dar cererea a fost repetată şi Galerius nu a avut scuze motivate pentru a nu onora cererile exprimate de Augustul din Apus. Constantius era, de fapt, împăratul principal în noua Tetrarhie si respectase noua ordine cu loialitate şi activ timp de 12 ani. Iar fiul lui, Constantin, slujise şi el cu loialitate împăraţilor din Răsărit mulţi ani si desigur că-si dorea să-1 revadă pe tatăl lui. După o seară lungă, Galerius a acceptat în cele din urmă şi i-a dat lui Constantin sigiliul imperial, spunându-i că poate să plece a doua zi în zori cu toate documentele necesare pentru călătorie. Lactantius sugerează că Galerius voia să revină asupra deciziei şi să-1 reţină pe Constantin la curtea lui sau să trimită un mesager către Severus ca să-1 reţină pe Constantin în Italia.[6]

Ştiind că Galerius avea obiceiul de a revoca deciziile luate la petrecerile nocturne, Constantin nu a mai aşteptat dimineaţa ca să-si anunţe plecarea, înarmat cu sigiliul imperial pe care i 1-a dat împăratul, a pornit în grabă de la curtea răsăriteană chiar în acea seară - probabil la începutul verii lui 305. Punând în acţiune rapiditatea şi abilitatea tactică specifică multora dintre acţiunile sale viitoare, Constantin a traversat Europa în mare viteză pentru a dejuca planurile lui Galerius şi pentru a ajunge în provinciile guvernate de Constantius. A călărit pe drumurile romane cu o viteză incredibilă, schimbând caii la punctele imperiale stabilite în acest scop. A rănit sau ucis caii rămaşi în urmă pentru a-i împiedica pe agenţii lui Galerius să-1 ajungă şi a Pornit pe drumurile cele mai dificile peste Alpi, nu pe căile mai uşoare din nordul 'taliei, pentru a evita capturarea de către Severus. Fuga lui dramatică spre libertate şi Putere s-a încheiat cu bine când a ajuns la tatăl lui în portul galic Bononia (Boulogne), unde acesta se îmbarca pentru o campanie militară în Britannia.[7]

Ajungând la Constantius în vara lui 305, Constantin a petrecut un an întreg slujindu-l pe tatăl lui. Deja bolnav atunci când ajunge Constantin, Constantius îi Cedează lui funcţiile de conducere în campania victorioasă împotriva barbarilor PlcU din acea vară şi toamnă şi în reconstrucţia fortificaţiilor militare şi a centrelor Urbane din nordul Britanniei în primăvara şi vara următoare - donjoanele de la 2ldul lui Hadrian şi turnurile multiunghiulare din fortăreaţa York conţin lucrări din acea perioadă.[8] în acest an, Constantin a remarcat spiritul diferit cu care tatăl lui aPlica sistemul tetrarhic de guvernare în provinciile nord-vestice faţă de ceea ce văzuse sub Diocleţian si Galerius în provinciile de răsărit. Desigur, Constantius

introdusese multe din reformele politice, militare, administrative, economice si culturale ale noii ordini; dar Constantius a procedat într-o manieră diferită, care părea mai puţin autocratică şi mult mai benefică pentru supuşii lui. A folosit armata pentru a-i respinge pe duşmanii statului la fel cum procedaseră şi ceilalţi conducători romani. Dar se pare că a folosit sistemul birocratic extins cu mai multă chibzuinţă pentru a asigura refacerea economică a supuşilor lui, nu pentru a-i îmbogăţi ne susţinătorii împăratului aşa cum erau acuzaţi că ar fi făcut. Fie creştini, fie păgâni autorii surselor din perioada constantiniană şi postconstantiniană sunt cu toţii de acord asupra guvernării blânde şi corecte a lui Constantius, iar Eusebiu menţionează: „Constantius singur a guvernat poporul cu blândeţe şi înţelegere şi a manifestat faţă de el o grijă de-a dreptul părintească"; iar Eutropius spune că „era un om remarcabil şi deosebit de blând care se interesa de bunăstarea locuitorilor din provincii şi a fiecărui individ în loc să îşi urmărească propriile beneficii din veniturile imperiale... Nu a fost doar iubit, ci şi respectat de gali, mai ales pentru că prin guvernarea lui nu au mai fost defavorizaţi datorită neîncrederii lui Diocleţian şi nestăpânirii sângeroase a lui Maximian."

Constantin că a observat probabil că tatăl lui nu a aplicat decât primul edict al persecuţiilor împotriva creştinilor şi a înţeles că aceştia puteau fi incluşi într-un cult imperial centrat pe Deus Summus. Probabil că sfatul pe care i 1-a dat Constantius înainte de moarte a fost „luptă cu forţă împotriva duşmanilor si tratează-ţi supuşii cu blândeţe". Deşi Constantin va accepta aproape în întregime sistemul imperial aşa cum 1-a învăţat de la Diocleţian, îl va adapta şi aplica în spiritul tatălui său când va ajunge să conducă imperiul.[9]

Momentul când Constantin a cucerit puterea imperială a fost vara anului 306. Sănătatea tatălui lui s-a şubrezit mult şi, după campania militară împotriva picţilor, Constantius şi-a stabilit reşedinţa cu familia şi curtea la Eboracum (York) în nord-vestul Britanniei - o bază militară şi, ulterior, un oraş-capitală pentru una dintre provinciile în care fusese împărţită insula prin noul sistem administrativ, înconjurat de familie şi oficiali, Constantius i-a transmis lui Constantin simbolurile puterii imperiale şi i-a lăsat moştenire conducerea provinciilor din Apus. A murit fericit, ştiind că a dejucat planurile ambiţioase ale brutalului Galerius si că a asigurat succesiunea imperială pentru fiul său iubit. Constantin a îmbrăcat costumul imperial purpuriu şi a apărut în faţa armatei tatălui lui la *principia* din York. Conduse de regele alaman Crocus care fusese înfrânt recent si pus să slujească lui Constantius, trupele 1-au proclamat pe fiul cel mai mare al lui Constantius noul *Imperator* ş[1] *Augustus,* ridicându-1 pe Constantin la conducerea imperială peste Apusul galic- Constantin devine împărat în 25 iulie 306 - dată de la care va calcula începutul domniei sale şi care va deveni data de aniversare a ascensiunii lui la tron. Locul unde Constantin a fost aclamat împărat este acela unde se află acum catedrala gotica Sf. Petru din York - dar în transeptul de sud se pot vedea fundaţiile unei construcţii i

: de comandă, iar pe cealaltă parte a străzii se poate vedea o coloană antică Hin construcţia bazilicală a acestui complex unde s-a auzit singura aclamaţie legitimă unui împărat roman din Britannia.[10]

Având în vedere testamentul tatălui lui şi sprijinul armatelor apusene, nu se utea pune problema legitimităţii sau soliditătii poziţiei imperiale a lui Constantin, nar de vreme ce Galerius era acum împăratul principal în colegiul imperial, Constantin i-a trimis o descriere a alegerii sale ca August şi o imagine a lui ca ,ffipărat pentru a primi recunoaşterea oficială de la ceilalţi împăraţi. Galerius a fost atât de furios aflând acestea încât aproape că a ars pictura şi pe nefericitul mesager care a adus-o. Sfătuitorii lui i-au recomandat să se abţină arătându-i că mulţi soldaţi din Răsărit erau nemulţumiţi de excluderea lui Constantin din a doua Tetrarhie şi ar putea să i se alăture curând în perspectiva unui război civil. Galerius nu a avut de ales şi a acceptat, dar a făcut-o astfel încât să pună în evidenţă poziţia lui dominantă. 1-a trimis un veşmânt de purpură lui Constantin „astfel încât să vadă că 1-a acceptat ca partener prin decizie proprie". Apoi 1-a promovat pe Severus la rangul de August şi 1-a numit pe Constantin - Cezar, „pentru a-1 retrograda de pe poziţia a doua pe a patra" în ierarhia imperială. Constantin a acceptat această decizie si curând a apărut pe monedele imperiale ca Flavius Valerius Constantinus Nobil Cezar."

în timpul primelor luni ale domniei sale, Constantin a luat măsuri pentru a-şi consolida autoritatea în diocezele din nord-vest şi pentru a demonstra că este un succesor valoros al tatălui său. Asemeni altor împăraţi recent instalaţi la putere, a cerut sculptorilor imperiali să-i facă busturi care urmau să fie instalate în oraşele mai importante şi în taberele militare si a bătut monede cu profilul lui care au circulat în toate provinciile conduse de el. Aceste portrete aveau să dezvăluie asemănarea lui Constantin cu Constantius şi să-i familiarizeze pe supuşii lui cu noul lor împărat, înainte de a părăsi Britannia, a încheiat reconstrucţia bazelor militare începute de tatăl lui şi a ordonat repararea drumurilor romane din proprie iniţiativă. Cu timpul a câştigat respectul funcţionarilor civili şi al ofiţerilor care au comandat, probabil, marea statuie a lui Constantin care a fost înălţată în faţa comandamentului militar dm York pentru a comemora aclamarea lui în acel centru. Capul acestei statui impresionante a supravieţuit veacurilor si se află expus în Muzeul din Yorkshire, [c]are se află la mică distanţă spre bastionul de sud-vest al bazei militare. Acest bas-[10]n este cunoscut ca turnul multiunghiular şi este probabil unul dintre ultimele Proiecte ale lui Constantius din zonă. Capul fiului lui aflat în muzeu poate fi unul dintre primele portrete ale lui Constantin. Deşi este deteriorat de intemperii şi de [v]eacuri, îl prezintă pe noul împărat cu un cap acoperit de păr, o frunte largă, ochi [ma]ri şi un nas proeminent, maxilare puternice la fel ca şi gâtul, - moştenitorul sobru [al] împăratului militar ilir pregătit să conducă Imperiul Roman.[12]

Constantin a petrecut puţin timp în Britannia înainte de revenirea lui în capitala [te]trarhică *Augusta Treverorum* (Trier). Mama lui vitregă şi cu fraţii vitregi cât şi

importanţi funcţionari civili au rămas acolo, în timp ce noul împărat împreună cu generalii lui şi trupele s-au îndreptat spre răsărit, la Rin, unde barbarii franc profitaseră de absenţa lui Constantius şi au efectuat câteva raiduri devastatoare în interiorul teritoriului roman.

Constantin i-a respins peste fluviu, pe mulţi i-a măcelărit şi a capturat doj dintre conducătorii lor - Ascaricus şi Merogaisus. Cei doi împreună cu alţi câţiva războinici au fost dati ca hrană fiarelor în amfiteatru în chip de *adventus* la festivităţile de celebrare a instalării lui Constantin la Trier în iarna lui 306-307. Apoi a început extinderea lucrărilor proiectate de tatăl lui pentru transformarea oraşului Trier dintr-o colonie de frontieră într-o capitală imperială. Probabil că a întărit zidurile de împrejmuire a cetăţii cu turnuri militare şi porţi fortificate, asemănătoare cu *porta nigra,* si cu siguranţă că a înălţat partea centrală a unui complex palatin în partea de nord-est a oraşului.

La sud de reşedinţa imperială, Constantin a ordonat construirea unei largi *aula palatina,* o sală pentru ceremoniile imperiale. Va fi construită în forma unei bazilici longitudinale care se termină într-o absidă. Cu cei 67 m în lungime, 27,5 m în lăţime şi 30 m înălţime, era o construcţie impunătoare unde împăratul stătea pe o platformă înălţată sub un arc cu rol glorificator amplasată în absidă si prezida procesele şi ceremoniile în faţa mulţimii supuşilor lui convocaţi. Puţin mai spre sud, a cerut arhitecţilor să proiecteze o baie imperială impunătoare: 100 metri lăţime şi 200 metri lungime. Baia a fost construită pentru mai multe mii de oameni şi rivaliza cu măreţele băi publice din Roma. Constantin a cerut probabil să fie reparat amfiteatrul şi să fie extins circul din partea de nord-est a oraşului, în care mii de supuşi puteau să participe ca spectatori la luptele cu animale sălbatice şi la cursele de care de luptă, în câţiva ani, oraşul situat pe malul râului Moselle şi înconjurat de un zid de 6 km lungime a devenit o mare capitală imperială. Asemeni tatălui său, Constantin a supravegheat construcţiile de clădiri în multe centre ale provinciilor sale în decursul următorilor ani, mai ales la Autun, în zona centrală şi la Arles, în sudul Galliei.[13]

Răspunsul agresiv la incursiunile barbarilor şi politica activă de construcţii din primele luni ale domniei lui i-au convins pe supuşi că împăratul lor era un moştenitor şi un succesor valoros al lui Constantius. Un panegirist păgân de la Trier va comenta favorabil asemănările dintre tatăl si fiul imperiali spunând „Căci în tine, Constantine, nu se vede doar chipul tatălui tău, dar si temperamentul, curajul, judecata dreaptă si înţelepciunea lui". Eusebiu notează şi el că demnitatea cunoscută şi virtuţii[6] lui Constantius se reflectau în persoana lui Constantin iar mai târziu a scris că venind la putere „ a arătat tuturor că era o reluare prin propria persoană a vieţii şi domniei tatălui lui".[14]

Curând, Constantin a arătat că era pregătit să urmeze si eventual să dezvolte măsurile de toleranţă pe care tatăl lui le aplicase faţă de creştini. Lactantius, care îşi

poziţia de profesor la începutul „Marii Persecuţii", sub Diocleţian, şi puse să se teamă pentru viaţa lui odată cu intensificarea persecuţiei de către
[1] lerius, se pare că fugise din faţa pericolelor din Nicomedia spre liniştitul Trier în 1 306. Probabil că a ajuns în capitala galică tocmai când venea şi noul împărat . ţ}rjtannia. Lactantius a afirmat ulterior că, odată ce împăratul şi-a asumat puterea rială ^nu a fă$cut nimic înainte de a restabili dreptul creştinilor la cultul si n mnezeul lor." Deoarece doar împăratul principal putea să emită legi pentru întregul oeriu, măsura lui Constantin în favoarea creştinilor nu putea să fie decât un ordin Hat funcţionarilor imperiali aflaţi sub autoritatea lui să permită creştinilor din diecezele respective să-şi practice credinţa lor fără teama de persecuţii. Cezarul din Vest cu siguranţă că nu era credincios creştin la acea vreme, iar măsura lui nu nresupunea vreo susţinere financiară oficială pentru Biserică. Totuşi, asemeni lui Gallienus, Claudius Gothicus şi Constantius, pare că a înţeles că tolerarea credinţei creştinilor însemna o politică mai bună decât prigonirea Bisericii Creştine. Prima soluţie părea să câştige simpatia creştinilor pentru statul roman, pe când cealaltă nu părea să aducă decât haos şi vărsare de sânge în societatea romană. Constantin a întâlnit probabil creştini în armată, înainte de perioada persecuţiei, şi a văzut că sunt curajoşi şi demni. La fel de probabil este că a audiat unele dintre cursurile lui Lactantius în Nicomedia şi a constatat că era un profesor învăţat şi fascinant atunci când vorbea despre filosofia clasică şi retorică sau despre teologia creştină şi etică. Faptul că Galerius a încercat să-1 înlăture pe Constantin cam în aceeaşi perioadă în care încerca să distrugă creştinismul 1-a făcut probabil pe tânărul împărat să se identifice cu cei persecutaţi. Nu era unul dintre ei, dar îl ura pe „marele persecutor" aproape la fel de mult ca şi aceştia. Politica lui de toleranţă era mai mult o înfruntare a lui Galerius decât o probă de interes pentru credinţa creştinilor. Toate aceste aspecte !-au deschis însă calea spre creştinism. Clerul creştin putea să vină la curtea lui, iar laicii creştini puteau să devină funcţionari ai administraţiei lui fără să se teamă pentru vieţile lor. Lactantius şi-a dedicat marea operă pe care o scria în acel timp în apărarea credinţei şi practicilor creştine - *Divinae Institutiones* - lui Constantin. El a prezis că ^ urnnezeu îl va răsplăti pe împărat pentru măsurile lui juste şi îi va pedepsi pe ceilalţi [m]Paraţi pentru măsurile lor. Este puţin probabil că împăratul ar fi cunoscut mai multe [es]pre creştinism în această perioadă a vieţii şi carierei lui. El dorea să se distanţeze ^ de Galerius şi de protejaţii acestuia. Deşi fusese acceptat de împăratul răsăritean Membru al celei de a doua Tetrarhii, şi va aplica multe din reformele noii guvernări, [on]stantin s-a distanţat treptat de colegii lui imperiali prin modul lui de guvernare şi . [n] Politica lui religioasă. Galerius a apreciat corect caracterul colegului lui mai tânăr [Şl a] măsurat bine consecinţele instalării lui la putere.[15]

Galerius nu a fost mulţumit când Constantin a luat puterea - dar a fost cumva unat atunci când a auzit că Cezarul din Apus acceptă rangul secundar în colegiul

, ştiind totodată că acesta va apăra cu mare râvnă provinciile din nord-

vestul Imperiului Roman, împăratul principal a fost mai puţin mulţumit când curând după aceea despre uzurparea de la Roma. Maxentius, care era nemulţumt
că fiul Cezarului a devenit împărat în timp ce el era încă un cetăţean oarecare, profitat de situaţia din vechea capitală şi s-a proclamat împărat. Galerius ordonas cu puţin timp înainte să se organizeze al cincilea recensământ după cel instituit de Diocleţian şi, pentru prima dată, cetăţenii Romei urmau să fie şi ei supuşi taxelor Evident că nu erau mulţumiţi. Galerius a urgentat desfiinţarea vechii Gărzi Pretoriei\e odată cu politica predecesorilor lui iliri şi a înlocuit-o cu noile unităţi militare de protecţie în capitalele regionale tetrarhice. Pretorienii nu au fost nici ei satisfăcuţi datorită diminuării progresive a numărului si a influenţei lor. Folosind cu perspicacitate aceste nemulţumiri, Maxentius a mituit câţiva soldaţi să-i ucidă pe oficialii locali care-i erau loiali lui Severus şi a îndemnat poporul şi pe pretorieni să-1 învestească cu veşmântul purpuriu aclamându-1 ca *irnperator* pe 28 octombrie 306. [16]

Galerius îl ura pe Maxentius şi 1-a exclus în mod intenţionat din Tetrarhia a doua, căci considera că nu merita funcţia imperială pentru că nu-i respecta pe cei mai vârstnici. Constantin părea mai bine pregătit pentru conducerea imperiului, fiindcă ocupase un post vacant în guvernarea tetrarhică şi acceptase poziţia de Cezar. Maxentius căuta să alunge de la putere pe împăratul din Vest sau să creeze o a cincea poziţie în colegiul imperial, împăratul din Răsărit nu voia să accepte un asemenea *coup d'etat* militar sau să dezorganizeze simetria tetrarhiei. Ca urmare, a refuzat să-1 recunoască pe Maxentius şi a ordonat lui Severus să plece din Milano spre Roma si să-1 îndepărteze pe uzurpator, înţelegând pericolul în care se afla, Maxentius a trimis o robă purpurie către tatăl Maximian şi 1-a recunoscut ca August pentru a doua oară. Bătrânul împărat nu fusese mulţumit că i se ceruse să se retragă şi, ca urmare, a acceptat propunerea fiului său venind alături de el în Roma. Majoritatea soldaţilor pe care Severus i-a condus spre capitală în 307 îl slujiseră înainte pe Maximian si îi erau mai loiali acestuia decât lui Galerius. Ca urmare a chemărilor lui Maximian şi mituririlor făcute de Maxentius, mulţi au început să dezerteze din armată lui Severus şi să vină de partea lui Maxentius. Severus nu a mai avut de ales şi a fugit împreună cu câţiva dintre susţinători, refugiindu-se la Ravenna. Maximian s-a îndreptat spre nord, a asediat cetatea Ravennei şi i-a prop[118] lui Severus să renunţe la pretenţiile lui imperiale în schimbul vieţii, împăratul dezerW s-a predat si a înapoiat veşmântul imperial purpuriu celui de la care îl primise i" urmă cu doi ani. A fost dus înapoi în capitală si instalat într-o vilă bine păzită la •> de mile sud de Roma.[17]

în timp ce aceste tulburări aveau loc în Italia, Constantin a plecat din Galii[3] • a vizitat Britannia în primăvara şi vara lui 307. Se pare că ar fi dorit să cercel^ cum se realizau proiectele de construcţie pe care le ordonase cu un an înainte. ' plus, voia să facă vizibilă preocuparea lui pentru bunăstarea supuşilor săi. dorit probabil, totodată, să rămână neutru faţă de problema uzurpării. Deşi aV[6']

.. politice şi familiale cu Maximian, fusese recunoscut de Galerius ca membru re .'. ai colegiului imperial. Pentru moment era mai bine pentru el să se menţină ^lfra acestor evenimente şi să-1 lase pe împăratul principal să rezolve problema '1 nării de la putere a co-împăratului lui. Galerius era prins de campania împotriva r3 tilor de-a lungul Dunării în timpul iernii 306-307, dar atunci când a aflat de sa "ngerea lui Severus a început pregătirile pentru a porni o acţiune militară - notriva uzurpatorilor din Roma.

Temându-se de răzbunarea lui Galerius care respinsese propunerile lor . iorfiatice, cei doi suverani herculeeni şi-au întărit poziţiile în primăvara şi vara •307. Au ordonat constructorilor din Roma să dubleze înălţimea celebrului zid urelian care înconjura oraşul pe o lungime de 18 km. în timp ce Maxentius se ocupa de acest proiect şi organiza apărarea, Maximian s-a îndreptat spre Gallia şi a încercat să obţină ajutor de la Constantin. După ce îşi căsătorise fiica mai mare, Theodora, cu Constantius şi 1-a înălţat pe acesta la statutul imperial, era dispus să-i propună soţie pe fiica lui mai tânără, Fausta, lui Constantin şi să-1 înalţe la rangul de August. Spera astfel să întărească din nou alianţa familială şi să obţină sprijinul pentru cauza sa. Ca văduv care-şi lăsase singurul fiu în grija mamei sale Elena, în Răsărit, şi ca împărat care fusese aclamat August de trupele din nord-vest, Constantin a văzut clar care erau avantajele dacă accepta oferta lui Maximian. O mireasă din familia imperială ar fi constituit un argument public şi mai multe şanse pentru succesiunea dinastică. O promovare publică din partea fostului August ar fi dezechilibrat poziţia lui Galerius şi ar fi întărit-o pe a lui Constantin. Ca urmare, acesta 1-a primit pe bătrânul împărat şi pe frumoasa lui fiică la Trier, într-o ceremonie festivă dublă ce a avut loc în septembrie 307, Maximian i-a dat mâna Faustei şi 1-a înălţat pe Cezarul Galliei la rangul de August. Primul dintre cele cinci panegirice latine care s-au păstrat, compus de oratori gali pentru Constantin, a fost rostit cu această ocazie. Retorul păgân lăuda vigoarea şi tinereţea lui Constantin, calităţile lzice şi virtuţile pe care le moştenise de la tatăl lui. Elogia şi maturitatea şi înţelep- C1Unea lui Maximian şi victoriile militare ale acestuia, cât şi buna guvernare a PuŞilor. Apoi afirma că situaţia în care se afla imperiul în acel moment cerea Aşezarea puterii şi sfatul înţelept al lui Maximian, cât şi înălţarea în rang a lui nstantin. Panegiricul se încheia cu o rugăciune către Constantius cel zeificat, ~ e Privea spre pământ cu bucurie văzând că imperiul era iar călăuzit în bună • egere de cei doi herculeeni şi ştiind că va fi condus mult timp de către copiii 0 estora. Era mai multă retorică decât realitate în acest panegiric redactat de un d a fr familiarizat mai mult cu parteneriatul tetrarhic al lui Maximian şi Constantius c at cu Planurile ambiţioase ale lui Constantin. Inteligentul împărat tânăr a acceptat ^ultă bunăvoinţă o mireasă aducătoare de prestigiu şi promovarea imperială din rtea lui Maximian. Dar tot ce putea să le ofere în schimb era recunoaşterea politică neutralitatea militară.[19]

In timp ce nunta era celebrată în Gallia, Galerius intra cu armatele lui î Italia, în acest timp, Maxentius îl ucidea pe Severus, pentru a nu-i oferi lui Galerii prilejul să-şi motiveze intervenţia ca fiind o măsură de reînscăunare a fostului k coleg tetrarhic. Când a ajuns în Latium, furiosul August şi-a instalat tabăra în apropj rea râului Tibru, nu departe de Roma. El a ameninţat Senatul şi populaţia oraşul^ cu distrugerea dacă nu îl abandonau pe uzurpator si nu-i acceptau autoritatea. Dar găsit porţile oraşului închise, zidul apărat de soldaţi, iar populaţia din oraş loială \$ Maxentius. împăratul din Răsărit nu mai fusese până atunci în Roma şi subestim$_a$ mărimea vechii capitale cât si rezistenţa zidului aurelian. Nu avea forţa necesară pentru a înconjura complet oraşul şi pentru a-1 asedia. A încercat să negocieze cu Maxentius, dar ginerele lui i-a replicat curajos la propuneri şi curând a început să-j miluiască soldaţii. Temându-se să nu aibă soarta lui Severus, Galerius s-a retras spre nord pe drumul flaminian, permiţându-le trupelor să jefuiască şi să devasteze fermele şi oraşele aflate de-a lungul traseului.[20]

între timp, Constantin a început să-şi facă public titlul lui de August şi să-i recunoască pe aliaţii lui herculeeni pe monedele pe care le emitea. Dar nu a acceptat propunerea lui Maximian de a ataca armata lui Galerius când aceasta se retrăgea peste Alpi.

Constantin s-a dovedit a fi cel mai inteligent politician dintre aceşti numeroşi suverani care au concurat pentru putere în următorii ani. A favorizat recunoaşterea politică a celor doi uzurpatori herculeeni din Apus si a tetrarhiilor jupiterieni din Răsărit. Dar nu a oferit ajutor militar nici unei facţiuni. Dimpotrivă, a folosit trupele pentru a înfrânge triburile germanice de-a lungul Rinului şi pentru păstrarea păcii în provinciile lui. în timpul campaniei din 308 a făcut mai multe raiduri în ţinuturile bructerilor şi a început construcţia unui pod pe Rin, la Colonia, în 310, s-a îndreptat spre ţinuturile nordice ale Rinului si a luptat contra francilor, între timp, a jucat rolul conducătorului binevoitor care reconstruia oraşe, ameliora economia şi artele în Gallia. Dar în vreme ce Maxentius s-a certat cu tatăl lui şi a guvernarea lui în Italia şi Africa, iar Galerius nu a reuşit să menţină controlul asupf colegiului imperal, Constantin şi-a consolidat puterea în nord-vest si a câştig[3] popularitate în întregul imperiu.[21]

Maximian s-a întors la Roma în iarna lui 307-308 si 1-a găsit pe Maxenti[u] foarte mulţumit că supravieţuise invaziei lui Galerius în absenţa tatălui său şi \$* ajutorul cumnatului, dar fără să ţină seamă de faptul că Maximian planificase întreaS apărare a oraşului şi că obţinuse neutralitatea militară a lui Constantin. Tatăl hercuIs şi fiul au ajuns iarăşi la neînţelegeri referitoare la rolurile lor imperiale. Maxifl[11] se considera împăratul principal, deţinătorul real al puterii, iar Maxentius îl consio[e] pe tatăl lui doar un sfătuitor. Bătrânul împărat a forţat soluţionarea situaţiei în #•' adunării poporului si a soldaţilor oraşului în primăvara lui 308 şi a fost dezamăgi[1]- , vadă că mulţimea se situa de partea fiului său. Nu a avut de ales şi a trebui""

„ Ceaşcă Italia îndreptându-se spre curtea ginerelui lui din Gallia. După expulzarea P . lximian din Italia, Valerius Alexander, un vicar al provinciilor africane din s,a revoltat împotriva lui Maxentius şi a fost aclamat ca August. Conducea - ' a provincii africane şi a dobândit controlul asupra Sardiniei şi asupra apelor C3 diteraneene dintre Italia şi Africa pentru anul următor (308-309).[22]

01 în toamna lui 308, noua tetrarhie pe care Galerius sperase să o domine se 2raga deja şi erau nu mai puţin de şase oameni politici care doreau să devină araţi în lumea romană. Monedele din anii 307-308 reflectă convulsiile politice vremii- După căsătoria lui Constantin cu Fausta şi nereuşita încercării de a-1 "sturna pe Maxentius, Galerius şi Maximin s-au recunoscut reciproc ca împăraţi legitimi şi, pentru câteva luni, au scos imaginea lui Constantin de pe monedele lor. AU mai înlocuit şi inscripţia de pe monedele de bronz dedicate GENIO POPULI ROMANI cu noi inscripţii celebrând GENIO IMPERATORIS şi GENIO CAESARIS. Se pare că susţinerea pe care vechea capitală o acordase lui Maxentius a distrus încrederea împăratului din Răsărit în GENIO POPULI. In această perioadă dificilă, Constantin a continuat să-i prezinte pe Galerius şi Maximin ca fiind colegii lui răsăriteni legitimi pe modele bătute în provinciile lui. Iar Maximian, binefăcătorul lui, era prezentat ca Augustul occidental. Expulzarea lui Maximian din Italia şi revolta din Africa i-a oferit un prilej pentru a înlătura imaginea lui Maxentius de pe monede. Nu a pus niciodată imaginea lui Alexander pe vreo monedă. Constantin a continuat să-i venereze pe zeii olimpieni ai teologiei tetrarhice şi spiritul poporului roman, reprezentându-i pe monedele lui. Politica lui monetară şi neutralitatea lui militară 1-au ajutat curând să recâştige recunoaşterea împăraţilor din Răsărit.[23]

Lactantius considera că situaţia politică tulbure din acea vreme era efectul „judecăţii lui Dumnezeu" împotriva politicii malefice dusă de Galerius. împăratul din Răsărit a început curând să se îndoiască de înţelepciunea propriului raţionament Ş[1] s-a hotărât să ceară sfatul şi prestigiul „tatălui" lui jupiterian pentru a restaura stabilitatea celei de-a doua Tetrarhii. Ca urmare i-a cerut lui Diocleţian să se întâlnească la baza militară de la Carnuntum pe Dunăre. Maximian, care era supărat pe . lui din Italia şi nemulţumit de rolul său în Gallia, s-a alăturat vechilor lui colegi Penali. Se pare că a încercat să-1 convingă pe Diocleţian să reia veşmântul impe- a e purpură. Totuşi bătrânul împărat din Răsărit a susţinut cu convingere satisfac- • Vleţii simple şi a vorbit despre mărimea verzelor cultivate la Spalatum. Şi el si nus i-au cerut lui Maximian sa se retragă şi să li se alăture în numirea unui nou ţust care să ia locul lui Severus pentru a reinstaura simetria în colegiul imperial. ei> la întrunirea de la Carnuntum din 11 noiembrie 308, a fost reconstituită a c a ∗ etrarhie prin promovarea unui ofiţer ilir, loial tovarăş de luptă a lui Galerius T u§ust pentru Apus- Gaius Valerius Licinianus Licinius. Galerius a rămas împă- c^ Principal în Est, instalându-şi curtea la Thessalonic. Maximin Daia a rămas 2ar Pentru Răsărit, având reşedinţa în Antiochia sau Caesarea Maritima. Licinius

a devenit August pentru Apus, instalându-şi curtea la Sirmium, apoi va proiech răsturnarea lui Maxentius şi readucerea Italiei şi a Africii sub conducerea tetrarhicg Constantin a fost reconfirmat ca Cezar pentru nord-vest cu reşedinţa la Trier Maximian a acceptat să se retragă încă o dată şi să revină în Gallia. Maxentius S' Alexander au fost consideraţi uzurpatori.[24]

Hotărârile luate la Carnuntum i-au permis lui Galerius să spere că va avea, în sfârşit, un colegiu imperial pe care va putea să-l controleze şi prin care să guverneze întreaga lume romană, înainte să plece spre regiunea Dunării, a început o acţiune amplă de reamenajare a pădurilor din Pannonia şi drenare a lacului Pelso pentru a amenaja noi terenuri agricole în regiune - istoricul latin Aurelius Victor, care a fost ulterior guvenator în Pannonia Secunda, a menţionat importanţa acestui proiect pentru populaţia şi economia imperiului. Galerius 1-a părăsit pe Licinius la Sirmium, cerându-i să ducă la îndeplinire acest proiect şi să înceapă acţiuni militare împotriva lui Maxentius în Italia, împăratul principal s-a îndreptat spre Dunărea de Jos şi a transmis probabil ordine către colegii lui să asigure apărarea frontierelor, să dezvolte economia şi să continue persecuţia creştinilor în provinciile lor. în următorul an si jumătate, Galerius a obţinut câteva succese militare. Constantin a încheiat construcţia podului peste Rin şi a dus mai multe lupte împotriva francilor (309-310), câştigând luptele cu sarmaţii pe Dunăre (310). Galerius a obţinut şi el victorii împotriva carpilor de-a lungul Dunării (309). Maximin a înfrânt forţele persane de frontieră (310), Asemeni membrilor primei Tetrarhii, cei patru conducători ai acestei echipe imperiale împărtăşeau titlurile victoriilor fiecăruia dintre ei. Au extins programele predecesorilor lor pentru recultivarea terenurilor abandonate şi pentru reconstruirea oraşelor distruse. Cu toate acestea, unitatea colegiului imperial galerian era artificială, iar durata lui foarte limitată. La trei ani de la Consiliul de la Carnuntum, nemulţumirea Cezarilor, deosebirile cauzate de religie, supravieţuirea lui Maxentius şi moartea lui Galerius şi a altor „mari persecutori" au subminat sistemul tetrarhic şi au divizat lumea romană în mai multe facţiuni armate care erau pregătite pentru războiul civil

Curând au apărut tensiuni politice între Cezarii şi Augustii colegiului revizuit' Constantin fusese promovat de două ori la rangul de August - de tatăl său şi de trupei[6] sale în 306 şi de fostul August Maximian în 307. Acceptase cu bunăvoinţă o degradare la poziţia de Cezar în 306 la cererea lui Galerius. Dar nu a mai acceptat-o încă o da$ la consiliul imperial din 308. A continuat să se intituleze August în provinciile şi Pe monedele sale, chiar dacă ceilalţi membri ai Tetrarhiei îl numeau Cezar. Maximi[11] Daia, care era membru al celei de-a doua Tetrarhii încă din 305, era nemulţumit *w* fusese omis la promovare, în vreme ce Licinius a devenit August, iar Constantin cere*[1] şi el acest titlu. Şi-a exprimat nemulţumirea în faţa lui Galerius şi a cerut să fie promova[1'] Galerius a tergiversat decizia, apoi le-a propus lui Constantin şi Maximin titlul *$ Filii Augustorum* (Fiii Augustilor) în 309 - aşa erau numiţi pe unele monede bătute î'[1] Răsărit pentru câteva luni. Dar atunci când Maximin a aranjat cu soldaţii lui din Răsări'

„ £-je aclamat ca August în primăvara lui 310, Galerius a cedat şi i-a recunoscut pe toţi S • colegii săi ca *Augusti*. Deşi erau încă patru conducători aşa cum presupunea tf menul „tetrarhie", existenţa a patru împăraţi egali în autoritate în patru regiuni ale er iului însemna distrugerea sistemului diocleţianic cu doi împăraţi principali si I • su bordonaţi promovaţi pe baza meritului şi loialităţii, toţi colaborând în armonie t,a za unui plan de succesiune bine pus la punct. Deşi Galerius era încă recunoscut împărat principal şi primul pe documentele oficiale, fiecare împărat a devenit inde- endent pe propriul lui domeniu.[26]

Totodată, deosebiri în politica religioasă au subminat unitatea acestui ultim Oje giu imperial. Galerius, urmat de Licinius şi Maximin, au continuat campania de v igorare a zeilor olimpieni cu ajutorul autorităţii imperiale. A fost consolidată ierarhia sacerdoţilor păgâni şi a fost impus un ciclu ritualic regulat. Persecuţia creştinilor a fost mai bine organizată prin condamnarea la închisoare, tortură şi martiriu pentru creştinii care refuzau să participe la venerarea zeităţilor statului în partea răsăriteană a imperiului. Hierocles şi alţi funcţionari oficiali păgâni care au susţinut ascensiunea politică si măsurile religioase ale lui Galerius când a fost Cezar în prima Tetrarhie au primit poziţii guvernamentale importante în provinciile din Răsărit, când acesta a devenit împărat principal în a doua Tetrarhie. Ei au transmis în toată regiunea apocrifele *Decrete ale lui Pilat,* care îl prezentau pe Isus ca un şarlatan şi tratatele lui lamblichos care armonizau ritualurile păgâne cu structura filosofiei neoplatonice. Lactantius ne spune cum Hierocles şi ceilalţi guvernatori din Bithynia au torturat pe creştinul Donatus Mărturisitorul timp de opt ani, încercând să-1 forţeze să aducă sacrificii zeilor păgâni (303-311). Deşi Constantin a construit temple păgâne şi a participat la ritualurile oficiale asemeni colegilor lui, a refuzat să Il Persecute pe creştini în regiunile vestice ale lumii romane. A permis ca Biserica Creştină să-şi recupereze proprietăţile şi a permis venerarea publică creştină în Provinciile lui. La început, conducătorul rebel Maxentius 1-a urmat pe Constantin, und şi el tolerant cu creştinii în provinciile lui, dar şi-a modificat de mai multe ori Politica religioasă căpătând în final reputaţia de tiran.[27]

Supravieţuirea lui Maxentius în Italia nu a făcut decât să exacerbeze divizarea P°utică şi religioasă a tetrarhiei galeriene şi i-a împins treptat pe membrii ei spre un n fttct militar. După expulzarea lui Maximian, uzurpatorul a suferit unele înfrângeri, r ulterior şi-a consolidat puterea rămânând la conducerea Romei patru ani. Vicarul ric an Alexander, care fusese instalat de Maximian, s-a revoltat împotriva lui ^Xentius în vara lui 308 şi a preluat puterea asupra unor provincii africare şi a ll°r comerciale maritime dintre Africa şi Italia. Astfel a reuşit să oprească comerţul grâne spre Roma. Profitând de preocuparea lui Maxentius de a rezolva criza, , lci nius a traversat Alpii de răsărit şi a cucerit regiunea Istria de la Marea Adriatică 09. Maxentius avea însă unii comandanţi eficienţi la Roma. Unul dintre aceştia ra Rufius Volusianus, prefectul pretoriului pe care 1-a trimis în Africa împreună cu

o forţă militară expediţionară în 309. Volusianus 1-a surprins pe Alexander fg$_r$ gardă, i-a înfrânt rapid trupele şi 1-a ucis. După aceea, armata lui Maximian a prim permisiunea de a jefui multe dintre cetăţile din nordul Africii, inclusiv Cartagin$_{a\ s}$ Cirta. Mai multe regimente romane au fost ulterior alungate din Africa şi au staţiona în oraşele din nordul Italiei, între Susa şi Torino în vest, Verona şi Aquileia în est pentru a apăra trecătorile alpine împotriva unor eventuale atacuri ale lui Constant^ sau Licinius. Aceste trupe au ajuns iar în Istria de abia în 310. Licinius a fost chemat în Răsărit să lupte împotriva sarmatilor si să păzească teritoriile danubiene ale 1^; Galerius care se îmbolnăvise. Preocuparea lui Constantin pentru evenimentele din Apus si a lui Licinius pentru cele din Răsărit i-au permis lui Maxentius să-şi menţin^ puterea în Italia si Africa pentru mai multă vreme. Dar popularitatea lui scădea dramatic în aceste regiuni. Venise la putere cu gândul să restaureze poziţia centrală a Italiei si statutul special al cetăţenilor Romei în imperiu. Nu a recunoscut uzurparea care scotea Roma din imperiu şi i-a obligat pe supuşii lui să trăiască doar din propriile resurse nemaiprimind contribuţiile celorlalte provincii A trebuit să impună taxe la fel de mari ca acelea planificate de Galerius pentru a obţine fonduri pentru programul de construcţii si pentru plata armatei. Apoi a folosit această armată la reprimarea cetăţenilor Romei care erau nemulţumiţi că nu se mai asigura aprovizionarea cu grâne şi la pedepsirea ofiţerilor africani care se revoltaseră împotriva guvernării lui.[28]

Moartea ultimilor trei membri ai primului colegiu imperial în 310-311 a dus la desfiinţarea tetrarhiei păgâne a herculeenilor apuseni si a împăraţilor jupiterieni răsăriteni, deschizând calea spre apariţia dinastiei creştine condusă de Constantin. Autorii creştini ai Antichităţii susţin desigur că e vorba de „mâna lui Dumnezeu" în aceste evenimente. Primul care dispare este bătrânul August Maximian. A acceptat cu greu să abdice a doua oară la Carnuntum şi s-a îndreptat spre singura curte care 1-a acceptat - aceea a lui Constantin şi Fausta la Trier, la începutul anului 309. A fost tratat ca un oaspete deosebit şi a fost consilier de seamă al lui Constantin. Dar bătrânul soldat nu s-a obişnuit niciodată cu retragerea din activitatea imperială şi ^{3} dorit tot timpul să recapete adevărata putere. Când a început campania din 310, H convins pe ginerele lui să conducă doar o mică parte din armata vestică împotriv^3 francilor din nord şi să lase o mare parte dintre soldaţi sub comanda lui în sud. D^e îndată ce Constantin a plecat, Maximian a lansat zvonul că acesta fusese omorât; • 1 13 îmbrăcat veşmântul de purpură pentru a treia oară, a capturat tezaurul imperial Arelate (Arles) şi a făcut mari donaţii trupelor. Constantin a auzit curând desp^r revoltă şi a reacţionat cu înţelepciune pentru a o reprima. Folosind aceeaşi vite^2 iuţeală cu care cucerise puterea cu cinci ani înainte, şi-a deplasat armata cu .< uimitoare viteză" de pe frontul german spre Saone, a traversat fluviul, coborâfl apoi pe Ron spre Gallia de sud şi 1-a capturat pe rebel la Massilia (Marsili^ Majoritatea trupelor din Gallia au rămas fidele lui Constantin, iar populaţia oraşul asediat a deschis porţile zidului de apărare lăsându-i pe soldaţi să intre în oraş. L'^^{1}

urat şi Pe Maximian. Se pare că iniţial i-a fost cruţată viaţa, dar după ce a com-
iarăşi împotriva ginerelui său, a fost obligat să se sinucidă spânzurându-se în

Tensiunile din colegiul imperial si rebeliunea lui Maximian Herculius 1-au
ne Constantin să caute o bază politică mai solidă şi o autoritate divină mai
' iţă pentru poziţia lui imperială decât tetrarhia imperială si ideologia
olimpiană.
[10] Ierius nu-1 dorise niciodată pe Constantin în a doua Tetrarhie si nu a fost de acord
el în privinţa politicii religioase. Maximian a fost un patron politic pentru
nstantin, dar s-a întors împotriva lui în Gallia. Deşi poziţia lui era sigură iar
nularitatea lui puternică în această regiune, Constantin a luat măsuri pentru
onsolidarea acestei poziţii în anii următori - un panegiric latin si motivele de pe
monede reflectă cu prisosinţă aceste acţiuni.

După întoarcerea la Trier în august 310, un orator din Autun a rostit un panegiric la curte prin care anunţa cele mai recente victorii ale împăratului şi expunea noua ideologie imperială a lui Constantin. Este probabil ca oratorul să fi fost bine instruit de consilierii împăratului, căci oraţia lui a constituit o separare clară de principiile tetrarhice ale panegiricelor anterioare. La început, arăta că sunt şi alţi conducători, dar el dedica panegiricul lui „numai lui Constantin", ca şi cum ar fi fost singurul împărat important cu adevărat. Apoi a dezvăluit micul secret că împăratul avea „o relaţie foarte veche" prin tatăl lui cu Claudius Gothicus, cel zeificat, primul dintre marii împăraţi iliri care restauraseră disciplina în armată în perioada crizei şi care distrusese hoardele de barbari de pe Dunăre. Constantin nu a devenit împărat prin înţelegerea dintre bărbaţii imperiului şi nici printr-o favoare specială acordată lui, spunea oratorul mai departe; Constantin a fost destinat pentru acest rol prin naştere, îl implora pe Constantin să făptuiască gesturi curajoase în campaniile sale aşa cum făcuseră şi ceilalţi împăraţi; dar considera că el merită mult mai mult sa conducă imperiul decât ceilalţi înaintea lui, căci era moştenitorul legitim al lui Constantius care era descendentul lui Claudius şi astfel, el era al treilea membru al „amiliei sale care ajungea la puterea imperială prin dreptul dinastic de succesiune. n umpul rostirii discursului, oratorul a reamintit victoriile si virtuţile lui Constantius; mai arătat că fostul August 1-a desemnat pe fiul lui ca succesorul legitim şi că so idaţii, ceilalţi împăraţi şi chiar zeii au acceptat această alegere. A atras atenţia supra asemănării fizice şi de guvernare dintre Constantin şi Constantius. A menţionat "ipaniile lui Constantin contra francilor şi a bructerilor, construirea podului peste n Şi succesul lui în depăşirea „intrigilor"bătrânului Maximian. în tot acest discurs era nici o menţiune despre teologia jupiterian-herculeană imperială specifică f*negiricelor anterioare. La sfârşitul oraţiei, vorbitorul a anunţat că pe drumul dintre assilia şi Trier, împăratul „s-a întors spre cel mai frumos templu din întreaga Urne" _ probabil templul lui Apollo de la Grand şi că a avut o revelaţie în acel loc S ânt- Oratorul a spus că împăratul 1-a văzut pe Apollo însoţit de zeiţa Victoria şi că

i-au dăruit coroana de lauri, ceea ce indica o viaţă şi o domnie de mulţi ani; iar ţ imaginea lui Apollo a recunoscut propriul său chip, căreia cântecele divine Q] barzilor i-au profeţit „conducerea întregii lumi". L-a lăudat pe Constantin pentr$_{u}$ darurile generoase aduse acelui templu şi altor temple din Gallia şi pentru programai de construcţii din Trier; şi-a mai exprimat speranţa că templul lui Apollo din oraş$_{u}$i lui natal, Autun, va profita de asemenea de atenţia imperială.[30]

Oraţia anunţa noua ideologie a lui Constantin. Afirmând descendenţa imperială prin Constantius până la Claudius Gothicus, Constantin respingea sistemul tetrarhi$_{c}$ şi revenea la tradiţia dinastică pentru determinarea legitimităţii politice. Acceptarea de către Galerius sau promovarea prin Maximian deveneau astfel irelevante - Constantin pretindea un drept mai mare de a guverna prin succesiunea dinastică.[31] Prezentându-se ca alesul lui Apollo, Constantin respingea şi teologia tetrarhică şi ieşea de sub autoritatea sincretismului solar pentru a putea defini un alt patronaj divin. Apollo era de obicei sincretizat cu *Sol Invictus* - „Soarele Neînvins" şi „Cea mai înaltă Divinitate" venerată de primii împăraţi iliri si foarte populară în întregul imperiu - dar Constantin proclama o sursă divină mai înaltă ca autoritate religioasă.[32]

Datorită divizărilor politice şi religioase din tetrarhia galeriană si în urma rebeliunii şi morţii lui Maximian, Constantin nu a mai dorit să respecte politica tetrarhică şi ideologia religoasă. Dacă se asociase înainte cu divinităţi precum Marte şi Hercules în arta publică şi în panegirice, era probabil un adept al lui Sol-Apollo în credinţele lui personale. Asemeni lui Claudius, Aurelian si probabil tatăl său, Constantin a ajuns să vadă „Soarele Neînvins" ca fiind „Cea mai înaltă Divinitate" în jurul căreia supuşii lui ar fi putut găsi unitatea religioasă. Astfel, după 310, Hercules dispare, iar Marte apare tot mai rar pe monedele lui Constantin. Aceste zeităţi au fost înlocuite cu zeul Soare care apărea pe reversul monedei susţinând globul puterii cu inscripţia SOLI INVICTO COMIŢI, „Soarelui Neînvins, însoţitor [al împăratului]". Folosind succesiunea dinastică şi sincretismul solar pentru a-şi întări poziţia, Constantin rupea legăturile ideologiei tetrarhice şi îşi afirma pretenţia la monarhia universală.[33]

.. Nu există nici un document care să ateste că Galerius ar fi fost afectat de moartea lui Maximian. Deşi nu-i convenea independenţa mereu crescândă a lui Constantin, era prea bolnav să ia vreo măsură împotrivă. La mijlocul lui 310 suferea deja de o maladie periculoasă care i-a şubrezit mult corpul viguros în anul următor. Scriitorii creştini, în frunte cu Lactantius, au văzut în chinurile lui o pedeapsă de l^{a} Dumnezeu trimisă „pentru cel care a ordonat îngrozitoarea persecuţie". Lactantius dă amănunte despre efectele bolii: „o ulceraţie oribilă s-a instalat în zona organelo^{f} genitale şi s-a răspândit cu rapiditate"; medicii imperiali au încercat să o elimifl^{e} prin operaţii, dar au secţionat un vas care a dus la pierderea unei cantităţi mari *d*^{e} sânge; aproape că murise înainte ca ei să reuşească să oprească sângerarea: „rafl^{a} nu a răspuns tratamentului" şi s-a extins la partea lombară şi la intestine; „vierffli'

, ceput să se instaleze în zona infectată, iar „corpul lui s-a descompus în dureri aU ozitoare". De pe patul de moarte, Galerius a dat un edict de toleranţă stranie în Î)gr ele iui şi al colegilor lui. El spunea că politica de persecuţii a avut ca intenţie ^ • oblig6 Pe creştini să revină la venerarea zeităţilor strămoşeşti; dar ea a dus la S3' derea oricărui respect faţă de orice zeu, chiar şi faţă de zeul lor. Fără să se P1 cupe de aceasta şi în acord cu bunăvoinţa cunoscută, împăraţii au decretat P hejerea perioadei de persecuţie; şi au cerut creştinilor să revină la venerarea ' nriei lor divinităţi şi să i se roage pentru sănătatea împăraţilor şi bunăstarea P juj. Acest edict a fost făcut public la 30 aprilie 311 şi a dus la deschiderea - chisoril01" şi la eliberarea creştinilor din provinciile răsăritene - inclusiv a prietenului ; Lactantius, Donatus, căruia îi dedicase lucrarea *De Mortibus Persecutorum.* Acest act de căinţă nu i-a slujit cu nimic lui Galerius, căci a murit în chinuri cumplite după numai câteva zile. Formularea latină *ulcus malum in inferiori parte genitalium* prin care era descrisă maladia, detaliile despre evoluţia ei şi frecvenţa cu care a fost menţionată moartea dureroasă a lui Galerius de către autorii creştini şi păgâni în decursul veacului ar putea indica faptul că a murit din cauza unui carcinom - un cancer al penisului. Galerius a fost cel mai brutal dintre toţi tetrarhii - cuceritorul perşilor, paznicul urşilor şi persecutorul creştinilor. Se pare că a fost lovit chiar în esenţa bărbăţiei lui de puterea Dumnezeului creştinilor. Lactantius avertizase de mai mulţi ani că Dumnezeul creştinilor îi va răzbuna pe credincioşii lui şi că nu-i va lăsă nepedepsiţi pe cei care tulbură credinţa. Prezicerile pe care le-a făcut în *Divinae Institutiones* par să se fi împlinit - sau aşa a crezut Constantin.[34]

în vara şi toamna ce au urmat morţii lui Galerius, împăraţii care au supravieţuit au căutat să-şi consolideze puterea si s-au pregătit de luptă pentru supremaţie în imperiu, în timp ce Licinius însoţea trupul lui Galerius la Romulianum pentru înmormântare, Maximin s-a îndreptat spre Anatolia, a preluat controlul asupra provinciilor Asiei şi a oprit procesul de impozitare a populaţiei, atât de impopular. Licinius a reacţionat rapid la această măsură, s-a îndreptat spre Bosfor, a preluat controlul asupra provinciilor din estul Europei si a oferit scutiri de taxe trupelor de sub comanda lui. Cei doi s-au înfruntat la strâmtoarea dintre Asia cu Europa, dar au mcheiat un tratat de pace pe o corabie, în Bosfor, în acest timp, Constantin a plecat sPre Britannia şi Gallia, a făcut o serie de concesii pentru supuşii lui şi a poruncit să ^e reia proiectele de construcţie urbană, cum ar fi marea poartă a oraşului din Autun. ^axentius a fortificat oraşele din nordul Italiei împotriva invaziilor, a cerut sprijinul CreŞtinilor din capitală, lăsându-i să aleagă pe noul episcop al Romei şi într-o explozie e revoltă filială, i-a declarat război lui Constantin pentru a răzbuna moartea lui paximian. în iarna lui 311 -312, Constantin a dat în căsătorie pe sora sa Constantia Ul Licinius pentru o alianţă dinastică necesară protejării zonei răsăritene si a asigurat *recerea în siguranţă a mamei şi fiului său dinspre est spre Trier. Pactul s-a încheiat, a crezut că acest aranjament era îndreptat împotriva lui. A trimis ambasadori

la Roma şi i-a oferit recunoaştere politică lui Maxentius în schimbul unei aliant militare împotriva colegilor lor europeni. Fiecare împărat era pregătit pentru războ ry Aflând de moartea teribilă a colegilor săi mai vârstnici si despre pregătirii militare ale succesorilor lui, Diocleţian nu a mai vrut să trăiască. A refuzat să m • mănânce în palatul său din Spalatum si, după multe nopţi de veghe, cu perioade d luciditate şi de nebunie, a murit crezând că statuile lui au fost răsturnate şi că sisterm,. lui era subminat. Cu toate acestea, împăratul galic pe care-l pregătise şi apoi îi trădase, va obţine victoria în războaiele civile din anul următor; va restaura stabiij, tatea politică a Imperiului Roman prin reactualizarea succesiunii dinastice şi v oferi unitatea culturală societăţii romane prin convertirea lui la religia creştină.[3s]

V

CAMPANIA DIN ITALIA ŞI CONVERTIREA LUI CONSTANTIN

a văzut cu ochii săi pe cer o cruce care se înălţa în lumina soarelui şi cu mesajul: Vei învinge întru acest semn.

Eusebiu, *Vita Constantini*, 1.28

La începutul anului 312, cei care mai erau în viaţă dintre membrii tetrarhiei lui Galerius şi uzurpatorul herculean al capitalei imperiale s-au separat în două alianţe politice şi se pregăteau de război civil, în decursul celor 18 luni care au urmat, Constantin şi Maxentius vor purta lupte pentru a obţine controlul asupra jumătăţii apusene a Imperiului Roman, iar Licinius şi Maximin se vor lupta pentru supremaţie m partea răsăriteană. Ambiţiile politice au iniţiat aceste conflicte, dar poziţiile religioase le-au inflamat în bună măsură. Constantin era partenerul superior în alianţa cu Licinius şi se distanţase de politica tetrarhică a persecuţiei adoptând o poziţie °lerantă în provinciile sale. Maximin era partenerul superior în alianţa cu Maxentius S[1] urmase iniţial politica de persecuţie a lui Galerius, căutând ulterior să intensifice P[ro]gramul de revigorare a credinţelor păgâne. Supuşii imperiului se aşteptau ca o ctorie a lui Constantin şi Licinius să ducă la încetarea persecuţiei creştinilor şi la [v]enirea la toleranţa religioasă. Au obţinut mai mult decât atât. în drumul lui spre orna, Constantin a trecut printr-un moment pe care 1-a considerat o revelaţie a [Urr]mezeului creştinilor; 1-a adoptat ca patronul lui divin şi 1-a înfrânt pe rivalul lui [Ur]tând simbolurile religiei creştine. Victoria sa asupra lui Maxentius în Apus şi a [1] Licinius asupra lui Maximin în Răsărit a dus la încheierea „Marii Persecuţii" a [e]Ştinisrnului şi la debutul unui parteneriat între Biserica Creştină şi statul roman.' Cu toate că împăraţii din Răsărit au ajuns la conflict deoarece au încercat să domeniile lui Galerius în vara lui 311, conducătorii din Apus au pornit

Harta 3. Campania din Italia din 312

război de-abia la începutul lui 312. Pozând în răzbunătorul pios al tatălui lui, Maxentius a negat recunoaşterea imperială a lui Constantin, a distrus statuile rivalului de pe domeniile sale şi a declarat război împăratului galic în 311. Apărând ca iluminatul luptător al celor oprimaţi, Constantin a acceptat provocarea, a organizat o *damnatio memoriae* a trădătorului Maximian şi a pregătit o invazie a Italiei î" primăvara lui 312 (Harta 3).[2]

Maxentius nu prea era susţinut de supuşii lui şi nu avea priceperea necesara unui conducător de oşti, dar avea o armată mult mai numeroasă decât Constantin- Sistemul de taxe, măsurile brutale de represiune şi exilarea a doi episcopi au dus l[a] descreşterea semnificativă a popularităţii lui Maxentius, atât printre păgâni cât Ş[1] printre creştini. L-a lăsat pe tatăl lui să-1 prindă pe Severus, iar un prefect a recuceri[1] Africa în timp ce el a rămas în spatele marelui zid aurelian în timpul luptelor d[1] Galerius. Dar i-a răsplătit cu multă generozitate pe soldaţi, iar ei erau mândri d[6] eforturile lor de a-1 menţine la putere împotriva încercărilor lui Severus, GalerioS' Maximian şi Alexander care au încercat să-1 detroneze. Alături de Garda Pretorian[a]

cavaleria din Roma care 1-au instalat la putere, mai avea trupele luate de la şl rus şi forţele retrase din Africa, încât a a adunat 100 000 de soldaţi pe care îi a folosi împotriva invaziilor din nord. A amplasat multe trupe în oraşele fortificate P[u] jjj italiei - în vest la Susa şi Torino pentru a asigura paza împotriva atacurilor • constantin şi în est la Verona şi Aquileia pentru a-1 supraveghea pe Licinius. ' timp» [a] aşteptat în spatele zidurilor oraşului cu o rezervă puternică alcătuită din cele mai loiale trupe.[3]

Constantin era sprijinit ferm de supuşii lui şi avea o experienţă bogată de manda a trupelor, dar avea mai puţine oşti decât Maxentius. Victoriile militare la f ontiere, programele de construcţii din oraşe şi guvernarea blândă asupra provinciilor ale îi sporiseră marea popularitate atât printre păgâni cât şi printre creştinii din Apus. Făcuse mai multe inspecţii prin provincii, ordonând proiecte utile de reconstrucţie şi încurajând toleranţa religioasă, îşi conducea trupele personal, învingând pe barbari şi pe uzurpatori. Asemeni celorlalţi împăraţi iliri a format corpuri puternice de armată alcătuite din forţe terestre mobile, *comitatenses,* care se puteau deplasa rapid spre zonele aflate în pericol. Asemeni multor tetrarhi, plasase detaşamentele puternice, de trupe staţionare, *limitanei,* în bazele fortificate care păzeau frontierele. Deşi numărul total al forţelor sale nu era mult sub acela al trupelor lui Maxentius, nu putea să rişte să ia o parte din armata de pe Rin pentru o campanie în Italia. Cel mult între 25 000 si 40 000 putea să conducă peste Alpi pentru a-1 răsturna de la putere pe duşmanul lui şi pentru eliberarea Romei. Maxentius avea o armată mai numeroasă şi lupta pe un teren familiar. Constantin avea o armată mai bine organizată si conducea soldaţii care aveau mult mai multă încredere în comandantul lor.[4]

Maxentius a proclamat pe Marte, zeul-tovarăş al lui şi a invocat spiritul divin al Romei ca protector al cetăţii pe monedele bătute în provinciile lui - zeiţa Roma era reprezentată într-un templu dându-i globul lumii pentru a-1 guverna cu inscripţia CONSERV URB SUAE. Tiranul a fost acuzat că foloseşte *superstiţioasa maleficia* [e] către un orator păgân, iar sursele păgâne şi creştine împreună menţionează că oiosea orice ritual religios disponibil pentru a atrage nenorocul asupra lui Constantin. erecta auspiciile căutând semne în organele animalelor sacrificate, citea oracolele P 'i • -i. *-' ' [ne] Pentru profeţii şi a cerut *pax deorum* prin ritualuri în temple. Constantin 1-a °clarnat şi el pe Marte ca patronul lui divin, dar 1-a prezentat pe Sol ca tovarăşul Pecial pe monedele puse în circulaţie în provinciile sale - acesta a fost reprezentat ° [e]nndu-i globul puterii universale cu inscripţia SOLI INVICTO COMIŢI.[22] [c]urnentele aceluiaşi orator care criticase practicile religioase ale duşmanului său [n]Uonează că împăratul din Gallia respecta *divina praccepta.* Iar sursele păgâne •[c]reştin[e] deopotrivă spun că a cerut sfaturi de la „Raţiunea Divină" şi de la £ [Ur]nnezeul Suprem" pentru campania lui din Italia. Se pare că iniţial Constantin a [ld]entifi[cat] pe Sol cu această divinitate. Dar nu a uitat că zeul Soare a fost, cândva, [ro]nul divin al lui Galerius. Insuccesele politice şi moartea îngrozitoare a acestuia

au bântuit gândurile lui Constantin în timp ce mărşăluia prin Italia. Măsurile milita defavorabile lui, evenimentele religioase ale ultimilor ani şi stresul psihologic unei companii dificile i-au atras atenţia asupra unei alte surse a ajutorului divin.

La sfârşitul primăverii lui 312, Constantin cobora cu armata spre Gallia centra-răsăriteană si la sud de Vienne s-a întors spre est în Alpi spre teritoriul }„ Maxentius. Forţele lui au trecut Alpii prin trecătoarea Mont Cenis şi au pătruns în Italia apărată de oraşul fortificat *Segusium* (Susa). In loc să întârzie datorită asediul^ împăratul a ordonat să fie aruncate torţe aprinse la poarta oraşului şi să se ase^ scări la baza zidurilor. Oamenii lui au atacat cu rapiditate şi datorită flăcărilor de la porţi, a soldaţilor care se urcau pe zid, garnizoana şi populaţia oraşului s-au predat rapid. Constantin a cerut armatei lui să stingă focurile de la porţi şi să cruţe populaţia Scopul lui era să elibereze, nu să ucidă poporul Italiei. Cea mai mare bază defensivă din regiunile nord-vestice ale peninsulei era *Augusta Taurinorum* (Torino), la 30 de mile spre est de Susa, acolo unde râurile Dora si Pad se întâlnesc în câmpia Italiei Cisalpine. împăratul şi-a condus oamenii în câmpie şi a organizat o mare bază militară în aşteptarea momentului în care aveau să se apropie de partea vestică a oraşului Torino. în centrul armatei duşmane se afla cavaleria cu armuri - *clibanarii* sau *cataphracti* în izvoarele vechi. Cu o ingeniozitate strălucită care amintea de Caesar, Constantin a desfăşurat liniile de luptă lăsând cavaleria duşmană să pătrundă în mijlocul forţelor sale. Pe măsură ce armatele lui încercuiau trupele duşmanului, Constantin şi-a asmuţit călăreţii care au cuprins rapid extremele corpului rigid de *clibanarii* şi i-au lovit fără milă cu măciuci ţintuite cu fier. Mulţi dintre cavalerii înzăuaţi au fost aruncaţi de pe cai, ajungând o aglomerare uriaşă de oameni şi armuri; alţii atârnau neajutoraţi în scările lor în timp ce caii galopau dezorientaţi fără o ţintă precisă. Pedestraşii lui Cosntantin au înaintat apoi secerând rândurile duşmane. Soldaţii lui Maxentius care au supravieţuit au fugit în derută spre Torino. Cetăţenii priveau de pe metereze şi au închis porţile cele mari ale oraşului în faţa armatei în retragere. Soldaţii victorioşi ai lui Constantin i-au urmărit pe inamici până la Torino şi i-au măcelărit lângă ziduri, în vreme ce orăşenii ovaţionau de pe metereze. Marea *Porta Palatina,* impresionanta poartă de nord-vest a oraşului Torino cu turnurile ei poligonale de 30 de metri înălţime, încă supravieţuieşte ca o amintire vie a acestei victorii constantiniene.[6]

Capturarea rapidă şi plină de clemenţă a cetăţii Susa şi victoria decisivă da brutală de la Torino au convins oraşul *Mediolanum* (Milano) şi multe alte oraşe di" câmpia de nord să trimită delegaţi la Constantin pentru a-i oferi sprijin militar Ş economic pentru campania sa. A fost primit călduros la Milano, iar armata lui S' odihnit acolo în mijlocul verii lui 312.[7]

Nord-estul Italiei era încă sub comanda trupelor lui Maxentius. Uzurpator italian avea o garnizoană puternică în această regiune, pregătită pentru invazii^ dinspre Alpii răsăriteni, iar o altă garnizoană se afla la Marea Adriatică

de acces dinspre Illyricum. îl numise pe noul prefect al pretoriului Ruricius 031 neianus în funcţia de comandant al acestui sector. Constantin trebuia să învingă ^° te forţe înainte de a se îndrepta spre sud pentru o confruntare directă cu aC6 entius. Aşa că părăsi oraşul Milano la sfârşitul verii şi îşi îndreptă armata spre Ta aproximativ 50 de mile depărtare a întâlnit un contingent de cavalerie care îi 68 a drumul lângă *Brixia* (Brescia). Porunci călăreţilor lui să atace şi rupse repede b- durile duşmane, punându-le pe fugă. S-au refugiat spre baza lor în regiunea de r , est din peninsula la *Verona,* la aproximativ 40 de mile spre est de-a lungul ' lui Adige. Topografia acestei vechi cetăţi romane prezenta anumite dificultăţi au testat din plin abilitatea strategică şi tactică a lui Constantin. Adige curge re sud dinspre Alpi. Imediat la sud-vest de Verona face un cot, după care curge •*ar* spre nord-est; apoi se întoarce spre est pe o porţiune scurtă la poalele unor dealuri mai înalte; apoi iar face un cot şi curge spre sud înainte de a se mai întoarce o ultimă dată spre est pentru a se vărsa în Adriatica. Ca urmare, râul urma modelul unei potcoave, curgând spre vest şi în jos spre partea de est a vechii Verona care era astfel strategic cuibărită în interiorul acestei potcoave. Un zid de apărare fusese construit în secţiunea deschisă din sud pe timpul lui Gallienus şi singurul pod care traversa curba de nord a râului rapid şi întortocheat putea fi uşor blocat, astfel că oraşul era aproape imposibil de cucerit.

înţelegând care sunt problemele cu care se confruntă, Constantin a hotărât să înconjoare oraşul şi să-1 asedieze. A trimis un mic detaşament de soldaţi în partea de nord şi le-a cerut să treacă râul acolo unde era posibil; apoi le-a cerut să coboare spre sud şi să cucerească zona înaltă din partea de nord a oraşului blocând astfel orice evadare peste pod sau prin rău. între timp, împăratul a deplasat grosul armatei sale spre partea de sud a oraşului şi a dispus detaşamentele în faţa zidurilor. Inamicul a ieşit din cetate si a atacat, dar trupele lui Constantin i-au împins înapoi si au încheiat lucrările de asediere de-a lungul liniei de atac. Cu toate acestea, Pompeianus a scăpat înaintea închiderii inelului de asediu; s-a îndreptat călare spre est pentru a cere întăriri si a revenit curând cu o armată numeroasă ameninţând cu încercuirea. semeni lui Caesar la Alesia, Constantin şi-a împărţit armata astfel încât o parte să °ntinue asediul garnizoanei din cetate, iar cealaltă să atace întăririle aduse în °Piere. A condus el însuşi atacul împotriva acesteia, reuşind să deschidă o breşă rin mijlocul liniilor inamicului şi inspirându-şi militarii prin efortul lui eroic.

a fost ucis în bătălie, iar armata i-a fost înfrântă. După ce au văzut ua, cei din garnizoana aflată în Verona şi-au pierdut orice speranţă şi au deschis .ue în faţa lui Constantin. După ce au aflat despre victorie, forţele din *Aquileia* mis mesageri pentru a anunţa predarea lor; iar celelate oraşe din nord-estul i 1-au salutat cu bucurie pe eliberatorul lor.[8]

. In toamna lui 312 Constantin controla Italia Cisalpină de la trecătorile din

Pii de vest până la porturile din Adriatica şi din nordul alpin până la râul Pad - o

zonă de 300 mile lungime şi 100 mile lăţime din Italia romană. Maxentius a păraV regiunile dintre Pad si Roma care au rămas neapărate. Cetăţile din regiunile Veneti Etruria şi Umbria şi-au declarat susţinerea faţă de Constantin, anunţând că vor sprij; ! trecerea trupelor lui prin regiunile lor în drumul de 300 mile spre capitală. Panegiri$K compară viteza cu care Constantin şi-a îndreptat trupele spre sud cu rapiditate mişcării trupelor lui Scipio şi ale lui Caesar în campaniile lor republicane. £) panegiristul, ca şi alte izvoare vechi, menţionează atmosfera ameninţătoare pe care a simţit-o Constantin de îndată ce a trecut Apeninii prin Via Flaminia în drumul Iu spre Roma. Campania de vară din nord fusese victorioasă, dar Maxentius păstrase aproape jumătate din armată în Latium făcând ca raportul de forţe să fie de doi]a unu împotriva lui Constantin. Se pare că Maxentius a folosit aceeaşi strategie pe care o aplicase pentru înfrângerea lui Severus si Galerius - a rămas în spatele Zidului aurealian şi a oferit bani trupelor inamice. Constantin era atât de respectat de soldaţi încât nu avea de ce să se teamă de dezertări în rândul trupelor lui. în plus, avea o cavalerie bine pregătită şi forţe experimentate în lupta pe teren deschis. Dacă Maxentius rămânea în spatele Zidului aurelian, cercetând cei 18 kilometri din jurul Romei, victoria ar fi fost dificilă. Mai mult, Constantin avea informaţii despre Maxentius, inclusiv detalii intime din partea soţiei lui Fausta, care 1-au făcut pe împăratul galic să fie atent la acţiunile oponentului său şi la practicile religioase pe care acesta le folosea împotriva lui. Dacă însuşi teribilul Galerius, cu tot respectul lui faţă de zeii olimpieni si cu toată puterea trupelor lui din Răsărit, nu fusese capabil să-1 înfrângă pe Maxentius, Constantin nu putea decât să se teamă pentru şansele lui de succes în timp ce se îndrepta spre Roma.[9]

în aceste condiţii, gândul lui Constantin s-a întors spre religie, iar ochii împăratului au privit spre ceruri. Având coalizate împotriva lui forţele militare si riturile religioase, Constantin s-a convins că avea nevoie de „un ajutor mai puternic" decât trupele umane şi zeităţile păgâne. Şi-a amintit cum predecesorii lui s-au încrezut in numeroşii zei ai panteonului olimpian şi au folosit toate metodele pentru a distrug[6] religia creştină; nu reuşiseră, având parte şi de un sfârşit nefericit, îşi aminti cufl[1] respectase tatăl lui pe „Dumnezeul Cel peste toate" şi cum refuzase să pună în aplica^ edictul de persecuţie a credincioşilor creştini; şi avusese parte de o domnie împU^lta şi de un sfârşit frumos. Aşa că s-a hotărât să-1 invoce pe acest „Dumnezeu Suprem' *$* să-i ceară ajutorul şi forţa în acest moment de cumpănă.'" împăratul ridică ochii sp(cer şi-1 imploră pe *Deus Summus* cerându-i să i se arate si să-i acorde ajutofU' Constantin a mărturisit mai târziu în faţa episcopului Eusebiu din Cezarea ceea & urmat si a jurat că cele povestite au fost adevărate. A spus că după miezul zilei.' văzut cu propriii lui ochi pe cer semnul crucii conturându-se în lumina soarelui purtând un mesaj: «întru acest semn vei învinge»" *(Hoc Signo Victor Eris* în latina Constantin, dar *touto nika* - Prin aceasta vei învinge, în traducerea greacă a i[1] Piisphini " îmnăratul nu a înţeles bine semnificaţia acestei apariţii; dar în aceanoap[1] 'j

părut Christos şi i-a cerut să folosească semnul sacru al credinţei creştine ca rman protector pentru armata lui.[12] Cum Constantin fusese un protector al creştinilor rovinciile lui, mulţi preoţi creştini frecventau anturajul lui şi se rugau pentru ' ta campaniei lui. I-a întrebat pe aceştia despre semnificaţia revelaţiilor si despre je sacre ale religiei lor. Au răspuns că crucea era simbolul victoriei asupra fii câştigate prin actul mântuirii realizat de Isus Christos. L-au informat că toţi *A Ies* creştini erau însemnaţi cu semnul crucii la botez şi li se spunea să invoce mele lui Christos ori de câte ori se simţeau ameninţaţi de forţele demonice, împăratul flat că atât *crux* cât şi *nomen Christi* aveau rol apotropaic, de protejare împotriva f rtelor răului. Constantin şi-a amintit probabil celebrele incidente când insuccesul nui *haruspex* la Antiochia în descifrarea semnelor predicţiilor a fost pus pe seama creştinilor care îşi făcuseră semnul crucii; dar şi momentul în care oracolul lui Apollo de la Didyma nu a reuşit să-şi exprime profeţiile datorită acelor *iusti.* împăratul a gândit probabil că, dacă semnele creştine sunt mai puternice decât riturile păgâne, divinitatea creştină ar trebui să fie *Deus Summus,* iar simbolurile lui Christos ar putea învinge superstiţiile magice ale lui Maxentius. în acest moment, Constantin s-a convertit la religia creştină. Convertirea lui nu a fost decizia finală într-o îndelungată căutare pentru regenerarea morală şi mântuirea personală; dar nu a fost nici un act de moment cu motivaţii politice. Sincretismul solar îl făcuse deja un adept al „Zeului suprem". Toleranţa culturală îl deschisese spre influenţele creştine. Iar superstiţiile făcuseră din el un credincios în simboluri talismanice. Experienţele lui revelatoare 1-au convins că Dumnezeul creştinilor i-a răspuns la rugăciunile lui sincere şi că acele *signa* ale cultului lor îi îndeplinesc dorinţele.[13] în dimineaţa următoare şi-a chemat oamenii şi le-a cerut să confecţioneze un nou steag cunoscut ca *Labarum* - era o suliţă de aur intersectată de o bară care susţinea o flamură cu portretul imperial, iar deasupra o monogramă alcătuită din primele două litere ale numelui lui Christos în greacă, litera *chi* traversată de litera *rho* (X). Acestea au alcătuit cele două simboluri apotropaice creştine. Constantin a făcut cunoscute revelaţiile lui religioase către soldaţi şi le-a poruncit ~Şi însemne scuturile cu acest *cădeşte signum Dei,* monograma lui Christos, care avea să fie un semn protector în faţa duşmanului. Dacă această relatare apare în *Vita °nstantini* scrisă de Eusebiu, ceva asemănător poate fi acceptat pe baza rugăciunilor, e'or, inspiraţiei divine şi semnelor sacre descoperite în alte surse scrise şi prin „ Osirea crucilor şi a Christogramelor de pe monedele romane imperiale.[14] E suficient spunem aici că împăratul Constantin nu a povestit acest eveniment numai grafului lui, dar şi familiei şi prietenilor şi că a devenit foarte cunoscut în lchitatea târzie. Atunci când un uzurpator a încercat să-i răstoarne de la putere Moştenitorii lui la câţiva ani după ce a murit, fiica lui, Constantina şi fiul lui ^stantius II au reacţionat punând în circulaţie monede de bronz cu viziunea divină j âlui lor şi cu instituţia divină a dinastiei lor - moneda prezintă un înger care-1 oronează pe Constantin care ţine un *labarum* cu monograma lui Christos si cu

inscripţia HOC SIGNO VICTOR ERIS, mesajul ceresc al viziunii lui. Dinastia theodosiană a pus ulterior în circulaţie monede care aminteau folosirea christogramei pe scuturi - un înger care marchează un scut cu Christograma în interiorul inscripţiei SALUS REIPUBLICAE.[15]

Inspirat de aceste revelaţii şi încurajat de talismanele creştine, împăratul a armata lui s-au hotărât să pornească asupra Romei. Au trecut Apeninii la mijlocul lui octombrie, s-au îndreptat spre sud, spre capitală pe *Via Flaminia.* Constantin şi-a instalat tabăra într-o câmpie la nord-vest de râul Tibru, mai sus de Podul Mulvia *(Pons Mulvius* în latina clasică, *Ponte Milvio* în italiana modernă).[16] Maxentiu* tăiase podul în încercarea de a opri înaintarea lui Constantin. Maxentius a rămas în spatele Zidului aurelian şi spera să reziste asediului. A pretins că nu se terne de apropierea rivalului său şi a început sărbătorile în cinstea urcării lui pe tron în urmă cu şase ani. Cu toate acestea, nici poporul roman aflat între ziduri si nici „Zeul Suprem" din ceruri nu păreau doritori să răspundă favorabil strategiei lui. Auzind despre reuşitele lui Constantin în nord si săturându-se de tiranul aflat în mijlocul lui, poporul Romei îl ironiza pe conducător în mijlocul circului cântând „Constantin nu poate fi învins". Temându-se că supuşii lui nu-i vor rămâne credincioşi în timpul asediului, Maxentius a chemat mai mulţi senatori şi au consultat Cărţile Sibiline pentru a vedea care erau predicţiile. S-a descoperit un pasaj care spunea că „duşmanul poporului roman va pieri în acea zi". Interpretând oracolul în favoarea lui, Maxentius s-a hotărât să-şi conducă forţele în afara zidurilor oraşului si să-1 înfrunte pe Constantin pe câmpul de luptă. Autorii păgâni şi creştini sunt de acord că forţele divine păreau să-1 fi predat pe Maxentius în mâinile lui Constantin. Un panegirist gal scria: „Raţiunea divină... i-a luat judecata înţeleaptă acestui om abominabil astfel încât... a ieşit brusc şi a pecetluit exact ziua urcării lui pe tron cu distrugerea lui finală"; iar un istoric creştin afirma că „Dumnezeu însuşi l-a tras pe tiran cu nişte fire nevăzute, dincolo de porţi". Data acestei distrugeri era a şasea aniversare a ascensiunii lui la putere - 28 octombrie 312.[17]

Maxentius a poruncit să se construiască un pod de bărci acoperite cu scânduri pentru a traversa Tibrul lângă arcele de cerc ale Podului Mulvius. Uzurpatorul *roman* şi-a îndreptat apoi forţele peste podul plutitor şi le-a desfăşurat în rânduri lungi în faţa câmpului de luptă, dar cu spatele la râu. Constantin a observat mişcării duşmanului şi şi-a făcut la rândul lui planul de luptă. Conducătorul galic a dus armata în afara câmpului de luptă şi a răspândit-o pe direcţia flancurilor armatei duşmane. A dat ordin cavaleriei să atace, iar aceasta a spart rândurile cavaleriei lui Maxentius. Apoi, şi-a trimis pedestrimea împotriva celei inamice împingându-i înapoi spre Tibru, unde mulţi au fost măcelăriţi, iar alţii s-au înecat. Un timp, Garda imperială călare şi Garda Pretoriană şi-au menţinut poziţiile în jurul lui Maxentius, dar atunci când Constantin şi-a îndreptat cavaleria direct spre ei au rupt rândurile şi s-au retras spre râu. Maxentius a fugit cu ei şi a încercat să treacă podul de bărci călare, dar

de mulţim[ea] soldaţilor care se retrăgeau în derută, a fost aruncat în apă" şi "[Îl0]f^ at Trupul i-a fost găsit pe malul opus al Tibrului, iar capul i-a fost tăiat si s-[a in] „ [0 s]uliţă pentru a fi purtat în procesiune triumfală a doua zi pentru a se '^ tra poporului Romei că tiranul era mort iar oraşul era liber. Constantin nu *d*[e!il°] „ [nu se] gândească la faptul că făcuse o bună alegere a patronului divin pentru [pUtea"] bătălie. Se părea că Maxentius a fost alungat din cetate de voinţa Dumnezeului [3063] • iar armata lui fusese înfrântă de puterea semnelor creştine."[5]

[Cfe] în ziua care a urmat luptei de la Podul Mulvius, împăratul cel victorios şi le lui au intrat în Roma în triumf. Pentru că Maxentius trimisese la închisoare [tf] ui senatori, siluise matroane, hărţuise episcopi şi brutalizase pe mulţi cetăţeni ai osului, poporul era bucuros să afle despre înfrângerea lui şi să-i batjocorească nul desfigurat. Constantin îi înfrânsese pe barbari, dezvoltase economia, îi protejase creştini, si a hrănit pe toţi supuşii lui; toate acestea au făcut ca el să fie aclamat ca eliberator şi să fie salutat cu multă bucurie, atât de păgânii cât şi de creştinii din oraş. Părea că va restaura strălucirea vechii capitale. Constantin şi-a tratat supuşii cu largheţea imperială cunoscută si a onorat Curia senatorială cu o vizită imperială. Singura măsură punitivă pe care a luat-o a fost să dezarmeze Garda Pretoriană şi pe cea imperială care îl susţinuseră pe Maxentius. Dar le-a permis soldaţilor duşmani care au supravieţuit să se transfere la frontiera pe Rin. La întrunirea Senatului a promis să restaureze multe dintre privilegiile vechi ale acestuia şi să implice pe mulţi senatori în guvernarea imperială. Ei i-au răspuns prin votarea unui număr mare de monumente ale victoriei şi prin conferirea „titlului primului nume", ceea ce îl făcea August principal printre împăraţii care rămăseseră. La sfârşitul lui 312 a fost pusă în circulaţie o nouă monedă de aur si bronz în cinstea victoriei lui în campania din Italia - aversul avea portretul împăratului cu inscripţia IMP CONSTANTINUS P F AUG (împăratul Constantin Pios şi Fericit August), iar reversul prezenta un stindard al legiunii cu un vultur între vexillele cavaleriei şi cu inscripţia S P Q R OPTIMO PRINCIPI (Senatul şi poporul roman pentru cel mai [Un] Principe). *Optimus Princeps* fusese titlul conferit lui Traian şi „bunilor împăraţi" [ln sec°]lul al II-lea, iar nobilii păgâni ai Romei sperau probabil că noul lor eliberator va conduce asemeni lor.[19]

. Constantin era desigur un mare general, asemeni lui Traian, un constructor

tor, asemeni lui Hadrian, un om profund religios ca Antonius şi un gânditor profund [c]urn Marcus Aurelius; dar nu mai credea în zeii romani aşa cum făcuseră înaintaşii. Perienţa revelatoare pe drumul spre Roma si victoria lui surprinzătoare sub protecţia Anelor creştine în faţa Tibrului i-au modificat fundamental credinţa. Noul împărat Jpal va face publică noua lui orientare religioasă prin reprezentaţii artistice, întruniri [ez]iastice şi legislaţia imperială din toamna si iarna lui 312-313.

[n] .. Acel *adventus* triumfal al lui Constantin în capitală a oferit prima dovadă a

[u] situaţii, în timp ce procesiunea se desfăşura pe străzile oraşului si în For, unii

oameni din mulţime au putut să observe un nou stindard care îl preceda pe şi un nou semn apărut pe scuturile soldaţilor lui. Un panegirist păgân descria par$_{tl}$ un an mai târziu fără să menţioneze urcarea tradiţională de pe Capitoliu şi la ternpi >i păgâne; dar menţionează că unii spectatori au observat că împăratul „s-a apron . de palat prea repede". Eusebiu arată că împăratul ştia că obţinuse victoria cu ajuton Dumnezeului creştin si că ar fi decis să „aducă imediat mulţumiri acestuia $_{c}$ adevăratul autor al victoriei". Este clar că împăratul nu a urcat pe Capitoliu şi $_{nil}$ adus sacrificii lui Jupiter şi celorlalte zeităţi ale statului pentru victoria obţinută' î„ schimb, a intrat în palatul imperial de pe Palatin şi s-a închinat rugându-se nouin său patron, Dumnezeu.[2]" Dacă unii dintre cetăţenii Romei nu au participat l$_{a}$ procesiune sau nu i-au înţeles semnificaţia, împăratul a făcut rapid cunoscută noua lui poziţie religioasă chiar în centrul capitalei, în timp ce se afla în oraş în următoarele luni, a ordonat să se încheie lucrările de transformare a unei noi construcţii, numită *Basilica Nova,* pe care Maxentius o începuse la capătul de nord-vest al Forului roman. Era una dintre cele mai mari construcţii din centrul oraşului şi este încă impresionantă prin ruinele ei, cu o axă longitudinală de peste 9 m şi cu boltiri de aproximativ 30 de metri înălţime, într-o nouă absidă adăugată laturii vestice a acestei basilici, Constantin a instalat o statuie colosală reprezentându-1 pe el însuşi şi ţinând noul stindard creştin, considerată ca punctul focal al construcţiei. La bază, a cerut să se plaseze o inscripţie care să menţioneze că „datorită semnului salvator... am salvat şi eliberat oraşul de jugul tiraniei". Părţile care s-au mai păstrat din această statuie cu un cap de 8 picioare [aprox. 2,40 m], au fost amplasate în curtea Muzeului Palazzo dei Conservatori de pe Capitoliu, deasupra Forului. O mână şi ambii ochi ai statuii par să fi indicat spre cer, de unde a simţit împăratul că primise puterea divină de a-1 înfrânge pe duşmanul său. Poveşti despre mărturia aceasta cu privire la noua credinţă a lui Constantin au început să circule rapid prin întregul imperiu şi a^{u} devenit publicate în mai puţin de un an datorită lui Eusebiu din Cezareea în *Historio Ecclesiastica.*[21]

Eusebiu scrie mai târziu că experienţele revelatoare ale împăratului înainte[3] bătăliei de la Roma 1-au determinat să consulte preoţii creştini şi să citească Scripturi^ creştine pentru a afla mai mult despre tainele noii sale credinţe. Mai scrie Eusebi^{u} că după intrarea triumfală în capitală, Constantin a invitat preoţii creştini la masa l^{yi} şi să facă parte din suita lui imperială, să-i fie consilieri pentru politica Bisericii Ş practicile creştine.[22]

Două personalităţi ecleziastice care au intrat atunci în anturajul imperial ei'3 binecunoscute în Biserica apuseană de la acea vreme. Episcopul Ossius din Cordo^ - Hispania pare a fi făcut parte dintre cei care au călătorit cu împăratul Constant^ în timpul campaniei lui în Italia si i-a explicat semnificaţia semnelor creştine. Ossi[1]* era un bărbat de o înaltă moralitate şi o cultură bogată şi era foarte respectat atât i Biserica Creştină cât şi în societatea romană. O nouă traducere în latină a dialogul[11]

. pj$_a$ton, *Timaios,* i-a fost atribuită şi se pare că era un bun cunoscător atât al $^{'Ul}$ ofiei clasice cât şi al teologiei creştine. Probabil că i-a menţionat împăratului că le concepte platonice despre prima şi a doua divinitate erau oarecum asemănătoare ^ Hintei creştine în Dumnezeu Tatăl şi Fiul Său Cuvântul şi cum ar putea fi utilizată ^{C} sta similaritate pentru convertirea păgânilor la creştinism. Este posibil ca tot el ^{3}, • fi călăuzit primele lecturi din Biblie şi să-i sugereze care erau îndatoririle pe ^{S} $_{e}$ divinitatea creştină aştepta să le îndeplinească un împărat pios. Deoarece numele . $_{a}$părut în corespondenţa lui Constantin si în legile privitoare la creştinism, $_{O}$babil că 1-a sfătuit pe împărat cu privire la organizarea ierarhică şi la practicile tice ale Bisericii si 1-a sprijinit în conducerea şi tranşarea disputelor dintre creştini, relebrul episcop occidental a călătorit împreună cu împăratul şi 1-a sfătuit pentru o lungă perioadă de timp, astfel încât scriitorii creştini din Răsărit au făcut un joc de cuvinte cu numele lui latin în greacă referindu-se la el printr-un termen cu sonoritate similară: „cel unu sfânt" - generând astfel o transcriere literală latină „Hosios" pentru numele lui şi care apare des în textele din perioada constantiniană. în timpul şederii în capitală, Constantin 1-a cunoscut şi pe episcopul Miltiades al Romei (311-314) şi a aflat cum era considerat succesorul lui Petru, „conducătorul Apostolilor", conducătorul ierarhiei episcopale a Bisericii Catolice, împăratul a considerat că un asemenea conducător important al creştinătăţii ar trebui să aibă o reşedinţă adecvată statutului său şi a cedat Palatul Lateran din proprietatea imperială de la marginea de est a cetăţii Scaunului roman. Scrisorile din acea vreme arată că împăratul i-a atribuit lui Miltiades adjudecarea unei schisme ierarhice în Biserica africană si episcopul a organizat un sinod pentru acest scop în noua reşedinţă. Oameni precum Ossius şi Miltiades 1-au sfătuit pe împărat cum să discearnă doctrinele creştine şi să promoveze rolul Bisericii.[23]

După ce a obţinut controlul asupra personalului administrativ din diecezele italiene şi africane - păstrând în funcţii câţiva oameni ai lui Maxentius în care avea mcredere si plasând câţiva oameni noi care susţineau politica lui religioasă - °nstantin a.emis mai multe scrisori imperiale şi legi care au restaurat proprietatea Corporativă a Bisericii şi a dat privilegii speciale clerului creştin de pe domeniile $^{Ul'}$ Un număr dintre acestea au fost menţionate în *Historia Ecdesiastica* a lui ^{u}sebiu, dar şi în *Codex Theodosianus* redactat de juriştii imperiali. A permis ^{re}Ştinilor din Britannia, Galîia şi Hispania libertatea de expresie religioasă încă din ^{lr}»ele luni ale domniei lui; totodată, se pare că le-a permis să-şi recapete °prietăţile si să-şi reconstruiască bisericile pe care le-au pierdut în timpul „Marii ^{rs}ecuţii". Maxentius nu fusese un persecutor înverşunat asemeni tatălui său; dar Uase doi episcopi romani şi nu restaurase întreaga proprietate a Bisericii. Ca ^are, l$_{a}$ scurt timp după sosirea la Roma, Constantin a trimis scrisori la guvernatorii ^{n} noile teritorii cucerite prin care le ordona restituirea proprietăţilor Bisericii, lui către Anullinus, proconsul al Africii, s-a păstrat:

> Ordonăm ca atunci când soseşte acest decret, daca mai este încă reţinut ceva ce aparţine Bisericii Catolice (universale) a creştinilor într-un oraş sau alt loc de către cetăţeni sau alţi locuitori, ai obligaţia să restitui Bisericii amintite mai sus, de îndată.

Aceste ordine arată că împăratul considera Biserica Creştină o instituţie legai- care avea dreptul să posede proprietate corporativă în Imperiul Roman.[24] Dar acum când era un credincios al Dumnezeului creştin ca *Divinitatea Supremă,* voia să facs mai mult decât să recunoască legal creştinismul - voia să înalţe statutul clerului sj să promoveze credinţa în Dumnezeul creştin. Astfel, în timpul iernii care a urmat, a trimis scrisori conducătorilor Bisericii şi oficialităţilor care se ocupau cu finanţele imperiale poruncindu-le să fie date daruri în bani „conducătorilor legitimei şi sfintei religii creştine pentru a le plăti cheltuielile". O copie a uneia dintre aceste scrisori imperiale adresată episcopului Caecilian al Cartaginei încă există, în ea îi indică modul cum să distribuie bani unor persoane menţionate de Ossius; şi, dacă aprecia că ar fi necesare şi alte sume, poate să ceară o suplimentare de la trezorierul imperial. Se pare că împăratul voia să transforme clerul creştin în preoţi salariaţi ai Imperiului Roman şi voia să-i ajute în îndeplinirea funcţiilor lor.[25] Acest ultim motiv a fost clarificat printr-o serie de scrisori imperiale şi legi pe care le-a emis la începutul lui 313 către guvernatorii provinciilor din Apus. Eusebiu a păstrat o copie a uneia dintre aceste scrisori adresată lui Anullinus, proconsul pentru Africa şi merită să o citim în întregime, deoarece conţine una dintre primele declaraţii personale ale lui Constantin referitoare la religia creştină:

> Salut ţie, iubitul nostru Anullinus. De vreme ce rezultă din multe împrejurări că atunci când este dispreţuită acea religie în care se păstrează un adânc respect pentru cea mai sfântă putere divină, mari pericole se abat asupra vieţii publice, dar atunci când este adoptată legal şi respectată ea asigură cea mai semnificativă prosperitate numelui roman şi reuşită remarcabilă pentru toate cele omeneşti prin bunăvoinţă divină, am considerat că e bine, mult prea iubite Anullinus, ca acei oameni care slujesc cu evlavia cuvenită şi în deplinul respect al acestei legi întru slava credinţei divine să fie răsplătiţi pentru efortul lor. Ca urmare, voinţa mea este ca acei oameni din provincie, supuşi ţie, şi care sunt în Biserica Creştină asupra căreia veghează Caecilian, care slujesc acestei sfinte credinţe şi care sunt numiţi de obicei preoţi, să fie scutiţi complet de îndatoririle publice pentru ca să nu se abată în nici un fel şi prin nici o greşeală sau neglijenţă faţă de cele sfinte de la slujirea datorată Divinităţii şi să se poată dărui fără nici o reţinere îndatoririlor lor. Căci se pare că atunci când arată cel mai mare respect faţă de Divinitate,

mari binefaceri se pogoară peste stat. Rămâi cu bine, mult-stimatul şi iubitul nostru Anullinus.[26]

Scutirea de la *munera civilia* - activităţi în cadrul consiliilor cetăţii, colectarea lor pentru stat, pregătirea festivităţilor publice - i-a salvat pe preoţii creştini de [13] ,ncJatoriri costisitoare şi care le cereau mult timp. Prin acordarea de subvenţii şi tirea de servicii, Constantin i-a ajutat să-şi dedice timpul şi efortul pentru slava ? • Dumnezeu de la care spera să vină bunăstarea domniei lui.

Pentru a asigura un cadru religios mai somptuos şi mai atractiv pentru Divini-fea creştină, Constantin a cerut să se asigure resursele necesare pentru a se construi /jificii monumentale publice. Eusebiu menţionează mai târziu că împăratul „a dăruit din propria lui avere sume importante pentru bisericile lui Dumnezeu pe care le-a lărgit şi le-a înălţat, a înfrumuseţat sanctuarele Bisericii cu daruri numeroase". *Liber Pontificalis* si arheologia modernă arată că a început acest proces în Roma după convertirea lui. După ce a dăruit Palatul Lateran episcopilor Romei, a ordonat, în noiembrie 312, ca în locul barăcilor care adăpostiseră gărzile imperiale care luptaseră de partea rivalului său, să se construiască o catedrală masivă pentru creştinii din Roma. Iniţial, a fost cunoscută ca *Basilica Constantiniana* şi a fost construită în decursul următorilor şase ani sub formă bazilicală longitudinală. Acolo, succesorul lui Petru putea să se întâlnească cu mai multe mii de credincioşi pentru ritualul liturgic, îndeplinit în stil maiestuos. Această Basilica Laterana va fi redenumită ulterior *Sân Giovanni in Laterano* şi va fi prima dintre multele biserici pe care Constantin şi familia lui le va înfrumuseţa la Roma.[27]

în calitatea lui de împărat principal printre ceilalţi împăraţi, Constantin avea dreptul să stabilească politica religioasă pentru întreaga lume romană. Prin restituirile de proprietăţi, subvenţiile în bani, scutirile acordate clerului şi construcţia de biserici pe care le-a ordonat în primele luni ce au urmat convertirii, Constantin a ridicat creştinismul la un statut egal cu credinţele păgâne şi a început să-1 impună ca religie favorită în regiunile vestice ale imperiului.[28] Licinius îi tolera în mare măsură pe creştini în Estul european, dar Maximin îi persecuta făţiş în provinciile vestice ale Asiei romane. Ca urmare, după iarna 312-313, Constantin şi-a îndreptat atenţia spre colegii lui necreştini şi a căutat să le obţină acordul pentru politica lui religioasă. A căutat să-şi întărească alianţele politice cu Licinius si să oprească persecuţiile ^ligioase ale lui Maximin. în timp ce era încă la Roma, a trimis scrisori către colegii [Ul a]nunţându-le recuperarea teritoriilor uzurpate şi promovarea lui la titlul de August P[ri]ncipal. I-a cerut lui Licinius să se întâlnească la Milano pentru a sărbători căsătoria °estuia [cu] sora lui şi să discute probleme ale conducerii imperiului; i-a cerut lui [ax]irnin să înceteze orice acţiune de persecutare religioasă a creştinilor şi să ac-[e]P[te] politica de toleranţă a colegilor lui. A rămas la Roma în timpul iernii până la ^[e]nirea surorii lui Constantia pentru întrunirea imperială şi pentru a desemna, [lm]Preună cu Maximin consulii pentru acel an.[29]

Constantin a părăsit Roma la mijlocul lui ianuarie şi a ajuns la Milano l ^ începutul lui februarie. Licinius a venit de la Carnuntum şi s-a alăturat colegului h aproape în acelaşi timp. Un medalion de aur care celebrează FELIX ADVENTlh AUGG NN (Sosirea fericită a stăpânilor noştri Augusti) a fost emisă în onoare întrunirii, alături de altele de aur şi bronz. Monedele speciale erau adecvate pentn o asemenea întrunire care avea să determine linia politică şi orientarea religioasă a Imperiului Roman pentru următorii zece ani.[30]

Primul rezultat al întâlnirii celor doi a fost realizarea alianţei politice dintre ei prin căsătoria lui Licinius cu Constantia. Aceasta era fiica mai mare dintre cei trei fii şi trei fiice care s-au născut din căsătoria lui Constantius cu a doua soţie, Theodora Deoarece au fost destul de tineri când a murit Constantius, Constantin pare că s-a ocupat de educaţia lor la Trier. Când au ajuns la vârsta potrivită, Constantin şi-a trimis fraţii vitregi în Gallia sudică sau în Grecia pentru o pregătire mai aprofundată şi a aranjat căsătorii adecvate rangului pentru surorile lui vitrege. Cu toate că fraţii lui vitregi nu vor primi poziţii politice importante decât după moartea Elenei, toţi aceştia par să-1 fi respectat pe fratele lor vitreg mai mare şi i-au rămas credincioşi în timpul vieţii lor. Constantia avea probabil 18 ani când a ajuns la Milano pentru căsătorie, iar mirele avea probabil 30 de ani. Căsătoriile cu nuanţă politică erau obişnuite printre membrii claselor conducătoare de multe veacuri şi se pare că nici una dintre părţi nu avea vreo obiecţie cu privire la acest mariaj. Constantia era probabil încântată că fratele ei i-a ales un împărat ca soţ, iar Licinius era încântat probabil să accepte o tânără frumoasă si de sânge imperial. De vreme ce relaţiile lui cu Maximin în Răsărit erau încordate, o relaţie mai strânsă cu împăratul principal în Apus părea să fie avantajoasă. Având darul de bun organizator de ceremonii, Constantin a pus în scenă o mare şi strălucită petrecere pentru nunta surorii lui cu colegul său imperial, în timpul diverselor evenimente sociale care au urmat căsătoriei, proaspătul convertit la creştinism a povestit revelaţiile recente primite de la Dumnezeul creştin şi victoriile militare sub semnele creştine. Se pare că a reuşit chiar să convingă pe câţiva dintre membrii familiei să se convertească si i-a atras atenţia lui Licinius asupra conceptului de „Dumnezeul Suprem" pentru protecţie divină şi politică religioasă.[31]

După festivităţile nupţiale, cei doi împăraţi şi-au aţintit atenţia spre problemele imperiului. Constantin 1-a încurajat probabil pe aliatul său să mărească numărul forţelor sale terestre, *comitatenses,* şi să menţină eficienţa forţelor de la frontiere, *limitând,* deoarece evenimentele au demonstrat că era necesară vigilenţa continua împotriva uzurpării interne, dar şi împotriva invaziilor externe. I-a propus lui Licinius să emită micile *folles* din bronz, dar şi *solidus* din aur în regiunile de răsărit şi pe care el le introdusese în întregul Occident în ultimii ani.[32] Dar cea mai mare parte a discuţiei lor se pare că s-a centrat pe politica imperială religioasă şi pe statutul creştinilor. Licinius tolerase creştinismul încă de la edictul lui Galerius din 311"

stantin voia mai mult - o politică a restituirii proprietăţilor si protecţie legală rru creştini. Amintindu-şi cu oroare scenele teribilei maladii şi ale suferinţelor Pe ^aierius pe patul de moarte şi ascultând povestiri despre revelaţiile divine si cu etui victoriei lui Constantin pe câmpul de luptă în minte, Licinius era deschis f opunerile noului împărat principal. Ostilitatea recentă din partea lui Maximin ? Răsărit şi alianţa strânsă cu Constantin în Apus 1-au convins să urmeze linia ' mnatului lui cu privire la politica religioasă a imperiului. Sub influenţa dominantă lui Constantin, cei doi împăraţi au încheiat un acord formal, cunoscut de obicei ca gdictul de la Milano". Iată ce spune acesta în mare parte:

> Când Eu, Constantin Augustul si Eu, Licinius Augustul ne-am întâlnit la Milano si am luat în consideraţie toate aspectele care aduceau avantaje poporului şi mai multă securitate, printre celelalte probleme pe care le-am discutat în beneficiul marii majorităţi a poporului nostru, am considerat că trebuie reglementate acele probleme privitoare la respectul faţă de Divinitate, aşa că am acordat creştinilor şi tuturor popoarelor libertatea nerestricţionată de a urma credinţa pe care o doresc, orice divinitate ar fi pe tronul ceresc *(quicquid est Divinitatis in sede caelesti),* dreaptă şi binevoitoare faţă de noi pentru toţi cei care sunt sub puterea noastră. Deoarece considerăm că această politică a fost gândită din motive corecte si utile, credem că nu trebuie să oprim pe nimeni de a urma şi de a alege, fie că e vorba de credinţa creştinilor *(observationi Christianorwn),* fie de orice credinţă pe care fiecare o percepe ca fiind cea mai potrivită pentru sine, astfel încât Suprema Divinitate *(Summa Divinitas)* pentru cultul căreia ne devotăm noi înşine în deplină libertate de alegere, să poată să ne dăruiască în toate bunăvoinţa şi binecuvântarea ei... [După o clauză în care se cere imperativ ca toate măsurile anterioare luate împotriva creştinilor să fie anulate, textul continuă astfel:] Am decis ca această măsură să fie instituită prin intermediul creştinilor: adică, dacă înainte cineva a cumpărat din proprietatea noastră ori a oricărei alte persoane locuri unde obişnuiau să se întâlnească,... să fie redate creştinilor fără bani sau alte cereri de plată, eliminând orice ambiguitate sau privare; chiar şi aceia care le-au primit prin donaţie să returneze acele proprietăţi creştinilor cât mai repede posibil. ..Toate aceste locuri trebuie imediat înapoiate comunităţilor creştine *(corpori Christianorum)* prin intermediul vostru [oficialităţile imperiale care primesc aceste dispoziţii] şi fără nici o întârziere. Deoarece se ştie că aceşti creştini au avut nu numai acele proprietăţi pe care le gospodăreau sub jurisdicţia comunităţii lor, adică a bisericilor *(ad ius corporis eorurn, id est ecclesiamm),* nu de către

> persoane individuale, veţi veghea ca toate aceste lucruri, în acord cu legea pe care am explicat-o mai sus, să fie retrocedate aceloraşi creştini, adică trupului şi comunităţilor lor, respectând întotdeauna principiul... că aceia care recompun aceste proprietăţi aşa cum noi ne-am bucurat fără să primim nici un preţ, pot spera să-şi asigure despăgubirea prin bunăvoinţa noastră, în toate aceste probleme, sunteţi obligaţi să oferiţi sus-amintitelor comunităţi ale creştinilor sprijinul vostru eficient astfel încât prevederile noastre să fie îndeplinite cât mai rapid cu putinţă şi ca interesul pentru liniştea publică să fie slujit prin bunăvoinţa noastră. Numai în acest mod... bunăvoinţa divină *(divinusfavor)* faţă de noi... ar putea să fie în continuare favorabilă victoriilor noastre şi binelui public. [Se încheie cu o indicaţie imperativă pentru funcţionarii imperiali de a publica şi transmite poştal acest document în toate părţile, astfel încât toţi supuşii imperiului să vadă şi să citească acest act imperial.]

Edictul de la Milano a stabilit cultul creştin ca *religia licita* în întregul Imperiu Roman, *ecclesiae* creştine ca entităţi colective având autoritatea de a deţine proprietăţi comune sub protecţia legii romane, *iaifideles* creştini fiind văzuţi ca un grup religios protejat si având dreptul nestânjenit de a venera pe Dumnezeul lor în interiorul societăţii romane. Rolul dominant jucat de Constantin poate fi observat în numeroasele clauze prin care se restaurează şi se protejează proprietăţile creştinilor; rolul subordonat al lui Licinius poate fi detectat din clauzele care permit libertatea religioasă pentru toţi oamenii; iar acordul dintre cei doi conducători apare în afirmaţiile despre nevoia de a venera „Suprema Divinitate" care i-ar putea proteja pe ei şi imperiul. Constantin acţionase deja si chiar depăşise prevederile edictului de la Milano în Apus şi astfel probabil că nu a fost necesar să-1 publice în interiorul teritoriului guvernat de el - cu toate că a păstrat desigur, o copie în arhiva lui oficială. Aştepta ca Licinius să ia aceleaşi măsuri în Răsărit, unde creştinii suferiseră cel mai mult datorită persecuţiilor. Licinius va face acest lucru; de fapt, cele două copii ale edictului care au supravieţuit sunt sub forma unor scrisori imperiale emise de oficiali guvernamentali din Nicomedia si Cezareea câteva luni mai târziu. Când actul a devenit oficial în vara lui 313, a pus capăt „Marii Persecuţii" şi a servit formal drept politică religioasă oficială în lumea romană pentru viitoarea decadă.[33]

Dar înainte ca Licinius să poată aplica noua politică religioasă în Răsărit, a trebuit să se confrunte cu Maximin cel ostil. Maximin era împărat din 305, când a devenit Cezar în Răsărit în timpul celei de a doua Tetrarhii. Se considera ca fiind adevăratul moştenitor al lui Diocleţian şi Galerius, dar şi al persecuţiei lor împotriva creştinilor, îi prigonise destul de viguros pe creştinii din Est în timpul în care a fost sub autoritatea unchiului lui; iar la moartea lui Galerius, a început să se impună ca *Jovius* si să se considere Augustul principal. Deşi a relaxat la un moment dat măsurile

ţie după edictul lui Galerius, a reînceput cu şi mai multă îndârjire la sfârşitul igpei
. 311 şi a continuat *pe* tot parcursul unui an. A aranjat ca oficialităţile din oraşele * "ritene să trimită „cereri" de protecţie împotriva creştinilor. Conducătorul a fost r jt desigur, să se supună „dorinţelor" supuşilor săi. A numit preoţi pentru oraşe şi

Ui prelaţi pentru provincii care trebuiau să asigure îndeplinirea riturilor păgâne, dar

. „execuţia credincioşilor creştini şi să impună citirea *Decretelor lui Pilat* în şcolile '. teritoriile aflate sub controlul lui. A ordonat arestarea şi uciderea unor conducători • creştinilor, precum episcopul Petru al Alexandriei; el însuşi a judecat şi condamnat

e cunoscutul teolog creştin Lucian al Antiochiei. Această fază finală a „Marii Persecuţii" a fost descrisă în detalii sumbre de Lactantius care revenise în Răsărit şi a fost martorul ei în Nicomedia, şi de către Eusebiu care era în Cezareea.[M]

Când Maximin a aflat despre victoria lui Constantin şi despre decretul senatorial prin care acesta a devenit August principal, nu a fost mulţumit. Când a auzit despre ceremonia imperială de căsătorie şi despre măsurile de toleranţă religioasă de la Milano, a fost de-a dreptul furios. S-a hotărât să atace teritoriile aflate sub autoritatea lui Licinius şi să lupte pentru păgânismul olimpian împotriva monoteismului sincretist. Şi-a strâns armatele şi a pornit în marş peste Anatolia în timpul iernii. A trecut Bosforul, a atacat Byzantium şi Heraclea în Thracia. Când a auzit Licinius despre acest atac, a adunat forţele mobile de la Dunăre si, cu binecuvântarea lui Constantin, s-a îndreptat spre răsărit pentru a-1 întâlni pe duşman. Inspirat desigur de Constantin, Licinius a avut un vis în timpul călătoriei, în care un înger îi spunea să ceară ajutor de la Dumnezeul Suprem. Maximin, dimpotrivă, a jurat că dacă trupele lui vor câştiga, îi va distruge complet pe creştini. Cele două armate duşmane - 70 000 de oameni cu Maximin şi 30 000 în jurul lui Licinius - s-au întâlnit la *Campus Ergenus* între Adrianopol şi Heraclea pe 30 aprilie 313. înaintea bătăliei, Licinius a cerut armatei lui să se roage la *Summus Deus.* Nereuşind să-1 facă pe Maximin să se retragă în pace, Licinius a ordonat soldaţilor să atace. Aceştia au spart liniile duşmane şi i-au pus pe fugă. Maximin a fugit înapoi prin Thracia, Strâmtoarea Bosfor, în Asia Mică. Nereuşind să apere Porţile Ciliciei împotriva lui icinius, a fugit spre Tars şi s-a sinucis în iulie, luând otravă şi lovindu-se cu capul e un zid până ce i-au ieşit ochii din orbite, în vara lui 313, Licinius a cerut condam- ar ea la moarte a rudelor şi a oficialilor importanţi ai marilor persecutori şi a trimis Scr isori guvernatorilor provinciali cerându-le să întărească măsurile de toleranţă ell gioasă pe care le stabiliseră Constantin şi cu el la Milano. După zece ani de ^Primare sângeroasă, credinţa creştină a ieşit din ilegalitate si a început să rur nuseţeze oraşele imperiale din Nicomedia si până în Alexandria cu biserici Cre Ştine. Lactantius, care a văzut începutul şi sfârşitul „Marii Persecuţii" în Nicome- *a> Şi-a luat rămas bun de la prietenii lui din Răsărit si a început o lungă călătorie f an ă la curtea lui Constantin în Apus unde va trăi ultimii ani de viaţă păstorind pe lîl1 Păratul convertit si familia acestuia în înţelegerea doctrinelor creştine. De-a lungul

drumului parcurs, el a meditat asupra evenimentelor ce au avut loc în acei zece a • scriind:

> Iată, cu toţi duşmanii distruşi, cu liniştea instaurată, Biserica, deşi prăbuşită până nu de multă vreme, se înalţă iar; Templul lui Dumnezeu, care fusese umilit de cei necredincioşi, prin voinţa Domnului se reconstruieşte într-o şi mai mare slavă. Căci Dumnezeu a înălţat prinţi care au distrus sângeroasele legi ale tiranilor şi au luptat pentru omenire, astfel că acum, asemeni norului de vreme rea care e împrăştiat, o pace veselă şi liniştită bucură toate minţile.

Lactantius va plasa aceste cuvinte la începutul unui scurt tratat pe care îl va scrie la Trier şi în care descrie moartea persecutorilor si victoria constantiniană si cât si cum au inaugurat aceste evenimente o nouă eră în relaţiile Imperiului Roman cu Biserica Creştină.[31]

VI

PREOCUPĂRILE RELIGIOASE ŞI ROMA APOSTOLICĂ

Constantinus Augustus, la cererea Episcopului Silvestru a construit Basilica pentru Binecuvântatul Apostol Petru.

LIBER PONTIFICALIS 34.16

Constantin a rămas în Italia de nord în timpul primăverii lui 313 până a fost sigur că Licinius a câştigat supremaţia asupra lui Maximin în Tracia. în timp ce aliatul lui îl respingea pe persecutor înapoi spre Asia, a reuşit să-1 înfrângă şi să-i elibereze pe creştinii din Răsărit. Constantin s-a îndreptat spre Gallia, i-a înfrânt pe franci pe Rin şi s-a întors la Trier în triumf. Deşi credea că puterea dăruită de Marea Divinitate a creştinilor 1-a ajutat să câştige victoria asupra duşmanilor şi să obţină supremaţia în imperiu, Constantin cunoştea foarte puţin despre practicile şi credinţele creştinilor. In următorii câţiva ani, a studiat doctrina creştină şi s-a implicat în disputele Bisericii, lucruri care îi vor întări cunoaşterea despre această religie şi vor stimula în el un [Slf]nţ al misionarismului. Când a revenit la Roma pentru sărbătorirea *Decennalia* (10 ani de domnie), era convins că el era cel ales de Divinitatea creştină omnipotentă ^ a început să pună la punct un program care va transforma oraşul dintr-o capitală Păgână în sediul Scaunului Apostolic.[1]

Constantin s-a oprit doar pentru scurtă vreme la Trier după revenirea din [a]llia la sfârşitul primăverii 313. O mare confederaţie a francilor încerca să profite [e] Şederea lui în Italia şi se concentrase de-a lungul Rinului pentru a organiza o [v]adare a teritoriilor romane. Constantin s-a îndreptat rapid spre frontieră, i-a îngrozit P[e] barbari şi le-a zădărnicit atacul. Dar împăratul voia să le pedepsească temeritatea, ^curajând astfel asemenea tentative pe viitor. Ca urmare, în timpul verii s-a prefăcut ^[a] întreprinde o călătorie spre sud pentru o campanie militară în Germania de sud, [as]ând doar un număr redus de forţe în nord pentru apărarea Germaniei Inferioare. [ra]«cii au revenit la frontieră şi au început să treacă Rinul. Constantin aşezase trupe [e~a] lungul fluviului care au împiedicat traversarea. Apoi, împăratul însuşi a apărut

pe neaşteptate însoţit de multe corăbii şi i-a atacat pe barbarii năuciţi. I-a aluno , înapoi în pădurile lor, le-a devastat pământurile şi le-a capturat sau ucis numere luptători. Frontiera pe Rin va fi astfel sigură pentru mulţi ani de acum înainte.[2]

După ce i-a înfrânt pe duşmanii din interior şi i-a pus pe fugă pe cei di exteriorul imperiului, Constantin putea în sfârşit să se întoarcă liniştit la Trier pentn sărbătorirea festivă a victoriilor lui în august 313. Un *adventus* imperial era întotdeauna o ocazie importantă, dar mai ales aceasta era specială, de vreme Ce împăratul realizase atât de multe în răstimpul absenţei lui din oraş. Victoria împotriva lui Maxentius, recâstigarea Italiei şi a Africii pentru colegiul imperial, promovarea lui ca împărat principal de către Senat şi alianţa strânsă cu Licinius, înfrângerea francilor şi prezenţa lui în Gallia, toate acestea i-au făcut pe supuşii din nordul imperiului să se simtă mândri pentru împăratul lor şi mult mai siguri sub domnia lui. Ca urmare, în zilele care au urmat sosirii lui Constantin, au avut loc numeroase festivităţi care au celebrat victoriile lui şi au exprimat bucuria supuşilor. Printre acestea s-a numărat o procesiune triumfală pe străzi, curse de care în circ, lupte cu animale sălbatice în arenă şi o oraţie panegirică în sala mare a palatului.[3]

Un retor păgân care vorbise şi cu alte ocazii în faţa lui Constantin a rostit o oraţie publică. Nu i-a fost greu să laude acele *virtutes* personale şi acele *gesta* eroice al căror autor a fost împăratul în timpul bătăliilor victorioase din Italia şi de pe Rin. Ofiţerii de la curte i-au dat detaliile necesare pentru descrierea campaniilor, iar educaţia clasică 1-a ajutat să construiască un panegiric strălucit după toate cerinţele retoricii, în timpul oraţiei, a accentuat gândirea strategică specială şi curajul deosebit pe care Constantin le-a manifestat în distrugerea punctelor fortificate, în conducerea bătăliilor si în înfrângerea hoardelor de barbari; el a comparat recentele acte de bravură ale eroului lui imperial cu faptele legendare ale marelui Alexandru şi ale lui Caesar. O • problemă majoră a avut-o când a încercat sa descrie divinul *instinctus* şi cerească *potestas* care 1-au ajutat pe împărat să-i înfrângă pe duşmani. Poziţia nouă a lui Constantin în plan religios şi prezenţa sporită a creştinilor la curtea imperială arătau că formulele tradiţionale păgâne nu vor mai fi acceptabile mult timp în oraţiile panegirice pentru acest împărat. Retorul a înţeles că asocierea lui Constantin cu zeităţile păgâne îl vor supăra pe împărat şi nu-i vor mulţumi pe creştinii din anturajul lui. Dar, totodată, a simţit că a-1 menţiona pe Christos ca patronul divin al împăratului & presupune o trădare a propriilor credinţe şi nu ar fi pe placul necreştinilor. A rezolvat problema urmând politica religioasă imperială şi prin folosirea unui vocabular religio[8] sincretic. Atât Constantin cât si Licinius invocaseră Divinitatea Supremă pentru ajutorul în campaniile lor victorioase din anul anterior şi se plasaseră sub protecţia acestei *Divinitas* în textul Edictului de la Milano. Astfel, oratorul din Trier a adoptat aceeaşi terminologie religioasă neutră şi vagă atunci când a descris pe „Zeul" care 1-a inspir[3]* pe Constantin în bătălii şi avea să-1 ajute în domnie. La începutul oraţiei, când descris marile forţe militare pe care Maxentius le adunase împotriva lui Constantin, oratorul

- treabă retoric pe împărat: „Ce zeu *(Quisdam...Deus),* ce Putere Conducătoare *fiesens...Maiestas)* te-a încurajat atunci astfel încât... ai decis că a venit timpul tru *Roma* să fie eliberată prin râvna ta." Iar apoi şi-a răspuns la propria întrebare: devărat, Constantin, ai o comuniune tainică cu Gândirea Divină însăşi *(illa Mens " • • a)* care ne-a dat pe noi în grija unor divinităţi mai slabe, dar doreşte să ţi se leze doar ţie", în cursul oraţiei, vorbitorul a spus celor adunaţi că marele lor arat a fost sfătuit de „voinţa divină" *(divinum numen)* şi „a fost călăuzit de inspiraţia H'vină" *(divina monitus instinctu)* în gândirea şi conducerea bătăliilor victorioase. Acolo unde se introducea, în mod tradiţional, o invocaţie către zeităţile care îl patronau împărat, oratorul s-a adresat direct Divinităţii, numind-o „Cel mai mare Creator al universului" *(Summe rerum Sator)* care avea ...„tot atâtea nume câte limbi vorbeşte omenirea" şi o caracteriza astfel: „O Forţă Anume şi o Gândire Divină care s-a răspândit în lume împletindu-se cu elementele" *(Quaedam Vis Mensque Divina... quae toto infusa mundo),* sau „O Putere deasupra tuturor cerurilor care priveşte înspre această lucrare a lui din înalta cetate a naturii" *(Aliqua supra caelum Potestas...quae... ex altiore naturae arce despicias).* Oratorul susţine că această Divinitate este aceea căreia i se roagă el şi întreaga audienţă: de vreme ce avea „cea mai mare bunătate şi putere" *(surnina bonitas etpotestas)* şi voia şi putea să facă astfel încât lucrurile să se petreacă întocmai, ar trebui „să-1 păstreze pe Constantin pentru vecie".[4]

Probabil că împăratul a zâmbit la această ultimă rugăciune şi a fost mulţumit de oraţie, în calitate de credincios sincer în Divinitatea creştină, probabil că a apreciat lipsa de referiri la zeii păgâni. Iar ca împărat suprem al unui popor în majoritate păgân, putea să tolereze lipsa de referiri la Christos. Constantin era un politician inteligent şi a înţeles că „o descriere neutră a temeiurilor divine ale poziţiei lui imperiale" îi era utilă în climatul religios al momentului. Definind pe *Deus* al împăratului ca fiind *Supremul Creator al universului,* o *Gândire divină răspândită* [m] *Mne,* o *Putere deasupra tuturor cerurilor* şi *Cea mai înaltă divinitate si putere,* oratorul de la Trier a unit poezia păgână cu panteismul filosofic, sincretismul solar [?1 mo]noteismul creştin în jurul lui Constantin şi a exprimat politica lui religioasă de toleranţă/

Cu timpul se va produce o modificare graduală în această politică religoasă P[e] măsură ce Constantin afla tot mai multe despre Divinitatea lui. Sosirea mamei e, Elena, a fiului Crispus şi a cărturarului creştin Lactantius la Trier în toamna lui au contribuit la accelerarea educaţiei creştine a împăratului.

^Când Constantin fugise de la curtea lui Galerius din Răsărit şi se grăbise să j [n]gă de partea lui Constantius în Apus în 305, fusese obligat să o lase pe mama Q[1ı lena]> Şi pe fiul lui, Crispus - probabil în Nicomedia. Relaţiile neprietenoase cu ^ [er]ius şi războaiele civile din perioada 305-313 au făcut foarte dificilă o planificare [d ne]* călătorii a mamei şi fiului prin Imperiul Roman. De vreme ce nu există nici [ez]i literare nici materiale care să ateste şederea lor la Trier în perioada celei de

a doua Tetrarhii, este posibil să fi fost consideraţi „ostatici" deosebiţi în Răsărit pentn mai mulţi ani. Dar când Licinius a cucerit Nicomedia şi 1-a înfrânt pe Maximin, cale a fost deschisă pentru realizarea reunificării lui Constantin cu mama şi fiul lui. Licinius a aranjat probabil trecerea în siguranţă a lor prin inperiu în vara lui 313.[6]

Desigur că împăratul a fost încântat să-si revadă mama şi fiul. Probabil că a pregătit o recepţie specială în onoarea mamei lui la curte şi le-a asigurat o reşedinţă somptuoasă în palat. Chiar dacă Fausta putea să înţeleagă bucuria soţului ei, nu a fost la fel de exuberantă faţă de noii veniţi. Faptul că sora ei mai mare, Theodora, a înlocuit-o pe Elena ca soţie a tatălui lui Constantin a contribuit probabil laîngreunarea comunicării între soacră şi noră. Se pare că împăratul a trimis-o pe Theodora şi copiii ei departe de Trier pentru a o proteja pe mama lui de amintirea umilirii ei din tinereţe şi pentru a marca poziţia ei în inima lui. Faptul că Elena nu era doar bunica, dar si mama adoptivă a fiului lui Constantin ar fi putut să-i sporească poziţia la curte şi să-i amintească Faustei de neputinţa ei de a-i mai dărui soţului şi alţi copii. Fausta pare să fi fost una dintre acele femei care a avut probleme cu prima sarcină; dar, după prima sarcină devine foarte prolifică născând mulţi copii. Frustrarea ei se va încheia după nouă ani de căsătorie când îl va naşte pe Constantinus II, în vara lui 316. O camee din sardonix realizată la câteva luni mai târziu prezintă familia imperială în acea vreme. Cameea a devenit apoi piesa centrală a unei coperţi pentru un manuscris carolingian de secol VIII al Evangheliei realizat la Aachen sub domnia lui Carol cel Mare şi este cunoscută sub denumirea Cameea Ada. Cuprinde, în partea inferioară, doi vulturi cu aripile desfăcute şi prezintă cinci busturi care se înalţă deasupra unei balustrade în partea superioară a desenului. De la stânga spre dreapta, figurile par să îi reprezinte pe Elena, Constantin cel Mare, fiul cel mic, Constantin II, Fausta şi fiul mai mare, Crispus. E interesant de observat: capetele lui Constantin şi al Faustei au aceeaşi înălţime şi se înalţă deasupra capului Elenei şi ale celor doi fii. Era o reprezentare corectă, căci Fausta era fiică, soră şi soţie de împăr^ si - cu primul ei fiu - mama unui moştenitor imperial. Până a născut pe primul copil probabil că s-a simţit plasată pe o poziţie inferioară de către soacra ei şi de influenţa acesteia asupra lui Constantin şi a lui Crispus. Cu toate acestea, cu siguranţă că Ele[113] a apreciat faptul că Fausta i-a fost loială fiului ei împotriva lui Maximian şi Maxentius. iar Fausta a apreciat desigur că Elena i-a încurajat dorinţa de a naşte şi alţi moştenitor[1] dinastici. Orice tensiuni au existat între ele în această perioadă, doamnele imperial par să se fi tolerat reciproc dincolo de iubirea lor comună pentru Constantin şi ^ interesele dinastiei. Astfel, în timp ce au trăit în încăperile palatului din Trier în următor[11] ani, amândouă s-au convertit la creştinism şi au colaborat la creşterea lui Crispus.

Cum Constantin era deja creştin, a dorit ca cel mai valoros cărturar al Bise din Apus să fie profesorul de latină de la curtea lui, mai ales pentru fiul pe dorea să-1 educe în mod corect. Astfel, se pare că 1-a invitat pe Lactantius să revi^ l

-- . - . --/» k

tudiat la Trier câteva zeci de ani mai târziu, pare să reînvie unele tradiţii atunci [3],nC| scrie în *Chronicon* că „Lactantius, cel mai elocvent om al timpurilor lui, 1-a - drufli[at] pe Crispus în literatura latină"; de asemenea în *De Viris Illustribus* scrie [1] „ ţa bătrâneţe, acest bărbat era mentorul Cezarului Crispus, fiul lui Constantin, în _ ljj$_a$". Perioada care se potriveşte cel mai bine cu afirmaţiile lui Ieronim este $_{ee}$a dintre 313-316, când Crispus se afla la curtea din Trier, era suficient de atur pentru a înţelege ceea ce-i preda marele cărturar latin şi se pregătea să devină r$_e$zar sub domnia tatălui lui; iar Lactantius îşi trăia ultimii zece ani din viaţa lui extrem de productivă şi îndelungată. Este posibil ca Lactantius să îi fi însoţit pe Elena şi pe Crispus în călătoria lui din Răsărit spre Trier sau să fi ajuns la Trier cam în acelaşi timp cu aceştia.[8]

O dată cu reinstaurarea stabilităţii politice, militare şi culturale de-a lungul imperiului realizată prin alianţa si victoriile lui Constantin si Licinius, Augustul principal a cucerit şi dreptul de a rămâne la curtea din Trier pentru perioade de mai multe luni în următorii doi ani - de la mijlocul toamnei până târziu în primăvara următoare, atât în perioada 313-314 cât şi în 314-315. Când nu era ocupat cu problemele dificile ale împărăţiei - alegerea funcţionarilor civili imperiali şi a ofiţerilor armatei, proiectarea politicilor publice şi stabilirea măsurilor executive, elaborarea şi promulgarea legilor şi judecarea proceselor etc. - putea să restabilească legătura filială cu mama lui, să se bucure de drepturile lui conjugale cu soţia şi să-şi manifeste iubirea paternă pentru fiul său. I-a cerut lui Lactantius să se ocupe de pregătirea lui Crispus în domeniul erudiţiei clasice, dar şi în ceea ce priveşte aspectele fundamentale ale învăţăturii creştine. Cu toate acestea, cum propria lui educaţie fusese minimă, este posibil ca împăratul însuşi să fi privit cu atenţie lecţiile fiului H găsind aceste prilejuri foarte propice pentru exersarea propriilor calităţi literare ^ pentru sporirea cunoştinţelor despre învăţătura creştină în discuţiile cu bătrânul cărturar şi prin lectura operelor acestuia.[9]

Când Lactantius a ajuns la Trier, terminase deja *Divinae Institutiones,* la care a [a]daugat o dedicaţie entuziastă pentru împăratul nou convertit.[1]" Dedicaţia omagia personale ale lui Constantin şi prezenta aprecierea divină pentru domnia lui.

> *Prea sfinte împărat... Dumnezeu te-a înălţat la putere pentru restaurarea dreptăţii si pentru apărarea neamului omenesc;* căci de când guvernezi statul roman, noi, cei ce slăvim pe Dumnezeu, nu mai suntem consideraţi blestemaţi şi necredincioşi... *Suprema Divinitate te-a ridicat la demnitatea imperială* pentru ca tu să poţi să anulezi măsurile chinuitoare impuse de alţii, să corectezi greşelile altora, să asiguri, precum un tată iubitor, bunăstrarea oamenilor - pe scurt, să elimini răul din statul pe care Dumnezeu ţi 1-a aşezat în braţe pentru ca să fie

> Cu adevărat cei care au vrut să elimine credinţa în cerescul şi neasemuitul Dumnezeu ca să apere superstiţiile păcătoase, sunt acum în ruină. Dar tu, care aperi şi iubeşti Numele Lui, străduindu-te întru virtute şi bunăstare, bucură-te de gloria ta nemuritoare cu mare slavă... Mâna puternică şi dreaptă a lui Dumnezeu te protejează de toate pericolele ...*Si nu fără merit te-a ales pe tine Stăpânul şi conducătorul acestui univers, pentru ca să-i întăreşti religia Lui cea sfântă...* Căci tu, atât prin sfinţenia înnăscută a caracterului tău cât şi prin cunoaşterea adevărului şi a lui Dumnezeu în fiecare acţiune, cu adevărat îndeplineşti lucrările dreptăţii. *Ca urmare, era firesc ca în grija sa faţă de neamul omenesc, Divinitatea să folosească autoritatea şi înţelepciunea ta.* Ne rugăm Domnului în fiecare zi ca să te aibă în paza lui specială pe tine, cel care eşti menit a fi păzitorul lumii...

Aceste cuvinte au îndeplinit predicţiile pe care Lactantius le făcuse anterior şi au confirmat evenimentele pe care Constantin le trăise. Apologetul creştin îi avertizase pe împăraţii păgâni că puterea lor vine de la Dumnezeu si că dacă abuzau de încrederea lui, va urma răzbunarea divină. Cum Constantin a ajuns la putere în timpul „Marii Persecuţii", a fost martorul înfrângerii fiecăruia dintre împăraţii persecutori. Numai el şi colegul lui din Răsărit, Licinius, care i-au protejat pe creştinii din provinciile lor, şi-au păstrat puterea şi au guvernat în bunăstare."

Institutiones ofereau şi o programă pentru educaţia creştină a lui Constantin. La început, Lactantius invocă pe „unul Dumnezeu... care a creat toate lucrurile şi le guvernează cu aceeaşi putere cu care le-a creat". El descrie Divinitatea creştină ca „gândire veşnică" a universului şi o caracterizează ca un „conducător" ceresc care păstrează echilibrul în univers, aşa cum comandantul unei armate menţine ordinea pe câmpul de luptă - o analogie pe care împăratul soldat creştin putea să o aprecieze. Primele trei cărţi oferă o critică amănunţită a falselor credinţe şi a practicilor cultic[fi] ale religiei şi filosofiei păgâne, iar următoarele trei cărţi conţin o expunere largă a adevăratei teologii şi a normelor etice ale credinţei şi învăţăturii creştine, în încheiet[6"] Lactantius abordează a doua Venire a lui Christos şi nemurirea sufletului. Constanţi[11] a studiat cu siguranţă acest text considerabil de-a lungul anilor şi o mare parte di" înţelegerea pe care a dobândit-o referitoare la doctrinele creştine, cât şi multe di" textele lui cu caracter public referitoare la probleme creştine îşi pot găsi sursa i" paginile acestui text.[13]

în răstimpul şederii la Trier, Lactantius a compus două tratate importante, mu' mai scurte şi care au atras imediat atenţia împăratului. Probabil în primele luni *W* 314, Lactantius a încheiat lucrarea *De Ir a Dei* (Despre urgia lui Dumnezeu). Intr-uH[1,] din capitolele de început, el afirma că există trei trepte spre adevărul ultim: (' recunoaşterea falsităţii credinţelor păgâne şi respingerea venerării zeităţilor create "

m; (2) înţelegerea cu ajutorul gândirii că există doar un Dumnezeu Suprem a cărui utere şi purtare de grijă au creat lumea si o călăuzesc permanent; şi (3) cunoaşterea Autorului lui Dumnezeu şi mesagerului lui care a fost trimis pe pământ, căci prin , Bătură lui omenirea este eliberată de păcat şi poate să discearnă ceea ce este drept.[14] Constantin atinsese deja al doilea nivel al ascensiunii sale către adevăr şi făcea eforturi •ncere să atingă a treia treaptă prin studii. Din acest tratat a aflat că Divinitatea creştină nrecia binele şi ura tot ce e rău; prin bunăvoinţă îi răsplătea pe cei credincioşi care i e închinau cu respect si trăiau întru dreptate, dar pedepsea cu furie dreaptă pe cei necredincioşi care respingeau adevărata religie şi comportamentul corect.[15]

Cealaltă lucrare de mici dimensiuni reduse pe care a scris-o Lactantius în această perioadă a fost celebrul tratat *De Mortibus Persecutorum (Despre Moartea persecutorilor).* Probabil că a încheiat-o în 315 şi a oferit-o ca o dovadă istorică pentru cele pe care le menţionase deja în *Institutiones* şi în *De Ira Dei.* Prezintă pedeapsa divină trimisă asupra persecutorilor imperiali ai Bisericii si protecţia divină de care s-au bucurat protectorii imperiali ai creştinilor. Moartea îngrozitoare a lui Galerius şi Maximin era pusă în contrast cu reuşitele memorabile ale lui Constantin si Licinius şi reîntărea teoria potrivit căreia puterea imperială este un dar de la Dumnezeul creştin şi că aceia care o folosesc în mod incorect trebuie să se aştepte la urgia divină.[16] împăratul pare să fi contribuit cu date istorice la scrierea acestei lucrări şi avea să folosească ulterior teme din ea în propriile scrieri.[17]

Din lecturile biblice, din conversaţiile cu prelaţii Bisericii si mai ales din studiile lui cu Lactantius, Constantin a dobândit tot mai multă cunoaştere despre noul şi divinul lui protector şi despre noua societate religioasă. A învăţat că divinitatea creştină nu era doar „Cea mai Mare Divinitate" ci „singurul şi unicul Dumnezeu"; iar Biserica Creştină nu era doar un alt cult religios, ci dimpotrivă, „cea mai înaltă sursă a adevărului, a credinţei şi templul lui Dumnezeu".[18] A înţeles că Dumnezeu Şi-a transmis oamenilor voinţa indirect şi parţial prin scrierile profeţilor evrei şi a tilosofilor păgâni, dar în mod direct si complet prin învăţătura lui Isus Christos si a Apostolilor acestuia.[19] Din evenimentele apropiate în timp şi din revelaţiile lui Personale, a aflat că cel Atotputernic putea să intervină în istoria umană şi a simţit a Primise el însuşi o însărcinare specială, aceea de a fi un agent pământean al .lunii divine. Astfel, a ajuns la concluzia că, dacă se va dovedi demn de puterea care i-a dat-o Dumnezeu, va reuşi să protejeze poporul creştin şi să dezvolte lserica Creştină în Imperiul Roman.[20]

j Această concluzie este amplu ilustrată de cuvintele şi faptele lui Constantin rezolvarea schismei donatiste. în cursul stabilirii privilegiilor legale, distribuirii naţiilor monetare şi al construirii bazilicilor pentru Biserica Creştină în iarna si imăvra 312-313, a descoperit că s-a produs o schismă ierarhică în bisericile din e nord ca urmare a „Marii Persecuţii". Cum oficialităţile imperiale aplicaseră e persecuţiei cu grade diferite de severitate, în aceleaşi proporţii au reacţionat

creştinii manifestând diverse grade de fidelitate. Rigoriştii s-au opus oricărui tip <},, cooperare cu autorităţile care-i persecutaseră, au dus alimente celor din închisori $_s$: i-au venerat pe martirii care îşi jertfiseră viaţa pentru credinţă. Moderaţii au perrnj$_s$ circulaţia unor texte eretice în locul Scripturii, au considerat că e mai bine să m, provoace reacţia oficialităţilor şi au căutat să ascundă adevărul până ce avea sg treacă furtuna. *Traditores* au renunţat la Scriptură, au adus sacrificii zeilor păgâni sau şi-au trădat tovarăşii autorităţilor oficiale. După persecuţii, au apărut grupări îj) unele biserici care au adus obiecţii cu privire la alegerea noilor lideri şi la demascarea trădătorilor. Aceasta a fost situaţia în Cartagina în 313, iar politicienii locali, conflictele dintre personalităţi şi cele dintre clasele sociale au generat o adevărată schismă.[21]

în zilele înnegurate ale „Marii Persecuţii" din 303-305, unul dintre moderaţi, numit Mensurius, a fost episcopul Cartaginei şi mitropolitul Africii, iar rigoristul Secundus a fost episcop de Tigisis şi primat al Numidiei. Primul s-a ascuns luând cu sine Scriptura, dar a lăsat în urma lui unele tratate eretice pe care autorităţile imperiale le-au confiscat şi ars. Celălalt s-a opus autorităţilor, a refuzat să predea orice text şi a fost aruncat în închisoare. O corespondenţă acidă s-a înfiripat între cei doi episcopi, Mensurius apărându-şi poziţia şi criticându-i pe unii preoţi ca fiind infami, căci provocaseră cu bună ştiinţă oficialităţile pentru a fi închişi şi martirizaţi aceasta constituind o cale de a scăpa de datorii şi de a câştiga celebritate, iar Secund lăudându-i pe preoţii din regiunea lui care se opuseseră autorităţilor în mod făţi: Mensurius nu era, totuşi, un laş; când autorităţile au prins pe unul dintre diaconii lui care scrisese un tratat împotriva unui împărat persecutor, 1-a ascuns şi a refuzat să-1 predea. Mensurius a fost trimis la Roma să dea seamă pentru comportamentul lui. Se pare că şi-a obţinut singur achitarea; dar a murit în timpul călătoriei de întoarcere, în acea vreme, Maxentius preluase puterea în Itah'a şi Africa şi a pus capăt persecuţiei pentru a câştiga adeziunea creştinilor la planurile lui uzurpatoare. La începutul anului 307, creştinii din Cartagina erau astfel liberi să aleagă pe succesorul lui Mensurius. Clerul şi poporul din oraş au hotărât că era mai bine să acţioneze cu măsură în această situaţie, au planificat alegerea si au invitat la consacrare doar câţiva episcop[1] din oraşele învecinate ale Africii proconsulare, ignorând pe episcopul Numidi^[1] care se implicase deja în acest eveniment important. Arhidiaconul bisericii şi ^{ti}∘ protejat al lui Mensurius, Caecilian, şi doi dintre presbiterii episcopiei, Botrus Ş[1] Celestius, s-au prezentat drept candidaţi la alegerile episcopale. Marea majoritate a clerului Cartaginei si a populaţiei erau de partea lui Caecilian si acesta a fost consacra' ca noul episcop al Cartaginei de către Felix de Aptungi şi alţi doi prelaţi din regiunii[6] învecinate. Dar nu au fost toţi mulţumiţi cu această decizie şi consecinţele ei. Luciii[3'] o văduvă bogată şi foarte plină de sine care făcea parte din congregaţie, obişnuia c[a] în timpul serviciului religios să poarte şi să sărute cu evlavie relicvele unui sfânt

. t Codată această „insultă" şi a fost dispusă să-şi folosească resursele pentru a UJ era o mişcare împotriva lui. Candidaţii înfrânţi Botrus şi Celestius primiseră de £ lUensurius spre păstrare, pe timpul şederii lui în Italia, numeroase ornamente din si argint ale bisericii. Când a sosit vestea morţii lui, aceştia au vândut în secret 3 gje dintre obiectele pe care le primiseră spre păstrare, pentru a se îmbogăţi. Dar, f^râ ca ei să fi ştiut, Mensurius a lăsat o listă completă la o bătrână din congregaţie "reia i-a SPUS s^ ° predea succesorului lui dacă nu va reveni din călătorie. Când raecilian a verificat lista si a descoperit fapta celor doi, le-a cerut să restituie cele i iste. Simţindu-se vinovaţi şi în acelaşi timp dorind să păstreze prada, au preferat să se retragă din domuniunea cu Caecilian mai degrabă decât să restituie bisericii obiectele luate. Un presbiter rigorist, Donatus, şi mai mulţi credincioşi săraci ai bisericii din Cartagina, aveau puncte de vedere mai apropiate de ale numidienilor rigorişti şi adepţilor lor din mediul rural decât de acelea ale moderatului Caecilian şi colectivităţii lui urbane. Nu fuseseră de acord cu comportamentul mai sever pe care Caecilian 1-a avut faţă de unii confesori în timpul persecuţiei şi nici nu au agreat penitenţele pe care le-a impus trădătorilor după aceea. Susţinuţi de banii şi influenţa Lucillei, presbiterii disidenţi şi adepţii lor din rândul populaţiei sărace i-au chemat pe episcopii Numidiei să viziteze Cartagina şi să refuze alegerea lui Caecilian. Secundus de Tigisis şi alţi rigorişti din Numidia au fost supăraţi că nu au fost invitaţi la alegere şi că un moderat şi protejat al lui Mensurius fusese ales episcop de Cartagina. Numidienii aveau prejudecăţile şi antipatiile pe care oamenii din zonele rurale şi din micile oraşe le nutresc faţă de cei din marile oraşe şi centre urbane. Astfel, ei au acceptat cu bucurie invitaţia din partea minorităţii disidente pentru a interveni în alegerile episcopale. Când Secundus si însoţitorii lui au ajuns la Cartagina în acel an, au fost aproape ignoraţi de majoritatea membrilor comunităţii creştine, dar au rost trataţi generos de facţiunea disidentă. Caecilian le-a propus să facă încă o slujbă e consacrare la care să participe, dar nu aceasta îşi doreau ei. Nereusind să găsească nici o greşeală care să-1 discalifice pe Caecilian, au declarat că arhiereul care 1-a °nsacrat, Felix de Aptungi, era vinovat de *traditio* în timpul persecuţiei şi că astfel, u era calificat să prezideze nici o consacrare episcopală. Au anunţat că ceremonia Mala nu a fost corectă, iar Caecilian nu a fost corect instalat ca episcop. Secundus Prezidat o nouă alegere în care Maiorinus, un *lector* şi dependent economic de C1'la, a fost ales şi consacrat ca noul episcop al Cartaginei. Aşa cum avea să scrie s.ai târziu Optatus, „altarul a fost stârnit împotriva altarului" şi doi oameni au ajuns Pretindă că sunt episcopul mitropolitan al Africii de Nord. Numidienii s-au întors acasă lăsând în urma lor o biserică divizată.[22]

In următorii câţiva ani, în timp ce Constantin prelua puterea pe ruinele celei deoua Tetrarhii, facţiunile din Cartagina s-au extins atingând dimensiunile unei schisme lntregul teritoriu al Africii de Nord. Majoritatea creştinilor din Cartagina si din alte

din Numidia şi din regiunile rurale din alte provincii s-au alăturat partidei lui Maiorinus Bisericile disidente au apărut în multe oraşe şi s-au produs tulburări civile în mah regiuni. Ambele facţiuni au apelat la episcopii din afara Africii pentru sprijin. Caeci] ian a primit recunoaşterea lui Ossius şi a bisericilor hispanice, dar şi a lui Miltiades «• a bisericilor italice. Când împăratul a pus în aplicare noul lui program de protej^ imperială a credinţei creştine în iarna lui 312-313, a fost informat de către consilierj' creştini despre schisma din bisericile Africii de Nord. A cerut lui Patricius, vicarul diecezei africane şi lui Anullinus, proconsulul Africii, „să acorde atenţie specialg" acestei probleme, să reducă donaţiile în bani faţa de Caecilian şi „slujitorilor celei mai sfinte religii legitime", numiţi de Ossius într-o listă. Dar înainte de a pleca din Italia Constantin este implicat în dispută printr-un apel venit din Africa.[23]

La scurt timp după ce Anullinus a anunţat noua politică imperială a subvenţiilor şi a scutirilor de taxe pe care Constantin le stabilise pentru clerul din Africa la începutul lui 313, membrii facţiunii disidente a lui Maiorinus i-au adus guvernatorului un apel către împărat. I-au dat lui Anullinus un pachet care conţinea acuzaţii împotriva lui Caecilian şi o petiţie deschisă în care îi cereau lui Constantin să numească judecători din Gallia care să audieze cazul lor. Ei pretindeau că erau adevăraţii reprezentanţi ai adevăratei biserici care trebuia să primească darurile imperiale, iar episcopii din Gallia care nu suferiseră persecuţii violente precum cele din Africa vor putea să judece cu dreptate cazul lor. Apelul către autorităţile laice nu era practica normală a creştinilor, căci însăşi Scriptura îi îndeamnă pe credincioşi să-şi rezolve disputele în cadrul Bisericii, iar împăraţii erau de obicei ostili cultului lor. Dar apariţia unui nou conducător care voia să răspândească credinţa şi să subvenţioneze Biserica a redus reticenţa creştinilor faţă de ideea apropierii Bisericii de tron. La mijlocul lui aprilie, Anullinus a compus o scrisoare în care explica situaţia din Africa şi a trimis-o, alături de alte două documente de la disidenţi, lui Constantin, care era încă la Milano, împăratul a răspuns cu mult tact dorind să pună capăt schismei din Africa.[24]

In calitatea lui de *Pontifex Maximus,* Preot Suprem al tuturor cultelor din Imperiu, Constantin avea dreptul să accepte un apel în probleme religioase; *ca* „credincios" în Dumnezeul creştin, el dorea să rezolve această problemă manieră conformă cu tradiţia Bisericii. Răspunsul lui se află într-o scrisoare oficial* pe care a scris-o în iunie 313 către Miltiades, episcopul de Roma şi Marcus, uo oficial al Bisericii romane:

> *Constantin Aiigustus către Miltiades, Episcopul Romanilor si către Marcus.* întrucât am primit de la luminatul proconsul Anullinus al Africii mai multe astfel de epistole, din care reiese că Cecilian, episcopul cetăţii Cartagina, a fost învinuit în multe privinţe de unii din colegii săi africani şi întrucât îmi cade foarte greu ca, în ţinuturile pe care dumneazeiasca Providenţă le-a pus în mod liber sub ascultarea

> devoţiunii Mele şi în care există o mare mulţime de creştini, să persiste dezbinarea pentru motive din cele mai neînsemnate provenite din neînţelegerile şi tulburările dintre episcopi.
> Am găsit potrivit ca Caecilian însuşi împreună cu alţi episcopi din rândurile acuaztorilor lui şi alţi zece din cei pe care i-ar crede a fi de folos cauzei lui să se îmbarce pentru Roma, pentru ca acolo, în prezenţa Ta, precum si a colegilor voştri Reticius, Maternus şi Marinus, cărora le-am poruncit să vină cât mai în grabă la Roma, să fie ascultat cum crezi că va fi mai potrivit.
> De altfel, pentru ca să puteţi avea despre toate aceste lucruri cunoştinţa cea mai deplină, am adăugat la epistola mea şi copiile documentelor pe care ni le-a trimis Anullinus şi pe care le-am trimis şi colegilor voştri amintiţi. După ce le vei fi citit, Prea Sfinţia Ta vei judeca în ce chip trebuie cercetată cauza amintită si s-o rezolvăm în mod just. Cred că n-a scăpat atenţiei Tale nici faptul că eu nutresc un respect atât de mare adevăratei Biserici catolice, încât nu vreau ca să toleraţi undeva vreo schismă sau dezbinare. Dumnezeirea Marelui Dumnezeu să Vă ţină întru mulţi ani, Prea Cinstite![25]

Limbajul folosit în această scrisoare dezvăluie mai multe aspecte referitoare la cunoaşterea pe care Constantin o acumulase cu privire la creştinism în doar câteva luni după convertirea lui. înţelesese deja că episcopul Romei era prelatul conducător în cadrul ierarhiei ecleziastice; ca urmare, îi delegă lui Miltiades problema schismei africane spre soluţionare şi i se adresează folosind titluri de mare respect. Ca împărat, el îşi rezervă dreptul de a stabili o modalitate de judecare pe care o considera corectă; astfel, îndeplinea cerinţa disidenţilor ca episcopii galici să joace un rol în adunarea care avea să decidă. A început totodată să înţeleagă teoria politică creştină potrivit căreia puterea temporală este atribuită conducătorilor pământeni de către „Marele " al Cerurilor; astfel, el considera că avea obligaţia de a folosi puterea primită la Providenţa Divină pentru protejarea Bisericii Universale.[26]

In timp ce Constantin se bucura de revenirea la Trier şi de reîntregirea familiei, convoacă un sinod la Roma în palatul Lateran pentru 30 septembrie - 2 [ct]ombrie 313. îi aşteaptă în capitală pe episcopii convocaţi de împărat - Reticius [ln] Autun, Maternus din Colonia, Marinus din Arles - dar invită alţi cincisprezece P^copi italieni să participe la el, precum şi episcopi galici, transformând conclavul [ntr]-un tribunal într-un conciliu bisericesc. Această măsură era în acord cu tradiţia [ez]iastică, iar Constantin a acceptat această modificare, folosind-o ulterior ca un [s][rece]dent în tratarea viitoarelor dispute din interiorul Bisericii. Când s-a întrunit [nod]ul, Maiorinus murise deja, iar rigoristul Donatus i-a urmat la conducere. El va ce disidenţii timp de patruzeci de ani şi va da numele acestei mişcări - donatism.

Caecilian şi Donatus şi-au adus fiecare câte zece simpatizanţi pentru a pleda *C^ZM* lor în faţa celor 19 episcopi la Sinodul roman. Intransigenţa lui Donatus nu j, impresionat pe membrii sinodului; dorinţa lui Caecilian de a renunţa la practj$_c$ africană a rebotezării celor care au abandonat credinţa şi de a adopta practica rom$_{an}$- a reprimirii celor care îşi recunosc greşelile prin aşezarea mâinilor pe capul lor plăcut episcopilor arbitri. Astfel, Miltiades a decis ca episcopul legitim al Cartagi$_{ne}$: să fie Caecilian, iar Donatus să fie condamnat pentru incitarea la schismă bisericească şi pentru efectuarea celui de-al doilea botez. Totuşi, ca o concesie pentru disidenţi Miltiades a propus ca în oraşele unde erau doi episcopi ca rezultat al schismei primul consacrat să fie confirmat în scaunul lui, iar celălalt să primească o altă turmă spre păstorire.[27]

Deşi aceste decizii au fost făcute publice de către episcopul Romei şi susţinute j de numeroşi prelaţi occidentali, Donatus şi adepţii lui nu le-au acceptat. Pretinzând că nu au beneficiat de o audiere corectă, au ignorat autoritatea lui Miltiades şi $_a$ celorlalţi episcopi făcând apel la împărat. Constantin nu a fost mulţumit cu această evoluţie a evenimentelor; dar a răspuns într-un mod pe care 1-a considerat benefic atât pentru Biserica universală cât şi pentru Imperiul Roman - a convocat episcopii şi alţi ierarhi din marile episcopii ale Apusului la o întrunire la Arles pentru un conciliu complet al Bisericii occidentale în august 314. Arles era un centru ideal pentru o asemenea întrunire importantă. Se afla la gura Ronului, la răscrucea drumurilor care legau provinciile de nord-vest cu cele din vecinătatea Mării Mediterane; totodată, în sistemul căilor de comunicaţie roman, Arles unea Italia cu Gallia şi Hispania. Se afla la jumătatea distanţei dintre provinciile nordice şi cele cucerite de Constantin în sud, mai târziu. Importanţa economică a oraşului era sporită de faptul că aici fusese transferată imprimeria în 313. în plus, reputaţia de a fi un oraş al plăcerilor vieţii fusese sporită prin construirea unor noi băi *(thermae)* de-a lungul Ronului. Constantin a considerat probabil că acest Conciliu de la Arles ar fi o bună ocazie de a cunoaşte pe conducătorii Bisericii occidentale, de a-i sprijini în rezolvarea schismei donatiste şi în intensificarea sprijinului pe care ei puteau sâ-1 acorde domniei şi politicilor sale.[28]

împăratul a supravegheat pregătirile pentru conciliu în timpul primăverii lui 314. A trimis scrisori imperiale din Trier episcopilor creştini de pe domeniile sale cerându-le să participe la întrunire; dar şi vicarilor civili din diecezele sale, pentru care a ordonat să se asigure toate cele necesare călătoriei. Două dintre aceste scrisof[1] există încă - „Epistola lui Constantin Augustul către Crestus, Episcopul Siracuzei' < păstrată în versiune greacă de către Eusebiu şi „Epistola lui Constantin Augustul către Aelafius, vicarul Africii", păstrată în latina originară de către Optatus.[29] *" ambele scrisori, împăratul îşi exprima neliniştea în legătură cu schisma africană, î$[J] reafirma dorinţa de a-i pune capăt prin decizia colegiului episcopal de la Roma şi î?[1] exprima dezamăgirea pentru faptul că nemulţimirile continuau în sânul Bisericii'

nermite păgânilor sa fărâmiţeze credinţa creştină, îşi exprima speranţa că C6ea ce ma| numeros ar putea să împlinească ceea ce un sinod mai restrâns nu a un con ^ „ capăt disensiunilor din Biserică şi să restabilească armonia printre reuşi[1]"' ^ epistola către episcop, Constantin îi scria lui Chrestus să vină la cte din ' usf) sg fie însoţit de doi prelaţi şi trei slujitori folosind sistemul impe-

A f ∧

port _ guvernatorul Siciliei fiind persoana de la care putea obţine sprijinul ∧3 • i ecesar. în epistola către vicar, îi ordona lui Aelafius să îi ajute pe susţinătorii r ecilian şi Donatus, dar şi pe episcopii şi clerul din provinciile africane pentru f l si sistemul imperial de transport pentru a călători din Africa de Nord, prin 3 ia astfel încât să ajungă la timp la întrunire. Scrisoarea către vicar este cu deosebire interesantă, căci a supravieţuit în latina originară a împăratului şi conţine o mărturisire personală la sfârşit:

> Pentru că sunt convins că şi tu eşti un credincios al Preaînaltului Dumnezeu, îţi mărturisesc că eu consider că nu e corect să ignorăm neînţelegerile şi vrajba de acest tip datorită cărora înalta Divinitate ar putea să se mânie nu numai împotriva speciei umane, dar şi împotriva mea, cel căruia i-a dăruit prin vrere divină conducerea tuturor celor pământeşti şi fiind mâhnită ar putea cauza alte lucruri decât cele dorite. Căci atunci ar trebui să mă simt cu adevărat proteguit şi să nădăjduiesc că tot ce-i bun şi priincios va veni prin bunăvoinţa preaputernicului Dumnezeu când voi fi aflat că toţi oamenii îl venerează pe preasfântul Dumnezeu Atotputernic prin practicile cele mai adecvate ale religiei universale în frăţească devoţiune. Amen.

Această mărturisire arată că însuşirea textelor biblice şi ale lucrărilor lui Lactantius avea efect asupra gândirii politice a împăratului - ajunsese deja să considere, potrivit învăţăturii Noului Testament, că Dumnezeul creştin instituie Puterea pământeană, dar şi că, potrivit teoriei lui Lactantius, acceptarea puterii acordate de divinitate presupunea responsabilităţi şi că neîndeplinirea lor ar putea rage nemulţumirea divinităţii. Ideea că ar putea fi cel căruia i se adresa bunăvoinţa mnezeului creştin şi teama că ar putea pierde această bunăvoinţă dacă nu si o ejeaza Biserica universală constituie elementele esenţiale ale gândirii religioase a e Politicii imperiale a lui Constantin pentru tot restul domniei sale.[30]

33d au gust 314, pregătirile pentru Conciliul de la Arles au fost încheiate şi e piscopi împreună cu alţi ierarhi din diecezele din Britannia, Gallia, Viennensis, ∧ nia> Africa şi Italia au sosit în oraş venind pe cursul Renului. Marinus, episcopul rles, a fost gazda oficială şi conducătorul conciliului. Constantin - aşa cum Co ;lonea ză Eusebiu - „asemeni unui episcop general numit de Dumnezeu... nu a er at nedemn de rangul lui să fie prezent şi să stea alături de ei în adunare ha

chiar a contribuit la dezbaterile lor, lucrând în toate formele întru pacea i Dumnezeu".[31] Caecilian, împreună cu susţinătorii lui, şi Donatus cu schismaticii] ' şi-au prezentat cazul în faţa adunării. Cum primul a convins că este pregătit pem ' funcţia episcopală şi i-a impresionat pe episcopi prin demnitatea lui, în timp ce doilea nu a adus nici o dovadă certă împotriva oponentului său şi i-a ofensat n delegaţi prin obstinaţia lui, Conciliul de la Arles a ratificat decizia Romei şi a repet propunerea prin care Caecilian să fie acceptat ca episcop legitim al Cartaginei. ? acord cu tradiţia Bisericii şi cu aprobarea împăratului, clerul de la Arles a elabora, 22 de canoane sau reguli referitoare la ordinea şi disciplina ecleziastice. Unele avea, caracter tradiţional, cum ar fi canonul l care afirma că Pastele creştin trebuie sărbătorit în aceeaşi zi oriunde în lumea creştină şi ziua pentru această sărbătoare trebuje desemnată de episcopul Romei; 2 şi 21 afirmau că ierarhii Bisericii trebuiau să slujească în locurile unde au fost aleşi, mai degrabă decât să fie transferaţi în alte centre; 4 şi 5 stabileau că actorii şi căruţaşii nu puteau primi comuniunea cât timp făceau aceste meserii. Câteva erau relevante pentru schisma africană cum ar fi 14 15 şi 20, care stabileau categoriile de acuzaţii împotriva clerului şi regulile referitoare la consacrarea episcopilor. Altele erau noi şi se pare că au intrat în vigoare pentru a întări colaborarea dintre împărat şi episcopi, dintre Imperiul Roman şi Biserica Creştină. Canoanele anterioare şi scrierile patristice dezaprobau sau excomunicau pe *aceifideles* care acceptau funcţii administrative sau în armata romană în timpul împăraţilor păgâni. Cu toate acestea, deoarece Constantin scutise clerul de la *numen* publice şi elimina idolatria din activităţile civice şi din ritualurile militare, părea rezonabil acum să îndemne credincioşii să slujească statul.

Canoanele 7 şi 8 permiteau creştinilor să fie guvernatori *(praesides)* ai vinciilor şi să ocupe alte funcţii cu condiţia să prezinte dovezi de credinţă de episcopii lor adresate episcopilor din regiunile unde urmau să-şi îndeplineas funcţiile administrative, astfel încât să le poată fi verificat comportamentul potrivii eticii creştine *(disciplina).* Canonul 3 mergea până la a-i ameninţa cu excomunicarea pe credincioşii „care îşi abandonau armele în timp de pace" oferind astfel prii^ menţiune a serviciului militar creştin în armata imperială. Aceasta lăsa lit>era posibilitatea de opunere conştientă la ucidere în timp de război. Dar, deoarece Constantin încuraja practicile şi simbolismul creştin în lumea armatei şi folosea armata pentru răsturnarea de la putere a persecutorilor şi a tiranilor, mulţi din creştini au rămas în armată şi vor lupta *in bello* tot aşa cum vor sluji *in pace* pe „împăratul iubit de Dumnezeu".

La încheierea conciliului, episcopii au întocmit o epistolă către Silvestr • episcopul Romei (314-335) care, după moartea lui Miltiades, fusese ales papă. *Silv&* nu reuşise să meargă la Arles, dar fusese reprezentat de doi presbiteri şi doi diaconi la Roma. Episcopii arătau că a fost dorinţa împăratului ca hotărârile conciliului fie comunicate şi lui pentru a fi transmise astfel întregii Biserici. Mormintele apostoli*-

ta Roma, lunga tradiţie a primatului lui Petru şi respectul imperial pentru ordine în feriorul Bisericii au dus la întărirea statutului episcopului de Roma, căruia i se adresa *" -stola cu titlul de *Papa,* şi nu cu cel *defrater.* Episcopii îl informau pe Silvestru că u condamnat pe donatişti, pe care îi descriau ca „oameni ai tulburărilor şi minţi disciplinate", care ofensaseră autoritatea lui Dumnezeu, tradiţia Bisericii şi regula Avarului prin lipsa de raţiune a argumentelor lor şi prin lipsa de cumpătare în acţiunile r îşi exprimau dezamăgirea că aceştia nu au reuşit să rămână împreună cu ei şi să se alizeze o judecată mai severă a faptelor schismaticilor. Ei mărturiseau că prin "ndrumarea Sfântului Spirit şi cu sprijinul împăratului stabiliseră un set de canoane care să reglementeze „actuala stare de pace" *(de quiete praesenti).* Enumerau opt dintre aceste canoane la sfârşitul epistolei şi menţionau toate cele 22 într-un document separat semnat de episcopi şi de ceilalţi ierarhi prezenţi la Conciliul de la Arles.[32]

Probabil că împăratul a fost mulţumit de rezultatele acestei întruniri. Reuşise să se integreze şi să câştige încrederea multor episcopi cu autoritate din provinciile sale. Ei au susţinut decizia Sinodului roman de acceptare a alegerii lui Caecilian şi au respind poziţia donatiştilor. Au promulgat hotărâri pentru unificarea practicilor Bisericii şi pentru facilitarea implicării creştinilor în slujirea statului. Din nefericire, satisfacţia împăratului a fost tulburată curând de un alt apel din partea disidenţilor africani. Constantin a pus capăt lucrărilor conciliului şi a ordonat episcopilor să se întoarcă acasă, a redactat o epistolă imperială chemând pe creştini la judecată dreaptă şi condamnând furia nebunească a schismaticilor. Cuvintele acestei epistole dezvăluie progresele făcute de împărat în domeniul cunoaşterii religiei creştine:

> *Constantin Augustul către episcopii creştini, salutare, iubiţi fraţi! Mila veşnică, sfântă si de neînţeles a Dumnezeului nostru nu îngăduie naturii umane să orbecăie în întuneric pentru multă vreme,* şi nici nu îngăduie ca vrerea nedreaptă a unora să fie câştigătoare...
> Am învăţat acestea din multe exemple (şi) judec aceste probleme din propria mea experienţă, *înainte am avut gânduri care păreau să fie lipsite de dreptate si nu gândeam că puterea supranaturală ar putea să vadă vreunul din lucrurile pe care le gândeam în tainiţele sufletului* »* *meu.* într-adevăr, ce noroc... mi-ar fi putut aduce aceste lucruri? Desigur, unul plin de toate relele. *Cu toate acestea, Atotputernicul care sălăşlueşte în turnul de veghe al cerului mi-a dat ceea ce nu meritam: cu adevărat lucrurile pe care mi le-a dăruit, în cerească lui bunăvoinţă, mie, slujitorul lui, nu pot fi rostite şi nici numărate.*
> *Prea sfinţi preoţi ai lui Cristos Mântuitorul, dragi fraţi!* Mă bucur cu adevărat... că, în sfârşit, după ce s-a săvârşit o dreaptă judecată, aţi chemat întru mai mare speranţă pe cei pe care răutatea diavolului părea să-i fi întors de la *lumina clară a legii creştine...*!

> Cu toate acestea, o judecată dreaptă nu a adus binele printre ei şi Divinitatea milostivă nu s-a alăturat simţirii; căci cu adevărat *mila lui Christos* s-a îndepărtat de aceşti oameni... Ce nebunie îi stăpâneşte, atunci când cu o trufie fără seamăn ei sunt convinşi despre lucruri de care nu e drept nici să vorbim nici să le auzim [si] s-au revoltat faţă de o judecată corect făcută... Am aflat [după aceea] că ei îmi cer să-i judec eu! *Ce neînchipuită slăbiciune zace în inimile acestor oameni.,, Ei îmi cer mie să-i judec când eu însumi aştept judecata lui Christos. Căci eu spun, şi acesta e adevărul, că judecata preoţilor trebuie să fie socotită egală cu aceea a Domnului când conduce judecata.* Căci nu Ie este permis să gândească altfel sau să judece altfel decât aşa *cum au fost învăţaţi prin cuvintele lui Cristos...* Căutând lucruri lumeşti, ei le părăsesc pe cele cereşti; O, ce cutezanţă nebună! Aşa cum se obişnuieşte să se întâmple în cazul păgânilor, şi aceştia vor să schimbe dreapta judecată...
>
> *Fraţi iubiţi...* cu toate acestea, *voi care respectaţi porunca Domnului Mântuitor, arătaţi-vă îngăduinţa* pentru alegerea lor şi pe care ei vor să o schimbe... Porniţi la drum si întoarceţi-vă în scaunele voastre, *şi rugaţi-vă ca Mântuitorul nostru să aibă milă de mine.* în ceea ce-i priveşte pe ceilalţi, am poruncit oamenilor mei să-i aducă la Curte pe aceşti oameni care se abat de la calea dreaptă a credinţei, pentru ca să rămână un timp aici şi să mediteze asupra unor lucruri mai înspăimântătoare decât moartea... *Fie ca Dumnezeu cel Atotputernic să vă ţină în sănătate prin rugăciunile mele si ale voastre, dragii mei fraţii*

Studiul cu cărturarii creştini şi frecventarea conducătorilor Bisericii pe parcursul celor doi ani ce au urmat convertirii lui i-au sporit atât de mult înţelegerea faţă de credinţa şi practicile creştine încât, la Conciliul de la Arles Constantin a fost capabil să discute cu episcopii folosind terminologia specific creştină. Fiind totuşi un împărat militar recent convertit, încă îl considera pe patronul lui divin ca fiind marele comandant din ceruri, dar îşi exprimă credinţă într-o formulare aproap[6] poetică: *Deus Omnipotens in caeli specula residens* „Atotputernicul Dumnezeu din turnul de pază al cerului" şi continua identificând divinitatea cu Dumneezul episcopilor creştini, numindu-I *Deus noster* (Dumnezeul nostru), *Divinitas propti*^ (Divinitatea milostivă). Scria numindu-1 pe Christos *Dominus* (Domnul, Stăpânul/ si îl numea *Salvator noster* (Mântuitorul nostru) aşa cum obişnuiau de mult timp [sa] spună credincioşii creştini. Si-a dovedit capacitatea de cunoaştere a acelei *l[eJl] Catholica* (lege universală) şi a acelui *magisterium Christi* (învăţătură a lui Christos' care le cerea credincioşilor să pună capăt disputelor prin *iudiciurn sacerdotul*[1] (judecata preoţilor), nu prin apelul la tribunalele laice, în întreaga epistolă, îi

e episcopi /rafT-es *carissimi* (fraţi preaiubiţi) şi se considera pe *sinefamulus Dei l* lujit°rul lui Dumnezeu), identificându-se clar cu credinciosul creştin. O mare parte V această terminologie era comună Noului Testament şi societăţii creştine. vfărturisirea personală a lui Constantin că Dumnezeu nu lasă omenirea să umble în „ntuneric prea muită vreme şi că puterea supranaturală poate vedea chiar şi în •„tenorul gândirii umane poate fi considerată ca o preluare a ideilor şi formulărilor lui Lactantius. Deşi folosea încă un limbaj religios neutru având în vedere auditoriul căruia i se adresa, împăratul era acum capabil să folosească limbajul creştin în comunicarea lui cu liderii Bisericii. Terminologia din scrisorile lui episcopale arată ca în timpul Conciliului de la Arles, Constantin făcea progrese în ceea ce priveşte doctrinele creştine.[34]

Aşa cum a menţionat în epistola către episcopi, Constantin i-a luat pe conducătorii donatiştilor la Curtea imperială din Trier încercând să-i îndepărteze de adepţii lor şi să-i convingă de greşeala lor. Intenţiile lui au fost stânjenite cumva în toamna lui 314, când a sosit un document din Africa prin care se dovedea că Felix din Aptungi era un *traditor.* Scrisoarea fusese scrisă de *duovir,* oficialitate a oraşului care fusese însărcinată să pună în aplicare primul edict de persecuţie la Aptungi în 303; el prezenta modul în care-si îndeplinise atribuţiile şi conţinea un post-scriptum în care îl implica pe Felix în abandonarea Scripturii. Acest nou document 1-a determinat pe împărat să impună o pauză şi să ceară o investigare judecătorească în Africa pentru a se convinge că deciziile împotriva donatiştilor au fost corecte. Investigaţia a fost realizată în iarna care a urmat de către Aelianus, proconsulul la Cartagina. Acesta a găsit dovezi clare că post-scriptum-ul fusese adăugat de un falsificator donatist şi a dat o primă hotărâre formală la mijlocul lui februarie 315, potrivit căreia Felix nu era acuzat de *traditio,* de trădarea Scripturii. Un transcript al cercetării proconsulare şi al deciziei judecătoreşti a ajuns în mâinile lui Constantin m aprilie 3 1 5 şi i-a dat speranţa că poate curând să rezolve definitiv problema schismei africane. I-a ordonat lui Probianus, următorul proconsul al Africii, să-1 trimită pe falsificatorul Ingentius la Roma, unde avea de gând să meargă pentru celebrarea arbătorilor *Decennalia* în vara lui 3 1 5. Se pare că împăratul voia să dezvăluie vina «sificării doar grupării conducătorilor, demonstrând că donatiştii nu aveau o acuzaţie ^§itimă împotriva celorlaţi creştini, iar Caecilian ar trebui acceptat ca episcopul

^ artaginei. Dar atunci când Caecilian nu a apărut în faţa lui Constantin la Roma, Paratul şi-a modificat tactica, a trimis doi episcopi la Cartagina în încercarea de a schisma la faţa locului şi de a numi un candidat acceptabil ambelor grupări. ar această decizie a provocat alte revolte locale, iar Constantin a ordonat ca să fie duŞi în faţa lui, pentru judecată finală, Caecilian şi Donatus. Părţile au apărut la Urtea imperială de la Milano în octombrie 315. împăratul a revăzut dovezile si a nut deciziile sinodului de la Roma şi ale Conciliului de la Arles, dând câştig lui aecilian ca eoiscoo leeitim al Cartasinei si susţinând că donatiştii mi o„ „„„„» .„_

caz valid împotriva lui. Caecilian a revenit în Africa sprijinit de puterea imperiala, mulţi dintre partizanii donatişti au refuzat să-1 accepte şi au continuat să provoac, revolte în oraşe, într-o scrisoare scrisă în iarna lui 315-316 către vicarul Celsus Constantin anunţa că va pleca spre Africa să rezolve personal discordia şi J „demonstreze clar pentru toţi... cum trebuie venerată Divinitatea Supremă", încheia epistola cerând:

> Ce altceva trebuie să fac în acord cu sopul şi obligaţiile ce îmi revin ca, după îndepărtarea tuturor greşelilor şi a nechibzuinţei, să pot să determin întregul popor să susţină adevărata religie şi simplitatea armonioasă şi să îl venereze pe Atotputernicul Dumnezeu?

Dar probleme din Italia, naşterea unui fiu în Gallia şi primul război cu Licinius 1-au împiedicat pe Constantin să îşi aducă la îndeplinire hotărârea, în cele din urmă, în noiembrie 316, îi scrie lui Eumelius, următorul vicar al Africii, că Caecilian ar trebui susţinut ca episcop de Cartagina, că numai clerul creştin trebuie să primească binefacerile lui publice şi că proprietatea comună a donatiştilor trebuie confiscată de fiscul imperial. Intervenţiile împăratului în schisma donatistă nu au dus la o încheiere a disputelor în Biserica africană; dar au dezvăluit faptul că împăratul devenea un creştin hotărât şi că începuse să devină conştient de misiunea lui de a-1 sluji pe Dumnezeu despre care credea că îi acordase puterea temporală supremă.[K]

Dezvoltarea simţului misionar faţă de religia creştină a devenit evidenta publicului în timpul festivităţilor *Decennalia* din vara lui 315. Deoarece fusese aclamat ca împărat cu nouă ani în urmă, începutul celui de al zecelea an de domnie includea festivităţi speciale la Roma pe 25 iulie. Constantin s-a îndreptat spre Italia cu mulţi dintre membrii familiei sale şi cu numeroşi reprezentanţi ai Curţii imperiale pentru a fi în vechea capitală cu ocazia festivităţilor. Se pare că suita imperială a ajuns la Roma pe 21 iulie si a rămas acolo până pe 27 septembrie 315.

După parada de *adventus,* ceremonia oficială de bun-venit şi cazarea împăratului şi a suitei în diversele palate imperiale din jurul oraşului, s-au desfăşurat strălucitoare jocuri publice şi banchete oficiale. Un eveniment special din timp[1]" acestor festivităţi a fost dedicarea Arcului de Triumf care comemora victoria l[ul] Constantin împotriva lui Maxentius. Senatul comandase acest monument ca parte a onorurilor votate de el în urma campaniei din 312. Arcul lui Constantin a fost construi[1] în doi ani si jumătate, după ultima vizită a împăratului. Se afla în centrul oraşului - în zona dintre Palatin, Caeliu şi Esquilin, unde se întretaie marile căi din oraş, [a] Colosseum şi de unde porneşte Via Sacra, cale ce duce la vechiul *Forum* roma[11] Având cam 24,5 m lăţime şi 19,8 m înălţime, este compus din mai multe coloane Ş[1] sculpturi luate din monumentele „împăraţilor buni" din cel de-al doilea secol si di" panouri noi cu basoreliefuri si inscrictii făcute soecinl npntm »™^tz ^—„»_.„„«««.

ce∗ ma∗ mare monument triumfal al Imperiului Roman reprezentând •zţiunea senatorială asupra primului împărat creştin. Statuile şi sculpturile în relief i prizonierilor din campaniile împotriva Daciei ale lui Traian decorau piedestalurile asupra şi dedesubtul coloanelor corintice care sprijineau arcele pe ambele faţete , monumentului; basoreliefurile cu scene din războaiele purtate de Marcus Aurelius £.iuseţau panourile superioare aflate sub inscripţia centrală a construcţiei; basoreliefuri cu vânătoarea de animale şi sacrificii din timpul domniei lui Hadrian râu expuse în patru perechi de madalioane rotunde sau *tondi* plasate sub arcele inferioare pe ambele laturi ale monumentului. Capetele lui Hadrian din motivele anterioare par să fi fost ajustate pentru a-i reprezenta pe Constantin şi Licinius vânând un leu, un urs şi porci mistreţi, simbolizând lupta cu forţele sălbatice ale naturii şi societăţii pe care aceştia le îmblânziseră. Basoreliefurile traianice minunate ale împăratului decorau faţetele interioare ale arcului central şi îl reprezintă pe Constantin ca LIBERATOR URBIS (Eliberatorul Oraşului) si ca FUNDATOR QUIETIS (întemeietorul Păcii). Aşa cum procedaseră cu acele monede speciale emise pentru victoria din 312, SPQR OPTIMO PRINCIPI, senatorii îl comparau intenţionat pe Constantin cu Traian şi cu „împăraţii buni" din vremurile trecute. Alte două noi *tondi* şi şase basoreliefuri au fost realizate special pentru a reprezenta campania victorioasă şi fericitul *adventus* din 312. începeau de la mijlocul părţii de vest a arcului, continuau pe latura de sud deasupra celor două arce laterale, înconjurau mijlocul laturii de răsărit şi sfârşeau pe latura de nord deasupra arcelor laterale. Panoul cu basoreliefuri din partea de vest reprezenta *profectio,* „marşul" lui Constantin şi al forţelor sale dinspre Alpi prin Italia. Deasupra acestui panou era un nou *tondo* reprezentând zeiţa Lunii *Luna* coborând în carul ei tras de doi cai ca simbol al întunericului ce acoperea Italia sub domnia lui Maxentius. Pe latura de sud erau panouri care reprezentau cele mai importante bătălii prin care Constantin a mfrânt forţele tiranului şi a eliberat Italia - *obsidio,* „asediul" Veronei în partea stângă şi *proelium,* „bătălia" de la Podul Mulvius, în partea dreaptă. Basorelieful ln partea de est reprezenta *adventus,* „sosirea" lui Constantin şi a trupelor lui la ma- Deasupra acestui panou se afla un alt tondo reprezentând pe zeul Soarelui °A răsărind în carul lui cu patru cai ca simbol al iluminării radiante a Romei prin enirea lui Constantin. Pe faţada de nord se aflau basoreliefuri reprezentând „ enirnente importante din timpul şederii lui Constantin la Roma - *oratio,* „discursul" ^Paratului către Senat si popor în *Forum* - în partea stângă şi *liberalitas,* "j Atribuirea banilor" de către împărat cetăţenilor Romei în *Forum Mii* - în partea , reaptă. Pe faţadele de sud şi de nord ale monumentului, deasupra arcului central, o ripţie spunea:

împăratului Caesar Flavius Constantinus, cel mai mare, pios si fericit

victoriilor, căci prin inspiraţia Divinităţii (INSTINCTU DIVINITATIS) şi prin măreţia gândirii lui, cu ajutorul armatei lui a apărat republica împotriva tiranului şi a întregii lui grupări cu arme drepte o singură dată

Arcul lui Constantin a fost interpretat ca „un monument adecvat unei ep0 de tranziţie". Având vechile motive din secolul al II-lea organizate într-un stil libe şi organic, el reflecta ordinea republicană a trecutului clasic. Prin noile motive 91 secolului al IV-lea, probe ale unui stil static şi înregimentat, el reprezenta ordine dominatoare a viitorului bizantin. Prin faptul că nu e reprezentat nici un sacrific;„ păgân adus lui Jupiter Capitolinul şi nici semnele creştine de pe armele constantinience Senatul roman recunoştea convertirea creştină a împăratului fără să-şi trădeze propriile credinţe păgâne. Invocând inspiraţia „Divinităţii" în dedicaţia centrală Senatul urma politica oficială a împăraţilor aşa cum fusese stabilită în acordul de la Milano şi era exprimată în panegiricul de la Trier din 313 prin care se permitea supuşilor să venereze *Summa Divinitas* în orice mod considerau că le este convenabil. Senatul ştia că împăratul identifica acum „Divinitatea Supremă" cu Divinitatea creştină; dar ştia totodată că el acceptase ca Sol să apară ca „însoţitorul" lui pe monedele imperiale. Se pare că împăratul înţelesese că Sol putea sluji ca punte peste care supuşii lui ar putea să treacă pentru a-1 însoţi de la politeismul păgân prin sincretismul solar spre monoteismul creştin. Proprietarii necropolei lulia din cimitirul Vatican au prevăzut această politică imperială atunci când au cerut unui artist să plaseze un Crist radiant în carul zeului Soare într-un mozaic de plafon care să decoreze mormântul familiei nu cu mult timp înainte de acest moment. Dacă Senatul şi populaţia necreştină putea să considere „Divinitatea Supremă" ca *Sol Invictus,* împăratul şi credincioşii creştini puteau să-1 recunoască în formularea *Soarele Dreptăţii.* Ca urmare, Arcul lui Constantin cu invocarea adresată „Divinităţii" din inscripţia dedicatorie şi imaginea Soarelui într-o cvadrigă plasată deasupra basoreliefului cu momentul *adventtâ* reprezenta cadrul religios al anilor 312-31 5, în care limitele păgânismului sincretic se confundau cu acelea ale monoteismului creştin.[37]

Cu siguranţă că împăratul a fost încântat de acest monument magnific şi maniera în care era onorat prin el. Cu toate acestea, în vremea când arcul îi dedicat, împăratul depăşise limita sincretismului religios neutru pe care îl reprezenta^ prin credinţele lui personale. Astfel, a început să pronunţe în spaţiul public forrnu care nu mai erau prea ambigue, referitoare la credinţa lui personală. Pregătise erniere de medalioane speciale din argint la Ticinum, în nordul Italiei şi a ordonat sa i[1] aduse la Roma pentru a fi distribuite ca daruri unor personalităţi importante în timp festivităţilor *Decennalia.* Aceste monede comemorative deosebit de frumoase *e& ,* mai mari şi mai grele decât acel *argenteus* standard din argint din timpul prim[6] Tetrarhii cântărind aproximativ 6,5 gm si fiind aproximativ asemănător cu

nti I nmntlio rlin
A/T/->t; /Ao

^3113 care jucaseră un rol decisiv în bătăliile din campaniile din Italia cu trei ani î iţite, îl reprezenta pe împărat pe un rostrum adresându-se cavaleriei care era în ^rul l[ui] S[1] continea inscri[PUa] SALUS REIPUBLICAE (Salvarea Republicii). Cel J • jjnportant motiv de pe avers ilustra convingerile lui religioase pentru prima - j[n] istoria reprezentărilor imperiale din domeniul imagisticii monetare, în tenorul inscripţiei IMP CONSTANTINUS P F AUG împăratul era reprezentat •[n]tr-un portret frontal, cu un coif înalt de război, ţinând calul cu o mână şi un scut Lp[re]ună [cu un sce]p[tru m] cealaltă, în vârful coifului era simbolul Christogramei *(%)* - primele două litere ale cuvântului grec pentru Christos, suprapuse, pentru a crea o monogramă. Deasupra scutului era imprimată o cruce creştină, iar deasupra ei era reprezentat un glob. Monograma era semnul sacru pentru *nomen Christi* pe care Constantin 1-a folosit încă de la convertire pentru a invoca puterea salvatoare a divinităţii creştine în favoarea acţiunilor sale.[38] Sceptrul globular cu cruce era un simbol nou conceput de împărat si consilierii lui pentru a reprezenta artistic noua teorie politică a teocratici imperiale creştine care se constituia la curte, împăraţii precreştini fuseseră reprezentaţi pe monede primind un glob (deseori având în partea superioară o Victorie) ca simbol al puterii terestre primită de la un zeu patronator - de exemplu, monedele obişnuite din timpul lui Diocleţian şi Maximian. Cum Constantin nu mai venera zeii păgâni, vor dispărea curând de pe monede; dar globul ca simbol al pământului pe care adevărata divinitate 1-a creat putea să rămână. Un motiv care combină un glob terestru cu simbolurile creştine reprezenta cel mai bine teoria politică a creştinătăţii şi pe care noul convertit şi consilierii lui ecleziastici o puneau în aplicare. Permiţând să fie reprezentat cu o monograma eristică pe coif şi cu un sceptru globular având crucea în partea superioară, Constantin arăta în imaginile artistice ceea ce scria cu propriile cuvinte - Divinitatea creştină era creatorul lumii terestre şi susţinătorul puterii imperiale, iar împăratul creştin era agentul imperial [cu ln]vestitură divină a Dumnezeului Atotputernic pe pământ.[39]

Credinţa lui Constantin în Dumnezeul creştinilor a devenit şi mai evidentă [a u]nci când nu a dorit să participe la ritualurile de sacrificiu din templele păgâne, în [a]Pitolul scris de Eusebiu despre *Decennalia,* acesta nota că împăratul „ a adus rugăciuni [e] Mulţumire lui Dumnezeu, Regele tuturor, ca sacrificii fără flacără şi fum".[40] Devenind mai conştient de caracterul deosebit al învăţăturii creştine, dorea să evite riturile Hionale ale idolatriei păgâne. Această notă din *Vita Constantini,* mai multe aluzii *Liber Pontificalis* şi multe dovezi din sursele artistice şi arheologice par să ^onstreze că în timp ce Constantin era în Roma pentru sărbătorile legate de [ece]«na/ia, el a participat la slujbele religioase creştine şi a angajat construirea mai 'tor bazilici creştine în locuri importante în jurul oraşului.

[c] în 312, împăratul cedase Palatul Lateran episcopului Miltiades şi ordonase K strucţia unui edificiu impresionant creştin lângă acesta, în partea de răsărit a

^ei. în infffrinrill ViHiilni ->ni-oHon C^rmct ntlti n «P narp rn a awnf ,1~„X —:

preocupări atunci când a construit acea biserică si altele care i-au urmat în Rorna. prima grijă era să nu îi îndepărteze din oraş pe necreştini, cei care îl primiseră la fei de bucuroşi precum o făcuseră creştinii cu ocazia ceremonialului *adventus* şi aj căror sprijin voia să îl menţină; a doua grijă era să patroneze Biserica Creştină cât mai generos cu putinţă prin construirea unor edificii magnifice pentru manifestările religioase publice, conferind astfel creştinismului o prezenţă publică impresionantă Aceste preocupări 1-au ajutat să determine cu precizie *unde* şi *cum* putea împăratul să construiască bisericile în interiorul si în jurul vechii capitale.

Probabil că împăratul a produs si nemulţumiri unor necreştini - mai ales cei din clasa senatorială - atunci când şi-a amplasat statuia colosală ţinând în mână stindardul cu semnele creştine în Basilica Nova în 312. O asemenea vizibilă reprezentare a noii lui religii a stârnit probabil reacţiile conservatoare ale nobilimii păgâne, care respecta tradiţiile ancestrale ale statului şi templele istorice ale zeilor care împodobeau centrul ceremonial al oraşului. Construind biserici creştine în acea zonă ar fi modificat caracterul ei politic. Ca urmare, atunci când a ales locurile pentru catedrala episcopală şi pentru alte biserici pe care a hotărât să le construiască în Roma, a folosit proprietăţi imperiale aflate la periferia capitalei, care erau părţi ale proprietăţii private a împăratului sau cimitire creştine dincolo de ziduri şi pe care Biserica le deţinea în calitate de corporaţie legală, în aceste locaţii, Constantin nu se confrunta atât de direct cu majoritatea necreştină şi putea în acelaşi timp să împlinească nevoile comunităţii creştine (Harta 4).[41]

Deoarece creştinismul fiinţase până atunci ca un cult ilicit şi persecutat, Biserica nu reuşise să-şi stabilească o tradiţie a arhitecturii publice în oraşele imperiului. Credinciosul participase la ritualul religios în casele fraţilor lui întru credinţă - acele *domus ecclesiae* din primul şi al doilea secol. Doar după „Pacea lui Gallienus", unele dintre cele mai bogate comunităţi creştine au început să ridice construcţii mai mari pentru întruniri - *Aulae ecclesiae* din secolul al III-lea. Dar majoritatea lor fuseseră distruse în timpul persecuţiilor. Constantin, consilierii lui creştini şi arhitecţii imperiali aveau acum şansa de a crea forme normative pentru arhitectura Bisericii Creştine. Au înţeles că modelul templelor păgâne nu ar fi adecvat. Aceste structuri nu erau potrivite nevoilor comunităţii creştine şi erau deja întinate de idolatria păgână. Ca urmare a fost adoptată o structură cu caracter laic pentru a fi modelul pentru arhitectura bisericii. Sursele primare despre bisericile romane ale lui Constantin se referă la ele folosind termenul latin *basilica.* Acest cuvânt desemn[3] un tip generic de arhitectură care era folosit pentru încăperile destinate întrunirilor> pentru curtea nobiliară şi pentru marile săli de primire ale palatelor imperiale. *B&' silica* avea câteva variante, dar deseori includea o încăpere longitudinală cu UB plafon plat, dar înalt şi un acoperiş în formă triunghiulară, din lemn sau tigla j încăperea lungă centrală era numită navă şi se termina de obicei printr-o absid[3] semi-circulară la un capăt şi era flancată de două aripi (încăperi) laterale mai puţi[11]

Iţe separate de nava centrală prin colonade. Colonadele navei, fie că erau unite
' bârne de lemn sau cu arcade, aveau învelişuri de marmură care ofereau spaţii
C tru decorare şi susţineau o galerie de ferestre care asigurau iluminarea interiorului.
rnple bine conservate ale acestor structuri sunt încăperile imperiale tip bazilică
.• construcţiile lui Diocleţian la Split şi ale lui Constantin la Trier. Nefiind conta-
•tiata de aspectul idolatru şi având un spaţiu interior mult mai bine repartizat dacât
mplele, *basilica* laică putea să fie mai uşor adaptată nevoilor comunităţii creştine.
rjn număr impresionant de credincioşi se putea aduna în nava centrală, iar axa
. jjgitudinală putea focaliza atenţia lor spre locul înălţat din capătul absidei. Acolo,
episcop sau un preot, stând în picioare înaintea unui altar aflat sub arcul venerării
unde, în modelul laic, se afla plasat un tron imperial sau scaunul judecăţii, putea

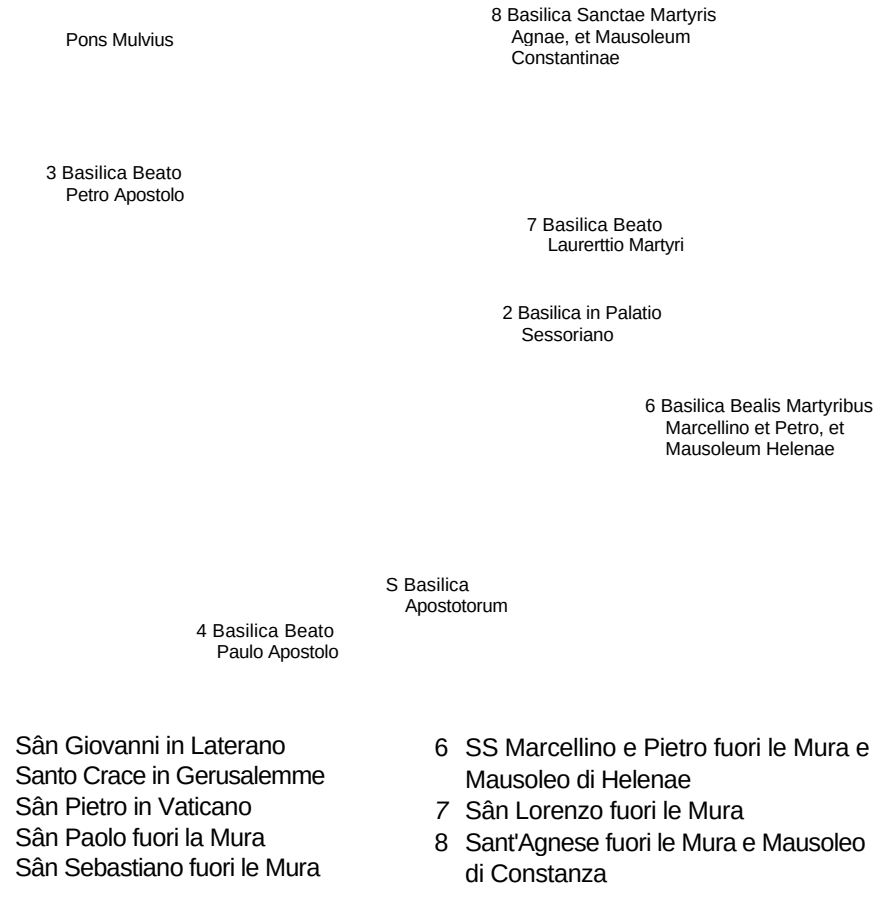
Pons Mulvius
8 Basilica Sanctae Martyris Agnae, et Mausoleum Constantinae
3 Basilica Beato Petro Apostolo
7 Basilica Beato Laurerttio Martyri
2 Basilica in Palatio Sessoriano
6 Basilica Bealis Martyribus Marcellino et Petro, et Mausoleum Helenae
S Basilica Apostotorum
4 Basilica Beato Paulo Apostolo

Sân Giovanni in Laterano
Santo Crace in Gerusalemme
Sân Pietro in Vaticano
Sân Paolo fuori la Mura
Sân Sebastiano fuori le Mura

6 SS Marcellino e Pietro fuori le Mura e Mausoleo di Helenae
7 Sân Lorenzo fuori le Mura
8 Sant'Agnese fuori le Mura e Mausoleo di Constanza

Harta 4. Bazilici creştine în Roma constantiniană

conduce asistenţa în timpul slujbei religioase. Asemenea edificii puteau totodată sj fie folosite ca cimitire acoperite centrate pe mormintele marilor martiri creştini Credinciosul putea fi înmormântat sub dalele pardoselii din navele secundare, iar serviciile de comemorare puteau fi desfăşurate în nava centrală. Fie că au fost construite iniţial pentru scopuri liturgice sau pentru cele de înmormântare, bazilicile creştine ale lui Constantin vor fi construite rapid, vor fi de dimensiuni impresionante la exterior şi vor fi bogat decorate în interior. Vor împlini scopul principal al luj Constantin, acela de a susţine Biserica universală cu resurse materiale masive si de a propaga religia creştină prin edificii publice impresionante. Majoritatea bazilicilor constantiniene ale Antichităţii au fost reconstruite începând din Renaştere; dar descrierile literare antice, ilustraţiile şi vestigiile salvate pot fi folosite pentru a reînvia structurile originare.[42]

în vara lui 315, când Constantin revine la Roma, catedrala pe care o comandase în spatele Palatului Lateran era parţial terminată. Cu siguranţă că a dorit să o inspecteze şi că ar fi dorit să-1 întâlnească pe episcopul Silvestru care începuse să ţină slujbele religioase în ea. *Liber Pontificalis* numeşte această primă biserică a lui Constantin *Basilica Constantiniana;* dar prin anul 600 a fost numită loan Botezătorul şi loan Apostolul şi aşa este cunoscută azi, ca *Sân Giovanni in Laterano.* Vechiul edificiu a supravieţuit doar cu mici renovări până în epoca barocului, când a fost reconstruită. O vedere aeriană spre faţada de est a actualei biserici arată locul unde se află, chiar în interiorul limitei de est a Zidului aurelian. Faţada neoclasică de secol XVIII a lui Galilei domină intrarea de răsărit, dar o statuie de secol IV a lui Constantin se află situată la capătul narthexului pe latura stângă, comemorându-1 pe constructorul vechii bazilici, în interiorul uşilor antice de bronz ale navei, reconstrucţia din secolul al XVII-lea realizată de Borromini foloseşte încă axa longitudinală si plafonul cu ţiglă al modelului constantinian, dar are acum arcade baroce masive de-a lungul navei centrale, între aceste arcade impunătoare sunt nişe pentru apostoli flancate de coloane din marmură verzuie păstrate de la navele laterale ale bisericii lui Constantin şi folosite ca elemente de decoraţie în nava lui Borromini.

Investigaţiile arheologice moderne au dezvăluit că porţiuni din pereţii exteriori ai vechii biserici se află încă la înălţimea de 8,5 metri de la sol; iar fundaţiile absidei originare şi a navelor secundare atingeau 7,5 metri în adâncime. Săpând sub capătul de vest al structurii moderne s-au obţinut indicii că bazilica lui Constantin avea construcţii laterale, aripi folosite probabil ca sacristii şi care se extindeau la joncţiunea dintre navele laterale şi absidă - o modificare a bazilicii laice care va evolua spr[6] elementul transeptului care a dat bisericii creştine planul bazai cruciform. Un desen al exteriorului vechii bazilici, făcut de Marten van Heemskerck în 1535 şi o frescă din interiorul vechii biserici realizată de Filippo Gagliardi în 1650 ne dau câteva idei despre bazilica lui Constantin în perioada ei de declin. Ultima frescă arata

^nlnnn^lf miri Kflinitnarp Hin nnvple laterale f.nrp aii *fnst* r<»fr>1n«itP, np.ntm *n*\ce>\e,

avei lui Borromini, iar coloanele masive centrale au fost folosite ca părţi componente le unor coloane masive, incluse în zidurile bisericii moderne. Dar ele ne spun puţin despre frumuseţea interioară şi despre decoraţiile bazilicii din secolul al IV-lea. Ar trebui să ne întoarcem la biografia lui Silvestru din *Liber Pontificalis* pentru a ne lămuri. Ea ne vorbeşte despre un altar boltit acoperit cu argint, susţinut de statui de gint aie lui Christos şi ale apostolilor în absidă, numeroase candelabre de aur şi de argint care atârnau în nava centrală şi în cele laterale, dar şi despre minunate obiecte de cult, boluri şi pocaluri pentru eucharistie. Construită într-o perioadă de 6 ani, între 312-318, cu ajutorul bunăvoinţei şi generozităţii primului împărat creştin, gasih'ca Laterana a lui Constantin a fost o construcţie longitudinală impresionantă, cu o navă centrală înaltă care se termina în absidă, cu două nave laterale mai scunde si cu sacristii care ieşeau din planul longitudinal precum laturile unei cruci la capetele navelor secundare. Având cam 100 metri lungime, era un edificiu public impresionant unde papa Silvestru putea să se întâlnească cu mai multe mii de credincioşi la liturghie.[43]

Femeile din familia lui Constantin au participat şi ele la programul de construcţie a bisericilor. Palatul Lateran pe care Constantin 1-a cedat papalităţii fusese parte a dotei soţiei lui, Fausta; iar Basilica Laterana de lângă el a fost construită pe locul unde fuseseră barăcile Cavaleriei imperiale care luptase pentru Maxentius. Fausta nu mai avea nevoie de un palat separat, căci locuia cu soţul ei. Dar mama ei, Eutropia, a păstrat un palat pe proprietatea imperială ca reşedinţă personală în Roma. II susţinuse pe ginerele său după campania italiană, anunţând public că Maxentius era mai mult un bastard decât moştenitorul legitim al lui Maximian; astfel, ea a argumentat pretenţiile lui Constantin la puterea imperială occidentală. Cândva în această perioadă s-a convertit la creştinism si a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte, unde a ctitorit biserica de la Mamre. Constantin se pare că a tratat-o întotdeauna cu mare respect.[44] în timp ce se afla în Roma pentru festivităţile *Decennalia,* a aranjat a mama lui, Elena, să fie înălţată la aceeaşi poziţie ca Eutropia. I-a dat Elenei un Palat în care să locuiască, cu toată splendoarea adecvată unei împărătese mamă, flat pe proprietatea Sessoriană, la câteva sute de metri de complexul Lateran, în Partea estică a oraşului. Inscripţii antice descoperite în vecinătate arată că Elena a inanţat construcţia unui apeduct *(Aqua Augusteă),* şi a restaurat băile *(Thermae Helenae)* dintre *Palatium Sessorianum* şi Porta Maggiore în următorul deceniu, and a vizitat de mai multe ori Roma trăind în această regiune. Sub influenţa fiului „> Elena s-a convertit si ea la creştinism şi a devenit o binefăcătoare pioasă a credinţei. Roma, avea o încăpere mare în palat transformată într-o capelă bazilicală pentru rtea imperială. Se pare că un arhitect imperial a adăugat o absidă la unul din Petele încăperii ca un centru al venerării şi a instalat două arcade transversale pe >căpere divizând-o astfel în trei zone separate pentru credincioşi - probabil câte

npntril familia imDerială, Ofiţerii CUrtii Si nnoainti; r>alîltlllli *T ihar Pnntifirsilic*

Reconstrucţie izometrică a planului pavimental si a elementelor de structură ale Bazilicii Laterane

scrie că denumirea originară era *Bazilica in Palatio Sessoriano;* dar, datorită pelerinajelor la Locurile Sfinte şi depunerii de relicve ale crucificării în acest sanctuar, a fost redenumită *Santa Croce in Gerusalemme.* După moartea Elenei, a fost cedată papalităţii şi a fost folosită pentru serviciul divin public, în secolul al XH-lea, au fost adăugate o clopotniţă şi un portic cu coloane în partea de vest si au fost ataşate construcţii monastice pe latura de sud; în secolul al XVIII-lea Gregorini a reproiectat faţada de vest şi nava interioară în stil neoclasic.

Puţin a rămas din vechea bazilică a Elenei, cu excepţia unor ziduri de palat în care a fost construită capela în exteriorul laturii de nord şi câteva coloane refolosite în interiorul navei bisericii moderne.[45]

în timp ce Constantin inspecta Basilica Laterana si discuta cu clerul creştin în vara lui 315, 1-a întâlnit pe papa Silvestru care va fi episcopul Romei aproape toată perioada în care Constantin a fost primul împărat creştin. Biografia acestui prelat pare să indice că în aceşti ani „Augustul Constantin, la cererea Episcopului Silvestru, a construit Bazilica Binecuvântatului Apostol Petru". Deoarece primatul episcopal al episcopului Romei se baza pe pretenţia lui de a fi urmaşul lui Petru, este de presupus că Silvestru 1-a încurajat pe zelosul împărat să-şi risipească generozitatea în acest mod.[46] Apostolul Petru fusese martirizat în primul secol într-o arena dincolo de Tibru, în partea de vest a Romei. Creştinii 1-au îngropat într-o grădină dintre Circ si *Mons Vaticanus,* care se înălţa deasupra acelei zone. Un episcop roman din secolul al II-lea a înălţat un edicul cu două coloane, o nişă cu acoperiş ţuguiat si placă peste mormântul apostolic care a început să fie cunoscut sub denu-

jjîirea de „Trofeul Sfântului Petru", în secolul al IV-lea, un cimitir cu morminte păgâne şi creştine a acoperit arena. Constantin pare că a dat familiilor care aveau morminte în cimitirul Vatican un răgaz de patru ani pentru a-şi strămuta osemintele celor dragi, în următorii ani, arhitecţii imperiali au mutat tone de pământ de pe colina Vatican pentru a umple toate mormintele necropolelor, cu excepţia mormântului lui Petru şi au creat o suprafaţă uniformă care va servi drept fundaţie oentru bazilica martirială a lui Petru. Apoi au înconjurat „Trofeul lui Petru" într-o frumoasă capelă şi au construit o biserică monumentală deasupra mormântului apostolic situat în transept, în faţa absidei. *Liber Pontificalis* menţionează că vechiul nume latin pentru edificiu a fost *Basilica Beato Petro Apostolo.* Vechea biserică a lui Constantin a supravieţuit, cu mici modificări, până la Renaştere, când papii au decopertat-o şi au reconstruit-o ca moderna *Sân Pietro in Vaticano,* între 1506 şi 1526. O imagine aeriană spre latura estică a bisericii moderne arată poziţia ei între Tibru şi colina Vatican. Faţada în stil clasic din secolul al XVII-lea, realizată de Maderno, conturează portalurile din partea de răsărit; în partea inferioară a scării papale din dreapta narthexului se ridică statuia barocă a lui Bernini care reaminteşte „Viziunea lui Constantin", avându-1 pe împărat călare, privind spre revelaţia divină prin care a fost convertit la credinţa în Divinitatea creştină înainte de bătălia de la Podul Mulvius. Ca şi la reconstrucţia navei de la Lateran realizată de Borromini, arcadele baroce înlocuiesc colonadele clasice din Vaticanul redesenat de Maderno. Dar, aşa precum vechile coloane din biserica antică erau reutilizate la Lateran, tot aşa au fost valorificate şi cele de la Vatican. Ele au fost unite pentru a realiza patru pilaştri care susţin domul lui Michelangelo cu nişe sculpturale alcătuite din perechi de coloane spiralate salvate din bazilica lui Constantin. Aceste coloane delicate din marmură au inspirat baldachinul din bronz al lui Bernini care acoperă maiestuos altarul din bazilica Sân Pietro. Dovezi antice dezvăluie cum au fost folosite coloanele vechi. *Liber Pontificalis* ne spune cum Constantin „a închis mormântul lui Petru" mtr-un monument care nu poate fi mutat, înconjurat cu bronz din Cipru şi acoperit cu un baldachin ornamentat susţinut pe coloane spiralate. Săpăturile arheologice moderne au dezvăluit că monumentul inamovibil este un corp solid din blocurile de ^armură cu care arhitecţii lui Constantin au înconjurat Trofeul lui Petru - capătul de vest al acestuia fiind încă vizibil deasupra altarului din capela subterană a bazilicii. in jurul acestui monument sunt porţiuni dintr-un paviment înălţat în care au fost aPate canale pentru şinele de bronz şi au fost făcute găuri pentru bazele coloanelor, casetă sculptată în fildeş din secolul al V-lea descoperită lângă Pola, reprezentând aitarul constantinian al lui Petru, atestă aceste informaţii şi permite o reconstrucţie ^tetică a capătului de vest al vechii biserici. Cu decoraţiile absidale în aur strălucitor, Cu coloanele sinuoase spiralate şi cu reflexele şinelor de bronz împreună cu lumina clipitoare şi aromele uleiului din candele, Mormântul lui Petru construit de Constantin era un monument minunat închinat sfântului şi un loc de atracţie pentru biserica

dedicată lui. Cercetările arheologice de sub planşeul bisericii modeme au descoperit porţiuni semnificative din zidurile fundaţiei vechii abside si a navei şi unele coloane constantiniene - oferind, astfel, unele idei despre planul şi dimensiunile bazilici} originare. O gravură din 1575 a lui Antonio Lafreri şi un desen al lui Domenic0 Tasselli din 1611 reprezentând exteriorul vechii bazilici arată latura de răsărit şj acoperişul central al edificiului originar; o frescă din 1650 a lui Gagliardi reprezintă interiorul cel vechi cu colonada supraînălţată si cu plafonul drept al navei. Toate aceste surse oferă imaginea unei construcţii mari şi impresionante a bazilicii Sfântului Petru în forma originară. Construită între 319 si 329, avea o navă centrală lungă, flancată de două nave laterale mai puţin înalte. Un transept complet separa nava de absidă si focaliza astfel atenţia spre monumentul mormântului lui Petru care se afla în faţa absidei si era proiectat spre transept printr-un paviment înălţat, întreaga încrucişare dintre navă şi absidă conferea edificiului planul simbolic al crucii latine. Adăugarea unui atrium în partea de răsărit şi a unui mausoleu pe latura de sud, mai târziu în acel secol, au completat forma bisericii originare. Cu cei 119 metri lungime, Bazilica Preafericitului Apostol Petru era cea mai mare dintre bazilicile creştine ale Romei lui Constantin. Va deveni curând un loc important al pelerinajelor şi un model arhitectural pentru Europa.[47]

Liber Pontificalis afirmă de asemenea că papa Silvestru i-a sugerat, iar Constantin a construit *Basilica Beato Paulo Apostolo* la sud de Roma, între Via Ostiense şi Tibru, unde fusese înmormântat Sf. Pavel după martiriul din primul secol. Această afirmaţie a fost doar parţial corectă, deoarece Constantin a construit doar o capelă bazilicală în acel loc. Construcţia se datorează programului papal de a accentua întemeierea apostolică dublă a Scaunului Romei şi popularitatea mereu crescânde a lui *doctor gentium* printre intelectualii necreştini. Acestea au dus la ridicarea marii bazilici a lui Pavel ca un monument aproape egal cu marea bazilică a lui Petru de la Vatican din timpul Antichităţii, împăraţii Theodosius I, Valentinian II şi Arcadius au patronat construcţia ei în timpul ultimelor decenii ale secolului IV. Apoi, fiica lui Theodosius, Galla Placidia şi papa Leon I s-au ocupat de finisarea decoraţiilor interioare la începutul secolului al V-lea (cea 380-450). Vechea biserica a rămas în forma ei originară până ce a fost foarte deteriorată de incendiul din 1823. O gravură de Rossini arată că absida şi arcul glorificării cât şi părţi ale colonadei din nava laterală dreaptă au supravieţuit dezastrului. Papalitatea a decis sa o reconstruiască de-a lungul liniilor ei antice la mijlocul secolului al XlX-lea si astfel-Sân *Paolo fuori le Mura* oferă un exemplu pentru cum arătau marile bazilici constantiniene din Roma. Avea un atrium în faţa faţadei asemeni bazilicii lui Petru. Nava avea mai multe arcade ornamentate, spre deosebire de cele supraînălţate de la Lateran şi Vatican. Descrierile şi ilustraţiile bisericii originare si descoperirile din timpul reconstrucţiei arată că edificiul antic era o bazilică de 90 de metri lungim[6] ln si Hnnă laterale cu un transeot. Nava centrală cu acot>erisul de

Reconstrucţie izometrică a planului exterior al Bazilicii Beato Petro Apostolo de la Vatican

ţiglă şi cele două nave laterale cu colonadele lor sunt vizibile în structura modernă. Baldachinul ornamentat care se înalţă deasupra mormântului Sf. Pavel si frumoasa absidă care străluceşte în spate reflectă probabil ceea ce *Liber Pontificalis* spunea despre decoraţiile antice de la Lateran şi Vatican.[48]

Convertirea lui Constantin la religia creştină 1-a inspirat să construiască mai multe bazilici martiriale printre bisericile pe care el şi familia lui le-au clădit în jurul Romei. Pe *Via Appia,* în partea de sud a oraşului, a construit o biserică numită iniţial *Basilica Apostolorutn,* căci osemintele lui Petru şi Pavel fuseseră aduse aici în timpul persecuţiei valeriene pentru a fi mai bine păstrate. Relicvele au fost aduse la Vatican şi pe Via Ostia în timpul în care Constantin a început programul de construire a bisericilor; dar acest loc a rămas cunoscut pentru asocierea cu numele Apostolilor şi pentru că se afla lângă catacombe. Celebrul soldat martir Sebastian (cea 304) a fost înmormântat aici, aşa că bazilica a primit numele lui, fiind azi [Cu]noscută sub denumirea *Sân Sebastiano fuori le Mura.* Edificiul originar avea 75 [de] metri lungime şi era construit în forma literei U, având o navă centrală înaltă şi o [n]avă laterală mai puţin înaltă care o înconjoară pe prima pe trei laturi. A fost încheiată ^stul de rapid (cea 313-320) şi a fost model pentru alte patru biserici martiriale [co]nstruite de Constantin, în spatele faţadei neoclasice de secol XVII si de recon-[st]rucţiile navei realizate de Vesanzio, părţi importante din zidurile laterale şi din Absida vechii biserici mai există încă.

Pe *Via Labicana,* în partea de sud-est a Romei, împăratul a ordonat construire unei *Basilica Beatis Martytiribus Marcellino et Petro* pentru un preot şi exorcist a] bisericii romane ucis în timpul „Marii Persecuţii". Biserica originară *SSMarcelli$_n$ e Pietrofuori le Mura* (cea 315-326) a fost construită după dimensiunile bazilicii de pe *Via Appia,* dar avea un mausoleu imperial ataşat pe latura de est. Iniţial, Constantin a considerat că el însuşi va fi înmormântat aici, dar ulterior şi-a schimbat planul si $_a$ folosit-o pentru mama lui. Vechea bazilică a fost înlocuită de o biserică parohiala modernă cu o colonadă pe faţada frontală. Ruinele *Mausoleum Helenae* încă se mai înalţă maiestuos în spatele ei.

în afară de cele sase bazilici care erau în construcţie sau în proiectare în anul 315, mai sunt alte două care vor completa programul de construire de biserici la Roma de către Constantin, în spatele zidului cetăţii, în partea de nord-est, pe *Via Tiburtina,* Constantin a cerut să se construiască o altă bazilică martirială pentru a-1 venera pe Sf. Laurenţiu, un martir celebru din timpul persecuţiei valeriene, în cimitirul Verano. *Liber Pontificalis* o numeşte *Basilica Beato Laurentio Martyri* (cea 326-335). A fost construită după acelaşi proiect ca bazilica de pe *Via Appia,* dar era mai mare decât aceste biserici, atingând o lungime de 100 metri. A fost demolată în Evul Mediu şi înlocuită cu o biserică alcătuită din mai multe componente, o capelă din secolul al Vl-lea şi o navă din secolul al XHI-lea, fiind *Sân Lorenzo fuori le Mura* de astăzi. Puţine vestigii ale vechii bazilici constantiniene au rămas, cu excepţia unor fundaţii şi posibil a unor coloane refolosite în construcţia bisericii medievale.

Spre sfârşitul vieţii, Constantin a acceptat cererea fiicei lui, Constantina, de a construi o biserică pentru Sfânta Agnes, o tânără martirizată în timpul persecuţiei Tetrarhiei (cea 304), la câteva mile înspre nordul oraşului, pe *Via Nomentana. Liber Pontificalis* o numeşte *Basilica Sanctae Martyris Agnae* şi a fost construită asemeni celorlalte bazilici martiriale cu a navă centrală şi o singură navă laterală care o înconjoară pe prima în partea exterioară. O biserică mică medievală din secolul al Vll-lea a fost construită lângă vechiul edificiu ca si pe *Via Tiburtina;* dar bazilica *Sânt' Agnese fuori le Mura* (cea 335-350) nu a fost distrusă dar nici restaurată, deteriorându-se treptat de-a lungul secolelor. Astăzi, ruinele ei impresionante risipite pe un teren deschis arată că avea o lungime de 90 de metri, iar zidurile laterale se mai înalţă încă până la 25 de metri - dând o imagine vie a bisericilor impresionante construite de Constantin. Mai bine păstrat este *Mausoleum Constantinae,* de la mijlocul secolului al IV-lea, pe care fiica lui Constantin 1-a construit ca mormânt pentru ea şi pentru mătuşa ei iubită, Constantia, în partea stângă a bazilicii. Aceasta structură prezintă o rotondă cu un diametru de 22,5 metri si un tambur cu o cupola-O serie de coloane duble care susţin arcele separă un spaţiu exterior de partea centrala a sanctuarului din interiorul edificiului. Mozaicuri minunate din secolele IV şi V decorează plafonul spaţiului de trecere si două abside laterale ale edificiului *SanW Constanza.* Cea din dreapta conţine un mozaic reprezentându-1 pe Christos în timp ce-i dă Sf. Petru cheile împărăţiei Cerurilor.[49]

în calitatea lor de succesori ai lui Petru, papii au primit mult mai mult decât *i* din partea lui Constantin. Primul împărat creştin şi familia lui i-au înmânat apei Silvestru si succesorilor lui un grup de opt bazilici creştine care au început " stinarea oraşuiui de la periferia lui. Construite între 312 şi 350, având lungimi "titre 75 şi l19 metri, adăpostind mii de credincioşi pentru serviciul divin şi întrunirile u caracter funerar, aceste edificii impresionante au iniţiat transformarea Romei Hjntr-o capitală antică păgână în *Apostolica Sedes* (Scaunul Apostolic) medievală, nesi Constantin a evitat cu grijă centrul păgân al Romei pentru programul lui de construcţii de biserici, cu toate acestea 1-a înconjurat cu atât de multe şi de măreţe Bazilici creştine încât aceste structuri impunătoare erau imposibil de evitat pentru orice călător care intra sau ieşea din oraş. Celebra gravură din 1575 a lui Antonio Lafreri, *Le sette chiese di Roma* prezintă cele şapte mari biserici de pelerinaj din Roma înainte de a fi reconstruite în stil baroc, în centru se află vechea *Sân Giovanni,* în partea stângă sus *Santa Croce,* în planul inferior, vechea *Sân Pietro* dar cu domul lui Michelangelo încă neterminat; în sensul invers acelor de ceasornic, din dreapta sus, se află *Sân Paolo, Sân Sebastiano* şi *Sân Lorenzo;* sub ultima este o bazilică papală din secolul al V-lea, *Santa Măria Maggiore.* Această ilustraţie istorică dezvăluie faptul că împăratul Constantin a construit şase din cele şapte importante biserici din Roma modificând astfel topografia publică a oraşului păgân. Când părăsea Italia pentru a se întoarce la Trier, în iarna lui 315-316, cuvintele si acţiunile sale arătau clar pentru oricine că hotărârea lui de a se converti la creştinism îi influenţa decisiv politica imperială.[50]

Gravură de Lafreri, *Le sette chiese di Roma* (1575)

VII

CRUCIADA DIN RĂSĂRIT SI CONCILIUL DE LA NICEEA

Când împăratul a văzut că Biserica era tulburată datorită acestor două probleme, a convocat un conciliu ecumenic, chemând toţi episcopii să se întâlnească cu el la Niceea, în Bithynia.

Socrates, *Historia Ecclesiastica,* 1.8

în anii care au urmat *Decennaliei,* alianţa politică şi înţelegerile religioase dintre Constantin şi Licinius s-au destrămat şi cei doi împăraţi au început să se confrunte pentru supremaţie în lumea romană. Mai întâi, ei şi-au disputat numirea unui Cezar în Italia şi au avut două bătălii în urma cărora Constantin a căpătat controlul asupra provinciilor din Iliria şi Balcani (316-317). Apoi, au dus un „război rece" în domeniul religios. Constantin şi-a lărgit sprijinul asupra Bisericii Creştine, iar Licinius şi-a afirmat tot mai vehement susţinerea credinţelor păgâne, în cele din urmă, o campanie a lui Constantin împotriva barbarilor în provinciile lui Licinius şi o persecuţie a creştinilor în Răsărit organizată de Licinius au generat un „război sfânt", în care Constantin şi cauza creştină au triumfat împotriva lui Licinius şi a zeilor păgâni (323-324). După victorie, Constantin va proclama creştinismul religie favorizată în Imperiul Roman şi îşi va spori bunăvoinţa imperială faţă de Biserica din Răsărit. Când a aflat că în Răsărit clerul era divizat în ceea ce priveşte definirea Divinităţii creştine şi în stabilirea datei sărbătorii pascale, împăratul cel pios şi-a încununat victoria politică prin convocarea Conciliului ecumenic al Bisericii universale şi prin unirea conducătorilor ei episcopali în jurul unui crez fundamental şi definitiv pentru credinţa creştină şi pentru stabilire» unei zile comune pentru sărbătoarea pascală (325).'

Relaţiile dintre Constantin şi Licinius fuseseră amicale în primii ani ai alianţei lor. întăriseră legătura lor printr-o alianţă de familie şi i-au înfrânt pe duşmanii comuni. Au retrocedat proprietăţile creştinilor persecutaţi şi au hotărât libertatea de credinţă pentru supuşii lor. Au guvernat împreună ca Augusti în Imperiul Roman şi s-au impus ca tovarăşi imperiali şi prieteni de vânătoare, aşa cum apar ft>

puternice se acumulau sub această imagine armonioasă. Licinius fusese numit Auaust pentru partea de apus la Conciliul de la Carnuntum şi primise însărcinarea să recucerească Italia de la Maxentius. Boala lui Galerius şi conflictele lui cu Maxijjjin 1-au împiedicat pe Licinius să-şi îndeplinească această însărcinare şi 1-au ajutat pe Constantin că cucerească Italia şi să-şi ia titlul de August principal. Licinius a început să-1 invidieze pentru succesele lui politice, în timp ce au căzut de acord asupra unei poli tici oficiale de toleranţă religioasă pentru toate credinţele, Constantin si-a sporit atenţia faţă de Biserica Creştină, iar Licinius si-a întărit devotamentul faţă de credinţele păgâne. Creştinii din Răsărit au început să-i invidieze pe fraţii lor din Apus pentru bunăvoinţa imperială de care se bucurau şi să aducă rugi fierbinţi pentru împăratul creştin. Licinius a început să-1 invidieze pe Constantin pentru popularitatea de care se bucura în teritoriile lui.[3]

Constantin a încercat să rezolve problema Italiei într-un mod diplomatic pentru a strânge relaţiile politice si de familie dintre el şi Licinius. în timpul călătoriei în Italia din 315 a căsătorit-o pe sora lui vitregă Anastasia cu senatorul Bassianus. Această căsătorie stabilea o relaţie de familie adecvată pentru sora lui şi ar fi trebuit să întărească realţiile politice cu Licinius deoarece Senecio, fratele lui Bassianus, era un oficial de rang înalt în provinciile Augustului din Răsărit.[4] în anul următor, ambilor împăraţi li s-au născut fii: Licinianus, fiul lui Licinius si al Constantiei la mijlocul lui 3 1 5; Constantius II, fiul lui Constantin şi al Faustei, în august 316. Erau evenimente fericite pentru ambele Curţi imperiale si ar fi trebuit să întărească legăturile de familie dintre cei doi cumnaţi imperiali.[5] Dar, în timp ce se bucura pentru naşterea primului fiu dăruit de Fausta la Arles, Constantin a presimţit tensiunile tot mai accentuate din relaţia sa cu Licinius. L-a trimis pe fratele său vitreg lulius Constantius care studia retorica în Gallia de sud, cu o propunere politică pentru Licinius la Sirmium, cândva în vara lui 316. El propunea ca Bassianus să fie numit Cezar în Italia. Renunţând la conducerea directă a Italiei, Constantin părea că dorea să elimine dioceza italiană din rândul neînţelegerilor sale cu Licinius. Numind un Cezar care avea bune relaţii cu ambii împăraţi Augusti pare să fi dorit să întărească relaţiile politice dintre el şi co-împăratul lui. A sperat probabil că acest aranjament ar fi putut netezi calea pentru numirea lui Crispus ca al doilea Cezar şi stabilkea tetrarhii conduse de el si alcătuită din rudele sale. Deoarece Constantin cucerise talia printr-o campanie dificilă şi obţinuse titlul de August principal printr-un decret ^ Senatului, nu avea nevoie să renunţe la teritoriul lui sau să ceară asentimentul lui lcinius. Propunerea lui pare să fi fost generoasă şi sinceră.[6]

Licinius nu a acceptat planul politic al lui Constantin şi, mai mult decât atât, ^ ^cercat să submineze relaţiile familiale dintre Bassianus şi Augustul din Apus. entru aceasta 1-a folosit pe Senecio, care se pare că era *dux limitis* (guvernator al frontierelor) de-a lungul Dunării, pentru a-1 convinge pe fratele acestuia să alcătuiască

Răsărit. Funcţionari loiali lui Constantin 1-au informat pe împărat despre acest planuri, iar cumnatul trădător a fost prins şi condamnat. Constantin a cerut ca Licinius să-1 trimită pe Senecio la el pentru a fi pedepsit; Licinius a refuzat şi a poruncit ca statuile lui Constantin să fie distruse la Emona, la frontiera dintre domeniile lor Ambii împăraţi au început pregătirile pentru război.[7]

După ce a rămas peste iarnă la Trier, Constantin a vizitat oraşele din sudul Galliei şi a rămas la Arles în timpul verii lui 3 1 6 pentru a aştepta naşterea celui de-al doilea fiu al său. Afacerea Bassianus 1-a obligat să călătorească spre nordul Italiei şi să viziteze Verona la începutul toamnei. Când relaţiile cu Licinius au fost rupte a strâns 200 000 de călăreţi şi pedestraşi de pe domeniile sale din sud, şi cu rapiditatea care îl caracteriza, şi-a dus trupele la vreo 200 de mile dincolo de Alpi, în teritoriul din Pannonia al lui Licinius. După victoria sa asupra lui Maximin, Licinius a rămas un an în Antiochia făcând mai multe campanii la frontiera cu perşii, în anul următor a revenit în Europa şi a dus mai multe bătălii împotriva goţilor de-a lungul Dunării. în vara lui 3 1 6 îşi instalase curtea la Sirmium în Pannonia. Când au izbucnit ostilităţile cu Constantin, a strâns o forţă de 35 000 de călăreţi şi pedestraşi şi s-a îndreptat spre vest pentru a se întâlni cu duşmanul. Armatele inamice s-au înfruntat într-o câmpie ' dintre râurile Drava şi Sava, la poalele oraşului *Cibalae* (Vinkovci), în ziua de 8 octombrie 3 1 6. Lupta a durat întreaga zi, începând cu un atac la distanţă cu ajutorul arcurilor, urmat de o luptă aprigă cu săbii şi lănci. Constantin a condus mai târziu un corp de călăreţi din aripa dreaptă a armatei, a spart rândurile armatei lui Licinius şi a pus-o pe fugă - 20 000 de soldaţi au pierit în crâncena bătălie de la *Cibalae.* Sub adăpostul întunericului, Licinius s-a refugiat la Sirmium (Sremska Mitrovica) împreună cu restul cavalerie sale.[8]

Apoi Licinius şi-a strâns în grabă familia şi averea la Sirmium şi s-a retras spre sud-est peste Dacia înspre Thracia. Aici a ofensat poziţia şi prestigiul lui Constantin, ridicându-1 pe Valens, un general de la frontiera din acea regiune, la rangul de August. Cu ajutorul lui a pus pe picior de luptă o armată numeroasă în vecinătatea oraşului Adrianopol. După ce a reparat un pod peste Sava, care fusese distrus, Constantin şi-a împărţit trupele şi şi-a urmărit duşmanul spre sud-est. A trimis un corp de armată pentru a-1 urmări pe Licinius, lăsând grosul armatei în Balcani pentru a-şi asigura spatele. După o scurtă şedere la Serdica, şi-a stabili[1] baza la Philippi. Licinius a trimis mesageri la Constantin cu o ofertă de pace. Fiind destul de încrezător în forţele sale după lupta de la *Cibalae* şi ofensat de numirea Iu[1] Valens, Constantin a respins orice tratative. Armatele s-au întâlnit la *Camp^s Ardiensis* (o câmpie în vecinătatea râului Ardă) în ianuarie 317. Ambele părţi ^ luptat cu multă forţă cauzând mari pierderi părţii adverse. Licinius s-a retras ft timpul nopţii şi şi-a deplasat armata spre nord, spre Beroea. Constantin a presupus că duşmanul lui fugea spre Strâmtoarea Bosfor şi a pornit împreună cu armata lui spre Byzantium. Licinius pierduse un mare număr de oameni în timpul luptei, da[1]'

-ncă mai avea o armată în spatele duşmanului său. Constantin câştigase mult în cest război, dar acum liniile lui de comunicare erau tăiate de adversarul său. Ambii Oliducători au recunoscut necesitatea negocierilor.[9]

Astfel, atunci când Licinius a trimis un om de încredere numit Mestrianus să Ascute încheierea păcii, Constantin era pregătit să asculte de astă dată. Dar a insistat upra următoarelor condiţii: Licinius trebuia să-i recunoască statutul de August prin- •nal si să-i urmeze ordinele în politica imperială; trebuia să-1 detroneze pe Valens şi x-1 repună în condiţia pe care o avusese anterior; în plus, trebuia să cedeze controlul asupra unu* teritoriu considerabil, drept compensaţie pentru dificultăţile pe care le generase. Constantin i-a transmis trimisului şi furia şi nemulţumirea lui, astfel că Licinius s-a grăbit să accepte condiţiile, în lunile următoare, termenii tratatului de nace au intrat în vigoare. Licinius a recunoscut pe Constantin ca superiorul lui în guvernare; nu numai că 1-a depus pe Valens ci, mai mult, 1-a executat pe aliatul lui pentru a-1 convinge pe cumnatul său de loialitatea pe care i-o datora. Constantin a preluat controlul asupra diecezelor Pannonia şi Moesia. Aceste teritorii se întindeau prin Europa de sud-est de la Adriatica la Marea Egee si de la Dunăre spre insulele greceşti, în această regiune erau opt provincii imperiale, numeroase baze militare, mai multe monetarii şi trei reşedinţe imperiale (Sirmium, Serdica şi Thessalonic). Constantin ajunge astfel să conducă opt din cele douăsprezece dioceze ale Imperiului Roman. Licinius mai avea doar Thracia în Europa şi Asiana, Pontica şi Oriens în Orientul Apropiat. Tratatul prin care se încheia acest război 1-a făcut pe Constantin Augustul principal atât prin numărul teritoriilor cât şi prin titulatură. Din noua reşedinţă imperială de la Serdica în Balcani, la l martie 317 se intitulează pe sine şi pe Licinius Consuli; proclamă Cezari pe fiii lui Crispus şi Constantin II şi pe nepotul său, Licinianus. Aceste măsuri indicau că se restabilise concordia între Augusti, dar Constantin era cel care avea conducea politica imperială.[10]

Din nefericire, armonia dintre cei doi împăraţi era doar formală, iar pacea din unperiu era fragilă. Condiţiile politice care-i legaseră pe cei doi într-o alianţă benefică dlspăruseră - îşi înfrânseseră duşmanii comuni iar acum se considerau adversari Politici. Acordul cultural care-i unise într-o politică religioasă comună se risipise - Caci au renunţat la sincretismul lor neutru şi acum venerau divinităţi diferite consi- ejate patronii lor divini. Războiul civil sporise tensiunile în alianţa lor politică şi aoise legăturile de familie. Numai dacă Licinius voia să îl urmeze pe Constantin Ci autoritate principală şi să respecte înţelegerile tratatului din 317 mai exista o 'Uşă ca o pace durabilă să se aştearnă între ei. Dar ambiţiile personale si poziţiile Vergente în plan religios i-au împiedicat pe cei doi Augusti să păstreze armonia în aUile lor. Curând erau deja angajaţi într-un „război rece" care s-a încheiat cu o atălie apocaliptică pentru putere şi pentru destinul religios al imperiului.

, în următorii şapte ani, Constantin a rămas în teritoriile din Răsărit. Codul de

& Şi monedele de aur puse în circulaţie arată că a traversat acest teritoriu în mod

constant si a stat iarna la *Sirmium* (Sremska Mitrovica) lângă Dunărea de sus, l$_a$ *Serdica* (Sofia), în apropiere de Dunăre de jos şi la *Thessalonica* (Salonic) înspre Marea Egee. Crispus a călătorit cu tatăl său timp de un an după războiul civil dobândind o experienţă administrativă utilă. Apoi a fost trimis la Trier împreună cu un prefect de încredere pentru a guverna Apusul ca Cezar. Fausta a rămas cu soţul ei în această perioadă si i-a dăruit lui Constantin alţi copii - Constantin II s-a născut în august 316; Constantius II, un an mai târziu; iar între 318 şi 325, prima fiică Constantina, al treilea fiu, Constans şi a doua fiică Elena au întregit familia imperială din Apus. Pentru a evidenţia moştenirea dinastică a familiei sale, Constantin a pus în circulaţie monede de jumătate *defolis* din bronz începând de la mijlocul lui 317 până în 318 cu ajutorul monetăriilor din domeniile lui apusene (Trier, Roma, Aquileia) şi din aceste noi regiuni răsăritene (Siscia şi Thessalonic). Prin aceste monede îşi celebra „strămoşii divini" de la care proveneau el şi fiii săi. Aceste monede îi venerau pe Claudius Gothicus, Constantius I şi Maximian ca fiind cei mai buni conducători" sau „cei mai buni împăraţi" şi care aminteau vechilor şi noilor supuşi ai lui Constantin şi ai fiilor săi despre originea strălucită a conducătorilor lor - marii împăraţi luptători iliri care au învins anarhia secolului anterior şi au început restabilirea ordinii romane, în aceşti ani, Licinius a folosit *Nicomedia* (Izmir) ca reşedinţă imperială. Se pare că a stat în provinciile lui din Thracia şi Pont aflate pe ambele laturi ale Strâmtorii Bosfor privind cu invidie la creşterea fericită a familiei lui Constantin. Licinianus a călătorit cu părinţii săi, dar era prea tânăr pentru a fi altceva decât Cezar în acel moment. Nici un alt copil legitim nu s-a mai născut în familia imperială din Răsărit. Constantia a locuit cu Licinius în această perioadă şi a încercat să fie credincioasă atât soţului ei cât şi ambiţiilor lui imperiale, dar şi fratelui ei şi noii sale religii. Probabil că a fost o perioadă dificilă pentru ea, deoarece a fost martoră la sporirea tensiunilor dintre Licinius şi Constantin. Cum Constantia şi Licinianus erau descendenţii aceloraşi împăraţi iliri pe care îi onorau monedele lui Constantin, Licinius ar fi trebuit să-1 urmeze pe cumnatul lui în folosirea noilor tipuri de Divi. Dar el a preferat să ignore propaganda dinastică a lui Constantin şi[a] pus în circulaţie un alt tip de monedă de bronz care celebra PROVIDENTIAE AUGG sau CAESS („Pentru norocul Augustilor sau al Cezarilor"). Deşi le-a scos pentru Constantin şi nepoţii lui cât şi pentru el însuşi şi fiul său, faptul că a folosit un alt tip de monedă arată că nu voia să se supună lui Costantin şi că avea propriile ambiţ[11] dinastice."

Deşi Constantin a rotit mereu poziţiile consulare prin care anul roman Ş[1] documentele guvernamentale erau datate între el, Licinius şi Cezari, ambii AuguŞ[11] şi-au recunoscut reciproc monedele timp de câţiva ani după războiul civil; dar poziţi[1'] religioase divergente care au dus la conflicte imperiale în legislaţie si la adoptai[6]* unor motive diferite pentru monedele adoptate de Augusti au zdruncinat

încă de la convertire, Constantin s-a alăturat clerului, a studiat literatura creştină şi a intervenit în problemele Bisericii. A ajuns la convingerea că Dumnezeul creştin i-a acordat încrederea şi l-a ales pentru răspândirea religiei creştine. Cum J0inia lui progresa, ataşamentul lui faţă de această credinţă a sporit afectându-i tot 0jai mult deciziile politice. [13]

în aceşti ani Constantin a emis mai multe legi prin care-şi manifesta voinţa de promovare a creştinismului, în anul 3 1 5-3 1 6 a scos în afara legii pedeapsa cu însemnarea fetei şi moartea prin crucificare, pedepse prevăzute de dreptul roman penai - prima fiind considerată ca lipsită de respect faţă de doctrina biblică a chipului uman creat după imaginea frumuseţii divine, iar cealaltă prin faptul că nu respecta crucea, în următorii sase ani, a mai promulgat trei legi care permiteau dezrobirea sclavilor în biserici. Primele două permiteau stăpânilor să-şi aducă sclavii în faţa adunării creştinilor şi să-i declare liberi în prezenţa unui episcop; o însemnare scrisă făcută de episcop garanta cetăţenia romana pentru sclavii eliberaţi. A treia lege reitera procedura de eliberare a sclavilor în biserici şi adăuga încă o prevedere care permitea clerului să elibereze sclavii prin simpla exprimare a voinţei lor în mod privat. Prima lege nu s-a mai păstrat, dar a fost probabil promulgată în Apus în timpul sărbătorilor *Decennalia* (315). Celelalte două au supravieţuit în vechile coduri de legi şi au fost promulgate în Europa de Răsărit de către episcopii Protogenes (316) şi Ossius (321), care confirmă inspiraţia creştină a acestor legi. Deşi creştinii aveau o etică anume şi credeau că pot sluji lui Dumnezeu şi societăţii în orice stare, textele sfinte proclamau că toţi oamenii sunt egali spiritual în faţa lui Dumnezeu. Simplificând eliberarea sclavilor în bisericile creştine mai mult decât în tribunalele romane, Constantin a corelat conceptul de libertate cu creştinismul în mentalitatea populară. Permiţând episcopilor să conducă procesul de eliberare, a înălţat Poziţia clerului creştin în imperiu. Acesta a fost şi scopul fundamental al legislaţiei creştine a lui Constantin. A acordat clerului multe scutiri de taxe şi subvenţii imediat ^Pă convertirea lui - oferindu-i astfel o poziţie privilegiată, egală cu aceea a preoţilor Păgâni şi a soldaţilor romani. A continuat să înalţe rangul preoţilor prin alte acte §islative de-a lungul întregii domnii. După 3 12 se pare că a scutit clerul de orice fel ? taxe. Iar prin 3 1 8 a acordat un privilegiu special episcopilor - puteau să preia uri din tribunalele romane laice şi să le judece, sentinţa fiind definitivă, fără drept recurs. Constantin a învăţat că Isus Christos şi Apostolul Pavel i-au sfătuit pe

să-şi clarifice mai degrabă neînţelegerile în biserică si nu la tribunal şi un m de arbitraj episcopal s-a dezvoltat astfel în întreaga Biserică Creştină tocmai în t scop. Societatea romană era obişnuită cu justiţia, dar justiţia romană era destul ^ scumpă. Ca în multe ţări moderne, cei bogaţi aveau mai multe şanse pentru a fae sentinţe favorabile decât oamenii de rând. Făcând din *episcopale iudicium* o krnativă viabilă şi validă la sistemul legal roman, Constantin a încercat să dea săracilor nsă Injustiţie şi să decongestioneze tribunalele romane, respectând tradiţiile creştine

Construirea bisericilor creştine în oraşele imperiale şi apariţia simboluril creştine pe monedele constantiniene în următorii sase ani după *Decennalia* exprimat gradul tot mai intens al responsabili taţii creştine a împăratului şi au conferit o prezenţă tot mai accentuată a religiei sale în imperiu, în noiembrie 318, o nouă bazilică având rol de *cathedra* (sediul episcopului) a fost construită în partea de răsărit a Romei, iar celelalte bazilici martiriale se înălţau într-un arc impresionant în jurul vechii capitale. Prin subvenţii de la monetăriile imperiale şi prin iniţiativele congregaţiilor locale, bisericile creştine au început să se înalţe si în alte oraşe ale imperiului, în timp ce aceste campanii de construire se desfăşurau într-un ritm alert zeităţile păgâne au fost îndepărtate, iar semnele creştine au început să apară pe monedele lui Constantin. Marte, protectorul olimpian iniţial al Cezarilor vestici a fost îndepărtat de pe monedele emise de majoritatea monetăriilor din Apus între 315 si 316, iar de pe monedele emise în Răsărit, între 317-318. Sol, divinitatea sincretică ancestrală a lui Constantin adoptată după ruperea relaţiilor cu Maximian şi cu tetrarhii, a rămas pe monede mai mulţi ani ca punte de legătură între păgânism şi creştinism. Deoarece credinciosul creştin, venera „ziua Soarelui" şi Biblia folosea imageria luminii numindu-1 pe promisul Mesia „Soarele Dreptăţii" şi descriindu-1 pe Christos ca „lumina trimisă în lume", au existat puncte de contact între creştinism si cultul solar. Constantin însuşi a urmat evoluţia credinţei de la politeismul olimpian prin sincretismul solar la monoteismul creştin, iar marele Lactantius a arătat că aceasta era calea corectă de la neadevărul păgân spre adevărul creştin. Dar sporirea cunoaşterii asupra doctrinei creştine universale şi dorinţa crescândă de a promova religia creştină 1-au ajutat pe împărat să îndepărteze divinitatea Sol de pe monedele emise de majoritatea monetăriilor sale între anii 318-321. Motivele religioase tradiţionale au fost înlocuite cu figuri militare sau seculare - însoţite deseori de simbolurile creştine. Pe medalioanele pentru *Decennalia,* împăratul fusese reprezentat cu Christograma şi cu sceptrul cu cruce. Astfel, responsabilii de la monetarii au considerat firesc ca ulterior să folosească fără întrerupere semnele creştine ca mărci de control sau ca elemente decorative pe monedele imperiale. Aceasta s-a întâmplat şi cu unele dintre ultimele monede cu Sol, când au fost folosite cruci ca mărci ale emisiunii. O cruce greacă a fost plasată pe reversul monedei de bronz pe care era reprezentat Sol la monetăria Ticinum în 316; o cruce Tău într-o cununa a fost plasată pe reversul unei monede de bronz emisă la Roma în 318. Responsabili[1] de la aceste monetarii experimentau probabil noua libertate la care îi încuraj[2] guvernarea lui Constantin de a folosi simbolurile creştine în munca lor; sau dădea[11] expresie credinţei împăratului potrivit căreia Christos si nu mingea de foc de pe *ce[* numită Sol era adevărata „lumina lumii". Pe măsură ce monedele de bronz cu Sol Ş[1] Divi începeau să iasă din circulaţie, un nou tip le-a înlocuit *cafolles* (nominalul & bronz) emise în monetăriile lui Constantin în următorii doi ani (318-320). Avers^[1] reprezenta pe împărat cu un coif cu panaş înalt având o inscripţie care-1 numea „&'

August" sau „Credinciosul şi Fericitul August"; în timp ce reversul indica victorii ţinând un scut votiv peste un altar în interiorul unei inscripţii VICTORIAE LAETAE PRINC PERP („Fericitele Victorii ale Principelui Etern"), funcţionarii de la monetăria Siscia au permis ca dunga centrală a coifului imperial *fa* pe avers să fie decorată cu Christograme sau cruci, în unele dintre emisiunile acestui tip de monedă. Iar funcţionarii de la monetăriile din Londinium si Ticinum au folosit crucea greacă pe altarul de pe revers ca marcă a emisiunii la monetăria lor. Procedând astfel, exprimau veneraţia împăratului pentru semnele creştine şi faptul că el însuşi le folosise pentru coiful lui şi pentru stindardele militare. Victoriile au fost înlocuite pe un nou tip de monede din bronz care îi reprezentau pe împăraţi si pe fiii lor în diverse poziţii pe avers si doi prizonieri barbari sub un stindard de luptă în interiorul inscripţiei VIRTUS EXERCIT („Valoarea Armatei") pe revers, în următorii ani (319-321). în cele patru monetarii de la Ticinum, Aquileia, Siscia şi Thessalonic, pe domeniile lui Constantin aflate între Italia şi Grecia, au fost folosite Christograme stilizate având un iota secţionat de litera greacă Chi (X), mărci ale emisiunii monetare şi/ sau rangul imperial pe latura din stânga a reversului unora dintre emisiunile de acest tip. Apariţia unor semne creştine pe acest tip de monedă emisă de mai multe monetarii indică probabil că decizia folosirii lor venea direct de la Curtea imperială. Folosirea Christogramei într-o situare marţială a făcut cunoscută convertirea împăratului pe câmpul de luptă şi a răspândit credinţa lui în puterea simbolurilor sacre ale lui Christos. Când aceste monede au început să circule în tot imperiul, puţini dintre supuşii lui Constantin mai aveau îndoieli cu privire la orientarea religioasă spre care dorea să-i călăuzească împăratul lor principal.[15]

După victoria asupra lui Maximin Daia, Licinius adoptase o direcţie religioasă diferită de aceea a lui Constantin. El promulgase într-adevăr Edictul de la Milano şi pentru provinciile din Răsărit în 313 şi îndepărtase pe soţiile, copiii şi funcţionarii cei mai importanţi ai tetrarhilor persecutori. Dar nu făcuse acestea din dorinţa de a-i ajuta P[6] creştinii persecutaţi, ci doar pentru a-i învinge pe oponenţii lui politici. De îndată ce a fost sigur pe poziţia lui ca August al regiunilor de Răsărit, se pare că s-a lăsat influenţat de Iamblichos din Apamea, conducătorul neoplatonismului de la acea vreme. Aceasta s-a petrecut probabil în timp ce împăratul a purtat campania din Siria în 313-314. Iamblichos era un filosof-preot charismatic care a sintetizat învăţătura filosofică a lui Platon cu ritualurile tradiţionale păgâne. Lucrarea lui *De mysteriis* dezvăluie o schemă tripartită pentru a realiza ascensiunea de la lumea la principiul Unu prin *îheurgie* - „lucrarea divină" care presupunea sacrificii , incantaţii mistice şi conceptualizări matematice rafinate. Această combinaţie între religia tradiţională şi speculaţiile intelectuale a atras un spectru larg de adepţi şi i-a unit în jurul divinităţii olimpiano-romane Jupiter ca nucleu al cultului neoplatonic al lui Unu. Gelozia lui Licinius pe succesul lui Constantin a rit amintirea uciderii persecutorilor, făcându-l să devină patronul acestei renaşteri

păgâne. Discipolii lui lamblichos au devenit la rândul lor membri ai cercului lui (J$_e$ la Curte. Textele vremii arată că aceştia erau în anturajul imperial în martie 316 l$_a$ Sirmium şi după retragerea din 317 la Nicomedia. înfrângerile în faţa lui Constantin se pare că nu i-au modificat orientarea religioasă. Este adevărat că i-a permis ha' Eusebiu de Nicomedia să o consilieze pe soţia lui asupra credinţei şi să-i ofere chia$_r$ lui informaţii despre problemele creştine după 317. Totuşi, se pare că a folosit aceste informaţii de la episcopul din Nicomedia mai degrabă pentru a cauza neplăceri Bisericii Creştine decât pentru a o ajuta. Astfel, în următorii ani, în timp ce Constantin îşi lărgea sprijinul pentru creştinism în Apus, Licinius a rămas ataşat păgânisrnului în Răsărit.[16]

Aurelius Victor comentează că alianţa dintre Constantin şi Licinius era sortită unei existenţe scurte „datorită caracterelor lor diferite". El opune modul în care Constantin a pus capăt pedepsei crucificării si a impus protecţia asupra proprietăţii supuşilor lui felului în care a guvernat Licinius, făcându-se vinovat de cruzime şi zgârcenie. Alte mărturii confirmă corectitudinea acestei aprecieri şi arată că Licinius a refuzat să urmeze linia deschisă de Constantin cu stilul lui de guvernare şi legislaţie. Augustul din Răsărit a continuat să condamne la crucificare şi nu a extins beneficiile materiale pe care Augustul din Apus le acorda Bisericii Creştine. Pentru recen-sământul din 321, Constantin a folosit nu numai metodele de evaluare utilizate în anii anteriori, dar a creat un nou post, *peraequator census,* care avea obligaţia să accepte apelurile cetăţenilor nemulţumiţi de sistemul de taxare impus lor. Licinius a modificat metoda de evaluare a terenurilor agricole, a aprobat o nouă legislaţie pentru căsătorii şi pentru moşteniri şi a folosit coerciţii brutale pentru a spori veniturile statului în defavoarea supuşilor lui. Constantin şi-a sporit popularitatea urmând politica blândă a lui Constantius, în timp ce Licinius şi-a deteriorat reputaţia prin imitarea metodelor dure ale lui Diocleţian.[17]

Licinius s-a îndepărtat şi de politica numismatică a colegului său şi a emis unităţi monetare şi de propagandă care aminteau pe acelea ale tetrarhilor păgâni. A ales să continue modelul de *aureus* al lui Diocleţian, dar având doar 60 de procente metal preţios în loc de 72 cât avusese *solidus-ul* de aur al lui Constantin din 310-Ambii împăraţi au folosit acele *folles* din aliaj diminuat de argint care fusese erni^s în timpul celei de a doua Tetrarhii şi care conţinea 96 de procente metal preţios, dar cântărea doar 3 grame prin 320. Licinius nu a vrut să-1 urmeze pe Constantin î° măsurile de îndepărtare ale zeilor de pe monede şi a insistat vizibil asupra loialităţ[11] lui faţă de Jupiter Olimpianul. Atât în timpul cât şi după primul război civil moned[3] cea mai cunoscută de bronz reprezenta capul împăratului pe avers cu o inscript[16] conţinând numele şi titlurile lui şi pe Jupiter pe revers, ţinând globul puterii î" interiorul inscripţiei IOVI CONSERVATORI AUG („Lui Jupiter Protectorul l^{ui} Augustus"). Deşi a folosit tipul providenţial pentru emisiuni limitate din bronz '[3] monetăriile lui de la Heraclea şi Nicomedia între 317 şi 320, s-ar părea că pentru [a]

ntracara tipurile de Divi şi Victoriae care apăreau pe monedele lui Constantin, 1-a folosit pe Jupiter pe majoritatea monedelor de aur şi bronz emise de netăriile lui între războaiele civile. Pe una dintre aceste monede se intitula pe şi pe fiul său DD NN IOVII LICINII INVICTI AUG ET CAES („Stăpânii stri, Neînfrânţii Licinii Joviani, Augustus şi Caesar"). Procedând astfel, afirma x ei şi cu fiul său erau adevăraţii succesori ai împăraţilor iliri Diocleţian şi Galerius . pgstrătorii legitimi ai moştenirii păgâne a lumii romane. Licinius nu a folosit jmbolurile creştine pe monedele emise în domeniile sale imperiale. Prin simpatiile ale religioase, prin acţiunile legislative şi prin monedele emise, era evident încă din 321 că Licinius dorea să-şi conducă supuşii spre o direcţie religioasă diferită de aceea a lui Constantin.[18]

în acel an, Augustii au rupt alianţa lor politică şi şi-au intensificat programele religioase în pregătirea pentru o confruntare militară care să determine viitorul politic şi religios al imperiului. Prin 320, Licinius a eliminat chipul lui Constantin de pe aproape toate monedele emise de monetăriile sale din Heraclea, Nicomedia şi Cyzicus şi a început să facă publică relaţia dinastică şi jupiteriană pe unele dintre monedele emise după aceea. Se pare că a început în acelaşi timp şi o persecuţie subtilă împotriva creştinilor pe domeniile sale. Aceste afronturi deliberate şi abaterile sâcâietoare în ceea ce priveşte mai multe aspecte ale politicii imperiale au umplut paharul răbdării Augustului principal. Constantin i-a numit pe Licinius şi Licinianus să împartă funcţia de consul pentru anul 321 . însă răbdarea sa ajunsese la momentul critic la începutul acelui an. Ca urmare, i-a cerut lui Crispus să vină la Sirmium şi, într-o ceremonie formală din martie, Constantin a retras recunoaşterea celor doi Licinii pentru funcţia de consuli si i-a numit pe Crispus şi pe Constantin II în locul lor. A emis monede de aur şi medalioane de la monetăria din Sirmium prin care se celebra noul consulat şi *quinquennalia* fiilor săi. De acum înainte, Constantin nu va mai împărţi titlul consular cu împăraţii din Răsărit. I-a îndepărtat imediat pe cei doi Licinii de pe monedele din monetăriile sale şi a cerut să fie reprezentat portretul lui şi al fiului său pe monedele din anii care au urmat. Licinius şi-a numit proprii consuli. Deşi a reinstaurat Pfotretul lui Constantin pe unele monede din Răsărit, a procedat într-o manieră care u !-a plăcut împăratului creştin - plasându-1 alături de Jupiter Olimpianul, pe care °nstantin îl îndepărtase de pe monedele sale şi pe care nu-1 mai recunoştea ca uutate. Scopurile divergente ale celor doi Augusti erau clare în 321: imperiul ina să fie dominat de Constantin şi să devină creştin sau avea să fie condus de Clnius şi să rămână păgân. Manevrele religioase şi conflictele mih' tare din următorii rei ani vor decide.[19]

s. După conferinţa imperială de la Sirmium de la începutul lui 32 1 , Constantin c ~a extins preocupările în favoarea religiei creştine, în aprilie 32 1 a promulgat legea Privire la eliberarea sclavilor în biserici şi a dedicat-o consilierului său creştin Ssius. în iulie, a promulgat două legi prin care se permitea ca moştenirile să fie

donate Bisericii Creştine şi a declarat duminica sărbătoare legală. Prima lege contribuit la sporirea averii Bisericii, căci mulţi oameni sperau că-şi vor ispjU' păcatele comise prin donaţii testamentare pentru congregaţiile locale. Cealaltă W a contribuit la facilitarea participării la serviciul divin al Bisericii, căci transform prima zi a săptămânii romane dintr-o zi lucrătoare într-una de venerare. Legea iniţiaj* care a fost păstrată în *Codex Theodosianus,* interzicea orice litigiu si orice judecată în ziua de duminică. O descriere ulterioară a acestei legi, din *Vita Constantini* a iu; Eusebiu, explică în detak'u, scopul final al legii zilei de duminică:

> De asemenea, el a cerut ca o zi să fie considerată prilej pentru rugăciune: aceasta este prima zi şi cea mai importantă dintre toate, ziua Domnului nostru Mântuitorul, întreaga grijă a lui a fost transmisă diaconilor şi altor slujitori hirotoniţi în slujba Domnului şi ierarhizaţi după curăţenia vieţii lor si alte virtuţi; în timp ce aceia care îl păzeau, puternici în afecţiune si fidelitate pentru el, au găsit în împăratul lor un mentor în practica pietăţii şi, asemeni lui, au respectat ziua lui Dumnezeu şi au îndeplinit în acea zi actele de credinţă pe care el le dorea. Aceeaşi grijă a fost recomandată de către acest conducător binecuvântat tuturor categoriilor de supuşi, căci el dorea să îndrume pe toţi oamenii spre venerarea lui Dumnezeu. Ca urmare, a dorit ca toţi supuşii Imperiului Roman să respecte ziua Domnului ca zi de odihnă...

Deşi termenul vechi păgân *dies Solis* (ziua Soarelui) a fost folosit pentru legea zilei de duminică dată de Constantin, împăratul a căutat să arate cât mai clar ce divinitate dorea el să venereze populaţia în acea zi. A cerut ca venerarea creştina să aibă loc în biserici şi uneori ţinea el însuşi predici la aceste întruniri. Pentru soldaţii creştini a stabilit ca ziua de duminică să fie liberă pentru a participa la slujbele de la biserică; a obligat pe soldaţii păgâni să se întrunească în afara bazelor militare şi să recite o rugăciune monoteistă compusă de el în cinstea Supreme[1] Divinităţi - oricine ştia acum că era Dumnezeul creştin. Curţile imperiale şi taberele militare ale lui Constantin aveau să devină curând creştine şi totodată, exempl[6] pentru întregul imperiu. Dar zelul imperial pentru religia creştină nu i-a dilu[at] înţelepciunea pragmatică de politician inteligent. El ştia că un conflict militar c[11] Licinius era inevitabil şi că ar avea un sprijin mai mare în întregul imperiu daca [at] fi perceput ca un „împărat bun" care apără libertatea credinţei pentru tot popor^[1] chiar dacă oferă un statut favorizat credincioşilor creştini. Atunci când Licinius ^ a mai respectat acordul de la Milano şi a început persecuţia creştinilor din Răsări[1]- Constantin a continuat să îndeplinească prevederile acordului si să protejez[2] drepturile tuturor supuşilor lui. în 321, a pus capăt exilului şi a ridicat sancţiunile ţ° care le impusese clerului donatist cu cinci ani înainte, astfel încât disidenţii creşti"[1]

jar şi credincioşii creştini loiali puteau să îl considere protectorul lor. A continuat $ numească în poziţii administrative şi militare importante atât păgâni cât şi creştini. ci exceptând ritualurile private cu scopuri răuvoitoare - faţă de care obiectau oamenii \Q bună credinţă ai tuturor religilor vremii, a continuat să permită practicarea ritualurilor păgâne în acelaşi timp în care patrona slujbele liturgice creştine, în următorii 0-ei ani, politica sa tolerantă i-a adus lui Constantin respectul, dar şi aşteptările creştinilor şi păgânilor deopotrivă în întregul Imperiu Roman.[20]

în timp ce Constantin extindea sprijinul imperial pentru creştini în provinciile sale, Licinius iniţia o nouă persecuţie a Bisericii Creştine din Răsărit. Eusebiu din Cezareea era episcop al Palestinei în acele timpuri şi a descris persecuţia în *Historia fccclesiastica* şi în *Vita Constantini.* El ne arată cum împăratul din Răsărit a început cu măsuri subtile împotriva practicilor ecleziastice şi a sfârşit cu atacuri deschise asupra creştinilor laici si a episcopilor. Mai întâi, Licinius a interzis episcopilor să călătorească în afara provinciilor lor sau să participe la conciliile episcopale. Cum conciliul devenise soluţia normală pentru reglementarea credinţei si a practicilor Bisericii şi numeroase probleme erau de competenţa episcopilor în acele timpuri, această interdicţie de călătorie era foarte dăunătoare. Apoi el a hotărât ca bărbaţii să nu mai instruiască pe femei în congregaţiile creştine, că bărbaţii şi femeile trebuiau să participe la slujba religioasă în locuri diferite, iar ritualurile religioase să se desfăşoare în afara zidurilor cetăţilor, în câmp deschis. A eliminat scutirile pe care Constantin le asigurase clerului creştin şi a permis funcţionarilor lui să oblige pe slujitorii Bisericii să efectueze serviciile decuriale. Deoarece aceste măsuri interferau cu practicile Bisericii şi cu îndatoririle clericale, erau foarte împovărătoare, în acelaşi timp, Licinius a început să-i îndepărteze pe creştinii angajaţi în poziţii guvernamentale dacă refuzau să participe la riturile păgâne. A reintrodus sacrificiile păgâne în rândul armatei în provinciile lui şi i-a îndepărtat pe ofiţerii şi soldaţii creştini care refuzau să se supună acestor decizii. In timpul festivităţilor prilejuite de sărbătorirea a cincisprezece ani de guvernare din 323, a permis funcţionarilor păgâni să forţeze clerul creştin, dar şi pe credincioşii laici să aducă sacrificii sau, în cazul în care refuză, să fie pedepsiţi cu exilul sau cu moartea. Se pare că au fost martirizaţi mai niulţi creştini în răsăritul Anatoliei în anul care a urmat, în asemenea circumstanţe, nu e de mirare că Licinius a început să fie considerat de către creştini „un tiran" şi "animal sălbatic" care îşi învăluia provinciile „în întunericul unei nopţi ceţoase", în tln3p ce Constantin era văzut ca „marele împărat" şi „principele pios" care ilumina Provinciile lui „cu strălucirea luminii". Constantin era familiarizat cu asemenea lnaagerie din studiile lui religioase si astfel a ajuns să vadă acest conflict cu Licinius Ca o luptă apocaliptică dintre forţele luminii şi ale adevărului şi puterile întunericului ?i ale neadevărului.[21]

Pe măsură ce „războiul rece" s-a acutizat, cei doi Augusti şi-au centrat atenţia a«upra frontierelor comune din Europa de Est şi din bazinul Mării Egee. Constantin,

care folosise Serdica şi Sirmium drept capitale imperiale din 317, şi-a mutat curtea şi a transferat o mare parte din armate la Thessalonic, la începutul anului 323. Liciniu$_s$ a rămas la Nicomedia, dar şi-a extins forţele militare în Thracia în timpul anului Două incidente din acel an au devenit *casus belii* pentru cei doi împăraţi. Barbarii sarmaţi au făcut incursiuni în zona Dunării de Jos în timpul primăverii. Constantin a reacţionat rapid si uşor, i-a înfrânt în trei bătălii în timpul verii şi i-a alungat peste Dunăre. Dar unele forţe ale lui au fost nevoite să mărşăluiască printr-o regiune a diecezei Thracia pentru a-şi încheia misiunea. Licinius a considerat că această acţiune a fost o violare a teritoriului său şi a trimis scrisori „arogante" lui Constantin cerându-i să-i reţină pe soldaţi de la depăşirea liniei de frontieră pentru viitor. Cum Imperiul Roman era încă un stat unitar din punct de vedere juridic, iar Constantin era conducătorul principal, el s-a supărat pe drept cuvânt când a primit aceste *superba mandata* de la colegul lui. Era la curent cu recenta oprimare a creştinilor din Răsărit şi a decis să ia măsuri, în decembrie 323 a promulgat o lege care cerea ca funcţionarilor imperiali care îi forţau pe creştini să participe la sacrificiile păgâne să li se aplice o bătaie publică sau o amendă serioasă: A trimis legea lui Licinius. Acesta a refuzat să se supună si a sporit persecuţia Bisericii din Răsărit. Constantin a fost astfel îndreptăţit să joace rolul de „împăratul cel bun" care dorea să îi elibereze pe supuşii răsăriteni de domnia unui tiran şi, asemeni „trimisului divin", venea să elibereze pe creştinii din această regiune de domnia terorii. Licinius a pretins că îşi apăra domeniile legitime şi că lupta pentru păgânismul tradiţional. In timpul iernii şi în primăvara lui 324, ambii împăraţi se pregăteau de război.[22]

După încheierea campaniei împotriva sarmaţilor, Constantin s-a întors la Thessalonic în toamna lui 323 si a ordonat construirea unui port care avea să fie folosit ca bază pentru operaţiunile navale împotriva lui Licinius. Apoi a plecat la Sirmium pentru iarnă si s-a întâlnit cu Crispus. Cei doi au plănuit o campanie comună pentru cucerirea Răsăritului. Crispus îşi slujise tatăl ca Cezar în diecezele Britannia, Gallia şi Hispania încă din 318. A purtat bătălii victorioase împotriva francilor de-a lungul Rinului în 319 şi împotriva alamanilor pe Rinul superior în 323; şi a condus provinciile în aceeaşi manieră moderată ca şi tatăl şi bunicul lui. în ultimii ani, emisese o monedă de bronz cu inscripţia BEATA TRANQUILLITAS (Fericită linişte), de care supuşii din nord-vest s-au bucurat mult. O emisiune de acest tip la Trier îl prezenta pe Cezar purtând un scut cu o Christogramă - exprimând povestirea convertirii tatălui său şi dezvăluind prezenţa creştină în monetăriile săi. La acea vreme, Crispus era UD tânăr maturizat la cei douăzeci de ani ai lui, căsătorit şi bine pregătit pentru a sluji ca secund tatălui său. A ajuns la Sirmium cu un contingent numeros din Apus şi fefl[11] convins de necesitatea războiului din Răsărit.[23] Constantin si Crispus au hotărât ° invazie pe două fronturi în interiorul teritoriilor lui Licinius - Constantin avea sa conducă forţele terestre împotriva armatei lui Licinius din Thracia, iar Crispus, forţei[6] marine împotriva flotei lui Licinius în Hellespont, cu scopul de a-1 înfrânge pe acesta

"n apropiere de Byzantium, pe coastele europene şi/sau lângă Nicomedia, pe ţărmul «iatic al Strâmtorii Bosfor. August si Cezar au ieşit din Sirmium împreună la începutul •ernii lui *324.* Constantin a mers la Thessalonic unde a pus pe picior de război o masivă armată de uscat si a încheiat lucrările la amenajările portuare. Crispus a pornit pre Atena şi a organizat armada navală în portul de la Pireus. La sfârşitul primăverii a ridicat ancora pentru a-1 întâlni pe tatăl său la Thessalonic. Potrivit lui Zosimos, aveau o armată de 120 000 de pedestraşi şi 10 000 de soldaţi călare şi o flotă de 200 de corăbii de război şi altele care asigurau transportul. Informaţiile lui Zosimos sunt în gjjeral exagerate, dar de astă dată este cert că era cea mai numeroasă forţă militară pe *care* a comandat-o vreodată Constantin, căci acesta ajunsese să considere că războiul cu Licinius era o adevărată cruciadă.[24]

Când Licinius a înţeles că inamicii se pregăteau de război, a organizat forţe militare chiar si mai numeroase pentru a-şi apăra teritoriile. A transportat un mare număr de trupe de uscat peste Strâmtoarea Bosfor şi le-a unit cu trupele din Thracia. A ales Adrianopol ca loc unde să încerce să blocheze marşul lui Constantin. A ordonat pregătirea unei impresionante flote şi a pus-o sub comanda unui ofiţer numit Abantus. A ales Strâmtoarea Hellespont ca loc unde flota lui să încerce să oprească înaintarea lui Crispus. La începutul verii lui 324, forţele lui erau deja pe poziţii. Potrivit lui Zosimos, adunase o armată de 150 000 de pedestraşi şi 15 000 de soldaţi călare şi o flotă de 350 de corăbii de război. Iarăşi, aceste numere pot să fie puţin exagerate, dar cu siguranţă că era cea mai mare forţă militară pe care a condus-o vreodată Licinius, căci era conştient că luptă pentru propria lui soartă.[25]

Conflictul dintre Constantin şi Licinius nu era doar politic, ci şi religios - aşa că pregătirile pentru acest război nu erau numai materiale, ci si spirituale. Astfel, forţele fiecărui împărat şi-au afirmat deschis poziţiile religioase. Constantin eliminase însemnele păgâne şi riturile din armata lui la scurt timp după convertire şi le-a înlocuit cu simboluile şi ornamentele creştine, împăratul purta un coif cu Christo-gramă, iar soldaţii lui aveau scuturi marcate cu acelaşi semn. O gardă de cincizeci ue soldaţi care erau cunoscuţi pentru curajul personal şi credinţa creştină duceau *Lobarum* în fruntea trupelor lui Constantin şi îl foloseau ca un talisman împotriva duşmanilor. împăratul avea un cort în formă de cruce în care se ruga divinităţii reştine înaintea bătăliei. Iar clerul creştin a însoţit trupele pentru a da binecuvântarea •l Pentru a se ruga pentru victorie.

După ce Licinius a folosit o rugăciune sincretică adresată „Divinităţii Su-Pretne" şi a permis o oarecare toleranţă religioasă în armata lui după „Edictul de la Uano", 1-a declarat pe Jupiter ca patronul lui divin şi a reintrodus riturile păgâne n taberele lui militare în timpul „războiului rece" cu Constantin. Forţele pe care le adunase Licinius pentru bătălia finală cu duşmanul lui erau păgâne după toate Carenţele, însemnele miUtare includeau desene păgâne, iar tabăra avea altare păgâne. reoţi şi prezicători au adus sacrificiile tradiţionale pentru a obţine ajutorul zeilor.

înaintea primei bătălii cu Constantin, Licinius i-a adunat pe cei din garda personalg şi pe ofiţerii comandanţi într-un spaţiu sacru pentru sacrificii şi le-a spus că rezultatuj conflictului va arăta care dintre împăraţi a ales corect în politica lui religioasă sj care divinitate era forţa supremă din univers. Astfel, al doilea război civil dintre Constantin şi Licinius poate fi numit o „cruciadă religioasă" sau un „război sfânt" dintre păgânismul tradiţional şi religia creştină.[26]

Acest război se va desfăşura în timpul verii lui 324 si va antrena combatanţi în mai multe bătălii purtate în partea de răsărit a Europei, în ţinuturile din partea vestică a Asiei si în apele dintre cele două continente. (Harta 5)

în iunie, Constantin şi-a condus armata din nord-estul Macedoniei în Thracia. Spre sfârşitul lunii, Constantin a ajuns la periferia oraşului Adrianopol (Edirne).

Harta 5. Cruciada răsăriteană din 324

topografia din jurul oraşului oferă poziţii defensive puternice împotriva unui atac jj0 vest. Adrianopol se află pe latura sud-vestică a unui lanţ muntos situat la confluenţa dintre două râuri, în partea sudică. Râul Tonoseius (Tunca) vine din nordul Thraciei (Bulgaria) şi trece prin vestul oraşului, apoi coteste spre est şi se varsă în «ul mai mare Hebrus (Meri9), în partea sudică a oraşului, unde primeşte apele lui fonoseius; lărgit astfel, Hebrus curge spre sud în Marea Thraciei deasupra insulei Sarnoţhrace (actualmente, partea sudică a râului este frontiera dintre Turcia europeană • grecia). Pentru a câştiga controlul asupra Thraciei şi a câmpiilor ce se întind de la Adrianopol la Strâmtoarea Bosfor, Constantin a fost nevoit să treacă râul Hebrus si să e îndrepte spre munţi. Licinius ajunsese deja acolo şi, aşa cum menţionează *Origo* împânzise versanţii munţilor cu o armată uriaşă", desfăşurată în rânduri lungi de bătaie. Constantin si-a amplasat tabăra pe latura de sud-vest a râului Hebrus si a planificat strategia luptei astfel încât să înfrângă avantajele unei poziţii mai bune şi a unui număr sporit de combatanţi ai inamicului său.Timp de mai multe zile şi-a organizat armata în formaţie de luptă, căci trebuia să trimită forţe dincolo de râu într-un atac direct, frontal împotriva armatei lui Licinius. Dar a creat o diversiune punându-i pe soldaţii lui de la capătul unei linii să taie copacii şi să simuleze că se pregăteau să construiască un pod pentru a asigura traversarea, în timp ce aceste activităţi îi distrăgeau atenţia lui Licinius, Constantin şi-a ascuns 800 dintre cei mai buni călăreţi şi 5000 de pedestraşi şi arcaşi într-o pădure deasă de la cealaltă limită a liniilor lui. în dimineaţa zilei de 3 iulie, împăratul i-a condus pe aceşti oameni dincolo de pădure şi peste râul Hebrus într-un atac surpriză împotriva unei laturi a liniilor inamice. Această manevră a răspândit confuzie în rândul armatei liciniene si a permis trupelor lui Constantin să traverseze râul în număr mare şi să împingă înapoi liniile duşmane spre munţi, deasupra oraşului, în timpul bătăliei, Constantin a cerut echipei care avea *Labarurn-ul* să-1 deplaseze spre orice zonă în care soldaţii lui păreau că nu au suficient curaj. Se pare că stindardul a fost un imbold pentru soldaţii lui şi un prilej de spaimă pentru soldaţii duşmanului. Spre sfârşitul zilei, Constantin a condus o Şarjă a cavaleriei în care a fost rănit la coapsă, dar a înfrânt ultima rezistenţă a duşmanului. Licinius s-a retras spre est prin Thracia lăsând 30 000 de morţi pe cârnpul de luptă, potrivit lui Zosimos. Constantin a cucerit tabăra duşmanului la Adrianopol şi a asistat la predarea a mii de soldaţi care fuseseră abandonaţi prin Atragerea grăbită a comandantului lor. Strategia militară înţeleaptă şi eficacitatea simbolurilor creştine au contribuit la cucerirea primei bătălii în cruciada eliberării Răsăritului care suferea din cauza „bestiei sălbatice".[27]

Licinius s-a retras la 150 mile sud-est de Byzantium pe malul Strâmtorii Bosfor. A păstrat câteva mii de soldaţi pe care i-a condus în afara câmpului de luptă de la Adrianopol spre acest oraş bine fortificat de la extremitatea de est a Europei; aPoi şi-a transportat restul forţelor peste Bosfor, în timp ce amiralul lui, Abantus, avea să încerce să oprească înaintarea lui Crispus în Hellespont. Dacă vreuna dintre

aceste părţi ale strategiei lui ar fi dat greş, el avea pregătită o armată de uscat care ft aştepta în Bithynia. După ce a pus stăpânire pe Adrianopol, Constantin 1-a urmărit pe Licinius prin Thracia si i-a cerut lui Crispus să spargă blocada din Hellespont si să se întâlnească amândoi la Byzantium. Spre mijlocul verii, armata lui Constantin a ajuns la periferia acestei vechi colonii greceşti care se afla pe un promontoriu îft partea de sud a Strâmtorii Bosfor, împăratul a cerut să fie construită o rampă de pământ în faţa zidului cetăţii şi apoi a plasat un turn de lemn în vârful acestei rampe O parte a trupelor au început să arunce din turn pietre asupra apărătorilor oraşului în timp ce alţii pregăteau berbeci şi maşinării de asalt cu care să atace întregul zid de apărare. Toate aceste măsuri 1-au făcut pe Licinius să înţeleagă că o şedere mai îndelungată în Byzantium nu mai era posibilă. In timp ce Constantin conducea asediul oraşului, Crispus spărgea blocada din Hellespont. A luat o decizie inteligentă de a intra în apele înguste ale strâmtorii cu o mică flotă de 80 de corăbii. Abantus s-a opus pătrunderii cu armada lui de 200 de nave cu care a crezt că va putea să înfrângă uşor pe inamic. Dar numărul mare de corăbii şi îngustimea strâmtorii au lucrat în avantajul lui Crispus, care a reuşit să manevreze uşor, să lovească şi să scufunde numeroase corăbii duşmane. Abantus s-a îndreptat spre estul Hellspontului pentru a-şi regrupa forţele, iar Crispus a reuşit să aducă şi restul corăbiilor lui. A doua zi, lângă Gallipolis (Gallipoli), cele două flote s-au ciocnit într-o bătălie finală. O furtună puternică a mânat multe dintre corăbiile lui Licinius spre stânci şi 1-a ajutat pe Crispus să câştige o victorie clară asupra adversarului. Abantus si-a pierdut propria corabie şi de abia a scăpat înotând spre mal. Doar patru corăbii ale lui Licinius au fost distruse sau capturate în cele două bătălii navale din strâmtoarea Hellespontului. Crispus a încărcat proviziile necesare lui Constantin pentru asediul Byzantium-ului şi le-a trimis prin Marea Marmara pentru a se alătura tatălui lui în Bosfor. Când Licinius a văzut că flota lui Constantin se apropia şi a înţeles că va fi curând blocat pe mare ca si pe uscat, a hotărât să se retragă spre Bithynia. A părăsit Byzantium-ul şi a traversat Marea Marmara spre Chalcedon (Kadikoy). Aici şi-a reorganizat armata, a adunat mai multe forţe - inclusiv mercenari goţi şi a căutat şă-şi întărească partea de nord a domeniilor lui din Asia. L-a promovat la rangul de August pe Martinianus, responsabilul personalului administrativ imperial si 1-a trimis de îndată să apere zona de sud a coastei asiatice spre Hellespont. între timp, Constantin a intrat în Byzantium pe uscat, iar Crispus a pătruns venind dinspre mare. Mândrul tată şi cu fiul său şi-au împărtăşit curând detaliile victoriilor obţinute şi au făcut planuri pentru atacul final împotriva lui Licinius în Asia.[28]

La începutul lui septembrie, Constantin şi-a transportat armata prin Bosfor spre intrarea în Marea Neagră. Şi-a instalat forţele pe ţărmul asiatic într-un loc numit Promontoriul Sfânt. Mergând înainte, şi-a condus formaţiunile de luptă spre sud împotriva duşmanului, în acelaşi timp, Licinius a pregătit atâta armată cât a reuşit să adune la Chalcedon. Mai avea încă o parte semnificativă din forţele lui din

fhracia. Martinianus a adus soldaţi din zona asiatică a Hellespontului si un contingent de trupe ale goţilor aflate sub comanda lui Alica. Când a aflat că adversarul lui *e* apropia, a înaintat câteva mile spre nord, spre Chrysopolis (Uskiidar - o suburbie «iatică a actualului Istanbul aflată la ţărmul Bosforului) pentru a-şi întări apărarea, ronstantin ajunsese deja şi a instalat cortul pentru rugăciune pentru a cere protecţie divină pentru bătălia ce avea să urmeze. Pe 18 septembrie, Licinius şi-a pregătit liniile de atac cu imagini ale zeilor păgâni, în urma luptelor anterioare, avea o teamă superstiţioasă faţă de *Labarum-ul* creştin al lui Constantin şi a cerut oamenilor lui să nu privească spre el sau să îl atace direct. După ce a dobândit calmul de care avea nevoie, Constantin a ieşit din cort şi a cerut trupelor sale să atace frontal, într-o singură şarjă decisivă, forţele lui Constantin au împins înapoi armata lui Licinius, lăsând 25 000 de morţi pe câmpul de la Chrysopolis. După această cumplită înfrângere, Licinius a fugit spre Nicomedia. Acolo, a fost convins de soţia lui, Constantia, că o nouă confruntare era inutilă şi s-a simţit ofensat de propunerea ei de a încerca să obţină indulgenţă pentru el. în ziua următoare, Constantia a mers în tabăra fratelui ei şi a propus ca Licinius şi Martinianus să se predea şi să abdice dacă le vor fi cruţate vieţile. Constantin a acceptat şi ulterior, în aceeaşi zi, a primit însemnele purpurii de la cei doi conducători depuşi şi a fost salutat de ei ca singurul August al Imperiului Roman. Constantin 1-a trimis pe Licinius la Thessalonic şi pe Martinianus în Cappadocia sub escortă pentru domiciliu forţat. Datorită unor suspiciuni de tentative de trădare şi la cererea comandamentului armatei, ambii au fost condamnaţi la moarte în anul următor pentru a salva statul de alte războaie.[29] Prin înfrângerea lui Licinius, Constantin şi religia creştină au triumfat în lumea romană. Comentând victoria iubitului său împărat creştin la câţiva ani după obţinerea ei, Eusebiu din Cezareea îşi exprima satisfacţia:

w

> Acum, prin înfrângerea ruşinoasă, norul întunecat al puterii tiranice a ' fost îndepărtat, soarele a început să strălucească mai luminos. Fiecare regiune separată a teritoriului roman a fost unită cu celelalte; regiunile răsăritene s-au unit cu cele din Apus si întregul trup al Imperiului Roman a fost binecuvântat aşa cum era în fruntea lui prin persoana unui singur conducător suprem, a cărui unică autoritate a cuprins totul. Razele strălucitoare ale bunătăţii se bucurau pentru cei care fuseseră ţinuţi până atunci în întuneric si în umbra morţii, întristarea din acele vremuri dispăruse şi toţi se reuniseră să sărbătorească pe principele victorios şi toţi arătau că îl recunosc drept călăuză către unicul şi adevăratul Dumnezeu.[30]

în toamna care a urmat triumfului său, Constantin a luat măsuri pentru a-şi familia ca dinastie domnitoare peste întregul Imperiu Roman. A adăugat

termenul VICTOR în fruntea titulaturii lui oficiale: VICTOR CONSTANTINA MAXIMUS AUGUSTUS, pentru a marca victoriile lui militare asupra diverşij0 rivali şi supremaţia lui politică în stat. A acordat mamei şi soţiei sale titlul de A.ÎJ GUSTA şi a emis monede pentru ele cu imaginea lor şi cu noul lor titlu. Pe Crispu* fiul lui cu Minervina şi pe Constantin II, primul lui fiu cu Fausta, îi înălţase deja la rangul de Cezari la începutul lui 317. L-a numit pe Constantius II, cel de-al doi{ea fiu cu Fausta, la rangul de Cezar pe 8 noiembrie 324, stabilind astfel, teoretic, 0 tetrarhie constantiniană. în realitate, Constantin era singurul August şi îşi avea reşedinţa şi guverna în provinciile răsăritene. Fiul lui mai mare, Crispus era singuruj Cezar activ si trebuia să locuiască şi să guverneze provinciile de vest. Cei doi Cezari mai tineri aveau doar 8 şi respectiv 7 ani în 324 şi locuiau încă împreună cu părinţii lor. Dacă Fausta se simţise cândva frustrată pentru că nu avusese copii imediat după căsătorie, aceste preocupări dispăruseră de mult. îi dăruise lui Constantin patru copii şi era probabil însărcinată cu cel de al cincilea în acea toamnă. Reuşita ei de a asigura continuitatea familiei i-a adus titlul de MAXIMA AUGUSTA pe aversul unei monede emisa în onoarea ei şi care avea pe revers chipul împărătesei ţinându-i pe cei doi fii în braţe. Probabil că în aceeaşi zi în care 1-a promovat pe Constantius II la rangul de Cezar, Constantin a conturat şi perimetrul unei reşedinţe imperiale în Byzantium, lângă Strâmtoarea Bosfor, în următorii şase ani, va extinde această colonie greacă la dimensiunile noii capitale creştine pentru Răsărit - cetatea Constantinopol.[31]

în acelaşi timp, Constantin a luat măsuri pentru a impune credinţa lui ca religie favorizată în Imperiu. La sfârşitul războiului civil a transmis o scrisoare către locuitorii din provinciile răsăritene exprimându-şi clar credinţa în Dumnezeul creştin şi susţinerea lui pentru Biserica Creştină. Eusebiu a consemnat textul scrisorii trimise către Palestina în *Vita Constantini?*[2] în prima parte a scrisorii, împăratul evalua evenimentele recente în cuvinte care aminteau formulările lui Lactantius:

> Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către locuitorii Palestinei. Tuturor cărora cu dreaptă aşezare şi cu chibzuinţă plăcutu-le-a a cugeta despre Cel de Sus, le-a fost întotdeauna limpede şi neîndoielnic la ce depărtare de strânsa urmare a preaslăvitei învăţături creştineşti se aflau acei oameni care au luptat împotriva ei şi care cu înverşunare au stăruit a-i arăta dispreţul lor. Astăzi însă - şi îndeosebi drept urmare unor fapte învederate şi unor săvârşiri încărcate de strălucire - s-a arătat cât de lipsită de rost era îndoiala de atunci şi câtă tărie se află în puterea Dumnezeului Celui Mare, astfel că celor care cu credinciosie îi cinstesc minunata lege şi care nu se încumetă să-i calce acestuia nici o poruncă, ea să le poată răspunde cu prisosinţă de daruri, înzestrându-i cu tărie aleasă şi cu nădejde în tot ce săvârşesc - în timp ce propăşirea celor

nelegiuiţi rămâne şi ea pe potriva aşezării sufleteşti a acestora. Cine, dar, se va putea împărtăşi de vreun bine, dacă nu va vrea să-1 mărturisească pe Dumnezeu, care este cauza a tot binele, şi dacă nu va vrea să-i aducă cuvenita cinstire? Iar faptele întăresc spusa celui ce grăieşte aici.

Cine pofteşte să depene-n minte vremile care s-au scurs până azi din timpurile cele mai vechi precum şi faptele petrecute-n răstimp, vedea-va cum toţi aceia care s-au îngrijit din timp să-şi aşeze faptele pe temelia dreptăţii şi a binelui, au si propăşit întru bine, roadă dulce aducând ca din viţă de bun soi; pe când cei care au îndrăznit întru nedreptăţi, învârtosindu-se în sminteala lor împotriva Celui de Sus (sau în petrecerea lor cu oamenii, neştiind de nimic sfânt), încumetându-se a surghiuni, a batjocori, a ucide si câte altele de acest soi, si care nici nu s-au căit, nici cale n-au aflat să-şi îndrepte mintea spre vreunul din scopurile cele frumoase - toţi aceştia şi-au căpătat plata pe măsura faptelor săvârşite.

Lucru care desigur că nu se va fi petrecut nici pe nedrept, nici fără temei. Câţi însă unei fapte îi pun început cu cuget drept, neabătut strunindu-şi mintea întru frica Celui de Sus şi rămânând neclintiţi în credinţa lor întru Dânsul sau cei în ochii cărora spaimele si ameninţările vieţii nu capătă mare preţ decât speranţa lor în viitor, toţi aceştia - chiar dacă vremelnic le este dat să îndure cine ştie ce necazuri - nu anevoie le suferă amarul, încredinţaţi că aşa vor şi avea parte de o preţuire mai mare. Iar renumele lor cu atât străluceşte, cu cât mai greu sunt încercaţi în suferinţă. In schimb, câţi n-au vrut să ia seama la dreptate sau n-au luat aminte la Cel de Sus, câţi pe cei ce se nevoiau întru ale Sale nu s-au sfiit să-i supună batjocorii şi caznelor celor mai groaznice (şi care nu înţelegeau să se socoată singurii nefericiţi că ajunseră să împartă pedeapsa în virtutea unor asemenea temeiuri, astfel încât să-i pizmuiască şi să-i fericească tocmai pe aceia care, în ciuda unor asemenea încercări, izbuteau să-şi păstreze neştirbită credinţa în Cel de Sus) - din soiul lor oaste după oaste a pierit, multe oşti au dat bir cu fugiţii şi toate bătăliile lor s-au prefăcut în tot atâtea cumplite înfrângeri.

Aşa arată inşii care zămislesc necruţătoarele războaie; aşa pustiitorii, care nimicesc fără milă; de aici ripsurile care se fac simţite în mijloacele trebuitoare traiului, cât şi mulţimea relelor ce se trag din ele; de asta si pricinuitorii unor asemenea nemenicii s-au împărtăşit şi ei din chinurile unei morţi înfiorătoare sau chiar dacă şi-au mai dus zilele, au avut parte de o viaţă atât de chinuitoare cât să o şi poată socoti mai rea decât

moartea, răsplată căpătând pentru nedreptăţile lor, pedepse pe măsura acestora. Fiecare şi-a avut partea de rutină potrivit cu puterea îndemnului care-1 împinsese - în sminteala lui - să creadă că ar putea înfrunta şi că ar putea ră/bi legea lui Dumnezeu. Lucru care i-a făcut greu de îndurat nu numai viaţa, ci şi spaima de pedepsele la care urma să aştepte odată ajuns în ţărână.

Fiind aşadar atât de mare şi atât de bicisnică nemernicia în ale cărei chingi se prinsese omenirea, iar treburile statului aflându-se - aidoma unei făpturi atinse de ciumă - în primejdie de moarte şi simţită făcând nevoia de multă si mântuitoare grijă, ce cale de uşurare a gândit Dumnezeu, ce prilej de ieşire din impas? (Iar calea trebuie înţeleasă ca fiind de-a dreptul dumnezeiască, fiindcă numai ce este dumnezeiesc fiinţează cu adevărat şi este înzestrat cu putere dăinuitoare peste timp. Precum a mărturisi şi a preamări facerea de bine a Celui Atotputernic nu trebuie înţeles drept laudă goală). Pe mine m-a dorit El spre îndeplinirea voii Sale; pe mine m-a cercetat şi m-a aflat potrivit ei, aşa fel încât începând de la marea din dreptul Britaniilor şi de pe meleagurile unde, ca sub imperiul necesităţii, îi este soarelui dat să apună, să scot afară şi să spulber - cu sprijinul unei puteri mai mari decât mine - primejdia care pe toate le ţine în puterea ei; aşa fel ca, învăţătură luând prin fapta mea mijlocitoare, neamul omenesc să se întoarcă la slujirea preasfintei Legi; şi iar, în aşa fel încât, din îndurarea Celui atotputernic, preafericita credinţă să se răspândească în lume.

N-aş vrea să par în nici o clipă neascultător Lui. Când m-am încredinţat că în asta stă menirea mea cea nobilă si că se cere să o iau drept un dar plin de har, am înaintat până-n ţinuturile de la răsărit, care, încă şi mai greu năpăstuite, cereau si din partea noastră o sporită purtare de grijă (chiar dacă eram pe deplin încredinţat că datoram totul - sufletul meu întreg şi fiecare suflare a mea, ba până si cel mai neînsemnat dintre gânduri - Dumnezeului Celui Prea înalt). Ştiu cât se poate de bine ca cine se ţine îndeaproape şi după dreptate de cereasca nădejde, şi cine şi-a pus-o cu precădere şi neabătut în dumnezeieştile locuri, cinstire agonisindu-şi cu atât mai mare cu cât se va fi depărtat de neajunsurile şi de frământările lucrurilor pământeşti, aceluia nici bunăvoinţa oamenilor nu-i este de trebuinţă. Socot totuşi că este bine ca încercările şi suferinţele nemeritate si nesocotite, care vremelnic s-au abătut peste unii ca aceştia fără rost, noi să le izgonim cât mai departe, ca să nu se întâmple lucrul acela îngrozitor care ar însemna ca trezvia şi statornicia lor (cu prisosinţă dovedită din voia tiranilor bucuroşi să asuprească oamenii pentru cinstirea adusă de ei lui Dumnezeu) acum, sub ocrotirea

> unui slujitor al lui Dumnezeu, să nu le poată acestora înălţa numele pe o treaptă de lumină şi de fericire mai înaltă.[33]

în substanţa scrisorii, Constantin ordona retrocedarea a toate cele pe care le pierduseră creştinii ca persoane particulare şi Biserica în întregul ei ca instituţie în timpul persecuţiilor recente, prin instrucţiuni clare şi categorice. Toţi creştinii care fuseseră exilaţi şi lipsiţi de bunurile lor trebuiau să se întoarcă la casele lor şi să-şi primească bunurile. Clerul, care fusese inclus în consiliile orăşeneşti si împovărat cu taxele publice *(muneră)* trebuia să fie scutit de ele. Iar laicii care îşi pierduseră statutul legal şi fuseseră obligaţi să lucreze în minele statului sau la lucrări publice aveau să-şi recâştige libertatea şi statutul social. Soldaţii care fuseseră daţi afară din serviciul militar aveau să-şi reprimească titlul militar sau să primească recompense onorabile. Proprietăţile martirilor şi cimitirele aveau să fie restaurate imediat, fie că aparţineau deja unor proprietăţi individuale, fie fuseseră confiscate de stat:

> Tot ce este de drept în proprietatea bisericilor, fie că e vorba de case, terenuri şi grădini, fie de orice natură ar fi, trebuie retrocedat în deplinătatea valorii şi a integrităţii şi nu trebuie restrâns dreptul de proprietate.[34]

în finalul Edictului Restituirii - după cum ar trebui să fie numit, probabil- zelosul împărat revenea la lecţia istoriei recente şi îi chema pe supuşii lui să înveţe din ea şi să venereze unica şi adevărata divinitate:

> Or, având în vedere că prin dovezi cât se poate de lucrătoare şi limpezi s-a putut vedea cum - întru putere, întru îndemnurile şi întru sprijinul pe care Dumnezeu Cel Atotputernic a binevoit necontenit să mi le trimită - apăsarea care strivea cândva întreaga stare a omului a fost de acum ridicată de pretutindeni sub soare, puteţi vedea - dacă fiecare în parte şi toţi întreolaltă vă veţi da silinţa spre aşa ceva - decât prisos de putere si har a fost nevoie pentru ca - dacă se poate spune - până si sămânţa celor ticăloşi şi netrbnici să fie spulberată şi nimicită, bucuria să le fie redată celor buni şi răsplătită cu îmbelşugare peste toate meleagurile pământului. Tuturor li s-a dat putinţa să slujească dumne- zeieştile legi întru cuviinţă, cu toată cinstirea, îngăduindu-le celor care se vor fi dedicat ei să i se închine potrivit datinei... Se va trimite pe meleagurile răsăritene ale împărăţiei noastre.[35]

Constantin a dat dispoziţii specifice după emiterea acestei scrisori, indicând ca se aştepta ca religia creştină să fie considerată religia oficială în Imperiul Roman.

De la sfârşitul războiului civil, i-a favorizat pe creştini prin acordarea de funcţii guvernamentale. Eusebiu menţionează că majoritatea guvernatorilor pe care i-a trimis să administreze provinciile erau creştini şi că aveau liberatatea „de a acţiona î^ acord cu credinţa lor" - însemnând că ei aveau libertatea de a se ruga divinităţii creştine în timpul serviciului lor oficial. Mai mult chiar, împăratul a poruncit ca funcţionarii imperiali să se abţină de la practicarea sacrificiilor păgâne faţă de vechii zei.[36] In timpul iernii 324-325, a trimis scrisori către guvernatorii provinciali şi către episcopi cerându-le să coopereze în construirea de biserici în regiunile lor pentru a încuraja venerarea adevăratei divinităţi. Eusebiu, care a primit una dintre aceste scrisori ca episcop mitropolit al Palestinei, o include cu mândrie în lucrarea lui *Viaţa lui Constantin:*

Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Eusebiu. Cunoscând faptul că până astăzi nelegiuitul bun plac al tiranilor n-a contenit a-i prigoni pe slujitorii mântuitorului Dumneezu, înţeles-am şi m-am încredinţat cu tărie, prea iubite frate, că toate lucrările de zidărie ale

- bisericilor s-au năruit, fie din cauză că nu au fost întreţinute, fie că, de frica silniciei, care plutea deasupra tuturor, ele au fost durate la proporţii mai modeste decât h' s-ar fi cuvenit. Astăzi însă - odată cu reîntoarcerea libertăţii, odată cu izgonirea - prin pronia Dumnezeului celui Prea înalt si prin purtarea noastră de grijă - a acelui balaur de la cârma puterii - îmi pare mie că s-ar cuveni ca toată lumea să poată limpede cunoaşte puterea lui Dumnezeu, iar oamenii care - de frică sau din necredinţă vor fi alunecat cândva în păcat, să-L recunoască pe Cel ce cu adevărat este, şi să-şi întemeieze iarăşi viaţa pe adevăr şi pe dreptate.
  De aceea, bisericilor aflate sub îndrumarea ta (precum şi a celorlalţi îndrumători ai Bisericii de pretutindeni: episcopi, presbiteri şi diaconi - cunoscuţi ţie), aminteşte-le să se silească la lucrările ce se cer făcute : prin sanctuare, şi anume: sau să refacă zidurile existente, sau să le înalţe, sau - acolo unde aşa s-ar cuveni - să purceadă la altele noi. Cele trebuitoare le vei căpăta tu însuţi (iar ceilalţi, prin mijlocirea ta) de la guvernatori şi de la ceilalţi cârmuitori de provincie, care au şi primit poruncă să răspundă cu toată sârguinţa la tot ce sfinţia ta la va cere. Dumnezeu să te ocrotească, frate iubit.[37]

în timp ce a început un amplu program de construire de biserici, Constantin a emis o lege prin care îi îndemna pe supuşii din întregul imperiu să nu participe la ritualurile închinate vechilor zei. Eusebiu scrie că a interzis oricui „să înalţe statui sau să practice divinaţia şi alte false acte smintite sau să aducă sacrificii în vreun fel oarecare". Deşi textul acestei legi nu s-a păstrat, acţiunile ce au decurs din ea şi

referirile la această prohibiţie într-o lege ulterioară emisă de fiii săi, cât şi pasaje din textele unor istorici ulteriori par să confirme afirmaţia lui Eusebiu.[38] în tumultul victoriei împotriva lui Licinius şi a forţelor păgânismului, asemenea lege împotriva ritualurilor discreditate ale vechilor credinţe a părut, desigur, adecvată. Cu toate acestea, legea pare să fi produs unele tulburări în Răsărit - creştinii au atacat templele, iar păgânii au protestat faţă de interdicţiile impuse. Deşi Constantin era un creştin sincer, cu vocaţie misionară şi cu dorinţa de a-i conduce pe supuşii lui spre credinţa creştină, era o persoană tolerantă care credea că alegerea credinţei este o problemă personală şi un politician pragmatic care considera că tulburările civile erau periculoase. Aşa că, după ce a analizat situaţia mai multe luni, a retras câteva elemente ale interdicţiilor iniţiale cu privire la credinţele păgâne, în primăvara lui 325 a emis un alt document către provinciile răsăritene, definindu-şi politica religioasă pentru viitor. Eusebiu, care a citit o copie a acestui document în Palestina, a inclus textul acestui „Edict asupra religiei" în *Vita Constantini™:*

în prima parte a documentului, Constantin observă că „legile naturii.... (si)... percepţia corectă a raţiunii... duc la cunoaşterea lui Dumnezeu". Dar menţionează că nu toţi oamenii aleg să trăiască în acord cu natura si cu raţiunea; frumuseţea virtuţii acelora care cred în adevărata divinitate este umbrită de sminteala şi viciul celor care nu cred şi suportă judecata pentru greşeala lor. Rezumă istoria recentă a Imperiului în termenii lui Lactantius, criticând împăraţii răi care „au scos sabia care era pregătită pentru pedepsirea crimelor împotriva celor a căror sfinţenie era fără reproş". A declarat că persecuţia Bisericii Creştine fusese o mare greşeală, că a tulburat pacea imperială şi a generat războaie civile şi că aceia care au îndeplinit aceste fapte abominabile au avut un sfârşit pe măsură.[40]

în partea centrală a documentului, împăratul a adresat o rugăciune către Dumnezeul creştin, anunţându-si convingerea că juca un rol special în planul divin şi sperând că avea să aducă liniştea credinţei în Imperiul Roman:

Ţie, Dumnezeule Prea înalt, mă rog eu astăzi: fii bun şi îngăduitor cu făpturile Tale din ţinuturile Răsăritului; locuitorilor din provincii (care vreme atât de îndelungată au suferit de pe urma împilărilor) dă-le - prin mine, *slujitorul Tău,* - tuturor tămăduire! Nu fără temei îţi cer eu aceasta - o, stăpâne a toate, Dumnezeule sfânt; căci *sub îndrumarea Ta am început eu si am săvârşit a lucra pentru izbăvirea oamenilor; însemnul Tău l-am purtat eu pretutindeni în fruntea oştirilor mele biruitoare; si de mi-or cere-o îndatoririle mele, sub aceleaşi însemn al puterii Tale îmi voi înfrunta din nou duşmanii.*
De aceea si sufletul meu limpede împletit din dragoste şi din teamă în seama Ta mi l-am lăsat. *Numele Tău după cuviinţă îl iubesc, însă*
k *puterea Ta o cinstesc, cunoscută făcându-mi-o Tu prin dovezi fără de*

număr si spre întărirea credinţei mele. De unde îndemnul meu de acum este să pun eu însumi umărul la înnoirea prea-sfântului Tău locaş pe care netrebnicii şi nelegiuiţii aceia l-au pângărit în pustiitoarea lor rătăcire a minţii.

Spre binele întregii lumi şi în folosul întregii omeniri, aş vrea ca poporul Tău să aibă parte de linişte şi să rămână la adăpostul dezbinărilor. Fie pacea şi liniştea celor credincioşi şi cu cei aflaţi în rătăcire. Fiindcă numai întru dulceaţa acestei părtaşii vor putea şi aceştia să fie îndreptaţi şi aduşi pe calea dreaptă. Nimeni să nu se aşeze în calea altuia: aibă fiecare parte şi să se bucure de tot ce-i doreşte sufletul. Cuvine-se totuşi, ca tot omul cu mintea limpede să ştie că nimeni nu va putea vieţui în sfinţenie şi în curăţie de nu-1 vei chema Tu întru odihna sfintelor Tale predanii. *Cei ce vor voi să i se sustragă, găsi-vor lăcasele înşelăciunii, aşa cum le-afost voia; nouă pregătită ne este calea cea strălucitoare a adevărului Tău. Dar ce dai Tu pe calea firească* le dorim si noi lor, la rându-ne, aşa fel ca în obştească bună-înţelegere să le fie şi lor hărăzită aflarea bucuriei.[41]

In partea finală a scrisorii, Constantin constată că întregul univers si ordinea din natură dezvăluie căile minunate şi lucrările Celui Atotputernic. Regreta că omenirea a căzut în greşelile credinţelor deşarte şi se roagă lui Dumnezeu să-i trimită „o lumină Curată" în persoana Fiului lui pentru a-i da un ajutor în găsirea drumului spre adevăr, îşi exprimă speranţa că „virtutea vindecătoare" din „preceptele doctrinei divine" ar putea fi în apropierea oricui prin „binecuvântarea păcii" pe care a adus-o victoria lui tuturor supuşilor din lumea romană. Dar admite: credinţa este o problemă personală şi el nu vrea să revină la măsurile coercitive ale predecesorilor lui. De aceea încheie declarând:

Nimeni să nu facă altuia rău întru ceva de care se va fi încredinţat el însuşi că nu este bine. Cu tot ce vedem noi cu ochii noştri, cu tot ce pricepem cu mintea noastră că este bun, cuvine-se - de se poate - să ne ajutăm aproapele; iar de nu se poate, atunci mai bine să lăsăm (lucrurile să se depene de la sine). Fiindcă una este să te prinzi de bună :. voie în lupta pentru nemurire şi altceva este să fii silit la ea sub ameninţarea pedepsei.

Am spus toate aceste lucruri şi le-am cercetat chiar mai amănunţit decât o cerea ţelul însuşi al îngăduinţei mele fiindcă nu am vrut să-mi ascund credinţa în adevăr - mai ales că (după câte aud) sunt unii care susţin că, laolaltă cu practicarea celor ce se făceau în temple ar fi fost spulberată acum şi puterea întunericului. Sfatul acesta aş fi vrut să-1 dau tuturor, dacă năvalnicul clocot al vicleniei rătăcirii n-ar fi prins

atât de adânc rădăcină în sufletele câte unora, punând în primejdie mântuirea tuturor.[42]

Constantin a respectat această politică enunţată în documentul de mai sus în următorii doisprezece ani ai domniei lui: a propagat activ şi deschis creştinismul în timp ce a tolerat cu §reu păgânismul. Pentru el, Biserica Creştină era „cea mai sfântă casă" a unicului adevărat Dumnezeu, în timp ce templele păgâne erau dumbrăvile neadevărului" omenirii căzute. Lumina adevărului era transmisă în prima, în vreme ce întunericul greşelii era practicat în cealaltă. Atât ordinea din lumea naturală şi cursul istoriei recente mărturiseau credinţa lui „în preceptele doctrinei divine". Deoarece credea că adevăratul Dumnezeu 1-a adus la putere şi 1-a călăuzit spre victorie, s-a simţit obligat să apere Biserica si să răspândească religia în care era venerat Cel Atotputernic. Studiile de teologie pauliniană şi experienţa lui în politica imperială 1-au ajutat să înţeleagă că omenirea nu e perfectă şi că pacea are o mare valoare în societate. A înţeles că unii dintre supuşii lui nu vor dori să participe „la competiţia pentru nemurire"; iar eforturile de a-i determina să adopte această atitudine ar putea cauza dezordini civile. A condus bătălii ca adept al toleranţei şi împotriva persecutorilor şi a fost aclamat ca un „bun împărat" pentru că respinsese politica unor constrângeri religioase. După euforia iniţială a victoriei lui, Constantin s-a repliat pe o politică religioasă care împlinea nevoile credinţei lui personale, dar şi ale îndatoririlor sale publice. Creştinismul a fost stabili t ca religie favorizată în Imperiul Roman. Constantin a folosit resursele imperiale pentru promovarea Bisericii Creştine în societatea romană. Dar a permis ca formele mai puţin ofensive ale practicilor păgâne să fie perpetuate în „pacea si liniştea"noii ere. A sperat astfel că va diminua popularitatea credinţelor păgâne şi că va spori atractivitatea creştinismului. Credinţa profundă a lui Constantin şi politica lui pragmatică au dus la realizarea unei politici religioase care i-a împlinit dezideratele la sfârşitul domniei lui.[43]

Tonul de resemnare tristă din „Edictul asupra religiei" ar fi putut fi cauzat nu numai de opoziţia unor păgâni de a accepta credinţa creştină, dar şi de faptul că împăratul a înţeles că erau numeroase conflicte doctrinare în Biserica răsăriteană, în timpul iernii 324-325, tocmai când căuta să impună creştinismul ca religie oficială a lumii romane, împăratul a descoperit că fraţii lui din Răsărit erau profund divizaţi m ceea ce priveşte aspecte importante ale teologiei şi practicii liturgice creştine - Jar intervenţia lui ar contribui la eliminarea neînţelegerilor. Probabil că împăratul auzise despre conflictele teologice înainte de războiul civil; dar în timpul celebrărilor Victoriei sale la Nicomedia în toamna următoare şi în turul pe care 1-a făcut prin noile sale domenii în iarna care a urmat, a aflat cum a început controversa şi cât de mult se adâncise. De fapt, a fost atât de tulburat în timp ce călătorea prin provinciile răsăritene cu intenţia de a vizita Egiptul, încât s-a oprit în Antiochia în decembrie şi a făcut eforturi să diminueze efectele controversei, iar apoi s-a întors la Nicomedia.[44]

Conflictul începuse în Alexandria în timpul „războiului rece" şi s-a centrat pe raportul dintre Christos Fiul şi Dumnezeu Tatăl. Noul Testament arătase clar cj Isus era Mesia cel promis de profeţiile Vechiului Testament şi, într-un anume sens, Fiul şi Cuvântul lui Dumnezeu care transmitea revelaţia voinţei divine către omenire Unele texte din Biblie au accentuat umanitatea lui Christos şi subordonarea lui față de Dumnezeu Tatăl (Mt. 24:36: „Despre ziua aceea şi despre ceasul acela nu ştje nimeni: nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl."). Alţii au accentuat natura divină a lui Christos şi egalitatea lui cu Tatăl (loan 10:30: „Eu şi Tatăl una suntem") Teologii Bisericii au luptat secole de-a rândul să menţină doctrina vetero-testamentară a Dumnezeului unic în timp ce făceau loc pentru învăţătura novo-testamentară despre Fiul si Sfântul Duh în definiţia creştină a Divinităţii. Biserica din spaţiul latin, urmând direcţia dată de Tertulian, a impus conceptul de Dumnezeu triunitar al unei substanţe unice în trei persoane, accentuând unitatea şi egalitatea persoanelor din Treimea Sfântă. Biserica din spaţiul răsăritean a deschis discuţia asupra acestei doctrine, unii dintre conducătorii ei fiind susţinători ai definiţiei latine, iar alţii urmând direcţia lui Origene, care a accentuat natura unică a Tatălui şi natura separată şi subordonată a Fiului şi a Duhului. Lucian al Antiochiei, un părinte-martir respectat, dar şi controversat de la începutul secolului al IV-lea - împreună cu mai mulţi discipoli influenţi - au dus la extrem speculaţiile lui Origene , dând impresia că denigrează statutul lui Christos Fiul pentru a păstra calitatea de unicitate a lui Dumnezeu Tatăl. Acesta a fost şi cazul lui Arie, cel al cărui nume a marcat controversa teologică răspândită în Răsărit - arianismul. Arie era un preot care slujea în parohia Baucalis dintr-un district rural al Alexandriei în timpul domniei lui Licinius. Era o persoană deosebită, ascetică şi un predicator elocvent care încânta prin folosirea speculaţiilor platonice în predicile lui biblice şi care era adorat de credincioşii care participau la slujbe. Pornind de la premise platonice, a arătat că Dumnezu e, asemeni monadei, etern şi indivizibil si că iniţial a fost singur şi nu era Tată. Dorind să creeze universul, Dumnezeu 1-a creat pe Fiul din nimic şi i-a dăruit Cuvântul prin care s-a instituit în lume ordinea creată. Ca urmare, Fiul nu era co-etern şi nici co-substanţial cu Tatăl: era ulterior în timp şi deosebit în esenţă de Tatăl. Acesta nu avea început, dar Fiul avea unul. Deşi anterior altor creaturi, Fiul era o creatură si asemeni acestora, supus devenirii. Fiul era astfel inferior lui Dumnezeu şi diferit de El în esenţă (în greacă *ousia,* în latină *substantiă).* Orbit oarecum de gândirea lui, Arie si-a publicat teoria în versuri populare - controversata *Thalia* - astfel încât masele să aprecieze mai uşor şi să-i înţeleagă gândurile. Dar învăţătura controversată a lui Arie a ajuns în atenţia lui Alexandru, episcopul Alexandriei (312-328) prin 318. Episcopul şi-a chemat clerul si i-a cerut părerea despre tipul de relaţie dintre Christos Fiul şi Dumnezeu Tatăl. Majoritatea şi-a exprimat părerea că Fiul e co-etern cu Tatăl şi egal cu El. Arie şi câţiva susţinători ai lui au promovat ideea că Fiul era posterior şi subordonat lui Dumnezeu Tatăl. Alexandru i-a susţinut pe ceilalţi şi a poruncit ca

^rie să-si retragă învăţătura falsă. Când acesta a refuzat, episcopul a convocat un sinod al Bisericilor egipteană şi libiana pe care le păstorea şi i-a excomunicat pe *pj\Q* şi pe adepţii lui, iar concepţiile lor au fost anatemizate. Refuzând să accepte decizia, Arie a scris unor prieteni din Biserica de Răsărit şi s-a îndreptat spre Bithynia căutând sprijin. A primis semnale de încurajare din partea lui Eusebiu din Cezareea, celebrul istoric al Bisericii şi discipolul lui Origene şi din partea lui Eusebiu din j«jicomedia, un discipol al lui Lucian şi consilierul episcopal al lui Licinius. Ei 1-au convins pe Arie să modeleze puţin unele dintre poziţiile lui prea inflamante - să folosească cuvântul „născut" pentru „creat" sau „făcut" atunci când se referea la geneza Fiului, să considere că geneza a avut loc înaintea timpului şi să renunţe la ideea de devenire, înălţându-1 pe Fiu la o poziţie mai înaltă decât avusese anterior, dar să-1 considere în continuare deosebit prin esenţă şi inferior ca statut faţă de Dumnezeu Tatăl. Eusebiu din Nicomedia a scris mai multe scrisori unor episcopi afirmând ortodoxia doctrinei lui Arie şi presându-1 pe Alexandru să-1 repună în drepturi. Alexandru nu avea încredere în Arie şi nu era încântat de interferenţele din afară în problemele episcopiei sale. Aşa că, în 319, episcopul Alexandriei a răspuns printr-o circulară către episcopii din tot imperiul explicând cum „oameni care nu se supun legii şi sunt anticreştini" au început să propovăduiască „apostazia" în dioceza lui şi cum Eusebiu din Nicomedia le-a dat acestor „apostaţi" „scrisori de recomandare" care contribuie la răspândirea periculoasă a ideilor eretice. L-a numit pe Arie şi pe aceia care îl susţineau şi a formulat gânduri mult mai radicale. Printre altele el cerea:

> Cine a auzit vreodată asemenea blasfemii sau... auzindu-le, nu înseamnă că poţi fi lovit de oroare?...Cine îl aude pe loan spunând: „La început a fost Cuvântul" nu îi condamnă pe cei care spun „A fost o vreme când Cuvântul nu era"? Sau cine este cel care, după ce aude din Evanghelie despre „unicul Fiu născut" si că „toate lucrurile au fost făcute de el" nu va respinge pe cei care spun că Fiul este unul dintre lucrurile făcute? Cum poate el să fie unul dintre lucruile care au fost făcute tocmai de el însuşi? Sau cum poate fi el unicul Fiu născut dacă se numără printre lucrurile create...? Sau cum este el diferit de esenţa Tatălui, el care este „imaginea lui perfectă" si „strălucirea slavei lui" şi spune: „Cel care m-a văzut pe mine 1-a văzut pe Tatăl"? Iarăşi, cum, daca Fiul este Cuvântul si înţelepciunea Tatălui, a fost o perioadă în care nu a existat? căci aceasta înseamnă că Dumnezeu a fost cândva separat atât de Cuvânt cât şi de înţelepciune. Cum poate el să fie supus devenirii şi susceptibil de transformare, el care spune despre sine: „Eu sunt în Tatăl şi Tatăl e în mine"; şi „Eu si Tatăl suntem una".

După citarea mai multor pasaje din Scriptură împotriva speculaţiei ariene, a menţionat cum el şi alţi o sută de episcopi egipteni şi libieni au fost convocaţi înt^ un conciliu şi au condamnat învăţăturile lui Arie şi „1-au repudiat şi anatemizat public" pe el şi pe discipolii lui. îşi încheia scrisoarea chemând pe toţi bunj; credincioşi creştini „să întoarcă spatele tuturor celor care rostesc sau susţin gândirea împotriva lui Christos, ca şi celor care se opun lui Christos şi sunt distrugători cje suflete umane". Eusebiu din Nicomedia a convocat la rândul lui un sinod în Bithynja în anii ce au urmat. El a aprobat învăţătura lui Arie şi a comunicat hotărârile sale epicscopului Alexandru. Arie şi adepţii lui egipteni au scris o scrisoare mitropolitului lor în sprijinul doctrinei lor, afirmând că Dumnezeu este „Monada anterioară tuturor lucrurilor" şi că „El era deci anterior Fiului"; în consecinţă, erau „trei subsistente separate" în interiorul Treimii creştine, în 321, Eusebiu de Nicomedia i-a dus pe Arie şi adepţii lui în Palestina şi 1-a convins pe Eusebiu din Cezareea să convoace un conciliu al episcopilor din regiunea lui. Acest conciliu a susţinut poziţia moderată de subordonare din cadrul Treimii pe care Arie o propovăduise în timpul călătoriilor sale şi a recomandat ca Arie să se supună episcopului său si ca Alexandru să-1 readmită ca predicator, în acel timp, Licinius a început persecuţia împotriva creştinilor din Răsărit, iar interdicţia impusă de el călătoriilor episcopale i-a împiedicat pe episcopi să rezolve problema printr-un conciliu. Persecuţia liciniană împotriva Bisericii răsăritene şi „războiul sfânt" dintre cei doi Augusti a ocupat întreaga atenţie a creştinilor în cei trei ani care au urmat. Dar controversa teologică asupra Divinităţii a continuat să mocnească în spatele acestor evenimente dramatice. Arie a revenit în Alexandria şi a căutat să obţină sprijinul oamenilor de rând pentru învăţătura lui; iar Alexandru a trimis scrisori în întregul imperiu şi a căutat să obţină sprijinul episcopilor importanţi pentru poziţia lui. După încheierea războiului civil şi restaurarea păcii, s-au organizat campanii şi mişcări publice cu privire la această temă în cetăţile creştine. Separarea aceasta haotică din interiorul Bisericii Creştine şi deriziunea cu care a răspuns populaţia păgână 1-au tulburat profund pe Constantin în călătoria lui imperială de la sfârşitul anului 324.

Astfel, împăratul şi-a întrerupt călătoria la Antiochia, a compus o scrisoare lungă si pacificatoare către Alexandru şi Arie şi 1-a însărcinat pe consilierul lui creştin Ossius de Cordoba să ducă scrisoarea la Alexandria şi să vadă dacă ar putea să arbitreze conflictul teologic chiar în centrul lui. Ossius se pare că şi-a îndeplinit misiunea în primele luni din 325. Deşi Constantin probabil a înţeles gravitatea disputei teologice din lecturile pe care le avea din lucrările lui Lactantius şi din discuţiile cu Ossius, a căutat totuşi să minimalizeze semnificaţia disensiunii şi să joace rolul de pacificator în epistola lui. El a informat pe primatul egiptean şi pe predicatorul lui că a purtat recenta lui cruciadă pentru a restabili stabilitatea politică a imperiului şi pentru a aduce unitatea religioasă în lume. A realizat-o pe una cu ajutorul armelor şi a căutat să o împlinească pe cealaltă cu judecată dreaptă.

Mărturisea că a fost profund întristat să afle că rupseseră unitatea dintre ei şi Dezbinaseră Biserica datorită unui aspect nesemnificativ al doctrinei, îşi exprima speranţa că îi vor permite, în calitatea lui de slujitor al lui Dumnezeu şi guvernator al păcii, să tempereze conflictul lor. Arăta că era neobişnuit pentru preoţii lui purnnezeu să dezbată în public asupra unor aspecte foarte complexe ale doctrinei, *ne,* care slăbiciunea cunoaşterii umane nu le putea înţelege complet; susţinea că era pjai important ca ei să menţină spiritul înţelegerii şi unitatea frăţiei în slujba Dumnezeului şi Mântuitorului nostru". Le cerea să ajungă la o judecată comună şi la sentimente de prietenie şi frăţie întru credinţă. Dacă aveau să procedeze în acest jjjod el îi asigura că vor readuce liniştea din zilele înţelegerii, nopţi netulburate şi o viaţă tihnită pentru împăratul lor si vor contribui la împlinirea misiunii pe care providenţa divină i-o atribuise. Ossius a prezentat misiva lui Constantin părţilor aflate în conflict, dar scrisoarea imperială nu a reuşit să calmeze spiritele din Biserica egipteană - grupările duşmane erau prea înţepenite în poziţiile lor pentru a se modela potrivit înţeleptei recomandări imperiale. Constantin şi Ossius s-au aşteptat probabil la acest deznodământ şi se pare că au pus în aplicare un alt plan pentru rezolvarea disputei, împăratul creştin şi consilierul lui au venit spre acest conflict de pe poziţii apropiate de aceea a episcopului Alexandru - Christos avea aceeaşi substanţă divină, iar predicatorii trebuiau să se supună superiorilor lor ecleziastici; amândoi voiau să folosească presiunea imperială pentru a obţine unitatea Bisericii în favoarea acestor poziţii doctrinare. Deoarece scrisoarea lui Constantin nu a reuşit să aducă înţelegerea frăţească la Alexandria, Ossius a luat măsuri pentru pregătirea unui conciliu al întregii Biserici Creştine despre care, împreună cu împăratul, considera că ar fi necesar pentru rezolvarea acestei probleme teologice - acesta a fost proiectat a avea loc în localitatea Ancyra din centrul Anatoliei în primăvara următoare. Ca legat imperial, el a condus un sinod în Alexandria, situându-se pe poziţii apropiate de aceea a lui Alexandru şi a forţat pe episcopul schismatic Colluthus să revină la rangul de preot Şt să restabilească supunerea faţă de primat. Totuşi, a considerat că Biserica egipteană ra divizată şi asupra altor aspecte - o schismă meiitiană, asemănătoare donatismului frican şi o dispută asupra sărbătorii Pastelui. Ossius a transmis un raport cu privire la aceste aspecte împăratului, care revenise la Nicomedia la sfârşitul lui februarie. Au fost trimise invitaţii către conducătorii Bisericii de Răsărit pentru a se întruni la Ancyra în timpul primăverii. Ossius a revenit şi el în Antiochia unde a programat un sinod regional pentru a rezolva problemele acelei Biserici astfel încât să poată fi Pregătit conciliul de la Ancyra. Philogonios, fostul episcop al Antiochiei şi susţinător al lui Alexandru murise în decembrie, în timp ce Constantin şi Ossius vizitau oraşul. Ei doreau să păstreze o personalitate cunoscută la conducerea acelui important scaun Piscopal. Ca urmare, Ossius i-a convocat pe episcopii din Cappadocia şi Siria în nordul Palestinei şi Arabia pentru o întâlnire în Antiochia la revenirea lui de la Alexandria. A contribuit la alegerea lui Eustathios de Beroea, un ferm oponent al

viziunii ariene, ca episcop al Antiochiei. Majoritatea conservatoare a compus o declaraţie de credinţă care accepta poziţia lui Alexandru şi o anatemiza pe cea ariană. Ossius si cei cincizeci si cinci de episcopi au semnat o declaraţie de credinţă pe care o considerau în acord cu învăţăturile Scripturii, ale Apostolilor şi ale Părinţilor Bisericii. Doar trei episcopi - Theodotus din Laodiceea, Narcissus din Neronias si Eusebiu din Cezareea - au refuzat să semneze mărturisirea de credinţă şi condam, narea arianismului. Au fost excomunicaţi provizoriu şi li s-a cerut să vină la Ancyra unde avea să li se mai dea o şansă pentru a-şi demonstra dreapta credinţă la „marele şi sfântul conciliu". Deşi Ossius nu a rezolvat complet conflictul egiptean, misiunea lui a pus bazele unificării Bisericii - 1-a susţinut pe Alexandru în Alexandria şi Antiochia, a realizat schiţa unui credo antiarian si a fost acceptat de un număr mare de episcopi răsăriteni; totodată, i-a avertizat pe adepţii arianismului că poziţia lor nu mai era acceptabilă.[46]

Chiar înainte ca Ossius să-si încheie activitatea din Antiochia, Constantin citise raportul lui în Nicomedia. Conflictul teologic prelungit 1-a întristat; în plus, unele biserici răsăritene respectau un calendar evreiesc în locul celui roman pentru calcularea paştelui şi stabileau cea mai importantă sărbătoare creştină la o dată diferită de cea stabilită de majoritatea fraţilor creştini. De aceea a ajuns la concluzia că definirea noţiunii de divinitate şi problema stabilirii sărbătorii Paştelui erau aspecte importante care meritau o analiză din partea întregului corp episcopal; în plus, a decis să lărgească domeniul de interes si să schimbe locul de întrunire al viitorului „mare şi sfânt conciliu". Aşa cum scrie istoricul ecleziast Socrates: „Văzând împăratul că Biserica era tulburată datorită acestor două cauze, a convocat Conciliul general, chemând pe toţi episcopii să se întâlnească la Niceea în Bithynia". O copie a uneia dintre invitaţiile imperiale trimise episcopilor din Răsărit la începutul primăverii există încă si ea arată că numele localităţii alească pentru conciliu a fost schimbat deoarece Niceea era mai accesibilă episcopilor din Apus, aerul de acolo era mai plăcut şi însuşi Constantin voia să participe la întrunire. Motivele alese erau adevărate; dar au existat si alte motive nedeclarate. Pe lângă faptul că Ancyra se afla departe pe platoul Galatiei, era şi scaunul episcopal al episcopului Marcellus, un antiarian fervent - locul nu era doar greu de atins pentru călătorii occidentali, dar si neospitalier pentru adepţii arieni. *Nicaea* (actualul Iznik) era, în schimb, un oraş plăcut, cu un lac si aflat numai la o zi de mers de la Marea Marmara spre munţii din nordul Bithyniei. Se afla în interiorul mitropoliei lui Eusebiu din Nicomedia şi era scaunul episcopal al aliatului arian Theognis - noua alegere fiind astfel mai accesibilă atât pentru occidentali cât şi pentru răsăriteni si părea mai puţin înverşunată împotriva celor marcaţi de arianism. Constantin avea să găzduiască invitaţii, iar Osius avea să conducă întrunirea în palatul de vară imperial aflat pe malul lacului „Cetăţii Victoriei", înţeleptul împărat si consilierul lui puteau astfel să controleze întreaga adunare si să facă presiuni pentru consens la Conciliul de la Niceea.[47]

După ce Ossius a revenit la Nicomedia în timpul primăverii, Constantin şi anturajul lui imperial s-au îndreptat spre Niceea şi au pregătit palatul pentru conciliu, gala mare de audienţe a palatului imperial avea să găzduiască pe toţi conducătorii 6piscopali potrivit statutului fiecăruia. Latura privată a palatului şi complexul din vecinătatea lacului au fost somptuos mobilate pentru a-i găzdui pe cei invitaţi. Pe jnăsură ce evenimentul se apropia, episcopii creştini - deseori însoţiţi de preoţi şi diaconi - au ajuns în oraşul bithynian si s-au instalat în spaţiile rezervate lor. Puţini lideri creştini au venit din Apus, unde nu era un prea mare interes pentru conflictele din Răsărit: Ossius din Spania, Caecilian din Africa, Marcus din Calabria şi presbiterii Victor şî Vincentius din Roma, care îl reprezentau pe papa Silvestru pentru Italia, I\[icasius din Gallia, Domnus din Pannonia. Mulţi episcopi şi presbiteri au venit din Răsărit, acolo unde conflictele fuseseră foarte active: printre antiarieni se numărau Alexandru din Alexandria si diaconul său charismatic Atanasie, Macarie din Ierusalim, Eustathios din Antiochia şi Marcellus din Ancyra. Printre proarieni se aflau Eusebiu din Nicomedia, Theognis din Niceea, Eusebiu din Cezareea şi Narcissus din Neronias. Pe lângă aceste figuri de prim rang erau o mulţime de alţi episcopi mai puţin cunoscuţi, care au părut mai mult interesaţi de întâlnirea cu campionul credinţei lor decât de dezbaterea problemelor conflictuale de ordin teologic. Deoarece aproape 300 de episcopi - şi de trei sau patru ori mai mulţi clerici subordonaţi acestora - au venit la Niceea din întregul imperiu si din afara graniţelor lui, această întrunire a fost numită „Primul Conciliu Ecumenic al Bisericii".[48]

Conciliul a început în iunie cu toată solemnitatea unui eveniment de stat. După ce episcopii si-au ocupat locurile în sala centrală a palatului şi câţiva membri ai familiei imperiale şi simpatizanţi creştini au intrat în încăpere, Constantin s-a îndreptat spre centrul sălii şi s-a aşezat pe un tron din aur. Eusebiu din Nicomedia, "Mropolitul regiunii, a salutat pe împărat. Constantin a rostit apoi ceea ce a considerat Probabil ca unul dintre cele mai importante discursuri din cariera lui. Cu o ţinută demnă si cu multă elocinţă a expresiei, le-a spus episcopilor că imaginea adunării 'or în prezenţa lui era pentru el cea mai mare binecuvântare de care avusese vreodată Parte. S-a bucurat că „puterea lui Dumnezeu Mântuitorul nostru" a îndepărtat "Ostilitatea neruşinată a tiranilor" care oprimaseră Biserica. Dar îi părea rău că Zăvoiul a răspândit printre creştini un pericol mai mare decât războaiele - unul lRtern, printre credincioşi. Şi-a exprimat speranţa că dacă vor îmbrăţişa principiul Păcii, vor fi capabili să acţioneze în modul cel mai plăcut lui Dumnezeu şi îi vor ace o mare favoare lui, „slujitorul". Apoi a luat petiţiile pe care unii episcopi i le Dăduseră mai devreme, care cuprindeau acuzaţii împotriva altora şi le-a ars în faţa 'or spunând „ Christos 1-a preafericit pe el, care este nerăbdător să primească iertarea, ^ându-i puterea de a ierta pe fratele lui". Acest discurs a impus un ton anume care Cu greu putea fi uitat de participanţii la conciliu. Majoritatea lor 1-au apreciat pe

Constantin ca un dar trimis de Dumnezeu - era un agent al mâniei divine împotriv persecutorilor Bisericii şi cel care răspândea Cuvântul divin printre păgâni în lun$_{le}$ Era un campion al religiei lor şi reuşea să comunice cu ei. A se opune chemării] unitatea doctrinei si la frăţietate, chemare făcută de un conducător atât de inspi$_{rat}$ ar fi părut de-a dreptul îndărătnicie.

După acest discurs, Ossius a preluat conducerea adunării şi a acţionat $_{Ca}$ diriguitor oficial, prezidând desfăşurarea conciliului, împăratul a participat la sesiu$_{n}$j si a folosit toată autoritatea lui imperială si farmecul personal pentru a-1 ajuta n$_{e}$ Ossius în păstrarea discuţiilor la un nivel cât mai politicos şi civilizat.

Primul punct din agendă a fost controversa teologică. Ossius şi Constantin au permis tuturor participanţilor să-şi exprime punctul lor de vedere. Eusebiu di$_{n}$ Nicomedia a citit, se pare, o declaraţie care prezenta poziţia arienilor. Această acţiunea a generat o atitudine negativă şi dezaprobare clară din partea majorităţii. Eustathios din Antiochia a răspuns rostind o declaraţie antiariană şi documentul ofensiv a fost sfâşiat în bucăţi. El a fost urmat de mai mulţi vorbitori care au invocat textele biblice pentru a condamna propunerile lui Arie. Constantin a intervenit de mai multe ori şi a chemat la calm şi decenţă în expresie si unitate de sentimente, într-un anumit moment, Eusebiu din Cezareea, care dorea să obţină iertarea din partea Antiochiei, a avut şansa să-şi mărturisească credinţa şi să-şi cureţe reputaţia. El a recitat cu calm crezul baptismal al Bisericii din Cezareea prin care se afirma că Isus Christos e „Cuvântul lui Dumnezeu", „singurul Fiu născut", „născut din Dumnezeu Tatăl înaintea tuturor timpurilor" şi Unu „din care toate s-au făcut". Totul era în stricta credinţă dreaptă, iar împăratul a intuit că ar putea constitui baza pentru un compromis în jurul căruia ceilalţi ar putea să se unească. Constantin a întărit crezul şi 1-a absolvit pe Eusebiu de acuza de erezie. Apoi a sugerat că adăugarea termenului *homoousios (consubstantialis* în latină) ar lămuri mai bine unitatea şi egalitatea lui Christos Fiul cu Dumnezeu Tatăl într-o definiţie a Divinităţii creştine. Constantin cunoştea probabil semnificaţia conceptului „de o fiinţă" sau „din aceeaşi esenţă" din lectura lucrărilor lui Lactanu'us şi din filosofia păgână, dar şi din discuţiile cu Ossius şi teologii creştini. A înţeles ca un asemenea termen ar putea oferi o soluţie la controversa teologică din Biserică. Dacă ar putea să convingă pe istoricul Bisericii şi pe comentatorul biblic din Cezareea să accepte acest cuvânt, ar avea o formulă care ar uni majoritatea conducătorilor episcopali în consens şi ar lăsa minoritatea radicală ariană în sălbăticia ereziei. Eusebiu, care îl respecta pe împăratul credincios şi programul lui religios, nu a fost foarte încântat de termenul *homoousia;* dar ştia că unii teologi importanţi din Apus si din Răsărit îl foloseau în încercările lor de a explica natura complexă şi iconorni[3] Dumnezeului creştin. Ca urmare, a acceptat sugenstia lui Constantin. Sopurile politice ale împăratului creştin şi politica pragmatică a cărturarului episcopal au conlucrat în acest moment pentru deschiderea căii spre un compromis teologic, Ossius a răspun' cu multă flexibilitate acestei oportunităţi si a numit un comitet care să compuni

Declaraţia *de* credinţă bazată pe crezul baptismal, dar împletit cu fraze antiariene. în cgteva zile, declaraţia care a ajuns să fie cunoscută ca fiind Crezul de la Niceea a fost redactată şi citită în conclavul episcopilor:

> Cred în Dumnezeu, Tatăl atotţinătorul, făcătorul cerului si al pământului, văzutelor tuturor şi nevăzutelor. Şi într-unul Domn, Isus Christos, Fiul lui Dumnezeu unul născut carele din Tatăl s-a născut, mai înainte de toţi vecii, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut iară nu făcut, cel de o fiinţă cu Tatăl *(homoousios),* prin care toate s-au făcut. Care, pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire s-a pogorât din ceruri şi s-a întrupat de la Duhul Sfânt şi din Măria Fecioara şi s-a făcut om. Şi s-a răstignit pentru noi, în zilele lui Ponţiu Pilat, şi a pătimit şi s-a îngropat şi s-a suit la ceruri şi sade de-a dreapta Tatălui. Şi iarăşi va să vină cu mărire să judece viii şi morţii; a căruia împărăţie nu va avea sfârşit. Şi întru Duhul Sfânt. Biserica Sfântă Sobornicească şi Apostolicească îi anatemizează pe cei care spun „a fost o vreme când nu era" şi „El nu a existat înainte de a se fi născut" si „El a fost făcut din nimic" şi afirmă că „El este de altă substanţă sau esenţă decât Tatăl" sau că Fiul lui Dumnezeu este creat, se transformă sau este susceptibil de transformare.

Ossius si Constantin au arătat că ei presupuneau că toţi episcopii prezenţi vor accepta si vor semna această declaraţie ca fiind crezul oficial al Bisericii universale. Marea majoritate a celor participanţi a fost gata să o facă de îndată. Cu toate acestea, unii susţinători ai lui Arie nu erau mulţumiţi nici cu conceptul de *homoousios* si nici cu anatema antiariană. Constantin a acceptat să răspundă la întrebări şi să ofere interpretări despre cuvintele folosite în Crez. împăratul se pregătise cu grijă înainte de întrunirea de la Niceea citind lucrări de teologie si discutând cu teologi asupra acestor elemente doctrinare şi era gata să dezbată cu episcopii de pe poziţii egale Despre învăţătura centrală a creştinismului. El a explicat că consubstanţialitatea Tatălui şi a Fiului nu trebuia înţeleasă în sens corporal, material, ci trebuie văzută în lumină spirituală, iar esenţa lor comună contribuie la deosebirea lor de lumea creată, kusebius din Cezareea şi alţi arieni moderaţi au acceptat această argumentare şi au recunoscut că frazele anatemizate în Crez nu apăreau în Scriptură şi, de fapt, erau contrazise de multe pasaje din Vechiul şi Noul Testament. Atunci când marele cărturar din Cezareea a acceptat Crezul - şi a fost clar că era necesar pentru oricine drea să-şi menţină rangul episcopal - Eusebiu din Nicomedia, Theognis din Niceea Şi alţi arieni au renunţat şi ei la poziţiile lor inflexibile. *Magister officiorum* al Apăratului a dus declaraţia conţinând Crezul la fiecare participant, astfel că toţi episcopii au semnat-o, cu excepţia a doi vechi prieteni ai lui Arie, Theonas din

Marmarica şi Secundus din Ptolemais. Arie şi adepţii lui au fost trimişi în exil şi j-s-a interzis revenirea, pentru a nu mai transmite şi altora învăţătura lor eretică.

Al doilea subiect a fost problema conflictului legat de stabilirea datei Pastel^ Creştinii nu mai respectau de multă vreme practicile evreieşti prin care serviciu] divin se ţine în ziua de Sabbath (sâmbătă) şi organizau slujba religioasă duminica multe biserici din lumea romană renunţaseră si la calendarul evreiesc în favoarea unei metode romane de stabilire a momentului adecvat pentru celebrarea patirnil$_{0r}$ şi a învierii lui Christos. Constantin a aflat că unele biserici din Răsărit mai foloseau încă sistemul de calcul evreiesc pentru „cea mai sfânta zi" a creştinismului. Cu^ această problemă îl preocupa mult pe împărat, Ossius i-a cerut probabil să vorbească el primul. Constantin a afişat antipatie faţă de evrei, ceea ce era de aşteptat pentru un roman, dar şi pentru un creştin binecredincios din veacul al IV-lea. El considera că, de vreme ce evreii nu 1-au recunoscut pe Mesia şi şi-au mânjit mâinile cu sângele lui, creştinii nu ar trebui să aibă „nimic în comun cu detestabila populaţie evreiască", ci să folosească doar tradiţia creştină. A arătat că majoritatea bisericilor din vest, nord, sud şi multe din est au adoptat aceeaşi modalitate de determinare a sărbătorii Paştelui si devenea obligatoriu pentru cele câteva biserici din Siria şi Palestina care continuau să urmeze sistemul de calcul evreiesc să abandoneze această aberaţie şi să accepte să „fie ţinută de toate bisericile în aceeaşi zi". Majoritatea episcopilor de la conciliu au fost de partea împăratului şi se pare că rezistenţa a fost nesemnificativă pentru ideea unei practici uniforme. Sistemul răsăritean de calculare a Paştelui în luna evreiască Nissan a fost respins ca impropriu şi practica apuseană de celebrare a Paştelui în prima duminică după prima lună plină de la echinocţiul de primăvară a fost adoptată prin vot unanim, ca fiind corectă.

Celelalte probleme de pe agendă au fost mai puţin importante pentru Constantin. A continuat să participe la sesiuni şi a manifestat grijă pentru toţi episcopii - conversând cu clerul, sărutând pleoapele confesorilor. In timpul sesiunii finale, episcopii au aprobat douăzeci de canoane referitoare la ordinea proprie din Biserică. Autoritatea episcopilor Romei, Alexandriei, Antiochiei asupra unor regiuni întinse din vest, sud-est si est a fost confirmată, recunoscându-le ca fiind cele mai mân patriarhii ale creştinătăţii. Mitropoliţii au primit puteri ierarhice superioare celor pe care le aveau episcopii în provinciile lor. A fost recomandat un proces lent şi atent realizat de avansare ierarhică, cerându-se ca pentru alegerea ca episcop să particip[6] trei episcopi la consacrare, iar mitropolitul să confirme pe orice episcop. EpiscopU> presbiterii şi diaconii trebuiau să rămână în diocezele unde fuseseră numiţi si sa m[1] se transfere în alte regiuni. Clerul excomunicat dintr-o biserică nu mai putea fi acceptat de o altă biserică. Autocastrarea excludea persoana respectivă de la intrarea în rândul clerului. Cei necăsătoriţi aveau permisiunea să fie ajutaţi doar de femei ci» un grad de înrudire foarte apropiată. Au fost stabilite şi penitenţe adecvate pentru creştinii pocăiţi care păcătuiseră în timpul ultimelor persecuţii. Reguli mai blânde

au fost stabilite pentru integrarea clerului schismatic novatian din Italia şi melitian jjn Egipt si pentru reunirea acestor grupuri sub autoritatea episcopilor lor.

Când lucrările Conciliului de la Niceea s-au încheiat la începutul lui iulie, episcopii au trimis scrisori tuturor bisericilor creştinătăţii făcând cunoscute măsurile luate de adunare, împăratul a trimis şi el scrisori anunţând că „unitatea credinţei, sinceritatea iubirii si comuniunea sentimentelor cu privire la slăvirea Dumnezeului Atotputernic" au fost obţinute în cadrul conciliului si i-a îndemnat pe fraţii săi creştini să accepte măsurile adoptate ca „semne ale Voinţei Divine".[49]

în timp ce Constantin s-a întors la Nicomedia pentru a organiza celebrarea Vicennaliilor, a simţit că înfrânsese lucrarea diavolului în lume şi în Biserică - persecutorul diabolic Licinius fusese înfrânt într-un „război sfânt", iar ereticul Arie fusese respins printr-un „sinod sfânt".

Pentru a ilustra măreţele lui reuşite, a ordonat decorarea spaţiului de deasupra porţii de intrare în noul palat din Constantinopol, care îl reprezenta folosind *Labarwn*-ul creştin cu care străpunge un balaur al cărui cap se cufundă în abis. Imaginea nu a supravieţuit, dar monedele emise în noua capitală au arătat că împăratul a simţit că îndeplinea profeţiile biblice apocaliptice despre distrugerea Răului şi inaugurarea împărăţiei celor sfinţi pe pământ.[50]

vin

TRAGEDIA DINASTICA SI ţ PELERINAJUL ELENEI

Ce aş putea să spun despre decorarea bisericilor pe care Constantin, sub îndrumarea mamei lui ...le-a împodobit cu aur, mozaicuri şi marmură preţioasă, indiferent dacă erau biserica cea mai mare sau altarul Anastasis, sau altarul crucii sau celelalte locuri sfinte din jurul Ierusalimului?

ITINERARIUM EGERIAE 25.9

în iulie 325, Constantin a început cel de-al douăzecilea an al domniei sale prin încheierea cu succes a Conciliului de la Niceea şi cu celebrările triumfale *Vicennalia.* Dar anul care începuse în triumf avea să sfârşească tragic prin moartea enigmatică a fiului lui, Crispus şi a soţiei Fausta. Intrigile de palat au reuşit ceea ce duşmanii lui politici nu făcuseră: să păteze biografia unuia dintre cei mai mari conducători din istoria romană. Evenimentele întunecate care au marcat sfârşitul anului vicennal au inspirat-o probabil pe mama lui Constantin, Elena şi pe soacra lui, Eutropia, să facă pelerinaje la Locurile Sfinte (cea 326-328) pentru a stârni uimire şi a distrage atenţia de la problemele dinastice ale lui Constantin. Manifestările lor de credinţă şi construcţiile din Palestina au consolidat dimensiunea sfântă a dinastiei şi au dus la crearea „Noului Ierusalim" şi a Sfintelor Locuri creştine ale Imperiului Roman târziu. După ce episcopii au încheiat dezbaterile de la Niceea, Constantin a pornit spre Nicomedia unde urma să se celebreze, pe 25 iulie 325, al douăzecilea an al domniei. Parăzi publice, curse de care de luptă, oraţii panegirice, serbări somptuoase erau programate în onoarea Vicennaliilor. Datorită încrederii sale în puterea divinităţii creştine şi datorită admiraţiei pentru unitatea clerului creştin, Constantin i-a invitat pe episcopi să participe la festivităţi. Conducătorii episcopali au acceptat si au călători[1] în grup spre Nicomedia. împăratul le-a oferit un banchet splendid la care s-au întins pe paturi special amenajate în jurul împăratului şi s-au bucurat de o sărbătorire specială în palatul imperial. Eusebiu din Cezareea descrie scena ca o viziune care prevesteşte banchetul mesianic din împărăţia Cerurilor. La sfârşit, Constantin i-a

^plătit pe fiecare dintre episcopi cu daruri şi le-a cerut tuturor să se străduiască să conflictele şi să menţină *pacea.*[2]

Se pare că împăratul a petrecut restul verii lui 325 în Nicomedia sau în i şi că apoi a traversat Bosforul şi a petrecut toamna şi iarna 325-326 în au în împrejurimile cetăţii Byzantium. în timpul verii el încheiase redactarea şi „.jjniterea scrisorilor cu privire la hotărârile Conciliului de la Niceea spre toate Bisericile din imperiu. Mulţumirea lui în relatarea succesului conciliului a fost întreruptă atunci când a aflat că Eusebiu din Nicomedia şi Theognis din Niceea adăposteau eretici arieni în zonele lor de autoritate. Semnaseră Crezul pentru a-şi păstra episcopiile, dar nu acceptaseră anatemizarea lui Arie. Constantin a reacţionat cu furie şi în septembrie sau octombrie a cerut ca cei doi episcopi să fie depuşi şi trimişi în exil. A scris către bisericile lor şi le-a recomandat să aleagă „episcopi virtuoşi, care să respecte credinţa dreaptă şi să fie eficienţi" pentru a-i înlocui pe cei cauzatori de tulburări. Acest semnal clar al împăratului că era hotărât să întărească deciziile de la Niceea i-a făcut pe alţi simpatizanţi ai arianismului să se supună cerinţelor mai mulţi ani la rând.[3]

în momentul în care Constantin a scris scrisoarea către cele două biserici din Bithynia, revenise deja pe malul celălalt al Bosforului, în timpul toamnei si iernii a supravegheat transformarea cetăţii Byzantium în Constantinopol. Voia ca noua capitală din Răsărit să rivalizeze cu cea din Apus; ca urmare, multe dintre structurile care caracterizaseră Roma erau reconstruite la Constantinopol: un palat imperial şi sediul Senatului, un forum imperial si o coloană triumfală, fântâni publice şi băi etc. Cu toate acestea, aveau să fie numeroase deosebiri. Aşa cum templele păgâne decorau centrul Romei, bisericile creştine urmau să împodobească centrul Constantinopolului. De pildă, Constantin nu plănuia să construiască o arenă pentru gladiatori în noua lui capitală. Cum cunoştinţele lui de etică creştină se dezvoltaseră, ajunsese la concluzia că „spectacolele sângeroase" care caracterizaseră imperiul păgân din trecut nu mai erau adecvate imperiului creştin al viitorului. Astfel, nu putea să accepte asemenea distracţii brutale în Constantinopol şi, cu un simţ revigorat al misionarismului după succesul de la Niceea, a emis o lege în toamna lui 325 interzicând folosirea gladiatorilor şi condamnând pe cei învinuiţi de crime care practicaseră această profesie sa lucreze în mine.[4]

în timpul primăverii lui 326, împăratul, familia lui şi conducătorii oficiali au călătorit spre Italia, la Roma, unde urma să se celebreze încheierea festivităţilor *vicennalia.* Pe drum, Constantin a promulgat mai multe legi referitoare la comportamentul sexual în încercarea de a întări moralitatea societăţii romane. Spre deosebire de mulţi predecesori imperiali care au avut relaţii sexuale cu soţiile senatorilor şi cu sclave tinere, el considera că relaţiile sexuale aparţineau vieţii de familie şi castitatea era necesară în relaţiile din afara căsătoriei. Fusese foarte cumpătat înainte de cele două căsătorii şi se pare că a fost credincios ambelor soţii.

înclinaţia lui naturală a fost întărită de înţelegerea moralei creştine. Cu şase arj- înainte, împăratul creştin anulase pedepesele imperiale referitoare la bărbaţii $• femeile necăsătorite, dându-le posibilitatea să se bucure de aceleaşi privilegii ca *• cei căsătoriţi - recunoscând astfel concepţia paulină potrivit căreia viaţa de celib at avea o semnficaţie importantă pentru cei credincioşi. Când a ajuns în nordul Itali e' în aprilie 326, Constantin a promulgat alte legi cu privire la sex, adulter şi căsătorie în efortul lui de a adapta legea romană la etica creştină. Prima trata foarte seve' răpirea şi violul. Se cerea ca bărbaţii care răpeau sau violau o tânără să fie arşi de vii, fără drept de recurs la sentinţă. Fetele care participau de bună voie urmau să suporte aceeaşi pedeapsă. Fetele care nu acceptau, dar nu cereau ajutorul familiei sau al vecinilor în asemenea situaţii, aveau să-şi piardă dreptul la moştenire Persoanele care ajutau la răpire şi viol erau pedepsite turnându-li-se plumb topit în gură. Părinţii care nu acţionau împotriva răpitorilor şi a violatorilor erau deportaţi. Sclavii care raportau asemenea acţiuni aveau să primească drepturi latine şi cei cu drepturi latine primeau cetăţenie întreagă (l aprilie 326). A doua lege avea în vedere căsătoria dintre un tutore şi pupila lui. Se prevedea că dacă o tânără atinge vârsta căsătoriei şi doreşte să se căsătorească cu tutorele ei, acesta trebuie să demonstreze că i-a protejat castitatea cât timp a fost sub protecţia lui înainte ca să fie permisă căsătoria. Dacă a violat-o nu putea să se căsătorească cu ea şi trebuia să fie deportat, iar proprietăţile lui erau confiscate de fiscul imperial (4 aprilie 326). A treia lege se referea la bărbaţii căsătoriţi. Le interzicea să aibă concubine (mijlocul lunii aprilie). A patra lege se referea la adulter. Limita acuzaţia de adulter la rudele apropiate - soţi, taţi, fraţi sau unchi şi veri, preîntâmpinând atacuri din partea celor 'din afara cuplurilor pentru motive neadecvate (25 aprilie 326) Prin aceste legi, Constantin spera că va descuraja corupţia sexuală şi că va spori caracterul moral al familiei în acord cu învăţătura creştină.[5]

Călătoria spre Vest 1-a ajutat pe Constantin să se întâlnească cu fiul lui care îşi începea al zecelea an de domnie ca Cezar apusean. Crispus a fost deci convocat să vină de la Trier pentru a se alătura familiei imperiale în nordul Italiei. Constantin dorea ca fiul lui să participe la festivităţile din Roma prin care se încheiau *Vicenna^*[a] şi se serba începutul festivităţilor *Decennalia* pentru fiul său aşa cum procedase şi Diocleţian pentru el şi pentru colegii lui imperiali în 303. Reuniunea ar fi trebuit sa fie o ocazie fericită, dar ceva îngrozitor s-a petrecut. Tânărul fusese educat cu grij[a] la curtea tatălui. Era Cezar în domeniile apusene şi comandase strălucit ca amiral io cruciada răsăriteană a tatălui său. Crispus s-a dovedit a fi un moştenitor merituos Ş[1] se considera că va deveni succesorul lui Constantin. Dar poziţia lui se pare că i s-[a] părut periculoasă Faustei şi probabil că au existat probleme în relaţia lui Crispus d[1] mama lui vitregă. Crispus era singurul fiu al lui Constantin cu prima soţie, Minervin[3'] Aceasta se pare că a murit la scurt timp după naşterea lui Crispus şi el a fost cresci^ de bunica, Elena, în Răsărit. Când Crispus s-a alăturat curţii tatălui său din Tri[er]

(cea 313) era adolescent şi nutrea o mare iubire pentru bunica sa. E greu de presupus c£ pausta a câştigat vreodată iubirea lui, iar resentimentele pe care Elena se pare că je-a nutrit faţă de Fausta ca soră a „celeilalte soţii" Theodora, care a înlocuit-o ca g0ţie a lui Constantius, au trecut, probabil, la Crispus. Crispus şi Fausta au păstrat un comportament civilizat datorită respectului lor pentru Constantin, în primăvara lui 326, resentimentele Faustei împotriva lui Crispus ca fiu al lui Constantin cu prima soţie şi teama că el ar fi un obstacol în faţa viitorului fiului ei se pare că au pus stăpânire pe ea. Fausta a observat probabil că erau prea multe asemănări între situaţia surorii ei, Theodora, în 306 şi propria ei situaţie din 326. Când murise Constantius, cu douăzeci de ani în urmă, lăsase un fiu adult din prima căsătorie cu Elena şi trei băieţi din a doua căsătorie cu Theodora. Constantin, fiul cel mare, şi-a asumat rolul imperial şi - atât cât mama lui, Elena, era în viaţă - şi-a lăsat fraţii vitregi, de la Theodora, fără putere. In al douăzecilea an al domniei lui, Constantin avea aproape vârsta pe care o avusese tatăl lui când murise, iar fiul lui mai mare, de la prima soţie, conducea alături de el ca Cezar şi era pregătit să îi succeadă ca August. Asemeni tatălui lui, Constantin avea acum trei fii mai mici de la cea de a doua soţie dar, ca împărat principal, numise pe doi dintre ei Cezari. Dar tânărul Constantin şi Constantius aveau zece şi nouă ani şi erau împreună cu părinţii lor, fiind Cezari doar nominal în 326. Fausta 1-a iubit şi respectat pe Constantin, dar fiul vitreg era pentru ea o problemă. Se pare că a început să se teamă că, dacă soţul ei ar muri, istoria se va repeta - Crispus ar putea prelua toată puterea imperială si i-ar împinge, pe ea şi pe copiii ei, în afara puterii, aşa cum procedase Constantin cu sora ei mai mare, Theodora şi cu nepoţii ei. Posibilitatea unui asemenea scenariu era insuportabilă pentru Fausta. Fusese crescută ca fiică şi soră de împăraţi, era soţia Augustului principal si avea chiar ea titlul de Augusta. Fausta considera că ea si copiii ei erau născuţi pentru a fi împăraţi. Avea aceeaşi dorinţă arzătoare pentru putere ca şi tatăl ei Maximian şi fratele ei Maxentius. Dar îl susţinuse pe soţul ei împotriva celor doi Şi, ca urmare, considera că va putea păstra puterea imperială transmisă în familie şi Pentru copiii ei. Nu putea să îngăduie ca o eventuală dispariţie a soţului ei sau un transfer de putere spre fiul vitreg să stea în calea succesiunii imperiale pentru fiii ei. Temeri iraţionale, dorinţa pătimaşă de putere şi instinctele materne au determinat-o Pe Fausta să pună la cale, la începutul primăverii lui 326, un complot pentru a-1 eUrnina pe Crispus.[6]

Curând după ce Crispus a venit la curtea imperială din nordul Italiei, Fausta *~a acuzat, se pare, de o încălcare a legislaţiei morale pe care tocmai o promulgase Constantin. Din relatările concise ale lui Victor din *Epitome, Historia Ecdesiastica* a lui Philostorgios şi *Historia Nova* a lui Zosimos, se pare că ar fi fost vorba de Propuneri imorale sau chiar de o încercare de violare a împărătesei. E foarte îndoielnic ca faptele incriminate să fi fost adevărate, dar Fausta - probabil susţinută de mărturiile u«or nobili romani pe care i-ar fi mituit - se pare că 1-a convins pe soţul ei că o

asemenea ofensă a fost comisă. Crispus nu a reuşit să-1 convingă pe tatăl sau că era nevinovat si Constantin a ordonat ca fiul să fie condamnat la moarte. Cezarul condamnat a fost escortat la Pola, pe coasta Adriaticii si forţat să bea otravă - o pedeapsă mai blândă decât arderea de viu.[7]

Pierderea neaşteptată a lui Crispus a fost o lovitură severă pentru Constantin - atât în sens emoţional cât şi în sens politic, îl iubise mult pe fiul lui şi probabil că se recunoştea pe sine în tinereţea acestuia. Avusese încredere în el în conducerea unor părţi importante din imperiu si fusese ajutat de el în războiul recent din Răsărit. Acum în tetrarhia creştină a moştenitorilor, un fiu dispăruse, iar cei trei pe care-i avea de la Fausta erau încă prea tineri pentru a juca un rol important în guvernare pentru următorii ani. Ca urmare, venea la Roma pentru a sărbători sfârşitul Vicennaliilor în iulie 326 cu un suflet încărcat si cu prea puţină bucurie. Aceasta va dispărea curând complet când va afla despre implicarea subversivă a Faustei în condamnarea lui Crispus. Mama lui, Elena, locuia în palatul ei din estul Romei de mai multă vreme si aflase despre condamnarea şi uciderea nepotului ei cel iubit înainte de intrarea lui Constantin în oraş. Elena îl crescuse pe Crispus şi ştia în inima ei că el nu era capabil de o asemenea ofensă. Informaţii cum că Fausta s-ar fi aflat în spatele acestei acuzaţii i-au sporit suspiciunile cu privire la complot. Când Constantin a intrat în oraş, Elena s-a apropiat de el plângând si i-a reproşat moartea nepotului ei. Cu autoritatea ei imperială este posibil să fi obţinut unele probe incriminările despre rolul Faustei; în cele din urmă, ea 1-a convins pe Constantin că el a acţionat prea rapid şi că ar fi fost bine să cerceteze cazul cu mai multă atenţie. Constantin a urmat sfatul şi curând a chestionat-o pe Fausta în privinţa rolului pe care 1-ar fi avut în condamnarea si distrugerea fiului lui cel drag şi nevinovat. Ne putem imagina torentul emoţional al cuvintelor care s-a scurs între cei doi în zona rezidenţială a palatului de pe colina Palatin din Roma. Constantin a constatat că se află într-o situaţie dilematică între iubirea lui pentru Fausta si vina faţă de Crispus şi, oricât de mult ar fi iubit-o, nu putea să-i uite acţiunile iresponsabile. S-a hotărât să o pedepsească în acelaşi chip în care se sfârşise Crispus; dar ţinând seamă de lunga lor legătură si de eforturile comune, a condamnat-o la cea mai blândă pedeapsă capitală posibilă. A poruncit să fie dusă în *caldarium* sau sala pentru baie fierbinte din complexul termelor din palat şi să fie ţinută în apa fierbinte până va muri datorită limitei reduse de rezistenţă a inimii la temperaturi ridicate - aşa cum se întâmplă dacă cineva bea prea mult vin şi stă prea mult timp într-o modernă cadă jacuzzi. A murit rapid si a fost înmormântată discret.[8]

Având în vedere dinastia si imperiul, unele dintre evenimentele festive planificate pentru aniversarea imperială în vechea capitală au avut loc aşa cum fuseseră stabilite, în timpul vizitei împăratului din 18 iulie până la începutul 1^ august 326. Parade publice, curse de care de luptă, banchete impresionante, monede comemorative si reduceri de taxe, căci Constantin, copiii, familia şi anturajul au -*,,.,,, o* r,fPrp. n imagine pozitivă în această situaţie dificilă. Totuşi, moartea tragic^

a lui Crispus şi a Faustei, cât şi gradul său de responsabilitate în aceste evenimente j,au afectat cu siguranţă pe Constantin. Nu va reabilita niciodată memoria lui Crispus; daca ar fi procedat astfel ar fi cauţionat o respingere publică pentru grava greşeală săvârşită şi le-ar fi oferit celorlalţi fii o amintire neplăcută despre crima oribilă a marnei lor. Nici nu a mai vizitat Italia şi Roma altă dată; dacă ar mai fi făcut-o şi-ar fi reamintit dispariţia celor dragi lui la sfârşitul celui de-al douăzecilea an al domniei.[9] O istorie păgână şi o biografie papală oferă câteva sugestii despre suferinţa {pipăratului în timpul Vicennaliilor si eforturile iniţiale ale lui Constantin şi ale familiei de a-şi reveni din tragedia dinastică. Zosimos, istoricul păgân ostil din secolul al V-lea, relatează o istorie fictivă în *Historia Nova* despre un Constantin dominat, prin sentimente de culpabilitate, de către mai mulţi preoţi păgâni care-i organizează ritualuri prin care să fie absolvit de păcatul uciderii lui Crispus si a Faustei. Negăsind consolare în aceste ritualuri, ar fi mers la un preot din Spania numit Aegyptius care 1-ar fi convins că doctrina creştină a mântuirii 1-ar putea purifica, împăratul ar fi renunţat în consecinţă la cultul păgân şi s-ar fi convertit la creştinism. Ulterior a evitat credinţele strămoşeşti şi a atacat riturile divinatorii. Istorisirea era complet neadevărată, deoarece Constantin s-a convertit la creştinism cu aproape patrusprezece ani mai devreme, a evitat multă vreme ritualurile păgâne şi a emis mai multe edicte contra divinaţiei pe parcursul mai multor ani; textul părea compus astfel încât să ofenseze reputaţia lui Constantin şi a creştinismului. Cu toate acestea, ar putea exista un sâmbure de adevăr în ea. „Spaniolul numit Aegyptius" ar putea fi o referire confuză la Ossius de Cordoba care fusese multă vreme consilierul împăratului în probleme creştine şi acţionase recent ca legatul lui oficial în Egipt în conflictele ariene. Călătorea probabil cu escortă imperială pe drumul de întoarcere din Răsărit spre reşedinţa lui din Apus în urma încheierii Conciliului de la Niceea. După tragedia familială, Constantin şi familia lui au căutat desigur momente de liniştire si consiliere din partea sfătuitorului lor creştin demn de încredere. Probabil că Ossius i-a chemat sa îşi întărească credinţa în Dumnezeul creştin şi să-şi extindă protecţia asupra Bisericii Creştine ca modalităţi de exprimare a dorinţei lor de ispăşire a responsabilităţii morale pentru cele două morţi şi pentru a se bucura în continuare de sprijinul divin pentru dinastia imperială.[10] împăratul şi familia lui au primit se pare sfatul lui şi şi-au reafirmat încrederea în religia creştină în timpul şi după sărbătorile . Biografia papei Silvestru din *Liber Pontificalis* şi săpăturile arheologice ^Ui jurul Romei au dezvăluit unele dintre acţiunile pioase realizate în bătrâna capitală ln vara lui 326. Din aceste date se pare că lucrările la imensa *Basilica Beato Petro* ^*Postolo* au progresat destul de mult în acel timp astfel încât papa Silvestru, Constantin şi mama lui Elena au reuşit să participe la oficierea slujbei în absida lui ^etru în partea vestică a bisericii. Oasele apostolului au fost învelite într-o pânză de Purpură cusută cu fir de aur, au fost ridicate cu grijă din mormântul iniţial şi depuse ^tr-o nişă din peretele altarului, în centrul monumentului a fost plasată o cruce de

aur gravată cu Utere de email negru prin care se specificau următoarele: „Constant^ August şi Elena Augusta au împodobit cu aur acest mormânt regal pe care îl adă, posteşte o bazilică plină de splendori asemănătoare". Când a fost încheiată construcţia edificiului, câţiva ani mai târziu, arcul triumfal din faţa transeptului a fost decorat cu un mozaic în care apar Constantin şi Sfântul Petru oferind bazilica lui Christo$_s$ cu următoarea inscripţie: „Deoarece sub conducerea ta lumea s-a înălţat victorioa$_s$g spre ceruri, Constantin Biruitorul a pus temeliile acestei bazilici în cinstea ta". *Lib$_{er}$ Pontificalis* menţionează că papa Silvestru a botezat-o pe Constantia, sora împăratului şi pe Constantina, fiica lui, acolo unde fusese înmormântată Sf. Agnes, în nordul Romei, pe Via Nomentana. Acest eveniment s-a produs în 326. Câţiva ani mai târziu, la cererea fiicei lui, Constantin va ordona construirea unei mari *Basili$_{Ca}$ Sanctae Martyris Agnae* şi a unui mausoleu în care vor fi înmormântate sora şi fii$_{ca}$ lui. Aceste evenimente indică faptul că sora, Constantia, care îşi pierduse soţul, p$_e$ Licinius si fiul ei Licinianus după recentul război civil, s-a alăturat fratelui ei în această perioadă de criză pe care el o parcurgea reafirmându-şi credinţa în Dumnezeu şi ajutându-1 să-si crească copiii după moartea Faustei. Comportamentul Constantiei era grăitor pentru familie în întregul ei. Mama lui Constantin şi soacra, surorile, fraţii şi copiii lui au înţeles pericolul generat de tragedia dinastică şi au strâns rândurile în jurul împăratului pentru a apăra moştenirea imperială comună."

Responsabilităţile referitoare la guvernarea imperiului şi îndatoririle paterne faţă de copiii lui i-au oferit lui Constantin o scuză pentru a pleca rapid din Roma. După o scurtă vizită de numai două săptămâni pentru *Vicennalia,* împăratul a părăsit capitala pentru ultima dată. împreună cu sora lui, Constantia şi cu copiii de la Fausta a început o lungă călătorie spre Răsărit, însemnările din vechile codexuri arată că ar fi făcut opriri la Spoleto, Milano, Aquileia, Sirmium, Thessalonic si Constantinopol în drum spre Nicomedia, din august 326 în iulie 327. Cu siguranţă că împăratul a început să-şi pregătească fiii mai tineri pentru rolul de împărat - păzind frontierele, numind funcţionari imperiali importanţi, răspunzând la apelurile juridice. Totodată a continuat să-i educe în spiritul credinţei creştine în timp ce traversau imperiul.

în vreme ce Constantin făcea această călătorie normală spre capitalele din Răsărit, Elena, mama lui a pornit într-o călătorie spre leagănul creştinismului - celebrul ei pelerinaj la Locurile Sfinte. A vizitat locuri importante din viaţa şi misiunea lui Isus, a făcut daruri imperiale soldaţilor si locuitorilor din regiune si a săvârşi[1] acte de caritate faţă de săracii şi nevoiaşii de pretutindeni. A supravegheat construit[63] bisericilor pe care Constantin le comandase şi a poruncit construirea unor noi bazili[cl] prin decizie personală, în fiecare dintre locurile sfinte vizitate, a adus rugăciufl[1] aprinse pentru reuşitele fiului ei Augustul şi pentru nepoţii ei Cezarii în guvernare[3] Imperiului Roman. Faptele ei pioase si pline de bunăvoinţă aveau ca scop răscufl[1'] pararea greşelilor şi distragerea atenţiei de la tragedia familiei, dar şi sporirea sustinef[1] publice si obţinerea sprijinului divin pentru dinastia constantiniană."

Elena a pornit de la Roma pe mare şi a ajuns în capitala provincială Cezareea jVlaritima de pe coasta nord-vestică a Palestinei la sfârşitul verii lui 326. A venit ca Augustă a Imperiului Roman cu însărcinarea de a folosi orice resurse imperiale ar fi „ecesare pentru vizita ei. Oficialii imperiali si militari au susţinut-o pe tot parcursul călătoriei ei prin imperiu şi în provinciile răsăritene în anul următor. Eusebiu din Cezareea, episcopul mitropolitan al Palestinei, a salutat-o la sosire şi a însoţit-o probabil în vizitele ei la locurile sfinte din regiune - căci relatările lui din *Vita Constantini* despre activităţile si construcţiile ordonate de ea par să se întemeieze pe mărturii directe.[14] A călătorit probabil spre interiorul regiunii vizitând Nazareth, Capernaum şi Marea Galileei din nordul provinciei unde propovăduise Isus; apoi a Hiers pe urmele lui Isus la Ierusalim în sudul Palestinei, unde s-au petrecut patimile şi învierea lui potrivit Evangheliei. Eusebiu povesteşte totul despre pelerinajul ei menţionând că „a adus cuvenitul respect pământului pe care au călcat picioarele Mântuitorului" si deseori se amesteca printre cei veniţi să se roage făcând numeroase danii „chiar în bisericile din cele mai mici oraşe".[15]

Probabil că Elena a venit la Ierusalim în primele luni ale anului 327. Când a ajuns, multe dintre lucrări erau deja realizate din ordinul lui Constantin la locul crucificării şi la acela al învierii lui Christos. Dealul Golgota si mormântul Mântuitorului se aflau dincolo de partea de nord-vest a zidurilor din primul secol al Ierusalimului lui Irod. împăratul Hadrian a inclus aceste regiuni ca parte a oraşului atunci când a reconstruit Ierusalimul, în secolul al Il-lea ca o colonie romană numită Aelia Capitolina. Dar desacralizase aceste locuri sfinte pentru creştini prin acoperirea lor cu pământ, ciment si prin construcţia unui templu închinat lui Venus. Locul a fost astfel desacralizat prin rituri păgâne timp de două secole. După cuceririle din Răsărit, Constantin a fost informat despre situaţie. A fost înspăimântat de cele aflate Şi a ordonat oficialilor din regiune să distrugă templul, să îndepărteze plăcile de beton şi pământul şi să caute să descopere mormântul lui Isus. Aceştia au reuşit întru totul şi, înainte de plecarea spre Roma, împăratul a trimis scrisori imperiale lui Dracilianus, vicarul diecezei Oriens şi Macarie, episcopul Ierusalimului, dându-le indicaţii referitoare la construirea unui complex ecleziastic uriaş centrat pe mormântul lui Isus. Eusebiu, care a considerat scoaterea la suprafaţă a mormântului ca similară învierii Mântuitorului, menţionează şi scrisoarea către Macarie în *Vita Constantini.* Iată ce afirma Constantin:

> Nu am o grijă mai mare decât cum să împodobesc mai bine acel loc sfânt pe care, sub călăuzire divină, 1-am scos de sub greutatea uriaşă a venerării păgâne; un loc care fusese considerat sfânt de la început de „ către Dumnezeu însuşi, dar care acum apare chiar şi mai sfânt, căci a adus la lumină dovada clară a patimilor Mântuitorului.

Scrisoarea sugera că ar trebui folosite coloane preţioase de marmură, pereţi frumos decoraţi şi un plafon minunat împodobit cu aur pentru biserica ridicată pe acel loc pentru ca „să le depăşească pe toate celelalte în frumuseţe". Elena era la Ierusalim atunci când au fost puse fundaţiile pentru marea *Biserică a Sfântului-Mormânt* din cartierul de nord-vest al oraşului. A putut să urce pe scara de porfir care ducea de la strada centrală a oraşului spre complex şi să meargă printre fundaţiile curţii din partea de răsărit, biserica bazilicală şi curtea din vest care duceau toate la mormântul sfânt al lui Christos la capătul de vest al complexului. Cu siguranţă că a inspectat mormântul curând după ce fusese dezvelit prin îndepărtarea rocilor şi a pământului şi apoi închis într-un altar splendid.[16]

Complexul a fost construit în următorii opt ani si a fost sfinţit de un conciliu al Bisericii în septembrie 335. Construcţiile constantiniene au rezistat până ce au fost masiv distruse de un sultan egiptean în 1009. Un împărat bizantin şi cruciaţii europeni au reconstruit partea de vest a complexului cu o rotondă cu cupolă peste altarul mormântului si ulterior a fost adăugată o biserică romanică în partea de est a complexului de la mijlocul secolului al Xl-lea la mijlocul secolului al XH-lea. în secolele XVI, XIX şi XX s-au făcut reparaţii minore, astfel că majoritatea construcţiilor de la Sfântul Mormânt sunt astăzi medievale. Descrierile antice, cele medievale şi descoperirile arheologice moderne permit ca întregul complex constantinian să fie reprezentat cu precizie. Eusebiu, care a vizitat probabil Ierusalimul împreună cu Elena în 327 şi ulterior a participat la conciliul de sfinţire din 335, a făcut cea mai detaliată descriere a acestuia în *Vita Constantini.* Vechiul complex a început în partea de vest a căii centrale a oraşului *(cardo)* care vine dinspre Poarta Damascului, dinspre zidul de nord spre Muntele Sion în zona de sud-vest a Ierusalimului. O scară cu trepte de porfk ducea spre trei uşi mari care se deschideau spre holul dinspre răsărit. Acesta dădea spre o curte neacoperită în centru şi înconjurată de colonade acoperite. Asigura astfel o zonă unde pelerinii se puteau odihni şi pregăti pentru locurile sfinte în care aveau să pătrundă. De aici, o uşă centrală impunătoare ducea la o biserică magnifică unde aveau loc slujbe religioase regulate. Era o bazilică longitudinală cu o navă centrală înaltă care se încheia cu o absidă în partea de vest şi cu două nave cu galerii superioare construite în lungul bazilicii de la nord la sud. Un pelerin din Bordeaux a vizitat biserica în 333 şi menţiona că „strălucea de o frumuseţe miraculoasă". Eusebiu a descris-o ca „° lucrare nobilă care se înalţă mult extinzându-se atât în lungime cât şi în lăţime". El menţionează un pavaj cu plăci de marmură multicolore, cu pereţi din pietre şlefuite şi un plafon cu încrustaţii de aur care făceau ca „întreaga clădire să strălucească de parcă ar fi avut raze de lumină". Egeria, o credincioasă din Spania care a vizitat Ierusalimul prin 383, e încântată de abundenţa ornamentaţiei din aur, mozaicuri şl marmură preţioasă folosite la realizarea bazilicii. Ea scria că o mare porţiune din stânca de pe Golgota a rămas neacoperită în partea de sud-vest a bisericii şi că ea

cunoscută ca „Sfânta Biserică a Martiriului" (din grecescul marturion - mărturie, dovadă). Bazilica mărturisea despre crucificarea Mântuitorului şi oferea dovada r0lului lui ca Mesia cel promis de Scriptură. Ieşirile de lângă absida de la capătul Avelor bisericii duceau spre holul din vest. Asemeni celui din est, avea si el o curte deschisă în centru şi acoperită cu o colonadă pe laturile ei. Eusebiu scrie că zona centrală era acoperită cu „un paviment din piatră frumos şlefuită". Iar Egeria menţionează că atârnau candele pe laturile curţii pentru slujbele din zorii zilei de duminică, în partea de vest a acestui hol era mormântul lui Isus. Arhitecţii tăiaseră roca din zonă şi construiseră un altar în jurul mormântului care îl transformau în punctul focal şi bijuteria încoronată a întregului complex. Când a fost sfinţit în 335, se afla într-un spaţiu deschis în partea extremă a curţii. Piatra care înconjura încăperea mormântului fusese şlefuită în formă poligonală. Era acoperită cu marmură si decorată cu cinci coloane în partea din spate şi pe laterale şi un acoperiş conic peste care se ridica o cruce. Un portic înălţat cu patru coloane care susţineau un acoperiş împodobeau partea din faţă a întregii structuri. Mai târziu, în secolul al IV-lea, a fost construită o rotondă din piatră cu o cupolă în jurul si deasupra altarului mormântului si Egeria spune că se numea „Sfânta Biserică a învierii (Anastasis)" (din grecescul anastasis - trezire, înviere). Acest edificiu comemora locul învierii lui Christos. Imagini vechi ale complexului Sfântului Mormânt îl descriu ca dominând partea de vest a Ierusalimului şi cercetările arheologice moderne au arătat că se întindea pe 130 de metri de la porţile din partea răsăriteană până la rotonda vestică. Strălucirea si măiestria construcţiei 1-au impresionat atât de mult pe Eusebiu încât a comentat folosind câteva hiperbole: „se poate spune că era al doilea şi noul Ierusalim despre care vorbeau cuvintele profeţilor."[17]

După o verificare a lucrărilor la Sfântul Mormânt şi un pelerinaj pe la celelalte locuri sfinte din jurul Ierusalimului, Elena s-a îndreptat împreună cu cei care o însoţeau la sud de oraş, în regiunea dealurilor din ludeea. în micul orăşel din Bethleem se născuse Isus potrivit Evangheliilor. Primii creştini păstraseră tradiţia naşterii Mântuitorului într-o peşteră folosită ca adăpost pentru vite, iar Elena a putut să viziteze şi să cerceteze acest loc venerat. Probabil că inspirată de lucrările văzute la Ierusalim - şi având în vedere rolul ei de mamă a marelui împărat creştin - a cerut instruirea unui complex ecleziastic centrat asupra peşterii sfinte unde Fecioara Măria 1-a născut pe Mântuitor. Constantin a susţinut decizia ei şi astfel Biserica Naşterii Domnului a fost construită în următorii şapte ani şi sfinţită în 335.

Vechiul complex a durat două secole, până ce lustinian a ordonat reconstruirea ?l lărgirea lui în 529. Un împărat bizantin si un rege cruciat au reamenajat complexul fotre 1165 şi 1169. Totuşi, biserica de astăzi datează din secolul al Vl-lea, fiind un edificiu bizantin. Descrierile antice şi arheologia modernă permit ca astăzi să poată ft vizualizată structura din timpul lui Constantin, în partea de vest, cuprindea un vestibul mare, pătrat, cu o curte descoperită în centru şi acoperită, cu coloane pe

laturi. De aici, trei scări duceau sus către o uşă centrală şi două uşi laterale care s deschideau spre biserica bazilicală. Aceasta avea o navă centrală cu două nave mămici pe fiecare latură. Eusebiu scrie că Elena şi Constantin au decorat-o „cu toat splendorile posibile" şi aminteşte de „daruri foarte scumpe din argint şi aur şi drapeŗj' brodate" care puteau fi văzute în biserică. Arheologii moderni au săpat sub nivelm construcţiei din secolul al IV-lea şi au găsit un mozaic pavimental magnific cu desene geometrice, care fusese folosit în biserica constantiniană. In capătul estic al bisericii se afla un altar octogonal care avea în vârf un acoperiş metalic conic plasat deasupra grotei naşterii - cu scări care permiteau pelerinilor sa vadă locul întrupării luiChristos.[18]

La revenirea în Ierusalim, Elena a decis să dedice o altă biserică Mântuitorului Biserica Naşterii din Bethleem comemora locul unde Dumnezeu a devenit om şi şj_ a început călătoria cu noi pe pământ. Sfântul Mormânt din Ierusalim marca locul unde Isus a suferit pentru păcatele noastre şi a mărturisit pentru viaţa veşnică prin înviere. Elena s-a gândit că ar fi bine să păstreze memoria locului unde Christos a încheiat prima venire pe pământ si a urcat iar în Ceruri. Potrivit unei tradiţii, înălţarea s-a produs pe Muntele Măslinilor care se înălţa peste valea Kidron, la est de Ierusalim, împărăteasa a ordonat construcţia Bisericii înălţării pe latura vestică. Constantin i-a susţinut hotărârea si astfel biserica va fi ridicată în următorii şapte ani şi va avea o formă similară celorlalte biserici pe care ea şi fiul ei le construiau în Locurile Sfinte. Se intra printr-un hol vestic cu colonade care înconjurau curtea centrală, în centrul complexului era biserica bazilicală cu trei nave pentru slujbele religioase. La capătul de răsărit se afla un iconostas care era situat deasupra unei peşteri unde se credea că Mântuitorul le-a dezvăluit apostolilor multe taine despre sfârşitul timpurilor înainte de patimile lui. Pelerinul din Bordeaux, Eusebius si Egeria, menţionează cu toţii această structură. Dar la sfârşitul secolului al IV-lea, o altă biserică a fost construită pe vârful Muntelui Măslinilor şi a fost asociată cu înălţarea. Astfel, construcţia Elenei a fost redenumită *Biserica Eleona* (din grecescul *elaion* - măslin, ulei de măsline) la sfârşitul Antichităţii. Ea a fost distrusă de perşi în secolul al VH-lea. Cruciaţii au construit un mic paraclis în acea zonă în secolul al XH-lea şi acesta a fost treptat asociat cu locul unde Isus a dăruit discipolilor lui rugăciunea Tatăl Nostru, - astfel, a fost deseori numită Biserica Pater Noster. O porţiune din mozaicul pavimental şi din soclul coloanelor din biserica de secol IV a supravieţuit şi împreuna cu datele oferite de literatura antică permit vizionarea magnificului complex constantinian Olivet.[19]

După ce a petrecut mai multe luni vizitând locurile sfinte din Palestina şi [a] supravegheat începerea construcţiei bisericilor de acolo, Elena s-a îndreptat spre nord, astfel încât să-1 poată întâlni pe fiul ei în Bithynia. Se pare că a trecut prin Antiochia şi şi-a continuat actele generoase de caritate de-a lungul drumului de întoarcere. Elena a ajuns probabil la curtea lui Constantin din Nicomedia în toamna

lui 327 şi a petrecut ultimele luni din viaţa ei plină de evenimente cu fiul şi nepoţii, povestindu-le cele văzute de ea şi acţiunile pioase pe care le-a întreprins în Ţinuturile Sfinte.[20]

Eutropia, cealaltă bunică a celor cinci copii ai lui Constantin şi Faustei, a hotărât şi ea să-1 susţină pe ginerele ei în aceste vremuri de încercare, îi arătase o rtiare loialitate în trecut anunţând după victoria de la Podul Mulvius din 312 că jvlaxentius fusese bastard înnobilat de un sirian şi nu era moştenitorul legitim al lui Ivlaximian. Era desigur în interesul ei să continue să-i probeze lui Constantin loialitatea ei dacă voia să mai aibă relaţii cu nepoţii ei după moartea Faustei. Se pare însă că îl stima sincer pe ginerele ei şi el a tratat-o întotdeauna cu mult respect. La începutul tragediei dinastice, Eutropia a urmat-o pe Elena şi a făcut şi ea un pelerinaj în Palestina pentru a se ruga pentru păcatele fiicei ei şi pentru binele dinastiei. Nu se cunosc multe lucruri despre călătoria ei, dar se pare că a călătorit spre Locurile Sfinte la scurt timp după Elena (cea 327-328). A vizitat locurile sfinte din vechea ludee şi a descoperit ritualuri păgâne care erau practicate la Stejarul din Mamre acolo unde în Geneză, 18, se menţionează că Avraam a fost vizitat de Dumnezeu şi doi îngeri. I-a scris lui Constantin şi acesta a trimis scrisori către guvernanţii imperiali din zonă şi episcopii creştini lăudând credinţa mamei-soacre şi cerând ca idolii păgâni şi altarul să fie distruse şi ca o biserică creştină să fie construită în acel loc, având şi o curte interioară unde pelerinii se puteau adăposti de căldura deşertului şi o capela bazilicală mică în care se puteau ruga pe locul unde Dumnezeu s-a manifestat către oameni. Complexul constantinian a durat până la atacul perşilor din secolul al Vll-lea; dar fundaţiile antice şi câteva ziduri au supravieţuit şi îşi dezvăluie mărimea şi planul iniţiale.[21]

Eutropia a urmaţ-o pe Elena la curtea ginerelui ei şi şi-a petrecut ultimile zile lângă nepoţii ei. Data morţii ei nu e cunoscută, dar Elena a murit probabil înainte de sosirea Eutropiei, căci se pare că la sosirea ei Constantin a reîntemeiat oraşul Drepanum ca Helenopolis, în amintirea mamei lui, pe 7 ianuarie 328. Eusebiu scrie că pioasa Augustă trecuse la cele veşnice în al optzecilea an de viaţă, avându-1 la căpătâiul patului pe fiul ei iubit care a ţinut-o de mână până la ultima suflare.[22]

Elena a murit rămânând în amintirea poporului pentru faptele ei şi legenda va spori mult reputaţia ei în secolul următor. Când au fost descoperite bârnele de lemn Şi cuiele de la locul construcţiei complexului Sfanţului Mormânt, au fost curând considerate ca relicve ale crucificării. Cum fusese cea mai bine cunoscută dintre Primii pelerini la Ierusalim şi fusese acolo când lucrările la altarul Mormântului de abia începeau, i s-a acordat dreptul de a fi descoperit lemnul crucii - *lignum cruciş.* Sursele contemporane cu Elena nu menţionează acest fapt şi cele ulterioare au fost atât de tardive şi atât de fantastice încât li se acordă prea puţină încredere de către majoritatea istoricilor. Din nefericire, Elena istorică din secolul al IV-lea a fost înlocuită de personajul legendar din secolul al V-lea; acţiunile ei reale au fost atât

de valoroase, încât legendele ulterioare n-au făcut decât să banalizeze comportamentul unei femei deosebite." Ea a luminat lumea romană de la Locurile Sfi$_n$t$_e$ prin vizita ei şi a comemorat evenimente cheie din viaţa lui Christos prin construcţii^ ei. Creşterea numărului pelerinajelor în Palestina şi popularitatea altarelor de acolo în Antichitatea târzie au urmat faptelor ei. Marele mozaic din absida de la Santa Pudenziana din secolul al V-lea din Roma care reprezintă Sfântul Mormânt şi biserica Naşterii Domnului şi mozaicul gigantic pavimental - harta Madaba - din secolul al Vl-lea din Iordania, care reprezintă mormântul lui Christos şi cetatea Ierusalimului în centrul lumii reflectă faptele ei. Prin eforturile ei (şi ale Eutropiei) Elena a reuşit să reinstituie un sentiment de respect faţă de dinastia constantiniană.[24]

j t

IX

INTERESE IMPERIALE SI CONSTANTINOPOLUL CREŞTIN

Constantin a numit oraşul Byzantium Constantinopol, după propriul nume, în amintirea victoriei sale. L-a împodobit cu mult rafinament şi a dorit să fie egalul Romei, de parcă ar fi fost oraşul său natal.

ORIGO CONSTANTINI IMPERATORIS 6.30

în timp ce mama şi soacra lui îşi încheiaţi pelerinajul în Palestina, Constantin s-a întors în Bithynia. Din toamna lui 326 până în primăvara lui 328 va fi implicat în tulburările teologice şi episcopale din Biserica de Răsărit. Va convoca o a doua sesiune a Conciliului de la Niceea pentru a cerceta dacă Arie poate fi readmis în Biserică şi va trebui să intervină într-o dispută eclesiastică din Antiochia. Atunci când Biserica a dat semene că ar fi revenit la pace, a plecat spre Apus pentru o ultimă inspecţie generală a imperiului în următorii doi ani. îl va lua pe fiul lui Constantin II la Trier şi îl va instala ca noul Cezar din Vest. îl va pregăti din punct de vedere politic şi militar pe Rin în 328-329 şi apoi va călători pe frontiera de la Dunăre pe drumul de întoarcere către est. în mai 330 se va bucura de marile sale Wumfuri prin inaugurarea Constantinopolului ca „Noua Romă" şi capitala creştină [a] Imperiului Roman.[1]

După Conciliul de la Niceea, Constantin a continuat să spere că ar putea realiza unitatea credinţei în Biserică, în timp ce călătorea spre est, de-a lungul Dunării, "[a] sfârşitul anului 326, a trimis mesaje lui Arie prin care îl înştiinţa că ar putea fi [re]Primit în Biserică dacă ar accepta canoanele niceene ale credinţei. Arie şi un [a]dept din Alexandria, numit Euzoios, care fusese în exil în Illyricum, au răspuns Printr-o scrisoare la începutul lui 327 confirmând ortodoxia credinţei lor şi expri--şi dorinţa de pace:

> Arie şi Euzoios celui mai credincios şi mai pios stăpân al nostru, împăratul Constantin.

> în acord cu porunca dreptei voastre credinţe, Stăpâne Doamne, ne declarăm credinţa noastră şi, în faţa lui Dumnezeu, mărturisim în scris că noi şi ai noştri credem cele ce urmează: Noi credem în Dumnezeu Unul, Tatăl Atotputernic şi în Domnul nostru Isus Christos Fiul Său care a fost creat de el înaintea tuturor timpurilor, Dumnezeu Cuvântul prin care toate s-au făcut, toate cele care sunt în ceruri şi pe pământ[1] care s-a pogorât din ceruri şi s-a întrupat, a pătimit si a înviat din nou, s-a înălţat la ceruri şi va veni iar să judece pe cei vii şi pe cei morţi. De asemenea credem în Sfântul Duh şi în învierea morţilor şi în viaţa veacului ce va să fie şi în Una, Catolică Biserică a lui Dumnezeu care se întinde de la un capăt la altul al pământului.
> Această credinţă am primit-o prin Sfintele Evanghelii, Domnul spunând discipolilor lui: „Mergeţi si propovăduiţi tuturor popoarelor, botezându-i în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh". Dacă nu credem şi nu primim pe Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh aşa cum ne învaţă Sfânta Biserică şi Sfintele Scripturi (în care credem în toate privinţele), Dumnezeu să ne fie judecător aţâţ acum cât şi la Judecata cea de pe urmă. Ca urmare, ne rugăm ţie pentru iertare, mult credincioase împărate, ca noi care suntem hirotoniţi şi păstrăm credinţa şi iubirea pentru Biserică şi pentru Sfintele Scripturi, să fim reuniţi, prin mila ta pacificatoare şi plină de credinţă, cu mama noastră, Biserica, pentru ca toate problemele nefolositoare şi controversele să fie eliminate astfel încât aţâţ noi cât şi întreaga Biserică, fiind în pace, să aducem iarăşi împreună rugăciuni pentru liniştea domniei tale si pentru întreagga ţa familie.

Declaraţia de credinţă a lui Arie şi Euzoios era simplă şi, aşa cum s-a văzut, în acord cu învăţătura Bisercii privitoare la Dumnezeul trinitar al creştinătăţii. Formulările care 1-au impresionat cu siguranţă pe Constantin în această epistolă a ereticilor exilaţi erau acelea despre dorinţa de a reinstaura pacea în Biserică şi aducerea de rugăciuni pentru dinastia lui. Acestea erau lucruri pe care Constantin le-a evidenţiat în tot timpul domneie sale ca împărat creştin; si simţea nevoia l°[r] datorită tragediei dinastice suferite.[2]

Constantin i-a primit pe Arie şi Euzoios la curtea lui câteva luni mai târziu ş[1] i-a cercetat pe îndelete despre credinţa lor. S-a convins prin aceste discuţii ca & acceptaseră complet Crezul aşa cum fusese definit la Niceea. Aşa că a scris episcopului Alexandru din Alexandria anunţându-1 că i-a cercetat pe Arie şi Euzoios cu grijă privitor la „credinţa noastră catolică" şi că spera că cei doi vor fi readmişi î° biserica din Alexandria pentru ca să poată vedea că toţi fraţii lui creştini sunt î" pace şi în înţelegere, înţelegând că era necesar sprijinul episcopal în această problemă' Constantin a reunit un mare număr de episcopi la Nicomedia sau Niceea în iarn[3]

j2?-328. Ecleziaştii i-au cercetat pe cei doi eretici şi au votat reacceptarea lor în Biserică. Auzind de reabilitarea lui Arie, exilaţii Eusebiu din Nicomedia şi Theognis jiu Niceea au scris conciliului şi au cerut ca acesta să intervină pe lângă împărat pentru a fi şi ei readmisi. Ei au arătat că au acceptat formula homoousiei şi au Aninai Crezul de la Niceea şi că au fost exilaţi numai pentru că au comunicat cu ^rie, dar acum, dacă Arie însuşi a fost reprimit în adevărata biserică era firesc ca şi 6j să fie reprimiţi. Conciliul şi împăratul au acceptat şi episcopii exilaţi au fost fechemaţi şi renumiţi în scaunele lor episcopale.[3]

Cum începea anul 328, Constantin s-a simţit probabil mai împăcat că se apropia je atingerea ţelurilor lui cu privire la unitatea teologică reală si la înţelegerea frăţească din Biserică. Prin supunerea lui Arie şi a discipolilor lui faţă de Crezul niceean împăratul stabilise, măcar la suprafaţă, unitatea credinţei si, cât timp a trăit, nimeni nu a îndrăznit să pună la îndoială formula teologică de la Niceea. Dar înţelegerea frăţească s-a dovedit a fi un ţel mult mai dificil de atins. Deşi donatiştii erau izolaţi în Africa de Nord, au rămas schismatici faţă de Biserică. Şi, cu toate că întreg Răsăritul acceptase Crezul niceean, unii aveau interpretări diferite ale unor fraze importante din acesta si aveau obiecţii cu privire la el. Astfel că disputele dintre fraţii creştini vor pune periodic răbdarea lui Constantin la grea încercare în ultimii ani de domnie.

La scurtă vreme după reconcilierea cu Arie şi adepţii lui, a izbucnit o neînţelegere printre credincioşii din Antiochia care va solicita atenţia piosului împărat. Eustathios, episcopul ortodox al mitropoliei din Siria şi un apărător zelos al naturii divine a lui Christos, a fost nemulţumit de îngăduinţa arătată faţă de arieni la Niceea. El voia ca aceştia să fie excomunicaţi şi să nu mai fie reprimiţi în Biserică. Aşa că, în loc să urmeze recomandările imperiale pentru menţinerea înţelegerii după Conciliul l şi-a îndepărtat oponenţii teologici alungându-i din Antiochia şi a atacat comentariile la Crez ale lui Eusebiu din Cezareea. Imediat au apărut grupări în oraş pentru şi împotriva patriarhului neiertător şi un conflict civil era pe cale să izbucnească. Constantin a fost obligat să trimită un detaşament militar special pentru reinstaurarea Păcii. Mai mulţi episcopi din Răsărit care simpatizaseră cu arianismul au fost atacaţi ue Eustathios la Niceea si doreau să se răzbune împotriva lui. Ei au cerut ca să aibă '°c un sinod regional la Antiochia, care să tranşeze problemele si ca Eusebiu din ^ezareea să fie invitat să-1 conducă. Acest Conciliu din Antiochia a avut loc se pare ln Primăvara lui 328. Eustathius a fost vulnerabil pentru oponenţii lui în mai multe Probleme. Mai întâi, avea tendinţa, în teologia lui, de a accentua prea mult unitatea ^tălui cu Fiul în detrimentul persoanelor lor diferite - destul de apropiat de erezia ^°dalistă a sabelianismului din punctul de vedere al multor prelaţi răsăriteni. Apoi, 111 viaţa lui personală, se pare că ar fi avut o relaţie prea apropiată cu o femeie ^căsătorită, ceea ce a alimentat zvonurile despre moralitatea lui îndoielnică. Şi aPoi, se pare că ar fi făcut unele observaţii despre împărăteasa Elena - probabil că a

spus ceva negativ despre ataşamentul ei naiv faţă de Lucian al Antiochiei, al cârU' martiriu ar fi spus că 1-ar fi văzut şi despre al cărui mormânt de la Drepanum ar *f* vorbit când a discutat cu Eustathios, în timp ce vizita Antiochia în pelerinajul ei. 5 pare că Eustathios a fost depus pe baza tuturor celor trei acuze. A făcut apel l împărat, care 1-a primit în timp ce se afla în Nicomedia. Deşi Constantin a ajuns l concluzia că Eustathios împărtăşea o teologie corectă, a confirmat depunerea stabilit- de conciliu datorită abaterilor din comportamentul moral al episcopului şi datorită insultelor aduse mamei lui - cât si datorită faptului că acesta nu era un iubitor de pace, ci un provocator de dezordini într-un mare centru urban al imperiului, împăratul 1-a trimis în exil în Illyricum şi Eustathios a murit acolo după vreo zece ani. Majoritatea membrilor conciliului au votat ca Eusebiu să devină episcop de Antiochia Când a izbucnit opoziţia antiarienilor care voiau să-1 reinstaureze pe Eustathios, Eusebiu a ezitat. Constantin a intervenit iar, a trimis scrisori populaţiei din Antiochia, episcopilor de la conciliu şi lui Eusebiu. A înţeles că transferarea lui Eusebiu din Cezareea ar provoca mai multe probleme în Antiochia; aşa că 1-a lăudat pe Eusebiu în faţa conciliului pentru munca lui şi pentru credinţa lui faţă de canoanele Bisericii care recomandau episcopilor să nu se mute în alte episcopii si a sugerat poporului si episcopilor din Antiochia să-şi aleagă un alt candidat demn de episcopatul Antiochiei. Procedând aşa, pacea a revenit în biserică si în oraş. Unii scriitori antici şi mulţi cercetători moderni au descris revenirea lui Arie şi a adepţilor lui şi căderea lui Eustathius ca modificări majore în politica lui Constantin, de la susţinerea ortodoxiei la favorizarea taberei ariene. Ceea ce nu era adevărat. Constantin s-a împăcat cu Arie, Eusebiu şi Theognis pentru că ei au avut clarviziunea de a accepta formula Crezului niceean şi misiunea asigurării concordiei în Biserică. A permis depunerea lui Eustathios pentru că părea să fie un provocator de dezordini si un tulburător al credinţei. L-a apreciat pe Eusebiu din Cezareea pentru că a acţionat ca mediator şi nu ca un generator de neînţelegeri. Diplomaţia arienilor a câştigat simpatia împăratului în timp ce violenţa manifestată de Eustathios i-a adus pierderea simpatiei imperiale. Constantin a rămas susţinătorul Crezului niceean şi armoniei frăţeşti din interiorul Bisericii.[4]

Văzând că Biserica de Răsărit pare să revină la pace, Constantin si-a îndrepta[1] atenţia spre problemele imperiale. La sfârşitul primăverii 328, se împlineau doi ani de când provinciile din nord-vest cunoscuseră liniştea adusă de un Cezar constantinian. Augustul îşi lăsase prefectul lunius Bassus la Trier să administreze acele ţinuturi când a plecat spre Răsărit după *Vicennalia;* dar nu era acelaşi lucru pentr[11] provinciali să aibă un Constantius, un Constantin sau un Crispus care să stea l[a] Trier. Prefectura galică era regiunea din care dinastia lui se ridicase la putere Ş[1] Constantin a simţit nevoia să răsplătească şi să păstreze loialitatea supuşilor l[ul] galici numind un alt fiu ca Cezar în această prefectură. Când Elena şi Eutropia au plecat din Roma în pelerinajele lor, vechea capitală a pierdut prestigiul de a f[t]

reşedinţa marilor doamne ale dinastiei. Senatul şi populaţia Romei îl susţinuseră cu jnult entuziasm pe Constantin în timpul ascensiunii lui la puterea supremă şi el simţea nevoia să răsplătească vechea capitală printr-o prezenţă dinastică simbolică, chiar dacă nu mai putea să viziteze oraşul. Ca urmare, în primăvara lui *328 a* hotărât să-l instaleze pe fiul lui mai mare Constantin II ca Cezar la Trier şi să o înmormânteze pe mama lui Elena într-un mausoleu imperial la Roma.

împăratul, fiul lui, oficialităţile curţii centrale şi un contingent militar au plecat din Bosfor pe la l mai şi au călătorit pe la sudul Dunării spre vest în vara lui 328. Când convoiul imperial s-a apropiat de trecătorile spre Italia, Constantin a luat cu sine un jmportant guvernator imperial si o parte din garda imperială si a transportat trupul mamei lui la Roma pentru înhumare. Elena avea un palat şi câteva proprietăţi în extremitatea estică a Romei - în interiorul dar şi în exteriorul Zidului aurelian. *Via labicana* (astăzi *Via Casilina)* ducea spre *Basilica Beatis Martyribus Marcellino et Petro;* fiul ei construise o mare biserică bazilicală peste nişte catacombe creştine în memoria a doi martiri din timpul persecuţiei lui Diocleţian. Un mausoleu rotund cu o cupolă deasupra a fost construit la capătul răsăritean al bazilicii şi un sarcofag din porfir a fost aşezat într-o nişă din interiorul lui. Sarcofagul era decorat pe părţile laterale cu basoreliefuri cu soldaţi romani călări atacând invadatori barbari şi indică faptul că a fost proiectat iniţial pentru mormântul împăratului însuşi. Cum la acea vreme începuse să construiască un alt mormânt pentru sine în noua capitală Constantinopol, a donat sarcofagul şi mausoleul din Roma pentru mama lui. Eusebiu a lăudat modul în care Constantin a „însoţit trupul mamei lui pe drumul spre oraşul imperial împreună cu o gardă impunătoare şi 1-a depus în mormântul imperial". Oasele Elenei au rămas în acest mormânt, se pare, până la mijlocul secolului al XH-lea, când au fost strămutate din motive de securitate în Biserica Santa Măria în Ara Coeli pe dealul Capitoliului în interiorul Romei. Papa Anastasius IV a transferat sarcofagul la Basilica Laterana şi a cerut să fie folosit pentru propriul mormânt în 1154. Papa Pius VI a deplasat sarcofagul Prin oraş până la Vatican la sfârşitul secolului al XVIII-lea A rămas acolo şi astăzi ste expus în Sala a Croce Greco din Muzeul Vatican. Bazilica constantiniană a Cârtirilor aflată la trei mile la sud-est de oraş a dispărut, dar ruinele lui *Mausoleum Helenae* de 27,74 metri se ridică încă maiestoase pe un teren în spatele micii biserici Parohiale moderne din zonă şi marchează locul unde Constantin a înhumat-o pe Elena °norând Roma cu rămăşiţele ei pământene.[5]

In timp ce Elena era înmormântată imperial la Roma, Constantin şi Constantin H au ajuns la Trier în septembrie 328. Supuşii galici erau probabil foarte fericiţi să-şi revadă împăratul şi pe fiul acestuia în mijlocul lor. Constantin 1-a înscăunat pe fiul !ui de doisprezece ani ca Cezar al Apusului. Timp de mai multe luni i-a explicat care sunt atribuţiile imperiale pe care va trebui să le îndeplinească. L-a învăţat cum să guverneze prin prefectul pretoriului pentru adminstrarea activităţilor civile ale Provinciilor vestice: să-i supravegheze pe funcţionarii imperiali, să emită legi şi să

preia procesele, să colecteze taxele si să emită monede, să aprovizioneze armatele, L-a mai învăţat cum să lucreze cu comandanţii militari pentru asigurarea securităţii frontierelor: 1-a însoţit într-o campanie victorioasă împotriva alamanilor pe Rin şj 1-a instruit cu privire la strategiile de luptă şi la tactica militară, în ianuarie 329 Constantin şi Constantin II au preluat împreună funcţia de consul pentru acel an si au sărbătorit revenirea la Trier prin jocuri pulbice, parade şi oraţii panegirice. Au fost emise monede pentru CONSTANTINUS IUN NOB CAES(Constantin Junior Nobilul Cezar) anunţând GAUDIUM ROMANORUM (Bucuria romanilor) pentru victoria împotriva ALAMANNIA şi COSS IUI (al patrulea consulat) al lui Cezar în primăvara lui 329 adolescentul Cezar se apropia de vârsta de 13 ani, iar mândrul August 1-a lăsat pe fiul lui în grija prefectului creştin Bassus, om de încredere şi a pornit spre Sirmium, spre răsărit.[6]

în anul următor, Constantin va lupta împotriva goţilor şi va conduce imperiul din zone aflate în vecinătatea Dunării, în timpul călătoriei spre vest din iulie 328 a ordonat construcţia marelui pod de piatră de pe Dunărea de mijloc si de jos de la Oescus, pe malul sudic, la Sucidava, pe malul nordic al fluviului. Având 2437 metri . lungime, podul era cel mai lung construit de romani vreodată. A ordonat trupelor să construiască tabere şi drumuri pe malul nordic al fluviului. La două sute de mile spre vest a fost construit fortul Constantia peste fluviu la Margum şi la 150 mile spre est a fost construit fortul Dafne la Transmarisca şi un nou drum care ducea de la Sucidava spre Romula aflată la 50 de mile distanţă. Aceste noi construcţii militare de-a lungul Dunării îi anunţau pe sarmaţi şi goţi că Imperiul Roman aflat sub conducerea lui Constantin nu se mai afla în poziţii defensive ci, dimpotrivă, ca în zilele „bunilor împăraţi" Traian si Hadrian, ar putea să-si atace iar duşmanii chiar în interiorul teritoriilor lor. Când a revenit spre Dunăre în primăvara lui 329, şi-a condus armatele peste fluviu şi a înfrânt triburile gotice împingându-le mult înapoi spre munţii Transilvaniei. Astfel a putut să reclame o parte din teritoriul Daciei de pe care Aurelian se retrăsese şi 1-a folosit ca o zonă tampon pentru protejarea provinciilor danubiene aflate la sud. La titlurile anterioare care marcau victoriile lui ca GERMANICUS MAXIMUS sau SARMATICUS MAXIMUS putea acum să adauge GOTHICUS MAXIMUS. Medalioane de bronz emise de monetăria din Roma în următorii ani îl reprezentau pe împărat traversând noul pod peste fluviu cu o Victorie personificată deasupra şi cu goţii îngenuncheaţi, sub el, şi o inscripţie care anunţa VIRTUS AUGUSTI, VICTORIA AUGUSTI sau VICTORIA GOTHICA. Noua monetărie de la Constantinopol a emis monede de aur, argint şi bronz între 328-329 reprezentând figura Victoriei stând peste un prizonier îngenuncheat şi o inscripţi[e] CONSTANTINIANA DAFNE - prin care se celebra construcţia noului fort dincolo de Dunăre, cât şi victoria şi protecţia pe care acesta le asigura.[7]

După victoria lui împotriva goţilor, Constantin a petrecut ultimele luni din 329 si primele luni ale lui 330 inspectând diocezele Moesia şi Thracia. A făcut *o*

•zită la Naissus, oraşul lui natal şi a cerut să fie împodobit cu noi clădiri frumoase.[8] Această călătorie în Răsărit i-a dat timp să reflecteze cât de departe ajunsese de când fusese aici tânăr soldat la curtea lui Diocleţian şi Galerius şi cât de mult consolidase sau modificase politicile reformatoare ale predecesorilor lui imperiali: j_e_a respectat politicile lor laice şi a făcut doar minime revizuiri; dar a respins politicile |or religioase şi a realizat o reformă în adevăratul sens al cuvântului în acest domeniu.

Din punct de vedere politic a înţeles care sunt avantajele unei conduceri cu 0iai *mult* de un singur împărat pentru teritoriile extinse ale lumii romane; dar experienţele lui cu tetrarhiile instabile de după retragerea lui Diocleţian 1-au convins că un singur împărat trebuie să fie conducătorul suprem si că oricine altcineva primeşte permisiunea să conducă, trebuie să-i fie subordonat şi să fie ales dintre fiii săi sau dintre rudele de sânge şi în care poate să aibă încredere că îi respectă programul. Astfel, după războiul civil, Constantin era *Maximus Augustus* şi stabilea politica întregului imperiu. Treptat, el i-a pregătit şi educat pe fiii lui pentru a deveni Cezari şi i-a numit la conducerea diverselor regiuni pentru a consolida politici comune în întreaga lume romană. Cum Constantin continua să folosească structura administrativă în care divizase Diocleţian imperiul, a decis că va avea nevoie de patru succesori şi a crescut pe unul dintre fiii cumnaţilor lui pentru a deveni al patrulea Cezar alături de cei trei fii ai lui. Astfel a păstrat sistemul tetrarhic, dar 1-a transformat într-o tetrarhie dinastică creştină la sfârşitul domniei.[9]

Din punct de vedere militar, Constantin a înţeles că imperiul mai avea nevoie de linia de forturi, de unităţi de cavalerie şi de legiuni plasate la distanţe mici de-a lungul frontierelor pentru a proteja teritoriul de atacurile barbare într-un sistem defensiv stabilit de Diocleţian. Dar, din experienţa lui în înfruntarea duşmanilor interni în timpul războaielor civile şi în înfrângerea barbarilor la frontiere s-a convins de necesitatea unei forţe puternice centrale mobile sub comanda directă a împăratului, care ar reacţiona rapid împotriva uzurpatorilor interni şi împotriva invaziilor externe. Aşa că, păstrând majoritatea forţelor defensive de la frontiere, a creat o armată centrală puternică numită *comitatenses* („forţe de însoţire"). A retras câteva unităţi de la frontiere şi a format câteva noi unităţi care au alcătuit această forţă centrală compusă din cavalerie si unităţi rapide de pedestraşi care se puteau deplasa cu mare viteză spre zonele aflate în pericol. Constantin a renunţat la vechea Gardă Pretoriană *a Roma si la prefecţii pretorieni, dar a instituit doi comandanţi supremi pentru forţele mobile centrale: *magister equitum* (şeful cavaleriei) şi *magisterpediturn* (şeful Pedestraşilor). Erau aleşi din rândul soldaţilor profesionişti mai curând decât din clasa senatorială. Comandanţii de mari unităţi din armata centrală erau cunoscuţi sub numele de *comites* (însoţitori - denumirea veche pentru termenul medieval de »conte"). Unităţi ale acestei armate centrale erau cazate în centre interne si primeau 0 soldă mai mare si mai multe privilegii decât forţele staţionate la frontieră. Unităţile tetrarhice *limitând* şi *ripenses* (trupe de frontieră si trupe de pe malul apelor) erau

comandate de *duces* (generali - strămoşul titlului medieval de „duce") care era selectaţi tot din rândul soldaţilor profesionişti. Carierele militare si comenzile era astfel separate de carierele civile şi slujbele administrative. Comandanţii milit$_a$ raportau mai sus la *magistri* şi la împărat, împiedicând o prea mare concentrare puterii în mâinile unui singur om, aşa cum erau guvernatorii senatoriali din sistemul anterior. Ca urmare, Constantin a extins reforma militară a lui Diocleţian şi a constru> un adevărat sistem de „apărare în adâncime" cu o armată de jumătate de milion d oameni - *comitatenses* şi *limitanei* care au asigurat pacea internă si forţa externă a Imperiului Roman pe o perioadă de un sfert de veac.[10]

Din punct de vedere administrativ, Constantin a dus mai departe măsurile lui Diocleţian, extinzând numărul oficiilor birocratice ale curţii imperiale centrale formalizând subunităţile regionale ale provinciilor şi aducând iarăşi clasa senatorială în subordinea imperială. Anturajul de funcţionari care călătoreau cu Augustul şi locuiau în palatele imperiale din imperiu a ajuns să fie cunoscut sub numele de *comitatus,* iar cei care ocupau oficiile lui erau numiţi *palatini* (într-o traducere liberă, „curtea imperială" şi „funcţionarii palatului"). Prefecţii pretorieni care fuseseră conducători puternici ai împăraţilor anteriori, având atât controlul asupra birocraţiei guvernamentale cât şi comanda asupra trupelor armate, şi-au pierdut treptat funcţiile şi au ajuns cu timpul miniştri pentru problemele civile ale imperiului. Constantin a încheiat acest proces creând un nou corp de funcţionari ai palatului din curtea imperială centrală. A creat *magister officiorum,* şeful oficiilor, care conducea secretariatele *(scrinia)* care cercetau, redactau documente, arhivau documente şi programau audienţe la împărat. Acest funcţionar avea în subordine şi pe *scholae palatini,* garda privată a împăratului şi pe *agentes in rebus,* curierii imperiali care transmiteau mesajele şi strângeau informaţii din toate provinciile. Multe surse antice îl menţionează pe Philumenus ca deţinând acest post pe parcursul mai multor ani ai domniei lui Constantin - se pare că era funcţionarul imperial care a transmis Crezul la Niceea episcopilor participanţi pentru a obţine acordul lor. Spre sfârşitul domniei, se pare că împăratul a mai adăugat un post, *quaestor sacri palatii,* „chestorul palatului sacru" care era juristul şef al împăratului şi care 1-a ajutat să redacteze edicte, constituţii şi reformulări ale unor legi - filosoful Flavius Hermogenes a deţinut această funcţie probabil la Constantinopol.

A menţinut pe cei doi funcţionari principali care slujiseră la mai multe curţi imperiale, dar le-a acordat titluri mai înalte: *comes sacrarum largitionum* şi *cornes reiprivatae.* Primul, „corniţele bunăvoinţei sacre" răspundea de minele şi monetarii![6] statului si îl ajuta pe împărat să creeze însemnele de pe monede şi să controleze cantitatea de aur, argint şi bronz din monedele care circulau în imperiu. Celălalt» „corniţele proprietăţilor coroanei", răspundea de proprietăţile împăratului, de închirierile si produsele obţinute de la acestea. Constantin a menţinut si funcţia de *praefectus praetorio,* „prefectul pretoriului", dar i-a redus atribuţiile militare şi [a]

p-ansforraat-o în ministru pentru administrarea civilă a provinciilor. In ultimul deceniu

al domniei lui, când a numit Cezari în întregul imperiu, a numit si câte un prefect

pentru a se ocupa de administrarea regiunilor, care au ajuns treptat să fie cunoscute

glb denumirea *deprciefecturae.* Sub nivelul prefecţilor erau *vicarii,* care se ocupau de *dioceses,* acele grupuri de provincii stabilite de Diocleţian şi *praesides,* guvernatori", pentru fiecare dintre *provinciae.*

11&

Edictele imperiale şi legile erau transmise prin această ierarhie civilă - de la prefecţi prin vicari spre guvernatori. Informaţiile despre recensământ erau strânse la nivel local şi provincial si trimise înapoi de la guvernatori prin vicari spre prefecţi. Guvernul central stabilea bugetul pe baza acestor date şi, cu ajutorul ofiţerilor curţii financiare, prefecţii supravegheau colectarea taxelor în numerar si în natură necesare pentru susţinerea guvernului şi a armatei. Aceşti administratori îndeplineau si funcţii juridice în sistemul juridic imperial, preluând împreună cu prefecţii toate procesele tribunalelor şi judecătorilor provinciali. Cum aceşti funcţionari superiori nu mai comandau armate, Constantin a readus la guvernare clasa senatorială la Roma (şi, ulterior, la Constantinopol). Mulţi senatori au ales să devină prefecţi, vicari si guvernatori. Constantin a făcut câteva modificări în structura creată de Diocleţian pentru a-i încuraja pe senatori să participe - a reunificat câteva procincii mai mici în unele mai mari pentru a le da mai mult prestigiu şi a folosit titluri speciale precum *proconsul* sau *corrector* pentru provincii rezervate unor administratori senatoriali.

Numele multor prefecţi din timpul domniei lui Constantin sunt cunoscute datorită textelor de legi transmise lor de către împărat si pentru că uneori primeau şi titlul de consul. Evagrius a fost prefect mai mulţi ani (326, 329-331, 336-337). lunius Bassus a fost prefect în Apus atât sub Crispus cât şi sub Constantin II (318-332), iar Flavius Ablabius a fost prefect în Răsărit sub Constantin (331 -332) şi sub fiul lui Constantius II (336-337). Bassus şi Ablabius au fost onoraţi cu titlul de consuli în anul 331, iar Ablabius a beneficiat de o lege prin care episcopii aveau dreptul de a prelua procese de la tribunalele laice în 333. Funcţionarii de rang înalt din *comitatus* imperial au ajuns să formeze un *consistorium* când se întâlneau pentru a-1 consilia pe împărat cu privire la politica lui. El a acordat titlul de *comites,* >,însoţitori" pentru mai mulţi dintre funcţionarii lui importanţi în care avea încredere, acordându-le poziţii de vârf la curte şi în cadrul armatei sau atribuţii speciale în provincii. Astfel, Constantin a extins şi a ameliorat multe dintre măsurile administrative ale lui Diocleţian în efortul de a crea un guvern tot mai eficient."

Din punct de vedere economic, Constantin a menţinut majoritatea măsurilor luate de predecesorii din tetrarhii, dar a stabilizat valoarea monedelor din aur şi a uniformizat nivelul taxelor pentru diversele clase sociale în interiorul unei structuri bine stabilite, în ultima parte a existenţei Imperiului Roman. A reconfirmat legile lui Diocleţian cu privire la mandatarea serviciilor ereditare pentru anumite profesii esenţiale - soldaţi ai armatei, lucrători în atelierele de armament, *coloni* din

proprietăţile agricole şi *decuriones* în oraşe trebuiau să rămână în aceleaşi poziţii sj să aibă moştenitori care să continue să asigure statul cu serviciile şi bunurile necesare funcţionării lui. Dar restaurarea stabilităţii politice şi încheierea războaielor civiu au dus la restaurarea încrederii civice în guvernare si în prosperitatea economică a societăţii. Prin confiscarea comorilor templelor si prin impunerea de taxe în bani împăratul a obţinut resursele pentru a emite necesarul de monede de aur şi argint si pentru a reface o adevărată economie monetară în lumea romană.

La începutul guvernării lui din Apus, s-a trecut de la moneda standard de 60 de procente metal preţios la o livră, monedă folosită de Diocleţian, la o monedă standard cu 72 procente metal preţios la o livră pentru monedele de aur şi a creat moneda *solidus* (cea 310). După înfrângerea lui Licinius, a impus acest standard şi în Răsărit (cea 324). Această dimensiune a monedei era mai uşor de cântărit si de prelucrat, dar şi de manevrat şi schimbat decât cea veche şi a devenit extrem de populară pentru marile comenzi de mărfuri. Constantin a pus în circulaţie şi două monede de argint după războiul civil - *miliarensis* la 72 procente şi *siliqua* la 96 procente. Au fost emise în cantităţi suficiente prin mai multe emisiuni monetare, totuşi monedele de argint nu si-au mai recâştigat popularitatea pe care o avuseseră la începutul imperiului. A permis ca dimensiunile monedelori de bronz,/o//es, emise în ultimii ani de domnie, să fie mai mici, dar a folosit motive standard pentru a le menţine familiare pentru public. Mici punguţe cu aceste monede vor fi folosite pentru cumpărarea celor necesare vieţii cotidiene. Sistemul de taxe stabilit de Diocleţian fusese foarte oprimant pentru proprietarii de terenuri agricole. Constantin a desemnat împuterniciţi pentru*peraequator census* pentru a reevalua taxele datorate statului pentru proprietăţile agricole şi a stabilit că a patra parte din aceste taxe să nu fie colectate de la proprietari la fiecare patru ani. A instituit alte două noi taxe pentru a recupera ceea ce se pierdea: *collatio follis,* care era o taxă pe averea membrilor clasei senatoriale şi *collatio lustralis,* o taxă pe bunurile comercianţilor. Aceste modificări de taxe au contribuit la distribukea mai echitabilă a fiscalităţii necesare susţinerii unei armate numeroase şi a guvernului la nivelul întregii societăţi romane. Apoi, programul extins de construcţii în întregul imperiu - şi mai ales la Constantinopol - a implicat mulţi oameni în sistemul de transport si de construcţii şi a sporit prosperitatea generală a supuşilor lui Constantin. Ca urmare, continuând să amelioreze reformele economice ale lui Diocleţian, Constantin a făcut efortul sa ridice nivelul de trai în imperiu.[12]

Din punct de vedere cultural, Constantin a răsturnat complet politica religioasă a lui Diocleţian şi a împăraţilor tetrarhici anteriori. Ei au patronat păgânismul olimpia[0] si au încercat să distrugă religia creştină prin persecuţii brutale. Constantin a înţeles că ei au greşit dramatic şi că totul a fost sortit eşecului. Convertirea lui şi seria de victorii 1-au convins că Dumnezeul creştin era singura divinitate adevărată şi ca el TM-imisi» r> misiune soeicală de la Atotputernic pentru a proteja Biserica universală ş[1]

pentru a promova religia creştină. Doar opoziţia unor păgâni din imperiu şi unele Disensiuni între creştini în cadrul Bisericii 1-au împiedicat să scoată complet în afara jegii păgânismul după victoria împotriva lui Licinius. Totuşi, sentimentul lui de yjnovăţie si dorinţa de ispăşire pentru tragedia din Italia 1-au stimulat în promovarea credinţei în Mântuitor în ultimul deceniu al domniei lui. Eusebiu scrie cum Constantin a făcut din slăvirea Mântuitorului scopul lui principal şi a folosit orice mijloc pentru a pedepsi greşelile celor care credau în superstiţii" în timpul domniei lui.[13] După 327, propagarea creştinismului s-a amplificat, în timp ce tolerarea păgânilor s-a redus dramatic. Unul dintre exemplele propagandei creştine a fost seria magnifică a jnonedelor cu „imaginea celui ce se roagă" care au fost emise în tot imperiul în aceşti ani. Eusebiu scrie:

> Cât de adânc era pătruns sufletul lui de puterea credinţei divine poate fi înţeles din faptul că a cerut să fie imprimată pe monede de aur imaginea lui în care privirea era înălţată ca şi cum s-ar fi aflat în poziţie de rugăciune către Dumnezeu; aceste monede s-au răspândit în tot imperiul. Portretul lui era expus în mărime naturală deasupra intrării în palatele lui din unele oraşe, cu ochii spre cer şi mâinile deschise ca pentru rugăciune.

E vorba de o serie de monede de tip *solidi* din aur şi medalioane care îl reprezentau pe împărat pe aversul medaliei purtând o diademă si privind în sus în maniera creştină de rugăciune. Acest motiv a fost introdus la scurt timp după înfrângerea lui Licinius şi a fost folosit pe monedele de aur din monetăriile importante ale imperiului în strânsă legătură cu călătoriile lui Constantin, până la sfârşitul domniei lui în 337. Monetăriile din Roma, Ticinum, Trier, Siscia, Sirmium, Thessalonic, Constantinopol si Nicomedia au folosit această imagine periodic. Multe dintre aceste monetarii şi alte câteva au folosit-o şi pe monede de argint şi de bronz.[14] Deşi motivul privirii către cer avea antecedente în arta conducătorilor elenişti inspiraţi de divinitate, nici Constantin, nici Eusebiu nu au lăsat să se strecoare nici o îndoială că împăratul privea spre Dumnezeul creştin în timpul rugăciunii sale. în edictele şi scrisorile lui oficiale, împăratul lăuda adevărul creştin şi acuza greşelile păgânismului, tf în *Vita Constantini* Eusebiu menţionează sprijinul pe care Constantin 1-a dat "isericii universale şi măsurile luate de el împotriva politeismului păgân, în primul caz erau numeroasele bazilici creştine pe care împăratul le construia în Constantinopol, Nicomedia, Ierusalim si alte oraşe răsăritene, iar în celălalt era vorba de Cultele temple păgâne cărora le-a luat comorile în toate provinciile răsăritene. Astfel, Constantin a răsturnat complet politica religioasă a lui Diocleţian si a căutat să Convertească lumea romană la creştinism şi să transforme statul păgân într-un imperiu creştin.[15]

Un element central al programului lui religios a fost crearea unei capit$_a$i creştine în Răsărit, care avea să fie un simbol al victoriei lui asupra lui Licinius si trecutului păgân si marca triumful credinţei lui şi viitorul creştin. A găsit un Ir, ideal pentru a construi un asemenea oraş atunci când îl asedia pe Licinius în eşti Thraciei, în vara lui 324.0 peninsulă iese din capătul sud-estic al Thraciei europe$_n$ spre o altă peninsulă care se proiectează în afara laturii nordice a Anatoliei bithyni$_{en}$ incluzând si Strâmtoarea Bosfor care leagă Marea Neagră si Marea Marmara î colţul sudic al peninsulei se află un promontoriu triunghiular înconjurat pe trei laturi de ape - un golf numit Cornul de Aur spre nord, partea sudică a Strâmtorii Bosfor la est şi Marea Marmara la sud (Harta 6). Din secolul al VH-lea î. Chr. acolo se afla o colonie grecească numită *Byzantion (Byzantiwn,* în latină) care se înălţa pe dealul abrupt din partea de nord-est a promontoriului. La sfârşitul celui de al doilea secol d. Chr., romanii au extins colonia spre sud şi sud-vest şi au construit un zid în jurul oraşului extins. Acesta era locul unde Constantin 1-a asediat pe Licinius în timpul cruciadei lui din Răsărit. Nu avea decât să constate situarea strategică şi posibilităţile pe care le oferea pentru a face din această colonie o mare capitală în Răsărit. Era situată la confluenţa mai multor drumuri şi căi de comunicaţie care legau estul de vest şi nordul de sud în lumea romană. Un drum ducea spre Thessalonic în vest şi apoi prin Grecia spre Dyrrachium care lega Grecia de Italia peste Adriatica, iar altul mergea pe la nord-vest de Adrianopol şi apoi prin Balcani, de-a lungul Dunării spre Europa de Vest. Imediat peste Strâmtoarea Bosfor, o cale importantă ducea spre Nicomedia si apoi spre sud prin Niceea şi traversând Anatolia spre Siria si provinciile din Orientul Mijlociu, sau spre est spre Ankara şi mai departe prin Armenia către Imperiul Persan. Căile maritime mergeau spre nord de Byzantium prin Bosfor spre Marea Neagră sau spre sud prin Marea Marmara si Strâmtoarea Hellespont spre marile cetăţi din bazinele Mării Egee si Mediterană.

Zona oferea acces rapid la frontierele militare aflate în pericol de-a lungul Dunării din estul Europei sau către Eufrat în Orientul Mijlociu si era un nod de căi comerciale şi de comunicaţie între oraşele mari din răsăritul imperiului. Se afla totodată plasată într-o regiune puternic creştinată şi nu avea prea multe temple şi tradiţii păgâne, aşa cum se întâmpla în vechea Romă. Constantin a înţeles că ar u foarte bine ca vechiul Byzantion păgân să devină marea cetate creştină. A luat decizia în noiembrie 324. A ordonat să fie interzis orice sacrificiu în vechile temple greceşti si să fie construite un palat impunător şi o catedrală în zona romană, un nou zid defensiv să fie înălţat la două mile spre vest de vechiul zid al oraşului - sporind astfel dimensiunile oraşului de patru ori - si ca multe din complexele arhitecturale din Roma să fie copiate si construite în noua Romă. A supravegheat începerea construirii la câteva dintre primele puncte importante în 325-326, înainte de a pleca în Apus pentru celebrarea festivităţilor *Vicennalia.* După tragedia dinastică se par^e că se hotărâse să-si construiască noua capitală din Răsărit într-o manieră şi mal

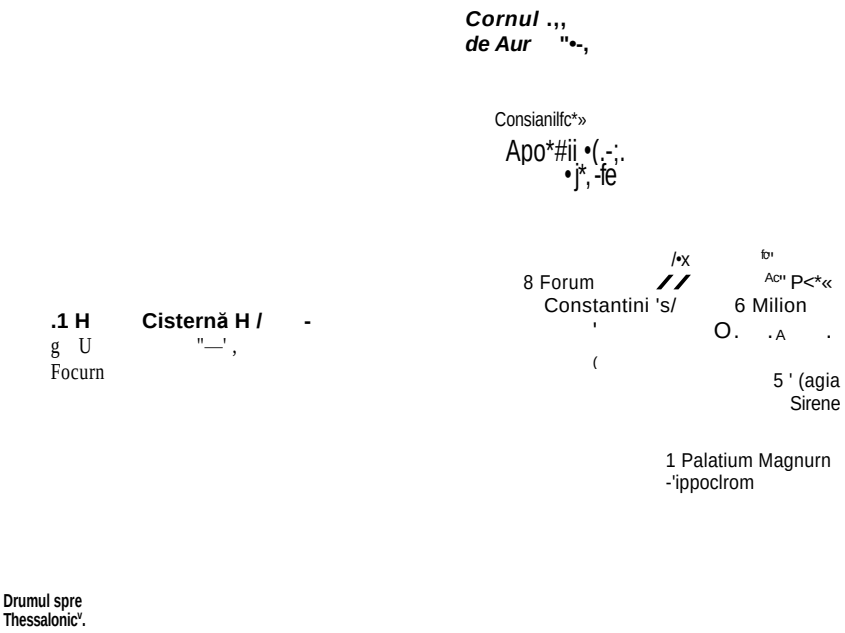

Harta 6. Noua Romă - Constantinopolul creştin

strălucitoare decât îşi propusese iniţial, între 327-330 a trimis numeroşi mesageri în întregul imperiu cu ordine ferme de a prelua toate comorile din templele şi altarele păgâne şi de a le trimite spre Bosfor pentru construirea şi împodobirea „Noii Rome" din est - *Constantina polis* creştin.[16]

In primăvara lui 330 fusese deja realizată o mare parte a lucrărilor din Constantinopol, astfel că împăratul a putut să revină din Balcani spre Bosfor pentru a conduce ceremoniile de consacrare *(dedicaţia)* ale noii lui capitale. Cu siguranţă că a fost foarte încântat când a inspectat noua lui creaţie văzând frumuseţea j^aiestuoasă a portului maritim şi strălucitoarele construcţii din centrul mitropolitan. *n timpul primăverii, o briză marină plăcută suflă dinspre mări păstrând aerul oraşului toarte curat si proaspăt, astfel că locuitorii şi vizitatorii lui puteau vedea spre nord Până spre Strâmtoarea Bosfor, spre est până spre malul asiatic, spre sud spre Marmara, Jar spre vest întreaga perspectivă a oraşului. Apele albastre si dealurile înverzite din Jur fac din acest oraş unul dintre cele mai frumoase si mai încântătoare locuri de pe Pământ.[17]

Centrul ceremonial al oraşului era situat în partea răsăriteană a promontoriua,- In partea sudică a acestei zone se afla *Marele Palat.* Poarta oficială situată la n_{OrH} era decorată cu o imagine reprezentându-1 pe împărat si pe fiii lui în timp ce străpu$_n$ balaurul cu un *Labarum.* Interiorul complexului cuprindea o sală pentru prirnir$_e$ ambasadorilor, o sală pentru festivităţi, birouri pentru funcţionari şi gărzi şi edificiij private pentru familia imperială cu grădini si terenuri de gimnastică pe latura de est înspre malul mării.

Frumoasa Moschee Albastră din secolul al XVII-lea construită de sultanul Ahmed a fost amplasată pe locul Marelui Palat, dar unele mozaicuri pavimentale şi (j$_e$ pe pereţi din apartamentele private ale complexului au supravieţuit şi se află expuse în Muzeul Mozaicurilor din acel loc. Conţin imagini cu copii care se joacă cu bastoane si călăresc cămile, cu animale sălbatice si păsări exotice, motive florale si exprimă într-o oarecare măsură opulenţa palatelor romane şi bizantine din oraşul lui Constantin. Pe latura de vest a palatului se afla *kathisma* - „balconul imperial" unde împăratul împreună cu familia şi oficialităţile apăreau în faţa poporului cu ocazia ceremoniilor. Se afla plasat deasupra *hipodromului,* un stadion gigantic pentru curse de care de luptă, care era echivalent cu Circus Maximus din Roma. Acest complex cu o lungime de 480 metri si 120 metri lăţime era punctul central al evenimentelor sportive din Constantinopol, unde aveau loc curse de care de luptă şi spectacole de circ pentru aprox. 100 000 de spectatori. Deşi în prezent un bulevard a înlocuit vechea pistă, au supravieţuit unele urme ale vechiului hipodrom: de-a lungul liniei centrale *spina* de la mijloc spre capătul sudic se află un obelisc egiptean ridicat de Theodosius cel Mare pe un soclu de marmură cu basoreliefuri din secolul al IV-lea reprezentându-1 pe împărat privind competiţiile (cea 390); vechea coloană cu şarpele grec de la Delfi, una dintre comorile păgâne trimise aici din ordinul împăratului pentru împodobirea oraşului, Colosul lui Constantin, o coloană de piatră de 32 de metri care se pare că a fost amplasată de Constantin şi apoi reparată de Constantin VII în secolul al X-lea pentru a marca punctul sudic final si punctul de întoarcere pentru concurenţii de la curse; o porţiune de 20 de metri înălţime dintr-un contrafort pentru susţinerea tribunei în partea de sud a pistei (toate din 330). în centrul acestei zone ceremoniale se afla *Augusteion,* o piaţa amplă care era echivalentul Forumului de la Roma. De-a lungul laturii de est se afla curia senatorială, la nord-est se afla bazilica şi pe latura de vest erau termele publice - doar câteva urme din fundaţii mai sunt vizibile din aceste structuri, în partea de nord a acestei zone se afla *centrul edezial* al capitalei - Catedrala *Hagia Sophia,* Biserica *Hagia Eirene* şi reşedinţa episcopală. Fundaţiile pentru *Hagia Sophia* care a fost dedicată lui Christos ca Sfântă înţelepciune a lui Dumnezeu, fuseseră puse cu puţină vreme înainte (cea 326) de venirea lui Constantin pentru binecuvântarea oraşului. Bazilica nu va ti terminată complet si consacrată decât mult mai târziu, î" 360, în timpul domniei fiului lui, Constantius II. Ea a fost deteriorată de un incendiu ; * fost reconstruită pe vechile amplasamente de Theodosius II (cea 415)'

Plan ipotetic al parterului catedralei originare Hagia Sophia
din secolele IV-V

Această a doua *Hagia Sophia* a fost aproape complet distrasă în timpul revoltei Nika din 532 şi apoi reconstruită în forma ei actuală de împăratul bizantin lustinian (532-537 si 558-562). Cercetările arheologice au dezvăluit porţiuni din partea de vest a bisericii constantiniene. Aceste vestigii cât şi descrierile altor biserici contemporнae epocii permit reconstrucţia ipotetică a originarei *Hagia Sophia.* Avea o scară amplă si o intrare cu colonadă, o curte interioară ca atrium în partea de vest - scara, bazele coloanelor şi o parte din atrium există încă pe acelaşi amplasament. Se pare că interiorul avea o navă centrală care se termina cu o absidă la capătul estic si cu două nave duble laterale şi galerii la etaj pe laturile nordică şi sudică. Era o biserică având un plan bazilical asemeni celor construite de Constantin la Roma, dar cu o elaborare extinsă în partea de est. De fapt, arhitectul Eustathios, care a proiectat catedrala din Constantinopol, se pare că a fost trimis la Ierusalim să construiască şi Bazilica Martiriului de la complexul Sfântului Mormânt potrivit aceleiaşi configuraţii. Aceasta [31] putea constitui o motivaţie pentru prelungirea duratei de construcţie a bazilicii din Constantinopol. însă la această întârziere au contribuit si dimensiunile ei şi decoratiunile foarte elaborate pe care le avea. Săpăturile arheologice au dezvăluit că avea 66 metri '[a]ţime şi 120 metri lungime, iar descrierile din epocă spun că avea acelaşi tip de ^coraţiuni din marmură şi porfir ca bazilica de la Sfântul Mormânt din Ierusalim. *~ând lustinian a reconstruit-o două secole mai târziu a păstrat axa longitudinală [Or]iginară dar a adăugat o cupolă de 180 picioare înălţime peste zona centrală si două Jumătăţi de cupole pe laturile care domină linia estică a oraşului. Situată la nord de Jiagia Sophia, pe acropolele vechiului Byzantion se afla *Hagia Eirene* (Sfânta Pace). Căinţe, în acel loc se afla o casă de rugăciune, iar Constantin a înlocuit-o cu o bazilică ^are pentru a venera pacea pe care victoria asupra lui Licinius a adus-o imperiului şi

Bisericii. A fost termintată înainte de sfârşitul domniei sale şi a fost catedrală pentru epsicop şi pentru oraş până la terminarea construcţiei la Hagia Sophia. lustinian reconstruit-o mai târziu şi i-a adăugat o cupolă centrală peste planul bazilical - <ja părţi ale fundaţiilor bisericii constantiniene originare mai pot fi văzute în capătul d est. Deasupra zonei ecleziale se afla zona Acropole a vechiului Byzantion, acoperir în prezent de Palatul Topkapi al sultanilor otomani (din secolele XVII şi XVIII). Se pare că împăratul a acceptat ca două temple păgâne să rămână în acea zonă, templele pentru Rhea şi Fortuna, dar nu a permis aducerea de sacrificii în ele. A ordonat ca statuile din temple să fie orientate spre locul de rugăciune al creştinilor şi astfel le-a transformat în simboluri ale norocului oraşului. Singura structură care supravieţuieşte din vechea acropolă a oraşului Byzantion este Coloana goţilor, un monument din secolul al III-leaîn onoarea lui Claudius Gothicus, curajosul strămoş al lui Constantius I, pentru victoria lui asupra goţilor din vecinătatea localităţii unde s-a născut Constantin.[18]

Pe latura sudică a pieţii Augusteion se afla *Milion,* o bornă kilometrică asemănătoare celei numită *Miliarium Aureum* din Forumul Romei, de la care porneau toate căile din imperiu. Un pilon al acestui Milion mai există încă în locaţia lui originară. De aici pornea strada *Mese* care intersecta raza vechiului Byzantion şi mergea spre al doilea deal din oraşul extins, unde împăratul a ordonat construirea unui alt forum - actualul bulevard Divan Yolu urmează îndeaproape vechea „stradă din mijloc". Forumul lui Constantin era asemeni celui dedicat „bunului împărat" Traian în Roma, fiind înconjurat de pasaje pietonale amenajate sub colonade şi având în centrul lui o coloană triumfală cu statuia împăratului plasată în vârf. Coloana lui Constantin nu avea o scară interioară şi nici basoreliefuri exterioare precum cea romană; dar fusese făcută din nouă blocuri de piatră egipteană de porfir, pe care Constantin le-a preferat pentru monumentele şi construcţiile realizate din ordinul lui. A fost aşezată pe un soclu de marmură şi avea un capitel corintic în vârf. Deasupra era plasată o statuie din bronz reprezentându-1 pe împărat cu o lance si un glob în mâini şi purtând pe cap o coroană cu raze. Coloana a fost întărită cu benzi de fier în secolul al V-lea (de aici decurge numele ei turcesc Cemberlitaş - Coloana încercuită), iar soclul şi primul bloc de porfir au fost stabilizate printr-un soclu mai solid de piatră în secolul al XVIII-lea. Chiar dacă statuia a fost aruncată si distrusă de vântul"[1] puternice în secolul al XH-lea, iar coloana a suferit de pe urma incendiilor în repetate rânduri (de aici provine denumkea englezească Burnt Column), rămâne un monument impresionant al întemeietorului Noii Rome. Această coloană triumfală se înalţ[3] la 35 de metri si putea fi văzută de călătorii care se apropiau de oraş de pe mare de la o distanţă apreciabilă. Ea celebra victoria împotriva duşmanilor lumii romane Ş[1] comemora pe constructorul noii capitale a imperiului creştin.'[9]

Strada *Mese* se prelungea alte câteva sute de metri dincolo de Forumul l[ul] Constantin şi apoi se ramifica în două drumuri largi care duceau spre zidul de pământ'

Vechiul plan al Constantinopolului
de Buondelmonte (1420)

una asigurând legătura cu drumul spre nord-vest spre Adrianopol şi cealaltă cu ruta sud-vest - Via Egnatia - spre Thessalonic. Drumuri mai mici, trotuare, scări duceau spre est-vest si nord-sud într-un desen de tablă de şah în întregul oraş, care a fost împărţit în 14 districte asemenea vechii Rome. Zonele rezidenţiale din partea vestică Şi cea centrală aveau locuinţe pentru clasa conducătoare şi mici case şi apartamente Pentru meşteşugarii şi comercianţii pe care i-a invitat Constantin să se instaleze în oraş. Au fost construite cisterne, fântâni şi pieţe în tot oraşul pentru a asigura confortul cotidian al locuitorilor, iar bisericile au fost construite în interiorul oraşului şi în JUrul lui pentru a asigura îndeplinirea nevoilor spirituale ale cetăţenilor pe măsură

ce oraşul s-a extins dincolo de Zidul lui Constantin în secolelel IV şi V. Eusebiu scrie că multe fântâni publice erau decorate cu motive creştine pentru a scoate *în* evidenţă religia împăratului.

De-a lungul străzii *Mese,* lângă zid, Constantin a cerut să fie construită biserica *Hagioi Apostolat* (Sfinţii Apostoli) pe vârful celui de-al patrulea si cel mai înalt deal al oraşului. A dorit ca trupul lui să fie depus într-un sarcofag de porfir în centrul acestei biserici printre mormintele simbolice ale Apostolilor lui Christos Mântuitorul.[20]

Ceremonia *dedicaţia* a oraşului Constantinopol a avut loc pe 11 mai 330 - sărbătoarea creştină a martirului Sfântul Mocius. „Noua Romă" a fost dăruită „Dumnezeului Martirilor" ca o ofrandă pentru victoriile lui Constantin asupra persecutorilor creştinismului. La ora stabilită, populaţia s-a adunat în hipodrom. Augustul a venit de la Marele Palat şi a intrat în loja imperială în aclamaţiile mulţimii. Un car ceremonial ducând o statuie a lui Constantin ţinând în mână simbolul *Tyche* („Norocul cetăţii") a fost introdus pe stadion de o gardă de soldaţi si s-a deplasat de-a lungul pistei până în faţa kathismei. împăratul a salutat propria lui imagine ca şi cum s-ar fi supus întemeietorului oraşului - un ritual pe care următorii împăraţi 1-au îndeplinit timp de două secole în memoria lui Constantin. Augustul a împărţit apoi daruri poporului - probabil monede emise pentru această ocazie reprezentând pe avers personificarea oraşului ţinând în mână un sceptru globular şi cu cruce pe umăr şi o probă pe revers, indicând că *Nova Roma* era un oraş creştin situat la malul mării. Jocurile au pus stăpânire pe Constantinopol în timpul primăverii şi monedele cu dedicarea oraşului au circulat în imperiu mulţi ani pentru a face cunoscută noua capitală şi noua eră.[21]

X

ULTIMELE CAMPANII ŞI MOŞTENITORII ÎMPĂRATULUI

O dată, când discuta cu episcopii despre cele din interiorul bisericii, a spus: Şi eu sunt episcop numit de Dumnezeu pentru cele din afara bisericii.

Eusebiu, *Vita Constantini*, IV, 24.

în anii care au urmat festivităţilor de consacrare a oraşului Constantinopol, împăratul va folosi această nouă capitală din Răsărit ca reşedinţa lui imperială obişnuită. De aici va conduce administraţia şi va apăra imperiul creştin pe care îl construia pentru lumea romană. Cele mai importante acţiuni ale sale din aceşti ani s-au îndreptat spre transformarea religiei creştine în religie de stat, în stabilirea înţelegerii în rândul episcopilor cârtitori din Biserică, în coordonarea campaniilor militare şi cucerirea de teritorii dincolo de frontiera Dunării şi în stabilirea unei succesiuni si plasarea moştenitorilor lui în capitalele regionale, împăratul va avea reuşite în majoritatea acestor acţiuni şi va reuşi să se bucure de serbările *Tricennalia* în iulie 336 la Constantinopol pentru cei 30 de ani de domnie peste Imperiul Roman.[1]

Subscripţii, monede şi texte istorice apreciază că împăratul a rămas în Constantinopol perioade lungi de timp în ultimii ani ai domniei lui - din mai 330 Până în iunie 331, din martie până în octombrie 332, din octombrie 332 până în mai 333, în iunie 334, din martie în octombrie 335, din noiembrie 335 până în primăvara "ui 336 şi din iulie 336 până în aprilie 337.[2] Eusebiu din Cezareea, care primea scrisori de la împărat şi a locuit în noua capitală mai multe luni în răstimpul acestor ati, scrie că pietatea lui Constantin a devenit tot mai puternică. El notează că împăratul S[G] retrăgea zilnic în apartamentele private ale palatului şi se ruga. Mai scrie că "Apăratul a studiat cu multă sârguinţă Scriptura şi comentariile biblice (inclusiv Cele scrise de Eusebiu despre Paşte) şi ţinea deseori discursuri publice despre credinţa Destină în faţa membrilor curţii şi a vizitatorilor palatului. Episcopul de Cezareea a ut ocazia sa asculte şi să citească unele din cuvântările împăratului şi le-a făcut ezumatul în felul următor:

> îşi împărţea tema discursului în felul următor: mai întâi expunea cu grijă greşelile politeismului şi demonstra că superstiţiile păgâne erau minciuni şi înveliş al necredinţei; apoi, afirma puterea unică a lui Dumnezeu si se referea la providenţă, atât în general cât şi în particular; apoi, trecea la doctrina salvării si demonstra necesitatea ei...; în final, vorbea despre doctrina judecăţii divine - iar aici apela cu mai multă vigoare la conştiinţa celor care îl ascultau, acuzându-i pe cei care erau lacomi şi violenţi si pe cei care erau supuşi unei pofte nestăpânite de câştig. A provocat unor cunoştinţe care erau prezente un sentiment acut de ruşine stând cu ochi aţintiţi asupra vinovăţiei lor, în timp ce el depunea mărturie împotriva lor în termenii cei mai clari şi mai impresionanţi, afirmând că vor avea de dat seamă pentru faptele lor în faţa lui Dumnezeu. Le reamintea că Dumnezeu însuşi îi dăruise puterea lumii, din care le încredinţase anumite domenii lor - acţionând după principiul divin. Dar toţi vor fi chemaţi să dea seamă pentru faptele lor în faţa Stăpânului Suprem. Acesta era conţinutul mărturiilor lui, aceasta era mustrarea şi învăţătura lui. El însuşi a simţit şi a exprimat aceste trăiri cu credinţă dreaptă.

Eusebiu comentează cum vizitatorii palatului au remarcat că acesta semăna cu o biserică în care Constantin îşi conducea curtea la rugăciuni comune. Convingerea că avea misiunea de a converti imperiul la creştinism, sentimentul că timpul se scurgea rapid si că trebuie să se grăbească să-si îndeplinească acest angajament, cât şi insatisfacţia cauzată de tragedia dinastică din Italia au contribuit la sporirea acţiunilor religioase ale împăratului. Oricum, intensitatea credinţei lui Constantin i-a afectat vizibil politica religioasă în ultimii ani de domnie.[3]

Odată, când discuta la o adunare cu episcopii, în timpul unui banchet, Constantin a căutat să-şi definească modul cum înţelege misiunea lui: „In timp ce voi sunteţi episcopi pentru cele dinăuntrul Bisericii, eu sunt episcop numit de Dumnezeu pentru cele din afara ei." Această formulare enigmatică pare să fi însemnat că în timp ce episcopii creştini erau hirotoniţi să supravegheze si să conducă activităţile interne ale Bisericii, împăratul, ca ales divin *„episkopos... ton ektos",* [a] fost desemnat să protejeze si să promoveze cele exterioare credinţei. Constantin a dat această definiţie a misiunii sale religioase deoarece şi-a centrat întreaga politica pe consolidarea creştinismului şi subminarea statutului celorlalte credinţe.[4]

Prin puterea lui imperială şi prin supravegherea directă, Constantin a făcut cunoscut cât se poate de clar că religia creştină era religia favorizată de către statul roman. Imaginea lui în poziţie de rugăciune a apărut pe monedele care au fost erni[se] şi transmise în tot imperiul şi care îl reprezentau pe împărat cu ochii ridicaţi spre *c&*

- • x^,.a nnmnpyeiil desore care afirmase în edicte şi scrisori ca

6fa „singura şi unica divinitate". Imagini mari cu acest motiv au fost amplasate Deasupra porţilor de la intrarea în palatele în care au locuit Constantin sau fiii iu- s ^egea privitoare la ziua de duminică a fost aplicată şi în Răsărit după victor' l ' jjnpotriva lui Licinius şi a devenit dintr-o zi pentru munci manuale o zi rugăciune. împăratul a indicat tipul de rugăciuni ţinând slujbe religiase în 1 lui şi permiţând soldaţilor creştini ca duminica să fie liberi pentru a part' ' slujbele religioase din biserici.[6] Programul de construcţii de biserici înzestramTrile oraşe romane cu basilici strălucitoare menite să încurajeze venerarea în comun a divinităţii creştine. Trier, Roma, Constantinopol, Nicomedia, Antiochia, Ierusalim şi multe alte oraşe aveau biserici deja construite sau aflate în construcţie din ordinul şi din rezervele imperiale. Episcopii creştini urmau indicaţiile lui Constantin si construiau biserici creştine cu ajutorul oficialităţilor imperiale în oraşele din întreaga lume romană.[7]

în timp ce creştinismul devenea o prezenţă tot mai evidentă în imperiu, creştinii au început să joace un rol tot mai activ în guvernare. Eusebiu notează în *Vita Constantini* că împăratul a angajat mulţi oameni „devotaţi credinţei mântuirii" în funcţii înalte din administraţia imperială. Din textele şi inscripţiile antice se cunosc multe nume şi cariere ale unor creştini care au fost guvernatori de provincii, vicari de dioceze şi prefecţi pretorieni sub domnia lui Constantin. Unul dintre exemplele cele mai celebre din ultima perioadă a guvernării constantiniene a fost Flavius Ablabius. S-a născut şi a fost crescut într-o familie săracă de creştini, dar a primit o educaţie clasică decentă în Creta. Şi-a început cariera ca *officialis* pentru guvernatorul insulei şi apoi s-a mutat la Constantinopol în timpul construirii lui, când Constantin căuta să populeze oraşul la mjlocul anilor 320. A făcut avere în oraş şi a fost admis în Senatul noii capitale. A fost vicar al diocezei Asia (324-326) si apoi s-a îndreptat spre Apus pentru a fi prefect al pretoriului în Italia (cea 329-331). A revenit în Răsărit şi a fost prefect al pretoriului în Constantinopol (cea 331-335). In 331 a Primit titlul de consul, fiind cunoscut ca având o mare influenţă asupra împăratului. Unele dintre cele mai importante articole din *Codex Theodosianus* şi *Constitutiones Sirmondianae* făceau referire la el - inclusiv confirmarea detaliată din *Episcopale iudicium,* dreptul episcopilor creştini de a accepta procese de la tribuna e e (333). Autorii păgâni Eunapios şi Zosimos pretind că el 1-a convins pe Constau m sa-l condamne la moarte pe Sopater, celebrul filosof neoplatonic şi discipo u^ ^ kmblichos, pentru că ar fi folosit magia păgână pentru a stârni vânturile care * e r e r 1^5) AU tOSt 'fltârziat sosirea corăbiilor care aduceau grâu la Constantinopol (cea J J)• alţi mulţi creştini care au făcut parte din administraţia primului împărat cr s caror nume nu au fost înregistrate de textele vremii şi nici de documentele epig ^otuşi, prezenţa lor poate fi evidenţiată cu ajutorul altui tip de dovezi - m imperiale. Constantin avea douăsprezece monetarii din Trier până în AleXa."leau Care au funcţionat în ultimii ani ai domniei lui. împăratul şi finanţiştii lui sta i

portretele de pe avers şi motivele de pe reversul monedelor, inscripţiile care trebuia
trecute pe monede şi trimiteau modelele spre monetăriile regionale. Oficialitate răspunzătoare, *procurator monetae* de la fiecare monetărie imperială si *officinator* care supravegheau producţia aveau dreptul să aleagă mărcile de control pe care l aplicau pe revers pentru a marca emisiunea fiecărui tip de monedă. Deseori marca' neutre cum ar fi ghirlande, stele, litere, etc. erau folosite ca mărci de control. Uneo • erau folosite simboluri creştine, precum cruci sau monograma creştină, ceea c indică prezenţa unor oficialităţi creştine care au dorit să reflecte politica religioasă a lui Constantin sau să exprime propria lor credinţă pe monedele produse în monetăriie pe care le conduceau. Cele trei tipuri standard de monede de bronz produse în imperiu între 330 -337 erau de tipul CONSTANTINOPOLIS, care celebra „Noua Rornă" URBS ROMA care celebra vechea Romă şi GLORIA EXERCITUS, dedicată armatei imperiale. Doar primul tip, care avea personificarea noii capitale creştine ţinând un sceptru cu cruce peste umăr pe avers pare să conţină în mod intenţionat simbolismul creştin în desenul prototip. Funcţionarii oficiali care conduceau monetăria din Arles se pare că au avut o viziune accentuat creştină, căci au adăugat mărci de control creştine la desenul de bază pentru toate cele trei tipuri de monede, între 334 şi 337, ei au folosit Christograma ca marcă pentru emisii, aceasta fiind plasată deasupra figurii Victoriei pe reversul monedei tip Constantinopol, deasupra lupului cu cei doi gemeni de pe reversul monedei tip Roma şi între cei doi soldaţi de pe reversul celei închinată Gloriei Armatei. Monetăriile oficiale din Aquileia şi Antiochia erau probabil creştine în acea perioadă, căci au folosit crucea latină ca marcă de control pentru reversul monedelor de bronz tip GLORIA EXERCITUS, din care se emisese deja o parte în 334 si un nou tip de monogramă care combină numele şi crucea lui Christos pe reversul monedelor de aur de tip VICTORIA CONSTANTINI AUG, a căror ultimă emisie fusese în anii 336-337. Procuratorii care au ales simbolurile creştine ca mărci de control pe monedele produse în monetăriile lor exprimau convertirea lui Constantin, susţinând propagarea creştinismului şi dovedind astfel succesul misiunii lui în convertirea lumii romane la religia creştină.[9]

Constantin şi-a dat seama că misiunea lui religioasă includea nu numai propagarea credinţei creştine, ci şi protejarea Bisericii, îndeplinindu-şi această latura a rolului său, a emis legi si a luat măsuri pentru protecţia „adevăratei Biserici" de eretici şi concurenţi. Eusebiu menţionează că împăratul a redactat o scrisoare publica adresată ereticilor şi schismaticilor în care îi condamna cu tărie ca „duşmani ai adevărului şi vieţii" care urmează „greşelile periculoase" ce pot să ducă » „distrugere". Le interzicea să predice în public sau în mod individual, şi cerea locurile lor de întâlnire să fie predate Bisericii sau să fie confiscate de către Stătu roman. I-a încurajat să revină din „întuneric la lumină, din imperiul infatuării adevăr, de la moarte spre mântuire" şi să „se unească în sfânta prietenie" cu Bisen Creştină. Constantin a emis un decret către oficialii guvernamentali prin care &

C6rea ca ereticii şi schismaticii să fie lipsiţi de privilegiile acordate creştinilor si să £e supuşi obligaţiilor publice comune. Aceste măsuri nu au eradicat complet grupurile Disidente cum ar fi donatiştii, marcioniţii, valentinienii şi pauliniştii, dar au reuşit să Diminueze dezvoltarea lor şi să-i determine pe unii să renunţe la erezie.[10]

Aşa cum dezvăluie comentariile lui despre controversa legată de stabilirea zilei Paştelui, împăratul creştin nu-i prea iubea pe evrei. Le-a permis liderilor sinagogii - la fel ca şi clerului creştin - să fie scutiţi de serviciile publice obligatorii, jar a impus mai multe restricţii legale adresate populaţiei evreieşti. Ei puteau să viziteze Ierusalimul o singură dată într-un an - şi atunci pentru a-şi plânge soarta.]vju H se permitea să deţină sclavi creştini şi nu aveau voie să facă publicitate iudaismului în faţa creştinilor. Evreii care voiau să-i pedepsească pe evreii care s-au convertit la creştinism erau pasibili de condamnarea la moarte prin ardere. Atunci când unul dintre acoliţii patriarhului evreilor s-a convertit la creştinism, Constantin 1-a invitat la curte şi 1-a făcut comes (cea 335). Contele losif, aşa cum a fost cunoscut niai târziu, s-a întors în ţinutul Galileii şi, având documente imperiale şi fondurile necesare, a construit biserici în regiune."

Deşi Constantin nu a scos complet în afara legii credinţele păgâne, a luat totuşi o serie de măsuri pentru degradarea zonelor de cult şi pentru îngrădirea riturilor lor în ultimii ani ai domniei. A numit grupuri speciale de comiţi *(comites Augusti)* să călătorească prin provincii şi să ia comorile şi operele de artă din temple. Unele dintre cele mai celebre statui si obiectele de artă au fost trimise spre noua capitală creştină şi au fost folosite ca *obiecte de ană* pentru decorarea porticelor şi construcţiilor cu caracter public. Multe alte statui, temple, uşi, acoperişuri au fost topite si folosite pentru producerea de monede de aur, argint şi bronz care au circulat în imperiu. Această sistematică spoliere a templelor păgâne a sporit simţitor rezervele imperiale şi a asigurat realizarea programului imperial de construcţii. Pe măsură ce zelul lui misionar creştea, Constantin a distrus chiar mai multe temple, printre care cel al Afroditei din Aphaca şi Heliopolis în Fenicia, unde prostituţia ritualică şi activităţile homosexuale erau regulat Practicate, şi acela al lui Asclepios de la Aegae în Cilicia, unde se afla centrul unui ^ult păgân de vindecare. Oraşele care-şi închideau în mod voluntar templele şi se converteau în întregime la creştinism puţeau să-şi atribuie un alt nume, folosind numele familiei imperiale şi primind şi beneficii imperiale speciale (de ex. Arles, Cirta, Torni, ^aza, şi altele din imperiu). Hispellum, fiind încă un oraş în majoritate păgân din Urnbria italiană şi care ceruse încuviinţare pentru construirea unui templu pentru Gens ^lavia a lui Constantin, a primit încuviinţarea cu multe dificultăţi şi cu condiţia să nu ^e „pângărit de nici o superstiţie molipsitoare" (nu erau permise sacrificiile). Constantin ^terzisese deja divinaţia în timpul „războiului rece" cu Licinius si interzisese sacrificiile Pe altarele templelor după victoria lui. Pe măsură ce lunga lui domnie continua, a Devenit tot mai dificilă şi mai greu acceptabilă practicarea ritualurilor strămoşeşti. Convertiri individuale, ale familiilor şi uneori chiar ale unor comunităţi întregi au

devenit evenimente comune în această perioadă. Numărul tot mai redus de păgâni d imperiu nu mai avea ce face la templele despuiate de comorile lor decât să practi rugăciuni în stilul creştin, în timp ce Eusebiu îl lăuda exaltat pe împăratul pentru că despuiase templele de bogăţiile lor si statuile zeităţilor de misterele i păgânul Zosimos îl critica amar pe Constantin pentru aceleaşi acţiuni. Răspunsuri]' diferite oferite de aceşti doi autori antici reflectă nu numai vederile diferite privitoa la credinţele lor, dar şi succesul politicii religioase a împăratului. Propagarea extirp a creştinismului si toleranţa lui limitată pentru păgânism au transformat statul păgs într-un imperiu creştin.[12]

Politica lui Constantin a promovat creştinismul şi a subminat poziţia credinţelor concurente, fenomene petrecute mai ales în ultima perioadă a domniei lui. Atenţia acordată acestor obiective a fost uneori întreruptă de conflictele politice din Biserica răsăriteană şi de campaniile militare de pe frontul de la Dunăre în perioada 330-336.

împăratul sperase ca ierarhia clericală să realizeze unitatea necesară când a pornit spre Apus în 328. Cu toate acestea, a descoperit că episcopatul din Răsărit se diviza iar în dispute înverşunate atunci când a revenit în 330. După aprobarea mărturisirii lui Arie si Euzoios şi reinstaurarea în scaunele lor a lui Eusebiu si Theognis prin a doua sesiune a Conciliului de la Niceea, Constantin a cerut iar ca Alexandru să-i permită lui Arie să revină în comunitatea din Egipt. Bătrânul patriarh a refuzat din nou, dar a murit în aprilie 328. Succesorul, tânărul diacon Atanasie, a fost ales să-1 înlocuiască în iunie 328. La acea dată, împăratul plecase deja spre vest; dar i-a cerut lui Eusebiu al Nicomediei să facă presiuni pentru rezolvarea cazului lui Arie în Alexandria. Eusebiu a trimis mesageri spre Egipt cu o scrisoare şi ameninţări cerând readmiterea lui Arie; dar Atanasie a refuzat încă o dată. Constantin a fost informat de aceste evenimente şi a trimis o scrisoare în care îl ameninţa pe Atanasie cu depunerea dacă nu revenea asupra deciziei. Atanasie a răspuns cu o misivă politicoasă prin care refuza readmiterea lui Arie şi arăta că un preot anatemizat de Conciliul Ecumenic nu poate fi readmis în comuniunea Bisericii creştine. Deoarece atenţia lui Constantin era acum centrată asupra problemelor imperiale şi a campaniilor militare, el nu s-a preocupat de punerea în fapt [a] ameninţărilor către Atanasie în perioada 328 - mijlocul lui 330.[13]

După consacrarea oraşului Constantinopol, împăratul a fost iarăşi forţat sa reia problema disputelor politice referitoare la episcopii răsăriteni. Biserica din Egip[1] era problema fundamentală, iar episcopul Eusebiu al Nicomediei şi Atanasie a Alexandriei erau principalii jucători în noul conflict. Eusebiu avea ambiţii politi[ce] şi pretenţii intelectuale. Fusese episcop în capitala tetrarhiei şi condusese dezbaterii[6] teologice ale Bisericii. Nu se împăcase cu înfrângerea cauzei ariene la Niceea Ş[1] nici cu exilul din scaunul episcopal cerut de împărat. După reinstaurare în 328, [a] lucrat mult pentru renaşterea facţiunii sale şi slăbirea poziţiei adversarilor l[111']

Colaborarea cu sora împăratului, Constantia, adeziunea lui nominală la formula Crezului de la Niceea şi manevrele lui diplomatice pentru susţinerea unităţii Bisericii 1,311 adus treptat în apropierea împăratului. Atanasie nu era un om al compromisului : era cunoscut pentru rigiditatea lui intelectuală. Fusese discipolul favorit al lui \lexandru şi îl ajutase să-şi definească poziţiile teologice în timpul conflictului *dan* şi la Niceea. După moartea mentorului său în primăvara lui 328, a fost ales el "nsuşi episcop de Alexandria cu o susţinere largă a populaţiei oraşului şi a episcopilor creştini din Egipt - dar împotriva dorinţei episcopilor melitieni. Apărarea fermă a teologici de la Niceea îl va impresiona pe Constantin, dar refuzul de a readmite pe ^rie în biserica Alexandriei şi manipularea episcopilor melitieni în Egipt îl vor îndepărata mai târziu pe împărat.[14]

O alianţă politică între Eusebiu al Nicomediei şi episcopii melitieni la sfârşitul lui 330 a fost scânteia care a aprins flăcările vrajbei în interiorul Bisericii răsăritene. Eusebiu a cerut ca episcopatul lui să controleze marea capitală imperială, căci cucerise o anume influenţă asupra împăratului şi dorea să câştige readmiterea lui Arie şi să se răzbune pe duşmanii lui teologi - primul fiind Atanasie. Melitienii erau o facţiune schismatică creştină numiţi după Melitius, un episcop din Thebaida, care se desprinseseră de Biserică sub episcopul Petru al Alexandriei în timpul „Marii Persecuţii" şi stabiliseră o ierarhie alternativă rigoristă în Egipt, similară donatiştilor din Africa. Deoarece erau teologic ortodocşi, la Niceea s-a stabilit ca să se reintegreze în Biserica Creştină. Preoţii şi episcopii melitieni au primit dreptul de a-şi păstra titlurile, dar îşi puteau exercita funcţiile doar dacă nu era nici un cleric creştin în oraşele lor şi numai dacă se supuneau autorităţii episcopului de Alexandria. Alexandru făcuse ceva progrese aducându-i înapoi în Biserică în timpul celor trei ani care au urmat Conciliului de la Niceea. Atanasie nu a primit sprijinul melitienilor în alegerea lui şi consacrarea pe scaunul episcopal al Alexandriei. I-a considerat schismatici şi periculoşi şi a folosit tactici dure pentru a le intimida conducătorii şi Pentru a le distruge locurile de întâlnire încă de la începutul oficiului său episcopal. Nu erau mulţumiţi cu Atanasie şi situaţia lor în Biserica egipteană şi au trimis o Alegaţie la curtea lui Constantin în vara lui 330. L-au găsit pe împărat la Nicomedia, dar nu au reuşit să obţină audienţă. Eusebiu s-a apropiat de ei şi a promis că va interveni pe lângă Constantin dacă acceptau ortodoxia doctrinei ariene şi dacă îl susţineau pentru revenirea lui la conducerea bisericii din Alexandria. Ei au acceptat aceşti termeni şi s-au aliat cu Eusebiu împotriva duşmanului comun. Eusebiu i-a alus la curte în scurt timp după aceea şi ei au depus o plângere împotriva lui Atanasie, Prm care se afirma că acesta îi forţa pe egipteni să aducă ţesături de in ca tribut "isericii din Alexandria. Cei doi preoţi ai lui Atanasie erau prezenţi la curte, au respins acuzaţiile şi 1-au convins pe Constantin să-i respingă pe melitieni ca r5ufacători nesupuşi. Dar în aceeaşi toamnă, melitienii au revenit la curte cu acuzaţii •i mai grave: că Atanasie a cerut discipolului Macarie să răstoarne un altar si să

distrugă un potir într-o biserică disidentă; şi că episcopul a încercat să miluiască oficialul palatului Philumenus să comploteze împotriva împăratului. Cum ace* acuzaţii implicau sacrilegiul şi trădarea, Constantin i-a ordonat lui Atanasie să vi - la curtea imperială si să răspundă acuzaţiei. Episcopul a ajuns la Constantinopol SD sfârşitul lui 331, si-a demonstrat nevinovăţia si a impresionat pe împărat cu caracter lui. Verdictul favorabil obţinut a fost sprijinit şi de unele amintiri neplăcute pe care l avea Constantin în legătură cu donatiştii. Când a revenit în Răsărit în iarna lui 329 330, a fost informat că bazilica pe care o construise pentru creştinii din Constantina capitala Numidiei, cunoscută înainte sub denumirea Cirta, a fost ocupată de donatist' si aceşti disidenţi au forţat clerul creştin să se supună consiliilor orăşeneşti si să efectueze diverse *munera civilia.* Ca să nu forţeze reluarea bazilicii, împăratul a cerut guvernatorului provincial să construiască o altă biserică pentru creştini si să întărească respectarea legilor care-i scuteau pe preoţi de efectuarea serviciilor publice. A scris o scrisoare adresată episcopilor creştini ai provinciei lăudând răbdarea lor asemănătoare celei christice în faţa faptelor călăuzite de diavol ale donatistilor si lăsându-i judecăţii lui Dumnezeu. Este posibil ca împăratul să fi considerat că melitienii din Egipt se asemănau prea mult cu schismaticii din Africa şi a sperat probabil că puternicul episcop îi va putea stăpâni. Oricum, după interogarea si achitarea lui Atanasie, 1-a trimis înapoi în Alexandria în primăvara lui 332 cu o scrisoare publică pentru populaţia cetăţii în care îl prezenta pe episcopul lor ca „omul lui Dumnezeu" şi îi condamna pe duşmanii lui pentru răutatea şi nebunia lor, sfătuindu-i pe toţi să adopte iubirea frăţească şi unitatea pe care o aşteaptă Christos de la discipolii lui.[15]

în timp ce Atanasie se întorcea spre Alexandria, Constantin se îndrepta spre Dunăre în primăvara lui 332. Barbarii goţi atacaseră triburile sarmatice stabilite la nord de fluviu, iar acestea cereau ajutorul împăratului roman. Augustul 1-a chemat pe fiul său mai mare Constantin II din Gallia şi 1-a numit comandantul campaniei pentru ca acesta să câştige experienţă în bătălii dar şi respectul armatei. Mărturiile antice oferă puţine detalii despre această operaţiune militară, dar sunt unanime cu privire la reuşita ei. Profitând de vremea neaşteptat de rece pentru acel anotimp. Cezarul şi tatăl lui au provocat goţilor o înfrângere devastatoare. *Origo* menţionează că aproape 100 000 de soldaţi inamici au fost ucişi, şi numeroşi ostateci - printre care însuşi Ariaricus, fiul regelui got - au fost predaţi romanilor. Constantin şi"[a] adăugat titulatura de GOTHICUS MAXIMUSII şi a emis monede de aur înfăţişân[d] figuri ale victoriei şi monede de bronz care celebrau „Gloria Armatei".'[6]

Deşi Biserica de Răsărit era destul de calmă la suprafaţă la începutul anul 330, problemele au continuat să apară în Biserica egipteană care a pus la încerca* de multe ori răbdarea împăratului, în timp ce Constantin lupta pe frontul de la Dun^ ' Arie a revenit în Alexandria si a căutat să fie readmis în Biserică. Atanasie a reft[12]^ readmiterea lui si a respins ultima lui declaraţie teologică pe care a declarat-o eretic ' excomunicându-1 încă o dată. După ce aşteptase cinci ani în urma reabilitării lui o[1]

pithynia, Arie a răspuns cu multă furie la excomunicare şi a scris o scrisoare Apăratului amenințând cu crearea unei biserici separate dacă nu i se permitea să fevină în comunitatea Alexandriei. Se pare că Atanasie a trimis un dosar lui Constantin în care îi justifica refuzul readmiterii lui Arie şi faptul că i-a atacat doctrinele teologice, împăratul a ajuns la concluzia că Arie devenise iarăşi un agent al diavolului şi că denigra divinitatea lui Christos si submina unitatea Bisericii. La jnceputul anului 333 a trimis două epistole severe către Egipt. Prima era adresată episcopilor şi laicilor şi declara că Arie şi adepţii lui erau asemene! marelui duşman al creştinismului, Porfir, şi că ei ar trebui să fie numiţi porfirieni, iar lucrările lor lipsite de credinţă ar trebui date flăcărilor pentru a salva pe cei credincioşi de necredinţă. Cealaltă era adresată lui Arie şi arienilor şi aducea o critică detaliată a teologiei ariene şi un atac vehement al caracterului lui Arie. Constantin 1-a acuzat pe Arie de divizarea esenţei unice *(ousicî)* a lui Dumnezeu prin afirmaţia că Christos are o ipostază separată *(hypostasis)* de aceea a Tatălui şi ridiculiza figura fizică slăbită a lui Arie ca semn vizibil al păcatelor sale interioare. A amenințat că îi va supune pe discipolii lui Arie unui sistem de taxare înzecit şi că va impune clerului arian povara obligaţiilor publice *munera.* încheia invitându-1 pe Arie la curtea impeială deoarece el, „un om al lui Dumnezeu" ar putea să încerce să-1 vindece de nebunia diabolică şi să-1 aducă sub binecuvântarea harului divin.[17]

Melitienii au tăcut vreo doi ani după înfrângerea inițială de la curtea imperială. Cu toate acestea, au adus iarăşi acuzaţii lui Atanasie în iarna lui 333-334. Au spus iarăşi că preotul Macarie a pătruns în vechea biserică din districtul Mareotis şi a răsturnat un altar şi a spart potirul sacru folosit pentru împărtăşanie de către un preot numit Ischyras. Au mai spus că Atanasie a ucis pe un episcop melitian numit Arsenic în oraşul Hypsele şi au oferit ajutor pentru a demonstra că au văzut cadavrul. Ischyras nu fusese preot nici al creştinilor catolici nici al melitienilor dar, pentru un scurt timp se pare că a făcut slujbe ca presbiter în casa lui, dar pentru episcopul Schismatic Colluthus. Fusese avertizat de către agenţii lui Atanasie să nu mai facă slujbe religioase. Eusebiu din Nicomedia şi aliaţii lui melitieni se pare că i-ar fi Promis că-1 vor face preot dacă se manifesta violent faţă de regimul lui Atanasie. Mai jucase o dată jocul acesta în 330-331. Dar acum susţinătorii lui Atanasie 1-au convins pe Ischyras să scrie o scrisoare semnată de încă 13 preoţi că nu s-a folosit nici o măsură violentă împotriva lui şi că nu a fost distrus nici un altar şi nu a fost sPart nici un potir; dimpotrivă, a fost obligat prin forţă de melitieni să susţină ase-^enea neadevăruri. Când a primit această scrisoare, Atanasie a trimis-o împăratului, Care a anulat acuzaţiile. Problema crimei era un alt aspect, mai ales că nimeni nu-1 azuse pe Arsenie de câtva timp. Constantin a hotărât să convoace un conciliu al episcopilor din Răsărit pentru a discuta aceste probleme. I-a informat pe episcopi că întâlnirea va avea loc în Palestina în primăvara lui 334 si 1-a însărcinat pe fratele Vitreg Dalmatius care guverna dioceza Oriens cu titlul de censor să-1 reprezinte la

Conciliul de la Cezareea. Mulţi dintre duşmanii lui Atanasie, cum ar fi Eusebiu di Nicomedia, Theognis din Niceea şi Eusebiu din Cezareea au participat la concilj în speranţa că vor reuşi să obţină depunerea oponenţilor lor din Alexandria. Ştiind că fusese acuzat pe nedrept şi că nu se poate aştepta la o judecată corectă, Atanas' nu a călătorit spre Cezareea. Episcopii 1-au condamnat *in absentia* pentru violent[1]- în administrarea episcopiei şi de contumacie pentru faptul că nu s-a prezentat în faj conciliului Bisericii şi au transmis împăratului deciziile lor. între timp, Atanasie adunat dovezi pentru a respinge acuzaţiile lor. A trimis agenţi în tot Egiptul să-i caute pe Arsenie. S-au adus dovezi că se ascunsese o vreme într-o mănăstire din sudul Egiptului si că apoi a fugit spre Tyr. Pavel, episcopul Tyrului şi aliat al Ini Atanasie, 1-a recunoscut pe presupusul mort şi a obţinut o decizie a tribunalului care atesta că este viu şi sănătos. Atanasie a trimis dosarul lui Constantin cu dovezile care contraziceau acuzaţia de ucidere şi îi amintea că fusese deja achitat pentru spargerea potirului, împăratul a dizolvat conciliul, a anulat verdictele şi a ordonat episcopilor să se reîntoarcă la scaunele lor episcopale. Apoi a trimis o epistolă lui Atanasie prin care i se recunoştea nevinovăţia atât în cazul acuzaţiei de distrugere a potirului cât şi în cazul uciderii. Totodată erau condamnaţi „melitienii perverşi şi fără Dumnezeu" pentru ' acuzaţiile lor fabricate şi deciziile lipsite de raţiune. Constantin îl sfătuia pe episcop să propovăduiască adevărul şi pacea în Biserica Egiptului - şi îi cerea să facă cunoscută scrisoarea tuturor credincioşilor, în mod deschis. Votul de încredere pe care Constantin i 1-a dat lui Atanasie i-a convins pe Arsenie şi loan Archaph (conducătorul melitienilor după decesul lui Melitius cu câţiva ani în urmă) să scrie scrisori de iertare si supunere lui Atanasie. în vara lui 334, împăratul şi episcopul alexandrin puteau spera că pacea era posibilă în Biserica răsăriteană.[18]

Constantin a reuşit astfel să pornească spre frontul de la Dunăre unde problemele cu sarmaţii necesitau prezenţa lui. încercând să reziste atacurilor goţilor din urmă cu doi ani, sarmaţii şi-au înarmat sclavii pentru a-i ajuta să lupte alături de ei. După ce a intervenit Constantin si a înfrânt pe goţi, populaţiile supuse s-au revoltat împotriva stăpânilor sarmaţi şi i-au împins spre frontiera romană. Sarmaţii au chemat iarăşi pe împărat în ajutor. El a răspuns chemării şi a provocat o înfrângere serioasa duşmanilor lor, Limigantes, iar apoi a strămutat populaţia sarmată în teritoriul roman. A selectat pe unii dintre cei mai buni luptători ai lor şi i-a înrolat în armata romană de la frontieră; restul populaţiei a fost distribuită ca populaţie agrara îfl ţinuturile necultivate din Thracia, Macedonia şi Italia. *Origo Constantini* menţionează că peste 300 000 de oameni au fost aduşi în imperiu prin această acţiune. Măsura a contribuit la completarea garnizoanelor romane situate de-a lungul frontierei şi [a] sporit numărul ţăranilor plătitori de taxe din regiunile slab populate ale imperiulu[1]' Constantin a reuşit astfel să-şi adauge şi titulatura de SARMATICUS MAXIMA II la lista titlurilor lui victorioase spre sfârşitul anului 334 şi a continuat să erni[ta] monede care celebrau victoriile dinastiei şi gloria armatelor sale.[19]

Când împăratul a revenit la Constantinopol la începutul lui 335, a auzit că ^direa marelui complex al Sfântului Mormânt de la Ierusalim era aproape încheiată şi a început să facă planul consacrării ei în timpul festivităţilor pentru *Tricennalia.* Din oefericire, această bucurie i-a fost umbrită de veştile neplăcute venite din Egipt, în (jjpp ce Constantin rezolva problema sarmaţilor la Dunăre, Eusebiu din Nicomedia i-a c0nvins pe partizanii lui Melitius, Colluthus si Arie să trimită o scrisoare împăratului îji care să se plângă de comportamentul lui Atanasie. Vechea acuzaţie despre spargerea potirului lui Ischyras şi alte acuze despre constrângeri şi violenţa pe care le folosea {^potriva oponenţilor lui au fost reluate. Constantin a început să-şi piardă răbdarea şi a decis să convoace episcopatul răsăritean într-un sinod pe coasta feniciană pentru a clarifica lucrurile. L-a trimis pe Flavius Dionysius, un comite şi fost guvernator al Siriei, pentru a conduce dezbaterile şi a păstra ordinea la întrunire şi i-a somat pe episcopi să pună capăt disensiunilor şi să readucă pacea în Biserică pentru a merita participarea la consacrarea edificiilor sacre de la Ierusalim.[20]

Peste o sută de episcopi din provinciile care se întind pe ţărmul Mediteranei răsăritene au călătorit la Conciliul de la Tyr din vara lui 335. Atanasie, după ce a încercat să pună capăt opoziţiei faţă de guvernarea lui în Egipt, a sosit şi el în Tyr cu o falangă de episcopi loiali. Dar adversarii erau majoritari la Tyr. L-au acuzat de numeroase fapte care păreau să demonstreze că nu era potrivit pentru funcţia primită. Ischyras şi-a reînnoit acuzaţia referitoare la distrugerea potirului din biserica lui şi că ar fi dispus de mai multe ori să fie atacat şi închis. Callinicus, un fost episcop catolic, a susţinut afirmaţiile lui Ischyras şi a spus că Atanasie a cerut ca el să fie depus, arestat si torturat. Cinci episcopi melitieni au depus plângere că Atanasie a folosit violenţa împotriva lor când aceştia 1-au întrebat despre legitimitatea alegerii lui. Alţii au susţinut vechile acuzaţii referitoare la Arsenie căci ştiau că Plusianus, un susţinător al lui Atanasie, ar fi ars casa lui Arsenie şi 1-ar fi obligat să locuiască mtr-o colibă înainte ca acesta să fugă - ceea ce i-a făcut să creadă că a fost ucis. Atanasie a negat acuzaţiile şi susţinătorii lui au întrerupt desfăşurarea conciliului, to această situaţie, episcopii i-au cerut comitelui să le permită să trimită o comisie ^ cercetare în Egipt pentru a aduna dovezi de la faţa locului. Dionysius a fost de acord, dar - ignorând recomandarea lui de a fi imparţiali - majoritatea episcopilor au ales doar duşmani ai lui Atanasie pentru această comisie: Theognis din Niceea, ^aris din Chalcedon, Theodorus din Heraclea, Macedonius din Mopsuestia, Ursacius W Singidunum şi Valens din Mursa. Avându-1 pe Ischyras ca ghid, comisia a pornit ^re Egipt în august, între timp, Atanasie a protestat în faţa lui Dionysius că se afla ln greşeală. Episcopii egipteni care îl susţineau au scris scrisori către conte şi con-ClHului denunţând duşmănia lui Eusebiu şi a aliaţilor lui, protestând pentru inco-rectitudinea procesului şi apărând integritatea episcopului lor. Totodată au trimis Utl apel lui Dionysius ca judecata finală să fie făcută de „cel mai credincios şi mai *ut>it de Dumnezeu împărat, Constantin".[21]

în timp ce episcopii din Tyr aşteptau revenirea comisiei trimise în Egipt, a, primit un mesaj de la August care le cerea să se îndrepte spre Ierusalim pentru contribui la consacrarea Sfântului Mormânt. Eusebiu din Cezareea, care juca un r important la conciliul fenician, a fost printre episcopii care au pornit spre Ierusalim şi a participat la *Encaenia* (Sărbătoarea Consacrării) care a avut loc între l3->o septembrie. El scrie că împăratul 1-a trimis pe Marianus, un cunoscut teolog s-*notarius* al curţii imperiale să supravegheze ceremoniile. Oraşul era plin de reprezentanţi ai clerului din numeroase provincii ale imperiului, iar funcţionarii imperiali i-au primit cu multă bunăvoinţă şi i-au invitat la numeroase banchete Marianus a dăruit săracilor bani, mâncare si îmbrăcăminte si a împodobit locurile sfinte cu decoraţiuni strălucitoare. Episcopii au condus slujbele religioase din lăcaşurile sacre şi s-au rugat pentru pacea lumii, pentru Biserica lui Dumnezeu si pentru conducătorii creştini. Eusebiu a ţinut un discurs despre construirea si simbolismul spiritual al complexului. Mai târziu, a ţinut acest discurs, *Oratio de Sepulchro Christi,* în faţa împăratului Constantin la Constantinopol. Atanasie nu a mers la Ierusalim pentru *Encaenia;* dar vechiul lui duşman, Arie, a mers. Arie a acceptat invitaţia lui Constantin de a veni la curtea lui după înfrângerea din 333; cu ajutorul lui Eusebiu al Nicomediei si al prietenilor acestuia, 1-a convins pe împărat încă o dată că avea concepţii teologice compatibile cu Crezul niceean. Constantin 1-a trimis la Ierusalim în 335 cu o scrisoare care atestă credinţa lui şi prin care se cerea să fie examinat şi, dacă e considerat ca având dreapta credinţă să fie readmis în sânul Bisericii pentru ca slujitorii ei să se poată împăca şi să trăiască în înţelegere si prietenie. După ceremoniile de consacrare, episcopii s-au constituit în Conciliul de la Ierusalim şi 1-au examinat pe Arie si declaraţia sa de credinţă şi au votat formal readmiterea lui şi a susţinătorilor lui. Au comunicat printr-o scrisoare pe care au trimis-o împăratului măsurile luate şi au transmis decizia lor şi bisericilor din întregul Egipt si din Libia.[22]

în septembrie, episcopii s-au reîntrunit la Tyr pentru a primi raportul comisiei de anchetă care revenise din Egipt în Palestina în timpul ceremoniilor Encaenia-Comisia fusese protejată de prefectul Philagrius şi de o escortă militară de protestele si obstrucţiile simpatizanţilor lui Atanasie. A obţinut mărturii de adeziune care susţineau acuzaţia de atac împotriva bisericii lui Ischyras de către unul din adept[11] episcopului. Deşi clerul din Alexandria si din districtul Mareotis a protestat împotr[iva] măsurilor şi a constatărilor comisiei, aceasta a raportat Conciliului din Tyr că Atanasi[6] era vinovat de folosirea violenţei împotriva oponenţilor lui din Egipt. Atanasie Ş[1] majoritatea susţinătorilor lui părăsiseră deja Tyrul. Majoritatea episcopilor care a[u] rămas au votat pentru condamnarea şi depunerea lui pe baza a patru argumente:(0[a] ordonat atacul asupra lui Ischyras şi spargerea sfântului potir; (2) a refuzat să particip[6] la Conciliul de la Cezareea; (3) el şi adepţii lui au părăsit Conciliul de la Tyr; (4' fuga de la Tyr demonstra vinovăţia lui. Conciliul i-a primit pe loan Archaph *$*

jţielitienii lui în comunitatea creştină şi 1-a numit pe arianul Pistus ca viitorul episcop al Alexandriei. Membrii conciliului au compus o circulară care trebuia trimisa celorlalţi episcopi din imperiu prin care se făcea cunoscută decizia lor şi se cerea oponenţilor să nu mai comunice cu Atanasie. Şi-au încheiat acţiunea scriind un raport al măsurilor lor către Constantin şi alegând şase dintre ei pentru a-1 duce {pipăratului la Constantinopol.[23]

Episcopii din Tyr au decis să trimită o delegaţie la Constantinopol pentru că au înţeles că Atanasie se îndrepta în aceeaşi direcţie pentru a face apel la judecata împăratului fără să ţină seamă de ei. Ştiind că hotărârile erau împotriva lui în Fenicia, /vtanasie a părăsit conciliul cam atunci când episcopii au plecat spre Ierusalim. Iniţial, adversarii lui nu s-au alarmat, căci credeau că el s-a întors în Egipt. Dar, atunci când au înţeles că se înşelaseră, au considerat că ar trebui să trimită o delegaţie pentru a apăra măsurile luate, în faţa împăratului. Mai târziu au aflat că Atanasie a păcălit gărzile din portul Tyr şi s-a îmbarcat în taină pe o mică corabie îndreptându-se spre Tars. Apoi, timp de o lună, a călătorit pe uscat de-a lungul Anatoliei şi a ajuns la Constantinopol la 30 octombrie 335. într-o ţinută neîngrijită şi demnă de toată mila, el 1-a acostat pe împărat pe când acesta intra călare în oraş. împăratul nu 1-a recunoscut pe moment în acel nenorocit care cerea îndurarea lui, dar atunci când însoţitorii lui i-au spus că era Atanasie, Constantin i-a acceptat cererea de a se apăra singur în palatul imperial în prezenţa acuzatorilor lui. Pentru a nu prejudicia audierile, împăratul a refuzat să se întâlnească cu episcopul acuzat înainte ca oponenţii lui să fi ajuns în capitală. Deoarece auzise doar zvonuri despre sesiunile agitate de la Tyr şi necunoscând deciziile finale ale conciliului, a trimis o scrisoare în termeni destul de vehemenţi prin care le cerea să vină de urgenţă la Constantinopol şi să dea seamă de cele făcute. „Epistola lui Constantin, Biruitorul şi Maximus Augustus, către episcopii adunaţi la Tyr" este un document interesant care dezvăluie faptul că împăratul îşi pierduse toată răbdarea pentru disputele nesfârşite ale episcopilor râsăriteni. Se plângea că neînţelegerile dintre ei nu erau pe placul lui Dumnezeu si că dezordinea creată de ei aduceau atingere onoarei Bisericii. Preciza că pacea se răspândea în tot imperiul si că până şi barbarii se întorceau spre dreapta credinţă Datorită lucrării lui Dumnezeu; dar neînţelegerile lor şi ura instalată între ei subminau Corturile împăratului şi puteau duce la distrugerea lumii romane. I-a ameninţat că va folosi toată puterea lui pentru a sancţiona ceea ce nu era corect şi pentru a aduce |ar pacea în Biserică. Cum Conciliul din Tyr se încheiase deja, această epistolă nu a ajuns la toţi participanţii. Dar, atunci când Eusebiu din Nicomedia, din Cezareea si alţi patru episcopi care fuseseră trimişi ca delegaţi din pe calea cea mai scurtă şi mai uşoară au ajuns la Constantinopol la câteva upă Atanasie, au fost cu siguranţă încunoştiinţaţi despre conţinutul ei şi despre starea de nervozitate a lui Constantin. Au înţeles rapid că o simplă apărare a deciziilor Conciliului din Tyr nu era suficientă la audieri în faţa împăratului furios.[24]

Pe 6 noiembrie, Eusebiu din Nicomedia, împreună cu cinci episcopi din Răsări care reprezentau majoritatea de la Tyr şi Atanasie al Alexandriei cu cinci episc0ly egipteni care-i susţineau cauza au apărut în faţa lui Constantin în palatul lui di Constantinopol. Eusebiu a înţeles cât de sincer îşi dorea împăratul reinstaurare liniştii şi a unităţii în rândurile clerului creştin şi cât de mult dorea prosperitatea s' pacea în noua lui capitală creştină, îi îndemnase pe episcopi să cultive înţelegere mutuală timp de peste zece ani si îl condamnase recent pe filosoful neoplatonic Sopater pentru că „ar fi vrăjit vânturile" să întârzie sosirea transporturilor de cereale la Constantinopol.

Ţinând seamă de toate acestea, Eusebiu a omis vechile acuzaţii împotriva lui Atanasie si a început cu două acuzaţii despre care ştia că îl vor supăra pe Constantin- (1) a afirmat că Atanasie a refuzat cu înverşunare să-1 readmită pe Arie în comunitatea Bisericii egiptene împotriva dorinţelor de pace exprimate de Constantin, şi astfel se făcea vinovat de obstrucţionarea unităţii Bisericii; (2)Atanasie ameninţase cu blocarea transporturilor de cereale din Alexandria pentru Constantinopol şi astfel, era vinovat de punerea în pericol a liniştii capitalei. Constantin i-a cerut lui Atanasie să răspundă acestor acuzaţii, după care a urmat o discuţie aprinsă între împărat şi patriarh. Atanasie s-a înfuriat, a citat Scriptura şi a ameninţat că Dumnezeu va alege între ei. Constantin şi-a pierdut cumpătul, a invocat puterea sa şi a decretat exilul la Trier pentru clericul obstrucţionist. împăratul era convins că Atanasie era un dreptcredincios în teologia lui si, ca urmare nu 1-a depus din rangul episcopal, dar nu era convins că episcopul a avut un comportament etic în modul cum i-a tratat pe creştini şi, de aceea, a considerat că un exil temporar ar putea să-1 determine să-şi modifice atitudinea. Atanasie a părăsit Constantinopolul pe 7 noiembrie, petrecând următorii doi ani în exil înainte de a putea reveni la Alexandria. Comentatorii antici şi moderni au apreciat exilul lui Atanasie ca un semn că împăratul îşi modificase politica ecleziastică în favoarea arienilor. Dar nu acesta era adevărul. Pur şi simplu îşi pierduse răbdarea datorită necontenitelor confruntări din Biserica egipteană. Aşa că 1-a exilat pe Atanasie, fiindcă refuza să încheie pacea cu Arie şi cu melitienii, dar 1-a exilat şi p[e] loan Archaph care, fiind conducătorul melitienilor, continua să creeze tulburări împotriva lui Atanasie şi a creştinilor. Astfel, deciziile imperiale au anulat de fapt> pe cele de la Tyr. Ca urmare, Pistus, arianul, nu a primit încuviinţarea să-1 înlocuiască pe Atanasie ca episcop al Alexandriei. Dacă Eusebiu şi susţinătorii lui au câştig[at] simpatia împăratului în ultimii ani de domnie, aceasta se explică prin faptul ca învăţaseră lecţia de la Niceea mai bine decât adversarii lor. Politica internă ecleziastica a lui Constantin a rămas aceeaşi până la sfârşit: el a cerut permanent dreaptă credinţa teologică şi înţelegere frăţească în rândurile clerului creştin.[25]

Prezenţa lui Eusebiu din Cezareea în delegaţia din Tyr şi susţinerea pe care a acordat-o acuzaţiilor lui Eusebiu din Nicomedia împotriva lui Atanasie 1-au convifl[s] probabil pe împărat de greşelile patriarhului alexandrin. Eusebiu câştigase continui[1]

Aspectul împăratului încă de la cucerirea Răsăritului. Episcopul de Cezareea îl c0nvinsese pe Arie să-şi modereze undele dintre poziţiile lui radicale şi 1-a ajutat pe Constantin în convingerea adepţilor lui Arie să accepte Crezul de la Niceea; a însoţit-o e împărăteasa Elena în pelerinajul ei în Locurile Sfinte şi a îndeplinit şi dorinţa Apăratului de a nu se muta în episcopatul Antiochiei.

Eusebiu părea să fie exact tipul de episcop pe care îl aprecia Constantin - un teolog creştin moderat şi un administrator episcopal experimentat care susţinea întru totul scopurile împăratului de unificare a Bisericii şi de creştinare a imperiului. Constantin ştia că Eusebiu era cel mai mare cărturar al Bisericii răsăritene şi a ajuns sg se bazeze pe el în susţinerea procesului de creştinare pe care 1-a încurajat în ultimii ani de domnie. Când populaţia din Constantinopol a devenit tot mai numeroasă după inaugurarea oraşului, iar împăratul a dorit să construiască noi biserici parohiale, el a cerut ajutorul cărturarului palestinian. L-a însărcinat să supravegheze scrierea a 50 de Biblii minunate în biblioteca din Cezareea şi care urmau să fie folosite în bisericile din noua capitală răsăriteană. Eusebiu şi-a îndeplinit eficient misiunea şi a trimis la Constantinopol elegante texte biblice. Apoi 1-a îndrumat pe Constantin în studiile sale de teologie creştină, i-a trimis tratate despre misterele credinţei - iar împăratul le-a citit cu atenţie, mai ales un tratat despre Paşte pe care 1-a primit de la Eusebiu şi a răspuns episcopului printr-o scrisoare plină de laude pentru cunoaşterea şi bunătatea lui. Astfel, atunci când dezbaterea despre Atanasie s-a încheiat, Eusebiu a fost cel ales să prezinte o *Oratio de Sepulchro Christi* care celebra recenta consacrare a complexului Sfântului Mormânt din Ierusalim în faţa lui Constantin în palatul imperial din Constantinopol. împăratul a stat în picioare pe parcursul întregului discurs în semn de respect faţă de subiectul tratat şi si-a exprimat acordul cu conţinutul oraţiei, dar şi plăcerea de a-1 asculta. Probabil că prezentarea lui 1-a convins pe Constantin să-i ceară lui Eusebiu să compună o oraţie oficială la încheierea festivităţilor aniversare *Tricennalia* din vara următoare.[26]

înainte de încheierea festivităţilor legate de sărbătorirea a 30 de ani de domnie, m iulie 336, împăratul a planificat ceea ce avea să fie ultima lui campanie militară Majoră - o expansiune a teritoriului roman dincolo de Dunărea de Jos. Aceasta era regiunea pe care Traian o cucerise la începutul secolului al II-lea şi din care Aureli an se retrăsese spre sfârşitul secolului al III-lea. Diocleţian si Galerius (cu un Constantin %ăr în armatele lor) au luptat de-a lungul Dunării şi au stabilizat zona de dincolo de Dunăre la începutul secolului al IV-lea. Constantin voia acum să recucerească Părţi din regiunea pierdută Dacia de dincolo de fluviu şi să încurajeze astfel cornparaţia care începuse să fie făcută între el şi marele Traian. în ultimele campanii, *°rtificase ambele maluri ale fluviului, îi împinsese pe goţi spre nord şi retrăsese pe sarmaţi spre sud. în iarna lui 335-336, şi-a continuat strategia şi a amplasat forţele tornane pe poziţii pentru o campanie finală în interiorul teritoriului de peste Dunăre, în timpul primăverii, şi-a dus armatele dincolo de arcul Dunării, a înfrânt mai multe

triburi de goţi şi a restabilit provincia romană din regiune. Această *victoria gloriosi*[0] - aşa cum o etichetează istoricul Festus din secolul al IV-lea - i-a permis] • Constantin să-şi adauge titlul de DACICUS MAXIMUS la titiulatura sa şi să emir monede celebrând VICTORIA AUG (Victoria lui Augustus) şi să se prezinte [c] VICTOR OMNIUM GENTIUM (Victorios asupra tuturor popoarelor) la sărbătorire[9] celor 30 de ani de domnie care se apropia în vara lui 336.[27]

în timp ce împăratul extindea teritoriul imperiului dincolo de Dunăre, episcon' • se angajau într-o bătălie teologică finală. Marcellus, episcop de Ancyra de mai bin[e] de 20 de ani şi susţinător fervent al doctrinei homoousiei afirmată de crezul niceean nu fusese mulţumit cu reabilitarea lui Arie la Ierusalim şi condamnarea lui Atanasie în Tyr. S-a opus acestor acţiuni si a revenit în scaunul lui episcopal din Galatia hotărât să prezinte greşelile colegilor lui episcopali. Sub imperiul furiei, a compus un tratat teologic prin care îşi argumenta decizia de a nu accepta comunitatea cu Arie şi a atacat pe mulţi dintre adepţii acestuia, numindu-i eretici sau politeişti pentru că ar fi afirmat ideea ipostazelor diferite pentru Tatăl şi Fiul în cadrul Treimii creştine. Dar a făcut trei greşeli: (l) atât de mult a accentuat esenţa unică a divinităţii încât a ajuns să nu facă nici o deosebire între persoanele Treimii şi, astfel, părea să fie adeptul ereziei lui Sabellius din secolul al III-lea; (2) 1-a atacat cu atâta duşmănie pe Eusebiu al Nicomediei şi pe Eusebiu al Cezareei şi pe adepţii lor încât a apărut ca fiind necreştin prin temperament şi astfel s-a făcut vinovat de lipsă iubirii frăţeşti cerută de împărat şi (3) a trimis tratatul lui coleric lui Constantin. Augustul studia teologia creştină de 12 ani şi simţea că are o relaţie personală cu Christos; a descoperit cu uşurinţă problemele legate de extremul monarchianism al lui Marcellus. în acelaşi timp a ajuns să aprecieze şi mai mult inteligenţa şi harul celor doi Eusebiu; a dezaprobat lipsa de cumpătare a episcopului anatolian. Ca urmare, i-a însărcinat pe episcopii care veniseră mai devreme la Constantinopol în vara lui 336 pentru festivităţile imperiale să convoace un sinod şi să pună capăt acestor dispute teologice din sânul Bisericii. Conciliul de la Constantinopol 1-a condamnat şi depus pe Marcellus pentru susţinerea ereziei sabeliene şi pentru refuzul de a accepta comuniunea cu Arie. Constantin a acceptat deciziile conciliului şi le-a confirmat trimiţându-1 pe Marcellus în exil în Vest.[28] Eusebiu din Nicomedia şi aliaţii lui au înţeles că acest conciliu le oferea ocazia să clarifice definitiv statutul prietenului lo[f] Arie. Acesta plecase la Alexandria după Conciliul de la Ierusalim, dar i se refuzase comuniunea de către episcopii loiali lui Atanasie. Când împăratul a exilat p[e] conducătorii facţiunilor disidente din Egipt, câteva luni mai târziu, i-a cerut lui An[e] să revină la Constantinopol. Eusebiu 1-a întrebat pe Constantin dacă Arie ar putea i[1] cercetat de Conciliul de la Constantinopol pentru ultima dată şi, dacă va fi considera[1] dreptcredincios să fie admis pentru comuniune în biserica din noua capitală. împ[a'] rătul a fost de acord cu această propunere. Constantin şi episcopii 1-au cerceta iarăşi pe Arie şi acesta a depus un jurământ prin care confirma că acceptase definiţii^

ale lui Christos. Convins că era sincer, împăratul şi Eusebiu au cerut ca Alexandru, episcopul de Constantinopol, să-1 primească pe Arie pentru comuniune în biserica Hagia Eirene în duminica următoare. Alexandru era un adept fervent al Doctrinei homoousiei şi un oponent convins al teologiei ariene şi nu avea încredere fn fostul eretic. Nu accepta ideea că ar trebui să-1 admită „pe inventatorul ereziei" la comuniune în biserica lui. A petrecut o noapte lungă în rugăciuni în sacristia bisericii aje> astfel încât Dumneezu să preîntâmpine cumva această blasfemie. Duminică dimineaţa, Arie, Eusebiu şi prietenii lor s-au îndreptat spre biserică, dar Arie a fost lovit de puternice dureri abdominale. S-a dus la o latrină publică de lângă Forumul lui Constantin, în timp ce era acolo, intestinele i s-au rupt, a avut o hemoragie internă puternică şi a murit. Cum nu mai ieşea, prietenii au mers să vadă ce se întâmplă. L-au găsit tăvălit pe jos, în faţa toaletei, în propriile excremente şi intestine. Moartea dramatică a lui Arie a constituit o situaţie jenantă pentru susţinătorii lui. Foarte rapid 1-au înmormântat şi au căutat să îi şteargă amintirea. Dar nu au putut să ascundă povestea morţii lui. Constantin a fost informat şi se pare că a tras concluzia că Arie a fost vinovat de jurământ fals şi Dumnezeu 1-a pedepsit pentru aceasta. Atanasie a aflat şi el, în exil fiind, şi a comparat moartea lui Arie cu aceea a lui Iuda Iscarioteanul (Fapte 1. 18). Eusebiu din Cezareea nu a înregistrat evenimentul în *Vita Constantini,* dar Socrates şi Sozomenos 1-au relatat amănunţit în ale lor *Historiae Ecclesiasticae.* Oricare ar fi detaliile adevărate, povestea morţii lui Arie a adus încheierea rapida a conflictelor dintre episcopii creştini si i-a dat lui Constantin o perioadă de pace ecleziastică în timpul ultimului an de domnie. Când disensiunile teologice au reizbucnit, după moartea împăratului, nici una dintre facţiuni nu a dorit să fie considerată ariană.[29]

în timp ce Constantin promova creştinismul cu mult zel şi judeca numeroasele conflicte ecleziastice, organizând în acelaşi timp campanii militare, căuta să-şi stabilească succesiunea şi să-i instaleze pe moştenitorii lui în capitalele regionale din imperiu în aceşti ultimi ani de domnie. A apreciat ideea de tetrarhie, dar ulterior & considerat că tetrarhia ar funcţiona mai bine în interiorul unui aranjament dinastic. încercarea de a impune o tetrarhie dinastică împreună cu Licinius a eşuat datorită Wvalităţii politice dintre ei, dar si din pricina deosebirilor religioase. Speranţele lui Constantin de a impune o tetrarhie cu cei patru fii ai lui au eşuat şi ele datorită complotului Faustei şi morţii lui Crispus. Planul final includea pe cei trei fii de la ^austa şi un nepot de la unul dintre fraţii vitregi. Constantin II (născut în 316) hsese numit Cezar în martie 317 si a fost instalat la Trier în 328. Constantinus II Născut în 3 1 7) a fost numit Cezar în noiembrie 324 şi a fost instalat la Antiochia în 3s- Constans (născut în 320 sau 323) a fost numit Cezar în decembrie 333 şi a fost Etalat la Milano în 335. Eusebiu scrie că împăratul a educat pe fiecare dintre fiii hi în credinţa creştină şi i-a pregătit cu grijă pentru guvernarea imperială. A fost foarte încântat că fraţii vitregi şi surorile din a doua căsătorie a lui Constantius cu

Theodora 1-au urmat în credinţa creştină. El a supravegheat educaţia lor după moarte tatălui lui si ei i-au rămas loiali de-a lungul domniei, îşi căsătorise sora mai mare Constantia, cu Licinius si după războiul civil i-a permis să se instaleze la curtea lu-şi ea 1-a ajutat să-si crească fiii până la moartea ei în 330. Pe surorile mai tinere Anastasia şi Eutropia, le căsătorise cu bărbaţi din aristocraţia romană, asigurând astfel o prezenţă dinastică la Roma după ce el şi-a stabili t capitala la Constantinopol Neţinând cont de sentimentele Elenei, Constantin şi-a trimis fraţii vitregi să locuiască si să studieze în oraşele de provincie cât au fost adolescenţi (unul dintre fraţi Hannibalianus, nu a supravieţuit rigorilor vieţii militare). Dar, la moartea marnei lui, i-a adus la curtea lui, le-a dat titluri importante şi i-a folosit în funcţiile de guvernare. L-a numit pe Dalmatius consul în 333 si 1-a pus să administreze dioceza Oriens cu titlul de censor pentru doi ani. Dalmatius a supravegheat Conciliul din Cezareea, 1-a capturat si condamnat la moarte pe rebelul Calocaerus care a condus o revoltă împotriva lui Constantin în Cipru (cea 335). L-a numit consul şi patrician pe fratele mai tânăr Constantius în 335 şi se pare că i-a dat unele funcţii juridice la . Constantinopol. Constantin nu a intenţionat niciodată să-şi numească fraţii ca succesori - căci puteau să pună în pericol domnia fiilor lui. Dar, datorită faptului că era necesar un al patrulea moştenitor în tetrarhia dinastică si datorită mulţumirii pentru serviciile pline de loialitate ale fratelui Dalmatius, fiul acestuia şi nepotul lui, Dalmatius junior, a fost numit Cezar si instalat la Naissus în 335. Planul de succesiune era o tetrarhie dinastică creştină compusă din cei trei fii de la Fausta şi un nepot de la fratele Dalmatius. în acest mod se menţineau diviziunile politice şi administrative ale lui Diocleţian şi se consolida unitatea lor prin legături religioase şi de familie. La începutul celui de-al treizecilea an de domnie Constantin a instalat pe fiecare dintre succesorii aleşi de el în capitalele regionale şi le-a dat prefecţi pretorieni de încredere si ofiţeri de rang superior care să-i ajute în buna supraveghere militară a regiunilor care le reveneau. Constantin II a guvernat diecezele Britannia, Galk'a, Viennensis şi Hispania în Apus; Constantius II a condus diocezele Asiana, Pontica şi Oriens în Răsărit; Constans a condus diocezele Italia, Africa şi Pannonia din centrul imperiului, iar nepotul Dalmatius a condus diocezele Moesia si Thracia în estul Europei. Constantin a păstrat pentru sine controlul tuturor, dar se pare ca spera ca cei doi fii mai mari să devină Augusti, iar fiul cel mai tânăr şi nepotul sa rămână Cezari după moartea lui. Pentru a-şi pune în aplicare planul, a stabilit reiaţi[1] de familie între copiii lui şi fraţii lui vitregi, în vara lui 335 a căsătorit-o pe fiica sa Constantina cu un alt fiu al fratelui Dalmatius, Hannibalianus, si 1-a numit pe acesta viitorul rege al Armeniei şi al Pontului, în vara lui 336, şi-a căsătorit fiul Constantin[5] II cu o frică a fratelui său Constantius. Planul final pentru succesiune era astf[el] inteligibil sub aspect politic şi foarte generos sub aspect dinastic (Harta 7).[30]

în iulie 336, Constantin a sărbătorit încheierea festivităţilor *Tricennalia* î°

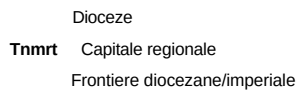

Harta 7. Planul de succesiune al lui Constantin (cea 335-337)

Augustus nu mai avusese o domnie atât de lungă în Imperiul Roman. Funcţionari imperiali din administraţia civilă, din ierarhia militară şi din Biserică au venit din toate provinciile imperiului să-1 salute pe conducătorul lor şi să îi admire realizările Ambasadori ale triburilor barbare din nord, din statele indiene ale Răsăritului, din sudul Africii au venit să aducă daruri şi să îi ofere supunere celui mai cunoscut conducător al timpurilor sale. Eusebiu din Cezareea s-a minunat de numărul demnitarilor şi de mulţimile de oameni care se îndreptau spre Constantinopol pentru această sărbătoare excepţională. Au avut loc parăzi pe străzi, curse în Hipodrom, recepţii si banchete în palat în zilele aniversării imperiale.[31] Un vârf al festivităţilor a fost oraţia panegirică în onoarea împăratului rostită de un cărturar celebru al zilei. Eusebiu din Cezareea îl impresionase atât de mult pe Constantin prin cunoştinţele sale si prin elocinţă încât a primit dreptul de a susţine discursul dedicat evenimentului. pe 25 iulie 336, Eusebiu s-a ridicat, în sala de festivităţi a palatului, în faţa împăratului şi a invitaţilor lui şi a rostit celebra *Oratio de Laudibus Constantini.* In prolog, a remarcat că, în timp ce alţi oratori 1-au elogiat pe Constantin pentru realizările lui civile măreţe, el ar vrea să-1 laude pentru virtuţile lui spirituale şi pentru măsurile , pioase pe care le-a luat.[32] în prima parte a oraţiei, Eusebiu afirmă că sursa puterii imperiale este în ceruri - Cel Suprem, Atotputernic, Divinul Dumnezeu si „singurul lui născut, Cuvântul pre-existent", „Lumina" care iluminează întreaga creaţie. Fiind primul împărat care a recunoscut pe Dumnezeul atotputernic unul, adevărat, Constantin nu a pângărit festivităţile cu sacrificii animale, ci a pledat pentru purificarea sufletului de tot ce e fals si pentru „o minte adecvată pentru servirea lui Dumnezeu" atunci când a mulţumit pentru binecuvântări si realizări, împăratul era „prietenul" si „interpretul Cuvântului lui Dumnezeu" şi şi-a îndreptat privirea spre ceruri pentru a primi inspiraţia necesară bunei guvernări pe pământ în acord cu modelul împărăţiei celeste. Aşa cum exista o împărăţie cerească guvernată armonios de împăratul divin, Constantin voia să creeze un imperiu pământesc guvernat de dinastia creştină. Imperiul creştin în formare ar fi astfel o *mirnema* terestră a celei cereşti.[33] în partea a doua a panegkicului său, Eusebiu arăta că Dumnezeul suprem i-a cerut lui Constantin să fie „campionul invincibil" şi „braţul răzbunării cereşti' • îl numea pe August „un slujitor al lui Dumnezeu" şi „trimisul Suveranului Suprem' > a cărui sarcină atribuită de divinitate era să pună capăt persecuţiei şi să înceap[a] distrugerea politeismului. „Cuvântul lui Dumnezeu" şi „Soarele Dreptăţii" 1-au întărit pe Constantin pentru această misiune dezvăluindu-i puternicul „simbol al mântuirii • Prin eficienţa „trofeului victorios" împăratul a fost protejat de toate rănile si a câstig[at] toate bătăliile împotriva duşmanilor lui neputincioşi şi a demonilor pe care aceştia u slujeau, în acord cu Voinţa Divină, a demolat altarele superstiţiei care duc la damna[1"6] si le-a înlocuit cu biserici frumoase ale răsăritului de soare care i-a dus la mântuir[6'] în încheiere, ca „interpret al Atotputernicului Dumnezeu" Constantin îl vestea P[6] Supremul Stăpân al universului către diverse popoare ale lumii si căuta să-1 pună î[11]

legătură pe Tatăl ceresc cu fiii lui pământeşti.[34] Această oraţie rostită de episcopul creştin a sunat probabil încântător în urechile lui Constantin. Combinând teologia pauliniană cu polemica lui Lactantius şi cu filosofia elenistică, Eusebiu a exprimat convingerea pe care Constantin o avea de multă vreme că el era un trimis special al divinităţii creştine şi că avea o misiune religioasă de îndeplinit în Imperiul Roman. procedând astfel, Eusebiu a pus bazele conceptului de teocratic imperială creştină, care va domina gândirea politică bizantină şi Vestul european pentru mai mult de un mileniu.[35]

CEL DE-AL TREISPREZECELEA APOSTOL SI IMPERIUL CREŞTIN

Constantin .... a murit în anul şaizeci şi cinci al vieţii sale şi după treizeci si unu de ani de domnie... Constantius....a depus rămăşiţele împărăteşti în mormântul care fusese construit din ordinul celui decedat în Biserica Sfinţilor Apostoli.

Sozomenos, *Historia Ecclesiastica* II, 34.

Probabil că împăratul nu era conştient de faptul că nu mai avea nici un an de trăit din viaţa lui plină de evenimente, atunci când festivităţile legate de *Tricennalia* se încheiau în iulie 336. Cu o inteligenţă vie si cu o sănătate fizică solidă până la sfârşitul vieţii, Constantin si-a petrecut ultimele zece luni de domnie sporindu-si credinţa personală în religia creştină, supraveghind lucrările la un monument măreţ pentru înmormântarea lui în spirit creştin si plănuind o campanie militară împotriva Imperiului Persan. Nu va reuşi să-şi ducă la îndeplinire planurile militare, căci a fost lovit de o boală gravă în primăvara următoare, înţelegând că s-ar putea să nu se mai însănătoşească, a cerut să fie împărtăşit şi şi-a încheiat viaţa de muritor în ziua de Rusalii, în 337.'

Constantin a fost atât de încântat de oraţia panegirică pe care a rostit-o Eusebiu la festivităţile *Tricennalia* încât a răsplătit dorinţa episcopului de a rămâne la curtea imperială mai multe luni pentru ca să poată strânge material pentru o biografie [a] acţiunilor lui pioase şi a realizărilor lui. Multe dintre detaliile referitoare la viaţa cotidiană şi obiceiurile personale ale lui Constantin care apar în *Vita Constant^* sunt rezultatul şederii prelungite a lui Eusebiu la Constantinopol.[2] El scrie ca împăratul a fost foarte activ până la sfârşitul zilelor sale, rezolvând probleme politic[6] şi militare; dar că în acelaşi timp „continua să compună discursuri pe subiecte vafl' aţe, să prezinte oraţii publice şi să îşi instruiască auditoriul în doctrinele sacre *d&* credinţei". A găsit o copie a unuia dintre discursurile imperiale în arhivele palatul[115] şi 1-a ataşat *Vieţii* ca un exemplu pentru modul în care gândea si vorbea împăratul-

arată multe despre convingerile religioase ale împăratului şi despre simţul misiunii pe care o avea.[3] A fost rostită în faţa unei adunări creştine într-un oraş răsăritean într-o Vinere Mare după înfrângerea lui Licinius. După un scurt prolog în care se enunţă subiectul şi se solicită atenţia auditoriului, oraţia e împărţită în trei părţi, în prima, Constantin dezvoltă tema adevărului conţinut în credinţa creştină, în opoziţie cu falsitatea idolatriei păgâne. Consideră că sistemul universal al naturii si gândirea înţeleaptă au demonstrat că există doar un singur Dumnezeu si Cuvântul lui care a creat universul şi a instaurat ordinea în el. Constantin crede că ideile filosofilor şi ficţiunile poeţilor au menţinut omenirea în întuneric, în partea a doua, atenţia se îndreaptă spre întruparea lui Christos şi calea spre lumină. El explică misiunea lui Christos şi lucrarea Apostolilor pentru a scoate omenirea din ignoranţa superstiţiei idolilor si pentru cunoaşterea Tatălui Suprem. Observă că ruinele din Memphisul Egiptului şi din Babilonul Persiei stau mărturie pentru ignoranţa celor din trecut. Explică faptul că nu numai textele sfinte ale lui Moise si ale profeţilor evrei, dar şi oracolele Sibilei din Erithreea şi egloga lui Virgiliu au prevestit venirea lui Christos. în a treia secţiune, împăratul analizează istoria imperială recentă pentru a demonstra că păgânismul a dus la înfrângere şi distrugere, în timp ce convertirea la creştinism a dus la victorie şi mântuire. Critică falsele rituri şi faptele pline de cruzime ale predecesorilor şi trece în revistă modul cum au sfârşit aceştia. Consideră că faptele lui pioase şi credinţa lui adevărată au fost inspirate de divinitate, în epilog, Constantin declară „că întreaga făptuire în care au fost implicate aceste mâini şi-a aflat sorgintea în credinţa pură şi sinceră în Dumnezeu" şi cheamă pe cei care îl ascultă „să aducă mulţumiri Mântuitorului mai întâi pentru sănătatea noastră personală şi apoi pentru starea fericită a vieţii publice". Constantin şi-a întocmit textele pe baza lecturilor din Biblie, studiilor din literatura clasică şi din apologeţii creştini cât şi meditaţiilor lui asupra istoriei, necesare pentru a putea compune o lucrare atât de detaliată despre convingerile lui religioase. Chiar dacă formulările lui nu sunt la fel de elocvente Precum acelea ale lui Cicero, iar gândurile lui nu sunt atât de profunde precum cele ale lui Aurelius, cu toate acestea Eusebiu are dreptate când afirmă că primul împărat creştin putea „să susţină partea filosofului" în oraţiile lui publice.[4]

în predica lui pentru Vinerea Mare, Constantin menţiona că Apostolii au fost "cei mai buni oameni ai timpurilor lor" si că Mântuitorul le-a cerut să facă cunoscută 'Ovăţătura Evangheliei şi să predice calea dreaptă pentru omenire, împăratul şi-a *aurit o conştiinţă a misiunii personale, potrivit căreia avea menirea divină de a continua faptele Apostolilor. De la convertirea lui din 312, Constantin a parcurs un 'Ung drum convertind lumea romană la credinţa în Christos. Pe măsură ce se apropia ^e sfârşitul vieţii, a supravegheat realizarea unui monument impresionant la ^onstantinopol care, spera el, îl va identifica mai mult cu discipolii aleşi ai lui ^hristos. Era o biserică care poruncise să fie construită pentru venerarea Sfinţilor Apostoli *(Haeioi Apostoloi)* pe vârful celei mai înalte coline din noua capitală

răsăriteană. Eusebiu a vizitat-o în iarna lui 336-337 şi îi descrie frumuseţea şi meni$_{re}$ în *Vita Constantini.* Scrie că „era foarte înaltă" si „strălucitor decorată... de la ternei" până la acoperiş cu dale de marmură de diverse culori". Planul parterului se pare o" avea la bază crucea greacă cu nave echidistante, transeptul intersecta biserica î mijlocul ei, iar cupola se înălţa deasupra intersecţiei - o versiune timpurie a planuj$_{u}$-bizantin de cruce pătrată. Plafonul era acoperit cu aur bătut, iar interiorul era înălţat şi împodobit cu mozaicuri. Acoperişurile ascuţite şi cupola conică erau acoperite cu ţigle din bronz împodobite cu fire aurii care „reflectau razele soarelui cu străluciri luminoase care încântau privirea". Biserica era situată în mijlocul unei pieţe publi$_{ce}$ mari şi era înconjurată de portice şi colonade. Domina linia înaltă a orizontului oraşului şi putea fi văzută de la mare distanţă de călătorii care se apropiau de oraş venind pe mare sau pe uscat. Eusebiu scrie că împăratul a ridicat acest complex „cu dorinţa de a menţine vie amintirea Apostolilor Mântuitorului". Dar comenta că împăratul mai avea un scop atunci când a ridicat acest edificiu: „De fapt, alesese acest loc cu gândul la propria moarte, anticipând cu o mare credinţă că va purta acelaşi titlu cu al Apostolilor şi va deveni după moarte, alături de ei, subiect de veneraţie. Ca urmare, a ordonat să fie amplasate douăsprezece cenotafuri sub formă de coloane pentru venerarea celor doisprezece apostoli şi ca propriul sarcofag să fie plasat în centrul lor... Astfel,... cu prudentă previziune şi-a asigurat un loc de odihnă demn de respect şi a consacrat biserica Sfinţilor Apostoli, considerând că acest omagiu oferit amintirii lor va ajuta şi sufletului lui".

Ultima parte a comentariului lui Eusebiu poate fi o sugestie pentru temerea pe care ar fi nutrit-o împăratul că ar avea nevoie de rugăciuni pentru iertarea greşelilor lui - mai ales moartea celor apropiaţi. Este însă şi mai probabil ca acest plan pentru înmormântarea lui să reflecte un sentiment puternic al misiunii lui personale. Asemeni Sfântului Pavel, care a avut viziunea pe drumul Damascului, viziune care-1 chema să fie un propovăduitor apostolic al Mântuitorului, Constantin a primit o revelaţie divină pe drumul spre Roma, care îi cerea să fie un slujitor imperial al lui Christos. Aşa cum Pavel a simţit că este un egal al Apostolilor prin chemarea la evanghelizarea neamurilor, tot aşa Constantin a simţit că era moştenitorul Apostolilor având menirea de a desăvârşi convertirea imperiului. Eforturile uimitoare pe care le-a făcut în acest scop în timpul domniei sale ca prim împărat creştin şi aranjamentele grandioase făcute pentru înmormântarea lui în biserica Sfinţilor Apostoli i-au adus titlul de *Isapostolos* (Egalul Apostolilor) în bisericile din răsărit în secolele ce au urrna[1]- Cum nu toţi credincioşii considerau că era corect ca masele de credincioşi să treacă zilnic pe lângă mormântul unui împărat, Constantius a poruncit să se construiască un mausoleu lângă biserica Apostolilor spre sfârşitul domniei lui (359) şi trupul l[ul] Constantin a fost mutat acolo în 370. Majoritatea împăraţilor şi patriarhilor Imperiul^[1] Bizantin vor fi înmormântaţi în acest mausoleu în mileniul care va urma. Biseric^ ini r^nn^rnntin n fost reconstruită de lustinian în 550 si această *Hasioi Annstoloi* [a]

fost reparată de mai multe ori până la sfârşitul erei bizantine în 1453. Ilustraţiile jtianuscriselor medievale prezintă o construcţie având cinci cupole înălţate pe tambur, potrivit stilului bizantin de mijloc al arhitecturii ecleziastice - o cupolă mare deasupra centrului crucii şi patru mai mici peste cele patru braţe echidistante ale bisericii. Biserica din secolul al XH-lea *Sân Marco* din Veneţia a fost o copie a bisericii bizantine a Sfinţilor Apostoli din Constantinopol. Otomanii au distrus *Hagioi kpostoloi* după cucerirea oraşului în 1453 si au construit marea *Fatih Cărnii* (Moscheea Cuceritorului) pe locul acela - folosind multe elemente ale construcţiei bizantine. Complexul Fatih a fost reconstruit în secolul al XVIII-lea şi în forma lui actuală oferă o ideea a măreţiei locului şi a dimensiunilor bisericii constantiniene.[5] Deşi Constantin se considera un trimis special al Mântuitorului şi un continuator al Apostolilor, convertirea lui la credinţă s-a produs pe câmpul de luptă, iar el a rămas până la sfârşit un slujitor cu sabia în mână. A pus capăt persecuţiilor din imperiu prin victoriile din războaiele civile şi a început răspândirea credinţei prin campanii militare si cuceriri dincolo de frontiere, în ultimi ani a ajuns să se considere campionul creştinătăţii şi protectorul creştinilor din întreaga lume. La scurt timp după sosirea în Răsărit a trimis o scrisoare lui Shapur II (309-379) care era regele Persiei încă din copilărie, în care îşi exprima credinţa în Dumnezeul creştin şi menţiona victoriile obţinute cu ajutorul puterii divine şi le cerea credincioşilor creştini din Imperiul Persiei să se supună monarhului răsăritean. Trimişi persani au ajuns la Constantinopol la curtea lui Constantin, daruri au fost schimbate între cei doi împăraţi şi a fost încheiată o alianţă între cei doi pe baza tratatului lui Diocleţian şi Narseh. Creştinismul a înflorit în pace timp de un deceniu în Orientul Mijlociu.[6] Cu toate acestea, pe măsură ce Constantin îmbătrânea şi Shapur devenea tot mai puternic, relaţiile dintre ei s-au deteriorat la mijlocul anilor 330. Cucerirea romană de la nordul Dunării într-un spirit de imitare a lui Traian, convertirea Armeniei şi Iberici la religia creştină şi expansiunea creştinismului în teritoriile persane au început să-1 îngrijoreze pe împăratul persan. Astfel, Shapur şi-a trimis armatele în Armenia, 1-a depus pe regele roman iniţial acceptat Şi a impus un conducător marionetă a perşilor; a organizat raiduri la frontieră de-a lungul zonei de nord a Tigrului şi Eufratului pentru a recuceri teritoriile deţinute în acel moment de romani prin tratatul din 299. Constantin a răspuns trimiţând pe fiul [s]au Constantius II în Antiochia şi pe nepotul său Hannibalianus în Anatolia în 335 şi le-a cerut să pregătească forţe pentru o campanie militară în interiorul teritoriului Persan. Shapur a înţeles că exista riscul să-1 înfurie pe împăratul roman, cel mai mare conducător militar din acele timpuri si a trimis mesageri la Constantinopol în 336, cu dorinţa de a negocia un tratat între cele două imperii. Constantin nu voia să uite agresiunile monarhului persan şi i-a respins pe trimişi. A început să se gândească la o campanie finală în Răsărit care să egaleze victoriile lui Traian la începutul secolului al U-lea si acelea ale lui Galerius de la sfârşitul secolului al IH-lea, cucerind Mesopotamia şi aducând pe creştinii din regiune sub protecţia Romei. Se pare că plănuia să părăsească

Constantinopolul în primăvara lui 337, să meargă spre Locurile Sfinte pentru un botez în râul Iordan şi apoi să se alăture fiului său în Siria Romană, unde ar fi condus forţele împotriva Imperiului Persan, în timpul iernii 336-337 a planificat strategia bătăliei a cerut să i se pregătească un cort special pentru răugăciune şi a recrutat episcop! creştini pentru a merge împreună cu armata ca să se roage alături de el pentru inspiraţie si victorie. Un document contemporan de la Aphrahat, un înţelept creştin care locuia la Moşul, arată că creştinii din Persia erau nerăbdători şi aşteptau sosirea lui Constantin şi eliberarea lor de sub dominaţia lui Shapur în primăvara lui 337. Dar visele împăratului creştin legate de o altă victorie militară şi speranţele creştinilor persani pentru eliberarea lor politică nu aveau să devină realitate - sănătatea de fier a lui Constantin a cedat în primăvara lui 337 şi 1-a împiedicat să conducă o campanie militară finală în interiorul Imperiului Persan.[7]

Pe 27 februarie şi-a serbat cei 64 de ani de viaţă fiind încă, cel puţin aparent, în bună condiţie fizică. Dar, în timp ce participa la sărbătorile religioase de Paşte, la începutul lui aprilie, a început să simtă „o anumită slăbiciune a trupului". Şi-a amânat plecarea spre Locurile Sfinte şi „a trecut pe la băile fierbinţi din oraş" în speranţa vindecării, împăratul a încercat să înceapă campania persană traversând Marea Marmara spre Bithynia. Pe măsură ce sănătatea lui a continuat să se înrăutăţească, a fost nevoit să admită că era bolnav. Si-a oprit înaintarea spre Răsărit în oraşul Drepanum, care fusese redenumit de el cu câţiva ani înainte Helenopolis, în memoria marnei sale. Acolo Constantin a făcut băi în izvoarele termale din zonă, renumite pentru efectele lor curative şi s-a rugat în biserica oraşului dedicată martirilor creştini (printre alţii, Lucian al Antiochiei, sfântul favorit al mamei lui). Dar, cum starea lui s-a înrăutăţit în mai, a simţit că sfârşitul i se apropie. Astfel, a decis să „caute purificarea de păcatele trecutului" cerând curăţirea prin botez şi obţinând astfel admiterea completă în Biserica Creştină. Primii creştini au crezut că ritualul botezului îndepărta toate păcatele dar, în plus, acest sfânt ritual nu putea avea loc decât o singură dată în viaţa unui om. Botezul adulţilor era regula generală pentru secolul al IV-lea şi era normal pentru cei care aveau profesii deosebite, de exemplu politicieni, generali care trebuiau să decidă pedepse capitale sau să conducă bătălii militare, să amâne acest ritual până când puteau să renunţe la carierele lumeşti. Constantin şi-a mărturisit păcatele şi a primit botezul mâinilor din partea clerului din Helenopolis - devenind catehumen al Bisericii. Apoi a încercat să se întoarcă la Constantinopol, unde spera să aibă loc ritualul complet al botezului. Din nefericire, starea de sănătate înrăutăţindu-se rapid, nu i-a permis să ajungă decât până pe coasta Mării Marmara într-o suburbie din Nicomedia. Acolo, simţind că viaţa i se apropie cu repeziciune de sfârşit, 1-a chemat pe Eusebiu al Nicomediei şi alţi clerici, în dorinţa de a fi botezat de ei pentru a i se acorda „pecetea mântuirii" care „aduce nemurirea". După ce a mărturisit credinţa lui în Dumnezeu şi dorinţa de a deveni parte deplina a Bisericii, „prelaţii au îndeplinit sfintele ritualuri după toate regulile şi...l-au făcut

părtaş la misterul botezului", în timpul ceremoniei Constantin şi-a scot veşmintele de purpură si a îmbrăcat un veşmânt complet alb pentru a simboliza curăţirea sufletului lui. Apoi a îngenuncheat şi s-a rugat mulţumind lui Dumnezeu pentru că i-a permis să devină „părtaş al luminii divine". Conducători din rândurile administraţiei imperiale şi generali din armată l-au vizitat în ultimele momente ale vieţii şi au primit ultimele ordine referitoare la înmormântarea lui; împăratul şi-a făcut testamentul şi a dat dispoziţii finale referitoare la treburile imperiului. A încetat din viaţă la 22 mai 337, la vârsta de 65 de ani şi după 31 de ani de domnie. Era ziua de Rusalii, sărbătoarea creştină care are loc la 50 de zile de la Paşte şi care serbează coborârea Duhului Sfânt asupra Apostolilor, moment în care primesc puterea de a începe evanghelizarea imperiului creştin. Nu putea să fie o zi mai adecvată pentru încetarea din viaţă a primului împărat creştin care a crezut cu tărie că fusese ales de Divinitate să realizeze convertirea lumii romane la creştinism.[8]

După ce trupul lui Constantin a fost pregătit pentru înmormântare, a fost pus într-un sicriu de aur de către garda lui militară şi dus la Constantinopol. Acolo, corpul a fost scos din sicriu, învesmântat cu vesminte de purpură şi cu diadema şi aşezat pe un podium supraînălţat în sala mare a palatului pentru mai multe săptămâni. Mulţi comandanţi militari si oficialităţi civile din întregul imperiu si mii de oameni de rând din oraş si regiunile învecinate au trecut cu respect prin palat timp de peste o lună pentru a aduce un omagiu împăratului victorios cu domnia cea mai lungă despre care îşi puteau aminti, între timp, au fost trimişi ofiţeri spre reşedinţele Cezarilor să-i informeze despre moartea Augustului. Cel de-al doilea fiu al lui Constantin şi al Faustei, Constantius II, a pornit rapid din Antiochia spre Constantinopol şi a făcut ultimele pregătiri pentru înhumarea oficială a tatălui său. La sfârşitul lui iunie 337, Constantius II de 22 de ani a supravegheat repunerea în sarcofagul de aur a trupului lui Constantin şi a condus apoi un cortegiu solemn de demnitari care au escortat sicriul de la Marele Palat din partea de sud-est a oraşului pe Mese spre Biserica Sfinţilor Apostoli, din cea mai înaltă parte de nord-vest a Constantinopolului. Acolo, sicriul a fost pus într-un sarcofag înconjurat de cenotafuri simbolice pentru cei doisprezece apostoli, sub cupola centrală a bisericii, aşa cum planificase împăratul. Clerul adunat în oraş a oficiat o slujbă religioasă de înmormântare pentru campionul credinţei creştine si cu laude şi rugăciuni a încredinţat sufletul lui Constantin lui Dumnezeu pe care îl slujise atât de bine. Senatul din Roma, destul de conservator şi mcă în majoritate păgân, a emis un decret pentru onorarea lui Constantin după moarte prin zeificarea lui - ultimul dintre împăraţi care a fost astfel onorat ca DI VUS. Iar cei doi fii mai mari ai împăratului creştin, care fuseseră educaţi în credinţa tatălui, [a]u emis monede speciale pe care Constantin le-ar fi apreciat mult mai mult decât titlul vetust de *divus*. Monedele de *consecratio* aveau pe avers un motiv - capul lui Constantin acoperit cu un văl, iar pe revers, împăratul într-un car ce se înalţă, în timp ce mâna lui Dumnezeu iese dintre norii cerului pentru a-1 primi pe conducătorul

credincios dăruindu-i răsplata cerească. Unii comentatori moderni au văzut o analogi între ascensiunea spre ceruri a lui Constantin de pe aceste monede şi ascensiune profetului Ilie din Biblie. Bătrânul cărturar Eusebiu a recunoscut si s-a bucurat d inspiraţia biblică a acestui motiv numismatic, căci îi plăcea să-1 compare n$_e$ Constantin cu Moise din Vechiul Testament. El considera că aşa cum Moise fusese ales de Dumnezeu să-i conducă pe evrei din Egipt spre ţinutul făgăduinţei, la fel $_a$ fost ales Constantin de către Dumnezeu să-i ducă pe creştini dincolo de persecuţiile imperiale în imperiul creştin, în *Vita Constantini,* pe care o încheie în cei doi ani cât a mai trăit după moartea împăratului, Eusebiu 1-a prezentat pe Constantin ca p$_e$ profetul unei noi ordini în lume si a văzut în „înmormântarea lui apostolică" din capitala creştină si în carul ce urcă spre ceruri de pe monedele consacrării aspecte simbolice ale rolului lui special în slăvirea Dumnezeului creştin şi ale răsplatei lui binemeritate din împărăţia cerurilor.[9]

Transformările revoluţionare din Imperiul Roman şi din Biserica Creştină începute în timpul domniei lui Diocleţian şi a lui Constantin vor fi încheiate în timpul domniei urmaşilor lui în decursul secolului al IV-lea.

Din punct de vedere politic, deşi planul generos de succesiune a lui Constantin a fost dejucat printr-o lovitură de stat a cercurilor militare şi cu acordul fiilor lui împotriva moştenitorilor lui Constantius şi Theodorei, succesiunea dinastică cu mai mulţi împăraţi va fi norma în Antichitatea târzie. Cei trei fii ai lui Constantin au fost aclamaţi ca Augusti în septembrie 337 şi au condus un imperiu împărţit în trei în următorii trei ani. După moartea fratelui mai mare în război, Constans şi Constantius II au domnit ca Augusti în Apus si Răsărit timp de zece ani (340-350). Când Constans a fost răsturnat de la putere de un uzurpator numit Magnentius, Constantius 1-a înfrânt într-un război civil şi a condus apoi ca singur August până la moarte (350-361), dar a folosit pe verii săi Gallus (351-354) şi Iulian (355-361) ca Cezari. La moartea lui Constantius, Iulian (361-363) si lovian (363-364) au domnit fiecare pentru perioade scurte de timp. Dinastia valentiniană a instaurat domnia mai multor conducători prin Valentinian I (364-375), care a domnit ca August în Apus, iar fratele lui, Valens (364-378) în Răsărit. După moartea lui Valentinian, fiii săi Graţian (375-383) şi Valentinian II (375-392) au urmat la conducerea Apusului; la moartea lui Valens, Graţian 1-a numit pe cel mai bun general al lui, Theodosius I (379-395) ca August în Răsărit. Valentinian I s-a căsătorit cu o descendentă a lui Crispus si si-a căsătorit fiul Graţian cu o fiică a lui Constantius II pentru a stabili o relaţie cu dinastia constantiniană; Theodosius I s-a căsătorit cu o soră a lui Valentinian U pentru a se înrudi cu Valentinienii. Moştenitorii lui Theodosius cel Mare - după cum a rămas cunoscut în istorie - au condus Apusul şi Răsăritul Imperiului Roman până la mijlocul secolului următor.

în domeniile administrativ, militar şi economic, reformele perioadei tetrarhiei s-nn consolidat în secolul al IV-lea. Ierarhiile distincte militară şi civilă s-au dezvoltat

sub domnia lui Constantin, în timpul domniei fiilor lui, au apărut prefecturi geografice Distincte cu prefecţi în locul vicarilor din dioceze şi guvernatori în provincii care coordonau aspectele juridice şi financiare ale guvernării imperiale. Constantin a separat forţele militare de frontieră, *limitanei,* de forţele mobile, *comitatenses.* In ultima parte a imperiului, *magistri militum* au rămas ca funcţionari ai împăratului şi au contribuit la coordonarea operaţiunilor militare şi au coordonat pe acei *comites* care aveau responsabilitatea apărării liniilor de frontieră. Structura guvernamentală şi militară extinsă a imperiului de la acea vreme era susţinută de o economie controlată la nivel imperial, iniţiată de Diocleţian şi sistematizată de Constantin. O economie bazată pe monedele de aur *solidi* pentru tranzacţiile majore şi pe monede de bronz pentru schimburile cotidiene s-a dezvoltat în paralel cu ordine de plată şi efecte testamentare. Constans şi Constantius II au emis monede frumos desenate în anii 348-350 care celebrau „Fericitele vremuri ale Restaurării" datorate numeroaselor reforme de succes din acel timp.

Din punct de vedere cultural, transformarea statului roman într-un imperiu creştin începută de Constantin a continuat sub domnia succesorilor lui şi a produs unele dintre cele mai profunde modificări. Constans şi Constantius II au extins politica tatălui lor de patronare activă a creştinismului şi de slăbire agresivă a păgânismului - au subvenţionat clerul şi au construit biserici, au interzis riturile păgâne şi au devalizat în acelaşi timp templele. Ultimul membru al dinastiei, Iulian Apostatul, s-a convertit în taină la păgânism în tinereţe şi la moartea vărului său a încercat să readucă imperiul la păgânism. A anulat subvenţiile guvernamentale pentru Biserică şi le-a direcţional spre riturile din temple, a interzis creştinilor să fie profesori. Dar lui Iulian i-a lipsit charisma lui Constantin şi versiuna lui ascetică de păgânism nu a cucerit simpatia populară a maselor care erau deja în majoritate creştine. Campania lui pentru ritualuri păgâne a fost un eşec şi atunci când a murit într-o campanie în Persia, armata 1-a proclamat pe creştinul lovian ca succesor al său. După aceea, doar creştinii vor mai ajunge să ocupe funcţia imperială supremă. Valentinienii au reluat politica dinastiei constantiniene de sprijinire a creştinismului. In cele din urmă, Theodosius a declarat în *Edictul de la Thessalonic* că dorea ca toţi cetăţenii imperiului să adopte religia creştină (380) şi a scos în afara legii toate formele de păgânism în următorii doisprezece ani. Au fost necesare multe com-Prornisuri între Statul roman şi Biserica Creştină pentru realizarea parteneriatului gândit de Constantin. Secolul al IV-lea a fost martorul sintezei clasice creştine care a PUS împreună elemente din tradiţia păgână şi religia creştină. De pildă, zeii olimpieni au fost îndepărtaţi, dar serbările populare consacrate lor au fost asimilate de creştinism, în 336, Naşterea lui Isus Christos a înlocuit sărbătorile de iarnă dedicate lui Saturn şi Sol, dar cu cu crenguţe verzi şi lumânări oferite lui Christos creatorul vieţii pe pământ şi lumina lumii şi cu daruri în amintirea Magilor si care înlocuiau darurile aduse vechilor zei. Jocurile de gladiatori au fost eliminate ca fiind prea

Harta 8. Imperiul Roman creştin la sfârşitul secolului al *IV-lea*

brutale pentru o societate creştină, dar conducătorii Bisericii şi-au modificat pacifismul pentru a permite desfăşurarea „războaielor drepte" în apărarea creştinătăţii de atacurile barbarilor şi necredincioşilor care o ameninţau. Scrierile licenţioase ale autorilor păgâni au fost considerate neadecvate pentru cititorii creştini, dar cele mai valoroase lucrări ale literaturii clasice au fost păstrate ca „slujitoare" ale Bisericii si erau folosite în instruirea de bază a creştinilor: cum să scrie şi să citească mai corect şi mai elocvent atunci când exprimau misterele credinţei lor. împăraţii puteau acum sa protejeze si să patroneze religia creştină şi cereau sprijinul şi rugăciunile credincioşilor în îndeplinirea îndatoririlor lor laice. Dar au fost nevoiţi să permită episcopilor să aibă controlul asupra proprietăţilor Bisericii, să-şi definească doctrina şi să impună morala creştină supuşilor lor. Marii Părinţi ai Bisericii Latine si Greceşti din Apus şi din Răsărit - Sfinţii Ieronim, Ambrozie şi Augustin, Vasile, cei doi Grigore şi loan Chrisostom - s-au ocupat de aceste aspecte fundamentale şi au scris lucrări de bază în secolele IV şi V. Cu ajutorul împăraţilor Graţian si Theodosius, episcopii Bisericii - înspăimântaţi de apostazia lui Iulian şi înverşunaţi de vehemenţa lungului conflict arian - s-au întâlnit într-un al doilea Conciliu ecumenic la Constantinopol (381) şi au reconfirmat Crezul niceean, care afirma formula homoousiei susţinută de Constantin şi de Părinţii de la Niceea, dar au redactat texte mult mai precise filosofic şi mult mai elocvente ca doctrină oficială a credinţei în Dumnezeul Triunitar al Bisericii Creştine şi al Imperiului Roman.

în vara lui 392, s-a produs o ultimă revoltă păgână în Apus împotriva politicii împăraţilor creştini - Valentinian II a fost ucis si un împărat de paie, Eugenius, a fost instalat la Roma pentru a conduce renaşterea păgână. Theodosius cel Mare s-a îndreptat spre Apus doi ani mai târziu, în septembrie 394, cu ajutorul „furtunii divine" care a spulberat armele duşmanilor lui, a înfrânt ultimul bastion al păgânismului în bătălia de pe râul Frigidus din nord-estul Italiei. Transformarea pe care „noul Moise" , Constantin cel Mare, o începuse prin victoria lui de pe Tibru din 312, a încheiat-o „noul David", Theodosius cel Mare prin victoria lui de pe râul Frigidus în 394 - Statul roman devenise imperiul creştin al Antichităţi târzii (Harta 8).[10]

XII

MOŞTENIREA SI INTERPRETĂRILE MODERNE

Astfel a reuşit prea credinciosul împărat Constantin în vremurile lui să izbăvească statul roman din starea ignorantă de venerare a idolilor, prin propria lui supunere faţă de Domnul şi Dumnezeul nostru Isus Christos, şi împreună cu supuşii lui L-a acceptat pe El cu toată inima. Rezultatul a fost că renumele lui glorios 1-a depăşit pe acela al tuturor predecesorilor lui şi i-a întrecut în strălucire aşa cum i-a depăşit în toate lucrurile bune.

„EPISTOLA PAPEI GRIGOREI CĂTRE REGELE ETHELBERT AL ANGLIEI", în Beda, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum,* 1.32

Reformele lui Diocleţian şi Constantin au dat Imperiului Roman încă 150 de ani de viaţă. Dar moştenirea lui Constantin durează din Antichitate şi până astăzi. Domnia lui Constantin a marcat apogeul Antichităţii clasice, mijlocul primei părţi a erei creştine şi începutul istoriei bizantine şi medievale europene. Convertirea lui personală la creştinism şi patronarea publică a acestei religii au transformat Biserica Creştină dintr-un cult minoritar persecutat într-o religie majoritară bine stabilită şi imperiul păgân într-o comunitate creştină. Constantin a impus Biserica în lume atât de ferm şi a ajutat-o să-şi definească doctrina şi să-si dezvolte ritualul într-o formă atât de apropiată de completitudine, încât a fost capabilă să supravieţuiască vicisitudinilor cauzate de invaziile barbare şi de evenimentele politice ale Antichităţii târzii şi ale primelor secole medievale, devenind instituţia definitorie în imperiul grec ortodox al Bizanţului şi în regatele catolice ale Europei pentru un mileniu (cea 450-1450). în plus, deoarece Imperiul Bizantin a fost elementul civilizator pentru poporul bulgar şi cele slave răsăritene, iar Europa catolică a fost factorul civilizator pentru popoarele germanice şi cele slave occidentale, moştenirea lui Constantin s-a extins prin intermediul lor spre ţări din Europa modernă, iar prin produsele lor politice şi culturale pe întregul glob.'

Rolul politic pe care Constantin 1-a jucat si pe care Eusebiu 1-a descris a oferit posibilitatea constituirii unor viitoare teorii ale teocratici imperiale pentru

împăraţii Bizanţului şi teorii despre teocraţia regală pentru regii din Europa
occidentală de-a lungul Evului Mediu. Ecourile acestora s-au extins chiar şi în timpurile moderne prin intermediul ţarilor din Rusia şi al regilor de „drept divin" din întreaga Europă. Privilegiile legale si beneficiile materiale pe care împăratul şi succesorii lui le-au dăruit cu largheţe episcopilor Romei i-au ajutat să devină papi ai gisericii Catolice şi să joace un rol important ca lideri spirituali ai creştinătăţii din Antichitate până astăzi. Intervenind activ în conflictul arian, Constantin a ajutat giserica să-şi definească teologia şi să redacteze Crezul care este şi azi regula oficială a credinţei • pentru toţi creştinii. Supraveghind scrierea de Biblii pentru noua lui capitală, împăratul s-a grăbit să impună canoanele creştine ale Scripturilor şi a ajutat la transmiterea Noului Testament alcătuit din 27 de cărţi. Interesul special al lui Constantin şi al mamei lui Elena pentru venerarea creştină şi pentru Locurile Sfinte a dus la legalizarea Duminicii ca ziua oficială pentru rugăciune, a dat o nouă dimensiune sărbătorii Paştelui şi a determinat impunerea sărbătorilor Crăciunului şi Encaenia. Desigur, programul lor uriaş de construire de biserici în întregul imperiu a asigurat planul arhitectural standard pentru casele creştine de rugăciune şi tradiţia artelor decorative necesare decorării interiorului care place şi astăzi oriunde în lume.[2]
Fiind cel mai mare împărat roman de la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea, Constantin i-a fascinat pe istorici din Antichitate până astăzi. Câţiva păgâni din Antichitatea târzie - Zosimos fiind cel mai bun exemplu - au încercat să întineze reputaţia împăratului cu acuzaţii false despre caracterul şi politica lui. Dar vociferările lor demne de compasiune au fost eliminate de corul scriitorilor creştini din următorul mileniu. Pentru Eusebiu şi istoricii occidentali, Constantin a fost întemeietorul noii ordini a lumii creştine, el fiind acela care îndeplinea voinţa lui Dumnezeu, în Răsăritul grec este considerat întemeietorul marii capitale creştine de la Constantinopol si modelul ideal de împărat bizantin. A fost numit trimisul lui Dumnezeu pe pământ şi cel care a apărat statul şi a protejat Biserica, împăraţii care au domnit ulterior erau aclamaţi ca „noul Constantin", iar împărătesele care se devotau unor acţiuni pioase erau numite „noua Elena", în răstimpul celor 11 secole ale existenţei Imperiului Bizantin au trăit 11 împăraţi care au avut numele Constantin. In bisericile ortodoxe, Constantin şi Elena sunt consideraţi sfinţi şi multe biserici au hramul lor - inclusiv Biserica Sfinţilor Constantin şi Elena din Boise, Idaho, unde a fost scrisă această carte, în Apusul latin, Constantin era considerat constructorul bisericilor apostolice ale Romei papale şi model pentru regele ideal medieval. A fost descris ca fiul devotat al papalităţii care dăruise papilor biserici, proprietăţi şi supremaţia asupra Apusului după ce a mutat capitala în Răsărit la Constantinopol. Clerul i-a încurajat pe regii europeni să copieze modelul lui Constantin în patronarea Bisericii si în eliminarea mişcărilor eretice pentru a fi conducătorii glorioşi ai creştinătăţii, în tradiţia catolică, Elena a atins nivelul sanctificăm, dar Constantin nu a primit această onoare deoarece papii s-au temut ca imaginea teocratului regal

să nu le submineze rolul de vicari ai lui Christos în lumea monarhică a papalităţii. în cursul Evului Mediu, s-au transmis atât de multe povestiri despre Constantin şi Elena încât portretele lor din operele de artă si din literatura acestor secole era mai ales legendară şi mai puţin istorică.[3]

Prin reînvierea umanismului si descoperirea textelor Antichităţii din tirnpm Renaşterii si prin afirmarea raţiunii şi a mişcării anticlericale din perioada Luminilor cărturarii au început să ofere portrete mai variate ale lui Constantin. Unele, precum cel creat de umanistul secolului al XVI-lea, Johann Lowenklau, au folosit mai ales textele lui Zosimos pentru a face din Constantin un tiran care a dus Imperiul Roman la dezastru; alţi cercetători, mai ales cardinalul Baronius, de la începutul secolului al XVII-lea, au apărat portretul făcut de Eusebiu ca împărat creştin pios. Edward Gibbon, istoricul britanic din secolul al XVIII-lea, a încercat să reconcilieze aceste extreme şi să realizeze un „portret corect" al lui Constantin printr-o „unificare imparţială a defectelor recunoscute chiar de admiratori cu virtuţile care sunt acceptate chiar şi de cei mai înverşunaţi duşmani." Dar rezultatul a oferit un portret dihotomic al unui Constantin, care era un soldat tânăr talentat, dar un împărat bătrân tiranic."[4]

Interpretările moderne s-au direcţional pe trei căi de gândire. In secolul al XlX-lea si începutul secolului XX, Jacob Burckhardt şi Henri Gregoire 1-au prezentat pe Constantin ca pe un politician pragmatic. Ei priveau elementele religioase şi documentele creştine cu ochiul raţionalistului modern şi considerau evidenţa lor nesigură. Susţineau că un om de stat plin de succes cum a fost Constantin trebuia să fie un realist pragmatic. Potrivit acestei şcoli de gândire, Constantin s-a prefăcut doar că se converteşte pentru a câştiga susţinerea creştinilor în drumul lui către putere. Deoarece majoritatea documentelor relevante pentru politica religioasă a lui Constantin se află în textele creştine, o asemenea viziune are o anumită relevanţă. Dar creştinii reprezentau doar o mică parte din populaţia imperiului în 312 şi nu manifestau prea mult interes pentru funcţiile militare şi administrative, în acest caz faptul că împăratul s-a prefăcut doar că se converteşte ca să poată „folosi altarele Bisericii ca trambulină pentru tronul imperial" nu poate fi o explicaţie pentru modificarea radicală a politicii lui religioase. Concepţia despre politicianul pragmatic este şi mai vulnerabilă atunci când nu ţine seamă de mărturiile celor mai importante surse, ignoră climatul religios al epocii şi îl interpretează pe Constantin prin criterii politice moderne. La începutul secolului XX, Andre Piganiol şi Jacques Moreau au văzut în Constantin un sincretist religios. Ei au pornit de la problema filosofica a „Divinităţii Supreme" din secolele III şi IV şi 1-au considerat pe Constantin drept omul epocii sale care a adăugat pur şi simplu Divinitatea creştină la panteon^ divinităţilor cereşti atunci când a considerat util să o facă. Potrivit acestei scheiO[6] de gândire, nu a trecut niciodată dincolo de un sincretism luminat sau de un monO' teism filosofic. Păstrarea divinităţii solare ca reprezentare pe monedele imperial[2] mulţi ani după 312 pare să întărească această viziune. Dar, într-un imperiu pr^'

dominant păgân, Constantin trebuia să fie atent la modul cum îşi face cunoscute si cum îşi impune credinţele personale în domeniul public. Chiar Sol, ultima redută a vechilor zei, a fost eliminat de pe monede în timpul „războiului rece" dintre Constantin şi Licinius şi a fost înlocuit de simbolurile creştine si motivele victoriei. Viziunea religioasă a sincretismului nu se susţine atunci când se accentuează prea 0iult toleranţa lui Constantin faţă de păgânism, ignorând în acelaşi timp credinţa lui personală şi măsurile extrem de favorabile luate în sprijinul Bisericii creştine. La mijlocul secolului **XX,** Norman Baynes, Andreas Alfoldi, A.H.M. Jones, Hermann porries şi Ramsay MacMullen au revenit treptat la scepticismul raţional şi la jupercriticismul primelor scoli de gândire şi 1-au prezentat pe Constantin ca un sincer convertit la creştinism. Recunoaşterea caracterului autentic al scrierilor religioase ale împăratului si o mai bună cunoaştere a contextului religios al epocii au contribuit la înţelegerea convertirii lui Constantin ca un eveniment real şi plin de consecinţe, pe baza analizei rezultatelor acestui eveniment din perspectiva politicii lui faţă de Biserică şi faţă de imperiu.[5]

Ideea convertirii sincere a câştigat teren printre cercetători la sfârşitul secolului XX. Studiile anterioare erau pline de date incorecte referitoare la traseele şi războaiele lui Constantin, datorate unei cunoaşteri imprecise a succesiunii corecte a documentelor din timpul domniei lui, dar si unei evaluări imprecise a dezvoltării sentimentelor religioase ale împăratului şi datorită neputinţei de a folosi toate sursele din acea perioadă - mai ales monedele şi construcţiile - în corelare cu textele pentru a oferi un portret complet şi corect al lui Constantin şi al politicii sale religioase si laice. Timothy Barnes a făcut eforturi de durată pentru a remedia aceste deficienţe prin cele două lucrări excelente despre perioada constantiniană publicate la începutul anilor '80[6]. Dat fiind faptul că studiasem mai bine de zece ani la acea vreme acest subiect, am descoperit că sunt de acord cu opinia lui potrivit căreia Constantin „credea sincer că Dumnezeu i-a dat misiunea specială de a converti Imperiul Roman la creştinism".[7] Având o bibliografie în care două treimi erau lucrările despre Eusebiu, am constatat că Barnes nu ţinuse seamă de multe alte subiecte care erau necesare pentru un studiu biografic complet asupra lui Constantin - folosirea simbolurilor creştine pe monedele imperiale, rapoartele detaliate ale programelor de construire de biserici, apariţia imageriei apocaliptice în scrierile imperiale si în artă etc. Astfel, în acest studiu biografic, am căutat să construiesc pe temelia cercetărilor predecesorilor şi contemporanilor mei şi să prezint un portret al lui Constantin cât mai detaliat posibil, folosind toate documentele disponibile relevante de la începutul secolului XXI.[8]

Personajul Constantin care a rezultat din aceste pagini a fost cel mai mare împărat militar ilir, care a salvat Imperiul Roman de la haosul cauzat de criza din secolul al III-lea şi 1-a transformat într-o entitate politică diferită cu forme noi şi o nouă credinţă. A moştenit diplomaţia politică a tatălui său, împăratul Constantius,

şi pasiunea intensă a mamei sale Elena, de origine modestă. A învăţat meşteşugul armelor şi arta guvernării slujind sub împăraţii primei Tetrarhii, dar şi-a dovedit abilităţile politice si cele militare manevrând şi luptând în stilul lui personal pentn a atinge poziţia supremă în timpul declinului celei de a doua Tetrarhii. A adoptat si a modificat cele mai bune reforme ale lui Diocleţian pentru a răspunde nevoiW unui stat în secolul al IV-lea. A respins politica inumană a persecuţiilor impusă de predecesorii săi si şi-a condus supuşii cu multă toleranţă. După ce a primit ceea ce el a perceput ca o revelaţie divină, a devenit un sincer adept al religiei creştine. pe măsură ce devenea un tot mai profund cunoscător al noii sale religii şi a început să aibă simţul misiunii sale, a folosit toate prerogativele imperiale pentru a promova si a proteja Biserica Creştină în lumea romană. A înfrânt pe ultimul persecutor într-o cruciadă apocaliptică şi a unit pe episcopii certăreţi într-un conciliu ecumenic. Deşi a trecut printr-o tragedie personală, nu a avih niciodată îndoieli în credinţa sa şi nici nu a încetat să spere că toţi supuşii săi vor deveni creştini. Programul de construire de biserici pe care 1-a iniţiat a modificat faţa oraşelor imperiului şi noua lui capitală a modificat destinul Imperiului Roman. Comparat cu Alexandru cel Mare, cu Scipio [1] Africanul, cu lulius Caesar, cu Traian şi cu „împăraţii cei buni" nu numai de către istoricii creştini dar şi de cei păgâni, Constantin trebuie plasat printre cei mai celebri bărbaţi ai Antichităţii. Chiar dacă unii nu-1 agreează ca figură istorică şi nu aprobă politica lui, Constantin trebuie judecat ca unul dintre cei mai mari conducători politici si militari şi una dintre cele mai influente figuri religioase si culturale din istoria omenirii. Orice depreciere nu va reuşi să fie corectă în raport cu contextul istoric al epocii lui şi nici nu va reuşi să explice soliditatea moştenirii sale.

ABREVIERI

gumele şi titlurile abreviate standard sunt folosite pentru autorii şi titlurile lucrărilor antice citate în note: de ex., Eusebiu, *Vita Constantini=Euseb., Vita Corist,* si *Origo Constantini Imperatoris=Origo.* Aceste abrevieri nu ar trebui să-i producă cititorului nici o dificultate. Sunt folosite abrevieri standard pentru titlurile revistelor şi ale colecţiilor: de ex. *Journal of Roman Studies=JRS.* De vreme ce multe dintre acestea pot să nu fie cunoscute cititorilor, iată lista lor:

AHC	*Annuarium Historiae Conciliorum*
AJAH	*American Journal ofAncient History*
AJP	*American Journal ofPhilology*
AncW	*The Ancient World*
ANF	*Ante Nicene Fathers*
AS	*Ancient Society*
BAR	*Biblical Archeological Review*
BHAC	*Bonner H istoria Augusta Colloquium*
BLE	*Bulletin de litterature ecclesiastique*
BZ	*Byzantinisiche Zeitschrift*
CAHS	*Clarendon Ancient History Series*
CA	*ClassicalAntiquity*
CCSL	*Corpus Christianorum, Series Latina*
CH	*Church History*
CHR	*Catholic Historical Review*
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
CP	*Classical Philology*
CQ	*Classical Quarterly*
CRAI	*Comptes rendus, Academie des Inscriptions et Belles Lettres*
CSEL	*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*
CSHB	*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
&ACL	*Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgic*
"OP	*Dumbarton Oaks Papers*
•	*Echos du monde classique*
	Frankfurter Althistorische Studien
	Fathers of the Church
	Die griechischen christlichen Schriftsteller der erstern drei Jahrhunderte
	Greek, Roman and Byzantine Studies
	Harvard Studies in Classical Philology
	Harvard Theological Review
	Inscriptiones Latinae Christianae Veteres

1LS	*Inscripţionez Latinae Selectae*
ITQ	*Irish Theological Quarterly*
JECS	*Journal of Early Christian Studies*
JEH	*Journal of Ecclesiastical History*
JRH	*Journal ofReligious History*
JRMMRA Association	*Journal ofthe Rocky Mountam Medieval and Renaissance*
JRS	*Journal of Roman Studies*
JTS	*Journal of Theological Studies*
LCL	*Loeb Classical Library*
NPNF	*Nicene and Post Nicene Fathers*
OCT	*Oxford Classical Texts*
OECT	*Oxford Early Christian Texts*
PBSR	*Papers ofthe British School at Rome*
PG	*Patrologia Graeca*
PL	*Patrologia Latina*
PLRE	*Prosopography ofthe Later Roman Empire*
RAC	*Rivista di archeologia cristiana*
REB	*Revue des etudes byzantines*
RHE	*Revue d'histoire ecclesiastique*
RHEF	*Revue d'histoire de l'eglise de France*
RIC	*Roman Imperial Coinage*
SÂN	*Journal ofthe Society for Ancient Numismatics*
TTH	*Translated Texts for Historians*
TZ	*TriererZeitschrift*
7KG	*Zeitschriftfiir Kirchengeschichte*
ZPE	*Zeitschriftfiir Papyrologigie und Epigraphik*
ZRG	*Zeitschriftfiir Religions - und Geistesgeschichte*

NOTE

Note la Capitolul I

1. Ediţiile moderne ale celor mai importante texte greceşti şi latine (cu suficient de niulte traduceri englezeşti accesibile) folosite pentru acest studiu sunt prezentate în Bibliografie.

2. Pentru analizele moderne ale carierei, textelor şi relaţiilor lui Eusebiu cu Constantin vezi:Timothy D. Barnes, *Constantin and Eusebius* (Cambridge, MĂ, 1981); şi Glenn F. Chesnut, *The First Christian Histories,* ed. a II-a, (Macon, GA, 1986)

3. O teorie promovată iniţial de către Giorgio Pasquali, „Die Composition der Vita Constantini des Eusebius", *Hermes,* voi 46 (1910), pp. 369-86; recent extinsă de Barnes în *Constantine and Eusebius,* pp. 265-71 şi în „Panegiric, History and Hagiography in Eusebius' *Life o Constantine"* şi „The Two Drafts of Eusebius' *Life of Constantine"* in Cap. XI şi XII din lucrarea lui *From Eusebius to Augustine* (Brookfield, VT, 1994) - pentru o analiză a ultimei lucrări, vezi: Charles Odahl, *CHR,* voi. 81, 3 (1995) pp. 411-13. H.A. Drake, in „What Eusebius Knew: The Genesis of the *Vita Constantini", CP,* voi. 83, l (1988) pp. 20-38, sugerează că Eusebiu a petrecut mai mult timp la Constantinopol adunând date decât consideră Barnes în *Constantine and Eusebius.*

4. Deoarece unele documente au fost menţionate doar de Eusebiu, unii cercetători moderni, cum ar fi Jacob Burckhardt şi Henri Gregoire, au exprimat îndoieli referitoare la onestitatea lui Eusebiu si la autenticitatea documentelor din *Vita.* Recent a fost descoperit un papirus de la începutul secolului IV, în Egipt, care conţine părţi identice ale unuia dintre aceste documente („Epistolă către locuitorii Provinciilor răsăritene" emisă de Constantin şi care apare în *Vita. Const.* II, 24-42), aceste îndoieli s-au risipit. Papirusul, aflat acum la British Library şi cunoscut sub denumirea *Papyrus Londiniensis* 878, a fost analizat de A.H.M. Jones şi T.C. Skeat in „Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' *Life of Constantine", JEH,* voi 5, (1954) pp. 196-200. Pentru dezbaterea [re]feritoare la autenticitatea documentelor lui Eusebiu vezi: Friedhelm Winkelmann, „Zur Geschichte des Authentizitätsproblems der *Vita Constantini", Klio,* voi 40 (1962) pp. 178-[2]43; şi J. Quasten, *Patrology,* (Westminster, MD, 1962), voi III, pp. 319-24.

5. Euseb, *Vita Const.* 111. Deşi *Vita Constantini* poate să nu fie o biografie completă [ln] semnificaţia modernă a termenului, autorul a folosit termenul „viaţă" (gr.bios) atât în [tll]lu cât şi în enunţarea obiectivelor.

6. Este cunoscut de asemenea *caAnonymus Valesianus, Pars Prior* deoarece primul [e]ditor modern Henri de Valois (1636) a folosit numele latin Henricus Valesius.

7. *Origo* 6.33. John C. Rolfe în introducerea la traducerea textelor latine şi englezeşti ^ lucrării tipărite împreună cu *Ammianus Marcellinus* voi III, *LCL* (Cambridge, MĂ, 1964) p. 405 şi Ingemar Konig în indicaţiile lui pentru textele latine şi comentariile ger-
in *Origo Constantini, Anonymus Valesianus, Teii* /Text şi Comentariu (Trier, 1987),

pp. 19-28.

8. T.D. Barnes, „Jerome and the *Origo Constantini Imperatoris", Phoenix,* vol.43 (1989), pp. 158-61; şi Şam Lieu şi Dominic Montserrat, *F rom Constantine to Iulian: P$_a$. gan and Byzantine Views* (New York, 1996), p. 40.

9. Pentru studii despre temele şi ediţiile operei lui Eusebiu, *Historia Ecclesiastica* se pot consulta: Robert M. Grant, *Eusebius as Church Historian* (Oxford, 1980); Barnes' *Constantine and Eusebius,* pp. 126-50 şi Chesnut, *First Christian Histories,* pp. 11-40; şi pentru biblioteca din Cezareea, vezi: Harry Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church* (New Haven, CT, 1995), pp. 155-61.

10. Pentru cei trei istorici ai bisericii din secolul V, se pot consulta: R.A.: Markus, „Church History and the Early Church Historians", in D. Baker, ed. *The Materials, Sources and Methods of Ecclesiastical History* (New York, 1975), pp. 1-17; Chesnut, *First Christian Histories,* pp. 175-214; şi pentru o analiză recentă a operei lui Socrates, Theresa Urbainczyk, *Socrates of Constantinople: Historian of Church and State* (Ann Arbor, MI, 1997).

11. Despre istoria lui Philostorgios şi rezumatul lui Photios, vezi: Alanna Emmett Nobbs, „Philostorgius' View of the Past" in Graeme Clarke, ed. *Reading the Past in Late Antiquity* (Canberra, 1990), pp. 251-63 şi Lieu, *Frorn Constantine to Julian.pp.* 36-38.

12. Studii utile pentru scriitorii latini de epitome şi presupusa lor sursă comună pierdută, *Kaisergeschichte,* vezi: A. Enmann, „Eine verlorene Geschichte der romischen Kaiser und das Buch *De Viris lllustribus Urbis Rornae:* Quellenstudien", *Philologus,* Supplementband 4 (1884), pp. 335-501; T.D. Barnes, „The Lost *Kaisergeschichte* and the Latin Historical Tradition", BHAC 1968-69 (1970), pp. 13-43. W.den Boer, *Some Minor Roman Historians* (Leiden, 1972); R. Gunther, „Lateinische Historiographie vom 4. bis 6. Jahrhundert" in F. Winkelmann and W. Brandes, eds. *Quellen zur Geschchte des friihen Byzanz* (Berlin, 1990), pp) 213-23; H.W. Bird, *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study* (Liverpool, 1984), *Aurelius Victor: De Caesaribus* (Liverpool, 1994) şi *Eutropius: Breviarius* (Liverpool, 1993); J.W. Eadie, *The Breviarius of Festus* (London, 1967); T.D. Barnes, „The *Epitome de Caesaribus* and Its Sources", *CP,* voi. 71, (1976), pp. 258-68; şi Lieu, *F rom Constantine to Julian,* pp. 1-6.

13. Roy J. Deferrari, *Paulus Orosius: The Seven Books of History Against the pagans* (Washington, 1964), pp. XV-XXI.

14. Despre Eunapios din Sardis şi Zosimos, vezi: R.C. Blockley, *The Fragmentari Classicising Historians of the Later Roman Ernpire, 2* voi. (Liverpool, 1981 şi 1983);D.F. Buck, „Eunapius of Sardis and Theodosius the Great", *Byzantion.vol.* 58 (1988), pp. 36-53; Ronald T. Ridley, *Zosimus - New History: A translation with Commentary* (Melbourne, 1982),; şi Lieu, *F rom Constantine to Julian,* pp. 7-23.

15. Colecţia originală a fost asamblată în mai multe etape începând cu primele decenii până spre sfârşitul secolului IV, în Gallia, unde erau câteva şcoli celebre de retorică la Trier, Autun şi Bordeaux. Dar, în această colecţie, panegiricele individuale nu au fost nici ordonate nici numerotate în ordinea corectă. Edouard Galletier, in *Panegyriques latins,* 3 voi. (Pan[5'] 1949-55) a realizat o ediţie cu texte latine şi traducerea franceză însoţite de comentarii şi l[e"'] a ordonat şi numerotat în succesiunea corectă având numărul manuscrisului antic plasat între paranteze - astfel, panegiricul de la Trier din 313, care era al nouălea în ordine[3] cronologică dar era al doisprezecelea în ordinea manuscriselor, se află trecut ca *Panegyi"IC IX* (XII) în ediţia franceză; R.A.B. Mynors, in *XII Panegyrici Latini* (Oxford, 1964) a oferi[1] o ediţie latină critică lăsând textele în ordinea lor originară, dar punând numărul corec[1]

cronologic între paranteze - astfel, panegiricul din 313 este *Panegyric XII (IX)* în ediţia engleză. Recent, C.E.V. Nixon şi Barbara Saylor Rodgers, in *In Praise of Late r Roman gmperors: The Panegyrici Latini* (Berkeley, 1994) a dat traducerile englezeşti şi comentarii pentru unsprezece dintre ele, însă a încurcat lucrurile plasându-le în ordinea corectă, dar folosind doar ordinea antică a manuscriselor. Galletier este cel pe care 1-am urmat noi.

16. Studii moderne despre panegiricele latine târzii pot fi găsite în lucrarea lui Rene pichon, *Leş derniers ecrivains profanes,* (Paris, 1906); Galletier, *Panegyriques latins,* J.H.W.G. Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion* (Oxford, 1979), pp. 237ff; Sabine G. MacCormack, *An and Ceremony in Late Antiquity* (Berkeley, 1981); Nixon and Rodgers, *In Praise ofLater Roman Emperors.* O analiză detaliată a limbajului religios din *Panegyric IX (XII)* se poate consulta în: Charles Odahl, „A Pagan's Reaction to Constantine' s Conversion - Religious References in the Trier Panegyric of AD 313" *AncW,* voi. 21 (1990), pp. 45-63.

17. Pentru oraţia lui Eusebiu de la împlinirea a 30 de ani de domnie şi teoria politică creştină pe care aceasta o conţine vezi: Norman H. Baynes, „Eusebius and the Christian Empire" in *Byzantine Studies and Other Essays* (London, 1960), pp. 168-72; Kenneth M. Setton, *Christian Attitude Towards the Emperor in the Fourth Century* (New York, 1967), pp. 40-56; Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy,* voi. II (Washington, 1966), pp. 611-58; J.M. Sansterre, *„J?usebe de Cesaree et la naissance de la theorie cesaropapiste" Byzantion,* voi. 42 (1972), pp. 131-95, şi 532-94; H.A. Drake, *In Praise of Constantine* (Berkeley, 1975); Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 253-55; şi Averii Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire* (Berkeley, 1991), pp. 53-65.

18. Pentru o reconstrucţie modernă a vieţii lui, a operelor şi relaţiilor cu Constantin, vezi: J. Stevenson, „The Life and Literary Activity of Lactantius", *Studia Patristica,* voi. I, l (1957), pp. 661-77; Jean Remy Palanque, „Sur la date du *De Mortibus Persecutorum", Melanges d' archeologie, d'epigraphie et d'histoire offerts ă J. Carcopino* (Paris, 1966), pp. 711-16; Hans von Campenhausen, *The fathers of the Latin Church,* (Stanford, 1969), pp. 61-86; T.D. Barnes, „Lactantius and Constantine", JRS, voi. 63, (1973), pp. 29-46;J.L. Creed, *Lactantius: De Mortibus Persecutorum* (Oxford, 1984), pp. XV-XLVII; Charles Odahl, *Early Christian Latin Literature* (Chicago, 1993), pp. 67-68; Elizabeth DePalma Digeser, *The Making of a Christian Empire: Lactantius and Rome* (Ithaca, 2000).

19. *De Mort. Pers* 1. Pentru contribuţiile lui Lactantius la educaţia creştină a lui Constantin şi teoria lui politică vezi: Elizabeth Digeser, „Lactantius and Constantine's letter to Arles: Dating *The Divine Institutes" JECS,* voi 2, l (1994), pp. 33-52; şi Charles Odahl, „God and Constantine: Divine Sanction for Imperial Rule in the First christian Emperor's Early Letters and Art" *CHR,* voi. 81, 3 (1995), pp. 327-52.

20. W.H.C. Frend, *The Donatist Church: A Movement of Protest in Roman North Africa* (Oxford, 1985) este studiul standard; dar T.D. Barnes, *The New Empire ofDiocleţian [a]nd Constantine* (Cambridge, MĂ, 1982), pp. 238-47, oferă o cronologie mai bine stabilită Pentru documentele referitoare la schismă.

21. Pentru Atanasie, se pot consulta: J.N.D. Kelly, *Early Christian Doctrines,* ed. a ^-a (Sân Francisco. 1978), pp. 223-79; şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 212-44, şi *Canaste and Constantius* (Cambridge, MĂ, 1993).

22. Pentru analiza textelor imperiale (edicte, scrisori şi legi) referitoare la Biserică, [y]ezi: Fergus Miliar, *The Enperor in the Roman World* (Ithaca, NY, 1977) pp. 551 ff., şi n Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Govern-*

raenf, *AD.284-324* (Oxford, 1996). Pentru studii despre transformarea religioasă a lu; Constantin pe baza analizei propriilor scrieri şi a artei imperiale, vezi: Norman H. Baynes *Constantine the Great and the Christian Church* (London, 1931; retip. New York, 1975y Hermann Dorries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins* (Gottingen, 1954); H. Kraft, *Kai~ ser Konstantins religiose Entwicklung* (Tiibingen, 1955); Andrew Alfoldi, *The Conversio$_n$ of Constantine and Păgân Rome* (Oxford, 1969); Barnes, *Constantine andEusebius;* Robine Lane Fox, *Pagans and Christians* (New York, 1989); Rudolf Leeb. *Konstantin una Christus-Die Verchristilichung der imperialen Reprăsentation unter Konstantin dem Grossen als Spiegel seiner Kirchenpolitik und seines Selbsîverstăndnisses als christlicher Kaiser* (Berlin, 1992); Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 101-31.

23. Ca studii generale: Richard Kreutheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture,* ed. a V-a (New York, 1986) şi Robert Milburn, *Early Christian Art and Architecture* (Berkeley, 1988); pentru anumite situri, vezi: Richard Krautheimer, *Rome: Profile of a City, 312-1308* (Princeton, 1980) şi Charles Odahl, „The Christian Basilicas of Constantinian Rome" Ane W, voi 26, l (1995) pp. 3-28; Charles Couasnon, *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusaletn* (London, 1974) şi Jerome Murphy-O' Connor, *The Holy Land: An Oxford Archaeological Guidefrom Earliest Times to 1700,* ed. a IV-a (Oxford, 1998); Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et şes institutions de 330 ă 451* (Paris, 1974) şi Richard Krautheimer, *Three Christian Capitals: Topography and Politics* (Berke--ley, 1983).

24. H.P.L. Orange, *Artforms and Civic Life in the Late Roman Empire* (Princeton, 1965); Sabine MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity,* tratează despre monumentele si sculpturile epocii.

25. Jules Maurice, *Numismatique constantinienne,* 3 voi. (Paris, 1908-12) a oferit primul studiu detaliat despre monedele şi medalioanele constantiniene, dar lucrarea a fost depăşită de C.H.V. Sutherland, *Roman Imperial Coinage,* voi. VI: *Frotn Diocletian' s Reform to the Death ofMaxirnius, AD 294-313* (London, 1973); Patrick M. Bruun, *Roman Imperial Coinage,vo\.* VII: *Constantine and Licinius, AD 313-337* (London, 1966), şi Jocelyn Toynbee, *Roman Medallions* (New York, 1944). Pentru folosirea simbolurilor creştine pe monedele constantiniene, vezi: Patrick Bruun, „The Christian Signs on the Coins of Constantine", *Arctos,* Seria 2, voi. 2 (1962), pp. 5-35; M. Pierre Bastien, „Le chrisme dans la numismatique de la dynastie constantinienne", *Collectionneurs et collections numismatiques* (Paris, 1968), pp. 111-19; Charles Odahl, „Christian Symbols in military Motifs on Constantine's Coinage" *SÂN,* voi. 13, 4, (1983), pp. 64-72, şi „Constantinian Coin Motifs in Ancient Literary Sources", *JRMMRA,* voi. 7 (1986), pp. 1-15.

26. J.E. Sandys, *Latin Epigraphy* (Chicago, 1974) este o introducere standard la studiul epigrafiei romane; *Corpus Inscriptionum Latinarum* (Berlin, 1863ff) şi *Inscriptiones Latiriat Selectae* (Berlin, 1892-1916; retip. 1962) sunt colecţiile standard pentru inscripţiile Antichităţii-Pentru titulatura şi propaganda constantiniană în inscripţiile publice vezi: Thomas Grtinewald *Constantinus Maximus Augustus; Herrshaftspropaganda in der zeitgenossischen Uberlieferung(Stuttgart,* 1990). A.H.M. Jones, J.R .Martindale şi J. Morris în *The Prosopography of the Later Roman Empire,* voi I AD 260-395 (Cambridge, 1971) şi T-D-Barnes în „The Religious Affiliation of Consuls and Prefects, 317-361" şi „Pagans and Christians in the Reign of Constantius" Cap VII şi Vin *Frotn Eusebius to Augustine* arată modul m care datele epigrafice pot fi folosite pentru a măsura extinderea creştinismului în rândul guvernanţilor şi al populaţiei Imperiului Roman. Harold Mattingly, *Roman Coins* (LondoO> 1977), R.A.G. Carson, *Coins of the Roman Empire* (London, 1990) sunt bune introduceri l[a]

studiul numismaticii imperiale romane; împreună cu Sutherland, *RIC,* voi. VI, şi Bruun, *RIC,* vol VII, oferă o cronologie a inscripţiilor de pe monedele epocii.

27. Printre care se numără *De Viris ILlustribus* a Sf. Ieronim, *Historia Ecclesiasîica* a lui Gelasius din Cyzicus, *De Aedificiis* a lui Procopius şi *Chronicon Paschale;* inscripţia Lafreri despre pelerinajul la bisericile Romei şi harta lui Buondelmonte a vechiului Constantinopol.

Note la capitolul II

1. *Origo 2.2:* „Constantinus natus... in oppido Naisso" a dat viitorului împărat locul <je naştere; Barnes, *New Empire,* pp. 195-225, tratează diviziunile şi provinciile politice din secolele III şi IV ale Imperiului Roman, iar pp. 216-17 şi 222 se referă la Dacia şi Moesia în special.

1. Inscripţiile despre ziua de naştere sunt menţionate în *CIL,* voi. I, pp. 255, 258 şi 259. Menţiunile despre tinereţea lui în timp ce era tribun în Răsărit se află în Lact. *De Mort. Pers.* 18.10: „Constantinus, sanctissimus adulescens"; 24.4: „iuvenem"; dar la 24.5 e numit „hominem"; Constantin, „Edict către poporul din Provinciile răsăritene" în Euseb. *Vita Const* 11.51: „TOTE KOjj,i8e nou£". Comentariile despre tinereţea lui în regiunile apusene sunt în lact. *De Mort. Pers.* 29.5: „adulescens"; *Paneg.Vl* (VII).5.3; *Paneg.Vll* (VI) 17.1: „imperator adulescens".

3. Euseb.V«to Cons?.I.8şi IV.53: „Ai)o jaev onv Ttpoţ TOI<;xpiaKovxa*vr\q* BaoiAeuxc; evi auioii; j^r|oi TE KOU, r)(iepaia<; Bpaxeiavq Seouoiv ETiAripou, irit 5e C^îiţ aix<|H TOV 8mXaaiova %povov"; cf. Soc. *Hist. Ecd.* I 39, si Soz. *Hist. Eccl.* II. 34 (64); Vict. *Caes.* 41. 16 (62); Eutrpp. *Brev. X* 8 (65); Vict. *Epitome* 41.15 (63).

4. Unii cercetători precum Andre Piganiol, *L' empereur Constantin* (Paris, 1932) p. 37; A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe* (New York, 1962), p. 13; Ramsay MacMullen, *Constantine* (New York, 1969), p. 21; Hermann Dorries, *Constantine the Great* (New York, 1972), pp. 16-17, au susţinut o dată ulterioară pentru naşterea lui Constantin (cea 280-285), dar cercetări mai recente făcute de Barnes, *New Empire,* pp. 39-43 şi *Constantine and Eusebius* p. 3; Michael Grant, *Constantine the Great: The Mân and His Times* (New York, 1994), p. 15; T.G. Elliot, *The Christianity of Constantine the Great* (Scranton, 1996), p. 17; Hans A. Pohlsander, *The Emperor Constantine* (New York, 1996), P- 13, preferă o dată anterioară (cea 271-277).

5. Vict. *Caes.* 39, descrie elocvent modul în care Constantinus si alţi militari iliri de condiţie modestă s-au ridicat prin carieră devenind împăraţi; *Origo* 1.2 descrie poziţiile pe care le-aocupat Constantiuş: „Constantius... protector primum, inde tribunus, postea praeses ^almatiarum fuit." Pentru cariera anterioară a lui Constantius şi ascensiunea împăraţilor soldaţi iliri vezi: Barnes, *New Empire,* pp. 35-37 şi Stephen Williams, *Diodetian and the Roman Recovery* (New York, 1997), pp. 24-38.

6. Socrates, istoricul Bisericii de la mijlocul secolului al V-lea, *Hist. Ecd.* 1.17, şi ^hilostorgios, *Hist. Ecd.ll.\2* menţionează legătura dintre Elena şi localitatea Drepanum Pe care mai târziu Constantin a numit-o Helenopolis în cinstea ei; Procopius, istoricul bizantin din secolul al Vl-lea, *De Aedificiis* V.2. menţionează că Elenaa fost o „stabularia"; *Origo* ^•2 şi Zos. *Hist. Nova,* II.8 vorbeşte de condiţia ei socială modestă dar primul o numeşte "ilissima"(„foarte umilă"). Zos. *Hist. Nova* II.8 şi unele cronici ulterioare pun sub semnul

întrebării căsătoria lui Constantius cu Elena; dar *Origo* \ .2;Vict. *Caes.* 39.25 şi Eutrop. *Brev* IX.22 şi X.2 folosesc cuvinte precum „uxor" (soţie) „coniunx" (soţie) şi „matrimoniurn" (căsătorie) pentru relaţia dintre Elena şi Constantinus. Aceste surse mai sigure arată că a trebuit să divorţeze de Elena când s-a căsătorit cu fiica Augustului Maximian. Depre acest subiect, vezi: Barnes, *New Empire,* p. 36; Hans A. Pohlsander, *Helena: Empress and Saint* (Chicago, 1995), pp. 12-18.

7. Unele dintre cele mai importante surse antice care au înregistrat criza de la mijlocul secolului al III-lea au fost: Vict. *Caes* 24 ff; Eutrop. *Brev.* IX şi textul mai puţin precis din *Scriptores Historiae Augustae,* biografiile colorate ale împăraţilor din secolele II şi Hj compuse la sfârştiul secolului al IV-lea. George C. Brauer Jr. în *The Young Emperors:Rorne, AD 193-244* (New York, 1967) şi *The Age ofthe Soldier Emperors: Imperial Rome, AD 244-284* (Park Ridge, NJ. 1975) oferă o imagine detaliată modernă asupra perioadei respective; Michael Grant, *The Climax of Rome* (New York, 1968); Williams, *Diocletian* şi Averii Cameron, *The Later Roman Empire* (Cambridge, MĂ, 1993) oferă rezumate utile.

8. A.H.M. Jones, *Augustus,* (New York, 1970) şi Pat Southern, *Augustus,* (New York, 1998) descriu întemeierea Principatului de către Caesar Augustus; Albino Garzetti, *From Tiberius to the Antonines: A History ofthe Roman Empire AD 14-192,* tr. de J.R. Poster (London, 1974) înregistrează şi descrie imperiul timpuriu sub succesorii lui. Pentru studii excelente despre fiecare împărat din această perioadă vezi Routiedge, „Roman Imperial Biographies".

> 9. Michael Grant, în *The Antonines: The Roman Empire in Transition* (New York, 1994) şi *The Severans: The Changed Roman Empire (* New York, 1996) analizează transformările de la sfârşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea care au pregătit calea pentru perioada de criză.

10. *Caes.* 24.9: Abhinc dum... (imperatores) inter se armantur magis, Romanum statum quasi abrupto praecipitavere, immissique in imperium promiscue boni malique, nobiles atque ignobiles, ac barbariae mulţi."

11. *Brev.* IX 1; cf. Vict. *Caes.* 25; Oros. *Hist.* VII, 19; Zos. *Hist. Nova* 1.13. Senatul a acceptat ridicarea lui Maximin la titlul de împărat.

12. Pentru surse antice vezi:Vict. *Caes.* 25-33; Eutrop. *Brev.* IX.1-9; Zos. *Hist.* AfovaI.13-40; Lact. *De mort. Pers.* 4-5; Oros. *Hist.* VII, 19-22; *Hist.Aug. Maximini Duo-Gallieni Duo.* Pentru studii recente, vezi: Brauer, Age *ofthe Sordier Emperors,* pp. 1-176; Grant, *Climax of Rome,* pp. 3-6 şi Williams, *Diocletian,* pp. 15-23.

13. Festus a dat o imagine de ansamblu a cuceririlor imperiale şi a organizării provinciilor în *Brev.* 1-14 înainte de a oferi o prezentare mai detaliată despre războaiele imperiului cu părţii şi perşii la frontiera de est în *Brev.* 15-30.

14. Michael Grant, *The Army ofthe Caesars* (New York, 1974) oferă o istorie generala a armatei romane şi modul cum a fost folosită de împăraţi; Edward N. Luttwak, *The Grarw Strategy ofthe Roman Empire from the First Century AD to the Third* (Baltimore, MD> 1976) şi Arther Ferrill, *Roman Imperial Grand Strategy* (Lanham, MD, 1991) analizează modificările din strategia militară romană în perioada imperială.

15. Pentru textele antice, vezi: Vict. *Caes.* 24-33; Eutrop. *Brev. IX* 1-11; Festus, *Brev.* 22-24; Zos. *Hist. Nova* I. 13-40; Lact. *De Mort. Pers.* 4-5; Oros. *Hist.Vll* 19-22, *H^-Aug. Maximini Duo-Tyranni Triginta;* pentru lucrări moderne, vezi: Brauer, *Age of w Soldier Emperors,* pp. 1-176; Williams, *Diocletian,* pp. 15-23; Grant, *Army of the Caesatf* pp. 269-76; Luttwak, *Grand Strategy ofthe Roman Empire,* pp. 145-54; cu comentariul l[ul] Eutropius în *Brev. IX* 9 „Nam... deleto paene imperio Romano..."

16. Oros. *Hist.* VII, 22.8 pentru Hispania; Zos., *Hist. Nova.* 1.26-37 pentru Răsărit; cf. Vict. *Caes* 33; Eutrop. *Brev.* IX 8 *Paneg,* IV (VIII). 21 în 297 vorbesc despre pământuri din vecinătatea frontierelor imperiului care fuseseră devastate anterior şi abandonate încă o dată fiind cultivate prin eforturile tatălui lui Constantin şi ale altor tetrarhi.

17. *Caes.* 33.13. Pentru problemele economice ale acestei perioade vezi:Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors;* Grant, *Climax of Rome,* pp. 44-52; Cameron, *Later Roman Empire,* pp. 5-9; Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 64-109.

18. Vict. *Caes.* 33.5: „Simulque Romam pestilentia grassabatur, quae saepe curis gravioribus atque animi desperatione oritur"; şi Zos. *Hist. Nova,* 1.37.

19. Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia* XXVII.1.3. conţine celebra formulare „inmensa Romanae pacis maiestas"; cărţile următoare ale lui Plinius şi Aelius Aristides, *Oratio ad Romam* laudă pacea romană. Pentru detalii despre civilizaţia romană imperială, despre arta şi arhitectura ei, despre credinţe religioase şi sărbători în timpul primului şi al celui de al doilea secol vezi primele trei capitole din cartea lui Edward Gibbon, *The Decline and Făli ofthe Roman Empire,* ed. Frank C. Bourne (New York, 1963), pp. 27-75; Grant, *Antonines,* pp. 83-162; Mortimer Wheeler, *Roman Art and Architecture* (New York, 1964); Michael Grant, *Art in the Roman Empire* (New York, 1995); John Ferguson, *The Religions ofthe Roman Empire* (Ithaca, N Y, 1970) şi Ramsay MacMullen, *Paganism in the Roman Empire* (New Haven, CT, 1981).

20. Despre statele desprinse şi renaşterea lor culturală, vezi: J.F. Drinkwater, *The Gallic Empire: Separatism and Continuity in the North-Western Provinces of the Roman Empire, AD 260-274* (Stuttgart, 1987); Richard Stoneman, *Palmyra and Its Empire.-Zenobia 's Revolt Against Rome* (Ann Arbor, MI, 1994).

21. Despre acest subiect vezi: J.H.W.G. Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion* (Oxford, 1979); Alan Wardman, *Religion and Statecraft Among the Romans* (Baltimore, MD, 1982).

22. Vezi *Hist. Aug. Gallieni Duo* 7.1-3 şi Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors,* pp. 164-70 pentru distrugerea templului din Efes; Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* p. 233 şi MacMullen, *Paganism,pp.* 126-30, pentru procesul de diminuare a ofrandelor.

23. Despre tendinţele filosofice şi sincretice de la mijlocul secolului al III-lea vezi:Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors,* pp. 152-61; Ferguson, *Religions ofthe Roman Empire,* pp. 190-243; şi E.R. Doddş, *Păgân and Christian in an Age of Anxiety,* (New York, 1970). Despre incapacitatea păgânismului de a satisface nevoile individuale religioase din această perioadă, vezi: MacMullen, *Paganism,* pp. 127-37; Robert Turcan, *Leş cultes °rientaux dans le monde romain,* ed. a doua, (Paris, 1992), trad.engl. de Antonia Nevill ca *The Cults ofthe Roman Empire* (Oxford, 1996), pp. 328-41 şi Robin Lane Fox, *Pagans and Christians,* (New York, 1989)

24. Matei 4.17

25. Extrase din Evangheliile după Matei, Marcu, Luca şi loan, istorisirile despre kus acceptate de Constantin şi creştinii din secolul al IV-lea. Pentru studii recente, vezi: Paula Fredriksen, *From Jesus to Christ: The Origins ofthe New Testament Images ofJesus* (New Haven, CT, 1988); E.P. Sanders, *The Historical Figure of Jesus* (London, 1993); Şart D. Ehrman, *Jesus, Apocalyptic Prophet ofthe New Millenium* (Oxford, 1999).

26. *Faptele Apostolilor* şi *Epistolele* lui Pavel din Noul Testament şi Euseb. *Hist. Eccl.* I-III au fost sursele majore pentru primul secol creştin; F.F.Bruce, *New Testament History*

(New York, 1971); Henry Chadwick, *The Early Church* (New York, 1983) Cap. 1; W.H.C Frend, *The Rise ofChristianity* (Philadelphia, PA, 1985), cap. l -4 sunt studii moderne excelente

27. Citatul din Tertulian este din *Apologeticum* 37- Odahl, *Early Christian Latin,* n 51: „Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus: urbes, insulas, castella, municipi$_a$ conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senaturn, forum; sola vobis reliquiniu$_s$ templa." Părinţii Bisericii, cum ar fi Ignatie din Antiochia şi Ireneu din Lyon şi Apologeţii cum ar fi Iustin Martirul de la Roma şi Tertulian din Cartagina (in *PG, PL, GCS, CSEL* si ANF) şi Euseb. *Hist. Eccl.* III-V au fost sursele majore pentru Biserica Creştină din secolul al II-lea; iar Chadwick, *Early Church,* cap. 2-5 şi Frend, *Rise ofChristianity,* cap. 4-7 oferă comentarii moderne. Robert M. Grant, *Gnosticism and Early Christianity* (New York, 1981) se referă la grupurile separatiste care au fost alungate din sânul Bisericii.

28. Tertulian din Cartagina, Ipolit din Roma şi Clement din Alexandria din primele decenii si Ciprian din Cartagina, Cornelius si Dionysius din Roma si Dionysius din Alexandria din deceniile de mijloc (PL, PG, GCS,CSEL şi ANF) şi Euseb. *Hist. Eccl. VI-VU* au fost sursele majore pentru Biserica Creştină din secolul al III-lea până la persecuţiile lui Decius şi Valerian; Chadwick, *Early Church,* cap. 5-7 şi Frend, *Rise ofChristianity,* cap. 8-12, pentru comentarii moderne.

29. Tertulian în *Apoi.* 39 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 55-56 descrie *arca* sau „sânul comun" al Bisericii, semnificaţia caritabilă şi menţionează că păgânii se minunau Cum se iubeau creştinii unii pe alţii. „Vide", inquiunt, „ut invicem se diligant" (cea 197); Eusebius, in *Hist. Eccl:* VI, 43.11 a păstrat o scrisoare de la episcopul Cornelius al Romei care menţiona că Biserica din Roma avea peste 1500 de văduve şi oameni sărmani în evidenţele ei caritabile la mijlocul secolului III (cea 251-253) si în *Hist. Eccl.Vll* 22.7-10, menţiona o scrisoare a episcopului Dionysius al Alexandriei care descria cum s-au ocupat creştinii acelei biserici de înmormântarea semenilor lor (cea 260). Mulţi cercetători moderni au prespus că mila creştină era cheia succesului Bisericii în lumea romană, de pildă Chadwick, *Early Church,* p. 56. Pentru efectele miracolelor creştine şi pentru propovăduire se pot compara: Ramsay MacMullen, *Christianizing the Roman Empire A.D. 100-400* (New Haven CT,1984) pp. 1)7-42. Pentru „casele de rugăciune" şi arhitectura creştină anterioară lui Constantin, vezi Krautheimer, *Early Christian and Byiantine Architecture,* pp. 23-38 şi L. Michael White, *Building God's House in the Roman World* (Baltimore, MD, 1990). Despre insistenţa creştină cu privire la învierea morţilor vezi: Caroline Walker Bynum, *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336* (New York, 1995), cap. 1-2. Pentru primele practici creştine de înmormântare, catacombele şi arta lor, vezi: L Hertling şi E-Kirschbaum, *The Roman Catacombs and Their Martyrs* (Milwaukee, WI, 1956); J-Stevenson, *The Catacombs: Rediscovered Monuments of Early Christianity* (London, 197») şi Paul Corby Finney, *The Invisible God: The Earliest Christians on Art* (New York, 1994) - cu o recenzie de către Charles Odahl in *CHR,* voi 82, 4 (1996), pp. 674-75.

30. Vezi Matei 5 şi 22 pentru chemarea la pace şi iubire ale lui Isus; Ip., *Tradiţii Apostolică,* II 17-19 şi Terţ. *De Idololatria* 19, şi *De Corona Militis* 11 pentru aplicarea strictă la Părinţii Bisericii.

31. Matei 22, Rm. 13 şi IP2 au o atitudine pozitivă a Noului Testament faţă de stat în timp ce Rv. 12-13 şi 17-18 dezvăluie o atitudine negativă. Iustin Martirul, *Apologia I,* Terţ' *Apoi, De Idol.* şi *De Cor MU;* Ip. *Comentariu despre Daniel* şi *Despre Antihrist,* Origene> *Contra Celsum,* erau texte fundamentale creştine care tratau relaţia Stat-Biserică (majoritatea *în ANF).*

32. C.J. Cadoux, *The Early Church and the World* (Edinburgh, 1925, retip. 1955); Harold Mattingly, *Christianity in the Roman Empire* (New York, 1967); R.A. Marcus, *Christianity in the Roman World* (New York, 1974); Aldolph Harnack, *Milita Christi: Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten* (Tiibingen, 1905); C. John Cadoux, *The Early Christian Attitude to War* (London, 1919, retip. iSfew York, 1982); Hans von Campenhausen, „Der Kriegsdienst der Christen in der Kirche des Altertums", *Offener Horizont:* Festschrift fiir Karl Jaspers (1953), pp 255-64; Roland Bainton, „The Early Church and War" *HTR* voi 39 (1946), pp. 189-212 şi *Christian Attitudes toward WarandPeace* (Nashville, TN, 1960) pp. 53-84; Charles Odahl, *Constantine and the Militarization of Christianity: A Contribution to the Study of Christian Attitudes toward War and Military Service* (Doctoral Dissertation for the University of California, Sân Diego, 1976), Cap. I. sunt lucrări moderne care citează şi analizează sursele antice referitoare la relaţia Stat-Biserică, la creştini şi problemele războiului aşa cum sunt ele rezumate aici.

33. *E\iseb.,Hist. Eccl.,* 1.25, şi II. 17-18 şi Lact. *De Mort. Pers.2-3* au păstrat tradiţiile creştine.

34. Euseb. *Hist. Eccl.* III. 33 rezumă textul lui Traian şi nota l, p. 165 din *NPNF* conţine *Epistola* X.97 a lui Plinius cel Tânăr în care este relatată problema creştinilor din Bithynia. *Epistola X.97* oferă şi răspunsul împăratului (text latin în *LCL).*

35. Euseb. *Hist. Eccl.* 111.34; IV, 16 şi V. 1-4

36. *Apol.40* - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 56-7: „Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit si terra movit, si fames, si lues, statim *Christianos ad leonem* adclamatur." Studii moderne referitoare la primele persecuţii vezi: Chadwick, *Early Church,* pp. 25-31; Frend, *Rise of Christianity,* pp. 109-110,148-51,172-74 şi 180-84; Mattingly *Christianity in the Roman Empire,* pp. 29-51 şi studiul clasic al lui W.H.C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church* (Garden City, NY, 1967) cap. VI-X.

37. *Alethes Logos - Adevărata Doctrină* a lui Celsus nu s-a păstrat, dar Origene a citat fragmente largi din ea în *Contra Celsurn,* textul grecesc fiind editat de Paul Koetschau în *GCS* (Berlin, 1899) cu o trad. engl. de Henry Chadwick, *Origen, Contra Celsum* (Cambridge, 1953) şi R. Joseph Hoffmann, *Celsus on the True Doctrine -A Discourse Against the Christians* (Oxford, 1987). Orig., *Contr. Cels.* VIII 55 ff conţine critica păgână politică Şi socială a creştinismului şi răspunsul creştin. Referitor la atitudinile păgânilor faţă de creştini, vezi: Stephen Benko, *Păgân Rome and the Early Christians* (Bloomington, IN, 1984) şi Robert L. Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them* (New Haven, CT, 1986). Pentru motivele persecuţiei creştinilor de către guvernarea romană vezi: Dodds, *Pogan and Christian in an Age of Anxiety,* pp. 111-116 şi Mattingly, *Christianity in the Roman Empire,* pp. 33-51.

38. Euseb. *Hist. Eccl.* VI l ,4,5,28 şi 39-42 şi VII l şi 10-12 a păstrat texte referitoare l[a] persecuţiile creştinilor din secolul al III-lea; Chadwick, *Early Church* cap. 7 şi Frend, *Rise of Christianity* cap 8-9 şi *Martyrdom and Persecution,* cap. XI-XIII conţin analize Moderne.

39. Atât Constantius cât şi Elena s-au născut între 248-250 - pentru un rezumat asupra dovezilor antice referitoare la naşterea lor vezi: Barnes, *New Empire,* pp. 35-37.

40. Vict. *Caes.* 33, Eutrop. *Brev.IX,* 8-11; Oros, *Hist.* VII.22; *Histo. Aug. Gallieni E>uo;* Euseb. *Hist. Eccl,* VII. 13 şi VIII. l; Zos. *Hist. Nova* 1.29-40 au fost sursele antice de [b]ază pentru Gallienus; Grant, *Climax of Rome,* pp. 33 şi 39-40; Brauer, *Age of the Soldier*

Emperors, pp. 127-76; Williams, *Diocletian,* pp. 24-26; Pat Southern şi Karen R. Dixon, *The Late Roman Army* (New York, 1996) pp. 11-15; Mattingly, *Christianity in the Roman Empire,* p. 54; Frend, *Martyrdom and Persecution,* pp. 322ff; Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 93-110.

41. Vict. *Caes.* 34; Eutrop. *Brev.* IX.ll; Oros. Hist. VII 23.1; *Hist. Aug. Div*$_{us}$ *Claudius;* Zos. *Hist. Nova* 1.41-46 au fost textele antice de bază; Grant, *Climax of Rome,* p 33; Brauer, *Age of the Soldier Emperors,* pp. 177-87; Williams, *Diocletian,* p. 29 oferă interpretări moderne ale domniei lui Claudius.

42. Sursele antice de bază pentru domnia şi realizările lui Aurelius au fost: Vict *Caes* 35; Eutrop. *Brev.* IX 13-15; Festus, *Brev.* 24; Oros. *Hist.* VII.23; *Hist. Aug. Divus Aurelianus,* Zos. *Hist. NovaIA&-62;* Lact. *De Mort. Pers.* 6; Euseb. *Hist. Eccl.* VII. 28.4-30, 22. Lucrări contemporane: Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors,* pp. 188-238; Alaric Watson, *Aurelian and the Third Century* (New York, 1999); Stoneman, *Palmyra and Its Empire,* pp. 163-87; Drinkwater, *The Gallic Empire,* pp. 41-44; Williams, *Diocletian,* p. 30; Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 116-21 şi Ferguson, *Religions ofthe Roman Empire,* pp. 54-55.

43. Vezi Vict. *Caes.* 36-37, Eutrop. *Brev.* IX. 16-17; Oros. *Hist.* VII.24; *Hist. Aug. Tacitur- Probus;* Zos. *Hist. Nova,* I, 63-71 pentru surse antice şi Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors,* pp. 239-56; Williams, *Diocletian,* p. 30; carson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. '121-28; Stephen Johnson, *The roman Forts ofthe Saxon Shore* (London, 1976) mai ales pp.
94-113 pentru analize moderne la Tacitus si Probus.

44. Pentru scurta domnie a lui Carus şi a fiilor lui şi ascensiunea lui Diocletian, Vict. *Caes.* 38-39.15; Eutrop. *Brev.lX.* 18-20; Festus, *Brev.* 24; Oros. *Hist.* VII 24.4-25. şi *Hist. Aug. Carus et Carinus et Numerianus* au fost sursele antice de bază, iar Brauer, *Age ofthe Soldier Emperors,* pp. 257-67, Williams, *Diocletian,* pp. 22-23 şi 32-38, Barnes, *New Empire,* pp. 30-31 şi Southern şi Dixon, *Late Roman Army,* pp. 14-15 oferă analize moderne.

45. *Caes.* 39.26: „His sane omnibus Illyricum patria fuit: qui, quamquam humanitatis parum, ruris tamen ac militiae miseriis imbuti satis optimi republicae fuere." Cf. *Hist. Aug. Carus* 18.3-5. *Origo* l .2 identifică poziţiile pe care le-a avut Constantius în timpul minoratului fiului său: „Constantius... protector primum, inde tribunus, postea praeses Dalmatiarum fuit". *Hist. Aug. Probus* 22.3 menţionează că el era împreună cu Diocletian sub autoritatea lui Probus; *Hist. aug. Carus* 17.6 datează cariera lui de guvernator pentru Dalmaţia în timpul domniei lui Carinus. Vezi Barnes, *New Empire,* pp. 35-37 pentru un rezumat al dovezilor. Pentru analize recente despre „Criza din secolul III" vezi:Michael Grant, *The Collapse and Recovery ofthe Roman Empire* (New York, 1999) si Pat Southern, *The Roman Empire frotn Severus to Constantine* (New York, 2001).

Note la capitolul III

l. Biografiile împăraţilor din secolele II şi III din *Scriptores Historiae Augustae &* încheie cu moartea lui Numerian şi cu instaurarea lui Diocletian; există o perioadă neacoperita în *Historia Nova* a lui Zosimos, de la mijlocul domniei lui Probus la retragerea lui Diocleţia[11] (cea 280-305). Astfel, cele mai importante surse antice pentru domnia şi reformele l[ul] Diocletian au fost istoriile laudative ale lui Aurelius Victor, Eutropius, Festus şi Orosius-panegiricele păgâne ale oratorilor galici; scrierile creştinilor Lactantius şi Eusebiu; acestor"

li se adaugă documentele imperiale, edictele, inscripţiile, arta şi monedele. Unele dintre cele mai importante studii moderne sunt: William Seston, *Diocletien et la tetrarchie I: Guerres et refonnes* (Paris, 1946); A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey* (Norma, OK, 1964); Barnes, *New Empire',* prank Kolb, *Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?* (Berlin, 1987); Cameron, *Later Roman Empire',* Corcoran, *Empire ofthe Tetrarchs* şi Williams, *Diocletian.*

1. Vezi Vict. *Caes.* 39.17-18; Eutrop. *Brev.* IX.20; Oros. *Hist.* VII. *25.2;Paneg.* II (X) 11 -6 şi Lact. *De Mort. Pers.* 52.3 pentru sursele antice şi Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 56-81; Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, p. 38; Barnes, *New Empire,* pp. 3-4; Kolb, *Diocletian und die Erste Tetrarchie,* pp. 10-67; Williams, *Diocletian,* pp. 43-60 şi Carson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 132-35 pentru lucrări moderne despre naşterea Diarhiei şi teologia jupiterian-herculeană a imperiului.

3. *Paneg.* II (X), III (XI) şi IV (VIII), Vict. *Caes.* 39.17-21, Eutrop. *Brev. IX* 20-21 şi Oros, *Hist.* VII.25.2-3 prezintă unele campanii militare ale acestei perioade, iar Lact. *De Mort. Pers.* 7.8-10 se referă la proiectele de construcţii ale lui Diocletian din Nicomedia. T.D. Barnes, în „Imperial Campaigns, AD 285-311", *Phoenix,* voi. 30,2 (1976), pp. 174-78, a arătat modul în care titlurile din decrete şi de pe monumente pot plasa aceste campanii imperiale într-o ordine corectă. Pentru revolta lui Carausius din Apus şi imperiul persan în Răsărit la acea vreme, vezi: P.J. Casey, *Carausius andAllectus: The British Usurpers* (New Haven, CT, 1995) şi Josef Wiesehofer, *Ancient Persiafrom 550 B.C. to 650 A.D.* (London, 1996) pp. 15sq. Pentru reconstrucţiile moderne referitoare la anii 185-89, vezi: Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 56-81; Barnes, *New Empire,* pp. 49-51, 56-57,254-55; Williams, *Diocletian,* pp. 45-55; şi comentarii la panegirice în Nixon şi Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors,* pp. 41-75.

4. *Paneg.* III (XI) 5-7 se referă la campaniile imperiale şi la victoriile acestei perioade; titlurile victorioase ataşate numelor de împăraţi în documentele imperiale (cum ar fi edictul din 301) le confirmă. Pentru analiza acestor titluri şi a perioadei respective vezi: Barnes, „Imperial Campaigns, AD.285-311", pp. 176-78, *New Empire,* pp. 51-52,57-58 şi Williams, *Diocletian,* pp. 55-56.

5. *Pane g.III* (XI) 4.8-14 şi 19 se referă la sosirea împăraţilor în Milano şi la apariţiile lor împreună cât şi la discuţiile lor iar Vict. *Caes.* 39.20-23, Eutrop. *Brev.* IX.22 şi Oros. *Hist.* Vll.25.4 se referă la unele pericole. MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity,* pp. 22-26; Nixon and Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors,* pp. 76-80; Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 86-89; Barnes, *New Empire,* pp. 52 şi 58 şi *Constantine andEusebius,* P- 8 şi Williams, *Diocletian,* pp. 56-63 se referă la conferinţa din 291 şi consecinţele ei.

6. Lact.De *Mort. Pers.* 7-18 oferă o descriere contemporană a reformelor şi istoria Primei tetrarhii între 293-305. Irigo 1.2, Vict. *Caes.* 39.24-48, Eutrop. *Brev.* IX 22-27 şi ^ros. *Hist.* VII.25.4-14 menţionează numirea Cezarilor, divorţul de fostele soţii şi căsătoriile ᶜu fiicele Augustilor şi unele reforme cât şi campaniile militare din această perioadă. Lactantius, Aurelius Victor, panegirişti contemporani *(Paneg* II (X), III (XI), IV (VIII) şi V (pO şi diverse inscripţii *(ILS* 621, 622, 623,634,659,6661, 8931) se referă la împăraţii ʳăsăriteni ca Jupiterieni şi la cei apuseni ca Herculeeni; unele motive de pe monedele din ᵃᵘr emise de monetăriile importante din această perioadă cum ar fi Trier, Cartagina, ^icomedia, Antiochia şi Alexandria îi reprezentau pe împăraţi împreună cu zeii lor patroni " Diocletian şi Jupiter, Maximian şi Hercules, Galerius şi Sol, Constantius şi Marte. Pe baza

a două pasaje ambigui din *Paneg.* II (X) 11.4 şi IV (VIII) 1-2, Barnes, în *New Empire,* pp 36-38 si 125-26 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 7-9 a afirmat că împăratul Constantius a devenit prefect al pretoriului şi s-a căsătorit cu fiica lui Maximian pe la 288 şi că, extensie, Galerius a fost probabil tot prefect al lui Diocleţian înainte de 293. Totuşi, unul dintre ei nu este menţionat explicit în nici o sursă ca având funcţia de prefect înainte de a fi devenit Cezari, pe când alţii sunt menţionaţi explicit ca prefecţi în inscripţiile Diarhiei din acea perioadă. Deşi este posibil să fi fost prefecţi înainte de a fi Cezari, este mai probabil că erau comandanţi militari sub comanda Auguştilor lor direcţi în anii anteriori lui 293 Faptul că *Origo* e de acord cu istoricii că împăratul Constantius a renunţat la Elena când a devenit Cezar („Constantius... cum Galerio a Diocletiano Caesar factus est. Relicţa enim Helena priore uxore, filiam Maximiani Theodoram duxit uxorem") face mult mai probabil ca divorţurile şi recăsătoririle Cezarilor să fi avut lor în 293 şi nu anterior. Pentru cercetătorii moderni despre inaugurarea Tetrarhiei, vezi: Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 89-100; Jones, *Later Roman Empire,* vo.l I, pp. 39-42; Kolb, *Diocleţian und die Erste Tetrarchie,* pp. 68-114; Cameron, *Later Roman Empire,* pp. 30-32; Pohlsander, *Helena,* pp. 16-18; Williams, *Diocleţian,* pp. 63-70; Sutherland, *RIC,* voi VI, pp. 1-11 şi Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 142-49.

7. Lact., *De Mort. Pers.* 7-9 caracterizează fiecare tetrarhie şi descrie inovaţiile noii ordini şi programul de construcţii al lui Diocleţian la Nicomedia; Vict. *Caes.* 39, 1-4,8,30 scoate în evidenţă introducerea titlului *Dominus* şi Veşmintele orientale şi ceremoniile imperiale impuse de Diocleţian şi menţionează diviziunile teritoriale ale Tetrarhiei; Eutrop. *Brev.* IX.20-26 rezumă acest material. Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 235-45 analizează teologia imperială a noii ordini; L'Orange, *Art Forms and Civic Life in the Later Roman Empire,* pp. 69-84 şi MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity, passim* descrie şi ilustrează palatele şi ceremoniile elaborate ale împăraţilor romani din această perioadă; Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 193-257; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 8-12 si Williams, *Diocleţian,* pp. 64-70 analizează teoria şi sistemul Tetrarhiei.

8. Lact. *De Mort. Pers. l* - Odahl, *Eariy Christian Latin,* pp. 73-74:

Diocleţianus... orbem terrae... subvertit. Tres enim parţicipes regni sui fecit in quattuor partes orbe diviso et multiplicatis exercitibus, cum singuli eorum longe maiorum numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant... Provinciae quoque in frusta concisae, mulţi praesides et plura officia singulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare; item rationales mulţi et magistri et vicarii praefectorum... (et) exactiones rerurn innumerabilium (fuerunt)... Huc accedebat infinita quaedam cupiditas aedificandi,.- hic basilicae, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiae.

9. Vezi Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, pp. 49-52; Barnes, *New Empire,* pp. 12^' şi *Constantine and Eusebius,* p. 9; Williams, *Diocleţian,* pp. 102-114 pentru descrier[63] oficialităţilor şi a curţii imperiale.

10. Pentru *Notitia Dignitatum,* vezi ediţia lui O. Seeck (Berlin, 1876); şi analiz[a] detaliată a conţinutului făcută de Jones, *Later Roman Empire,* voi. II, pp. 1417-1450. încerca[11] anterioare de a face distincţiile de rigoare între reformele militare ale lui Diocleţian şi C°°s tantin şi modificările lor până la *Notitia Dignitatum, JRS,* voi. 13, (1923), pp. 1-55; #^" Parker, „The Legions of Diocleţian and Constantine", *JRS,* vol.23 (1933), pp. 175-89; S[1] Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 295-311. Studiul fundamental acceptat acurn <* majoritatea cercetătorilor este acela al lui Denis van Berchem, *L' armee de Diocletien & reforme constantinienne* (Paris, 1952). Pentru studii mai recente, vezi: Jones, *Later Rorn&*

, voi. I, pp. 52-60; Luttwak, *Grand Strategy of the Roman Empire,* pp. 127-90; Stephen Johnson, *Late Roman Fortifications,* (Totowa, 1983); Southern and Dixon, *Late Roman Army,* pp. 15-20; Williams, *Diocletian,* pp. 91-101; şi Cameron, *Late r Roman Empire,* pp. 33-36.

1 1 . Barnes tipăreşte o copie a *Listei Verona* aşa curn apare ea într-un manuscris din secolul al VH-lea aflat la biblioteca de la catedrala din Verona în lucrarea *New Empire,* pp. 201-8. Pentru analize ale reformelor administrative realizate de Diocletian, vezi: J.G.C. Anderson, „The Genesis of Diocletian 's Provincial Re-organization", *JRS,* voi. 22 (1932), pp. 24-32; Seston, *Diocletien el la Tetrarchie,* pp. 3 1 1 -47; Jones, *Later Roman Empire,* voi. J, pp. 42-52; Barnes, *New Empire,* pp. 140-225 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 9-10; Cameron, *Later Roman Empire, ,* pp. 39-43; şi Williams, *Diocletian,* pp. 102-14.

12. Lact, *De Mort. Pers.* 7.4-5 menţionează „numeroasele rechiziţionări" (enormitate indictionum) şi „cantitatea mare de bogăţii" pe care Diocletian le-a strâns ca urmare a reformelor economice ale Tetrarhiei; iar Vict. *Caes.* 39.45 comentează că „rezervele de grâne şi sumele obţinute prin plata taxelor au fost atent şi responsabil valorificate" (annona urbis ac stipendiariorum salus anxie solliciteque habita) sub controlul noului sistem. Mulţi comentatori văd noul sistem ca distribuind mult mai echitabil colectarea taxelor în întregul imperiu. Pentru reformele economice în general, vezi: Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 261-94; Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, pp. 61-70; Barnes, *New Empire,* pp. 226-37; Cameron, *Later Roman Empire,* pp. 36-39; şi Williams, *Diocletian,* pp. 1 1 5-39; şi pentru reforma monetară în special, vezi: Sutherland, *RIC,* voi. VI, pp. 1-1 1 şi 93-100; şi Carson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 142-49.

13. Ieronim, *De Viris lllustribus* 80, spune că „Lactantius... a fost chemat de împăratul Diocletian... să predea retorică în Nicomedia" (Lactantius... sub Diocletiano principe accitus... Nicomediae rhetoricam docuit); iar Lactantius confirmă în mai multe lucrări acest fapt, cum ar fi în *Div. Inst.* V.2, „Am predat retorică în Bithynia". Pentru cariera lui vezi: Stevenson, „The Life and Literary Activity of Lactantius"; Campenhausen, *The Fathers of the Latin Church,* pp. 61-86; Barnes, „Lactantius and Constantine"; Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 67-68. în *Paneg.* V (IX) Eumenius menţionează în mai multe rânduri rolul lui ca *Magister sacrae memoriae* la curtea imperială occidentală şi numirea [ui ca profesor de retorică la Autun de către Constantius - pentru textul latin, există o traducere şi un comentariu englezesc: Nixon and Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors,* pp. 145-77 şi 554-63. Pentru documentele legale ale Tetrarhiei şi activitatea juriştilor Gregorianus şi Hermogenianus, vezi: A.M. Honore, „Imperial Rescripts, AD 1 93-305 :Authorship and Authenticity" *JRS* voi. 69 (1979), pp. 51-64; Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 10; Williams, *Diocletian,* pp. 142-45; Corcoran, *Empire of the Tetrarchs,* mai ales pp. 25-122. Pentru zeităţile favorizate de şi Despre teologia imperială a primei Tetrarhii, vezi: Ferguson, *Religions of the Roman Empire,* PP- 32-76; Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 235-44; Carson, 'bid. şi Williams, ibid., şi pp. 140-50 pentru un rezumat final al „Noii Ordini".

14. *Origo, 2.2* menţionează că împăratul Constantin „a fost puţin pregătit în studiul ferelor" (litteris minus instructus) înainte de a începe să slujească sub Diocletian şi Galerius &[1] est (293) în timp ce Euseb. *Vita Const.* 1.19.2 comentează că împăratul „fusese instruit în [st]udiul literelor" (Koajaou^evoq ... mxiSeuaei Ăoycov) când 1-a văzut călătorind spre est cu Piocleţian (301). Datorită condiţiilor nesigure din perioada în care crescuse şi datorită vieţii [îr]l permanentă mişcare a familiei lui, educaţia sa de început a fost probabil minimă. Totuşi, Numeroasele lui scrieri şi prezentările publice păstrate din ultimele decenii ale vieţii arată că

devenise un bun cunoscător al artei literare, chiar dacă nu a fost întotdeauna elocvent, aşa cum se poate observa din studiile lui de maturitate. *Paneg.Vl* (VII) 3-5, apărut înainte de instaurarea lui Constantin ca împărat (307) menţionează elocvent cum a moştenit atât caracteristicile fizice cât şi înzestrările de războinic ale tatălui său. Portretele de pe monede deşi deseori stilizate, dezvăluie şi ele asemănarea. *Paneg.* VI (VII).6 menţionează un mozaic din palatul din Aquileia care o reprezintă pe tânăra Fausta aducându-i lui Constantin un coif strălucitor şi cu panaş înainte de plecarea lui spre Răsărit; *Paneg.* VI (VII) 5. *Paneg.*VII(Vl).3 Lact. *De Mort. Pers.* 18, *Origo.2.*2-3 şi Euseb. *Vita Const.* 1.19 toate menţionează faptul că tânărul Constantin a slujit în Răsărit sub Diocleţian şi Galerius în timp ce tatăl lui era Cezar în Gallia (293-305). Deşi nu există dovezi clare despre locul unde a trăit Elena în această perioadă, evenimente ulterioare par să indice că ea a rămas totuşi foarte apropiată de fiul ei şi probabil că l-a ajutat să-şi crească fiul mai mare, Crispus, care s-a născut în Răsărit pe la anul 300. Revenirea lui Constantin la tatăl său, şi reapariţia Elenei în viaţa publică sunt tratate în capitolele finale.

15. Sursele majore antice despre campaniile militare ale Tetrarhiei în Apus din această perioadă sunt: *Paneg.lV* (VIII); *Paneg.V* (IX); *Paneg.Vl* (VII); *Paneg.Vll* (VI), Vict. *Caes.* 39.22-43; Eutrop. *Brev.* IX, 22-23 şi Oros. *Hist.* VII, 25. Pentru cercetările moderne, documente, epigrafie, arheologie şi numismatică, dar şi texte literare vezi: D.E. Eichholz, „Constantius Chlorus' Invasion of Britain" *JRS,* voi. 43 (1953), pp. 41-46; Johnson, *Roman Forts ofthe Saxon Shore,* mai ales. pp. 23-33; B.H. Warmington, *The North African Provinces from Diocleţian to the Vandal Conquest* (Cambridge, 1954); Barnes, „Imperial Campaigns, A.D. 285-311", mai ales pp. 179-80; Sutherland, *RIC,* voi VI, mai ales monetăriile de la Trier, Carthagina şi Roma; şi Carson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 143-47; Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 101-28; Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, p. 39; Barnes, *New Empire,* pp. 56-61 şi 254-55 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 15-16; Williams, *Diocleţian,* pp. 71-75.

16. *Paneg.lV* (VIII) 5 şi 10 şi *Paneg.V* (IX) 18 si 21 menţionează pe scurt unele victorii din Răsărit de-a lungul Dunării, Nilului şi Eufratului; mai multe date sunt oferite de Lact. *De Mort. Pers.* 9.5-8; Vie. *Caes.* 39.33-38; Eutrop. *Brev.* IX. 23-25 (cu citat din ultimul capitol); Festus, *Brev.* 25; şi Oros. *Hist.* VII.25. Pentru analizele moderne care folosesc aceste documente cât şi papirusuri, dovezi epigrafice, arheologice şi numismatice, vezi: Barnes, „Imperial Campaigns AD 285-311" pp. 180-90; Christopher Haas, *Alexandria in Late Antiquity,* (Baltimore, MD, 1997) mai ales pp. 19-21; Jean-Yves Empereur, *Alexandria Rediscovered* (New York, 1998), pp. 100-9; Wiesehofer, Ancienf *Persia,* pp. 153;Johnson, *Late Roman Fortifications, passim;* Sutherland, *RIC,* voi. VI, mai ales monetăriile răsăritene din Nicomedia, Antiochia şi Alexandria si Carson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 147-49, Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 129-83; Jones, *Later Roman Empire,* voi I, p- ™» Barnes, *New Empire,* pp. 52-55, 61-63 şi 254-55 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 17-1° * Williams, *Diocleţian,* pp. 78-88.

17. Lact. *De Mort. Pers.* 7-18; *Paneg.* VII (VI).6; Euseb.*Vita Const.* 1.13-20; *Orig*°\ 2.2-3; Vict. *Caes.* 39. 43-45; Eutrop. *Brev.lX-* 23 şi 25 şi Oros. *Hist.* VII. 25 oferă detal» despre activităţile tetrărhilor din perioada 299-305; acest material documentar trebui completat prin cel numismatic, epigrafie, juridic şi arheologic. Pentru date şi o cronologi[6] „Reşedinţelor imperiale şi călătoriilor" vezi: Barnes, *New Empire,* pp. 47-64.

18. *Paneg.* IV (VIII), 1,9 şi 21 care menţionează stabilirea barbarilor ca agricult°rl în rpcriiinile deoooulate din Gallia şi Thracia. Vict. *Caes.* 39.45; Eumenius, *Paneg.* V

3-6; Lact. *De Mort. Pers.* 8.8-10 descrie campaniile de reconstrucţie ale tetrarhilor. Vezi: L'Orange, *An Forms and Civic Life in the Late Roman Empire;* Williams, *Diocletian,* pp. 148-50. Edictul lui Diocletian despre preţuri este publicat in *CIL,* voi. III, pp. 802 şi S. Lauffer, *Diokletians Preisedikt* (Berlin, 1971) cu o trad. engl de E.R. Graser in Tenney prank, *An Economic Survey ofAncient Rome,* voi V (Baltimore, MD, 1940), pp. 305-421. Comentariul lui Lactantius la acest edict se află în *De Mort. Pers.* 8.6-7. *Codex Theodosianus* conţinea legislaţie imperială din secolul al IV-lea care leagă populaţia de funcţii şi servicii pentru stat. Pentru politica economică a lui Diocletian, vezi:Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* pp. 261-94; Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, pp. 61-70; Barnes, *New Empire,* pp. 226-37 şi *Constantine and Eusebius,* pp-10-11; Cameron, *Later Roman Empire,* pp. 36-39 şi Williams, *Diocletian,* pp. 115-39.

19. Despre şcolile latine de retorică şi panegirice din Apus vezi: Pichon, *Leş derniers ecrivains profane s,* Galletier, *Panegyriqu.es latins* şi Nixon and Rodgeres, *In Praise of Later Roman Emperors,* iar pentru studiul latinei în est şi istoricii latini târzii, vezi: H.I. Marrou, *Histoire de l 'education dans l 'antiquite* (Paris, 1965), pp. 376; Jones, *Later Roman Empire,* voi. II, pp. 986-91; Den Boer, *Some Minor Roman Historians;* R. Giinther, „Lateinische Historiographie vom 4. bis 6. Jahrhundert". Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 19-20; Williams, *Diocletian,* pp. 143-45, comentează despre insistenţa tetrarhilor asupra folosirii tradiţiei juridice romane în raport cu cea locală şi citează mai multe exemple, inclusiv interdicţia căsătoriilor consangvine. Vict. *Caes* 39.45; Lact. *De Mort. Pers.* 10 sunt printre numeroasele surse antice care descriu practicile religioase ale tetrarhilor. Despre acestea şi despre cum au dus la „Marea Persecuţie", vezi: Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 235-52; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 18-22; Williams, *Diocletian,* pp. 153-75.

20. Comentariile lui Eusebiu se află în *Hist. Eccl.* VIII. l, iar cele ale lui Lactantius în *De Mort. Pers.l* 12. Pentru *aula ecclesiae,* vezi: White, *Building God's House in the Roman World,* pp. 125-39; pentru evaluări moderne ale statutului păgânismului oficial, cultul misterelor şi creştinism la sfârşitul secolului al III-lea, vezi: Ferguson, *Religion of the Roman Empire,* pp. 99; Liebeschutz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 232-77; MacMullen, *Paganism,* pp. 112-37; Turcan, *Cults of the Roman Empire,* pp. 328-41; Frend, *Martyrdom and Persecution,* pp. 324-50 şi *Rise of Christianity,* pp. 439-72 şi Williams, *Diocletian,* pp. 153-72.

21. Th. Ruinart, *Acta martyrum* (Paris, 1689), pp. 340 conţine rezumatul majorităţii ttiartiriurilor militare din această perioadă. Harnack, *Miliţia Christi,* p. 83, comentează „Die Zahl von Akten iiber Soldaten-Martyrien, namentlich aus der letzen Verfolgung, ist nicht §ering, aber wenige sind zuverlässing". A acceptat veridicitatea documentelor *Acta blaximiliani* (295) şi *Marcelii* (298) din Africa de Nord şi *Mii* (302) din Moesia şi le-a Publicat într-o Anexă la această carte, pp. 114. Cadoux, *Early Church and the World,* pp. ^74.87 a acceptat aceste surse şi altele câteva şi a publicat extrase lungi din ele în notele lui. ᶜf. Cadoux, *Early Christian Attitude to War,* pp. 149-57; Dom Henri Leclercq, *"Militarisme", Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie* (Paris, 1933), voi. XI, 1. pp. 1107-81 si Odahl, *Constantine and the militarization of Christianity,* pp. 61-66.

22. Lactantius menţionează incidentulîn D; v. *Inst.lV. 21* şi în *De Mort. Pers.* 10. l-[5]- Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 76-77. începând cu secolul al II-lea creştinii au fost însemnaţi cu semnul crucii la ritualul botezului şi li s-a spus să invoce numele lui Christos Şi să folosească semnul crucii pentru a alunga influenţele demonice - Ipolit relatează această

practică în *Apostolic Tradition* 20-23, iar Lactantius a susţinut cu elocinţă puterea acesto *signa* creştine în lucrările lui.

23. Aceste motivaţii aveau în vedere faptul că Constantius era mai bătrân şi ave mult mai multă experienţă militară şi administrativă; Diocleţian îi era îndatorat lui Constantin pentru ajutorul acordat în 285 şi, ca August principal cu reşedinţa în Apus, i s-a părriu probabil înţelept să limiteze mândria lui Maximian şi să echilibreze puterea colegiului im. perial.

24. Atât Lact. *De Mort. Pers.* 9-11 cât şi Euseb. *Hist. Ecd.* VIII. Anexa l prezintă pe Galerius ca primul instigator la „Marea Persecuţie". Lact. *De Mort. Pers.* 9.9-10 şi 11. j_2 menţionează ambiţia lui Galerius de a atinge o poziţie imperială mai înaltă şi ura lui Rornula faţă de creştini. S-a cerut ca lucrarea Kaxa Xptoxtavcov a lui Porfir din Tyr (cea 270-300) să fie distrusă de împăraţii romani creştini, dar numeroase fragmente au supravieţuit în respingerile gânditorilor creştini - care au fost strânse şi publicate de Adolph Harnack în „Porphyrius, *Gegen die Cristen,* 15 Biicher, Zeugnisse, Fragmente und Referate" (Berlin, 1916), pp. 1-115. în *De Mort.Pers.* 16.4 şi *Div. Inst.* V.2, Lactantius îl menţionează pe Hierocles şi alţi oficiali imperiali şi filosofi care au scris şi au persecutat creştini în această perioadă - pentru cariera lui Porfir şi Hierocles vezi *PLREpp.* 716.17 şi 432.Pentru analize moderne vezi: Dodds, *Păgân and Christian in anAge ofAnxiety,* pp. 108-9, Frend, *Martyr-dom and Persecution,* pp. 354-62; W. Den Boer, A Păgân Historian and His Enemies: Porphyry Against the Christaians", *CP* vol.69 (1974), pp. 198-208; T.D. Barnes, „Sossianus Hierocles and the Antecedents of the Great Persecution" *HSPC* voi. 80 (1976), pp. 246-77; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 18-22; W.H.C. Frend, „Prelude to the Great Persecution: The Propaganda War"./EH voi. 38 (1987), pp 1-18 şi *Rise of Christianity,* pp. 440-44; şi Williams, *Diocleţian,* pp. 163-75.

25. Euseb. *Hist.Eccl,* VIII. l .7 comentează că „persecuţia a început cu fraţii din armată" (EK TCOV EV aipatEtatoţ a8£^(j>a}v Kaiap^o)a.evou TOU 810371x01)) şi la VIII.4 oferă detalii despre acţiunile din legiunile răsăritene. *Acta Julii* este tipărită în Ruinart, *Acta Martyrum,* pp. 569-70 în Harnack, *Miliţia Christi,* pp. 119-21 şi parţial în Cadoux, *Early Church and the World,* p. 576. *Acta Tarachi* în Ruinart, *Acta Martyrum* pp. 451-52 şi Cadoux, *Early Church and the World,* pp. 577 şi 584-85 vorbeşte de faptul că la început soldatul creştin din regiunea lui Diocleţian era mai întâi scos din armată şi doar ulterior s-a luat decizia de martirizare.

26. Euseb. *Vita Const.* 1.19, menţionează că Constantin era mereu alături de Diocleţian în timpul campaniei lor prin Palestina. Decretul lui Diocleţian împotriva maniheenilor se află în *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* 15.3 publicat în *Fontes Iuri Romani Antejustiniani, 2* (Florenţa, 1940). Persecuţia diaconului Romanus în Antiochia a fos[1] menţionată de Euseb. *De Martyribm Palaestinae 2.* Despre acest incident vezi: P. R.L.Brown, „The Diffusion of Manichaeism in the Roman Empire"7flS voi. 59 (1969), pp. 92-l0[3;] Barnes, „Sossianus Hierocles and the Antecedents of the Great Persecution", pp. 246-5-" *Constantine and Eusebius,* pp. 20-21 şi Williams, *Diocleţian,* pp. 153-74.

27. Lact. *De Mort. Pers.* 10.6-11.8 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 77-7»> menţionează întâlnirea dintre Diocleţian şi Galerius în Nicomedia şi pare să fi cunosc surse speciale referitoare la discuţiile dintre cei doi. Constantin era prezent la curte şi, prin[t] un edict ulterior „Edict către Provincii referitor la greşelile politeismului", menţionat o Euseb. *Vita Const.* 11.49-52, menţionează că ar fi auzit răspunsul lui Apollo care ar determinat pe împăraţii răsăriteni să emită „edictele sângeroase" împotriva creştinilor -

politică pentru care el spune că nu ar fi avut nici o simpatie. Dedicaţiile găsite în sanctuarul lui Apollo în numele lui Diocleţian şi Maximian arată devotamentul imperial faţă de credinţa în oracol. Pentru inscripţiile de pe templul lui Apollon, vezi A. Rehm, „Kaiser Diokletian und das Heiligtum von Didyma" *Philologus,* voi 93 (1938) pp. 74-84; iar pentru evaluările nioderne ale deciziei imperiale de continuare a pesecuţiilor, vezi: Frend, *Martyrdom and persecutîon,* pp. 362-63 şi *Rise of Christianity.* pp. 452-57; Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 248-9; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 18-21; Williams, *Diocleţian,* pp. 174.75; Elliot, *Christianity of Constantine,* pp. 35-38 care consideră că începutul persecuţiei din 303 ar fi fost momentul de răscruce din evoluţia religioasă ulterioară a lui Constantin, nu convertirea din 312.

28. *De Mort. Pers.* 9.11: „Diocles... summa felicitate regnavit, quamdiu manus suas justorum sanguine non inquinaret." Lactantius continuă în *De Mort. Pers.* 12 şi 13 arătând spre *Terminalia* din 303 ca începutul persecuţiei, descriind distrugerea bisericii din Nicomedia şi prezentând pierderile pe care le-au avut creştinii sub efectul primului edict - şi comentează că nu au mai avut libertatea şi dreptul de a vorbi ca cetăţeni („libertatem denique ac vocem non haberent"). Euseb. *Hist. Eccl.* VIII.2.4 menţionează că „în al nouăsprezecele an al domniei lui Diocleţian... edictele imperiale au fost publicate pretutindeni, cerând ca bisericile să fie distruse şi textele scrise să fie distruse prin ardere şi ca lăcaşurile de cult să fie pângărite şi ca slujitorii, dacă persistau în credinţa creştină, să fie lipsiţi de libertate." Pentru comentarii moderne, vezi: Jones, *Later Roman Empire,* voi. I, pp. 71-72; Frend, *Martyrdom and Persecution,* p. 364 şi *Rise of Christianity,* pp. 457-58; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 22-24 şi Williams, *Diocleţian,* pp. 175-77.

29. Credinţa personală a lui Constantius nu poate fi cunoscută cu precizie datorită lipsei de informaţii. Motivele de pe monedele pe care le-a emis venerează zeităţile olimpiene favorizate de Tetrarhie şi îl fac să apară ca un păgân tradiţional. Totuşi, aceste motive au fost probabil alese de colegii lui şi impuse lui. Eusebiu, în *Vita Constantini,* îl prezintă ca un devot al „Zeului Suprem" şi favorabil creştinilor la curtea lui. Dar această prezentare datorează mult propagandei lui Constantin. Câteva motive artistice, inscripţii şi panegirice constantiniene de început îl prezintă ca un adept al zeului Soare. Dar acestea duc la interpretări diferite. Ceea ce este cert din dovezile contemporane lui este că nu i-a urmat pe colegii lui Pe calea brutală a represiunii şi vărsării de sânge în timpul „Marii Persecuţii" şi că fiul lui a moştenit şi a extins atitudinea lui tolerantă faţă de creştini. Pentru faptul de a fi fost un Păgân monoteist sau un sincretist religios cu o devoţiune specială pentru Sol ca „Divinitate Supremă" vezi: Jacob Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen* (1852)- *The Age of Constantine the Great,* trad. de Moses Hadas (New York, 1949), pp. 190,245 şi 282; Piganiol, *L'enipereurConstatin,* pp. 31-36; Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 6-15; MacMullen, *Constantine,* p. 38; Charles Odahl, „Constantine's Conversion to Christianity", in Harold T Parker, *Problems in European Histoiy* (Durham, 1979), pp. 6-9; Barnes, *Constantine and* pp. 12-13 şi 36-37; pentru o analiză detaliată a terminologiei religioase a lui folosită în descrierea credinţelor lui Constantius, vezi: Mark D. Smith, „Eusebius and the Religion of Constantius I", *Studia Patristica,* voi 29 (1997), pp. 133-40.

30. Lact. *De Mort. Pers.* 13-16 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 78-81; Euseb. *#«. *Eccl.* VIII. 2-13 oferă informaţiile generale despre „Marea Persecuţie" şi unele detalii Pecifice despre unele edicte de aplicare a persecuţiilor în Imperiul Roman între 303-5. 4c? *Martyrum,* diverse documente donatiste şi *Liber Pontificalis* adaugă alte detalii. Pentru Balize moderne şi naraţiuni despre persecuţie, vei: Frend. *Martyrdom and Persecution,* pp.

364-67 şi *Rise of Christianity,* pp. 456-63; Chadwick, *Early Church,* pp. 121-24; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 22-24; Williams, *Diocleţian,* pp. 175-85.

31. Lact.De *Mort. Pers,* 17, menţionează festivităţile cu prilejul *Vicennalia* la Roma şi Nicomedia şi boala pe care Diocleţian a contactat-o pe drumul de întoarcere. *Paneg.* Vi (VII) 9.2., *Paneg.* VII (VI) 15.6, Vict. *Caes.* 39.48 şi Eutrop. *Brev.* IX 27 oferă dovezi cu privire la faptul că Diocleţian a formulat un plan de retragere şi 1-a forţat pe Maximian să depună jurământ în templul lui Jupiter Capitolinul în noiembrie 303 prin care accepta să renunţe împreună la conducere la momentul adecvat. Lact. *De Mort. Pers.* 15.3-16.1 şi Euseb. *Hist. Eccl.* VIII.7-13 şi *Mart. Pal. 2* descriu suferinţele creştinilor sub al patrulea edict. Studii moderne despre aceste subiecte: H.P. L'Orange, „Ein tetrarchisches Ehrendenkmal auf dem Forum Romanum", *Romische Mitteilungen,* voi 53 (1938) pp. 1-34 şi Art *Forms and Civic Life in the Late Roman Empire,* pp. 45-46 şi 66-68; Seston, *Diocletien et la tetrarchie,* p. 187; Frend, *Martyrdom and Persecution,* pp. 365-77 şi *Rise ofChristianity,* pp. 460-62; Barnes, *New Empire,* pp. 56 şi 59 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 24-25; Williams, *Diocleţian,* pp. 186-89.

32. Sutherland, *RIC,* voi. VI, pp. 5 şi 486-519 şi Garson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 147-48 notează închiderea monetăriei de la Thessalonic şi deschiderea unei monetarii la Serdica în 303-4, ceea ce indică o deplasare spre nord a lui Galerius în acea vreme. Lact. *De Mort. Pers.* 18 menţionează ameninţarea lui Galerius către Maximian si discursul lui din Nicomedia prin care îi cerea lui Diocleţian să se retragă şi să-i numească Cezari pe Severus şi Maximin, împreună cu ameninţările bătrânului împărat la 18-15; Vict. *Caes.* 39.48 sugerează că Diocleţian a demisionat datorită „caracterului său demn" şi datorită faptului că a prevăzut o nouă perioadă de frământări politice la care nu voia să fie părtaş. Pentru comentarii moderne, vezi: Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 25-26 şi Williams, *Diocleţian,* pp. 189-91.

33. Lact. *De Mort. Pers.* 19; Euseb. *Hist.* Ecc/.VIII. 13-11; *Origo,* 1.1 şi 3.5; Vict. *Caes.* 39. 40-48.1; Eutrop. *Brev.* IX.27-X.1; Oros. *Hist.* VII.25.14-16; Zos. *Hist. Nova* II.8 oferă informaţii despre retragerea lui Diocleţian şi Maximian şi crearea celei de a doua Tetrarhii în 305. Lactantius precizează că Diocleţian a plecat spre „provincia lui natală" pe care Eutropius a menţionat-o afirmând că nu era departe de Salonae (la Spalatum - Split-pe coasta de sud a Croaţiei). Lactantius crede că Maximian s-a retras în Campania, dar Eutropius crede că e vorba de Lucania. Pentru comentarii moderne despre demisiile din 305 şi vestigiile din palatullui Diocleţian de la Split, vezi: Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 26-27; Kolb, *Diocleţian und die Erste Tetrarchie* pp. 128-58; L'Orange, Art *Forms and Civic Life in the Late Roman Empire,* pp. 70-79; Jerko and Tomislav Marasovic, *Diocleţian Palace* (Zagreb, 1970); Williams, *Diocleţian,* pp. 191-94.

34. Acest rezumat al vieţii şi carierei lui Constantin între 293-305 se bazează pe *M®* multe surse antice şi câteva ipoteze raţionale din evenimentele ulterioare. (l) Pleacă în Răsări ca tribun în 293: *Paneg.Vl* (VII) 6.2 -primeşte coiful cu pene dat de Fausta; *Paneg.* VI (VID' 5.3 - „cum per maximos tribunatus stipendia prima conficeres". (2) Căsătoria cu Minervina-*Paneg.* VI (VII).4.1 - „te ab ipso fine pueritiae ilico *matrimonii legibus* tradidisti, ut prin[10] ingressu adulescentiae formares *animum maritalem";* Vict. *Epitome* 41.4 şi Zos. #'[5]' M?va,II.20.2 - o numeşte pe Minervina. (3) Participă la războiul contra perşilor alături d împăraţii din Răsărit: *Origo2.2* - „obses apud Diocletianum et Galerium sub iisdem fortiter & Asia militavit"; şi Const. *Oratio ad Coet.16.2* -îşi aminteşte că a văzut Babilonul. (4)Fi[u] r^c.™,*. *nr-ion* 5.19: Euseb. *Hist. Eccl* X.9.4; Vict. *Caes.* 41.6; Vict. *Epitome* 41. 4; *Ot*[os]'

Hist. VII.28.22 -identificat ca primul fiu al lui Constantin cu Minervina. (5) Stabilirea relaţiei dintre Crispus şi Elena: Vict. *Epitome,* 41.11-12, Zos. *Hist. Nova,* II.29.1-2 - menţionează marea supărare a Elenei la moartea ulterioară a nepotului ei. (6) Stima lui Diocleţian pentru Constantin: Lact. *De Mort. Pers.* 18.11 - Diocleţian a spus: „Hic vero et amabilis est et iţa imperaturus, ut patre suo melior et clementior iudicetur". (7) Călătoria în Egipt împreună cu Diocleţian: Euseb. *Vita Const.* 1.19 - Constantin este la dreapta lui Diocleţian în drum spre Egipt; Const. *Oratio ad Coet.* 16.2 - îşi aminteşte că a văzut oraşul Memphis. (8) Ascensiunea la statutul de *tribunus ordinis primi: Paneg.* VII(VI) 3.3 - „stipendiis in ordinem meritis et militiae gradibus emensis"; Lact. *De Mort. Pers* 11, Const. *Oratio ad Coet. 25* şi Euseb. *Vita Const.* 11.49-52: Lactantius descrie scena, iar Constantin îşi aminteşte răspunsul oracolului lui Apollo şi începutul perioadei „edictelor sângeroase". (10) Galerius se opune numirii lui Constantin ca Cezar şi organizează mai multe comploturi împotriva lui: Lact. *De Mort. Pers.* 18.11; 24.4-5 - „Nam et in insidiis saepe iuvenem adpetiverat... sub obtentu exerciţii ac lusus feris illum obiecerat, şed frustra, quoniam dei manus hominem protegebat"; Euseb. *Cita Const.* 1.20 şi *Origo* 2.3 - „şed hune Galerius obiecit ante pluribus periculis. Nam et in Sarmatas iuvenis equestris militans ferocem barbarum, capillis tentis raptum ante pedes Galerii imperatoris adduxerat" Barnes, in *New Empire,* pp. 39-44 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 25-27 rezumă şi listează toate aceste evenimente. El consideră că episodul sarmat s-ar fi putut produce prin 299 şi Constantin ar fi putut pleca spre Roma cu Diocleţian în 303 - sursele plasează evenimentul într-o perioadă ulterioară când Diocleţian nu mai putea să-1 protejeze pe Constantin (304-5) şi nu există dovezi pentru celălalt eveniment. Dorries, *Constantine the Great,* pp. 11-14 are unele comentarii interesante şi pline de sensibilitate despre atitudinea lui Constantin faţă de persecuţiile din această perioadă.

35. Williams, *Diocleţian* (London, 1985), rămâne încă cea mai bună lucrare despre perioada lui Diocleţian - pentru o revizuire a republicării lucrării în 1997 de Routledge, vezi: Charles Odahl, *AncW,* voi. *29,2* (1988) pp. 175-76.

Note la capitolul IV

1. Pentru ascensiunea lui Constantin ca împărat în Apus şi convulsiile politice şi militare ale celei de a doua Tetrarhii între 305 şi 311, primele trei panegirice latine în onoarea lui Constantin cel Mare în Gallia - *Paneg.Vl* (VII), VII (VI) şi VIII (V) şi *De Mortibus Persecutorum* a lui Lactantius - oferă cele mai detaliate dovezi literare. Unele informaţii importante au fost menţionate în primele pagini ale lucrării lui Eusebiu, *Vita Constantini* şi în *Origo Constantini Imperatoris* şi în relatările politico-militare ale lui Eutropius. Acestor surse li se pot adăuga monedele imperiale din această perioadă şi unele vestigii arheologice semnificative din oraşe precum York, Trier, Autun care au fost guvernate de Constantin după 306. Printre numeroasele studii moderne despre Constantin, cu capitole despre guvernarea lui pre-creştină ca împărat în Gallia din 306 în 312, se numără Alfoldi, *Conver-*^{s}*ion of Constantine,pp.* 5-15; Jones, *Constanine,* pp. 56-72; MacMullen, *Constantine,* pp. ^{3}2-53; Dorries, *Constantine the Great,* pp. 14-26; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 29-43; şi Grunewald, *Constantius Maximus Augustus,* pp. 13-61; vezi Barnes, *New Empire* Pp. 60-71 pentru cea mai precisă cronologie pentru această perioadă.

2. Cea mai mare parte a materialului poate fi găsită în capitolele 20-23 din Lact. *De btors. Pers.* cu unele citări semnificative precum:20.1 - „Galerius postquam senibus expulsis

quod voluit effecit, se iam totius orbis dominum esse rebatur. Nam Constantius quarnvi priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod et natura mitis esset et valitudine corporis impeditus." 21.1 - „Adeptus igitur maximam potestatem ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit." 22.1-2 -„Quae igitur in Christianis excruciandis didicerat consuetudine ipsa in omnes exercebat. Nulla poena penes eum levis, non insulae, ncm carceres, non metella, şed ignis, crux, ferae in illo erant cotidiana et facilia." 23. l -„At vero illud publicae calamitatis et communis luctus omnium fuit, census in provincias et civitates semel missus. Censitoribus ubique diffusis et omnia exagitantibus hostilis tumultus et captivitatis horrendae species erant." în *De Mort. Pers.* 9.2, Lactantius 1-a numit pe Galerius o „fiară" si 1-a descris astfel:"Inerat huic bestiae naturalis barbaries, efferitas a Romano sanguine aliena." în 22.4 e menţionat dispreţul împăratului pentru literatură şi elocinţă şi în 21.5-6 e povestit obiceiul lui de a colecţiona urşi pe care-i hrănea cu carne de om. în 25.1 e numit *Bestia mala.* Lactantius extrage informaţii din tradiţiile apocaliptice oraculare păgâne şi creştine atunci când se referă la împăraţii persecutori pe care-i numeşte „bestiae malae" şi îi ameninţă cu *ultio Dei* „răzbunarea lui Dumnezeu" pentru folosirea puterii în scopuri criminale, în *Div. Inst.* V 23-24 şi VII. 14-16 pe care a scris-o în Apus după ce Galerius a preluat puterea în 305 şi a sporit numărul persecuţiilor în Răsărit. Pentru o analiză utilă a ameninţărilor cu răzbunarea lui Dumnezeu împotriva persecutorilor din *Divinae Institutiones* şi exprimarea răzbunării împlinite în *De Mor. Pers.,* vezi: Baynes, „Lactantius, *Divinae Institutiones"* în *Byzantine Studies,* pp. 348-54; pentru folosirea limbajului şi imaginilor apocaliptice de către alţi scriitori ai timpului, cum ar fi Victorinus din Pattau, Eusebiu din Cezareea si Constantin însuşi, vezi: Ethelbert Stauffer, *Christ and the Caesars* (Philadelphia, PA, 1955), p. 261; Charles Odahl, „The Use of Apocalyptic Imagery in Constantine' s Christian Propaganda", *Centerpoint,* voi. 4,3 (1981), pp. 9-19 şi Chesnut, *First Christian Histories,* pp. 164-74.

2. *Origo.2.2* îl caracterizează pe Constantin ca *obses* (ostatic) la curtea lui Diocleţian şi Galerius şi menţionează că după retragerea lui Diocleţian, „Galerius 1-a expus pe Constantin la numeroase pericole". Vict. *Caes.* 40.2 foloseşte de asemenea termenul obses pentru a descrie situaţia lui Constantin ca ostatec al lui Galerius; Lact. *De Mort. Pers.* 25.4-5 şi Euseb. *Vita Const.* 1.20-21 menţionează „capcanele" si „comploturile" organizate împotriva lui.

4. Victoriile lui Constantius au fost analizate în capitolul anterior. Reputaţia lui referitoare la o guvernare cinstită şi blâjidă a fost remarcată de toţi autorii, creştini şi păgâni deopotrivă, precum Euseb. *Vita Const.* 1.13; şi Eutrop. *Brev.X* .1. Numele şi dovezile referitoare la cei trei fii şi cele trei fiice de laTheodora (Flavius Delmatius, lulius Constantius, Hannibalianus, Constantia, Anastasia şi Eutropia) sunt menţionate de Barnes, *New Empir^e*> p. 37. Cariera de început a lui Cosntantin a fost analizată în capitolul anterior, Lact. *De Mort. Pers.* 19.3-5 menţionează că soldaţii si oficialităţile prezente la anunţarea noilor Cezari în Nicomedia „au părut a fi loviţi de fulger" *(Obstupefiunt omnes)* când Constantin a fost omis în favoarea lui Severus şi Maximin. Vict. Cae.s.40.2 îl prezintă pe Constantin ca fiind „animat de dorinţa de a conduce" încă din tinereţe; în timp ce sursele antice menţioneaz[3] meritele lui pentru a fi împărat, cum ar fi de ex. Euseb. *Vita Const.* 1.19.

5. Nomenclatura oficială a membrilor celei de a doua Tetrarhii apare pe monedei[6] imperiale, pe acele monede de aur, *aurei,* emise de marile monetarii ale oraşelor cu sau in vecinătatea unei reşedinţe imperiale importante (Trier, Ticinum, Aquileia, Serdica, Nîcomedi<[1]>

• . i----- i„;„v c; ^p; *folles* de bronz emise de aceste monetarii, dar si altele din

Londinium Lugdunum, Roma, Carthagina, Siscia, Sirmium, Heraclea şi Cyzicus, în această perioadă au fost emise foarte puţine monede de argint - vezi Sutherland, *RIC,* voi. VI, *passim;* şi Garson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 149-157 pentru datarea monedelor. Eutrop. *ffrev.X,* l -2 şi Oros, *Hist.* VII, 25-15-16 sugerează că Constantius a renunţat voluntar la controlul asupra Italiei şi Africii şi i-a permis lui Galerius să îl numească pe Severus ca Cezar peste aceste provincii; dar este evident din textul lui Lact. *De Mort. Pers.* 18-23 că Diocleţian şi Galerius i-au impus cu forţa pe noii Cezari lui Constantius. Pentru situaţia politică aparent liniştită, dar instabilă în esenţă de la începutul celei de a doua Tetrarhii, vezi: Williams, *Diocleţian,* pp. 192-95; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. *25-21.*

6. Lactantius era probabil încă în Răsărit la mijlocul lui 305 şi pare să fi folosit surse interne pentru istoria pe care o consemnează în *De Mort. Pers.* 25.3-5 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 83-84.

7. *Origo* 4.11 arată că Galerius era un foarte mare consumator de băuturi („ebriosus... temulentus") şi i-a cerut prefectului lui să confirme orice ordin ar fi dat „post prandium" a doua zi. Sursele creştine şi păgâne menţionează fuga lui Constantin de la curtea lui Galerius către anturajul tatălui lui - Lact. *De Mort. Pers.* 25.5-8; Euseb. *Vita Const.* I 20-21; *Origo* 2.4; *Paneg.Vll* (VI), 7-8; Vict. *Caes.* 40.2-4 şi *Epitome* 41.2; Zos. *Hist. Nova* II.8. Deşi unele dintre aceste surse nu relatează toate evenimentele menţionând doar întâlnirea cu tatăl său, în final în Britannia, este clar din *Paneg.* VII (VI) şi din *Origo* că a ajuns în Gallia în vara lui 305, a participat alături de Constantius la campaniile acestuia din Britannia şi a fost alături de el până a murit în York în vara lui 306, aşa cum menţionează *Origo* 2.4: „Tune eum Galerius patri remisit. Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summa festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressus, ad patrem Constantius venit apud Bononiam, quam Galii prius Gesoriacum vocabant. Post victoriam autem Pictorum Constantius pater Eboraci mortuus est, et Constantinus omnium militum consensu Caesar creatus." Mulţi cercetători au acceptat povestea fugii lui Constantin la tatăl lui ca pe un eveniment real, de pildă Burckhardt, *Age of Constantine,* p. 251; Jones, *Constantine,* pp. 57-58; MacMullen, *Constantine,* p. 32; Pohlsander, *The Emperor Constantine,* pp. 14-15. Câţiva revizionişti cum ar fi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 27; Creed, *Lactantius,* p. 105 şi Nixon and Rodgers, *In Praise ofLater Roman Emperors,* pp. 228-29 au încercat să o considere ca propagandă ulterioară. Această interpretare este improbabilă datorită faptului că (1) povestirea este menţionată foarte des în majoritatea surselor păgâne şi creştine; (2) [f]ste în acord cu evenimentele timpului; şi (3) acţiunile sunt caracteristice lui Constantin.

8. *Origo* 2.4 şi *Paneg.* VII (VI) 7-8 menţionează campania din Britannia de nord; şi diploma militară din 7 ianuarie 306 menţionează pe împăraţii principali ca „Britannicus II" ceea ce sugerează că ar fi avut loc în a doua jumătate a anului 305 - pentru diplomă, vezi: Barnes, „Imperial Campaigns, AD 285-311", pp. 189-91. H.H. Scullard, *Roman Britain: Outpost of Empire* (London, 1979), p. 69; Johnson, *Late Roman Fortifications,* pp. 132-33; Şi Sheppard Frere, *Britannia: A History of Roman Britain,* ed. a III (London, 1987), pp. [3]30-36, se referă la reconstrucţiile militare şi urbane din perioada lui Constantin.

9. Menţiunile referitoare la guvernarea blândă a lui Constantius din Euseb. *Vita Const.* I. 13 şi Eutrop. *Brev.X* 1. în capitolele despre edictele persecuţiei, Lact. *De Mort. Pers.* 15.7 menţionează că: „Constantius, pentru a nu părea că nu e de acord cu ordinele date de conducătorii principali, a permis bisericilor ca zidurile, care puteau fi reconstruite, [s]a fie distruse, dar adevăratul templu al lui Dumnezeu, care e reprezentat de oameni, 1-a Păstrat neatins." în *Vita Const.* 1.17, Eusebius îl prezintă pe Constantius ca un devot al

„Dumnezeului Suprem" (xeoq ...ETU Tiavtcov) şi aproape un creştin în viaţa lui particulară Dar, aşa cum menţionează Elliott recent, nu era creştin - *Christianity of Constantine,* pp 17-27; dar era mai tolerant decât ceilalţi co-împăraţi în politica lui religioasă şi probabil că a fost un sincretist în căutarea „Divinităţii Supreme" în viaţa lui personală, aşa cum Constantin şi Eusebiu menţionează *(Vita Const.* I 17 şi 27). Pnetru terminologia religioasă pe care o foloseşte Eusebiu referitor la Constantius, vezi iarăşi Smith, „Eusebius and the Relj. gion of Constantius I". Despre aceste probleme, vezi analizele lui Dorries, *Constantine the Great,* pp. 19-20 unde argumentează că atât în stilul guvernării sale cât şi în tendinţele religioase, „Constantin s-a dovedit a fi fiul tatălui lui".

10. Sursele antice pentru aclamarea lui Constantin *sunt Paneg.Vll* (VI) 7-9; Lact. *De Mort. Pers.* 24.8-9; Euseb. *Vita Const* 1.21-22; *Origo.* 2-4; Vict. *CaesAO.2-4;* Eutrop! *Brev.X.l-2;* Vict. *Epitome* 41.1-3; *Oros,Hist.* VIII, 25.16; Soc. *Hist. Eccl.l.* 2.1; Zosi *Hist.Nova 11.9;* inscripţii, *CUL,* voi I, pp. 268-69; *Chronica Minora,* 1.231. Pentru analize moderne, vezi: Burckhardt, *Age of Constantine,* pp. 251-53; Piganiol, *L'empereur Constantin,* pp. 41-42; Jones, *Constantine,* pp. 57-58; MacMullen, *Constantine,* pp. 38-39; Dorries, *Constantine the Great,* p. 19; Barnes, *Constantine and Eusebius.* p. 27; Grant, *Constantine the Great,* p. 23; Pohlsander, *The Emperor Constantine,* p. 15. Pentru York şi conducătorul lui vezi: Frere, *Britannia,* pp. 334-36; *Roman York* (York, 1971); A.L. Laishley, *The City of York and the Minster* (York, 1971); şi Keith Spence, *Cathedrals and Abbeys of England and Wales* (New York, 1984), pp. 264-69.

11. Lact. *De Mort. Pers.* 25.1-5, Odahl. *Early Christian Latin,* pp. 84-85: „Paucis post diebus laureata imago eius adiata est ad malam bestiam. Deliberavit diu an susciperet. In eo paene res fuit, ut illam et ipsum qui attulerat exureret, nisi eum amici ab illo furore flexissent admonentes eum periculi, quod universi milites, quibus invitis ignoti Caesares erant facti, suscepturi Constantinum fuissent atque ad eum concursuri alacritate summa, si venisset armatus. Suscepit itaque imaginem admodum invitus atque ipsi purpuram misit, ut ultro ascivisse illum in societatem videretur... Şed illud excogitavit, ut Severum, qui erat aetate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum vero non imperatorem, sicut erat factus, şed Caesarem cum Maximino appellari iuberet, ut eum de secundo loco reiceret in quartum."

Cf. *Paneg.* VI (VH).5.3 şi Paneg. VII (VI).8.2 care confirmă faptul că împăratul se referă la înălţarea la rangul celorlaţi şi a fost mulţumit la început să accepte titlul de Cezar. Pentru apariţiile lui timpurii pe monedele din întregul imperiu, vezi: Sutherland, *RIC,* voi. VI, mai ales Londinium, pp. 126-30; Treveri, pp. 202-9; Serdica, pp. 495-97; Nicomedia, pp-559-61; Antiochia, pp. 625-29; şi Alexandria, pp. 671-76; Garson, *Coins of the Roman Etnpire,* pp. 149-57. Pentru evaluări moderne ale dilemei lui Galerius şi rapidităţii lui Constantin după aclamarea din vara lui 306, vezi: MacMullen, *Constantine,* pp. 38-39; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 28-29; Griinewald, *Constantinus Maximus Augustus,* pp. 13-16.

12. Scullard, *Roman Britain,* p. 69 şi Frere, *Britannia,* pp. 334-36 menţionează proiectele de reconstrucţie din această perioadă şi afirmă că cele şase pietre indicatoare datează din primele luni ale conducerii lui Constantin în Britannia. *Roman York,* pp. 25-27 ilustrează multe dintre produsele romane din Yorkshire Museum, inclusiv capul împăratului Constantin - care este descris în detaliu în *An Inventory of the Historical Monuments in the City of York,* voi. LEburacum, Roman York (York, 1962), p. 112. Este interesant de observat că York Civic Trust a comisionat recent o statuie de bronz înaltă de 1,6 m reprezentându-1 pe Constantin şezând, realizată de artistul modern Philip Jackson şi că această statuie a fost amplasată pe un postament de 1,8 m înălţime în faţa uşilor de sud ale Bisericii York pe 25

iulie 1998 pentru a marca aclamaţia lui Constantin în apropierea acelui loc în urmă cu 1700 de ani - *The Times (25* iulie, 1998), „News" p. 6. Această statuie e situată foarte aproape de Jocul unde era aşezată cea veche.

13. înfrângerea francilor la începutul domniei lui Constantin e menţionată în *Paneg.Vl (Vil)A; Paneg.Vll* (VI). 10-11; *Paneg.X* (IV). 16; Euseb. *Vita Const.* 1.25; şi Eutrop. *Brev.X3* _ cu numele regilor capturaţi şi pedepsiţi la Trier menţionate în *Paneg.Vll* (VI). 11.5. Barnes, „Imperial Campaigns AD. 285 -311, pp. 191-93, *New Empire,* pp. 69 şi 256-58 şi *Constantine and Eusebius* p. 29 şi 298 aduce date despre titlurile victoriei. Pentru programul constantinian de construcţii din Trier şi Gallia, vezi: *Paneg.* VII (VI).22; Wheeler, *Roman ArtandArchitecture,* pp. 71-76; Edith Mary Wightman, *Roman Trier and the Treveri* (New York, 1971) pp. 58-59 şi 92-113 şi *Gallia Belgica* (Berkeley, 1985), pp. 234-37; şi Anthony King, *Roman Gaul and Germany* (Berkeley, 1990) pp. 182-85.

14. *Paneg.* VI (VII) 3.4: „Neque enim forma tantum in te patris, Constantine, şed etiam continentia, fortitudo, iustitia prudentia şese... praesentant"; şi Euseb. *Vita Const.* 1.19 şi 22. Aceasta era imaginea pe care Constantin a dorit să o proiecteze căci şi-a stabilit dreptul de a guverna şi de a construi o bază de putere în Gallia.

15. Lact. *De Mort. Pers.* 24.9, Odahl, *Early Christian Latin,* p. 84. „Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit prius quam Christianos cultui ac deo suo reddere. Haec fuit prima eius sanctio sanctae religionis restitutae". Cf. Div. Inst. 1.1.13 unde afirmă că împăratul Constantin a fost „primul dintre conducătorii romani care au respins greşelile şi au făcut cunoscută şi au respectat slava celui cu adevărat Dumnezeu" şi a realizat „un excelent început" prin „restaurarea dreptăţii" pentru creştini în zorii guvernării lui. Deşi Lactantius este singura sursă antică pentru guvernarea religioasă tolerantă de la începutul domniei lui Constantin, nici o altă sursă nu-1 contrazice. Barnes, „Lactantius and Constantine", pp. 43-46 apără veridicitatea afirmaţiilor lui Lactantius şi Creed, *Lactantius,* pp. 105-6 o acceptă şi el. în lumina dorinţei lui Constantin de a obţine confirmarea guvernării lui imperiale de la Galerius şi a geniului lui diplomatic folosit în perioadele tulburi ale celei de a doua Tetrarhii, este probabil corect să presupunem că a aşteptat până după ce a fost recunoscut ca Cezar de către Augustul din Răsărit înainte de a emite dispoziţiile cu privire la toleranţa religioasă faţă de creştinii din provinciile lui. Este imposibilă o determinare cu precizie a deplasărilor lui Lactantius în timpul „Marii Persecuţii", dar majoritatea comentatorilor moderni consideră că era în Apus (Gallia sau nordul Africii) între 305-311 - Stevenson, „Life and Literary Activity of Lactantius", pp. 661-77; Barnes, „Lactantius and Constantine", pp 40-41. Creed, *Lactantius.* pp. xxv-xxvii, Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 67-68; Digeser, *Making of a Christian Empire,* pp. 133-35.

16. Lact. *De Mort. Pers.26.l-4* - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 85-86 şi Zos. *Hist. Nova* II9 oferă cele mai multe date despre uzurparea lui Maxentius; vezi de asemenea *Origo,* 3.6; Vict. *Caes.40.5;* Eutrop. *Brev.* X.2.3; Vict. *Epitome,* 40:2 şi Oros. Hwf.VII.28.5. Pentru analize moderne, vezi Jones, *Constantine ,* p. 59; Dorries, *Constantine the Great,* Pp. 20-21; şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 29-30.

17. Lact. *De Mort. Pers.* 26.1-4 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 86-87; *Origo.* 3.6 şi 4.9-10; Vict. *Caes.* 40.6-7; Eutrop. *Brev.X.2;* Oros. *Hist.* VII.28.6-8; Zos. *Hist. Nova* II. 10. Multe dintre aceste surse sunt destul de vagi cu privire la timpul sau locul unde a nuirit Severus, dar *Origo* 4.10 afirmă clar că a fost ucis numai atunci când Galerius a invadat Italia la sfârşitul verii lui 307 - cf. Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 30 şi Creed, *Lactantius,* pp. 107-8.

18. Euseb. *Vita Const. l.* 25 menţionează vizita lui Constantin „la populaţiile din Britannia"; Sutherland, *R1C,* voi. VI p. 129, 82„ menţionează un *follis* cu inscriptj$_a$ ADVENTUS AUGG pentru vizita lui Constantin în insulă în 307; Frere, *Britannia,* pp 336, arată că pe lângă cele şase pietre indicatoare datând din timpul primei vizite a lui Constantin din 306, mai există alte 13 de pe drumurile reparate ulterior în timpul domniei lui. Pentru campaniile de pe Dunăre ale lui Galerius între 306-311, vezi Barnes, „Imperial Campaigns, AD 285-311" pp. 191-93 şi *New Empire,* pp. 64 şi 256-57.

19. Lactantius, în *De Mort. Pers.* 27.1 menţionează fortificaţiile din Roma („urbe munita") - iar liniile de construcţie ale zidului lui Aurelianus dezvăluie o înălţare a lui fo această perioadă; şi menţionează misiunea lui Maximian „in Galliam" pentru a-1 convinge pe Constantin să treacă de partea lui prin „suae minoris filiae nuptiis". Oratorul galic al *Paneg.\?* (VII) menţionează în cap. 11 că a alcătuit discursul pentru sărbătorirea promovării lui Constantin de la titlul de Cezar la „nomen Imperii" şi pentru sărbătorirea „nuptiae caelestes" prin care se căsătorise cu Fausta. Monedele emise de monetăriile lui Cosntantin din toamna lui 307 îl numeau AUGUSTUS si pe Fausta NOBILISSIMA FEMINA -vezi Sutherland, *RIC* voi. VI, mai ales Trier, pp. 215-19. Deşi primăvara lui 307 a fost preferată ca momentul discursului de către Galletier, *Panegyriques latins,* pp. 3-4, şi Arles a fost propus recent ca loc al căsătoriei de către Griinewald, *Constantinus Maximus Augustus,* pp. 33-41, implicarea lui Maximian în prinderea lui Severus şi fazele iniţiale ale fortificaţiilor Romei şi călătoria lui Constantin în Britannia în prima jumătate a lui 307 fac ca o dată anterioară şi o localizare sudică a ceremoniei căsătoriei să fie puţin probabile. Barnes, *New Empire,* p. 69 şi *Constantine aiul Eusebius,* p. 31; Nixon and Rodgers, *In Praise ofLater Roman Emperors,* pp. 178-85 insistă asupra unei date ulterioare în aceeaşi vară; împreună cu Galletier, *Panegyriques latins,* p. 4; Dorries, *Constantine the Great,* p. 21 şi Pohlsander, *The Emperor Constantine,* p. 15 favorizează oraşul Trier ca loc al ceremoniilor. Pentru comentarii la *Paneg.VI* (VII) vezi: Galletier, ibid. pp. 3-15; MacCormick, *Art and Ceremony in Late Antiquity,* pp. 177-90; şi C.E.V. Nixon, „Constantinus, Oriens Imperator: Propaganda and Panegyric. On Reading Panegyric 7 (307)", *Historia.* voi. 42,2 (1993) pp. 229-46. Nixon arată că retorul galic îi cunoştea mai bine pe Maximian şi Constantius decât pe Constantin şi că panegiricul lui se referă mai mult la temele tetrarhiei decât la cele constantiniene.

20. Lact. *De Mort. Pes.* 27.2-8 şi *Origo,3.6-7* şi 4-10 oferă cele mai multe detalii despre invadarea Italiei de către Galerius, în timp ce ultimele epitome erau mult mai puţin valoroase. Cf. textele lui Williams, *Diocletian,* p. 195 şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 31.

21. Pentru monedele din monetăriile constantiniene în anii 307-308 vezi:Sutherland, RIC, voi. VI, Londinium, pp. 131-32, Treveri pp. 215-19 şi Lugdunum, pp. 259-65 şiCarson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 15051. Zos. *Hist. Nova* II. 10.6 menţionează că Maximian a încercat să îl determine pe Constantin să atace armata lui Galerius. *Paneg.Vll* (VI) 12 Ş^J 13 menţionează raidul asupra bructerilor şi podul de peste Rin din 308; iar Lact. *De Mort-Pers.* 29.3-8 menţionează campania împotriva francilor din 310; Euseb. *Vita Const.* 1-25 aminteşte şi el de aceste acţiuni. Pentru titlurile victoriei din texte şi inscripţii care reflecta aceste campanii, vezi: Barnes, „Imperial Campaigns, AD 285-311" p. 192; „The Victories of Constantine"ZP£, voi. 20, (1976), pp. 149-51 *şi New Empire* p. 70. Pentru programul de construcţii de la Trier şi alte oraşe din Gallia, vezi: Wheeler, *Roman Art and Architecture,* pp. 71-76; Wightman, *Roman Trierând the Treveri,* pp. 58-59 şi 92-113 şi *Gallia Belgie$^{0'}$* pp. 234-37; King, *Roman Gaul and Germany,* pp. 182-85. Dorries în *Constantine the Greff^* p. 20 comentează că „împăratul Constantin a fortificat rapid Gallia şi a întărit poziţiile lui'

pe măsură ce a doua Tetrarhie se dezintegra; Williams în *Diocletian* p. 195 rezumă opiniile mai multor cercetători moderni scriind că „în jocul de poker al alianţelor şi contra-alianţelor" din această perioadă „Constantin avea să se dovedească a fi cel mai răbdător şi mai inteligent".

22. Lact. *De Mort. Pers.* 28-29.1; Eutrop. *Brev* X 3.1-2 şi Oros, *Hist.* VII.28.9 oferă baza informaţiilor pentru expulzarea lui Maximian din Italia; iar Vict. *Caes.* 40. 17 şi *Epitome* 40.2.6 şi 20 menţionează revolta din Africa a lui Alexandru; Zos. *Hist. Nova* 11.10-14 oferă unele informaţii confuze despre ambele subiecte. Cf. Barnes, *New Ernpire,* pp. 13-15.

23. Vezi Sutherland *RIC* voi. VI *passim* şi Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 150-57 pentru datarea monedelor.

24. Lact. *De Mort. Pes.* 24. l scrie despre „iudicium Dei" împotriva lui Galerius din aceşti ani şi în 29.1-2 descrie Conciliul de la Carnuntum şi numirea lui Licinius; *Origo,* 5.13 indică faptul că Licinius era din „Nova Dacia" şi a fost făcut împărat de către Galerius în scopul de a „lupta împotrvia lui Maxentius". Zos. *Hist. Nova,* II. l O- 1 1 menţionează locul întrunirii şi că Maximian a încercat să-1 convingă pe Diocletian să revină la conducere; Vict. *Epitome* 39.6 menţionează răspunsul lui Diocletian - „Utinam Salonae possetis visere olera nostris manibus instituta, profecto numquam istud temptandum iudicaretis", *Chronica Minora* 1. 231 oferă date despre ascensiunea lui Licinius; iarEuseb. *Hist. Eccl.* VIII. 1 3. 1 4, Vict.Ca<?s.40.8, Eutrop. *Brev.* X.4. l şi Oros. *Hist.* VII 28. 1 1 menţionează pe scurt ascensiunea lui Licinius. Barnes, *New Empire,* pp. 43-44 prezintă sursele antice pentru originea şi cariera lui Licinius, iar Williams, *Diocletian* p. 196 şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 32 descriu şi analizează scopurile întrunirii de la Carnuntum.

25. Aurelius Victor menţionează proiectul panonic în *Caes.* 40.9. Titlurile victoriei folosite de Galerius în edictul de tolerare pentru creştini din primăvara lui 311 după cum sunt menţionate de Euseb. *Hist. Eccl.* VIII. 1 7 şi în unele inscripţii contemporane evenimentului cât şi câteva referiri din *Paneg.Vll* (VI) şi Lact. *De Mort. Pers.* oferă baza pentru istoria militară a acelei perioade - pentru care vezi: Barnes, „Imperial Campaigns A.D. 285-31 1" pp. 189-93 şi *New Empire,* pp. 64-70, 80-81 şi 256-58.

26. Lact. *De Mort. Pers.* 32 menţionează pretenţia lui Maximin de a obţine titlul de August, compromisul lui Galerius cu „Filii Augustorum" şi capitularea în faţa celor patru Augusti. Modificarea inscripţiilor de pe monede din monetăriile importante în anii 308-3 1 1 exprimă această idee aşa cum apare şi în Sutherland *RIC* voi VI, Treveri, pp. 215-28; Thessalonica, pp. 513-19; Nicomedia, pp. 561-68; Antiochia, pp. 626-44; Alexandria, pp. 676-86; şi Garson, *Coins ofthe Roman Empire,* pp. 149-57. Termenii „A treia şi a patra Tetrarhie" sunt folosiţi uneori în literatura de specialitate pentru referirile la schimbările Augustilor din Apus după moartea lui Constantius din 306 (Severus, 306-7) şi Licinius, 308-10); dar este probabil mai bine să fie folosit temenul de a Doua Tetrarhie pentru perioada dintre 305-310 deoarece Galerius era personalitatea dominantă în toţi aceşti ani. Termenul tetrarhie devine inadecvat, căci aşa cum menţionează Barnes în *Constantine and Eusebius,* Pp. 33, „Promovarea lui Maximinus şi Constantin a însemnat sfârşitul colegiilor imperiale ale celor doi Augusti şi doi Cezari"; Aşa cum arată Williams, în *Diocletian* p. 197, „Ceea ce fusese o monarhie quadruplă era acum o înţelegere armată între centre de putere aflate la ttiare distanţă... şi... toată demnitatea caselor jupiteriene şi herculeene părea acum doar legătură şubredă a vechii ţesături a imperiului între generali rivali".

27. Lact. *Div. Inst.* V.2 se referă la filosofii şi conducătorii care îi ajutau pe împăraţii persecutori în atacurile lor împotriva creştinismului şi în *De Mort. Pers.* 16 sunt menţionate torturarea lui Donatus sub Hierocles şi alţi guvernatori; iar Euseb. *Hist. Eccl.* VIII şi *De*

Mart. Pal. menţionează suferinţa şi martirajul la care a fost martor în provinciile din sud-est (cu Pamphilus menţionat in *De Mart. Pal* 11). Dodds, *Păgân and Christian in an Age of Anxiety,* cap. IV discută „Dialogul păgânismului cu creştinismul" din această perioadă- Gregory Shaw, *Theurgy and the Soul; the Neoplatonism of lamblichus* (University Park PA, 1995) analizează „noua sinteză a cultului cu filosofia" din lucrările filosofului sirian lamblichos - pentru care vezi analiza lui Charles Odahl în *CU* voi. 66, 3 (1997), pp. 541. 42; iar Frend, *Martyrdom and Persecution* pp. 377-92 oferă cea mai bună prezentare a persecuţiilor dintre 306-313. Maximin a fost cel mai brutal persecutor din a doua Tetrarhie şi se pare că a făcut eforturi pentru a construi „biserica păgână" cu o ierarhie religioasă şi cu ritualuri organizate care puteau să concureze pe cele creştine. Pentru domnia şi politica lui religioasă vezi: Helmut Castritius, *Studien zu Maximinus Daia* in *FÂS,* heft 2 (Kallmunz, 1969); şi Oliver Nicholson, „The păgân Churches of Maximinus Daia and Iulian the Apostate", *JEHvol* 45, l (1994), pp. 1-10.

28. Pentru reprimarea revoltei din Africa şi brutala şi costisitoarea conducere a lui Maxentius în Italia, vezi Vict. *Caes.* 40; *Epitome* 40; Zos. *Hist. Nova,* 11.12-14 şi Euseb. *Hist. Eccl.* VIII. 14.1-6 şi *Vita Const.* 1.33-36 pentru surse antice. Barnes, *New Empire,* pp. 14-15 adaugă unele dovezi epigrafice din Africa şi argumetează în favoarea suprimării lui Alexandru cel mai probabil în 309 şi nu mai târziu, aşa cum au crezut alţi cercetători anteriori.

29. Lact. *De Mort. Pers. 29* şi 30 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 87-88 oferă cel mai detaliat raport antic despre revoltă şi moartea lui Maximian. Formularea „admirabili celeritate" pe care o foloseşte la 29.6 pentru a descrie viteza armatei lui Constantin în 310 este echivalentă cu „incredibili celeritate" pe care a folosit-o la 24.8 pentru a caracteriza fuga lui Constantin în 305; *Origo,* 2.4 îl caracterizează pe Constantin ca fiind capabil să folosească „summa festinatio". Despre moartea lui Maximian, cf. *Paneg.* VII (VI) 14-20; Euseb. *Hist. Eccl.* VIII.13.15 şi *Vita Const.* 1.47.1; Vict. *Caes.* 40.21-22; Eutrop. *Brev.* 10.3; Oros. *Hist.* VII.28.9 şi Zos. *Hist. Nova* 11.10-11 pentru sursele antice; vezi Dorries, *Constantine the Great,* p. 22; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 34-35; Williams, *Diocletian,* p. 197 pentru analizele moderne.

30. Ascendenţa Claudiană apare în *Paneg.* VII (VI) 2.1-3.1: „Ab illo enim divo Claudio mânat in te avita cognatio, qui Romani imperii solutam et perditam disciplinam primus reformavit, immanesque Gothorum copias Ponţi faucibus et Histri ore proruptas terra marique delevit,... ab illo generis auctore in te imperii fortuna descendit. Quin immo ipsum patrem tuum vetus illa imperatoriae domus praerogativa provexit, ut iam summo gradu et supra humanarum rerum fata consisteres, post duos familiae tuae principes tertius imperator. Inter omnes, inquam participes maiestatis tuae hoc habes, Constantine, praecipuum, quod imperator es natus.... Non fortuita hominum consensio, non repentinuş aliquis favoris eventus te principem fecit: imperium nascendo meruisti." Omagierea lui Constantius şi Constantin în secţiunile centralre ale oraţiei se află în *Paneg.* VII (VI) 3-20. Iar viziunea de la templul lui Apollon e menţionată în *Paneg.* VII (VI) 21-23: „Ip[se] hoc sic ordinante Fortuna ut te ibi rerum tuarum felicitas admoneret dis immortalibus ferre quae voveras ubi deflexisses adtemplum toto orbe pulcherrimum, imnio a^ praesentem, ut vidisti, deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum comitente Victoria coronas tibi laureas offerentem, quae tricenum singulae ferunt omen annorurn- Hic est enim humanarum numerus aetatum quae tibi utique debentur. ... Et - immo qui" dico „credo?" - vidisti teque in illius specie recognovisti, cui totius mundi regna debefi vatum carmina divina cecinerunt."

31. Panegiristul din 310 este şi sursa care menţionează ascendenţa claudiană a lui Constantin, dar numai cu exprimări ambigue „avita cognatio" (o relaţie ancestrală). Această relaţie a fost făcută publică pe inscripţiile constantiniene şi pe monede şi a fost menţionată în mai multe documente din secolul al IV-lea cum ar fi *Origo Constantini Imperatoris, Breviarium* al lui Eutropius, două panegiriceale lui Iulian Apostatul şi multe biografii din *Historia Augusta* dar cu informaţii variate despre natura relaţiilor - Constantius era fiul, nepotul şi strănepotul lui Claudius. Caracterul tardiv al sursei şi diferenţele dintre surse i-au făcut pe unii cercetători moderni să se îndoiască de relaţie şi să considere că e vorba de un fals sau de propagandă, de ex. Ronald Syme, „The Ancestry of Constantine" *BHAC,* 1971 (1974), pp. 237-53, republicat în *Historia Augusta Papers* (Oxford, 1983), pp. 63-79; şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* .pp. 35-37. Este posibil. Dacă Constantin era strănepotul lui Claudius printr-o soră mai mică sau un frate al împăratului (aşa cum afirmă cea mai corectă sursa, *Origo* 1.2- „Constantius, divi Claudii optimi principis nepos ex fratre"), o asemenea relaţie ar putea explica preferinţa lui pentru elita de *Protectores* de la începutul carierei lui militare. De vreme ce era destul de tânăr şi relaţiile lui cu Claudius destul de distante când acesta a murit în 270, nu ar fi fost capabil să solicite tronul imperial la acel moment. Talentul lui şi relaţiile cu soldaţii iliri aflaţi în ascensiune 1-au dus la prima Tetrarhie: ca membru al ei se baza pe loialitatea lui faţă de Diocleţian, de aeea ar fi fost imprudent să pretindă dreptul la succesiune dinastică pentru titlul imperial între 293 şi 306. Dar, prin dezintegrarea tetrarhiei lui Galerius şi revolta lui Maximian, reamintirea şi folosirea ascendenţei aproape uitate imperiale ar fi fost o bună propagandă a lui Constantin în 310. Este de înţeles că nici nu-şi amintea corect care era relaţia de rudenie. Câţi oameni astăzi pot să numească precis şi să identifice clar toate stră-stră-mătuşile şi unchii lor? Faptul că nici o sursă antică, nici chiar cele ostile lui Constantin nu au încercat să respingă pretenţia lui la ascendenţa claudiană ar trebui să-i facă pe cercetători să se îndoiască de eliminarea ei completă.

32. Mulţi cercetători moderni au considerat „Viziunea apolloniană" din 310 un moment cheie în evoluţia religioasă a lui Constantin, de ex. R. Pichon, *Leş derniers ecrivains profanes,* pp. 98-108; J. Maurice, „Leş discours des Panegyrici latini et l'evolution religieuse sous le regne de Constantin" *CRAI* (1909), pp. 165-79; Camille Jullian, *Histoire de la Gaule,* voi. 7 (Paris, 1926) p. 106; Norman H. Baynes, *Constantine the Great,* pp. 5-6; Piganiol, *L' empereur Constantin,* pp. 48-75; J.R. Palanque, *The Church in the Christian Roman Empire,* (New York, 1953) pp. 2-24. Alţi, precum Dorries, *Constantine the Great,* pp. pp. 23-24; Barbara S. Rodgers, „Constantine' s păgân Vision", *Byzantion,* voi 50 (1980) pp. 259-78; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 36-37 au menţionat că referirile la „divinele cântece ale barzilor" şi la „tânărul, veselul, reconfortantul şi mândrul „care va veni, ar putea iarăşi să-1 compare pe Constantin cu conducătorul mesianic al lui Vergiliu din *Egloga* IV şi profeţiile acestuia din *Eneida* şi astfel să fie asociat cu Augustus şi o altă „Vârstă de aur". Deşi panegiristul Salic 1-a evidenţiat pe Apollo, este clar văzând monedele imperiale şi scrierile contemporane [c]ă tânărul Constantin era asociat cu *Sol Invictus,* „Divinitatea Supremă" a primilor împăraţi 'Uri şi zeul favorit al lui Constantius şi al strămoşilor lui.

33. Pentru Sol ca divinitate ancestrală a Flavienilor, vezi: Jules Maurice, *Numismatique constantinienne,* voi. II (1911), pp. xx-xlviii unde comentează: „cultul solar al dinastiei Flavienilor şi-ar afla originea în Iliria sub Claudius II şi a fost practicat în Gallia de către Constantius Chorus în mijlocul populaţiilor pentru care religia lui Apollo era familiară.A [fo]st recunoscut de Constantin în 310 înainte de convertirea lui ca fiind cultul tradiţional, [e]reditar al dinastiei lui" (p. xxxvi). Baynes, *Constantine the Great,* p. 6; Dorries, *Constan-*

tine the Great, p. 24 scrie „separarea lui Constantin de Maxentius a dus la repudierea zeului acestuia Hercules si la adoptarea cultului zeului soare care fusese venerat de împăratul Claudius şi, într-o măsură oarecare, şi de Constantin. Dar cultul soarelui conţinea şi afirmaţia monarhiei universale. Iarăşi, motivele religioase şi politice erau inextricabil legate" Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp. 279-91; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 36-37; Griinewald, *Constantius Maximus Augustus,* pp. 46-61. Pentru apariţia lui *Sol Invictus* pe monedele lui Constantin din 310 în continuare, vezi: Sutherland *RIC,* voi. VI, pp. 132-40. (Londinium), 226-28 (Treveri) şi 265 (Lugdunum); Garson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 150-57.

34. Lact. *De Mort. Pers.* 31-35 , Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 88-89 oferă detalii mai amănunţite despre boala şi moartea lui Galerius; alte referiri au fost descoperite în Euseb. *Hist. Eccl.*VIII. 16 şi *Vita Const.1.57; Origo.* 3.8; Vict. *Caes.* 40.9 şi *Epitome,* 40.4; Oros. *Hist.* VII.28.12-13; Zos. *Hist. Nova,* 11.11. Jones, *Constantine,* p. 66, sugerează că ar fi fost cancer la intestine maladia care 1-a ucis pe Galerius, dar Dr. Eric Maier de la Centrul medical Mountain View din Boise a analizat textele antice cu mine şi consideră că ar fi vorba de celule de carcinomîn zona genitală. Lact. *De Mort. Pers.* 34 şi Euseb. *Hist. Eccl.* VIII 17 menţionează edictul de toleranţă religioasă din 311. Barnes, *Constantine and Eusebius* p. 39, atrage atenţia că „noutatea şi importanţa acestei măsuri nu trebuie supraestimată" căci creştinii din lalia şi Africa aveau aceste drepturi pe care acum Galerius le oferea celor din Răsărit; iar creştinii din Gallia, Britannia si Hispania aveau şi mai multe libertăţi. Pentru *ultio Dei* cu care Lactantius ameninţa pe persecutori, vezi:D;V. *Inst.* 1.1 şi V.23-24; Baynes, „Lactantius the *Divine Institutes"* pp. 348-54 şi Odahl, „Use of Apocalyptic Imagery", p. 12.

35. Pentru alianţele militare şi moartea lui Diocleţian din 311, vezi: Lact. *De Mort. Pers.* 36-43; Euseb. *Hist. Eccl.* VIII.17-IX.8; *Origo* 5.13; şi Zos. *Hist. Nova,* 11.15-17 şi Barnes, *New Empire,* pp. 31-32, *Constantine and Eusebius,* p. 41; şi Williams, *Diocleţian,* pp. 199-200.

Note la capitolul V

l. Sursele creştine contemporane convertirii lui Constantin şi victoriilor lui Constantin şi Licinius asupra lui Maxentius şi Maximin din 312-313 au fost *De Mortibus Persecutomm* a lui Lactantius si *Historia Ecclesiastica* şi *Vita Constantini* a lui Eusebiu. Ele oferă câteva detalii militare, dar sunt concentrate pe aspectele religioase ale campaniilor Sursele păgâne contemporane evenimentelor au fost *Panegyrici* IX (XII) şi X (IV) şi *Origo Constantini Imperatoris* (care ar fi fost scris de un creştin sau conţine cel puţin nişte interpolat[1] creştine). Ele abordează aspectele religioase ale conflictelor şi analizează mai ales aspectele politice şi militare. Arcul de triumf al lui Constantin din Roma şi monedele imperiale dii> acea perioadă oferă de asemenea unele date semnificative. Istoricii Bisericii, cum ar l[1] Orosius, Socrates, Sozomenos şi Galesius, au urmat în general textele lui Eusebiu despre convertirea împăratului, dar au şi dezvoltat uneori această temă. Ultimii istorici păgân[1]; precum Victor, Eutropius şi Zosimos, s-au concentrat mai mult asupra aspectelor politice Ş militare ale perioadei şi au introdus câteva date folositoare. Printre studiile moderne despr[6] Constantin cele care conţin încă date incerte pentru anii 312-13 sunt Alfoldi, *Conversion °1 Constantine,* pp. 16-24; Jones, *Constantine,* pp. 70-90; MacMullen, *Constantine,* pp-97; şi Dorries, *Constantin the Great,* pp. 27-49. Analize mai recente şi mai precise se *a*

Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 41-53; Pohlsander, *The Emperor Constantine,* pp. 21-28. Din nefericire, studiul lui Michael Grant, *Constantine the Great,* separă elementele religioase de cele militare din această perioadă şi astfel, nu reuşeşte să surprindă spiritul timpului; iar T.G. Elliot, *Christianity of Constantine,* începe cu premisa eronată că împăratul Constantin a fost crescut ca un creştin, fiind astfel obligat să nege realitatea convertirii din 312-pentru analiza mea la prima lucrare, vezi *CHR,* voi 81,4 (1995), pp. 631-32 şi despre cealaltă, *CH,* voi. 67, 3 (1998), pp. 564-65.

2. Lact. *De Mort. Pers.* 42-43; Euseb, *Vita Corist. I.* 26; Eutrop. *Brev.* X.4.3 şi Zos. *Hist. Nova 11.14.1*

3. Euseb. *Hist. Eccl.* VIII 14.1-6 şi *Vita Const.* 1.33-35, oferă cele mai multe detalii despre guvernarea tiranică a lui Maxentius, dar ecouri ale acestor relatări apar şi în Vict. *Caes.* 40.16-25; Eutrop. *Brev.X.4* şi *Liber Pont.31. Paneg.lX* (XII).3.3 of eră cea mai precisă imagine a celor 100 000 de militari ai armatei lui Maxentius iar Zos. *Hist. Nova* II. 15 a mărit mult acest număr. *Paneg.* IX (XII) şi X (IV) oferă cele mai clare descrieri ale strategiei lui Maxentius de asigurare a pazei la trecerile Alpilor şi pe valea râului Pad cu detaşări de trupe în nordul Italiei şi apărarea Romei cu o rezervă centrală în spatele Zidului aurelian. Lact. *de Mort. Pes.* 44; Euseb. *Hist. Eccl. IX 9* şi *Vita Const.* I. 37-38; *Origo* 4.12; Vict. *Caes.* 40.20-24; Eutrop, *Brev.* X.4; Zos. *Hist. Nova* II. 15-16 menţionează această strategie şi ei. Pentru analize moderne ale statului politic şi al forţelor militare ale lui Maxentius din 312, vezi: Jones, *Constantine,* pp. 69-72; Grant, *Constantine the Great,* pp. 31-39; şi pentru Garda de cavalerie în special, Micahel Speidel, *Riding for Caesar: The Roman Emperors Horse Guards* (Cambridge MĂ 1994), pp. 152-55.

4. Euseb. *Vita Const.* 125 oferă un excelent rezumat al primelor etape de guvernare constantiniană în nord-vestul galic menţionând campaniile împotriva barbarilor, călătoriile lui prin provincii şi guvernarea lui blândă. Eutrop. *Brev.* X.3 şi Vict. *Caes.* 40 oferă o imagine asemănătoare, iar *Paneg.* VI (VII) VII (VI) şi VIII (V) oferă multe detalii despre guvernare şi campanii. *Paneg.* IX (XII) 5.1-3 menţionează că împăratul a avut mai puţin de 40 000 de soldaţi în campania din Italia; Lact. *De Mort. Pers.44;* Euseb. *Hist. Eccl.* IX.9 şi *Vita Const.* 1.26-38; *Origo 4.* 12; Vict. *Caes.* 40. 20-24 şi *Epitome* 40.7; Eutrop. *Brev. X* .4, Oros. *Hist.* VII.28.16; Zos. *Hist. Nova* 11.15-16 oferă câteva detalii. Pentru analizele moderne ale statului politic şi al forţelor militare ale lui Constantin în 312 vezi: Jones, *Constantine,* pp. 69-72; MacMullen, *Constantine,* pp. 70-78; Barnes, *Constantine and Eusebius,'* Pp. 41-43; Grant, *Constantine the Great,* pp. 31-39; pentru creaţia lui Constantin - acele [c]*ornitatenses* mobile, vezi: Van Berchem, *L' arm.ee de Diocletien et la reforme constantilienne,* pp. 75-113; Southern and Dixon, *Late Roman Army,* pp. 17-20

5. Pentru imageria religioasă de pe monedele din Apus, vezi: Sutherland, *RIC,* voi. H mai ales pp. 331 -38 (Londinium), 219-28 (Treveri), 324-26 (Aquileia) şi 372-85) (Roma). "oneg.IX (XII). 4.4 compară caracteristicile personale şi practicile religioase ale lui Constantin şi Maxentius astfel: „Te Constantine, paterna pietas sequebatur, illum, ut falso generi [Q°]n invideamus, impietas; te clementia, illum, crudelitas; te pudicitia soli dicata coniugio, "'urn libido stupris omnibus contaminata; te divina praecepta, illum superstitiosa maleficia..." [Y]- Euseb. *Vita Const.* 1.22-40 pentru o imagine creştină similară. Pentru elementele [Sl]ncretiste şi superstiţioase din climatul religios al vremii vezi: Ramsay MacMullen, „Cons-[ta]ntine and the Miraculous", *GRBS,* voi. 9 (1968), pp. 81-96 şi *Constantine,* pp. 68-78.

6. *Paneg.lX* (XII) 5-6; *Paneg.X* (IV) 21.24 oferă singurele referiri detaliate antice campania şi bătăliile din nord-vestul Italiei. Totuşi, primul din cele şase panouri în

basorelief de pe Arcul de Triumf al lui Constantin din Roma (cel de pe extremitatea vestică) reprezintă armata lui Constantin mărşăluind dincolo de Alpi, înspre interiorul Italiei, la începutul războiului.

7. *Paneg.* IX (XII).7: Populaţia din Milano nu putea să fie bucuroasă de pierderea statutului ei iniţial şi de tirania brutală pe care a îndurat-o cât timp Maxentius a condus Roma. Cu siguranţă că l-a primit cu bucurie pe Constantin ca pe un „bun împărat" din nord şi care avea să restaureze preeminanţa oraşului Milano de care acesta se bucurase sub Tetrarhie.

8. *Paneg.* IX (XII) 8-13 şi *Paneg.* X (IV). 25-27 oferă singurele relatări antice despre bătăliile din nord-est. *Origo,* 4.12 şi Vict. *Caes.* 40.20 menţionează pe scurt victoria cea mai importantă de la Verona; alte documente Lact. *De Mort. Pers.* 44; Euseb. *Hist.* £cc/.IX.9 şi *Vita Const.* L 37; Eutrop. *Brev.* X.4 şi Oros.Msr.VII.28-16 şi Zos. *Hist. Nova* 11.15 scriu despre „multele bătălii" din nord înaintea conflictului de la Roma. Totuşi, panoul de pe faţada de sud a Arcului lui Constantin prezintă asediul Veronei (incorect identificat ca fiind Susa de către Rodgers, *In Praise of Late r Roman Emperors,* p. 303, nota 34; dar corect identificat ca Verona de MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity,* p. 37). Vezi T.W. Potter, *Roman Italy* (Berkeley, 1990) pentru un excelent rezumat al istoriei Italiei romane şi mai ales cap. 9 şi 10 pentru Italia în perioada lui Constantin. Vezi Galletier, *Panegyriques latins.* voi II. pp. 105 sf şi Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors,* pp. ' 288 sq. pentru comentarii la *Paneg.* IX (XII) şi X (IV) cele mai detaliate surse pentru campania italiană. Vezi Jones, *Constantine,* pp. 70-71; MacMullen, *Constantine,* pp. 71-72; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 41-41 şi Grant, *Constantine the Great,* pp. 33-37 pentru analizele moderne ale cuceririi constantiniene a nordului Italiei.

9. *Paneg.YK* (XII) 15.3 şi 16.1 menţionează amândouă calea pe care a pornit Constantin şi teama pe care a avut-o: „At enim tu... qua brevissimum per Venetos iter est, rapto agmine advolasti, celeritatem illam in re gerenda Scipionis et Caesaris tune maxime cupienti Romae repraesentans"; şi „Itaque unum iam illud timebatur, ne iile conterritus, his viribus graviter adflictus et in artum redactus, boni consuleret et debitas rei publicae poenas obsidione differet." Lact. *De Mort. Pes.* 44.3 accentuează dificultăţile cu care s-a confruntat Constantin în nord şi arată că împăratul „era pregătit pentru orice situaţie" la Roma. Euseb. *Vita Const.* 1,27 reaminteşte că împăratul s-a temut că va avea „nevoie de un sprijin mai puternic decât puteau să-i aducă forţele lui militare datorită practicilor magice care erau folosite cu multă eficienţă de tiran". Iar Zos. *Hist. Nova* 11.15 remarcă numărul mai mare de trupe ale lui Maxentius în Roma. Potter, în *Roman Italy,* pp. 14-27 descrie geografia regiunilor vechii Italii şi la pp. 15 şi 129 oferă hărţi ale Italiei romane şi reţeaua ei de drumuri. MacMullen, in „Constantine and the Miraculous", pp. 81 -96 şi în *Constantine,* pp. 74-78 abordează climatul religios al momentului.

10. Euseb. *Vita Const.1.27* descrie starea psihologică a lui Constantin pe drumi» către Roma în 312. Veridicitatea acestei relatări trebuie acceptată pentru că:l) corespund[2] atmosferei religioase a momentului şi situaţiei lui Constantin în Italia; 2) Eusebiu pretind că împăratul însuşi i-a spus mai târziu întâmplarea într-o conversaţie directă pe care a avut-o; 3) este în acord cu cele menţionate de Constantin în „Edictul asupra greşelii[0] politeismului" (reprodus în *Vita Const.* 11.48-60) cu 12 ani înainte de *Vita.*

11. Euseb.V/taC<msf.I.28:„ai>TOiq o(|)9a?i^oiq i5ew *ztyr]* ev cancn oupa[va)] wiepKeuaevov TOU r|A.iot> crrcrupTOU xponaiov EK (jKOToq cruviaTa^ievov, Ypo«|>r|V te auf"' cn>vr|(j>9ai, A.eyo'uoav. TOUTGJ viKa." O monedă de bronz emisă de copiii lui Constantin l[3]

Siscia şi Sirmium în 350-51 prezintă viziunea tatălui lor şi conţine expresia originară latină pe care el le-a spus-o:HOC SIGNO VICTOR ERIS (Cu acest semn vei fi victorios). Eusebiu parafrazează această formulare latină prin TOUTO NIKA (Cucereşte prin Aceasta) în textul grecesc al lucrării *Vita Constantini.* Când această lucrare a fost tradusă în latină la sfârşitul secolului al IV-lea, formularea originară latină a împăratului şi inscripţia de pe moneda moştenitorilor lui fuseseră uitate, iar traducătorii au dat variante ale formulării lui Eusebiu precum*„ In Hoc Vince "* sau *„In Hoc Signo Vinces"* care apar uneori în lucrările istoricilor şi artiştilor care nu cunosc dovezile numismatice şi ultima perioadă a domniei lui Constantin. Celebrul numismat Andreas Alfoldi a recunoscut acest aspect cu mult timp în urmă şi 1-a menţionat în „Hoc Signo Victor Eris:Beitrage zur Geschichte der Bekehrung Konstantins des Grossen", *Pisciculi,* (Miinchen, 1939) p. 7 şi lucrarea lui *Conversion of Constantine,* pp. 16-18; la fel, eu în „Constantine' s Conversion to Christianity" şi „Christian Symbols in Military Motifs on Constantine's Coinage", p. 71.

12. Euseb. Vita *Const.* 1.29: „în timp ce dormea, Christos Dumnezeu i-a apărut cu semnul văzut pe cer" (cruv TU) (t>avevTi rai oupavov ormeico), şi i-a cerut să facă o copie a semnului divin şi să-1 folosească asemeni unui semn protector (aXe^rijaa) în bătăliile cu duşmanii". Lact. *De Mort. Pers.* 44 - Odahl, *Early Christian Latin,* p. 91 menţionează şi el visul şi porunca de a folosi un *signum:* „Commonitus est in quiete Constantinus ut caeleste signum Dei notaret in scutis atque iţa proelium committeret."

13. Euseb. *Vita Const.* 1.32 conţine menţiunea că împăratul a discutat cu preoţii şi a primit explicaţii despre misterele credinţei creştine şi despre simbolurile ei.

14. Euseb. *Vita Const.* 1.30-31 accentuează ordinul de a confecţiona steagul - *Labarum* care combina „figura crucii" şi „simbolul numelui Mântuitorului" şi că împăratul a plasat stindardul creştin în fruntea armatei lui şi a purtat monograma christică pe coiful lui. In *Vita Const.* IV.21 menţionează că împăratul a cerut soldaţilor să înscrie pe scuturi „simbolul salvator" şi că a înlocuit *insignia* păgâne ale armatei cu semnele creştine. Lact. *De Mort. Pers.* 44 menţionează şi el marcarea scuturilor cu Christograma pe care o descrie ca „litera Chi traversată, cu vârful îndoit în formă rotundă, astfel a marcat pe Christos pe scuturi" (Traversa X litiera summo căpiţe circumflexe, Christum in scutis notat). Unii cercetători precum Dorries, *Constantine the Great,* p. 33, MacMullen, *Constantine,* p. 72 şi Creed, *Lactantius,* p. 119, au considerat că Lactantius descrie o Crossogramă, iar alţii, precum Jones, *Constantine,* pp. 84-86, Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 16-18 şi Pohlsander, *The Emperor Constantine,* p. 22 au considerat că descrie o Christograma. Relatarea lui Eusebiu este mai precisă, descriind monograma ca „simbolul numelui Mântuitorului, două litere indică numele lui Christos, litera Rho este intersectată (de Chi) în centrul ei". Descrierea lui Eusebiu plus glosa „Christum... notat" pe care a adăugat-o Lactantius favorizează Monograma Chi-Rho. Aceasta a fost forma standard a monogramei lui Christos care a apărut Pe monedele lui Constantin emise până în ultimul an al domniei lui, când diverse forme ale Christogramei au început să apară - pentru această dezbatere şi dovezile numismatice, vezi Charles Odahl „The Celestial Sign on Constantine s Shields at the Battle of the mulvian Sridge", *JRMMRA,* voi. 2 (1981), pp. 15-28.

15. Euseb. *Vita Const.* I. 27-37 oferă întreaga povestire a convertirii aşa cum i-a fost relatată de împăratul însuşi; totuşi, deja în 313 auzise şi scrisese despre rugăciunea împăratului, despre ajutorul divin în bătălie şi statuia imperială din Roma în care împăratul Une un stindard creştin, în *Hist.Eccl.* IX.9.Referirile la inspiraţia divină în *Paneg.* IX (XII) Şi pe Arcul lui Constantin; şi relatarea visului şi a scuturilor cu monogramă în Lact. *De*

Mort. Pers. 44 şi apariţia unui sceptru cu cruce şi a Christogramei pe medalioanele *Decennali*$_a$ (totul între 313-315) adaugă importanţă şi valoare lucrării *Vita m* povestea despre convertire Desigur, ultimii istorici creştini, cum ar fi Ruf. *Hist. Eccl* IX.9, Phil.ffisf. *Ecclsl.* 6, Soc *Hist. eccl.* 1.2 Soz, *Hist.* Ecc/.I.3-4 şi Galeş, *Hist. Eccl.* I 3-7 1-au urmat pe Eusebiu şi $_{ail}$ dezvoltat cu elocinţă relatarea despre viziunea împăratului şi realizarea Labarumului Mişcarea de la sfârşitul secolului al XlX-lea, Realpolitik şi raţionalismul ştiinţific de \% începutul sec. XX cât şi lunga dezbatere despre autenticitatea lui Eusebiu i-au făcut n$_e$ mulţi cercetători din perioada anilor '30-'70 să prefere versiunea mai timpurie şi mai scurtă a lui Lactantius decât aceea mai târzie şi mai extinsă a lui Eusebiu despre convertirea lui Constantin. Prin studiul extins al documentelor din perioada constantiniană, al monedelor şi operelor de artă, care au coroborat multe dintre informaţiile oferite de *Vita Constantini* prin analizele intense ale practicilor magice şi religioase ale secolului al IV-lea şi prin interesul sporit pentru măreţia si misterul naturii care caracterizează ultimele decenii, viziunea lui Eusebiu a reuşit să reocupe locul central pe care îl avusese în relatarea convertirii. A.H.M. Jones a imprimat această direcţie în lucrarea lui *Constantine* (1962), pp. 84-90 propunând un fenomen de halo - razele soarelui taie forma unei cruci printr-un văl de cristale de gheaţă - ca o explicaţie meteorologică pentru viziunea împăratului. R.MacMullen a urmărit cercetările despre practicile magice şi religioase din secolul al IV-lea în articolul „Constantine and the Miraculous" (1968), şi multe cărţi despre religia din Imperiul Roman. Eu am oferit o analiză atentă a diverselor teme din *De Mortibus Persecutorum* si *Vita Constantini* în articolul „Constantine' s Conversion to Christianity" (1979) pp. 11-15, arătând modul în care convertirea în versiunea lui Lactantius era mai mult o mică digresiune din tema majoră a lucrării care se referă la *uit io* a lui Dumnezeu împotriva persecutorilor, în timp ce convertirea în varianta lui Eusebiu era evenimentul cel mai important din lucrarea centrată pe viaţa religioasă a împăratului creştin şi astfel, oferă detalii complete despre climatul religios al vremii. T.D. Barnes a ajuns la o concluzie asemănătoare în *Constantine and Eusebius* (1981) p. 43, unde afirmă că relatarea lui Lactantius era „probabil o încercare de a da acţiunilor neaşteptate ale lui Constantin o explicaţie religioasă convenţională" şi continuă acceptând realitatea experienţei vizionare; explică preferinţa lui pentru versiunea lui Eusebiu în defavoarea celei realatate de Lactantius în detaliu în articolul „The Conversion of Constantine" *EMC,* voi. 29,n.s. 4 (1985), pp. 371-91. Iar Peter Weiss în „Die Vision Constantins" FÂS Heft 13 (Kallmiinz, 1993) pp. 143-69 discută despre teoria haloului pe larg. Eu însumi am fost martor ocular al acestui fenomen - o dată în Europa, şi altă dată în munţii din Idaho - şi pot să confirm aspectul lor impresionant, şi cât de mult ar fi putut afecta pe un trăitor din secolul al IV-lea care caută înspre ceruri pentru a distinge *signa* divine. Pentru viziunea HOC SIGNO şi pentru SALUS REIPUBLICAE de pe scuturile reprezentate pe monede vezi J.P.C. Kent, *RIC,* voi. VIII pp. 12-13, 345, 368-69 şi 386-89; Garson, *Coiiis of the Roman Empire,* pp. 185 şi 197; Odahl, „Christian Symbols in Military Motifs", p. 71

16. Lact. *De Mort. Pers.* 44.3 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 90-91: „Constantin^ ... copias omnes ad urbem propius admovit et e regione pontis Mulvii consedit." Cf. *Paneg-* IX (XII) \6-\l*Paneg.* X (IV) 28-29; Euseb. *Hist. Eccl.* IX.9 şi *Vita Corist.* I. 38; *OrigoA.M* Eutrop. *Brev.XA;* Vict. *Epitome,* 40.6-7; Oros, *Hist.* VII.28.16 şi Zos. *Hist. Nova* II. 1^{6}-$^{1:}$ „Constantin s-a îndreptat spre Roma cu armata lui şi a instalat tabăra în faţa oraşului p^{e} ^{u}^ câmp întins, favorabil unei bătălii a cavaleriei". Sursele menţionate mai sus arată clar ^{c} bătălia finală dintre Constantin şi Maxentius a avut loc în câmpia de lângă râul Tibru P^ unde trece via Flaminia peste podul Mulvius. Doar Aurelius Victor în *Caes.* 40.21 -23 afin[113]

că bătălia a început la nouă mile mai departe la „Saxa Rubra" - o greşeală pe care mai mulţi cercetători au depistat-o: ar fi transferat o bătălie din 193 (Barnes, *Constantine andEusebius,* pp. 42-43 nota 144; Nixon and Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors,* pp. 319-20 nota 103); a greşit doar ortografierea numelui podului de peste Tibru ca *Pons Milvius* - de la Cicero, *Orat. in Catilinam* III.2 (LCL) în primul secol î. de Chr. la Orosius, *Hist.* VII 28 în sec. V d.Chr. ortografierea era *PonsMulvius.* Răspândirea relatărilor laudative şi greşelile de copiere a manuscriselor din perioada medievală au duş la ortografieri greşite cum ar fi *Ponte Molie si Ponte Milvio,* iar acesta din urmă a rămas fixat. Totuşi ortografia dată de Cicero ar trebui preferată scrierii greşite ulterioare a lui Victor şi derivatele moderne (vezi Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 14 si 18; Odahl, „Constantine's Conversion to Christianity", pp 10 sq; şi Pohlsander, *Helena: Empress and Saint.* p. 228).

17. Lact. *De Mort. Pers.* 44 - Odahl, *Eariy Christian Latin,* pp. 91-92 menţionează ovaţiile poporului roman în Circ pentru Constantin, lectura Cărţilor Sibiline şi interpretarea greşită a profeţiei dată de Maxentius (cf. Zos. *Hist. Nova* II. 16.1) şi ruperea podului de peste râu; dar datarea imperială şi desfăşurarea bătăliei sunt greşite. *Paneg.* IX (XII). 16.2 afirmă că „Divina mens... nefario homini eripuere consilium, ut ... subito prorumperet et... sexennio ipsum diem natalis sui ultima sua caede signaret"; iar Eusebiu, in *Vita Corist.* I. 38 (cf. *Hist. Ecd. IX.9) scrie că* „coeoq atuoq ota 8ea(j,ot<; Ttat iov Tupavvov noppcotcau) TTUĂCOV e^eXKet" *CIL* voi I, p. 174 confirmă *Paneg.* IX (XII) despre data de 28 octombrie 312.

18. *Paneg.lX* (XII) 16-18; *Paneg.* X (IV) 28-30; Lact. *De Mort. Pers.* 44; Euseb. *Hist. Eccl.* IX.9 şi *Vita Corist.* 1.38; *Origo.4.12;* Vict. *Caes.* 40.23; Vict. *Epitome* 40.7; Zos. *Hist. Nova* II. 15-17 sunt cele mai valoroase surse antice pentru bătălia de la podul Mulvius, iar panoul din dreapta de pe faţade de sud a Arcului lui Constantin reprezintă trupele constantiniene împingând trupele lui Maxentius în râul Tibru. Pentru reconstrucţii similare în lucrările moderne vezi: MacMullen, *Constantine,* p. 78 şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 43; şi,mai ales M.P. Speidel, „Maxentius and his *Equites Singulares* in the battle of the Milvian bridge", *Classical Antiquity,* voi 5. 2 (1986) pp. 253-59 şi *Ridingfor Caesar,* pp. 152-55.

19. *Paneg.* IX (XII).18-19: „universus in gaudia et vindictam populus Romanus exarsit"; *Paneg.* X (IV). 30-34; Lact. *De Mort. Pers.* 44.10 - Odahl, *Early Christian Latin,* p. 92: „cum magna senatus populique Romani laetitia"; Euseb. *Hist. Eccl.* IX.9.9 şi *Vita Const.* 1.39; panoul de pe latura de est a Arcului lui Constantin reprezintă acel *adventus* din 29 octombrie 312. Lact. *De Mort. Pers.* 44.11 -Odahl, *Early Christian Latin,* p. 92: „Senatus Constantine virtutis gratia primi nominis titulum decrevit"; *Paneg.* IX (XII) 20-21; *Paneg.* X (IV).35; Vict. *Caes.* 40. 25-33; Zos. *Hist. Nova* II. 17 sunt sursele antice fundamentale Pentru procesiunea *adventus;* panourile de pe faţada de nord a Arcului lui Constantin [re]prezintă discursul public şi scenele de bunăvoinţă, iar inscripţiile de pe arc cuprind titlul ^AXIMUS....AUGUSTUS - *CIL* voi. (VI), 1139; Sutherland, *RIC,* voi VI, p. 390 şi Garson, Coi/w *of the Roman Empire,* pp. 36-42 şi 152-53 unde sunt menţionate monedele S P Q R °PTIMO PRINCIPI din 312. Speidel, *Ridingfor Caesar,* pp. 155-57 se referă la soarta Barzii pretoriene şi a cavaleriei imperiale. Griinewald, *Constantinus Maximus Augustus,* P?. 63-92 analizează inscripţiile de pe arc şi Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 53-81 ?i Barnes, *Constantine and Eusebius* pp. 44-46 acoperă relaţiile lui Constantin cu Senatul.

20. *Paneg.lX* (XII) .19 descrie intrarea triumfală, dar la 19.3 comentează: „Ausi [et]iam quidam ut resisteres poscere et queri tam cito accessisse palatium et, cum ingressus [6s]ses, non solum oculis sequi şed paene etiam sacrum limen inrumpere." Euseb. *Vita Const.*

I .39 menţionează de asemenea procesiunea intrării, dar adaugă material despre „e-o%apiaTr|piOV ... TCO triq viKT]c; avuco." Nici un alt comentator, nici basoreliefurile de pe Arcul lui Constantin nu indică sacrificii aduse de împărat pe Capitoliu. Alfoldi, *Conversion of Constantine,* p. 24 este sigur că Christograma ar fi fost „vizibilă pe scuturile ostaşilor la intrarea în Roma". Johannes Straub, în articolul „Konstantins Verzicht auf den Gang zum Rome", *Historia,* voi 4 (1955), pp. 297-313 arată că panegiricul de la Trier din 313 demonstrează că împăratul recent convertit „nu a adus zeului statului roman sacrificiul tradiţional" pe Capitoliu la încheierea paradei lui triumfale în Roma în 312. MacMullen *Constantine,* p. 81, *D6mes,Constantine the Great,* pp. 40-42, Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 44 şi MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity, p.* 34 acceptă această lectură a dovezilor.

21. Eusebiu descrie statuia şi inscripţia din *Basilica Nova în Hist.* £cc/.IX.9.10-H (cca.313) şi mai apoi în *Vita Corist.* 1.40 (cea. 337) si scrie că împăratul s-a gândit că „seninul salvator era şi protector pentru conducerea romană şi pentru întregul imperiu" (oo)TT]piov... ormetov... (t>v>XaKTr|piov);Vict. *Caes.*40.26 menţionează rededicarea bazilicii de către Senat pentru faptele meritorii ale lui Constantin. Pentru cercetările cu privire la *Basilica Nova* şi statuia colosală în forma originară vezi: Anthony Minoprio, „A Restoration of the basilica of Constantine, Rome", *Papers of the British School at Rome,* voi 12 (1932) pp. 1-25; L Orange, *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire,* pp. 121-25; şi Wheeler, *Roman Art and Architecture,* pp. 114-15; cf. Alfordi, *Conversion of Constantine,* p. 42 şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 46.

22. Euseb. *Vita Const.132* şi 42.

23. Cel mai detaliat studiu despre Ossius şi realţia lui cu Constantin este realizat de Victor C. De Clercq, *Ossius of Cordova* (Washington, 1954). Calcidius, traducătorul dialogului *Timaios,* laudă inteligenţa şi cunoaşterea adâncă a episcopului în dedicaţia pe care i-o face; iar De Clerq, *Ossius,* pp. 59-79 citează acea dedicaţie şi discută educaţia pe care o avea Ossius. Mai târziu Constantin a comparat conceptul platonic al primei şi celei de a doua zeităţi cu Dumnezeul creştin Tatăl şi cu Fiul lui Cuvântul în *Orat. ad Coet.* 9. Ossius e menţionat cu numele într-o epistolă imperială a lui Constantin în care se oferă sprijin financiar Bisericii - în Euseb. *Hist. Eccl.* X.6; într-o lege despre eliberarea sclavilor în biserici - în *Codex Theod.* IV.7.1; si de istoricii târzii ai Bisericii pentru rolul lui în conflictul arian - de ex. Soc. *Hist. Eccl.* 1.7 şi Soz. *Hist. Eccl.* 1.16. Mulţi cercetători moderni au considerat că Ossius a fost un consilier al lui Constantin pentru religia creştină, cum ar fi: L. Duchesne, *Histoire ancienne de l' eglise,* ed. a IV-a, voi II (Paris, 1907) -*Early History of the Christian Church,* voi II (London, 1912), pp. 48-50 şi 109-22; De Clercq, *Ossius,* pP; 148 sq; Alfoldi, *Conversion of Constantine,* p. 14; Jones, *Constantine,* pp. 74-75, 87, 91 Ş[1] 123-36; MacMullen, *Constantine,* pp. 102-7,131,168-79; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 43, 51-56, 74, 212-17, 225-26; Frend, *The Donatist Church,* pp. 145-46; Odahl, „God and Constantine", pp. 352-55: Pontificatul roman al lui Miltiades a fost meţionatîn Antichitaţe de *Liber Pont.* 33; iar Eusebiu, *Hist.* £cc/.X.5.18-20 menţionează „Epistola lui Constantin către Miltiades" în care îi cere să judece schisma africană; Euseb. *Hist.* Ecc/.X.5.21-24 ş' Optatus, *De Schis. Donat., App* 3, menţionează si el scrisorile imperiale în care Sinodu roman cheamă la Conciliul de la Arles. Pontificatul lui Miltiades este analizat de cercetători[1] moderni în lucrări precum: James T. Shotwell and Louise R.Loomis, *The See ofPeter* (Ne York, 1927), pp. 448-62; Geoffrey Barraclough, *The Medieval Papacy* (New York, 1968); pp. 19-21; Nicholas Cheetham, *Keepers of the Keys* (New York, 1983), pp. 17. Teza lu>

B.H. Warmington potrivit căreia Constantin nu a făcut apel la clerul creştin pentru consiliere în „Did Constantine have Religious Advisers?" *Studia Patristica,* voi 19 (1989) pp. 117-29 nu se susţine.

24. Euseb. *Hist. Eccl.* X.6 păstrează o traducere greacă a „Epistolei lui Constantin Augustus către Caecilianus, Episcop de Cartagina", despre donaţiile în bani către cler.

26. Euseb. *Hist. Eccl.* X.7 păstrează o copie a „Celei de a doua Epistole a lui Constantin către Anullinus" prin care se acordă scutiri pentru „munera civilia" clerului creştin jar *Codex Theod.* XVI 2.2 - Odahl, *Early Christian Latin* pp. 105-6, menţionează un text latin referitor la acest ordin transmis lui Octavianus, *Corrector* în Lucania şi Bruttium în sudul Italiei (din februarie şi octombrie 313).

27. Euseb. *Vita Corist.* 1.42 menţionează „binefacerile aduse bisericilor"; Vict. *Caes.* 40.25 şi Zos. *Hist. Nova* II. 17 menţionează desfiinţarea Gărzii Pretoriene şi a Gărzii cavaleriei şi demolarea forturilor acestora; *Liber Pont.* 34 - Odahl, *Early Christian Latin.* pp. 139-44 descrie *Basilica Constantiniana.* Lucrări moderne pe aceste teme, vezi: Speidel, „Maxentius and his Equites Singulares", pp. 253-57 şi *Riding for Caesar, pp. 155-57;* Richard Krautheimer şi Spencer Corbett, „The Constantinian Basilica of the Lateran", *Antiquity,* voi. 34 (1960), pp. 201-6; Suzanne S. Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture", *RAC,* voi 47, 1-2 (1971)pp. 284-90; Krautheimer, *Rome: Profile of a City,* pp. 21-24; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp. 3-12.

28. Pentru analize moderne referitoare la legislaţia favorabilă Bisericii Creştine între 312-313, vezi: J. Gaudemet, „La legislation religieuse de Constantin", *RHEFvol.* 33 (1947), pp. 26-32 unde afirmă că „Toate deciziile referitoare la Biserică îi acordă un loc important în societatea romană"; Palanque, *The Church in the Christian Roman Empire,* pp. 5-7 unde afirmă că „restituirile, scutirile şi subvenţiile au constituit favoruri excepţionale pentru Biserica Creştină din Apus şi au mers cu mult dincolo de indiferenţa tolerantă pe care o manifestaseră împăraţii în cursul anilor anteriori"; Clemence Dupont, „Leş Privileges des clercs sous Constantin" *RHE,* voi 62 (9167) pp. 729-35; Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 46-52; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 49-50 unde afirmă că împăratul „a modificat statutul legal al Bisericii şi locul ei în societatea romană" şi a ridicat „creştinismul la o poziţie privilegiată printre religiile din Imperiul Roman"; Corcoran, *Empire of the Tetrarchs,* pp. 153-55 şi 162.

29. Alianţa lui Constantin cu Licinius prin logodna şi căsătoria Constantiei cu cel din urmă e menţionată de Lact. *De Mort. Pers. 43.2* şi 45. l; Euseb. *Hist. Eccl.* X,8.3 şi *Vita Const.* L 50; *Origo,* 5.13; Vict. *Caes.* 41.2 şi *Epitome* 41.4, Eutrop. *Brev.* X.5; şi Zos. *Hist. Nova* II. 17.2; scrisoarea lui Constantin către Maximin e menţionată de Lact. în *De Mort. Pers.* 37.1 şi 44.11-12; şi Euseb. *Hist. Eccl.* IX.9.12. Referitor la aceste subiecte, vezi Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 41, 48-49, 62; N.H. Baynes, „Two Notes on the Great Persecution" *CQ,* voi 18 (1924), pp. 193-4.

30. Lact. *De Mort. Pers. 45.1:* „Constantinus rebus in urbe compositis hieme proxima Mediolanum concessit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem." Itinerariile împăraţilor din acest moment sunt înregistrate de Barnes, *New Empire,* pp. 70-71 şi 81; iar medalionul de aur reprezentând momentul *adventus* şi alte monede emise în nordul Italiei la momentul fotrunirii de la Milano sunt prezentate în Sutherland, *RIC,* voi VI, pp. 296-98.

31. *Origo,* 5.13: „Constantinus hoc Licinius foedere sibi fecit adiungi: ut Licinius Constantiam sororem Constantini, apud Mediolanum duxisset uxorem. Nuptiis celebratis, repetit Constantinus, Licinio ad Illyricum reverso." Barnes, *New Empire,* pp. 36-37

şi *Constantine and Eusebius,* pp. 251-52 se referă la căsătoria lui Constantius cu Theodora şi la copiii rezultaţi din această căsătorie; iar Hans. A. Pohlsander, „Constantia", *Ancient Society,* voi 24 (1993) pp. 151 -67, trece în revistă faptele cunoscute, referitoare la Constantia în special. De vreme ce mulţi membri ai familiei constantiniene par să se fi convertit la creştinism la scurtă vreme după convertirea împăratului, este logic să presupunem că a început să le influenţeze convingerile religioase în acea vreme, în războiul pe care Licinius 1-a purtat împotriva lui Maximin imediat după întrunirea de la Milano, trupele lui au adus rugăciuni lui *Summus Deus* înainte de o bătălie importantă înregistrată de Lact. *De Mort Pers.* 46. Atât Piganiol, *L'empereur Constantin,* pp. 75-78 cât şi Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 63 consideră că rugăciunea a fost sugerată de Constantin lui Licinius la Milano.

32. Pentru dezvoltarea forţei mobile centrale a armatei lui Constantin, vezi: Berchern, *L' artnee de Diocletien et la reforme constantinienne,* pp. 75-118; Luttwak, *Grand Strategy of the Roman Empire,* pp. 178-88; Ferrill, *Roman Imperial Grand Strategy,* pp. 47-51; pentru modificările aduse monedelor diocleţiene pe care Constantin le-a impus între 307-313 - reducând dimensiunea şi greutatea foliilor, printr-o reducere la 96 de procente pe unitatea de măsură, şi printr-o înlocuire a aureului de aur cu o nouă monedă de aur, *solidus,* emis la 72 de procente pe unitate - vezi: Carson, *Coins of the Roman Empire,* pp. 150-57 şi 239-40 (subiect abordat în detaliu într-un capitol următor).

33. Edictul de la Milano a supravieţuit doar în forma a două scrisori adresate de Licinius (dar în numele lui Constantin si al lui personal către guvernatorii provinciali din Răsărit după ce 1-a înfrânt pe Maximin în iunie 313 - una în latină către guvernatorul Bithyniei, la Nicomedia, transcrisă de Lactantius în *De Mort. Pes.* 48 - Odahl, *Early Christian Latin.* pp. 103-5; si una în traducere grecească adresată guvernatorului Palestinei la Cezareea, transcrisă de Eusebiu in *Hist. Eccl.* X.5.2-14. Otto Seeck in „Das sogenannte Edikt von Mailand", *ZK,* voi 12 (1891), pp. 381-86 pune sub semnul îndoielii faptul că ar fi chiar Edictul din Milano pe baza faptului că era scris în forma unei *epistula* (nu ca un *edictum),* a fost emisă numai pentru Răsărit (nu la Milano) şi că se referea doar la creştinii din provinciile răsăritene. M.V. Anastos, „The Edict of Milan (313): A Defense of Its Tradiţional Authorship and Designation", *REB,* voi 25 (1967), pp. 13-41, respinge argumentele „paradoxografice" ale lui Seeck şi apără formularea tradiţională şi faptul că edictul a avut efecte pe întregul teritoriu al Imperiului. Adevărul este probabil undeva la mijloc faţă de poziţiile lor extreme. Miliar, în *Emperor in the Roman World,* pp. 577-84 arată că *Epistulae* imperiale din secolul al IV-lea au ajuns să aibă aceeaşi autoritate cu aceea pe care o aveau *edicta* în perioadele anterioare ale istoriei imperiale. Copiile existente ale documentului afirmă clar că a fost redactat în Milano (Mediolanum) de către Constantin şi Licinius. Şi chiar dacă Constantin nu avea nevoie să emită acest document pentru Apus, el se referă la politica religoasă a întregului imperiu. Astfel, folosind formula „Edictul de la Milano" între ghilimele probabil că nu se comite nici o eroare gravă, deşi unii jurişti purist[1] ar fi preferat o formulare mai puţin imprecisă cu termeni precum „acord", sau „înţelegere^- Semnificaţia evenimentului de la Milano pentru Biserică este, desigur mai importantă deca formularea lingvistică folosită de către cercetătorii moderni. Aşa cum remarca Walte Ullmann în „The Constituţional Significance of Constantine the Great's Settlement", *J E'"* voi 27, l (1976), pp. 1-16, acordul de la Milano a oferit o „confirmare a Bisericii ca uO *corpus* în sensul juridic al termenului" şi a permis ca Ecclesia să fie „încorporată în ordine legală a Romei". Barnes, prin articolul lui „Lactantius and Constantine"" şi în prima .. i,,,,,*,.;; i,,; *r'nnxta.ntine and Eusebius,* accentuează că acordul de la Milano a fost

finală din procesul de eliberare a creştinismului de sub teorarea Marii Persecuţii care începuse cu acţiuni ale lui Cosntantin în 306 şi s-a încheiat cu scrisorile lui Licinius din 313.

34. Lact. *De Mort. Pers,* 36-41, Euseb. *Hist. Eccl.* IX. 1-8, oferă relatările antice; Frend, *Martyrdom and Persecution,* pp. 385-91; Castritius, *Studieri zu Maximinus Daia,* pp. 48-83; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 40-41; Nicholson, „The păgân Churches of Maximinus Daia and Iulian the Apostate", pp. 1-10, oferă comentarii moderne.

35. Printre sursele antice, Lact.. *De Mort. Pers.* 44-52 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 96-98 şi Euseb. *Hist. Eccl.* IX. 10-11, oferă mai multe detalii; iar Vict. *Caes.* 41.1, Eutrop. *Brev.XAA,* Oros, *Hist.* VII.28.17 şi Zos. *Hist. Nova* II. 17.3 oferă relatări sumare despre victoria lui Licinius asupra lui Maximin. Pentru reconstrucţii moderne, vezi: MacMullen, *Constantine ,* pp. 92-95; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp. 62-65; Grant, *Constantine the Great,* pp. 39-41. Cântul plin de bucurie al lui Lactantius la sfârşitul „Marii Persecuţii" a fost scris în *De Mort. Pers.* l .2-3 - Odahl, *Early Christian Latin,* p. 72 pentru dovezi cu privire la revenirea lui la Trier în 313 vezi capitolul următor.

Note la capitolul VI

1. Cele mai utile surse pentru activitatea lui Constantin cuprinsă între convertirea din 312 şi revenirea la Roma din 315 sunt *Vita Constantini* a lui Eusebiu, care oferă un rezumat succint al perioadei; *Divinae Institutiones, De Ira Dei* şi *De mortibus Persecutorum,* care au fost scrise de Lactantius si probabil discutate cu Constantin pentru a-şi aprofunda cunoştinţele creştine în aceşti ani; *Vita Constantini si Historia Ecclesiastica* a lui Eusebiu şi *De Schismate Donatistarum* şi *Appendix* ale lui Optatus, care tratează implicarea şi păstrează unele documente ale lui Constantin referitoare la disputa donatistă; *Liber Pontificalis,* care reia programul imperial de construcţie de biserici la Roma; monedele din această perioadă, care înregistrează prima utilizare a simbolurilor creştine în arta imperială; *Panegyricus* IX (XII) şi sculpturile şi inscripţiile de pe arcul senatorial al lui Constantin din Roma, care dezvăluie reacţiile păgâne la măsurile primului împărat roman. Unele studii moderne care fac analize utile acestei perioade sunt: Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp.36-81; Jones, *Constantine,* pp.91-107; MacMullen, *Constantine,* pp. l O l -20; Diana Bowder, *The Age of Constantine and Julian* (New York, 1978), pp.28-70; Barnes, *Constantine and Eusebius,* pp.44-61; Griinewald, *Constantinus Maximus Augustus,* pp.63-108; Elliott, *Christianity of Constantine,* pp.73-95; Pohlsander, *The Emperor Constantine,* pp.29-37; H. A. Drake, *Constantine and the Bishops: The Politics of Intolerance* (Baltimore, MD 2000), pp.204-31. Barnes, *New Empire,* pp.71-73 oferă o cronologie a Periodelor de şedere şi a călătoriilor lui Constantin în acest răstimp.

2. *Paneg.lX* (XII).21-22 şi *Paneg.X* (IV). 18 menţionează în mod special, iar Euseb. *Vita Const.1.46* relatează pe larg această victorie asupra barbarilor de pe Rin în vara lui 313. beşi Barnes în „The Victory of Constantine", p. 151 şi *Constantine and Eusebius,* p.66 a crezut că această victorie ar trebui datată în 314, Odahl în „A Păgân's Reaction to Constantine's conversion", p. 45, şi Rodgers, în *[n Praise of Later Roman Emperors,* pp.328-29 nota 145, o datează corect în 313.

3. *Paneg.TK.* (XII) l .şi 23 menţionează ocazia şi unele evenimente ale acestui *adventus.* MacMullen, *Constantine,* pp. 11-16 şi MacCormack, *An and Ceremony in Late Antiquity,* Pp.17-89, descrie ceremoniile de adventus.

4. Aspectele militare din panegiricul de la Trier au fost menţionate în capitolul anterior. Unele dintre aspectele religioase importante citate în acest capitol se găsesc în *:Paneg.*

IX (XII).2.4-5: *„Quisnam* te *Deus,* quae tam *Praesens* hortata est *Maiestas,* ut .. ipse pe$_r$ temet liberandae urbis tempus venisse sentites? Habes profecto aliquod cum illa *Mente Divina,* Constantine, secretum quae delegata noştri diis minoribus cura uni se tibi dignatur ostendere." 4.1: „Quid in consilio nisi *divinum numen* habuisti?" 11.4; „Tu *divino monitus instinctu" 26.1-3:* „Quamobrem te *Summe rerum Sator,* cuius tot nomina sunt quot gentium linguas esse voluisti (quem enim te ipse dici velis, scire non possumus), sive tute *Quaedam Vis Mensque Divina* es, quae toto infusamundo,... sive *Aliqua supra omne caelurn Potestas* es quae hoc opus tuum ex altiore naturae arce despicias: te, inquam oramus et quaesumus ut hune in omnia saecula principem serve."

5. Pichon in *Leş derniers ecrivains profanes,* p. 86, scrie despre panegiriştii galici în general: „ este sigur că oratorii care vorbeau în faţa împăraţilor aveau grijă să nu spună ceva ce nu ar fi conform cu gândurile şi dorinţele suveranilor. Ca urmare, discursurile lor ne pot informa despre intenţiile şi ambiţiile împăraţilor cărora le sunt consacrate;... reflexe fidele ale politicii imperiale;" şi la p. 105, scrie despre aspectele religioase din panegiricul de la Trier din 313 mai ales următoarele:„este un fel de politeism ierarhizat, cu aspiraţii monoteiste, mai mult filosofic decât religos, mai mult eclectic decât precis, care îl situează pe autorul acestui panegiric la egală distanţă între adevăraţii păgâni şi creştini." Cf. Piganiol, L' *Empereur Constantin,* pp. 68-70; Jones, *Constantine,* p. 82, care descrie peroraţia ca „o capodoperă de ambiguitate"; Liebeschuetz, *Continuity and Change in Roman Religion,* pp.252-91, care analizează limbajul religios al acestui panegiric în contextul tendinţelor sincretice ale epocii şi, la p.285, sugerează că panegiristul din Trier „făcea eforturi să realizeze o descriere neutră religios a temeiurilor divine ale poziţiei imperiale a lui Constantin"; Barnes, *Constantine andEusebius,* pp.46-47; Odahl, „A Pagan's Reaction to Constantine's Conversion", pp.45-63, care oferă cel mai detaliat rezumat al dilemei oratorului şi cea mai atentă analiză a terminologiei religioase a oraţiei acestuia.

6. Galerius, care controla Nicomedia între 305 şi 311, a hotărât să îi reţină pe Elena şi pe Crispus în Răsărit ca gajuri pentru buna purtare a lui Constantin în Apus. Faptul că împăratul galic nu recunoştea complet pe uzurpatorii herculeeni şi refuza să atace trupele lui Galerius în Italia putea fi văzut ca un rezultat parţial al acelei politici. După moartea lui Galerius, Maximin a condus Nicomedia între 311 şi 313 şi cu siguranţă că a continuat politica mentorului său. Există câteva aspecte în sursele antice care stabilesc anumite relaţii între Elena şi Nicomedia şi arată o relaţie strânsă între ea şi Crispus: l. faptul că Lucian din Antiochia a fost martirizat la Nicomedia la începutul lui 312 şi a fost apoi identificat ca sfântul favorit al Elenei poate să însemne că Elena era încă la Nicomedia atunci şi a fost martoră la moartea lui -Phil. *Hist. Eccl.* 11.12-13 şi 2. faptul că Elena a manifestat o nemulţumire extremă faţă de execuţia ulterioară a lui Crispus poate să arate că 1-a ajutat mult să crească şi a stabilit cu el o relaţie strânsă ca între bunică şi nepot - Vict. *Epitom^e* 41.11-12 şiZos.ffisf. *Novall.* 29.1-2.

7. Despre relaţia dintre Elena şi Fausta, Pohlsander, *Helena,* p.23 comentează:„Este posibil să fi existat rivalităţi şi gelozii între Elena şi Fausta dincolo de acele tensiuni cunoscut de obicei între soacră si noră. Fausta a simţit probabil dominaţia Elenei asupra curţii W Constantin. Elena a fost probabil posesivă cu privire la Constantin şi ar fi resimţit-o P Fausta ca sora vitregă a Theodorei, care o înlocuise pe ea ca soţie a lui Constantius." Theodor^ a dispărut din documentele istoricilor cam în această perioadă şi probabil că a fost trimisa s locuiască împreună cu mama ei la Roma sau cu unul dintre copiii ei altundeva. Cei doi I[1] care i-au supravieţuit, Flavius Dalmatius şi lulius Constantius, au fost trimişi pentru educaţi în Gallia de sud şi au rămas în exil fără roluri politice până la moartea Elenei. Fiica ei m[al]

mare, Constantia, se căsătorise deja cu Licinius şi a plecat spre Răsărit, iar fiicele mai mici Anastasia şi Eutropia, vor fi curând căsătorite la Roma cu nobili romani. Astfel, la scurt timp după revenirea Elenei alături de Constantin, de la Curtea lui a fost eliminată „celelaltă femeie" şi copiii ei. Iulian Apostatul s-a referit mai târziu la Elena ca la „mama vitregă cea rea" (panourgoV mhtruia) a tatălui său lulius Constantius, şi se pare că se păstrase o anume tradiţie de familie printre copiii şi nepoţii Theodorei că Elena era cauza faptului că fuseseră ţinuţi departe de Curtea lui Constantin şi de carierele publice timp de mai mulţi ani - Libanius, *Oratio* 14.29-31 (LCL) Pentru documente antice despre Theodora şi copiii ei, *vezi:PLRE,* voi I, -Theodora p. 895; Dalmatius, pp. 240-41; Constantius, p. 226; Hannibalianus, p.407; Constantia, p. 221; Anastasia, p. 58; Eutropia, p.316; Barnes, *New Empire,* p. 37 *şiCconstantine and Eusebius,* p.251. Fausta 1-a născut pe primul ei copil, Constantinus II, la Arles, pe 7 august 316. Vict. *Epitome* 41.4; Zos. *Hist. Nova* 11.20; şi *CIL,* voi. I, p. 271. Va mai naşte alţi doi fii şi două fiice pentru Constantin înainte de a muri în 326 - Barnes, *New Empire,* p.43. Cameea Ada, care reprezintă familia lui Constantin din 316-317, este expusă la Satdtbibliothek din Trier şi este foarte corect analizată de: Anna Măria Cetto, „Der Trierer Caesaren-Cameo: Eine neue Deutung" , *Der kleine Bund,* voi 30, 39 (Berna, sept. 30, 1949); JMC Toynbee, „Der Romische Kameo der Stadtbibliothek Trier", *TZ,* voi 20, (1951) pp. 175-77; Wilhelm Bernhard Kaiser, „Der Trierer Ada-Kameo", *Festgabe Wolfgang Jungandreas* (Trier, 1964) pp. 24-35; Pohlsander, „Crispus", pp.93-95. Excavaţii sub nava catedralei din Trier după cel de-al doilea război mondial au dezvăluit o încăpere cu decoraţiuni somptuoase şi mai multe figuri feminine pictate pe plafon (în bucăţi dar reconstituite) care par să indică că aceea era o parte a pavilioanelor private ale complexului palatin din Trier - pentru descrieri şi interpretări, vezi: Theodor Konrad Kempf „Die Konstantinischen Deckenmalereien aus dem Tierer Dom", *Archăologisches Korrespondenzblatt,* voi. 7 (Mainz, 1977), pp. 147-59; Wightman, *Roman Trier,* pp. 109-110, *Gallia Belgica,* p. 236;Winfried Weber, *Constantiische Deckengemălde aus dem romischen Palast unter dem Trierer Dom,* ed. a Il-a (Trier, 1986); Pohlsander, *Helena,* pp. 37-47. Un mozaic pavimental datând de la mijlocul anilor 320 descoperit la Aquileia poate să indice că Fausta a jucat un rol important în creşterea lui Crispus şi a avut o relaţie maternă cu el. O reprezintă pe Fausta înconjurată de cei patru fii ai lui Constantin - Crispus, Constantin II, Constantius II şi Constans. Mozaicul este descris şi analizat de Heinz Kăhler, *Die Stiftermosaiken in der konstantinischen Siidkirche von Aquileia* (Cologne, 1962); Jorgen Bracker, „Zur Ikonograhie Constantins und seiner Sohne", *Kolner Jahrbuch,* voi. 8 (1965-66) pp. 12-23; Pohlsander, „Crispus", pp.90-91.

8. Ier. *Chron.* ad a Abr. 2333:
„Crispum Lactantius Latinis litteris erudivit vir omnium suo tempore eloquentissimus"; *De Vir. El* 80: „hic extrema senectute magister Caesaris Crispi filii Constantini in Galliafuit." pentru Ieronim vezi: J.N.D.Kelly, *Jerome: His Life, Writings and Controversies* (New York, 1975). Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 13, consideră că Lactantius era la «rier ca tutore al lui Crispus între 309 şi 313 şi apoi a revenit în Nicomedia după 313; , „Lactantius and Constantine's Letter to Arles", p.52. „Lactantius and the Edict of : Does it Determine venue?", *Studia Patristica,* voi 31 (1997), p. 295, şi *Making of a Christian Empire,* pp. 133-35 ni-l prezintă pe Lactantius susţinând prelegeri despre *Divinae tnstitutiones* lui Constantin şi Curţii imperiale de la Trier între 310 şi 313. Totuşi, nici unul dintre ei nu tratează aspectele referitoare la când si cum a ajuns Crispus la Trier; Digeser - deşi are parţial dreptate asupra influenţei pe care a avut-o Lactantius asupra lui Constantin,

nu cunoaşte cum şi când a ajuns Crispus la Trier; greşeşte în cronologie şi nu reuşeşte să înţeleagă că împăratul Constantin nu era la Trier în cea mai mare parte a acestei perioade (căci a luptat cu francii pe Rin, 1-a urmărit pe Maximian la Massilia şi a făcut un tur al Britanniei în 310; apoi a vizitat Autun în 311; si a avut campania din Italia şi pe Rin în 312-313; în plus, nu a avut timp si nici nu a fost interesat să fie informat în detaliu despre religia creştină de către Lactantius în aceşti ani. Jones, *Constantine,* p.80; Alfoldi, *conversion of Constantine,* p.46; Creed, *Lactantius,* pp. xxvii şi xxxiv-xxxv; Odahl, *Early Christian Latin,* pp.67-68, consideră cu mai multă precizie că Lactantius a fost la trier ca tutore al lui Crispus după convertirea lui Constantin şi revenirea lui în galia în 313. Hans A Pohlsander, "Crispus; Brilliant Career and Tragic End", *Historia,* voi 33, l (1984) pp.82-83 pare să fie de acord cu această datare şi sugerează că "mama lui constantin, Elena, s-a ocupat cu siguranţă de acest aspect astfel că crispus a primit o educaţie creştină atentă"; iar Palanque, în "Sur la date du *De Mortibus Persecutorum"* p. 716 cosideră aşa cum am afirmat şi eu că Crispus "a rămas în Nicomedia până în vara lui 313 si că a venit în Galia să i se alăture tatălui lui doar în *acel an* însoţit de noul lui preceptor".

9. Legile din *Codex Theodosianus,* emisiunile de monede şi aspecte din sursele documentare îl plasează pe Constantin la Trier în august şi la începutul toamnei lui 313; din noiembrie 313 până în iunie 314 şi din octombrie 314 până la sfârşitul lui aprilie 315 - ,Barnes, *New Empire,* pp.71-72.

10. *Div. Inst.* VII. 26. Mulţi cercetători consideră că *Divinae Institutiones* au fost scrise între 305-11 de ex: Stevenson, „Life and Literary Activity of Lactantius" pp.670-73; Eberhard Heck, *Die dualistischen Zusätze und die Kaiseranreden bei Lactantius* (Heidelberg, 1972) pp.143, sq; Barnes, *Constantine and Eusebius,* p. 291 nota 96. Heck argumentează totuşi că Lactantius ar fi adăugat dedicaţiile către Constantin şi mai multe pasaje dualistice doar în 324 când revedea textul. Argumentele lui sunt totuşi slabe. Aşa cum a observat Stevenson in „Life and Literary Activity of Lactantius", ibid, dedicaţiile anterioare către Constantin, ca fiind un împărat bun care îi tolera pe creştini pe domeniile sale, care apar în cărţile I-IV şi VI aparţin perioadei precreştine, iar cea finală perioadei în care împăratul devine alesul lui Dumnezeu, din cartea VII, datează probabil din 313 după convertire. Odahl, în „God and Constantine" pp. 337-38 şi Digeser, in „Lactantius and Constantine's Letter to Arles" pp. 33-52 şi *Making of a Christian Empire,* p. 134 arată că a adăugat dedicaţia finală în 313 când se afla la Trier.

11. *Div. Inst.* VII. 26.11-17'-*„Sanctissime imperator... te Deus Summus ad restituendum iustitiae domicilium et ad tutelam generis humani excitavit.... Te providentiă Summae Divinitatis adfastigium principale provexit....* Te dextera Dei potens ... protegit-... *Nec immerito rerum Dominus ac Rector te potissimum delegit per quem sanctatn religionem suam restaurare!... Erat igitur congruens ut informando generis humani stuW te auctore ac ministro Divinitas uteretur.* Cui nos cotidianis precibus supplicamus, ut te in primis, quem rerum custodem voluit esse, custodiat..." In *Div. Ins.* I l şi V.24, Lactantius afirmă clar că puterea imperială era un dar de la Dumnezeu şi că dacă ar fi afectată, răzbunarea divină ar urma cu siguranţă. Despre ameninţarea lui *ultio Dei,* din *Divinae Institutiones,* vezi:Baynes, „Lactantius, the *Divine Institutes",* în *Byzantine Studies,* pp.348-54.

12. *Div. Ins.* 1.3. Descrierile marţiale pentru *Deus Summus* erau obişnuite pentr această perioadă miliţaristă. Panegiristul din Trier din 3131-a numit „potestas supra ornfl caelum... ex arce despiciens" *(Paneg.lX* (XII).26); şi Constantin, într-o scrisoare cătfe episcopii din Arles în 314 îl caracterizează pe Dumnezeu ca „Deus omnipotens in

;^»nc" *(* F.nistiila Constantini ad Episcopos Catholicos" în Optatus,

„Divinitatea Supremă" era astfel comandantul ceresc dintr-o cetate cerească *(arx)* sau turnul de pază *(specula)* care priveşte în jos spre creaţia terestră - pentru comentarii moderne despre acest subiect, vezi: Ramsay MacMullen *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire* (Cambridge, MĂ 1967)p.39; şi Odahl, „A Pagan's Reaction to Constantine' s Conversion", p.54, şi „God and Constantine", p.345.

13. împrumuturile de idei şi formulări ale lui Constantin din *Institutiones* pot fi observate în Epistolele lui donatiste şi în *Oraţie către adunarea sfinţilor* şi au fost observate de numeroşi cercetători, inclusiv: MacMullen, *Constantine,* pp.125-31; Barnes, *Constantine* f *and Eusebius,* pp.73-76; Fox, *Pagans and Christians,* pp.659-61 şi 680-81; Odahl, „Constantine's Epistle to the Bishops at the Council of Arles", pp.279-81 şi „God and Constantine" pp. 336-41 şi Digeser, *Making of a Christian Empire,* pp. 136-38.

14. *De Ira Dei 2.* Stevenson „Life and Literary Activity of Lactantius", pp.674-75; Mary F McDonald, *Lactantius: The Minor Works* (Washington, 1965), pp. 59-60, ambii datează aceeastă lucrare între 313-14.

15. *De Ira Dei,* 5,6,8 şi 10-20 ca de ex.: „Deus... et iustos diligit et impios odit (19)" şi „noxios punit, nec păţi tur longius procedere, cum eos inemendabiles esse perviderit (20)".

16. Palanque, „Despre data operei *De Mortibus Persecutarăm"* pp. 711-16 datează compunerea acestei lucrări prin 313-15, când Lactantius era la Curtea din Trier. Jones, *Constantine,* p. 80, Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp.44-46 şi Creed, *Lactantius,* pp.xxxiii-xxxv toţi sunt de acord. Barnes, „Lactantius şi Constantine", pp. 29-46 şi *Constantine and Eusebius,* pp. 13-14 acceptă şi el această datare, dar plasează compunerea lucrării în Răsărit.. Deşi sunt de acord cu cea mai mare parte a cronologiei lui Barnes, trebuie să afirm că nu sunt de acord în acest punct. Inluenţa lui Lactantius asupra lui Constantin pare prea profundă pentru a fi doar literară, iar afirmaţiile lui Ieronim despre Lactantius şi activitatea lui de mentor în Gallia se potrivesc perfect cu această perioadă. In *De Mort. Pers.* 44 Lactantius oferă descrieri ale visului lui Constantin în care Christos îi spune cum să deseneze monograma lui *nomen Christi* ca pe un *caeleste signum Dei* pe scuturile luptătorilor lui înainte Tîn timp ce era tutorele fiului împăratului nu poate fi o coincidenţă că prima monedă romană cu o reprezentare a unui scut marcat cu monograma chi-rho a fost emisă de Crispus la Trier la începutul lui 320 - pentru monedă vezi *RIC* voi VII p. 197 #372 şi Odahl, „Christian Symbols in Military Motifs" p. 68. Baynes, în „Lactantius the *Divine Institutes", Byzantine Studies,* p.350, comentează relaţia tematică dintre *Divinae Institutiones* Şi această lucrare:

Profeţia răzbunării divine este afirmată în *Divinae Institutiones,* realizarea ei este Proclamată în *De Mortibus Persecutorurn: Divinae Instituiontes* este pentru *De Mortibus Persecutorurn* ceea ce Isaia, cap. x este pentru proclamarea căderii asiriene din cântecul de victorie al lui Nahum. Pentru înţelegerea lucrării lui Lactantius se poate sugera ca ideea de *ultio* - răzbunarea divină - să aibă cea mai înaltă semnificaţie.

17. Teme şi formulări din *De Mortibus Persecutorurn* au fost evidente în scrisorile hi Constantin emise între 324-25 către provinciile din Răsărit după Războiul lui Sfânt împotriva lui Licinius - menţionat de Euseb. *Vita Corist.* II. 24-42; 46; 48-60.

18. Lact. *Div. Inst.* 1.3. şi 19 şi IV. 29-30 - Odahl, *Early Christian Latin, pp.68-71.*

19. Lact. *Div. Inst.* III şi IV *passim.*

20. Consilierii creştini ai lui Constantin 1-au informat despre misiunea lui divină (Lactantius, în *Div. Inst.* VII.26 şi *De Mort. Pers. Y);* iar scrierile contemporane împăratului atestă simţul lui creştin sporit pentru o misiune specială (Optatus, *App.* 3,5 şi 7) - dovezile sunt detaliate de Odahl, „God and Constantine".

21. Frend, in *Donatist Church,* analizează schisma donatistă ca mişcare de protest social şi economic; Maureen A. Tilley, in *The Bible in Christian North Africa: The Donatist World* (Minneapolis, MN, 1997) analizează sensibilităţile religioase ale mişcării şi căile prin care conducătorii donatiştilor au folosit Biblia pentru justificarea mişcării lor; Drake in *Constantine and the Bishops,* p.212-31 vede reacţia împăratului si a clerului ca începutul unei Biserici consolidate şi a unei coaliţii statale. Barnes, *New Empire,* p.238-47, oferă o listă detaliată şi o cronologie precisă a documentelor donatiste din perioada constantiniană.

22. Sursele antice pentru originile donatismului au fost:Optatus, *De Schis. Donat.* 1.15-19; Augustin, *Breviculus Collationis cum Donatistis* 3.12-14; Ep. 43 si 88. Frend, în lucrarea lui *Donatist Church,* pp.14-21, J.L.Maier, în *Le Dossier du Donatisme* (Berlin, 1987) pp. 128-34 şi Elliott, în *Christianity of Constantine,* pp. 79-82 interpretează greşit „tyrannus imperator" al lui Optatus *(De Schi. Donat.* 1.17) ca fiind Maxentius, nu Maximian şi ignoră afirmaţiile clare ale lui Optatus *De Schis. Donat* I. 17-18) că Mensurius a murit înainte ca Maxentius să fi pus capăt persecuţiilor şi datează incorect alegerea lui Caecilian la 311-12. Jones, în *Constantine* pp. 92-94 şi Barnes în „The Beginnings of Donatism", *JTS* voi. 26 (1975) pp.13-22 şi în *Constantine and Eusebius,* pp.54-56, reflectă mai corect sursele antice şi plasează evenimentele în anii 304-7 aşa cum s-a afirmat aici.

23. Răspândirea largă şi adâncă a schismei în nordul Africii în timpul în care Constantin a început să se implice susţine ideea unui început timpuriu. Epistola lui Constantin Augustus către Caecilianus, episcop de Cartagina, în Euseb. *Hist. Eccl.* X.6, indică atitudinea iniţială a împăratului faţă de schismă.

24. Aug. *Ep.* 43.2..4 şi *Ep.* 88 1-2 menţionează apropierea grupării lui Maiorinus de Anullinus si păstrează o copie a raportului întocmit de proconsul pentru împărat. Optatus, *De Schis. Donat.* 1.22 citează petiţia disidenţilor. Mt. 18:15-18 şi I Co 6:1-8 ofereau soluţionarea disputei dintre fraţii din Biserică. Un precedent pentru a putea face apel la autoritatea statului fusese stabilit cu 40 de ani înainte de către episcopii din Răsărit, când au apelat la Aurelian pentru ajutor în depunerea lui Pavel din Samosata, care era episcop de Antiochia pentru erezie teologică şi comportament etic îndoielnic, în 270. Euseb *H ist. Eccl.* VII. 27-30. Majoritatea istoricilor moderni văd apelul din 313 ca un eveniment decisiv care a iniţiat o nouă perioadă în relaţiile dintre Biserică şi Stat, de pildă Frend, *Donatist Church,* pp. 146-47 şi P.R. Colman-Norton, *Roman State and Christian Church,* voi I (Londen, 1966) pp. 46-51 şi Drake, *Constantine and the Bishops,* pp. 226-31.

25. Scrisoarea originară a fost scrisă în latină, dar Eusebiu a tradus-o în greacă în *Hist. Eccl.* X.5.18-20. Miltiades a fost episcop de Roma din 311 până în 314 şi Marcus a fost probabil un diacon sau preot care era secretarul lui. Reticius, Maternus si Marinus era episcopi din Gallia din oraşele Autun, Cologne, şi Arles.

26. S-a adresat lui Miltiades cu acelaşi titlu pe care îl folosise pentru oficialităţile de rang înalt ale imperiului -„Mult Preafericite"CunujOTaTe) şi a mărturisit că deţinea guvernarea provinciilor prin *Providenţa Divină* (Geta upovota). Despre pontificatul lui Miltiades si al implicării lui în schisma din Africa, vezi: Shotwell and Loomis, *See ofPeter,* pp. 448-62, McBrien, *Lives of the Popes,* pp.56-57; iar pentru terminologie creştină în corespondenţa lui Constantin vezi: Kraft, *Kaiser Konstantins religiose Enhvicklung,* pp.46-52; Odahl, „„God and Constantine", pp.343-44.

27. Optatus, *De Schis. Donat.* I. 23-24 şi Aug. *Brev. Col. cum Donat.* 3.12; *Ep-*43.2.4 şi 5.16 şi *Ep.* 88.3 care menţionează lucrările sinodului din Roma; Jones, *Constantine.* D. 95; Frend. *Donatist Church,* pp. 148-49; şi *Eames,Constantine and Eusebius,* p. 57

28. Euseb. *Hist. Eccl.* X.5.21-24 şi *Vita Corist.* I. 44.45; Optatus, *De schis. Donaţi.* 25 şi Appendics 3; şi Aug. *Ep.43.2.4 si* £p.88 .3. Pentru Arles şi monetăria de acolo vezi Paul MacKendrick, *Roman France* (London, 1971), pp. 61-64; King, *Roman Gaul and Germany,* pp. 115, şi 184-85; şi Bruun, *RIC* voi. VII, pp. 226 sq.

29. Scrisoarea episcopală se află în *Hist. Eccl.* X.5.21-24 şi epistola vicarială este în *De Schis. Donat, App.3*

30. Optatus, *App.3* -Odahl, *Early Christian Latin,* pp.113-17 :

commoveri possit Summa Divinitas... in me ipsum cuius curae nutu suo caelesti terrena omnia moderanda commisit... Tune enim revera et plenissime potero esse securus et semper de proptissima benevolentia Potentissimi Dei prosperrima et optima quaeque sperare, cum universos sensero debito cultu Catholicae religionis Sanctissimum Deum concordi observantiae fraternitate venerări. Amen.

Baynes, în *Constantine the Great,* pp. 10-12 şi Jones, *Constantine* pp. 96-97 notează că teama de Divinitatea creştină a fost elementul cheie în gândirea religioasă a lui Constantin: Odahl, „God and Constantine" pp. 344-45 este de acord şi arată că originea acestei temeri se afla „în lectua textelor biblice şi a lucrărilor lui Lactantius, iar analiza acestuia cu privire la evenimentele politice văzute din perspectiva acestor teme 1-au afectat vizibil pe Constantin în definirea rolului lui imperial."

31. Episcopii care au participat au fost consemnaţi în raportul lucrărilor conciliului şi în lista canoanelor care au fost trimise apoi episcopului Romei. Un postscriptum din vechiul document, păstrat de Optatus, *App.* 4 şi textul din *Vita Const.* 1.44 (citat mai sus) demonstrează clar că împăratul a fost prezent la Arles pentru acest eveniment. Despre prezenţa împăratului vezi: Barnes, *New Empire,* p.242, şi *Constantine and Eusebius.* p.58; Odahl, „„„Constantine's Epistle to the Bishops at the Council of Arles", p.288; Drake, *Constantine and the Bishops,* pp. 226-27.

32. Optatus, *App.* 4 - „Concilium Episcoporum Arelatense ad Silvestrum Papam"; „Cannones ad Silvestrum" in *Concilia Galliae, A. 314-505,* pp.8-15; Euseb. *Vita Const.* I 44-45; Aug. *Ep.* 43.4 şi *Ep.* 88.3 sunt sursele antice de bază pentru Conciliul de la Arles; Jones, *Constantine,* pp.97-98; Frend, *Donatist Church,* pp. 151-52; Barnes, *Constantine and Eusebius,* p.58; Drake, *Constantine and the Bishops,* pp. 219-31 oferă un comentariu modern. Pentru canoanele controversate nr. 7,8, şi 3 care permiteau slujbe la stat, vezi: Palanque, *Church in the Christian Roman Empire,* pp.30-33; Harnack, *Miliţia Christi,* pp.88-89; Campenhausen, *„Der Kriegdienst"* p.261; Bainton, „Early Church and War", p.200 şi *Chrisitian Attitudes Toward War and Peace,* pp. 80-87; Odahl, *Constantine and the Militafization of Christianity,* pp.208-12.

33.„Epistula Constantini Ad Episcopos Catholicos" a fost transcrisă de Optatus *App.* 5 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 117-20 :

Constantinus Augustus episcopis Catholicis carissimis fratribus salutem! Aeterna et religiosa inconprehensibiliis pietas Dei noştri nequaquam permittit humanam condicionem diutius in tenebris oberrare.... Fuerunt enim in me primitus, quae iustitia carere videbantur, ulla putabam videre supernam potentiam, quae intra secreta pectoris mei gererem... Şed Omnipotens in caeli specula residens tribuit, quod non merebar; certe iam neque dici leque enumerări possunt ea, quae caelesti sua in me famulum suum benivolentia concessit. Sanctissimi antistites Christi Salvatoris, fratres carissimi!... praeclarissima luce legis Catholicae...!

Divinitas propitia.... Christi clementia.... Quae vis malignitatis in eorundem pectoribus

r\f*rfo*,arnt A /l 0.11 m i 11H i C.\ UIŢI DOStUlant. OUI i OSP:i l irf i <~!i i i-n C"'!-.,; „ ,;----------._ T>:-------:— ….--

veritas havet sacerdotum iudicium iţa debet haberi ac si ipse Dominus residens iudicet quod Christi magisterio sunt edocti...

Fratres carissimi.... vos, qui Domini Salvatoris sequimini viam, patientem adhibete ... et... meique mementote, ut mei Salvator noster semper misereatur.

Incolumes vos Deus Omnipotens tribuat votis meis et vestris per saecula, fratres carissimi.

în timp ce Otto Seeck îşi exprimă îndoielile asupra autenticităţii multor documente menţionate în acest Appendix al lui Optatus în „Quellen und Urkunden liber die Anfange des Donatismus", *ZKG* voi. 10 (l 889), pp. 505-68, autenticitatea lor a fost apărată de Louis Duchesne în „Le Dossier du Donatisme", *Melanges d' archeologies etd' histoire de l'ecole franţaise de Rome,* voi. 10 (1890) pp. 589-650 şi Norman Baynes, in „Optatus",*JTS* voi 26, (1924) pp.37-44. Câţiva cercetători cum ar fi Kraft, *Kaiser Konstantins religidse Enhvicklung,* pp.46-61 şi Frend, *Donatist Church,* pp. 152-53 au acceptat autenticitatea documentelor, dar se îndoiesc de faptul că autorul ar fi Constantin însuşi, *App.* 5 - „Epistula Constantini ad Episcopos Catholicos". Poziţia lor se bazează pe o datare incorectă a primului război cu Licinius (314 în loc de 316) şi o cunoaştere incompletă a educaţiei religioase a lui Constantin, care s-a desfăşurat între 312 şi 314. Pentru cea mai detaliată analiză a acestei epistole şi pentru argumentarea faptului că ea a fost scrisă de Constantin însuşi vezi: Odahl, r „Constantine's Epistle to the Bishops at the Council of Arles:A Defense of Imperial Authorship", pp. 274-89. Corcoran, *Empire of the Tetrarchs,* p.304; Elliott, *Christianity of Constantine,* p. 30, nota 15; Digeser, *Making of a Christian Empire,* p. 171, a acceptat punctul meu de vedere.

34. Odahl, „Constantine" s Epistle to the Bishops" oferă o analiză atentă a terminologiei creştine din această scrisoare. Formulările lui Lactantius în mărturisirea personală din această epistolă pot să provină din *Div. Inst.* L Prefaţă, şi *De Ira Dei* 1. Atât Odahl cât şi Digeser, „Lactantius and Constantine' s Letter to Arles" scot în evidenţă ecourile stilului lui Lactantius din această misivă.

35. Ancheta lui Felix este menţionată în Optatus. App.2 - „Acta Purgationis Felicis"; Aug. *Ep.* 88.3-4 menţionează si el cercetarea şi transcrie scrisoarea lui Constantin către Probianus,care a ordonat transportarea lui Ingentius la Roma; Optatus, *De Schis. Donat.* 1.26 menţionează misiunea celor doi episcopi Eunomios şi Olympios la Cartagina şi
tulburările care au urmat; Aug. *Ep.* 43.2.4 si *Ep.* 88.3 menţionează judecata lui Constantin împotriva donatiştilor; Optatus, App. 7 - „Epistula Constantini ad Celsum Viacariurn Africae" conţine ameninţarea împăratului de a veni în Africa; iar Aug. *Contra Cresconiuw* III. 71.82 păstrează un fragment din epistola lui Constantin către Eumelius, vicarul Africii» în care îi explică judecata lui în cazul Caecilian şi *Ep.* 88.3 notează confiscarea proprietăţilor donatiste. Pentru analize moderne ale evenimentelor din august 314 până în noiembrie 31 o. vezi: Jones, *Constantine* pp. 98-103 şi Frend, *Donatist Church,* pp. 153-59, care folosesc o dată mai timpurie pentru primul război cu Licinius şi Barnes, *Constantine and Eusebiu*s> pp. 58-60 şi *New Empire,* pp. 242-45 şi Elliott, *Christianity of Constantine,* pp.90-93 care prezintă o succesiune a evenimentelor mult mai precisă. Sentimentul tot mai accentuat a lui Constantin referitor la misiunea lui divină se reflectă în epistola către Celsus, din Optatu$^{s>}$ App. 7 - Odahl, *Early Christian Latin,* p. 122: „Quid potius agi a me pro institute m$^{e\circ}$ ipsiusque principis munere oportet, quam ut discussis erroribus omnibusque temeritatib^{u} amputatis, veram religionem universos concordemque simplicitatem atque merita[11] Omnipotenţi Deo culturam praesentare perficiam", Baynes, *Constantine the Great,* pp-1 ~~ . ,^._.,J: ^---,,,,,,;,,,,, *„fr„„vtn$_n$tinf* nn ^2-35: Dorries, *Constantine the Great,* pp--^'

39 şi 61-67; Odahl, „God and Constantine", *passim* şi Elliott, *Christianity of Constantine, passim,* accentuează acestea.

36. *Decennalia* lui Constantin la Roma sunt menţionate de Euseb.în *Vita Const.* I. 48; *adventus* şi *profectio* ale împăratului cu jocurile *(ludi)* asociate sunt menţionate în secţiunea despre cultul imperial a codexului calendar compus la Roma în 354, publicat în *CIL* voi. I pp. 268 şi 272 şi transcris şi explicat de Michele Renee Salzman în *On Roman Time: The Codex-Calendar of 354 and the Rhythms of Urban Life in Late Antiquity* (Berkeley, 1990)pp. 131 -46 şi notele din *Codex Theodosianus* XI .30.3, 1.2.2 şi X.l.l care consideră că în vara lui 315 Constantin se afla la Roma. Barnes, *New Empire,* pp. 72-73 şi 77 care notează că cele două *adventus* din 21 şi 18 iulie în codexul calendar din 354 par să fi înregistrat cele două sosiri ale lui Constantin pentru *Decennalia* din 315 şi *Vicennalia* din 326.

37. Studiul clasic despre Arcul lui Constantin îi aparţine lui Hans P. L' Orange şi Armin von Gerkan, *Des spătantike Bildschmuck des Konstantinsbogens* (Berlin, 1939) şi care este rezumat ulterior de L' Orange în *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire,* pp. 85-104. Programul sculptural al arcului este descris şi de Bernard Berenson, *The Arch of Constantine or The Decline of Form* (New York, 1954); MacMullen, *Constantine,<pp.* 84-86; Dorries, *Constantine the Great,* pp.47-49; Bowder, *Age of Constantine and Julian,* pp.24-28, al cărui citat despre „momentul adecvat" provine din ultima pagină; MacCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity* pp.35-37; Patrizio Pensabene, *Arco di Constantina: Tra archeologia e archeometria(Roma,* 1999). Vechea concepţie despre Arc ca un amalgam şi o structură făcută în grabă datorită lipsei de meşteri şi a lipsei de timp trebuie revizuită în lumina a ceea ce este acum cunoscut despre restabilirea economică şi culturală care avea loc de la prima Tetrarhie cu ajutorul „împăraţilor buni" din trecut aşa cum s-a prezentat în această carte. Inscripţia dedicatorie a arcului este menţionată în *CIL* voi. VI, 1139 - Grtinewald, *Constantinus Maximus Augustus,* p.64 şi p. 217, #239 :

IMP CAES FL CONSTANT1NO MAXIMO
P F AUGUSTO S P Q R
QUODINSTINCTU DIVINITATIS MENTIS
MAGNITUDINE CUM EXERCITU SUO
TAM DE TYRANNO QUAM DE OMNI EIUS
FACTIONE UNO TEMPOREIUSTIS
REMPUBLICAM ULTIS EST ARMIS
ARCUM TRIUMPHIS INSIGNEM DICAVIT.

Formularea *instinctu Divinitatis* din inscripţia dedicatorie de pe Arc a fost 'nterpretată ca parte a vocabularului comun religios din secolele III şi IV folosit de filosofii neoplatonici, stoicii panteişti, sincretiştii solari şi monoteiştii creştini care căutau „Suprema Divinitate" în jurul căreia întreaga populaţie a imperiului putea să se unească şi astfel, [a]legerea ideală făcută de Senat de a aduce la cunoştinţă convertirea lui Constantin printr-o terminologie religioasă neutră şi sincretică, pe un monument public - Alfoldi, *Conversion °f Constantine,* pp.69-72; MacMullen, *Constantine,* pp.l 10-13; Liebeschuetz, *Continuity [a]'id Change in Roman Religion,* pp.281-91; Odahl, *„A Păgân's Reaction to Constantine's Conversion",* pp.51-54. Alfoldi, ibid., pp.132-33, urmăreşte o terminologie similară de la Cicero la Firmicus Maternus; cf. articolul recent al autoarei Linda Jones Hali, „Cicero's instinctu divino and Constantine's instinctu divinitatis: The Evidence of the Arch of constantine for the Senatorial view of the „Vison" of Constantine",/ECS, voi. 6, 4 (1998), pp.647-71. Despre sincretismul solar ca punte de legătură dintre păgânism şi creştinism, şi despre mozaicul reprezentându-1 pe Christos Solarul (Christus-Helios) de la mormântul

lui luliu de la Vatican vezi: Jocelyn Toynbee and John Ward Perkins, *The Shrine of St Peter and the Vatican Excavations* (London, 1956), pp.72-74 şi 116-17; MacMullen *Constantine,* p. 112 şi PI. III; şi Odahl, „A Pagan's Reaction to Constantine's Conversion" p.53 şi PI. VII şi VIII.

38. Lact. *De Mort. Pers.* 44; Euseb. *Vita Const.* 1.28-31.

39. Medalionul dedicat sărbătorilor *Decennalia* este menţionat de Bruun, *RIC,* voi VII p. 364,#36. Analiza numismatică a argintului special folosit şi al reprezentărilor este realizată de:A. Alfoldi, „The Initials of Christ on the Helmet of Constantine" (Princeton NJ, 1951), pp.303-11 şi „Das Kreuzzepter Konstantins des Grossen", *Schweizerische Munzblătter,* voi. 4, 16 (1954), pp.81-86; Konrad Kraft, „Das Silbermedaillon Constantins des Grossen mit dem Christusmonogramm auf dem Helm", *Jahrbuchfur Numismatik und Geldgeschichte* (1954-55), pp.151-78; Bruun, „Christian Signs on the Coins of Constantine", pp.8-10 şi 23-24; Batien, „Le crisme dans la numismatique de la dynastie constantinienne", pp. 112-13 şi „The Horse's Head and Imperial Bust on Roman Coins", *SÂN* voi. 14, l (1983) pp. 6-8; Odahl, „Christian Symbolism in Military Motifs on Constantine's Coinage", pp. 67-68 şi „Constantinian Coin Motifs in Ancient Literary Sources", p.8; Wendelin Kellner, „Christuszeichen auf Miinzen der Zeit Constantins I und seiner Sohne", *Money Trend* (September, 1999), pp. 52-53. Mai mulţi cercetători au văzut simbolismul creştin de pe acest medalion ca o confirmare grafică a convertirii lui Constantin şi ca o încercare timpurie a împăratului de a exprima prin artă ceea ce scria în epistolele lui donatiste - ex. Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp.42-43; MacMullen, *Constantine,* p. 113; Dorries, *Constantine the Great,* pp. 42-43; Leeb, *Konstantin und Christus,* pp. 29-42; şi Odahl, „God and Constantine", pp.347-50.

40. *Vita Const,* 1.48; Alfoldi, *Conversion of Constantine,* pp. 73-75, consideră acest refuz de a participa la ritualurile păgâne ca începutul ultimei perioade de înstrăinare a Senatului, care era în majoritate păgân, de Constantin.

41. Acest aspect al programului de construire a bisericilor la Roma a fost menţionat de H. von Schonebeck, „Beitrage zur Religionspolitik des Maxentius und Constantin", *Klio,* voi. 43 (1939), pp.87 sq; Alfoldi, *Conversion of Constantine* pp.50-52; a fost dezvoltat mai mult de Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture", *RAC,* voi. 49 (1973), p.42; Krautheimer, *Rome.-Profile of a City,* pp.20-21 şi 30-31 şi *Three Christian Capitals;* pp.26-31; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp. 4-7.

42. Pentru studii despre arhitectura bisericii preconstantiniene vezi: Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture,* pp.23-38; Milburn, *Early Christian Art and Architecture,* pp. 9-18; White, *Building God's House in the Roman World.* Pentru studii despre evoluţia bazilicilor laice spre biserici creştine, vezi: J.B. Ward-Perkins, „Constantine and the Origins of the Christian basilica", *PBSR,* voi. 22 (1954), pp. 69-90; L'Orange, *A* Forms and Civic Life in the Late Roman Empire,* pp. 70-85; R. Krautheimer, „The Constantinian Basilica", *DOP,* voi. 21 (1967), pp.l 15-40 şi *Rome: Profile of a City,* p-2^ Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp.7-9.

43. Pentru textul antic, vezi: *Liber Pontificali*,* XXXIIII.9-15 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 140-42; pentru studii moderne, vezi: Richard Krautheimer şi Spencer Corbette. „The Constantinian Basilica of the Lateran", *Antiquity,* voi 34 (1960), pp.201-6; Alexander. „Studies in Constantinian Church Architecture", *RAC,* voi. 47 (1971), pp.284-9°^ Krautheimer, *Rome:Profile of a City,* pp. 21-24, şi *Three Christian Capitals,* pp.l2-2°' Fabrizio Mancinelli, *The Catacombs of Rome and the Origins of Christianity* (FlorenC^{e}> 1994V DD. 10-11; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp.l O-12.

44. *Origo.4.12* conţine povestirea referitoare la ilegitimitatea lui Maxentius; şi Eusebiu, *Vita Corist.* III, 51-53 menţionează construcţia unei capele creştine la Stejarul lui Mamre la cererea Eutropiei.

45. Pentru *Therrnae Helenae,* cea mai timpurie inscripţie inclusă în *CIL* voi. VI, 1136, datarea trebuie să fie între 316 şi 324, după ce s-a născut al doilea nepot al Elenei, dar înainte ca ea să primească titlul de Augusta. Acum este expusă pe peretele aflat deasupra sarcofagului ei din Sala a Croce de la Muzeul Vatican şi cuprinde următorul text: „Respectata noastră doamnă Elena, mama Stăpânului nostru Constantin Augustus şi bunica Cezarilor noştri binecuvântaţi şi curajoşi, a restaurat aceste băi care au fost distruse de foc". Ultima, în *CIL,* voi. VI 1134, a fost scrisă la scurt timp după moartea ei (la sfârşitul lui 327). Este expusă acum la Capella Gregoriană în fosta ei biserică de palat şi a fost o inscripţie cu caracter dedicativ plasată la baza unei statui a Elenei ridicată de un anume lulius Maximilianus, care a fost *consularis aquarum* (împuternicit cu problema apelor) în Roma - citată în *PLRE,* voi. I, p.575. Pentru cercetări despre inscripţii şi băi, vezi: Joseph F Merriman, „The Empress Helena and the Aqua Augustea", *Archeologia Classica,vol.* 29,2 (1977), pp. 436-46; Pohlsander, *Helena* pp. 73-76. Euseb. *Vita Const.i* III. 42-47 relatează că Elena a fost convertită de Constantin şi menţionează acţiunile ei pioase şi construcţia de biserici în timpul pelerinajului ei la Locurile Sfinte. *Liber Pont.* XXXIIII22 - Odahl, *Early Christian latin,* p. 142, oferă numele antice ale capelei palatului Elenei; iar Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture", (1971) pp.29-91; Krautheimer, *Rome: Profile of a City,* p. 24 şi *Three Christian Capitals,* pp.23-24 si Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp. 12-14 oferă reconstrucţii moderne ale bisericii antice.

46. Textul din *Liber Pontificalis* XXXIIII. 16 - Odahl, *Early Christian Latin,* p.l45:„Eodem tempore Augustus Constantinus ex rogatu Silvestri episcopi fecit basilicam beato Petro apostolo" pare să plaseze decizia de a construi bazilica lui Petru „în acelaşi timp" în care împăratul construia biserica Lateran pe care au descris-o cele şapte capitole anterioare. Formularea „item huius temporibus" (în acelaşi timp) plasează construcţia bazilicii Vatican în timpul lui Silvestru (314-335). Pentru domnia papală a lui Silvestru, vezi. Cheetam, *Keepers of the Keys,* pp. 17-19; McBrien, *Lives of the Popes,* pp.57-58; Eamon Duffy, *Saints and Sinners: A History of the Popes* (New Haven, 1997) pp. 18-23

47. *Liber Pontificalis* XXXIIII. 16-20 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 145-49 oferă o descriere antică a bazilicii Sf. Petru şi la XXXIIII 17 - Constantin a plasat o cruce de aur pe altarul mormântului cu inscripţia: „Constantinus Augustus et Helena Augusta hanc domum regalem (auro exornamus quani) simili fulgore coruscans aula circumdat" (Constantin Augustus şi Elena Augusta (au împodobit cu aur) această casă regească pe care o înconjoară o curte strălucind de splendori asemănătoare). *Domus re galiş* era mormântul monumental, în timp ce *aula* era biserica pe care Constantin şi mama sa au consacrat-o Probabil în 326. Pentru cercetări care detaliază cercetările arheologice de sub pardoseala modernei Sân Pietro între 1939 şi 1951, şi corelarea cu descrierile antice şi cu ilustraţiile artistice, vezi: B.M. Apolloni Ghetti, A Ferrua, E Joşi şi E. Kirschbaum *Esplorazioni sotto h Confessione di Sân Pietro in Vaticano* (Vatican City, 1951); B.M. Apolloni Ghetti, *La tornba e le basiliche di Sân Pietro al Vaticano(Roma,* 1954); Toynbee şi Ward-Perkins, *Shritie ofSaint P eter;* Engelbert Kirschbaum, *The Tombs of St. P eter and St. Paul,* (New York, 1959); Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture, (1971) pp. 292-[9]5; Krautheimer, *Rome: Profile of a City,* pp.26-28; Mancinelli, *Catacombs of Rome,* pp. 12-16; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp. 15-19.

48. *Liber Pont.* XXXIIII.21 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 146-47 consideră că împăratul Constantin a construit Bazilica Paulină. Pentru studii moderne, vezi: Kirsch-

baum, *Tombs of St. Peter and St. Paul,* pp. 165-94; Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture", (1971), p.295; Krautheimer, *Rome: Profite of a City,* pp. 41-43- Mancinelli, *Catacombs of Rome,* p. 52; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome" pp.19-21.

49. *Liber Pont.* XXXIIII 23-27 - Odahl, *Early Christian Latin,* pp. 150-53 oferă prima sursă antică pentru aceste patru biserici martiriale ale lui Constantin. Richard Krautheimer, „Mensa-Coemeterium-Martyrium", *Cahiers archeologiqu.es,* voi. 2, (1960) pp. 15-40, oferă o prezentare detaliată a lucrărilor arheologice de la aceste patru structuri şi o prezentare lucidă a scopului lor iniţial ca locuri pentru ceremonii funerare, unde credincioşii creştini pot să fie îngropaţi în morminte situate la nivelul pavimentului şi comemoraţi cu slujbe speciale chiar lângă mormintele martirilor. Pentru cercetările recente despre aceste bazilici martiriale vezi: Alexander, „Studies in Constantinian Church Architecture"(197l), pp. 295-301; Krautheimer, *Rome: Profile of a City,* pp. 24-28 şi *Three Christian Capitals,* pp.23-25; Mancinelli, *Catacombs* o/Rome, pp. 17-20, 39-43 şi 49-51; Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", pp. 21-26.

50. *Liber Pont.* XXXIIII menţionează donaţiile făcute de Constantin pentru serviciul religios şi numeroasele proprietăţi în terenuri pe care le-a acordat papalităţii pentru a-i asigura resursele pentru întreţinerea acestor edificii. Krautheimer, *Three Christian Capitals,* p.23 consideră că acestea din urmă totalizau „aproape 25.000 de solizi de aur". Un canonic r din secolul al XH-lea al bazilicii Sf. Petru care scrie o carte despre *Mirabilia Urbis Romae,* trad. F.M.Nichols şi editată de E.Gardiner (New York, 1986), pp.29-30, exprimă mândria că romanii medievali mai aveau încă marile bazilici constantiniene. MacMullen *Constantine,* p. 117, rezumă programul de construcţie al bisericilor din Roma: „O asemenea campanie de construcţii, care înconjoară un oraş cu un cerc de bijuterii asemeni unei tiare, nu mai fusese văzută de oameni"; iar Odahl, „Christian Basilicas of Constantinian Rome", p. 28, accentuează „Faptul că şase din cele şapte cele mai important biserici ale Romei sunt de origine constantiniană dezvăluie rolul fundamental pe care împăratul creştin şi familia lui 1- au jucat în creştinarea oraşului Roma şi în stabilirea normelor pentru arhitectura bisericii. "

Note la capitolul VII

1. Pentru deceniul ce urmează anului 315, *Origo Constantini, Historia Nova* a lui Zosimos şi epitomele latine oferă importante informaţii despre aspectele politice şi militare ale luptelor dintre Constantin şi Licinius, dar nu menţionează conflictele teologice din Răsărit- *Vita Constantini* a lui Eusebiu şi *Historia Ecdesiastica* a continuatorilor lui se referă la aspectele religioase dintre Constantin şi Licinius şi conţin material despre controversa ariană şi referiri la Conciliul de la Niceea. Optatus oferă unele detalii despre relaţiile ulterioare ale lui Constantin cu donatiştii, iar Atanasie dă informaţii despre arianism şi Conciliul de la Niceea. Folosirea simbolurilor creştine pe monedele imperiale şi exprimarea sentimentelor creştine în scrisorile imperiale, legi şi predici dezvăluie sentimentul tot mai accentuat al lui Constantin cu privire la misiunea lui de slujitor al religiei creştine. Printre studiile moderne generale despre documentele din această epocă, referitoare la războaiele civile şi la controversa ariană vezi: Jones, *Cons tantine,* pp. 109-43; MacMullen, *Constantine,* pp. 96-183 (dar cu date incorecte pentru prim[ul] război); Dorries, *Constantine the Creat,* pp. 50-68, şi 142-50; Barnes, *Constantine andEusebW'* pp. 66-77 şi 191-219; Grant, *Constantine the Great,* pp. 40-50 şi 167-74; Pohlsander, *Th* Emperor Constantine,* pp. 38-51; Elliott, *Christianity of Constantine,* pp. 121-214; şi Drake>

Constantine and the Bishops, pp.235-57; pentru o cronologie a călătoriilor imperiale, vezi: Barnes, *New Empire,* pp.73-76 şi 82-84.

2. Alianţa şi relaţiile iniţiale cu Licinius au fost descrise în capitolele IV şi V. O cronologie bazată pe *Consularia Constantinopolitana* şi textele corupte din *Codex Theodosianus* - Otto Seeck, *Regesten der Kaiser und Papste fur die Jahre 311 bis 476 (* Stuttgart, 1919), pp. 142 si 162 sq. - care oferă o dată anterioară celei recunoscute pentru primul conflict dintre Constantin si Licinius, i-a făcut pe unii cercetători cum ar fi Baynes, *Constantine the Great,* p.12, Piganiol, *L'empereur Constantin,* pp. 108-9, Jones, *Constantine,* p 110 şi MacMullen, *Constantine,* pp. 96-97 , să dateze prima ruptură dintre cei doi în toamna lui 314. După atente reevaluări ale surselor numismatice, juridice, epigrafice şi narative, Bruun, *The Constantinian Coinage ofArelate* (Helsinki, 1953), pp. 17-21 *şiRIC,* voi. VII, p.76; Barnes, *New Empire,* pp. 72-73 şi *Constantine and Eusebius,* pp.66-68, au oferit cronologii mai corecte pentru domnia lui Constantin şi au redatat primul război cu Licinius între 316-17. Câţiva cercetători cum ar fi Konig, *Origo Constantini,* pp. 119-23; Michael DiMaio, Jorn Zeuge, Jane Bethune, „Proelium Cibalense et Prolium Campi Ardiensis: The First Civil War of Constantine I and Licinius I", *Ane. W.* voi. 21, 3 şi 4 (19909 pp. 67-91, au încercat să apere vechea cronologie, dar fără prea mare succes. Christopher Ehrhardt, în „Monumental Evidence for the Date of Constantine's First War against Licinius", *Anc.W.,* voi. 23, 2 (1992) pp. 87-94 consideră că basoreliefurile de pe Arcul lui Constantin care „evidenţiază *concordia* dintre cei doi împăraţi şi statutul lor de egalitate", nu puteau să fie făcute dacă începuse cumva un război între cei doi între 314-15. Hans A. Pohlsander, în „The Date of the *Bellum Cibalense;* A Re-examination", *Anc.W.* voi. 26, l (1995) pp. 89-101, oferă o analiză detaliată a tuturor datelor relevante şi conchide că „o analiză obiectivă ... trebuie să favorizeze anul 316 ca data acelui *Bellum Cibalense".* Bazându-se pe textul lui Euseb. *Vita Const.* I. 41-48, pe atitudinea faţă de împăraţi a lui Lactantius din *De Mort. Pers.* şi pe datele suplimentare ale lui Bruun, Barnes, Ehrhardt şi Pohlsander, am acceptat data mai târzie, aşa cum a făcut şi Grant în *Constantine the Great,* pp. 40-43; Elliott, *Christianity of Constantine,* pp. 122-27.

3. Euseb. *Vita Corist.* I. 49-50 şi Soc. *Hist. Eccl.* 1.3 descriu sporirea tensiunilor dintre împăraţi.

4. *Origo, 5.* 14-15 menţionează căsătoria Anastasiei cu Bassianus şi relaţia fraternă a acestuia cu Senecio. Vezi *PLRE* ,vol.I p.58 pentru Anastasia; p. 150 pentru Bassanus; pp.820-21 pentru Senecio.

5. *Origo* 5.17 şi 19; Vict., *Caes.* 41.6 şi *Epitome* 41.4; Oros, *Hist.* VII.28.22; Zos., *Hist. Nova.* II 20.2 menţionează moştenitorii imperiali. Vezi *PLRE,* voi. I, p.223 şi 509-10 Şi Barnes, *New Empire,* pp.44-45 pentru date suplimentare referitoare la Constantinus II şi Licinianus.

6. *Origo.* 5.14 menţionează: „Post aliquantum deinde temporis Constantium Constantinus ad Licinium misit, persuadens ut Bassianus Caesar fieret, qui habebat alteram Constantini sororem Anastasiam, ut exemplo Maximiani inter Constantinum et Licinius oassianus Italiam medius optineret.". Barnes, *Constantine and Eusebius* p.66 şi Grant, *Constantine the Great,* pp. 40-41 consideră planul lui Constantin ca fiind cinic; Jones, *Constantine,* p. 109 şi eu considerăm sinceră încercarea de menţinere a păcii.

7. *Origo* 5.15 oferă detalii:

Et Licinio talia frustrările, per Senicionem Bassiani fratrem, qui Licinio fidus erat, in Constantinum Bassianus armatur. Qui tamen in conatu deprehensus, Constantine iubente convictus et stratus est. Cum Senicio auctor insidiarum posceretur ad poenam, negante